Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu

TASAVVUF TERİMLERİ VE DEYİMLERİ SÖZLÜĞÜ

TASAVVUF TERİMLERİ
VE
DEYİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu

AB: Farsça su demektir. Tasavvuf ıstılahı olarak çeşitli manaları ihtiva eder: Marifet, İlâhî feyz, zât, varlık, kâmil nefs, ruh-i âzam, tümel akıl.

ABA: Arapça abâe veya abâye de denir. Geniş, fakat kısa bir nevi gömlek olup, dizden biraz aşağı iner ; üst tarafında, baş ve yanlarında kollar için birer delik bulunur. Keçi kılından dokunan kalın ve kaba kumaştan yapılır. Beyaz veya kahverenkli olur. Dervişlerin giydiği bir elbise olup, kökeninin Hz. Peygamber (s)'e kadar uzandığı söylenir. Aba giyen dervişlere, "Abâ-pûş" denir. Sûfiyyenin abadan elbise giymesinin, Hz. Peygamber (s)'in sünnetine ittiba için olduğu zikredilir.

ABADİLE: Abdullah kelimesinin çoğulu olup, Arapça Abdullahlar, anlamına gelir. Allah'ın esma-i hüsnasının başına "âbd" kelimesi muzaf kılınarak yapılan isimler de bu cümledendir. Allah'ın isimlerine mazhar olan kullar çeşit çeşittir. Kimi Allah'ın "es-Sabûr" isminin mazharı olur, yani amelen, kavlen ve halen, o sıfatı (sabr) kendinde gerçekleştiren kişi, Abdussabûr adını alır. Bu kişi, sabrı gerçekleştirmeye muvaffak olduğu için, sabrına nihayet bulunmayan yüce Allah'ın kulu özelliğini (veya ismini) almaya hak kazanır. Kaşanî, Allah'ın güzel isimlerinin hepsinde bu durumun geçerli olduğunu kaydeder. Kişi, tahakkuk ettirdiği ismin, bilincine ermiştir. Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin Arabi'nin "Abadile" adlı bir eseri vardır.

ÂBÂ-İ ULVİYYE: Arapça yüce, ulvi babalar demektir. Birinci akıl, tümel nefs, tümel tabiat ve heba, âbâ-i ulviyyeden addolunur. Zira bunlar, yaratıkların ortaya çıkışında rolü olmaları bakımından, âba (babalar) adını alırlar. Yine, isimler de bunlarla ortaya çıkar.

ABASI KIRK YERİNDEN YAMALI: Bu deyim, dilimize tasavvuftan geçmiştir ; dervişlerin abalarının yırtık pırtık olmasını ifade eder. Eskiden dervişler, hırkalarının helal maldan olmasına itina gösterirler, bu yüzden mallarının helâl olduğuna inandıkları sufilerden kumaş parçaları toplarlar, bunları birbirine dikip ekleyerek kendilerine aba yaparlardı. Bu çeşit aba ve hırkaya, Arapça'da yamalı manasına gelen, murakka da denir. Ayrıca, "abalı" kelimesi, fakir ve yoksul kimseler için kullanılır.

ÂBÂU'L-AHVAL: Arapça, hallerin babaları demektir. Hâlin tasarrufu altında olan ve hal tarafından kullanılan kimseye İbnu'l-vakt; hali kendi tasarrufuna alan kişiye ise Ebu'l-vakt denir. Halleri bu şekilde kullanabilme gücüne sahip olanlara "hallerin babaları" (abaü'l-ahval) denir. Abau'l-ahvalin mukabili ebnau'l-ahval'dir.

ABBASİYYE: Ebu'l-Abbas Ahmet b. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebi Bekri'l-Ensari'l-Endelusî (ö. 633/1235) tarafından kurulan bir tarikat. İspanya'da yaygınlık kazanmış Medyeniyye'nin bir koludur.

ABD : Arapça, lügatta köle insan için kullanılır. Bir insanın kalbi, Allah'ın gayri herşeyden sıyrılmadıkça, kul olamaz. Bu durumda olan kişiye de, Allah'ın kulu denir. Allah mümin kulunu "abd" dan daha güzel bir isimle anmamış, Kur'an'da "ibâdun mukramun" (ikram olunmuş kullar)" (Enbiya/26) buyurmuştur. Nebilerini ve Resullerini de bu isimle anmıştır : "kullarımızdan İbrahim'i an" (Şad/45), "kulumuz Eyyub'u an" (Şad/41), "ne güzel kul" (Şad/30). Hz. Muhammed (s) de ibadetten ayakları şişip kendisine : "Ya Rasulullah (s), Senin geçmiş ve gelecek bütün günahların afvolmadı mı?" diyen eşine : "Şükreden bir kul olmayayım mı?" karşılığını vermiştir. Yine Hz. Peygamber (s) şöyle der : "Melik peygamber olmakla kul peygamber olmak arasında serbest bırakıldım, ikinci şıkkı tercih ettim" Allah ile mahlukat arasında kulluktan daha yüksek bir

derece olsaydı. Rasulullah onu kaçırmaz. Allah da, O'na verirdi. O, bu yüzden şehadet kelimesinde" abduhü ve resulüh" diye anılır. Görüldüğü veçhile, kulluk bir insan için en yüksek makamdır. Tasavvufta, aşağıdan yukarıya doğru manevi yükselişi ifâde eden makamların başına tevbe, en üst zirvesine de kulluk konulmuştur. Kul olun kişi gerçek hürriyet sahibidir. Zira o, Rab'dan başka kimseye boyun eğmez. O, sadece Allah'ın emirlerine sarılır. O'ndan başka herşeyden bağımsız ve hür olur. Allah'ın emirlerine uzak kalan kimse, nefis veya şeytanın esareti altında demektir.

Mutasavvıflar, abd lafzını er-Rabb mukabilinde kullanırlar.

Ubudiyyet salih kula mahsus olup, Allah onu birine nasip etti mi, artık o, Allah tarafından yardım görmüş demektir. Bu şekilde kulun nefsinin ve nevasının hazları örtülür. Sonunda, Allah onu kulluk nimetlerine daldırır ve sadece kendisi ile meşgul eder.

ABDAL: Arapça, bedel, bidl ve bedii kelimelerinin çoğulu olup, büdela da bu meyanda zikredilir. Karşılık, halef, şerefli, cömert, ivaz gibi lügat manaları bulunmaktadır. Tasavvufta ise veliler arasında, insanların işlerinde tasarruf için mânevi müsaade verilmiş kişilerdir. Türkçe'de kullandığımız abdal (hatta aptal) kelimesi. Arapça "Ebdal"den bozmadır. Kamus-ı Türkî'de safderun, ahmak, bir şeye akıl yormaz, kalendermeşrep ve derviş adam şeklinde tarif edilir.

Tasavvufta, abdal, rical-i gaybtendir. Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle birlikte. Aliyyü'l-Kari'nin Mevzuatı'ndan öğrendiğimize

II, 1265)." Sizden önceki ümmete mensup bir kişi, hesaba çekildi. Hayırlı bir ameli bulunamadı. Ancak yumuşak bir insandı. Hizmetçilerine emrederken zora koşmazdı. Allah (c), şöyle buyurdu. "Buna ondan daha lâyıkız, onu affediniz (bırakınız)" Keşfu'l-Hafa, l, 135. Bu isim Kur'an'da beş yerde geçer.

ABDU'L-ÂHİR: Her şeyin sonunda Allah'ın varlığının devam etmesi, bulunması, O'nun el-Âhir ismini tanımlar. Yaratılanların fânî olmasından sonra, Allahü Ta'âlâ'nm bekâsını ve âhiriyyetini görüp, "Onun üzerine bulunan her şey fânîdir. Celâl ve ikram sahibi olan Rabbinin vechi kalıcıdır" (Rahman/26, 27), âyetini gerçekleştiren (hakikatına eren) kula denir. Bakî olan Allah'ın vechi, onun üzerine doğduğu için, O'nunla bakî kalmıştır. Allah'a kavuşmakla yok olmaktan kurtulmuştur. Velilerin bir kısmı, hatta büyük bir çoğunluğu bu ikisiyle (fena ve beka) muttasıftırlar. el-Âhir ismi Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-ALÎM: El-Alîm, hakkıyla bilen demektir. Düşünme ve öğrenme söz konusu olmaksızın, aksine, sırf fıtrî saflık ve kudsî nurun te'yidi ile, Allah'ın kendi katından, keşfe dayalı ilmi verdiği kula, Abdu'l-Alîm denir. Kur'an'da 163 kere geçer.

ABDU'L-ALİYY: El-Aliyy, izzet, şeref ve hükümranlık bakımından en yüce demektir. Gücü akranına üstün, mânâları istemede, himmeti, kardeşlerininkinden fazla, üzerinde bütün rütbeleri toplayan, yüce faziletlerin tümüne ulaşan kula, Abdu'l-Aliyy denir. Kur'an'da 11 yerde geçer.

ABDU'L-AZÎM: El-Azim, azamet sahibi anlamınadır. Allah'ın azametiyle tecelli ettiği kul. Bu, azametinden dolayı Allah'a tam anlamıyla tezellül eder. Allah, bu kulunu, insanların gözünde büyük gösterir, şanını insanlar arasında yüceltir. Onlar ona saygı duyar, onu zahirinde görünen azamet sebebiyle yüceltirler. Kur'an'da altı yerde geçer.

ABDU'L-AZÎZ: El-Azîz, yenilmeyen yegâne galip, izzet sahibi anlamınadır. Allah'ın izzet tecellîsi ile azîz kıldığı kul, olaylar ve mahlûkattan hiç bir şey onu yenemez iken o her şeye üstün gelir. İşte bu durumdaki kula, Abdü'l-Azîz denir. Kur'an'da 99 yerde geçer.

ABDU'L-BÂ'İS: El-Bâ'is, ölümden sonra dirilten demekter. Nefsinin, sıfat, hevâ ve heveslerini iradî ölümle (nefis terbiyesi ile) nihayete erdirdikten sonra, Allah'ın, kalbini hakikî hayatla dirilttiği kişidir, işte Allah, bu kulu, el-Bâ'is isminin mazharı kılar. Böylece o, cehalet ölümünü, ilimle diriltir, Hakk'ın isteğine uygun olarak, onlara hayat verir. Kur'an'da yedi yerde fiil olarak geçer.

ABDU'L-BÂKî: El-Baki, devam eden demektir. Allah'ın bekasını gösterip fena-i külle erdiğinde onunla baki kıldığı kuldur. Allah'a bununla onun taayyünü için mutlaka gerekli ubudiyetle ibâdet eder. Bu, tafsilen cem'an, ta'ayyünen ve hakikaten, âbid ve ma'bûddur. Zira el-Baki vechinin tecellisinin tesiriyle resmi (şekli) kaybolmuştur. Hadis-i kudsi; "onu öldüren ben isem diyeti üzerimedir. Diyeti üzerime olanın diyeti benim" Kur'an'da müştak olarak iki yerde geçer."

ABDU'L-BÂRî: El-Bari', modeli olmaksızın canlıları güzel bir şekilde yaratan demektir. Manası, Abdu'l-Hâlık'a yakındır. O'nun ilmi, eksiltmek ve değişmekten uzaktır. O, böylece, dengeli, uygun ve eksilmekten uzak şekilde, el-Bârî isminin hazretine uygun olarak iş yapar. Âyet: "Rahman'ın yarattığında bir eksiklik göremezsin" (Mülk/3). Zira, el-Bârî, o kula, Rahman isminin altındaki isim şubelerinden biriyle tecelli eder. Kur'an'da iki yerde geçer.

ABDU'L-BÂSIT: El-Bâsıt, rızkı genişleten veya ruhları bedenlere yayan demektir. Allahü Ta'âlâ'nin

hilkatinde (yaratılışında) bast verdiği kişi. Bu kişi, Allah'ın izni üzere kendisiyle ferahlık duyduğu kullara, malını, canını, emrine uygun olarak verir, bunun sonucu, onlar da, basta ererler. Çünkü Abdu'l-Bâsıt, el-Bâsıt isminin tecellîsi ile bast eder. Bu, şeriata aykırı olmayacak tarzda vuku bulur. Fiil faili halinde onbir defa Kur'an'da geçer.

ABDU'L-BASÎR: Bkz. Abdu's-Semi' ve Abdu'l-Basîr.

ABDU'L-BÂTIN: El-Bâtın, zâtının görülmesi ve mâhiyetinin bilinmesi açısından gizli olan demektir. Kalbî muamelelerde bulûğa eren hamdi, sırf Allah'a mahsus kılan ve Allah'ın sırrını takdis ettiği kula, Abdu'l-Bâtın denir. Ruhanîliği kendisinde galebe çalana kadar, el Bâtın ismiyle ona tecellî eder, onu batınlara yaklaştırır. Gâib olan şeyleri haber verir. Böylece o, insanları manevî kemâlâta, iç arınmasına ve yolu temizlemeye çağırır. Abdu'l-Bâtın, semâviyyât, ruhaniyyât ve gayb âleminde kabuklardan sıyrılmaya davet eden Hz. İsa (a) gibi, tenzîhi teşbihe tercih eder. Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-BEDÎ: El-Bedi, benzersiz şekilde yaratan demektir. Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinde bedi' olduğunu gösterdiği kul. Allah onu bu ismin mazharı kılar. Kur'anda iki yerde geçer.

ABDU'L-BERR: El-Berr, iyilik eden, va'dini yerine getiren, anlamındadır. Manâ ve suret açısından, her çeşit iyiliği üzerinde taşıyan kişiye Abdu'l-Berr denir. Gördüğü bütün iyilikleri ve faziletleri uygular. "Lâkin bir (iyi olan kişi), Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitab'a, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle yakınlarına yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekat veren ve ahitleştiklerinde ahidlerine vefa edenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru (sâdık) olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır" (Bakara/177). Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-CÂMİ': El-Câmi, toplayan. Allah'ın isimlerinin tümünü kendisinde topladığı kul. Allah, onu câmi'iyye'nin mazharı kılar. O da nefsi veya başkasında ortaya çıkan dağınıklık ve parçalanmayı ilahî cem'iyyetle toplar. Kur'an'da fiil olarak sekiz yerde geçer.

ABDU'L-CEBBÂR: El-Cebbâr, iradesini her durumda yürüten veya yaratılmışların hâlini iyileştiren anlamınadır.

Noksan veya kırık (yani zayıf) her şeyi (herkesi) güçlendiren kişi. Çünkü Hakk, kulunun hâlini güçlendirir. Bu ismin tecellîsi ile, yüksek bir hâle getirmek üzere, onu güçlü kılar. Kur'an'da sekiz yerde geçer.

ABDU'L-CELÎL: El-Celîl, azamet sahibi anlamınadır. Allah'ın celâli ile celîl kıldığı kişiye, Abdu'l-Celîl denir. Bu kul, sonunda öyle olur ki, kendisini gören herkes, kalbindeki celâlden dolayı heybete kapılır. el-Celâl, şeklinde Kur'an'da iki kere geçer.

ABDU'L-CEVVÂD: El-Cevvâd isminin tecellisine mazhar olarak, insanlar arasında cömertlikte ileri giden kula, Abdu'l-Cevvâd denir. Kur'an değil, hadisle sabittir.

ABDU'D-DÂRR ve ABDU'N-NÂFİ': Zarar veren fayda sağlayan Allah'ın dilediğini yapar olduğuna muttali kıldığı kul. Allah, ona fiillerin tevhidini açar. Gördüğü zarar; fayda, hayır ve şerrin tümünü ancak Alah'dan bilir. Bu iki isim gerçekleştirdiği, ve bunlara mazhar olduğu zaman, o insanlara zarar verir veya menfaat sağlar. Allah, bir takım kullarına bu ikisinden sadece birini nasib eder. Mesela şeytan ve ona uyanları ed-Dasr isminin mazharı kılar. Hızır ve ona uygun kişileri de en-Nafi isminin mazharı kılar. Ed-Dasr, türev olarak Kur'an'da iki yerde en-Nafi de aynı şekilde olmak üzere sekiz yerde geçer.

ABDU'L-EHAD: El-Ehad, bölünüp parçalara ayrılmaması ve benzerinin bulunmaması anlamında tek olan demektir. Bu ismin tecellî ettiği kul, zamanın sahibi olan vaktin biriciğidir. O, ehadiyyet-i ûlâ'da bulunan, en büyük kutbiyyet sahibidir. Kur'an'da üç yerde geçer.

ABDU'L-EVVEL: El-Evvel, varlığının başlangıcı olmayan demektir. Hakk'ın evveliyet ve ezeliyetini, her şeyde müşahede eden kul. Bu kul, tâatlarda yarışıp, hayırlarda koşarak, her makamda bu ismi gerçekleştirmek suretiyle (Abdu'l-Evvel isimine layık biçimde) birinci gelir, el-Evvel olur. Halkiyyetle beraber bulunan herkese, ezeliyyeti gerçekleştirmek lâzımdır. Halkiyyete, hudûs (sonradan olma) adı verilmiştir. Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-FETTÂH: El-Fettâh, iyilik kapılarını açan veya hakemlik yapan anlamlarını ifâde eder. Allah'ın, her çeşidiyle, anahtarların sırlarının ilmini verdiği kula, Abdu'l-Fettâh denir. Allah onun (yani Abdu'l-Fettâh olan kulu) vasıtasıyla, husûmetleri, kilitleri, problemleri ve sıkıntıları açar. Allah, onun vasıtasıyla nimeti tutup vermediği gibi, rahmet (fütûhât)ini de yine onun (vasıtası) ile gönderir. Kur'an'da üç yerde geçer.

ABDU'L-GAFFÂR: El-Gaffâr, daima affeden, tekrarlanan günahları bağışlayan demektir. Kendisine kötülük yapan herkesin suçunu örten ve kendisinden olanın örtülmesini istediği şeyi, başkaları için de isteyen kula Abdu'l-Gaffâr denir. Çünkü Allah, bu kulunun günahlarını örtüp, Gaffârlık tecellîsi ile, onu bağışlamıştır. Allah, el-Gaffâr'lığmı, Abdu'l-Gaffâr (olan kulu vasıtası) ile ortaya çıkarır. Kur'an'da doksan yedi yerde geçer.

ABDU'L-GANÎ: el-Ganî, zengin, ihtiyaçsız. Allah'ın cümle mahlûkâta muhtaç olmaktan kurtardığı kuldur. Kendisinden daha istemeden ona ihtiyaç duyduğu şeyleri verir. Ancak bu, kulunun himmetinin gücünün topluluğuna, kendine muhtaçlığına zatî fakrı gerçekleştirmesine ve istidadına bağlıdır. Kur'an'da onsekiz yerde geçer.

ABDU'L-HÂDÎ: el-Hâdî, yol gösteren, murada erdiren demektir. el-Hâdî isminin tecellî ettiği kişi. Allah, sıdk ile Hak'dan konuşarak emrettiklerini halka onun vasıtası ile tebliğ edip, onlara hidâyet edici kılar. Ona, Nebi'ye asaletle, tabi olanlarına verasetle olduğu gibi inzar eder. Kur'an'da on yerde geçer.

ABDU'L-HÂFID: el-Hâfıd, alçaltan, zillet veren demektir. Her konuda, Allah'a karşı tezellül hâlinde bulunan kuldur. Her şeyde Hakk'ı gördüğü için, nefsini alçaltın Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-HAFîZ: el-Hafîz, koruyup gözeten ve dengede tutan demektir. Allah'ın, içini, dışını, düşüncelerini, hallerini, sözlerini ve fiillerini, her türlü kötülükten koruduğu kişidir. Allah, el-Hafîz ismiyle bu kuluna öyle bir tecellî eder ki, onunla beraber bulunanlara, bu hıfz sirayet eder. Ebû Süleyman ed-Darrânî'den, kalbine otuz sene müddetle kötülük gelmediği, onunla beraber bulunmaya devam ettiği sürece, yanındakilere de aynı durumun söz konusu olduğu, anlatılır. Kur'an'da on iki yerde geçer.

ABDU'L-HAK: el-Hak, fiilen var olan, realiteye uygun, gerçek gibi anlamlan ihtiva eder. Hakk'ın tecellî ettiği kişidir ki, Allah, bu kulunu, bâtıl fiil, söz ve hallerden korur. O da, her şeyde Hakk'ı görür. Çonkü O, zâtıyla kâim, vâcib ve sabit olandır. Siva adı verilen şey, batıl ve yok olucudur, varlığı Hakk'a bağlı (yani Hak ile)dir. Belki o, Hakk'ın suretlerinde O'nu Hakk olarak, batılı da bâtıl olarak görür.

ABDU'L-HAKEM: el-Hakem, son hükmü veren anlamındadır. Abdu'l-Hakem, kullara, Allah'ın hükmüyle hükmeder. Kur'an'da on üç yerde geçer.

ABDU'L-HAKîM: el-Hakîm, bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan demektir. Allah'ın, eşyadaki hikmet noktalarını gösterdiği, konuşmasında mükemmelliğe ve davranışında isabete muvaffak kıldığı kişidir. Bu kul, bir şeyde noksanlık görmez ki onu gidermesin, yine bir şeyde bozukluk bulmaz ki onu ıslâh etmiş olmasın. Kur'an'da doksan altı yerde geçer.

ABDU'L-HÂLIK: el-Hâlık, takdirine uygun bir şekilde yaratan demektir. Bu isim bir kulda tecellî edince, o, Allah'ın dilediği nisbette her şeye kadir olur. Zira, bu durumda Allah kuluna, halk ve takdir sıfatıyla tecellî etmiştir. Kul da, Allah'ın takdiri ile takdir eder. Kur'an'da sekiz yerde geçer.

ABDU'L-HAMÎD: el-Hamîd, öğülmeye lâyık olan demektir. Hakk'ın üzerine öğülen sıfatlarla tecellî ettiği kuldur, insanlar (Abdü'l Hamîd olan) kulu öğdükleri hâlde, o, sadece Allah'ı öğer. Kur'an'da onyedi yerde geçer.

ABDU'L-HALîM: el-Halîm, acele ve kızgınlıkla muamele etmeyen demektir. Bu ismin tecelî ettiği kul, kendisine karşı suç işleyene ceza vermede acele etmez, ona yumuşak davranır. Kendisine eza edenin sıkıntısına, sefihlerin sefihliğine tahammül eder, kötülüğü iyilikle savar. Kur'an'da onbeş yerde geçer.

ABDU'L-HASÎB: el-Hasîb, kullarına yeten veya onları hesaba çeken demektir. Allah'ın tâ nefislerine varana kadar, nefeslerini hesaba çeker hâle getirdiği ve bu konuda onu ve sevenlerini başarıya erdirdiği kişi. Kur'an'da dört yerde geçer.

ABDU'L-HAYY: el-Hayy, ebedî hayatla diri olan manasınadır. Hakk'ın ebedî hayatıyla, kendisine tecellî ettiği kuldur. Böylece (Abdu'l-Hayy olan) kul, O'nun devamlılığı olan hayatı ile yaşamayı sürdürür. Kur'an'da ondokuz yerde geçer.

ABDU'L-KÂBID: el-Kâbıd, rızkı tutan veya canlıların ruhunu alan demektir. Allah'ın tutukluk (kabz) verdiği kuldur Allah, bu kulu adli ve hikmetine uygun olarak, üzerlerine feyzolması (gelmesi) gerekmeyen ve kendilerine lâyık bulunmayan şeyden nefsini ve başkasını tutucu hale getirir. Yine Allah, bu (Abdu'l-Kâbıd olan kulujnu, kendilerine yakışmayan konularda, kullara engel kılar. Kullar da bu (Abdu'l-Kâbıd)nun engeli ve tutuşuyla kabza (tutukluğa) uğrarlar. Fiil olarak bir yerde geçer.

ABDU'L-KÂDİR: el-Kâdir, her şeye gücü yeten, kudretli demektir. el-Kâdir isminin tecellîsi ile, tüm takdir edilen şeylerde, Allah'ın kudretini gören kuldur. O, tutmayı kendisiyle gerçekleştiren ilâhî elin suretidir. Ona hiç bir şey engel olamaz. Her şeyde, Allah'ın etkisini, zatlarındaki ademiyet (yokluk) ile beraber, ma'dûmlara vücûdun yardımının sürekli olarak ulaştığını görür. Eşyada Allah'ın kudretiyle tesir etmesine rağmen, kendi nefsinin yokluğunu görür. Durum, Abdu'l-Muktedir için de böyledir. Ancak o, icad (var etmen)in kaynağını ve hâlini görür. Kur'an'da elliyedi yerde geçer.

ABDU'L-KAHHÂR: el-Kahhâr, yenilmeyen yegane gâlib, demektir. Nefsinin güçlerini kahretmek üzere, te'yidi ile, Allah'ın başarıya erdirdiği kuldur. Böylece, ona el-Kahhâr ismiyle tecellî eder. O, kendisinden yüz çevireni kahreder. Kendisiyle savaşan ve düşmanlık eden herkesi, hezimete uğratır. Mahlûkâta tesir eder,

ancak, onlardan etkilenmez. Kur'an'da sekiz yerde geçer.

ABDU'L-KAVÎ: el-Kavî, her şeye gücü yeten, kudretli anlammadır. Gazap, şehvet, heva ile nefsine destek veren şeytan ve ordusunun, ayrıca ins ve cin şeytanlarından olan düşmanlarının sultasına karşı, Allah'ın kuvvetiyle güçlenen kişi. Kahri olmadıkça, Allah'ın hiç bir mahlûkâtı, ona mukavemet edemez. Galebesi olmadıkça, hiç bir kimse ona güç yetiremez. Kur'an'da onbir yerde geçer.

ABDU'L-KAYYÛM: el-Kayyûm, her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı idare eden demektir. Eşyanın varlığını Hakk'a bağlı olarak gören kul. Kayyûmiyyet, tecellî edince, o kul, bununla, halk arasında, Allah'a bağlanıp emirlerini yerine getirerek, onlara, geçimleri, hayatları ve maslahatları için yaptıkları işlerde yardımcı olarak hizmet eder. Kur'an'da üç yerde geçer.

ABDU'L-KEBÎR: el-Kebîr, zâtının ve sıfatlarının mâhiyeti, anlaşılamayacak kadar uludur anlamına gelir. Hakk'm kibriyâsı ile büyük olan kişi. O'nun büyüklüğü, fazlü keremiyle halktan üstün olmasıdır. Kur'an'da otuzaltı yerde geçer.

ABDU'L-KERÎM: el-Kerîm, fazilet türlerinin hepsine sahip anlamını ihtiva eder. Allah'ın, el-Kerîm isminin vechini gösterdiği (yani, el-Kerîm ibmine mazhar kıldığı) kişi. O, keremi tecellî ettirir. Zira, kerem O (Allah)nun kadrini bilmeyi ve O'nun sınırına tecâvüz etmemeyi gerektirir. Malumdur ki, kulun malı mülkü olmaz. O, kulları üzerine olan Allah'ın kerem ve cömertliğinin dışında, hiç bir şeyi kendisine bağlamaz (nisbet etmez). Zira, Mevlâ'sının cömertliği, kendi mülkünde, dilediği kişilere tahsis edilmiştir. Onu, keremiyle herkesin günahını örtmüş olarak görür. Abdü'l-Kerîm, kendisine kötülük yapanı, en güzel huyla ve muamele ile karşılık vererek, onu affeder. Hz. Ömer (r), "Seni Kerîm olan Rabbine karşı gurura sevkeden şey nedir?" (infitâr/6) âyetini işitince, "Senin keremin ya Rab!" demiştir. Bunun hüccet telkin etmeyle ilgili olduğunu söylemiştir. Kısaca, Allah'ın keremi yanında, tüm kulların günahlarının bir değere sahip olmadığını görür. Kereminin feyzi gereği, Allah'ın tüm nimetlerini sınırlı görmez. Böylece, fiilleri, keremi sebebiyle kendisine tecellî eden Rabbisinin ikramı olarak ortaya çıkması bakımından bu kul, insanların en cömerdi hâline gelir. Abdu'l-Cevvâd'ı da bununla kıyasla; çünkü kullarına onun cömertliğinin vasıtası ve ve el-Cevvâd isminin mazharı (ortaya çıktığı yer) olmuştur. Halk içinde, nefsini sevgilisine adayan kişiden daha cömert kim olabilir? Böylece o, kalbini, Allah'tan başkasına bağlamaz. Kur'an'da yirmi yedi yerde geçer.

ABDU'L-KUDDÛS: el-Kuddûs, her eksiklikten münezzeh demektir. Allah'ın perdelenmeden arındırdığı kişi. Bu kulun kalbini, Allah'tan başkası meşgul etmez. Allahu Ta'âlâ'nın şu kudsî hadiste ifade ettiği gibi, kalbi sadece O, istilâ eder: "Yere göğe sığmadım mü'min kulumun kalbine sığdım" (Keşfu'l-Hafâ, U/373). Kim Hakk'ı kuşatırsa, başkasından arınır. Çünkü Hak tecellî ettiğinde, O'ndan başka hiç bir şey kalmaz. el-Kuddûs'ü, mahlûkâttan arınmış kalpten başkası kuşatamaz. Kur'an'da iki yerde geçer.

ABDULLAH: Allah, ism-i celâl, zât ismi. Hakk'ın kendisine, bütün isimleriyle tecellî ettiği kuldur. Kullar arasında bundan daha yüce bir makam yoktur. Çünkü bu kul, O'nun en büyük ismini gerçekleştirip, onunla sıfatlanmıştır. Bundan dolayı, şu âyette ifade edildiği gibi, bu isim, sadece Hz. Peygamber (s)'e mahsustur: "Allah'ın kulu, O'nu anmak için kalktığında, neredeyse, onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi" (Cinn/19). Gerçekte bu, sadece Hz. Peygamber (s) için geçerlidir. Kutuplar için bu makam, sünnetine uymakla ona mirasçı olduklarından dolayıdır. Bu isim, baykalarına mecazen verilir. Çünkü, bütün isimlerle muttasıf olmak, vâhidiyyet ve tüm isimlerin ehadiyyeti iledir. Kur'an'da, ikibin altıyüz doksansekiz yerde geçer.

ABDU'L-LATÎF: el-Latîf, yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip, sezilmez yollarla karşılayan kişi anlammadır. Lutf için lütuflu olma mevkilerini bilmesinden dolayı, Allah'ın kullarına lütufla davranan kişi. Bu kul, içlere muttali, kullara Hakk'ın lütfunun vasıtası olur. Latîf ismi kendisinde tecellî ettiği için,O'nun lütfü sebebiyle, kullarına sezmedikleri tarzda yardım eder. Basiretler O'nu idrâk edemezler. 7 yerde geçer.

ABDU'L-MÂCİD: el-Mâcid, şanlı, şerefli demektir Allah'ın kendi vasıflarıyla şereflendirdiği kul. Allah, ona kabiliyetine göre vermiş; Abdu'l-Mecîd gibi, şan ve şerefine göre, kaldırabileceği kadar tahammül (taşıma) gücü bahsetmiştir. Kur'an'da yoktur. Ancak hadislerde sabittir.

ABDU'L-MECÎD: el-Mecîd, şanlı, şerefli anlamını ifâde eder. Ahlâk ve sıfatını olgunlaştırdığı, Allah'ın ahlâkını gerçekleştirdiği için, Hakk'ın kullar arasında yücelttiği kişidir. Böylece, insanlar, güzel ahlâkı ve fazlından dolayı onu yüceltmişlerdir. Kur'an'da dört yerde geçer.

ABDU'L-MELİK: el-Melîk, görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi demektir. Allah'ın dileyip emrettiği hususta tasarruf ederek, kendine ve başkasına güç yetirendir. Bu, Allah'ın mahlûkâtı arasındaki en güçlü varlıktır. Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-METÎN: el-Metîn, her şeye gücü yeten, kudretli, demektir. Sapıttırmak isteyenden etkilenmeksizin, dininde sağlam olan kul. Tam sağlam olduğu için, Hak'tan uzaklaştırıp dini yok eden kişinin

yanında bulunmaz. Abdu'l-Kavî, her şeye tesir ederken, Abdu'l-Metîn hiç bir şeyden etkilenmeyendir. Kur'an'da üç yerde geçer.

ABDU'L-MUAHHİR: el-Muahhir, geriye bırakan anlamınadır. Kul, bu isim vasıtasıyla, her tecâvüz ve taşkınlıktan geri kalır. Onu tuğyan ve tecâvüzden, bulunması gereken hududa döndürür. Yine, geciktirilmesi (alıkonulması) gereken her fiil için de durum böyledir. Allah, hududu, insanlar için çizmiştir.

ABDU'L-MÜBDİ: el-Mübdi, ilkin yaratan demektir. Allah'ın, ibdâına (ilk yaratıcılığına) muttali kıldığı (ibda sırrına erdirdiği) kuldur. Halk ve emrin başlangıcını görür, ilk yapılan hayırları, Allah'ın izniyle başlatır.

ABDU'L-MUCîB: el-Mücîb, dualara karşılık veren anlamına gelir. Hakk'ın da'vetine icabet edip, O'na itaat eden kula denir. "Allah'a çağırana icabet ediniz"(Ahkâf/31) âyetini duyduğunda, Allah onun davetine öyle bir karşılık verir ki, sonunda, ona el-Mücîb ismiyle tecellî eder. İhtiyâcı için dua eden tüm kullarına karşılık verir. Çünkü bu, Allah'ın kendisine vacip kıldığı isticâbe cümlesindendir. Onun bu icabeti "Kullarım, sana Ben'den sorarlarsa, onlara yakınım. Dua ettiğinde, onun isteğine karşılık veririm. Haydi öyleyse, Ben'den kabul talebinde bulununuz" (Bakara/186) âyeti gereğidir. "... Bana inansınlar!..." (Bakara/186) âyetindeki şuhûdî imân için gerekli tevhîd ve kurb hükmünce, onların duasını kendi duası olarak görür. Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-MUGÎS: el-Muğîs, yardım eden demektir. Allah'ın, muhtacın ihtiyâcını, miktarı ve vaktiyle bildirip, bilgisine uygun biçimde, bunu başarmaya eksiksiz ve noksansız olarak muvaffak kıldığı kişidir. İhtiyâcı gidermekte, ne geç kalır, ne de erken davranır.

ABDU'L-MUHEYMİN: el-Müheymin, kâinatın bütün işlerini gözetip, yöneten anlamınadır. Hakk'ın, her şeyi görüp gözeten olduğunu müşahede eden kişi. el-Müheymin ismi kendisinde görüldüğü için o, üzerinde her hakkı bulunanın hakkını vererek, kendisini ve başkasını gözetmektedir.

ABDU'L-MUHYÎ: el-Muhyî, can veren demektir. Allah'ın el-Muhyî ismiyle tecellî ederek, kalbine hayat verdiği kula Abdu'l-Muhyi denir. Hz. İsa (a)'da olduğu gibi, (bu kulunu) ölüleri diriltmeye muktedir kılar. Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-MU'îD: el-Mu'îd, tekrar yaratan anlammadır. Tüm halk ve emr'in, sonunda kendisine döneceğine, Allah'ın muttali kıldığı (veya bu sırra erdirdiği) kuldur. Bu kul, iadesi vacip olanı, Allah'a döndürür. Sonunda, akıbet ve me'âdını, en güzel biçimde saadetini görür.

ABDU'L-MUNTAKİM: el-Muntakim, suçluları cezalandıran demektir. Allah'ın kullan arasında, hududunu meşru şekilde gözetmek üzere, görevlendirdiği kul'dur. Abdu'l-Muntakim, (bu konuda), insanlara yumuşak ve merhametli davranmaz." O ikisi için, Allah'ın dinini uygulama konusunda sizi bir acıma tutmasın (Nur/2). Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-MU'İZZ: el-Mu'izz, yücelten, izzet ve şeref veren demektir. Allah'ın el-Mu'izz ismiyle tecellî ettiği kul, Bu kul, velilerden Allah'ın izzetiyle şereflendirdiğini aziz kılar. Kur'an'da doksandokuz yerde geçer.

ABDU'L-MUKADDİM: el-Mukaddim, öne alan anlammadır. Allah'ın öne geçirip, ilk safta bulundurduğu kuldur. O, bu ismin tecellîsi ile, fiillerden öne geçmesi gereken her şeyi ve ileri geçmeye hak kazanan herkesi, başa geçirir.

ABDU'L-MUKSIT: el-Muksıt, adaletli davranan anlammadır. Bu (ismin tecellî ettiği kul), adaletli davranmada, insanların en mükemmeli olandır. Öyle ki varsa, başkasının kendi üzerindeki hakkını bile teslim eder de bir başkası onu ne hisseder, ne de bilir. Zira o, kendisinde tecellî eden Allah'ın adaleti ile hükmeder. Her hak sahibine hakkını öder. Gördüğü her zulmü yok eder. O, nur kürsisi üzerindedir. Aşağı inmesi gerekeni alcaltır yükselmesi gerekeni de yüceltir. Hz. Peygamber (s) bir hadis-i şerifte şöyle buyurur: "Adaletli davrananlar, nurdan minberler üzerindedir" (Ahmed ibn Hanbel, Müsned, c. II., s. 160).

ABDU'L-MUKÎT: el-Mukît, bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren demektir. Bu ismin tecellî ettiği kul, ihtiyaç içindeki kulların ihtiyacını giderir. Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-MUKTEDİR: el-Muktedir, her şeye gücü yeten, kudretli demektir. Bu ismin tecellî ettiği kul, Allah'ın kudretini her şeyde görür ve O'nun izniyle her şeye güç yetirir. Kur'an'da üç yerde geçer.

ABDU'L-MUSAVVİR: el-Musavvir, şekil ve özellik veren anlamına gelir. Bu ismin mazharı olan kul, tasvirine Allah'ın muvafakat ve mutabakat ettiğinden başkasıyla tasvirde bulunmaz. Zira onun tasvir fiili, Allah'ın tasvir ediciliğinden kaynaklanmaktadır. Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-MU'MİN: el-Mü'min, güven veren, va'dine güvenilen demektir. Allah'ın bela ve cezadan emîn kıldığı, insanların zatları, mal ve ırzları konusunda güven duyduğu kişidir. Kur'an'da ikiyüz yirmi sekiz yerde geçer.

ABDU'L-MUMÎT: el-Mumît, öldüren demektir. Allah'ın nefsindeki neva, gazap ve şehveti öldürdüğü

kuldur. Böylece kalbi canlanır, aklı Hakk'ın hayatı ve nuru ile aydınlanır. Öyle ki, tecellî eden bu sıfat ve Allah'tan gelen etkili himmet sonucu, kendisinde; nefsî kuvvetleri öldürmesi neticesinde de başkalarında tesirli olur.

ABDU'L-MUTE'ÂL: el-Mute'âl, izzet, şeref ve hükümranlık bakımından en yüce, aşkın demektir. Başkasının idrak edemeyeceği yüceliğe ulaşıp yücelen. O, el-Müte'âl isminin mazharıdır. Elde ettiği olgunluk ve yücelikte durmayan, daha yüce himmetiyle, her kayıt, mekân ve makamdan üstün bulunan mukaddes, mutlak, hakîkî ulvîliği gördüğü için, Allah'tan, yücelikte ilerlemeyi isteyerek, her kemâlâtta üstünlüğü, varlıkların en şereflisi, rütbece en üstünü olmasına rağmen, Hz. Muhammed (s)'in "Rabbim, ilmimi artır" (Tâhâ/114) âyetine muhatap kılındığını görmüyor musun? Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-MUTEKEBBİR: el-Mutekebbir, azamet ve yüceliğini ortaya çıkaran demektir. Hak karşısında kendisini zelil kılması sebebiyle, büyüklenmesinin yok olup, neticede, kendi kibri yerine, Allah'ın kibriyâsının gelmesidir. Bu, Allah'tan gayrisine Hak ile tekebbür ederken, başkasının önünde eğilmez, Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'L-MUZİLL: el-Muzill, zillet veren, anlammadır. Bu kul, el-Müzil isminin ortaya çıkış yeridir. O, Allah'ın zelil etmek istediği düşmanlarını, kendisinde tecellî eden el-Muzill ismiyle zillete düşürür.

ABDU'N-NÛR: en-Nûr, nurlandıran, nur kaynağı gibi anlamları vardır. Allah'ın en-Nûr ismiyle tecellî ettiği kuldur." Allah, yerin, göğün nurudur..." (Nur) âyetinin mânâsını bu kul, anlar. en-Nûr, kevnî ve ilmî olarak, her şeyin kendisiyle ortaya çıktığı ez-Zâhir'den ibarettir. O, kendisiyle hidayete erilen âlemlerin nurudur. Bu nura, asaleten Hz. Muhammed (s), O'nun sünnetlerini yaşamakla da mirasçıları sahiptir. Kur'an'da otuz üç yerde geçer.

ABDU'R-RÂFİ': er-Râfi', yücelten demektir. Her şeyin üzerinde yükselen kula, Abdu'r-Râfi' denir. O'nun ona nazarı, siva (diğer) ve gayr (başka)'ın nazarı iledir. Dereceleri yükselten, Hak ile kaim olmasından dolayı, nefsini kendi rütbesinden yukarı kaldırır. Durum bunun tersine de olabilir. Zira, el-Hâfıd isminin mazhariyeti sebebiyle, ilki, sırf adem (yokluk) hâlinde gördüğü için, her şeyi alçaltın İkincisi de, kendisinde olan er-Râfî' isminin tecellîsi ile gördüğü her şeyde, Hakk'ı yükseltir. Bana (el-Kâşânî'ye) göre, bu, daha doğrudur. Zira arif, sıfatlanmak üzere rahmeti ister, böylece acınan (merhum) değil, acıyan (rahîm) olur. Zira âsînin rahmetten olan payı, budur. Kur'an'da iki yerde geçer.

ABDU'R-RAHÎM: er-Rahîm, bağışlayan, esirgeyen, acıyan anlamlarmadır. er-Rahîm isminin tecellî ettiği kula, Abdu'r-Rahîm denir. O, rahmetini takva sahibi ve sâlihlere tahsis etmiş, kızdıklarından da intikam almıştır. Kur'an'da yüz on beş yerde geçer.

ABDU'R-RAHMÂN: er-Rahmân, bağışlayan, esirgeyen, acıyan anlamlarmadır. er-Rahmân isminin kendisinde ortaya çıktığı kula, Abdu'r-Rahmân denir. O, rahmetin dışında kalmadığı için, kabiliyeti ölçüşündü bütün âlemlere rahmettir. Kur'an'da elli yedi yerde geçer.

ABDU'R-RAKîB: er-Rakîb, gözetleyip, kontrol eden demektir. er-Rakîb isminin tecellîsi altında nefsinin fanî olup gittiğini idrak ederek, gözetleyicisini, kendisine nefsinden daha yakın bulun kula, Abdu'r-Rakîb denir. Bu kul, Allah'ın hiç bir hududuna tecâvüz etmez. Bu hadlere riâyet etmeye, kendini tam vermiş kimse bulunmaz. Arkadaşları yanına geldiğinde, onları Allah'ın murâkabesiyle gözetler. Kur'an'da beş yerde geçer.

ABDU'R-RAÛF: er-Raûf, şefkatli, demektir. Allah'ın re'fet ve rahmetine mazhar kıldığı kuldur. Bu kul, şer'î hudud hariç, insanlara çok re'fetli (şefkatli) olur. Allah'ın onun üzerine bağlı bulunan hükmü ve kazası gereği, günahtan dolayı kendine vacip kılmanı ve haddi, rahmet şeklinde görür. Her ne kadar dıştan nikmet gibi görünse de... Bu durumu, sadece havassu'l-havass seviyesinde bulunanlar, zevken bilirler. Zahiren üzerindeki haddi uygulamak, bâtınen ona acımanın ayn'ı dır. Kur'an'da onbir yerde geçer.

ABDU'R-RAŞîD: er-Raşîd, bütün işleri isabetli ve hedefine ulaşıcı, irşâd edici demektir. Allah'ın er-Raşîd ismiyle tecellî etmek suretiyle rüşdünü nasib ettiği kula, Abdu'r-Raşîd denir. İbrahim (a)'e dediği gibi: "Andolsun ki, daha önce ibrahim'e de, akla uygun olan (rüşd)ı göstermiştik..." (Enbiyâ/51). işte bundan sonra, halkı Allah'a, ma'âş ve me'âd konularında dünyevî, uhrevî maslahatlara yöneltmek üzere irşada başladı. Kur'an'da üç yerde geçer.

ABDU'R-RAZZÂK: er-Razzâk, bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren demektir. Allah'ın rızkını genişlettiği kula, Abdu'r-Razzâk denir. Allah, kullarına, onun vasıtasıyla tesir eder. (Yani, Abdu'r-Razzâk özelliğini taşıyan kulu vasıtasıyla, razzâklığını ortaya koyar). O, Allah'ın vermeyi dilediği kişilere verir. Zira, Allah, genişlik ve bereketi, onun ayağı altına koymuştur. O, ancak kendisinde bereket olana gelir, Allah, hayrı onunla gönderir. Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'S-SABÛR: es-Sabûr, çok sabırlı demektir. Bu kul, es-Sabûr isminin kendisinde tecellî etmesi sebebiyle, işlerde sebatlı hale gelmiştir. Cezalandırmada, muaheze etmede acele etmez, musibetlerde sabırsızlık göstermez, mücahedelerde, (Allah'ın tâat konusundaki emirlerinde, kendisine gönderdiği belalarda)

maruz kaldığı eziyetlerde tahammüllü olur. Kur'an'da yirmi altı yerde geçer.

ABDU'S-SAMED: es-Samed, arzu ve ihtiyaçları sebebiyle, herkesin yöneldiği ulular ulusu bir müstağni demektir. Hayırları yardım olarak ulaştırdığı, belâları kaldırdığı için, kendisine ihtiyâç duyulan, samediyyet'in zuhur ettiği kuldur. Onun vasıtası ile, sevabın verilmesi, azabın kaldırılması için, Allah'tan şefaat istenir. O, terbiye edildiği alanda (kendine ait rubûbiyyet tecellisi ile), Allah'ın âleme nazar ettiği mahaldir. Kur'an'da bir yerde geçer.

ABDU'S-SELÂM: es-Selâm, esenlik veren demektir. Selâm ismi tecellî edip, her türlü noksan, âfet ve ayıptan kurtulan kişiye, Abdu's-Selâm denir. Kur'an'da otuz dört yerde geçer.

ABDU'S-SEMî' VE'L-BASÎR: es-Semî', işiten; el-Basîr, gören demektir. Kendisinde bu iki isim tecellî eden kul, Hakk'ın işitme ve görmesiyle sıfatlanır. Kudsî hadîs: "Onun işiten kulağı, gören gözü olurum..." (Buharî, l, 105). Bu kul, eşyayı, Hakk'ın gözü ile görür, kulağı ile işitir. Semi' ve basîr kelimeleri Kur'an'da elli bir yerde geçerler.

ABDU'Ş-ŞEHÎD: eş-Şehîd, her şeyi gözlemiş olarak bilen demektir. Şâhid olarak her şeyde Hakk'ı müşahede eden kul. O, kendinde ve Allah'ın yarattığı diğer varlıklarda, Hakk'ı görür. Kur'an'da otuz beş yerde geçer.

ABDU'Ş-ŞEKÛR: eş-Şekûr, az iyiliğe çok mükâfat veren demektir. Bu kul, Rabbisine daimî şükür halindedir. O, ni'meti ancak O'ndan gelmiş olarak görür. Bela ve cezalandırma şeklinde bile olsa O'ndan gelen her şeyi, sadece ni'met olarak değerlendirir. Çünkü, bela ve cezalandırmanın içindeki ni'metin farkındadır. Hz. Ali (r) şöyle der: "Evliyasına rahmeti, cezalandırması kadar geniş, düşmanını cezalandırması, rahmeti kadar şiddetli olan Allah'ın sânı, ne yücedir!" Kur'an'da on yerde geçer.

ABDU'T-TEVVÂB: et-Tevvâb, kullarını tevbe etmeye muvaffak kılan ve tevbelerini kabul eden, demektir Bu, Hak'dan gayri olan her şeye ve nefsine veda edip, onlardan sürekli olarak, Allah'a dönüş yapan kuldur. Öyle ki, sonunda, hakikî teveccühe şâhid olur da, günahından Allah (c)'a her dönen kişinin tevbesini makbul sayar. Kur'an'da on iki yerde geçer.

ABDU'L-VÂCİD: el-Vâcid, dilediğini dilediği zaman bulan bir müstağni demektir. Allah'ın kendisine ayn-ı ehadiyyetü'l cem'de vücûd bahşettiği kuldur. Vacibü'l-Vücûdi'l-Ehadî ile vâcid (bulan) mevcudu buldu. Onunla, her şeyden müstağni oldu. (Yani, onu bulunca hiç bir şeye ihtiyâcı kalmadı). Çünkü, bunu kazanan, her şeyi kazanmıştır. Bu kulun, ne kaybı vardır, ne de talebi...

ABDU'L-VÂHİD: el-Vâhid bölünüp parçalara ayrılmaması ve benzerinin bulunmaması anlamında tek olan demektir. Allah'ın vâhidiyyet hazretine ulaştırıp, tüm isimlerindeki ehadiyyeti kendisine açtığı kuldur. O, bu şekilde, O'nun isimleri vasıtası ile, idrak edileni kavrar, akledileni düşünür, Esma-i Hüsnâ'nın vecihlerini müşahede eder hâle gelir. Kur'an'da altmış iki yerde geçer.

ABDU'L-VEHHÂB: el- Vehhâb, karşılık beklemeden, bol bol veren demektir. Hakk'ın cömertlik ismiyle tecellî ettiği kişi. Herhangi bir karşılık gerektirmeyecek şekilde, istediği kişiye lâyık olanı verir. Allah'ın inayetine ehil olanlara, imdâdıyla yetişir. Zira, o Allah'ın cömertliğinin vasıtası ve mazharı (ortaya çıktığı yer) dir. Kur'an'da dört yerde geçer.

ABDU'L-VÂLÎ: el-Vâlî, kâinata hakim olup onu yöneten, demektir. el-Vâlî isminin tecellî ettiği zuhuru ile, kendisini insanlara vâlî kıldığı kula, Abdu'l-Vâlî denir, ilâhî siyâsetle o, kendisine ve başkasına valilik yapar. Kullar arasında, Allah'ın adaletini gerçekleştirir. Onları hayra çağırır, iyiliği emreder, kötülükten men eder. Allah, ona ikramda bulunur, onu hiç bir gölgenin bulunmadığı günde (mahşer meydanında) gölgelenecek olan yedi kişinin ilki kılar. O, âdil sultandır. Mizanda, insanların en ağır basanı, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Zira, idare ettiği insanların hasenatı ve hayırları (ecirlerinden bir şey kaybetmeksizin) onun terazisine konur. Allah dinini, onun vasıtasıyla ayakta tutar. Onları hayırlara yöneltir. O, Allah'ın eli ve yardımcısıdır. Allah da, onun destekçisi ve koruyucusudur.

ABDU'L-VÂRİS: el-Vâris, sonu olmayandır. el-Vâris isminin tecellîsine mazhar olan kul. Bu, Abdu'l-Bakî benzeri bir isimdir. Çünkü, o, nefsinden fanî olduktan sonra Hakk'ın bekasıyla varlığını sürdürür hâle gelince, Hakk'ın mirasçı olduğu şeyin hepsine vâris olur. Bu, ilim ve mülklerinde fanî olduktan sonra vuku bulur. Abdu'l-Vâris, enbiyaların her konudaki ilim, marifet ve hidayetlerine mirasçı olur. Kur'an'da altı yerde geçer.

ABDU'L-VÂSİ': el-Vâsi', ilmi ve merhameti, her şeyi kuşatan demektir. O, fazlı ve genişliğiyle her şeyi kuşatandır. Bütün mertebeleri ihâte ettiği için, hiç bir şey, O'nu içine alamaz. Allah, fazlından bir şey vermedikçe, onu kendisine lâyık bulmaz. Kur'an'da on üç yerde geçer.

ABDU'L-VEDÛD: el-Vedûd, çok seven, çok sevilen anlamına gelir. Allah ve velilerine sevgisi olgunlaşıp da, Hakk'ın sevgisine mazhar olan kula, Abdu'l-Vedûd denir. O kişi, sevgisini bütün mahlûkâta

yayar insü cinnin câhilleri hâriç, herkes onu sever. Hz. Peygamber (s) şöyle der: "Allah bir kulu sevdiğinde Cibril'i çağırır, ona 'Ben, filanı seviyorum, sen de onu sev'der. Böylece Cibrîl, onu sevmeye başlar. Sonra semâya şöyle seslenir: 'Allah filanı seviyor, o halde onu siz de seviniz'. Böylece onu, semâdakiler de sevmeye başlarlar. Bundan sonra o, yeryüzünde de makbul olur" (A. i. Hanbel, Musned, II., 267). Kur'an'da iki yerde geçer.

ABDU'L-VEKÎL: el-Vekîl, güvenilip, dayanılan demektir. Sebeplerin şekillerinde perdelenenlerin kendisine nisbet edildiği bütün fiilleri yapan varlık olarak sadece Allah'ı gören kişidir. Böylece o, aradan sebepleri kaldırır, bütün işlerini dayandığı Allah'a havale eder, O'nun vekilliği ile de hoşnutluk duyar. Kur'an'da yirmi dört yerde geçer.

ABDU'L-VELÎ: el-Velî, yardımcı ve dost anlamınadır. Allah'ın, sâlih ve mü'minlerden, kendisine dost edindiği kişidir. Zira Allah (c) şöyle der: "O, salihleri dost edinmiştir" (A'râf/196). Salih ve mü'minlerden olan velîleri, sadece Allah'ı dost edinmeleri münasebetiyle, O da, onları kendisine dost edinir. Âyet: "Allah, inananları dost edinir" (Bakara/257). Kur'an'da kırk dört yerde geçer.

ABDU'Z-ZÂHİR: ez-Zâhir, varlığını ve birliğini belgeleyen bir çok delilin bulunması açısından aşikâr olan anlamındadır. Hayır ve tâatlarla ortaya çıkıp, sonunda, Allah'ın kendisine, ez-Zâhir ismini açtığı kuldur. O'nu ez- Zahir olarak tanır. O'nun zâhiriyyeti ile sıfatlanır, insanları zahirî olgunluklara ve onlarla süslenmeye çağırır. Hz. Musa (a)'nın davetinde olduğu gibi, teşbihi tenzihe tercih eder. Bu nedenle, Hz. Musa, onlara, cennetleri, sığınılacak yeri ve cismanî lezzetleri va'detmiş, Tevrat'ı iri hacimli ve altın yaldızlı olarak, büyükçe ortaya koymuştur. Kur'an'da on sekiz yerde geçer.

ABDU Zİ'L-CELÂLİ VE'L-İKRÂM: Zü'l-Celâli ve'l-ikrâm, azamet ve kerem sahibi anlamınadır. Allah'ın kendi sıfatlarıyla sıfatlandığı, isimlerini tahakkuk ettirdiği için celil kılıp ikram ettiği kula denir. Onun isimlerini mukaddes, aziz, münezzeh ve celil olduğu gibi, onların zuhur yerleri, ortaya çıkan şekil ve görüntüleri de aynı durumu hâizdir. Bu kul, düşmanı görünce kudretinin celâlinden heybete kapılır, karşılaştığı evliyaullah'a da sırf Allah ikramı olması bakımından ikram ve i'zâzda bulunur. Bu isimle sıfatlanan kul, Allah (c)'ın evliyasına ikram, eder düşmanlarına da korku salar. Kur'an'da iki yerde geçer.

ABDÜSSELAMİYYE: Rifaiyye'den Sa'diyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu.

AB-I ATEŞ-EFRUZ: Farsça olan bu tabir, ateşin alevini artıran su anlamına gelir. Tasavvufî açıdan bu tabir, İlâhî feyizleri ifade eder.

AB-I HARABAT: Farsça-Arapça bir tamlama olup, harap yerleri canlandıran su anlamına gelir. Rahmani tecelli bir su gibi, insanın iç ve dış pisliklerini temizler, onu ma'mur ve olgun hale getirir.

AB-I HAYAT: Farsça, hayat suyu manasınadır. Bu suyu içenin ölümsüz olacağına inanılır. Aynı manaya gelen başka terimler de vardır : Ab-ı zindegi, ab-ı cavidani, dirilik suyu, bengisu, hayat kaynağı, aynü'l-hayat, nehrül-hayat, ab-ı Hızır, ab-ı iskender. Kur'an'da ab-ı hayata işaret Hızır (a) ve Hz. Musa (a) hikayesindedir. Bu hikaye şu şekilde cereyan etmiştir: İsrailoğullarının peygamberi, Hz. Musa (a) bir gün genç arkadaşıyla birlikte yolculuğa çıkar. Hedef, yolda Hızır (a) ile buluşmaktır. Buluşma yeri de "iki denizin birleştiği" mevkidir. Hz Musa bu yeri tanıyabilmek için, yanına balık alır, bu balığın canlanıp denize atlaması, buluşma yerini belirleyen bir işaret olacaktır. Ancak Hz. Musa (a)'nın genç arkadaşı deniz sahilinde uğradıkları kayanın yanında, balığın canlanarak denize atladığını ona haber vermeyi unutur. Yolda yemek için konakladıklarında, durumu kendisine anlatır. Bunun üzerine Hz. Musa (a) tekrar o yere döner ve gerçekten aradığı kişinin, orada bulunduğunu görür. Kendisine Allah tarafından "rahmet" ve "gizli ilim" verilen bu kulun Hızır adını taşıdığı, başta Buhari, Müslim olmak üzere Ebu Davud Tirmizi ve el-Müstedrek'te yer alan bazı hadislerde bildirilmiştir. Kur'an-ı Kerim ve Buhari dışındaki hadis kaynaklarında, Hz. Musa (a) ile arkadaşının yanlarına azık olarak aldıkları tuzlu balığın nasıl dirildiğine dair, herhangi bir açıklama yoktur. Sadece Buhari'de mevcut değişik bir rivayette, bu sebebin açıklandığı görülmektedir. Bu hadise göre, "Hızırla buluşacakları kayanın dibinde bir ayn (kaynak) vardı ki, buna hayat kaynağı (aynü'l-hayat, ab-ı hayat) deniyordu. O suyun temas edip de diritmediği hiç bir şey yoktu. Tuzlu balığa işte bu sudan sıçramıştı. Ab-ı hayat, Zülkarneyn kıssasında da geçer : Nuh (a)'un torunu Yunan'ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn, ebedi hayat veren ve insanüstü güçler kazandıran ab-ı hayattan bahsedildiğini duyar ve bunu aramaya karar verir. Rivayete göre, Allah, bunu Şam'ın soyundan birine nasip edecektir. Zülkarneyn, halasının oğlu olup Hızır diye anılan Elyesa ile, askerlerinin refakatinde yolculuğa başlar. Ab-ı hayat, "karanlıklar ülkesi"ndedir. Yolda bir fırtına yüzünden Zülkarneyn ve Hızır askerlerden ayrı düşerler. Bir müddet sonra karanlıklar ülkesine gelirler. Zülkarneyn sağa. Hızır sola giderek yollarını tayine çalışırlar. Günlerce yol aldıktan sonra Hızır ilahi bir ses duyar ve bir nur görür. Bunların kendisini çektiği yere gidince de orada ab-ı hayatı bulur. Bu sudan içer ve yıkanır. Böylece hem ebedi hayata kavuşur, hem de insanüstü

güçler ve kabiliyetler kazanır. Sonra Zülkarneyn ile karşılaşırlar. Zülkarneyn durumu öğrenir ve ab-ı hayatı ararsa da bulamaz, kaderine razı olur. Bir müddet sonra ölür.

Tasavvufta ab-ı hayat, Allah'ın el-Hayy isminin hakikatmdan ibarettir. Bu ismi öz vasfı haline getiren kimse, ab-ı hayatı içmiş olur. Artık o, Hakk'ın "hayy" sıfatıyla hayatta olduğu gibi diğer canlılar da onun sayesinde hayat kazanır. Bu mertebedeki insanın hayatı, Hakk'ın hayatıdır.

AB-I HAYAVAN: Farsça, dirilik suyu Ebedi hayat verdiği zannolunan su. Tasavvufta bu terim "irfan"ın müteradifi olup nurun pırıltıları ve İlâhî tecelliler için de kullanılır.

AB-KEŞ: Farsça. Su çeken manasınadır. Tekkelerde su çekenlere verilen addır. Farsça su manasına gelen "ab" ile yine Farsça çekmek manasına gelen "keşiden" masdarının ism-i faili olan "keş" ten teşekkül etmiş bir terkiptir. Eskiden büyük tekkelerde sırf bu işle görevli kimseler vardı.

Vaktiyle, hayır için yapılan sebilhanelerden bazılarının içinde, birer kuyu kazdırılırdı. Bu kuyudan su çekerek, sebilhane bardaklarını doldurmak hizmetiyle görevli olan bir de abkeş bulunurdu. Bu göreve verilen kimseler için, vazife tahsis edildiğine dair evkaf defterlerinde kayıtlar vardır.

AB-I REVAN: Farsça , ruhların suyu demektir. Sufilerin kalplerinde sürekli duydukları sevinç huzur ve iç açıklığı hali.

AB-I İNAYET: Farsça ve Arapça iki isimden teşekkül etmiş bu tabir inayet suyu anlamındadır. Tasavvufta, ilahi rahmetin peşpeşe gelişine ab-ı inayet derler.

ABRİZCİ: Farsça, su döken demektir. Mevlevi tekkelerinde abdesthane temizleyicilerine verilen isim. Kennas (süpürgeci) da denir. Tekkeye yeni gelen adayın, nefsini yenip yenemeyeceğinin ilk imtihanı tuvalet temizliği ile yapılır, daha sonra bunu başarması halinde, tekkedeki diğer görevlerde istihdam edilirdi.

AB U DANE: Farsça iki isim. Su ve habbe anlamındadır. Kanaate remz olan "bir hırka, bir lokma" tabirini ifade eden bir terim. Takdir edilmiş ve herkesin nasibine düşen su ve ekmeğe ab u dane denir.

A'CEMİYYE: Abdu'l-Abbas Ahmed b. Yusuf el-Harisî'ye nisbet edilen bir tarikat.

A'DA: Arapça adüv kelimesinin çoğulu olup düşmanlar anlamına gelir. Allah düşmanlarına a'daullah denir. Bunlar dinsizler ve inkarcılardır. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber "en büyük düşmanın, iki yanın arasındaki (kendi) nefsindir" diyerek nefsi en büyük düşman olarak göstermiştir. Yine bir hadiste, düşmanla savaşa küçük cihad, nefisle savaşa büyük cihad denilmesi aynı hususu te'yid eder.

ÂDÂB: Edeb kelimesinin çoğulu olan bu kelime, izlenmesi gereken esaslar, görgü kuralları gibi manaları ihtiva eder. Sufilerin uymak zorunda olduğu bu görgü kurallarına "adab-ı sufiyye", "adab-ı tarikat", "adab ve erkan" gibi isimler verilir. Adab konusunda, bir hayli eser bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, sohbetin, bir kısmı şeyhliğin, bir kısmı da müridliğin görgü kurallarını anlatır. Bu görgü kuralları, tarikatlara göre farklılık arzedebilir. Adab konusunda şu düsturlaşmış ifade, onun önemini ortaya koyar : "Edeblere riayet etmeyen, sünnetlere riayet etmeyi kaçırır, sünnetlere uymayı kaçıran farzları ve vacipleri gereği gibi yapmaktan uzaklaşır farz ve vacip gibi dinin temellerinin yeterince yerine getirilememesi, kişiyi imanını kaybetme tehlikesine duçar eder. imanını kaybedene binlerce vah olsun!" O halde mutlu sona ulaşmanın ana kaynağı daha doğrusu başlangıç noktası adab'tır. Adab'ın korunması işte bu sebeple büyük önem arzeder.

ADAK: Türkçe'dir. Arapça'sı nezr'dir. Allah'a ibadet niyetiyle taat türünden bir işin yapılmasını taahhüd etmek. Adaklar daha ziyade kurban kesmek şeklinde olur ve bu iş çoğunlukla bir türbe civarında yapılır.

ADALE: Arapça, âdil olmak, yasaklardan şiddetle kaçınmak anlamlarına gelir. Bu da farklı farklı olur. Bu konuda zirve noktası, "emrolunduğun gibi dosdoğru olmak" (Hud/112)'tır. Bu uç nokta, Hz. Resulullah (s)'tan başkasında bulunmaz.

ADAM-ÂDEM: Arapça, adam demektir. Adam, Adem'in türkçeleşmişidir. Kur'an'a göre Allah, insanı, şerefli, ve kerametli yaratmıştır, (isra/70) A'raf suresi 179. ayetinde kalpleri olduğu halde anlamayan, gözleri olduğu halde hikmetleri görüp sezmeyen, kulakları olduğu halde doğruyu duymayan insanların mertebece aşağıda ve gaflet ehlinden oldukları bildirilir. Bu bakımdan tasavvuf ehli, insanın anlayış, duyuş, seziş ve huy bakımından da gerçek insan olmasına ehemmiyet vermiştir. Hz. Peygamber (s)'in hakikatına mirasçı olan "kutb" a da Âdem-i Mânâ ve Merd-i Mânâ denir. Oğlan şeyhi İbrahim (ö. 1065/1655) Dil-i Dana kasidesinde şöyle der:

Sıfat-ı Hak'dürür âlem sıfatın zatıdır âdem

Kamu şeyden olan akdem olubdur "Adem-i ma'na".

Tasavvufî manadaki adam (racül) bilinç alanını Allah'ın istila ettiği yani sürekli Allah'ı tefekkür eden kişi olup, bu Nur süresindeki şu ayetle açıklanır : "Ticaretin ve alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymadığı erkekler..." (Nur/37). Bu tasavvufî mertebeye ulaşmış kadınlara da, racül (erkek) denir.

ADEM : Arapça, Vücud'un zıddı olup yokluk manasına gelir. Tasavvufta Hak'tan gayrisi. Vahdet-i vücud düşüncesinde yokluğa (adem) bir tür varlık affolunur. Kamus-ı Türkî'de şöyle açıklanır : 1- Yokluk vücut zıddı: onun vücudiyle ademi birdir : Diyar-ı adem sahra-yı adem 2- Olmama bulunmamafıkdan; adem-i itaat : itaasizlik; adem-i iktidar : iktidarsızlık; adem-i iştiha : iştahsızlık"

Tasavvufî açıdan Hak'dan başka tevehhüm edilen mevcudat hakikatta yoktur. Muhyiddin İbn Arabi'nin âyân-ı sabite için (Hakk'ın sıfatı zatından olmadığı ve yalnız ilminde mevcut bulunduğu cihetle müstakil birer varlıkla) varlık kokusunu bile duymamışlardır, dediği gibi Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi de bu konuda şunları söyler :

Yokluk bir ayinedir Yokluktaki varı gör. Varlık görünür andan Ayine-i ademden Adem kelimesi "fena" manasına da kullanılmıştır: Varlık ile işim bitmez. Gönülden gümanım (şüphem) gitmez. Kulağım çok söz işitmez Ademden gayrisini bilmem

Olanlar Şeyhi İbrahim Sahra-yı vücuda adem ender adem eyler

Yenişehirli Avni

ADEM-İ MA'NA: Arapça, maneviyat adamı demektir. Her şeyin aslını bilen mana âlemine aşina kişi.

ADET : Arapça, itiyad, alışkanlık gibi anlamları olan bir kelime, ihlassız, kuru şekilden ibaret ibadet.

ADİLİYYE: Bedrüddin Mahmud b. Ömer b. Ahmedi'l-Adiliyyi'l-Abbasi (ö. 970/1 562)'nin kurduğu bir tarikat. Bargisiyye'nin şubelerinden birisidir

ADL: Arapça, adalet denge demektir. Allah'ın vacibi ihlalden ve çirkini işlemekten münezzeh olmasıdır. Allah boşa gayesiz, hedefsiz bir iş yapmaz

ÂFET: Arapça musibet anlamına bir kelime. Kötü huylarda bulunan zararlar ve musibetler. Manevi eğitimde, dervişin olgunlaşmasına engel hususlara da âfet denir.

AFİFİYE: Abdülvahhab b. Abdissamed el-Afifi el-Merzuki (ö. 1180/1766)'ye nisbet edilen bir tarikat. Şaziliyye'den Nasıriyye'nin bir koludur.

AFİTAB: Farsça, güneş anlamına gelir. Afitab-ı Vücûd : Varlık güneşi, varlığın kaynağı membaı.

AGÂH ETMEK: Farsça, uyandırmak. Mevlevi tarikatında mutfakta görev yapan içmeydacının, sabah ezanından evvel, tekke odalarında yatanları kapılara vurarak "agah ol dedem" diyerek uyandırmasıdır. Bu uyandırma gece teheccüd namazı için olurdu. Farsça'da bu kelime, "uyanık" manasına gelmektedir. Mevlevîlerde uyuyan kişiyi ürkütmeden uyandırmak tarikat edeblerindendir. Bu uyandırma işi bir başka uygulanış şekliyle şöyleydi : Uyuyan dervişin hafifçe yastığına el ucuyla sağ elin parmak uçlarıyla vurulur ve yavaş bir sesle, adıyla hitap edilerek "derviş... agah ol!" denilirdi ki bu, uyan demektir.

AGÂH KİŞİ: Farsça, arif uyanık, bilen sezen, anlayışlı kişi demektir. Hakikat yolunu bilen kimsede bu özellikler bulunur ve bu durumda olan kişilere de, agah kişi denir.

AĞACA DAYANMA ÇÜRÜR, DUVARA DAYANMA YIKILIR, İNSANA DAYANMA ÖLÜR, DAYAN KUL, ALLAH'A DAYAN : Sufiyye arasında söylenen bu atasözü, herhangi bir işe doğru dürüst başlanınca, sağlam bir gönülle, başarı elde edeceğine inanarak, o işin üstüne düşülmesini öğütler. Aynı zamanda insanlara güvenerek, bir topluluğa dayanma başaramayacağı işe girişen kişiye o işe girişmesine sebep olanların el çekmeleri durumunda, desteksiz kalacağını da hatırlatır. Ancak bu dayanma ve güvenme bütün sebepleri hazırladıktan, hiç birini ihmal etmeyip yerli yerine getirdikten sonra olmalıdır. Mutasavvıflar bu söz ile, her şeyin geçici, sonlu zayıf, güçsüz olduğunu ifade ederek, sebeplere değil, sebeplerin yaratıcısı mutlak güç sahibine dayanmayı tavsiyeye şayan bulunmaktadırlar.

AĞLATAN GÜLMEZ : Kötülük yapanın, sonunda yaptığının cezasını mutlaka çekeceğini ve bunun İlâhî adaletin sonucu olduğunu bildiren bir atasözüdür. Bu söz, aynı zamanda gidişin zulm ile değil, adalet ile mümkün olduğunu, zulmün sonunun hüsranlık şeklinde tecelli edeceğini bildirir.

AĞUŞ : Farsça, kucak demektir. Sırları kavrama.

AĞYAR: Arapça, gayr kelimesinin çoğulu olup, lügatta yabancı, el, başkası gibi manaları ihtiva eder. Tasavvufta hakikate yabancı olanlar, vâkıf olmayanlar makamında kullanılır.

İçi umman-ı vahdettir yüzü sahra-yı kesrettir

Yüzün gören görür ağyar içinde yar olur peyda.

Niyazi

Gel iste Kaygusuz yarı, çıkar gönülden ağyarı

Bugün gör yine didarı, bu sevda özge sevdadır.

Kaygusuz

AĞZA TÜKÜRMEK : Sıtmaya ateşli hastalıklara, ellerde çıkan ve siğil denen içi dolu kabarcıklara, çeşitli sebeplerle ruhî dengesini bozan kişilere nefes edilir ; yani muayyen ayetlerle, içlerinde "şifa" kelimesi geçen "şifa ayetleri" (ki Kur'an'da şifa ayetlerinin sayısı altıdır) okunur, üflenir. Kağıda bazı ayetler, dualar, şekiller yazılır, çizilir, üçgen şeklinde bükülen bu kağıt, yedi kat muşambaya sarılıp, üstüne bir bez geçirilerek, bir kılıfa konulur. Dikilen ve muska (doğrusu nüsha) denen bu nesne hastanın boynuna takılır. Bazı kere de yazılı kağıt suya konur, üç gün suyu içilir, üçüncü günü durulup bükülerek bir yudum suyla yutulur. Eski dinlerden kalan ve bilhassa Keldanîlerden geçen bu inançlar ve adetler, İslam tarafından men edilmekle beraber, günümüzde dünyalık menfaat elde etmek üzere bazı cahillerce meslek edinilmiştir. Tarihte görülen uygulamasıyla, okumak ve nüsha yazmak için el almak, izin verilmek şarttı. Bu izin, ya sözle verilir, yahut mezun olan kişi, el almak isteyenin ağzına hafifçe tükürürdü. Bu şekildeki sırrî güç geçişimi olayı, Anadolu'da "ocak" olarak nitelendirilir. Bu terimin, Orta Asya'dan intikal eden Türk ocak kültürü ile bir bağlantısı olduğu düşünülebilir.

AH: Arapça bir iç çekiş ve iştiyak nidası. Aşk ateşi ile kulun inleyişi. Allah kelimesinin ilk ve son harflerinin bitişmesiyle oluşan ah, eskiden minyatürlerde şu şekilde resmonulurdu : Dağlar, vadiler, ağaçlar, sular, çayırlar hepsi yanıyor, hepsi alevler içinde, ok girmiş bir kalb, kan damlıyor ve üzerinde "ah mine'l-aşk" şeklinde bir yazı. Bu şekildeki bir minyatür, Ankara Kalesi içindeki Devduran Mescidi'nde, kıble duvarına asılı olarak, değerli din adamlarımızdan sayın Abdülhalim Ünal Beyefendi tarafından muhafaza edilmektedir. Hz. ibrahim (a) çok âh eden (evvah) lerdendir.

AHD: Arapça, Misakda Allah'a verilen sözün korunmasıdır. Emrolunduğunu kaybetmemek, nehyolunanı işlememektedir.

AHDALİYYE: Ebu'l-Hasan Aliyyi'l-Ahdalî tarafından kurulmuş bir tarikat.

AHDAS: Arapça, yeni yetişmiş, genç, delikanlı gibi manaları olan bir kelime. Büyük sufiler, yeni yetme, güzel yüzlü gençler ile sohbet etmeyi tehlikeli görmüşlerdir.

AHD-İ EMANET: Arapça emaneti kabul sözü demektir. İlâhî sözleşme ezeli söz veriş.

AHİDNAME: Arapça ve Farsça, yazılı belge veya sözleşme anlamında bir tabir. Hilafetname. Şeyhin müridlere yaptığı tavsiyeleri ve kuralları gösteren yazılı metin.

AHFİYA: Arapça, gizliler demektir. Bu tabir melami meşrepte olanlar için kullanılır. Onlar, adet ve şekle önem vermeyip, halk içinde sıradan biri gibi kendilerini gizledikleri için, bu tabirle anılmışlardır.

AHİ: Arapça, kardeşim manasına gelir. Fütüvvet yolunda sanat ve zenaat ehlinin her biri, şeyhlerine "ahi" derlerdi. Bir şehirde, yahut bölgede bulunan ve ahilerin bağlandıkları şeyhe, şeyhlerin şeyhi manasına "Şeyhu'ş-Şüyuh" yahut Türkçe "ahi baba" ve "ahi Türk" denirdi. Yunus bir şiirinde ahilere temasla şöyle der:

Sufilere sohbet gerek Ahilere ahret gerek Mecnunlara Leyli gerek Bana Seni gerek Seni Özellikle Ahi Babalık unvanının, debbağlar ve saraçlar gibi esnafın başlarındaki kişilere tevcih edildiğini görüyoruz. Bu, resmî bir unvandı. Ahilik, Halife Nasır Lidinillah'ın kurduğu, Bağdat fütüvvet teşkilatının Anadolu'da aldığı bir isimdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında çok güçlü bir teşkilattı. 1340'lı yıllarda bu teşkilat Ankara'da bir hükümet bile teşkil etmişti. Ahi Babalık'ın, mimar ağalığı ile birlikte verildiği de olmuştur. O zaman ahi babalık ve mimar ağalığı unvanı birlikte kullanılırdı.

AHİR: Arapça, son demektir. Her şeyin evvel ve ahiri Allah'tır. Halife olan insanın bu hilafeti, Evvel ile Ahir arasında bir berzahtır. Evvel ve Ahir, bir yönden Hakk'ın ayrı ayrı iki vechi, diğer yönden ise birbirinin aynıdır.

AHİRET: Arapça, dünyanın zıddı. Dünya, nisbeten daha yakın anlamına gelirken, ahiret, dünyaya nisbetle sona kalan, tehir eden, geciken, son, neticede varılacak yer gibi anlamlara gelmektedir. Öbür Dünya diye tabir olunan, cennet, cehennem, ârâf, iyiliklerin ve kötülüklerin karşılandığı yer, sırat, mizan gibi yerleri ihtiva eder. Ehl-i Sünnet inancına göre bunların hepsi haktır ve gerçektir. Dinlerin çoğunda ahiret inancı vardır. Öbür dünyada ölüm yoktur. Oradaki hayat ebedidir. Kur'an-ı Kerim'deki bir ayete göre ahiret dünyaya nisbetle daha hayırlıdır: "Ahiret Senin için dünyadan daha hayırlıdır" (Duha/4)

AHİ TAÇ: Arapça-Farsça. Kadirî tarikatının Ahi koluna mensup şeyhlerin giydikleri tacın adı idi. Beyaz çuhadan, içi pamuklu sekiz dilim üzerine yapılır, üzerine yeşil sarık sarılırdı. Taç, her tarikatın bir amblemiydi. Dervişin taşıdığı tacdan, hangi tarikatın hangi şubesine mensup olduğu anlaşılırdı.

AHİRET ADAMI: Arapça-Türkçe. Takva ehli için kullanılır. Genellikle yaşlı, elini eteğini, güçsüzlük, zayıflık sebebiyle dünyadan çekmiş, Mevlasına kavuşmanın hazırlığı içinde olan adamlara denilir. Ruhen itmi'nana kavuşmuş, müsterih, huzur sahibi insan. Bu türlü olan kadınlara da "ahiret hatunu" denirdi. "Ahiret hatunu bir bacıdır". Manevî analar hakkında da "ahiret anası" tabiri kullanılırdı.

Doğar andan fiteni devranın

Ahiret anasıdır şeytanın.

Ataî

AHİRETLİK: Arapça, ahiret sevabı ümidiyle alınıp büyütülmüş olan kız çocukları hakkında kullanılır, bir tabirdir. Manevî evlat demektir. Lügat-ı Ebuzziya'da konu ile ilgili olarak şu bilgi vardır : Hüccet-i şer'iyye ile alınan hizmetçi kızlara ıtlak olunur ki ona ıstılahımızda "besleme" de denilir.

Samimi iki arkadaş arasında, ahiret kardeşliği manasını da ifade ederdi. Rumeli halkının "a be ahîretlik" diye birbirlerine hitapta bulunması meşhurdur.

Sıdk u imanı bana rehber kıl

Herbirin uhrevi birader kıl.

Atai

AHKAM-I BATINA: Arapça içe ait hükümler anlamında bir tabir. Ahkam-ı Batmaya batinî fıkıh da denir. Kalbî amellere dairdir. Bunlar, ihlas, kibir, acımak gibi gözle görülmeyen amellerdir.

AHKAM-I ZAHİRE: Arapça, dışa ait hükümler demektir. Bunlar namaz, oruç, hac, zekat ve şer'î muamelelere ait hükümlerdir.

AHLAK: Arapça, hulk'un çoğuludur. Huylar demektir. Ahlak, insanın manevi seciyesini temyiz eden hususiyetlere denir. Ahlak ilmi ise (ilmu'l-ahlak), öğretmeye yönelik düzenlenmiş ahlak nazariyesidir. Edebiyatta da ahlaka dair çeşitli bahisler görülür : Şiirlerde, masallarda, atasözlerinde. Katip Çelebi, ahlak ilmini, hikmet-i ameliyyenin bir kısmı, diye tarif etmiştir. Bu tarif, ameli ve nazari felsefe arasında bir ayırımı ihtiva eder. Diğer bir tarife göre, ahlak ilmi, faziletler ve onları kazanmak, reziletler ve onlardan kaçınmak ilmidir.

Eski Yunun, Roma, Hind ve İran başta olmak üzere eski ahlak felsefeleri bazı ayrılıklarına rağmen, temelde birleştikleri konular bakımından birlik arzederler. Bilhassa tevekkül, kadere rıza, dilini tutmak ve sabır gibi, bazı faziletlere karşı derin bir takdir duygusu, bu eski ahlak anlayışlarında olduğu gibi, İslam'da da bulunmaktadır. İslam mutasavvıflarında şeyhi, ruhlardaki hastalıkları tedavi eden hekim olarak görme eğilimi kuvvetle savunulur. Bunun gayesi de saadete, huzura, itmi'nana kavuşmaktır.

Her faziletin zıddı olan bir rezilet vardır. İnsan şahsiyetinin "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak" esprisi doğrultusunda, reziletten fazilete doğru yeni bir yapılanmaya maruz kalması, tasavvufun ana temasıdır. Ancak Allah'ın ahlakında fani olup, o ahlaka sahip olmadan önce, sufinin bağlı olduğu şeyhinin ahlakında, siretinde, daha sonra İslam'ın "usvetun hasenetün (en güzel örnek)" olarak gördüğü Hz. Peygamberin ahlakında, siretinde fani olması büyük önem arzeder. İhsan mertebesinde, sürekli Allah ile beraber olmanın bilincini taşıması gereken olgun, vasıl bir sufinin bu bilince varması ve bunun getireceği ruhi zorluklara tahammül edebilmesi için, ondan önce, daha az zor olan şeyh ve Rasulullah (s)'da fani olmanın tecrübesini yaşaması gerekir. İslam'ı anlama ve yaşama biçimi açısından, kendine göre, bir menhec (metod) belirleyen tasavvuf ekollerinin gayesi, insanda, mükemmele doğru tedricen değişiklikler yaparak, ruh olgunluğunu, ihsan bilincini sağlamaktır.

Hz. Peygamber (s)'in "Ben, güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim" hadisindeki espri ve Kur'an'ın O'nu prototip olgun bir müslüman örneği şeklinde ön plana çıkarması, sufilerin dikkatlerinden kaçmayan, önemli bir hususdur. Bu nedenledir ki sufiler olgunluk yolunda, Hz. Rasulullah (s)'in şemailini, ruhî özelliklerini, ahlakî yapısını anlatan eserleri hayatlarına tatbik etmek üzere dikkatle okurlar. Bu kitaplarda, Allah'ın örnek diye karizma yüklediği Hz. Rasulullah (s)'ı anlamaya çalışmak, aynı zamanda Kur'an'ı yani Allah'ın kulları için arzu ettiğini anlamak demektir. Zira, Hz. Aişe (r)'ye Rasulullah'ın ahlakı sorulduğunda, verdiği cevap şu idi: " O'nun ahlakı Kur'an'dan ibaretti". Kendisini, Rasulullah'a benzetip O'nun manevi mirasına konanlar, Allah'ın Kur'an'da çizdiği müslüman adam (homo-Coranicus) tipine ulaşmış olurlar. Bütün bu anlattıklarımızdan ortaya çıkan şudur : islam'da ahlak'ın kriteri Kur'an'dır ve bu Kur'an ahlakını en güzel biçimde aktüel hale getiren kişi de, Hz. Muhammed (s)'dir. Şayet, İslam ahlakının en güzel örneği (usvetun hasenetun) Hz. Muhammed (s) ise, O'nun her yönüyle anlaşılması ve her müslümanın hayatına yansıtması kaçınılmazdır. Yukarıda zikrettiğimiz türdeki kitaplardan birinde, Hz. Resulullah (s)'ın ahlaki özelliklerini kısaca verelim: "... Yüzünde nur-ı melahat, sözlerinde selâset, hareketlerinde letafet, lisanında talâkat, kelimelerinde fesahat, beyânında fevkalade belagat vardı. Beyhude söz söylemezdi. Her kelâmı,

hikmet ve nasihat idi. Herkesin aklına ve idrakine göre söz söylerdi. Güler yüzlü, tatlı sözlü idi. Sohbetlerinin tadına doyulmazdı. Rikkat-ı kalbiyyesi vardı. Her kötüye şefkat göstermiş, hiç bir kötüyü cemaatından tepmemiş, ona merhametle elini uzatarak ıslahına çalışmış, her zayıfa mürüvvetle davranmış, istek ve arzuları ile O, türlü türlü insanlarla içice olup kaynaşmıştı. Kimseye fena söz söylemez, kimseye kötü muamele etmezdi. O'na derdini anlatmaya gelen kim olursa olsun sözünü kesmez, sonuna kadar dinlerdi.

Mülayim ve mütevazi idi. Haşin ve galiz değildi. Kendisine yapılan latife ve şakaları anlayışla karşılar ve onları incitmezdi. Gerekliği zaman, ahlak-ı hamidesi dairesinde, onların şakalarına iştirak eder, bu mevzuda onlara örnek olurdu. Kendilerine mahsus ciddiyet ve mehabetini, ashabıyla kendisi arasında duvar yapmamıştı. Bununla birlikte O, yine de heybetli ve vakur idi. O'nu isteyen, gören bir kimse derhal heybet ve muhabbetine kapılırdı.

Gülmesi tebessüm idi. O'nunla ülfet ve musahabe eden kimse, O'na can ü gönülden âşık ve muhib olurdu. Fazilet sahiplerine durumlarına göre saygı gösterirdi. Akrabasına çok ikram ederdi. Ancak, onları dinen kendilerinden üstün olanlardan faziletli tutmazdı. Ehl-i beytine ve ashabına hüsn-i muamele ettiği gibi, diğer insanlara da yumuşaklık ve lütufla muamele ederdi. Hizmetkarlarını pek hoş tutardı. Kendi ne yer ve giyerse, aynısını onlara da yedirir ve giydirirdi.

Cömerd, kerim, şefkatli, şecaatli ve halim idi. Ahd ü va'dinde sabit ve kavlinde sadık idi. Hüsn-i ahlakça akıl ve zekavetçe cümle nasa üstündü, her türlü medh u senaya layık idi. O'na bakan gözler, mahza güzellik görürler. O'na yakın canlar, mahza güzellikle beraberdirler. O'ndaki bu güzellik ruhu, kalbinin derinliklerinde yerleşmiş, hem bütün hasletleriyle, hem de insanlarla-bilhassa zayıflarla, gönlü kırıklarla münasebetlerinde iradi ve irticali olarak kaynaşmıştır.

İnsanların yıkık kalplerini yapmaya, hatırlarını hoş etmeye düşkündü, üzgünleri teselli etme fırsatını gözler, onları incitmekten sakınır, küçük büyük bütün ashabını arar sorardı, ister şöhret sahibi, ister şöhreti olmayan sıradan bir insan olsun, hepsine birbirlerini gözettirir, müsavi tutardı. Fakir, zengin ayırt etmeden, kim davet ederse etsin icabet ederdi.

Karşılaştığı bir kimseye ilk selam veren, O olurdu. Hususi olarak çocukların yanına gider, onlara da selam verirdi. Öfkelenmekten bütün gücüyle sakınır, şayet öfkelenirse kendisini ruhen tedavi etmek için namaza başlar ve Allah'ı teşbih ederbedenen tedaviye ihtiyaç duyarsa, gazap anında ayakta ise oturur, oturuyorsa yan tarafına yatar, öfke anında bir harekette bulunmaktan sakınır, kendine hakim olurdu. Rasanet ve sükunet sahibi idi. O, hiç bir kimse hakkında kötülük düşünmemiş ve hiç bir kimse O'nunla beraber olmaktan şikayet etmemiştir, işte bu, en geniş manasıyla güzel ahlakın en güzel misalidir.

Elhasıl, sureti her bakımdan güzel, sireti mükemmel, misali yaratılmamış kainatın seyyidi ve öğüncü idi.

O, bir haya timsali idi. Bekarlığından itibaren insanlar içinde en fazla haya sahibi, her yaptığını itina ile yapan ve hayat neş'esini yitirmeyen bir insandı. Bir şeyi istemedi mi, derhal yüzünde görülür, bir şey hoşuna gidince, hoşnutluğu yüzünde müşahade edilirdi. Bu güzel bünyede zindelik, kuvvetli haya ve müstesna azim bir arada idi. Bütün hareketleri mutedil idi. Fevkalade işitme ve görme hassası vardı : Uzaktan görür ve duyardı. Bir yere giderken acele değil, sağa sola meyletmeyerek, kemal-i vakar ile doğru yoluna giderdi. Sür'at ve suhuletle yürürdü. Yavaş yürür gibi görünür, lakin yanında gidenler, sür'at ile yürüdükleri halde, O'ndan geri kalırlardı. Şevkle konuşmaya başlar, şevkle bitirirdi. (Hani, Adab. 39-40).

AHLÂM: Arapça rüyalar demektir. Zümer suresinin 41. ayetinde izah edildiği gibi, insan uyurken, ruhu bedenini terkeder. Ruh, beden dışında, farklı bir varlık alanında gezer, dolaşır, bu dünyaya ait sembollerle bazı şeyler görür. Buna rüya denir.

AHMED-İ MUHTAR POSTU: Arapça-Farsça. Bektaşî deyimidir. Meydandaki tahtın sağ tarafındaki makamın ismiydi. Diğer makamlara olduğu gibi, bu makama da niyaz olunurdu. Nasip alan yeni talib (derviş), rehberinin yol göstericiliğiyle bu makama gelince, kendisine şu açıklamalar yapılırdı : "Buna Ahmed-i Muhtar Postu derler. Cemî-i ulum-i evvelin ve ahirin bunun yüzü suyu hürmetine halk olunup ve hidayete ergören budur. Sebeb-i icad-ı âlem budur. Cümlenin atası, anası budur". Bu ifadelerle "levlake levlake lema halaktu'l-eflak" (Sen olmasaydın, Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım) kudsi hadisine telmihte bulunulurdu. Hz. Muhammed (s)'in, kainatın yaratılış sebebi olduğu hususu, tasavvufun ana konularındandır.

AHMEDİYYE: Ebu'l-Ferhad b. Ali b. ibrahim el-Hüseyni el-Bedevi (öl. 675/1276) tarafından kurulan bir sufiyye okulu Şaziliyye'nin şubesidir.

AHMEDİYYE: Ahmed Şemseddin Efendi (öl. 910/1504-5)'ye nisbet edilen ve Hâlvetiyye'nin dört ana kolundan biri olan sufiyye okulu. Ahmediyye'ye. "Orta Yol" da denilir.

AHMEDİYYE: Seyyid Ahmed er-Rifaî'nin kurduğu, Rifaiyye tasavvuf okulunun diğer adı. Kurucusunun ilk adına nisbetle, Rufaiyye'ye Ahmediyye denilmiştir.

AHMEDİYYE: İmam-ı Rabbani Ahmed-i Faruki es-Serhendî'nin (971/1034-1563/1625) tesis ettiği, Nakşî şubelerinden Müceddidiyye'nin bir başka adı. Yine Müceddidiyye, kurucusunun ilk adına izafeten (Ahmed) bu isimle de anılmıştır.

AHMEDİYYE: Ebu'l-Abbas b. Abdu'l-Hakk er-Rudavli el-Çiştî (ö. 1000'den sonra)'ye nisbet edilen bir tarikat. Hoca Muinuddin-i Çiştî'nin tesis ettiği Çiştiyye tasavvuf okulunun şubelerinden birinin adı.

AHRAR: Arapça hürr kelimesinin çoğuludur, hürriyet sahibi olanlar, hür kişiler demektir. Dünya kayıtlarından ve nefsin kötü sıfatlarının etkisinden kurtulmuş kişiler, özgürlüğü elde etmişlerdir. Bu yüzden bunlara, ahrar yani hür kişiler denir.

AHRARİYYE: Nakşilik şubelerinden biri olup Hoca Bahaeddin Nakşbend'den sonra, Nakşbendiyye tasavvuf okulunun aldığı isimdir. Kurucusu, Hoca Ubeydullah ibn Hoca Mahmud İbn Şihabeddin Ahrar (ö.895/1490)'dır. Hoca Ubeydullah, aslen Taşkent'lidir. Fatih Sultan Mehmed'in kendisine özel bir sevgi ve saygı beslediği söylenir. Hoca Ubeydullah, hayatının ilk döneminde çok fakr ü zaruret çekmiş iken, sonradan malının miktarını bilemeyecek kadar zenginleşmişti. Adının "Ahrar" olması sebebiyle kurduğu Nakşilik şubesine "Ahrariyye" adı verilmiştir.

AHVAL: Arapça hal kelimesinin çoğuludur, haller demektir. İçinde bulunulan zaman veya durum demek olan hal, sûfiyye terimi olarak, kendiliğinden, kesbsiz kalbe doğan mana, cezbe, baygınlık, coşkunluk demektir. Makam ile hal arasında bazı farklar vardır :

1. Hal çalışmadan elde edilir vehbîdir, makam çalışılarak elde edilir, mekasib türündendir.

2. Makam sahibi makamında kaim ve mütemekkin, hal sahibi ise halinde mütehavvil ve mütelevvindir.

3. Hal çift çift gelir : kabz ve bast fena ve beka, sekr ve sahv gibi. Makamlar tevbe, tevekkül, teslim gibi ferd ferd teşekkül eder.

Kaynaklar bu konuda şu izahı yapar : Hal şimşek gibidir. Parlar ve derhal kaybolur. Bazı sufiler, haller baki ve devamlı olursa hal değil nefsin sözü olur, demişlerdir. Diğer bir takdire göre haller, isimleri gibidir, yani haller kalbe gelirler ve derhal yok olup giderler. Sıfat mevsufla kaimdir. Kul, bulunduğu makamın şartını yerine getirmeden bir üst makama yükselemez, çünkü kanaati olmayanın tevekkülü, tevekkülü olmayanın rızası yoktur. Hal, kulun cehd ve gayreti ile olmayıp, kalbine gelen sevinç, üzüntü, genişleme (bast) ve sıkılma (kabz) vs. gibi ruhi hallere denir. Haller Allah vergileridir. Makamlar, kulun cehd ve gayretine bağlıdır. Makam sahibi makama sağlamca yerleşmiştir. Hal sahibi ise halden hale yükselir. Eğer haller birbiri ardınca gelmez ve devamlı olmazlarsa onlara "levaih" ve "bevadih" denir. Hal, bazan insana haz verir, fakat gelip geçicidir. Yani "tavarık" tırlar. Hz. Peygamber (s), bir halden bir hale yükselmekteydi. Makamların gerektirdiği; karar ve sebat, halin gerektirdiği ise; geçiş ve ilerlemedir. Haller amellerin mirası ve neticesidir. Ahval, dini his ve heyecanlar manasına da gelmektedir. Hal vehbî, makam kesbîdir, denilir. Her makamın başlangıç ve bitiş noktaları vardır. Bu ikisi arasında bir çok haller vardır. Her makama ait bir ilim ve her hale ait bir işaret vardır.

AHYAR: Arapça, hayırlılar manasına gelir. Dünya düzenini koruyan, "ricalü'l-gayb" veya "ricalullah" denilen seçkin insanlardır. Bunların sayıları çeşitli kaynaklara göre, altı ila üçyüz arasında değişmektedir.

AHZ-I FEYZ: Arapça feyz alma anlamındadır. Bir müridin bir mürşidden veya kamil veliden manen yararlanması.

AHZ-I TARİKAT: Arapça tarikat almak demektir. Bir tarikata sülük etmek (initiation) manasına kullanılır.

AHZ-I YED: Arapça el almak manasındadır. Tarikata girmek, bir şeyhi, maneviyat bilgilerini kendisine öğretmek ve eğitmek üzere öğretmen olarak kabul etmek.

AKABE: Engel ve yokuş anlamında Arapça bir kelime. Hakk'a giden yolda karşılaşılan zorluklar. Açlık, uykusuzluk, fakr, zillet vs. gibi.

AKD: Arapça, bağ, bağlama, akd etme, sözleşme vs. gibi manaları vardır. Akd, bazı sufilere göre, kalplerin yeminlerden olan kasıtları kazançlarıdır. Ayet : "Ey inananlar akidleri yerine getiriniz" (Maide/1) Yine bir ayet : "Lakin O, sizi, bağladığınız yeminler sebebiyle muahaze eder..." (Maide/89). Akd, müslümanlarm üzerinde icma ettiği sünnettir. Halef, selefin bunu uyguladığını tevatüren nakletmiştir.

AKL: Arapça men', hacr ve nehy manasınadır, insandaki idrak kabiliyetine verilen addır. İslam'da dinin emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak için insanda akıl ve ergenlik şarttır. Eskilerin tarifiyle akıl, zatında maddeden mücerred, fiilinde maddeye bitişen bir cevherdir. Akıl, nefs-i natıkadan ibaret olup, her ferd ona "ben" demekle işaret eder. Bir görüşe göre akıl, kalpte hak ile batılı ayırdeden bir nurdur. Diğer bir görüşe göre, insan bedenine yönetmek, tasarruf etmekle bağlı soyut bir cevherdir. Yine bir farklı görüşe göre akıl,

nefs-i natıkanın bir kuvvetidir. Bir tarife göre, akıl başka, nefs-i natıka başkadır. Çünkü kuvvet, kuvvet sahibine göre, bir emr-i mugayirdir (başka bir şeydir). Gerçekte işi yapan nefs-i natıkadır. Akıl, kesme işi yapan kişinin elinde bıçak gibi bir âletten ibarettir. Bir görüşe göre de akıl, vesveselere kapılıp şehvetlere dalabilir. Fakat arif olan, yani "nefsini bilen Rabbini bilir" fehvasınca kendisini acz ile, noksan ile, isyan ve zaaf ile bilen, anlayan kişi, Rabbisine sığınarak aklını doğru yola yönlendirebilir. "Akıl attır, dizgini arif elinde" atasözü bunu dile getirir.

İnsan zayıf ve bencil yaratılmıştır, aklına güvenen çok defa yanılır. Hatta bu yüzden sufiler, ileriyi, ahireti düşünen akla "akl-ı ma'ad" sadece dünyayı düşünen akla da "akl-ı ma'aş" adını vermişlerdir. Daha doğrusu, akla, bu iki yönelişi açısından, bu iki ad verilmiştir.

Çeşitli ihtimaller karşısında, aklı olgun kişilerin hemen hepsi bir kararda birleşirler. Bu da "akıl için yol birdir" atasözüyle belirtilir.

"Akılla nefs birbirine düşmandır" atasözü de, aklın daima iyiyi, güzeli, hayrı seçeceğini ; nefis denen ve insanı bencilliğe götüren, şehvete kaptıran, kötülüğe sevkeden isteğinse, ona zıt harekette bulunacağını anlatmaktadır.

"Akılla yol alınmaz", çünkü manevî yol, insanı yokluğa götüren, izafi ve geçici varlığı terkettiren, iradesini Allah'ın iradesine bıraktıran yol olup o yolun duraklarını akıl bilmez. Akıl, yaşadığımız şu sonlu varlık âlemini düzenlemeye çalışır. Onun sonsuz âlemden haberi yoktur. Akla uyan, mana yoluna ulaşamaz. Bu sebeple sufiler, "Akıl, erlerin ayak bağıdır" derler. Aynı mealde olmak üzere Mevlana Celaleddin-i Rumi de

Aklı, Mustafa'nın önünde kurban et

Allah bana yeter de ki, Allahım yeter!

Ancak, akılla kalbin bir manada kullanıldığı da görülür. Gazali idrak edici özelliğiyle aklı, kalble karşılar. Yine Gazali aklı, kalbde bulunan ilim olarak görür.

Bazı Mutasavvıflar, Cebrail'e, ruh-ı a'zama ve arş-ı mecide, akl-ı evvel adını verirler.

AKL-I EVVEL: Uluhiyyet mertebesi. Vücud bu mertebede kendisindeki sıfat ve esmayı mücmel olarak bilir. Bu mertebeye "vahdet-i hakiki", "teayyün-i evvel", "ilm-i mutlak", "tecelli-i evvel", "kabiliyyet-i evvel", "âlem-i vahdet", "hakikat-ı Muhammediyye" gibi isimler de verilir.

AKL-I KÜL: Allah'ın kudretinden ilk evvel ortaya çıkan akıl. Arş-ı azam, Cebrail, Hazret-i Muhammed (s)'in nuru.

AKYAZILI: Esas adı ibrahim-i Sani olan bir Bektaşi liderinin lâkabıdır. Otman Baha'nın (öl. 883/1478) müridleri ve bektaşilerce kutub olarak kabul edilir. Romanya ve Balçık'taki tekkesi, hem Hıristiyanlar, hem de Bektaşîlerce ziyaret edilmektedir.

Ancak Bektaşîler rakıya da 'Akyazılı" demektedir. Onlara, göre, tarikata girmek isteyen kişiyi sınamak için, "dem" denen rakıyı muhabbet meclisine sokan bu zattır. Bektaşîler, "zahir" dedikleri Bektaşî olmayanlar arasında birbirleriyle konuşurken "dün akşam filan kişide misafirdik. Akyazılı (yani rakı) gördük" derler, bununla içki içtiklerini anlatmak isterler. Bektaşîler, ibahilik yoluna saptıktan sonra, Şia gibi, kendilerini gizlemek üzere, takiyye yollu özel terimler geliştirmişler ve kendi yollarından olmayanların eleştirisinden, bu şekilde kurtulmuşlardır.

Muhabbet sofrasına oturulduğu zaman, baba, yahut eski bir Bektaşi tarafından çekilen gülbankta "nur ola, sır ola Akyazılı Sultan, gücümüz bekçimiz ola" denerek bu zatın adı anılır. Tarih-i Cevdet'te XIX. yüzyıl başlarında, Sultan II. Mahmud tarafından bazı yanlışlar içinde olduğu tesbit ettirilince, Bektaşiliğin resmi olarak varlığının sona erdirildiği detaylarıyla anlatılır.

ALAİK : Arapça, ilgiler, bağlar, alakalar demektir. Talihlere ait olan sebeblerdendir. Talihler bu alakalar sebebiyle muradlarını elde edemezler. Talihlerin Allahü Teala'ya vasıl olana kadar, bunlarla olan meşguliyetini kesmesi gerekir.

ALAVANİYYE: Alavan el-Hamevi (öl. 936/1530) ye nisbet edilen tasavvuf ekolü.

ÂL: Arapça.Neseb bakımından Hz. Muhammed (s)'in ailesidir. Bu nisbet Hz. Muhammed (s)'e cismani olur. Hz. Resulullah (s)'ın çocuklarının durumu bu gruba girer. Veya bu nisbet manevi olur. ilimde derinleşmiş alimler, kamil veliler ve O'nun kandilinin nurundan nasibini alan Rabbani hakimler de bu grubda mütalaa edilirler. Bu iki nisbet bir kimsede birleşirse, nur üzerine nur olur. O'nun neslinden gelen imamlar bu iki nisbeti birleştirmeye muvaffak olmuş kişilerdir.

AL KÜLAHINI EYVALLAHI İÇİNDE : Dayanılmayacak hallerde söylenegelen bir atasözü. Dayandığı yer olarak şu olay anlatılır : Çabuk sıkılan biri derviş olmuş, teslimiyet gereği her emre eyvallah demeyi

öğrenmiş. Ancak zamanla, emirler ağırlaşmaya başlamış, ağırlaştıkca de canı sıkılmaya başlamış. Günün birinde şeyh, dervişe yine zor bir iş buyurunca başındaki külahı çıkarıp şeyhin önüne koymuş "al külahını eyvallahı içinde" demiş ve başı açık olarak tekkeden çıkıp gitmiş.

AL DELİDEN USLU HABER : Bu ifadedeki "deli" bizim bildiğimiz psikriyatrik vak'alardaki deli değildir. Kendisini Allah sevgisine tam olarak vermiş, dünyayı ardına atmış, mübalatsız, hiçbir şeye aldırmayan kişidir ki, bunlara sufiyye ıstılahında "meczup" denir. Bu tür kişilerden, keramet ve hikmet zuhur edeceği inancı yaygındır. Bu atasözü ile kimseyi aşağı görmemek gerektiği, aşağı görülen kişilerden bile doğru akıllıca bir sözün duyulabileceği vurgulanmaktadır. Bu atasözündeki "us" kelimesi akıl manasındadır. Uslu demek akıllı demektir.

Arşi-i şeydadan eğer ister isen doğru haber,

Rah-ı Hakk'a eyle sefer, vakt-i kum kum kum

Hurufi Arşi (öl. 1620) (Kum : kalk, demektir)

ÂLEM: Arapça, kainat, güneş sistemi ve çevresindeki dönen gezegenler topluluğu, cihan, dünya, bütün varlıklar, mahlukat, insanlar, halk, cemaat, cemiyet çevre vs. gibi kelime anlamlan vardır. Tasavvufta ise, Allah'tan gayri herşeye âlem denir. Âleme, âlem denmesinin sebebi onunla Allah'ın isimler ve sıfatlar bakımından bilinmesidir. Zira âlem kelimesi bilmek masdarından türemiştir.

ÂLEM-İ EMR: Arapça, emr âlemi demektir. Sebebe bağlı olmaksızın Hak tarafından vücud bulan âlem. Melekut âlemi bu âlemdendir. Halk âlemi ile arasındaki fark, emr âleminin bir anda var olmasıdır.

ÂLEM-İ HALK: Arapça, yaratılan âlem demektir. Sebebe bağlı olarak vücuda gelen âlem. Şehadet âlemi bu gruba girer.

ÂLEM-İ DÜNYA: Arapça, dünya âlemi demektir. Hak buna insan vasıtası ile nazar eder. Buna vücudi şehadet de denir. İnsan vasıtasıyla bakılmayan her âlem, gayb âlemidir.

ÂLEM-İ KUDS: Arapça, kutsal âlem anlamındadır. Yaratılışa ait hükümlerden ve kevni noksanlıklardan yüce ve mukaddes olan İlâhî manalar âlemi.

ÂLEM-İ KÜBRA: Arapça, büyük âlem demektir. Zahiren büyük âlem, kainattır. Küçük âlem de insan. Gerçekte kainat, insanda durulmuştur. Ağacın çekirdekte dürülü halde bulunuşu gibi. İnsan, bütün âlemlerin aslıdır. Bu âlem, kamil insan için yaratılmıştır. O halde insan "illeti gâiyye" olduğu için asıldır, mevcudat ise fer'dir. İnsan zahiren küçük, fakat hakikatta büyük bir âlemdir.

ÂLEM-İ SUĞRA: Arapça, küçük âlem anlamındadır. Küçük âlem, insandır.

ÂLEM-İ ERVAH: Ruhlar âlemi anlamında Arapça bir ifâde. Vücud, "taayyün-i sani" ve "vahidiyyet" mertebesinden sonra, "suver-i ilmiyye" bakımından "ruhlar" mertebesine iner. Bu mertebede suver-i aliyye, cevher-i basit olarak ortaya çıkar. Bunların rengi ve şekli yoktur. Zaman ve mekanla alakalan yoktur. Çünkü bunlar cisim değildirler. Bu mertebede her ruh, kendisini ve kendi mebdei olan Hakk'ı idrak eder. "Elestü birabbiküm kâlû bela" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet dediler) A'raf/172 ayet-i kerimesi ile bu mertebeye işaret edilir.

ÂLEM-İ MİSAL: Arapça, misal âlemi demektir. Bu mertebe, sufiler tarafından kabul edilen bir mertebedir. Bu mertebe; zatın, parçalanma ve bölünme kabul etmeyen şekiller ile hariçte zuhurudur. Bu mertebeye misal denmesinden maksad; ruhlar âleminde bulunan her bir ferdin, cisimler âleminde bürüneceği bir şeklin benzerinin bu âlemde zahir olmasından ötürüdür. Âlem-i berzah da derler. Bu mertebe, gayb ve şehadet arasını ayıran bir sınırdır.

ÂLEM-İ ŞEHADET: Arapça, görünen âlem demektir. Zat-ı Mutlak'ın parçalanma ve bölünme kabul eden cisimlerin şekilleri ile hariçte zuhurudur. Onun için bu âleme "âlem-i kevn ü fesad" derler. Çünkü, cisimlerin şekilleri bir yandan oluşum halinde, diğer yandan da bozulma durumundadır. Bu âleme, şu isimler de verilir : Âlem-i mülk, âlem-i nasut, âlem-i hiss, âlem-i anasır, âlem-i eflak ü encam, âlem-i mevalid.

ALEM: Arapça, bayrak ve sancak demektir. Devletin sembolü olarak kullanılan bu enstrüman, sûfiyye tarikatlarında da kullanılırdı. Emevilerin beyaz bayraklarına karşılık, Hz. Ali taraftarlarının yeşil bayrağı olduğu söylenir. Bayrakların üzerinde "inna fetehna leke fethan mubina" çifte yazılı "Muhammed" (s) "Nasrun minallahi ve fethun karib" ve özellikle "La ilahe illallah" gibi ibareler bulunur. Tekke bayraklarının alemlerinde, "Ya Abdelkadir-i Geylani", "Ya Seyyid Ahmed er-Rufai", "Ya Gavs-i A'zam" gibi tarikat pirlerinin isimleri yazılıdır.

ALLAH: Kainatın yegane yaratıcısının zat ismi. ism-i celal. Lafza-i celal. İsm-i a'zam. Varlığına, ilk insan Hz. Adem ile inanılan ve bağlanılan en yüce varlık. Allah'ın varlığının alametleri her yerde bulunmaktadır. Maddi bir varlık olmadığı için, maddeye bulanmış varlıklar, Allah'ı doğrudan doğruya

göremezler, görmeye tahammül edemezler. Hz. Musa'nın Tur-ı Sina'da Allah'ı görme isteğine karşılık meydana gelen durum, bunun en güzel misalidir. Güneşin ışığına bile dayanamıyan bir göz, nasıl olur da kainatın yaratıcısı ve ilk sebebini görebilir? O'nun varlığı, kalplerde daha iyi hissedilir. Medeni veya vahşi her milletin, her kavmin dilinde O'na tekabül eden bir kelime mutlaka vardır. Bütün milletlerin tarihlerinde, batılı milletlerin kanunlarının başında, kitapların başlangıcında, paraların üzerinde, sanatkarların eserlerinde, şairlerin mısralarında, dindarların dudaklarında veya kalplerinde, filozofun düşüncesinde, kafirlerin inkarında, bilim adamının araştımalarında özet olarak her yerde O'nun ismiyle karşılaşmak daima mümkündür. O, mutlak varlıktır. Yoklukla karışmış vaziyette değildir. Mükemmeldir, noksanlıklardan beridir. Zaruri, ezeli ve ebedi varlıktır. O, sübjektir veya objektif varlık değildir. Öyle olsaydı, insan O'nu tasavvur edebilirdi. Kur'an'a göre O'na benzer hiç bir şey yoktur. O, obje ve sübjeye göre değişmeyen, izafi olmayan mutlak varlıktır. Mutlak varlık olmasaydı, mutlak yokluk olurdu. Mutlak yokluk ise yoktur. Allah, gayr-i şahsi ve âlemle karışmış bir varlık değildir. Panteistlerin dediği gibi, O, âlemin içinde değildir. Âlemin dışında varlıkları hür iradesiyle yaratmıştır. Eğer, O yaratıcı olmasaydı, âlem ve varlık, şuursuz bir tesadüfün eseri olurdu. Bu ise, mümkün değildir. Mümkün olsa bile hürriyet ve düzen olmazdı. Hürriyet olmasaydı, însan hürriyeti, dolayısıyla sorumluluğu ve ahlakı da mesnetsiz kalırdı. Tıpkı varlığının mesnetsiz kalışı gibi. Demek ki O, ontolojik yönden tek prensip olup, var oluşun ve külli faaliyetin en üstün sebebidir. Mantık yönünden âlemdeki nizamın, insandaki aklın, eşya ile düşünce arasındaki tavassufun üstün prensibidir. Allah, fiil sahibi mutlak fail olarak düşünülünce, insanı sonsuzca aşan, insanlığa emirler veren, tavsiyelerde bulunan, ona yol gösteren, kendisine ibadet edilen âlemin düzenini kuran ve kontrol altında tutan bir varlık akla gelir. Allah'ın varlığını ispat için çeşitli deliller ileri sürülmüştür: Bunlar, fizik, metafizik (ontolojik), ahlaki ve ilmi deliller olmak üzere çeşitli gruplara ayrılabilir. Allah'ın varlığına akıl ile nüfuz edilemez. O'na ancak inanılır. Çünkü aklı aşan ve onu yaratan bir varlığı akıl kavrayamaz ve kuşatamaz (La tüdrikuhu'l-ebsar vehuve yudriku'l-ebsar). En'âm/103. insan zihni de, O'nu bu yüzden tasavvur edemez. Allah'tan vazgeçmek ve problem olarak dahi O'nun dışında kalmak mümkün değildir. Materyalistler bile bu hususu problem edinmişlerdir. Nietsche, Nicolai Hartmann ve benzeri filozoflar, Allah'ı inkar etmek suretiyle, kendi varlıklarını tasdik edebileceklerini ileri sürmüşlerdir. Bunlara Sartre'ı da dahil etmek mümkündür. August Comte, insanlığı tanrılaştırarak yine bu probleme yer vermiştir. Friedrich Nielsche de insanı tanrılaştırarak, aynı şeyi menfi yönden yapmıştır. Allah'ı inkar edip, insanı âlem ve madde içinde eritmek materyalist felsefelerin işidir. Âlemi ve insanı Allah ile birleştirmek ise panteist anlayışların kârıdır. Bu ifratların hepsinden kurtulmak, Allah'ı ve yaratıcılığını, O'na teslimiyeti kabul etmekle mümkün olur. O zaman varlıklar, değerlerine göre âlemde yerlerini bulurlar.
Allah, Kur'an'ı Kerim'de kendisini doksan dokuz kadar isimle kullarına tanıtmıştır. Şimdi kısaca Esmau'l-Hüsna denilen bu isimlere göz atalım :

1. Allah : Zat ismi. Ulûhiyete mahsus sıfatların hepsini kendisinde toplamış bulunan, Zat-ı Vacibü'l-Vücud'a delalet eden isim olup sayılan isimler içinde ism-i a'zamdır.
2. er-Rahman : Ezelde bütün yaratılmışlar hakkında hayır ve rahmet dileyen, sevmediğini, sevdiğini ayırdetmeyerek bütün yaratıkları sayısız nimet, boğan manasınadır.
3. er-Rahim : Pek ziyade merhamet edici verdiği nimetleri iyi kullananları daha büyük ve ebedi nimetler vermek suretiyle mükafatlandırıcı.
4. el-Melik : Bütün kainatın sahibi, mutlak surette hükümdarı.
5. el-Kuddus : Hatadan, gafletten, aczden ve her türlü eksiklikten çok uzak, pek temiz.
6. es-Selâm : Her çeşit arıza ve hadiselerden salim kalan, kullarını her türlü tehlikeden selamete çıkaran, cennetdeki bahtiyar kullarına selâm eden.
7. el-Mü'min : Gönüllerde iman ışığı uyandıran, kendisine sığınanlara iman verip onları koruyan, rahatlandıran.
8. el-Müheymin : Gözetici ve koruyucu.
9. el-Aziz : Mağlup edilmesi mümkün olmayan galip.
10. el-Cebbar : Kırılanları onaran, eksikleri tamamlayan dilediğini zorla yaptırmaya muktedir olan.
11. el-Mütekebbir : Her şeyde ve her hadisede büyüklüğünü gösteren.
12. el-Hâlık : Her şeyin varlığını ve varlığı boyunca görüp geçireceği halleri, hadiseleri tayin ve tespit eden ve ona göre yaratan, yoktan var eden.
13. el-Bâri : Eşyayı ve her şeyin aza ve cihazını birbirine uygun ve mülayim bir halde yaratan.
14. el-Musavvir : Tasvir eden, her şeye bir şekil ve hususiyet veren.
Mağfireti, gufranı, bağışlaması pek çok. Her şeye, her istediğini yapacak surette
15. el-Gaffâr
16. el-Kahhâr galip ve hakim.
17. el-Vahhâb duran.
18. er-Rezzâk ihsan eden.
19. el-Fettâh : kolaylaştıran.
20. el-Alim :
21. el-Kabıd

22. el-Bâsit
23. el-Hafıd
24. er-Râfi :
25. el-Mu'izz
26. el-Müzill
27. es-Semi

Çeşit çeşit nimetleri daima bağışlayıp Yaradılmışlara faydalanacakları şeyleri : Her türlü müşkili çözen, açan, Her şeyi çok iyi bilen. Sıkan, daraltan. Açan, genişleten. Yukarıdan aşağıya indiren alçaltan. Yukarı kaldıran, yükselten. : izzet veren, ağırlayan. Zillete düşüren, hor ve hakir gören. İyi işiten.

28. el-Basir : iyi gören.
29. el-Hakem : Hükmeden, hakkı yerine getiren.
30. el-Adl : Çok adaletli.
31. el-Latif : En ince işlerin bütün inceliklerini bilen, nasıl yapıldığına nüfuz edilemiyen, en ince şeyleri yapan, ince ve sezilmez yollardan kullarına çeşitli faydalar ulaştıran.
32. el-Habir : Her şeyin iç yüzünden, gizli taraflarından haberdar olan.
33. el-Halim : Hilmi çok. Kula hakettiği halde hemen cezasını vermeyip, geciktiren, müsaade veren.
34. el-Azim : Pek azametli.
35. el-Gafur : Mağfireti çok.
36. eş-Şekur : Kendi rızası için yapılan iyi işleri daha ziyadesi ile karşılayan.
37. el-Aliyyü : Pek yüksek.
38. el-Kebir : Pek büyük.
39. el-Hafiz : Yapılan işleri bütün tafsilatıyla tutan, her şeyi belli vaktine kadar afat ve beladan saklayan.
40. el-Mukit : Her yaratılmışın rızkını veren.
41. el-Hasib : Herkesin hayatı boyunca yapıp ettiklerinin bütün tafsilat ve teferruatiyle hesabını en iyi bilen.
42. el-Celil : Celâlet ve ululuk sahibi.
43. el-Kerim : Keremi bol.
44. er-Rakib : Bütün varlık üzerinde gözcü, bütün işler murakabesi altında bulunan.
45. el-Mücib : Kendine yalvaranların isteklerini veren.
46. el-Vâsi : Geniş ve müsaadekâr.
47. el-Hakîm : Buyrukları ve bütün işleri hikmetli.
48. el-Vedûd : iyi kullarını seven, onları rahmet ve rızasına erdiren yahut sevilmeye ve dostluğu kazanılmaya biricik layık olan.
49. el-Mecîd : Şanı büyük ve yüksek.
50. el-Bâis : Ölüleri diriltip kabirlerinden çıkaran.
51. eş-Şehîd : Her zaman ve her yerde hâzır ve nazır
52. el-Hakk : Varlığı hiç değişmeden duran.
53. el-Vekil : İşlerini yoluyla kendisine bırakanların işini düzeltip, onların yapabileceğinden daha iyi temin eden.
54. el-Kavi : Pek güçlü.
55. el-Metin : Çok sağlam.
56. el-Veliyy : İyi kullarına dost.
57. el-Hamîd : Ancak kendisine hamd ü sena olunan, bütün varlığın diliyle biricik öğülen.
58. el-Muhsî : Bir bir her şeyin sayısını bilen.
Mahlukatı maddesiz ve örneksiz olarak ilk
59. el-Mübdi: baştan yaratan.
60. el-Mu'id : yaratan.
61. el-Muhyî
62. el-Mümit :
63. el-Hayy :
64. el-Kayyum
65. el-Vâcid :
66. el-Mâcid :
67. el-Vâhid :

Yaratılmışları yok ettikten sonra, tekrar

Can bağışlayan, sağlık veren Canlı bir mahlukun ölümünü yaratan. Diri, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten. : Gökleri ve her şeyi tutan.
istediğini, istediği vakit bulan. Kadr ü şanı büyük, kerem ve semahatı bol. Tek. Zatında, sıfatlarında, işlerinde, isimlerinde, hükümlerinde asla şeriki (ortağı) veya benzeri bulunmayan.

68. es-Samed : Hacetlerin bitirilmesi, ıztıraplarm giderilmesi için tek merci.
69. el-Kâdir : İstediğini, istediği gibi yapmaya gücü yeten.

70. el-Muktedir : Kuvvet ve kudret sahipleri üzerinde istediği gibi tasarruf eden.
71. el-Mukaddim : İstediğini ileri geçiren, öne alan.
72. el-Muahhir : istediğini geri koyan, arkaya bırakan,
73. el-Evvel : Kendisinden önce bir ilk bulunmayan "İlk".
74. el-Âhir : Kendisinden sonra bir son bulunmaya "Son".
75. ez-Zâhir : Aşikâr.
76. el-Bâtın : Gizli.
77. el-Vâli : Bu muazzam kâinatı ve her an olup biten hadiseleri, tek başına tedbir ve idare eden.
78. el-Müteâ'li : Yaratılmışlar hakkında, aklın mümkün gördüğü her şeyden, her hal ve tavırdan pek yüce.
79. el-Berr : Kulları hakkında müsâid bulunan, iyiliği, ve bahşişi çok olan.
80. et-Tevvâb : Tevbeleri kabul edip günahları bağışlayan.
81. el-Müntakim : Suçluları, adaleti ile hak ettikleri cezaya çarptıran.
82. el-Afüvv : Afvı bol.
83. er-Rauf : Pek şefkatli, çok acıyan.
84. Malikü'l-Mülk : Mülkün ebedi sahibi, hükümdarı.
85. Zülcelali ve'l-İkrâm : Hem büyüklük sahibi, hem de fazi u kerem sahibi.
86. el-Muksit : Bütün işlerini denk ve birbirine uygun ve yerli yerinde yapan.
87. el-Câmi : İstediğini istediği zaman, istediği yerde toplayan.
88. el-Ganiyy : Çok zengin ve her şeyden müstağni, hiç bir şeye ihtiyacı olmayan.
89. el-Muğni : İstediğini zengin eden.
90. el-Mâni : Bir şeyin meydana gelmesine müsaade etmeyen.
91. ed-Dârr : Elem ve zarar verici şeyler yaratan.
92. en-Nâfi : Hayır ve menfaat verici şeyler yaratan.
93. en-Nur : Âlemleri nurlandıran, islediği simalara, zihinlere ve gönüllere nur yağdıran.
94. el-Hâdi : Hidayeti yaratan, istediği kulunu hayırlı ve karlı yollara muvaffak kılan, muradına erdiren.
95. el-Bedi : Örneksiz, misalsiz, acaib ve hayret verici âlemleri icad eden.
96. el-Bâki : Varlığının sonu olmayan.
97. el-Vâris : Servetlerin geçici sahipleri, elleri boş olarak yokluğa döndükten sonra, varlığı devam eden servetlerin hakiki sahibi.
98. er-Reşîd : Bütün işleri ezeli takdirine göre yürütüp dosdoğru ve bir nizam ve hikmet üzere akıbetine ulaştıran.
99. es-Sabûr : Çok sabırlı.

Allahü Teala'nın bu güzel isimleri, çeşitli kaynaklara göre daha çoktur. Biz burada sadece Allah'ın Kur'an-ı Kerim'inde bildirdiklerini zikrettik. Süleyman Cezulî'nin Delâil-i Hayrat adlı eserinde bu sayının yüz bir olduğunu görürüz.

Dikkat edilirse, Allah'ın bu isimlerinin bir kısmının insanda sınırlı halde, sıfat olarak bulunduğu görülür: Görmek, işitmek, sabırlı olmak, zarar vermek, faydalı olmak, affetmek, şefkatli olmak, vs. gibi. Yine bir kısım isimler vardır ki bunlar yaratıklarda bulunmaz. Öncesi olmamak, yeniden diriltmek, vs. gibi.

Bazı hadis-i şeriflerde, Allah'ın doksan dokuz ismini ezberleyip her gün okuyanın cennete gireceği müjdelenmektedir. Yine, çeşitli Kur'an ayetlerinde Allah, kendisine bu güzel isimlerle dua edilmesini tavsiye etmektedir.

Allah kelimesinin üzerinde etimolojik açıdan bir hayli tartışmalar vuku bulmuştur. Bunlardan en dikkati çekeni, Allah kelimesinin dünya üzerindeki hiç bir lisanda bulunmadığı, bu nedenle, Allah kelimesinin Allahça olduğudur. Bir başka dikkat çeken açıklama da şudur : Allah kelimesi ve-le-he'den türemiştir. Bu kelime de, dişi devenin yavrusuna duyduğu aşırı sevgi ve şefkati ifade eder. Burada, şu husus antr-parantez olarak kaydedilir: Deve, hayvanlar içinde yavrusuna en fazla şefkat besleyen bir hayvandır. Bu, yavrusuna zarar vereni öldürecek derecede aşırı bir sevgidir. İşte Allah kelimesi, bu sevgi ve şefkatten türemiştir.

ALEVÎ: Arapça, Hz. Ali isminin nisbesidir, Hz. Ali'ye mensup olanlar demektir. Hz. Muhammed (s) 'den sonra Hz. Ali'yi imam olarak tanıyanlar. Sufiyyeye göre, her tarikat, ashabtan birine bağlanır. Maksiler ve Mevleviler Hz. Ebu Bekir (r)'e Anadoludaki diğer tarikatlar da Hz Ali (r)'ye bağlanır. Hz. Ebu Bekir (r)'e silsile olarak dayanan tarikatlar zikri gizli, Hz. Ali (r)'ye dayananlar da açık olarak çekerler. Bektaşîler, Hulefa-i Raşidinden ilk üçünü kabul etmedikleri için tarikatlarını sadece Hz. Ali'ye bağlarlar. Bu şekilde silsileler "alevi" ve "sıddıki" diye ikiye ayrılır.

Bu kelime, aynı zamanda Hz. Ali (r) neslinden gelenler için de kullanılır. Yani Hz. Ali ve Hz. Fatıma neslinden gelenler hakkında bu isim kullanılmıştır. Bu gibilere genel manada "seyyid" (galat kullanılışı ile seyda) dendiği gibi, Hz. Hasan neslinden gelenlere "şerif" Hz. Hüseyin neslinden gelenlere de "seyyid" denilmiştir. Bir kimse aynı zamanda hem Haseni, hem de Hüseyni, yani hem seyyid, hem de şerif olabilir.

Nakşî geleneğine mensup ünlü kelamcı bilim adamı, Seyyid Şerif Cürcanî bu gruba dahildir. Bu gibilere fıkhen, sadaka ve zekat vermek yasak olduğu gibi, onların kabul etmeleri de haramdır. Osmanlı Devleti'nde, seyyid ve şeriflere maddi destek olmak üzere, "nakibu'l-eşraflık" müessesesi kurulmasının altında yatan espirilerden biri de budur.

Şem-i bezm-i Hasaneyn'em, aleviyem, alevî

Yakar a 'dayı benim şu'le-i ahım alevi.

Fazıl Paşa (öl. 1882)

ALEVİYYE: Derkaviyye tarikatının Cezayir'de yayılma kaydetmiş kolu.

ALEVİYYE: Sun'i bir bağlantı ile dördüncü halife Hz. Ali'ye dayandırılan bir tarikat.

ALEVÎ TACI: Bektaşîlerin başlarına giydikleri on iki dilimli (terk) taç. Bir adı da "fahir" olan bu taç, beyaz yünden yapılır. Babalar, fazladan olmak üzere, bunun üstüne beyaz yünden mamul bir sarık sararlar.

ALIN: Türkçe. Tasavvuf edebiyatında vahdet (birlik) sembolü. Bazı tarikatlarda, dervişin sülük çıkarırken geçirdiği zikirmakamlarından birisi. Sâlik bu makamda, iki kaşı arasındaki nefs-i natıka noktasında ve saçların alına bitiştiği yerde (cesed) zikir çeker. Bu nefy-i isbat'tan önce gelir.

ÂL-İ ABA: Arapça. Aba (kaftan, cübbe) ailesi demektir. Rivayete göre, bir gün Hz. Peygamber (s) üzerinde aba bulunurken, yanına gelen Hz. Ali'yi, kızı Hz. Fatıma'yı, torunları Hasan ve Hüseyin'i bu abanın altında toplar. Bu şekilde, Hz. Peygamber (s)'in yakınlarını belirleyen bir ifade olmak üzere, adı zikredilen kişiler "âl-i aba" terimiyle anılmışlardır. Sayıları: Hz. Peygamber (s), Hz. Ali, Hz Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fatıma olmak üzere beş kişiden müteşekkil olduğu için bir elin beş parmağına benzetilerek "pençe-i âl-i aba" yahut "penç ten-i âl-i aba" gibi isimlerle de anılmışlardır.

ALİ SIRRI: Arapça. Buna "arı sırrı" da denir. Aleviler ve tasavvuf ehli arasında kullanılan bu terim, arının kovan kurması, bal yapması ve yaşayışı bakımından, insanı hayrette bırakan bir düzene uyması dolayısıyla söylenmiştir. Arının sırrına nasıl akıl ermezse, Hz. Ali'nin sırrına da akıl ermez anlamında söylenir.

ALİYE: Halvetiyye tarikatının kollarından biri. Ahmed b. Aliyyü'l-Harinî tarafından kurulmuştur.

ALLAH DERDİNİ ARTIRSIN : Sufilere göre, dert, gerçek aşktır. Dert, gerçeğe ulaşma derdidir. Bu bakımdan herhangi bir can, bilhassa tarikata yeni intisab eden bir kişi bazı hallere maruz kalır, cezbelere uğrar, yanar, yıkılırsa başındaki maneviyat öğretmeni veya duası makbul büyüklerden birisi ona "Allah derdini artırsın" diye dua eder. Yunus Emre'nin Dertli Dolab'ındaki inleyiş ifadeleri, aynı dertten zuhur etmiştir. Kısaca bu söz, dıştan bakıldığında ilenme (beddua) gibi görünüyorsa da, hakikatta hayır duadır.

ALLAH FEYZİNİ ARTIRSIN : Bu da, aynı manaya gelen bir ifadedir. Hayır dualardandır.

ALLAH DEYİP DÖNERİZ, ALLAH DEYİP DURURUZ: Bu ifadelerin dayandığı olay şöyle nakledilir : Bir gün Bektaşî, Mevlevî'ye sormuş :

Ne der de dönersiniz? Mevlevî de;

Allah deyip döneriz, demiş. Bektaşî bu sözü duyunca şu karşılığı vermiş :

Biz de Allah deyip dururuz.

Bu anlatıma bakılırsa Mevlevî telvinde ve gaybettedir. Bektaşî ise temkinde, sahv ve huzur halindedir.

Sufiyye yolu için, her ikisi de sahihtir.

ALLAH DİYEN MAHRUM KALMAZ : Bu atasözünde, dil ile Allah diyen değil, can ve gönülle (tefekkürle) kendi varlığını unutacak derecede Allah'ı ananın, mahrum kalmayacağı bildirilmiştir. Burada mahrum kalmazdan kasıt, Allah'ı anan kişinin, sonunda O'na kavuşmasıdır. Şüphesiz bu dünyada, Allah'ı hayatının her anına tefekkür halinde hakim kılanlar (ihsan mertebesi), öbür dünyada. O'nu cennette görecekler, veya bir başka tabirle O'na kavuşacaklardır (lika).

Tevhidi eden deli olmaz, Allah diyen mahrum kalmaz, Her seher açılır, solmaz Bahara erer gülümüz.

Muhyî (Ö. 1611)

ALLAH EYVALLAH : Sufiler arasında ortak olan, fakat daha çok Bektaşîlerle Mevleviler tarafından kullanılan bu deyim, muhatabı tatmin etmek için kullanılır ve yemin mahiyetini taşır. "Allah, Eyvallah bu böyledir" gibi. Eyvallah, iki ayrı kelimenin birleşmesinden oluşmuş birleşik bir ifadedir. Birinci kelime "ey" yahut "iy" lügatta "evet" manasına gelir. İkinci kelime de "vallahi" dir. Bu kelime de "Allah'a yemin ederim ki..." demektir. Bu durumda "eyvallah" mürekkep ifadesi, "evet, Allah'a yemin ederim ki..." manasına gelmektedir.

ALLAH KÂFİ: Arapça, Allah yeter anlamında bir ifade. Hasbünallü ve ni'mel-Vekil (O, bize yeter, O ne güzel bir vekildir.) sözü de bu manadadır.

ALLAH KERİM YERİ : Eski Türk kahvelerinde, fakirlerin para vermeden oturup yattıkları yer ve sayvan hakkında kullanılan bir tabirdir.

ALLAH NAMERDE, MERDE, HİÇBİR FERDE MUHTAÇ ETMESİN : "Namerde" yani gerçek anlamıyla adam olmayana ; "merde" yani adam olana : "hiç bir ferde" yani hiç bir kişiye muhtaç etmesin demektir. Bektaşilerin "Büyük Gülbank" denen ve ayin-i cemlerin sonunda, baba tarafından okunan gülbanklarında geçer. Bu atasözünün espirisi, Kur'an-ı Kerim'deki "Siz Allah'a muhtaçsınız : Entümül-fukarau ilallah" (Fatır/15) ayetinde bulunmaktadır. Muhtaç olunacak tek varlık Allah'tır. Sadece O'na muhtaç olan hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Buna, ihtiyaçsızlık manasına gelen "gınaya erme" de denir. Bu gibi kişiler, hakiki hürlerdir. Kendi nefislerine bile muhtaç değillerdir. Boyunları sadece Allah'a eğiktir. Allah'tan gayri kimseye ihtiyaçları yoktur.

ALP ERENLER: Kahraman savaşçı dervişler zümresi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna tesadüf eden dönemde bu derviş zümreleri, çok yararlı hizmetler yapmıştır.

ALTMIŞ ALTIYA BAĞLAMAK : "Allah" lafzının ebced hesabıyla rakam olarak toplamı, altmış altıdır.

Elif : 1, Lam : 30, Lam : 30, He : 5 =66.

Altmış altıya bağlamak; bir işi düzüp koşarak sonunu emniyetle beklemek anlamına gelir. "O, işini altmış altıya bağladı", yani işini çok güzel ayarladı, düzenledi, her türlü tedbiri aldı, şu anda, aldığı tedbir sonucu başarıyı beklemektedir, demektir. Bir de "Onun işi altmış altıya kaldı, altmış altıya bağlandı" tarzında söylenir ki, bu takdirde " O işten hayır yok ya, belki Allah onarır, düzeltir" demek olur. Bu, ilk ifadenin tam zıddıdır. İslam ülkelerinin bayraklarındaki "Hilal" de, 66 değerindedir.

ÂLUN: Arapça yüksek seviyede olanlar demektir. Nurdan yaratılmış melekler, Hz. Adem'e secde ile emrolunmayan melekler bunlardır. Bu tabir Şad suresi 75. ayette geçer. Muheyyemûn melekleri de aynı durumdadır.

ÂMÂ: Arapça. Ehadiyyet mertebesidir. Lügat manası itibariyle ince bulut ve körlüğü ifade eder. Hakikat gözü kapalı, zahir ehli için kullanılır. Ehadiyyet mânâsına alanlar olduğu gibi, vahidiyyet mertebesi şeklinde kullananlar da olmuştur. Bu takdirde ince bulut manasınadır. Abdülkerim Çili, el-İnsanü'l-Ka-mil'de "kayıtlara bağlanmaktan ve ıtlak olmaktan yüce olan mertebeye, âmâ derler ki bu zât-ı mahzdır" der. Bir rivayete göre, sahabe-i kiramdan, Zeynü'l-Ukayli, Resulullah (s)'a "Rabbimiz mahlukatı yaratmazdan önce nerede idi?" diye sorar. O da şu cevabı verir : "Altı ve üstünde hava olmayan âmâda idi".

AMAN DİYENE KILIÇ ÇEKİLMEZ : Araplarda bir kabilenin emanına düşen kişi canını kurtarabilmek maksadıyla o kabileye veya o kabileden şerefli birine sığınır da kabul görürse, o kabile onu mutlaka korur, peşinden gelen düşmana vermezdi. Eski Araplarca, bu bir namus meselesiydi. Bu adet başka milletlerde de vardı. Hatta, halen siyasi mültecilerin, sığındıkları devlet tarafından korunmaları bir gelenek olarak sürmektedir. Tasavvufta da, kusurunu bilip itiraf ederek amana düşen kişi, suçu, İslam'a göre bir cezayı gerektirirse, o cezayı görür, sonra bağışlanır ve yine kardeş tanınır. Hatta o kusuru bir daha yüzüne vurulmaz. İslam'a göre ceza gerektirmeyen bir kusur ise ve amana düşerse yine bağışlanır. Halk dilinde bu, "amanı bilir misin?", "amana düşmek" deyimlerini meydana getirdiği gibi, tasavvuf erbabı arasında da "aman dileyene kılıç çekilmez" atasözünün doğmasına sebep olmuştur.

AMELİ BOYNUNA, SEMERİ SIRTINA : Islah olmasından, yola gelmesinden ümit kesilen kişi, tarikatta "yolsuz" ve "düşkün" kabul edilir ve hakkında bu söz söylenir. Tasavvuf ehli olmayanlar arasında da söylenen bu söz, kimin hakkında söyleniyorsa, o kişinin insanlıktan bir nasibi olmadığını ifade eder.

AMMARİYE: Kadiriyye Tarikatı'nın bir koludur. Cezayir ve Tunus gibi Kuzey Afrika ülkelerinde yaygındır.

AMME: Arapça, Cumhur, halk, ahali demektir. Dış şekilleriyle şeriata bağlı olan genel çoğunluk.

AMUDİYYE: Medyeniyye Tarikatı'nm bir koludur. Ebu isa Şad b. İsa tarafından kurulmuştur.

ÂN: Zamanın taksim edilemeyen en küçük parçası demektir. Sufilere göre mevhum ve mücerret bir mefhumdur. Cenab-ı Hakk'ın zuhurundan dolayı anlaşılır. Ancak bu, zaman ve mekan kavramının dışındadır. Çünkü O, zamandan münezzehtir. Vahdetin sırrına tam olarak ulaşan sufiler "an-ı daim"i yaşarlar. Onlar İbnü'l-vakttir, yani vakti en iyi şekilde, Allah'ın razı olacağı şekilde değerlendirirler.

ANA-BACI : Mürşidin eşine, Bektaşilik'de "ana-bacı" denir.

ANÂSIR-I ÇEHÂRGÂNE: Nefsin dört mertebesi, toprak, hava, su ve ateşle temsil edilir. N.Emmare = Ateş N. Levvame = Hava N. Mülhime = Su N. Mutmaine = Toprak

ANKA: Halk arasında, ismi olup, cismi bulunmayan mitolojik bir kuşa verilen isimdir. Misli az bulunan şeyler hakkında da kullanılır. Mutasavvıflar bunu, vücutta taayyünü olmayan, yalnız zihinde suret bulan heyula diye tarif ederler. Eski edebiyatta da, kanaat sahihlerine kinaye olarak "anka meşreb" "anka tabiat" denilirdi. Fuzuli'nin şu beyti bu anlamdadır :
Cife-i dünya değil herkes gibi matlubumuz Bir bölük ankalarız kaf-ı kanaat bekleriz.

ARABİYYE: Ömer b. Muhammed el-Arabi tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu

A'RAF: Arapça. Tepeler demektir. Günah ve sevabı eşit olan kişiler, ne cennete ne de cehenneme giderler. A'raf denen yerde dururlar. Cennetle cehennem arasındaki bir yer. Cenab-ı Hakk'ın sıfatlarıyla tecelli etmesi durumunda, seyretme yeri.

ARAİS-İ HAK: Arapça Hakk'ın gelinleri anlamınadır. Allah, çok sevdiği velilerini kıskandığı için halka açıklamaz. Gerdek gecesi, gelini damatdan başkası göremediği gibi bu velileri, ilâhî haremde Hak'dan başkası görmez.

ARAK-ÇİN: Arak, Arapça'da ter; "cin" Farsça'da toplayan demektir. Kavuğun veya fesin altına teri toplaması için giyilen takkedir. Buna Arapça'da Arakiyye denmektedir.

ARAKİYYE: Kavuğun veya fesin altında, ter toplanması için giyilen takkedir. Zamanla dervişlerin giydiği takkeye özel isim olmuştur.

ARBEDE: Arapça. Bed (kötü) huyluk etmek demektir. Cezbeli dervişlerin, hal galebesi durumunda Hak ile olan tartışmaları.

ARIZ (AVARIZ): Arapça. İlişen demektir. Tabii olmayan, sonradan gelen, kalbe ve ruha musallat olup, Hakk'a ulaşmaya engel teşkil eden nefsani arzu ve istekler, vesveseler.

ARİF: Arapça, irfan sahibi anlamındadır. Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişi. Âlim gibi bilen manasına gelirse de ondan farklıdır. Âlim, ilmi bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Arif ise, irfana, ilham ve hal ile ulaşır. Cenab-ı Hakk'ı keşf ve müşahade yoluyla bilen kişi. Bu bakımdan ümmi bir insana da arif denilir, ancak âlim denemez. Arifler için, ehl-i yakin, ehl-i din, veli, kutb ve genel olarak "arif-i billah" tabiri kullanılır.

A'REF Bİ'L-MESNEVİLİK CİHETİ: Mevlevîlik terimlerindendir.

Mesnevi-hanlık verilecek kişilerin, imtihan sonucunda ehil oldukları belirlenince Evkafa teklif edilmesi demektir, ilk kez III. Selim zamanında Galata Mevlevi-hanesi şeyhi Şeyh Galib'e verilen bir unvandır. Buna "Alem bi'l-Mesnevi" de denilir. Bu unvan, bir ara unutulmuş ancak Üsküdar Mevlevihânesi şeyhi Ahmet Remzi Efendi tarafından tekrar canlandırılmış ve Galata Mevlevihânesi şeyhi Ahmed Celaleddin Efendi bu göreve getirilmiştir.

ARSLANLI ÇEŞME : Hacı Bektaş ilçesinde, Hacı Bektaş-ı Veli külliyesinde avlunun sağında bulunan çeşme. Bu çeşmede su, arslan heykelinin ağzından akmaktadır ki, Bektaşilere göre zemzem olarak kabul edilir.

ARŞ: Arapça bir kelime olan "arş" m kelime anlamı, taht, çardak tavan ve kubbe demektir, islamî olarak; terim, Allah (c.c)'ın kudret ve azametinin tecellisinden kinaye olarak, dokuzuncu kat semada bulunduğu tasavvur olunan taht'dır. Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah'ın bildiği bir şeydir. Kainattaki bütün varlığı kuşatan bir cisim olup, yüksekliğinden dolayı bu ismi almıştır. Müfessirlerin izahına göre, Allah (c.c) önce Arş'ı yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bir çok ayette Allah (c.c) Arş'ı istila etti yani Arş'a hükmetti şeklinde geçmektedir. Bkz. msl: Tâha/5. Tasavvufta ise Arş, gönül demektir.

ARTSIN EKSİLMESİN, TAŞSIN DÖKÜLMESİN : Bektaşî ve Mevlevî tarikatı terimlerindendir. Mevlevîlerin ayinde, Bektaşîlerin ise yemekte yaptıkları dualardandır.

ARUSİYYE: Kadiriyye Tarikatı'nın Trablus-garb'ta tesis edilen koludur.

ARZ: Arapça yer yüzü anlamındadır. Arz yaratık, yaratıktaki süs ise Hak'dır. Hakk'ın sıfatı sema, halkın sıfatı arzdır.

ASA: Arapça, değnek, baston anlamındadır. Hz. Musa (a.s)'ya mucize olarak bir "asa" verilmişti. Bu asa, Mısır sihirbazlarının hazırladığı bütün sihirleri yutan bir yılan haline dönüşmüştü. (Ta-Ha/18, Nemi/10, Kasas/31). Asa taşımak Peygamberimizin de sünnetidir. Hz. Peygamber "asa" taşır, sahrada namaz kılacağında bunu sütre olarak kullanırdı. Bu sünnete uygun olarak, tarikat şeyhleri ve bazı müslümanlar da "asa" kullanırlar. Bazı tarikatlarda post-nişin olan şeyh, halifesine bir emanet olarak, "asa" da verirdi. Hatta halk arasında, kırk yaşını geçtiği halde "asa" kullanmayan asi olmuştur, şeklinde bir hikaye bile vardır.

Edebiyatta ise sevgilinin saçı bazen asaya benzetilir. Yine, sihir, yılan, Musa, saç, derviş, hırka kelimeleri edebiyatta mecaz olarak kullanılmaktadır.

ASAKİR-İ HAK: Arapça Hakk'ın ordusu, ilâhî, ruhanî askerler demektir. Cundullah aynı manadadır. Kuş, yağmur, zelzele gibi tabii olaylar ve varlıklar Hakk'ın askerleridir.

ASHAB: Arapça, arkadaşlar demektir. Ancak özellikle Hz. Peygamber'i görüp, İslam'a inanmış ve O'nu teyid etmiş, müslüman olarak ölmüş kişilere denir. Hz. Peygamber ashab hakkında "Benim ashabımın her biri yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete ulaşırsınız" buyurmuştur.

ASHAB-I SUFFE: Hz. Peygamber (s)'in Medine'deki mescidinin sofasında ikamet eden fakir sahabiler. Bunlar Tasavvuf yolunun ilk temsilcileri olarak görülür. Hz. Ebu Hureyre, Hz.Selman-ı Farisi, Hz. Bilal-i Habeşi bu gruptandır.

ASİTANE: Farsça, eşik, dergah, büyük tekke, başşehir anlamındadır. Ayrıca tarikat pirinin kaldığı tekke veya medfun olduğu yer Mevlevî tarikatı'nda ve çile çıkarılan büyük tekkelere de bu isim verilir. Tasavvuf! edebiyatta ise, şeyhin kapısıdır ki oradan himmet umulur.

ASL: Arapça kök anlamındadır. Hidayet herşeyin aslıdır. Dinin esaslarına asi denir ki bunlar tevhid, ma'rifet, iman, yakin ve sıdk'dır. Bunlardan türeyen hal, makam, amel ve taatlere de, fer denir.

ASSÂLİYYE: Şam'lı Ahmed b. Ali EI-Harirî EI-Assalî (Ö./1639) tarafından tesis edilmiş bir tarikat'dır. Halvetiyye'nin Cemâliyye koluna bağlı bir şubedir.

AŞÇIBAŞI POSTU : Bektaşî tarikatında bir makamdır.

AŞEVİ: Hacı Bektaş Tekkesi'ndeki makamlardan biri. Burada her on Muharrem'de aşure pişirilir.

ÂŞIK: Arapça, seven demektir. Çok fazla seveni ifade eder.

Ey âşık-ı sadıklar gelin Allah (c.c) diyelim.

Bezm-i Hakk'a layıklar gelin Allah diyelim.

Yunus Emre

ÂŞIKIYYE: Rafiziliğe mensub bir tarikatın adı.

ÂŞİNÂ: Farsça, bildik, tanıdık demektir. Hakikat şarabını içerek ruhî zevke ermiş Hakk'ı tanımış kişi.

Kat eyle aşinalığım ondan ki gayrdır

Ancak öz aşinaların et aşina bana.

Fuzuli

AŞK: Arapça, aşırı derecedeki sevgi. Bu da maddi ve manevi şekillerde olur. Bir kadın gözününde bulundurularak zevki ve cinsi cazibe ön planda tutulmak suretiyle oluşan aşk maddidir. Bunun platonik, hayali olanı da vardır (Platonik). Şairlerin aşkı böyledir. Bu aşk genelde mecazidir. Hakiki aşk ise, Allah aşkıdır. Cenab-ı Hak bir kudsi hadiste, "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım" buyurmaktadır ki ilâhî aşkın kaynağı budur. Çünkü Allah'ı bilmek, tanımak ancak aşk ile olur. Allah'ı gerçekten seven kişi O'nun yarattıklarını da aynı şekilde sever. Yaratandan ötürü yaratılanı sever. Bu aşk güzele değil, güzelliğedir. Herkesi, herşeyi sevmektir. Varlıklarda tezahür eden Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini, lutfunu ibretle temaşa etmektir. Bu aşka bazen "mecazi aşk"la da ulaşılır. Bundan dolayı "mecazi aşk, gerçek aşkın köprüsüdür" denilmiştir. Gerçek aşka ulaşmak da ilimle olmaz. Nitekim Fuzuli bunu şu beytiyle çok güzel anlatmaktadır :

Aşk imiş her ne var âlemde İlim bir kil u kal imiş ancak. Bazı yazarlar aşkı şiddetine göre şu şekilde sıralarlar:

1. İrade 2. Muhabbet 3. Hevâ 4. Sakabe 5. Tebettül 6. Alaka 7. Vüluğ 8. Kelef 9. Şağaf 10. Aşk 11. Ülfet 12. Garava 13. Hullet 14. Teyemmüm 15. Valeh 16. Tedellüh 17. Velâ

AŞK OLSUN: Bazı tarikatlarda özellikle Mevlevî ve Bektaşîlerde selamlaşma. Hoş geldin, afiyet olsun yerine kullanılırdı. Buna "eyvallah" veya "aşkın cemal olsun" diye cevap verilirdi. Bunu işiten dilerse "cemalin nur olsun" derdi. Nihayet muhatab da bunu "Nurun âlâ nur olsun" şeklinde karşılardı. Bu ifade aşk ve vecdin artmasını istemek için kullanılırdı.

AŞK VERMEK, AŞK ALMAK : Hoş geldin, diyene hoş bulduk demektir. Veya bir şey içene "aşk olsun" denildiğinde, onun da "eyvallah" diye cevap vermesidir.

AŞK-U NİYAZ: Mevleviler, "nasılsınız?" diyenlere "aşk-u niyaz ederiz" diye cevap verirlerdi.

AŞURİYYE: Burhaneddin ibrahim ed-Desukî'nin 1287'de kurmuş olduğu Desukiyye Tarikatı'nın bir kolu olup Seyyid Aşur el-Mağribî'ye dayandırılmaktadır.

AŞURA: Arabi aylardan Muharrem'in onuncu günü. Bu günde, Hz. Hüseyin hicri 61/680'de Kerbela'da şehid edilmiştir. Ayrıca rivayete göre, Hz. Nuh'un gemisi bu gün karaya oturmuş bunun üzerine Hz. Nuh da şükür olarak gemide bulunan hububatı karıştırarak bir tatlı yapmıştır. Bunların dışında da on Muharrem'de gerçekleştiği kaydedilen daha bir çok olay anlatılmaktadır. Muharrem'in 9-10. veya 10-11. günleri oruç tutmak sünnettir.

ATAŞ: Arapça, susuzluk demektir. Aşıktaki hasret boyutunun derinlik kazanması.

ATA: Baba. Yeseviyye ve Nakşilik Tarikatı'nda mürşid demektir. Hakim Ata, Halil Ata, Mansur Ata gibi.

ATEŞ : Aşk sıcaklığı.

ATEŞ-BÂZ : Mevlevî Tarikatı'nda mutfak demektir.

ATEŞ-BÂZ-I VELİ: Ateş-baz, Farsça'da "ateşle oynayan" demektir. Mevlevî Tarikatında, Muhammed Bahaeddin ve oğlu Mevlana'ya hizmet eden Muhammed Hâdim'in lakabı. Tekkede, mutfakta görevliydi. Yemek yaparken, devamlı ateşin önünde bulunduğundan bu şekilde isimlendirilmiştir. (684/1285)' de vefat etmiştir. Türbesi Meram yolu üzerindedir.

ATEŞ-BÂZ-I VELİ: OCAĞI Mevlevi tekkesinde, lokma pişirilen ocağın bulunduğu mutfak.

ATEŞ-BÂZ-I VELİ: MAKAMI Mevlevi tekkesinde, dervişlerin terbiyesi için ayrılan odada bulunan, beyaz posta, Ateş-bâzı Veli Makamı denirken, kırmızı posta da, Sultan Veled Makamı denirdi. Tahirü'l-Mevlevî'nin "ettim Ateş-bâz-ı Mevlana'ya vakf-ı can ü ten" şeklindeki ifadesi, Mevleviliğe ikrar vererek, çileye soyunmak demektir.

ATEŞ-GEDE: Farsça, ateş yanan yere denir. Mecusîler ateşi kutsal kabul ederler, onu söndürmezlerdi. Hak aşıklarının kalbindeki ateş de, aynı şekilde hiç sönmeden yanar.

AT EVİ: Hacı Bektaş Tekkesi'nde bulunan mekanlardan biri. Burada bulunanlar, tekkenin ve misafirlerin atlarına bakarlardı.

ATILAN OK GERİ DÖNMEZ: Bir Allah dostu beddua etti mi o bir ok gibi hedefini bulur. Artık onu durdurmak mümkün değildir. Bu oka, yani manevi darbeye "bâtın oku, bâtın kılıcı" da denir.

ATVAR-I DİL: Arapça-Farsça. Gönül mertebeleri demektir. Gönlün mertebeleri yedidir.

1- Sadr : İslam cevherinin maden

2- Kalb : İman cevherinin madeni, akıl nurunun bulunduğu yer.

3- Şeğaf : Kalb zarı demektir. Mahlukata duyulan sevgi bunun ötesine geçemez.

4- Fuâd : Müşahede ve rü'yet cevherinin madeni ve yeri.

5- Habbetü'l-kalb : Kalbin içi. Burada Allah sevgisinden başka şeye yer yoktur.

6- Süveyd : Gaybı mükaşefe, ledün ilmi, hikmet menbaı ve İlâhî sırlar hazinesi, isimlerin ilmi. Burada meleklerin bile mahrum oldukları çeşitli keşfî ilimler vardır.

7- Muhcetu'l-Kalb : Kalbin içinin içi. İlâhî sıfatların madeni ve zuhur yeri. Gaybu'l-gayb burada ortaya çıkar. Hiç bir kalp hastalığı buraya giremez, onun için burası temizdir.

AVAM: Arapça, halk, cumhur demektir. İlim ve marifet ehli olmayan, derece bakımından düşük kimseler hakkında kullanılan terim. Her ne kadar, soylu soplu da, olsa tasavvufî olgunluk eğitiminden geçmemiş nefsinin hastalıklarını iyileştirmemiş kişiler avam sayılır.

AVAİK: Arapça, engeller demektir. Ruhun Allah'a kavuşmasına engel olan her şey.

AVARIZ: Arapça, ilintiler demektir. Tasavvufa girmiş kişinin salikin önüne çıkıp, Hakk'a giden yolda, kendisini alıkoyan manevî engeller.

AVAİD: Arapça, adetler, alışkanlıklar demektir. Toplumun benimsediği kurallar. Kişiler bu kurallar uğruna, hak bildikleri şeylere uymakta zorlanırlar.

AVALİM-İ ERBA'A: Arapça dört âlem: Âlem-i Lahût, Âlem-i "İvlelekut, Âlem-i Ceberut, Âlem-i Mülk (Veya Âlem-i Nasût).

AVALİM-İ HAMSE: Arapça, beş âlem demektir. Onlar da şunlardır.

1- Mutlak gayb âlemi

2- Ruhlar âlemi

3- Misal âlemi

4- Cisimler âlemi

5- Mertebe-i Cami'a.

Bu âlemler şu şekilde sıralanır:

1- Âlem-i ilm

2- Âlem-i Ceberut. Bu da ikidir, a) Âlem-i Ceberût-i âlâ b) Âlem-i Ceberût-ı esfel

3- Âlem-i Melekût

4- Âlem-i halk. Ceberut ikiye ayrılınca bu âlemler beş olur.

AVALİM-İ KÜLLİYE: Arapça, külli âlemler demektir. Buna akl-ı küll, akl-ı evvel, rıefs-i külliye ve insan-ı kamil de denir.

A**VALİM-İ LÜBS:** Arapça, giyme (veya karışık olan) âlemler anlamındadır. Ehadiyyet hazretinden inen ve onun aşağısında bulunan mertebelerin tümüne avalim-i lübs denir.

AVALİM-SEB'A: Arapça, yedi âlem demektir. Halvetilik'de yedi âlem kabul edilir.

1- Âlem-i Şehadet

2- Âlem-i Misal

3- Âlem-i Ervah

4- Âlem-İ Ceberut

5- Âlem-i Lahût

6- Âlem-i Nasût

7- Âlem-i Hakikat.

AYAKÇI : Mevlevîlerde, tarikata ilk giren dervişin bulunduğu merhale.

AYAK MÜHÜRLEMEK : Bazı tasavvuf okullarında bu tabir şöyle açıklanır : Şeyhin huzuruna gelen müridin, sol elini sağ omuzuna, sağ elini de sol omuzuna sağ ayağının baş parmağını sol ayak baş parmağı üzerine koyarak hürmet ve saygı ifade eder bir vaziyette durmasıdır. Bu hareketin manası, müridin şeyhine: Elim, ayağım yok, baş eğik, şeyhime teslim olmuşum, demesidir.

AYAK TÜRABI : Türab Arapça'da toprağı ifade eder. Mütevazi, sessiz, mahviyyet sahibi demektir.

AYAKKABI ÇEVİRMEK : Tekke adabında, misafirlerin ayakkabıları, çevrilmeden çıkardıkları istikamette bırakılırdı. Bu, kişinin tekkeden çıkarken şeyhe arkasını dönmemesi içindir. Şayet ayakkabı çevirilirse bunun anlamı, git bir daha gelme, demekti.

AYAN : Arapça, göz, pınar anlamına gelen "ayn" kelimesinin çoğuludur. Eşyanın İlâhî ilimdeki suretidir.

AYAN-I SABİTE: Arapça, değişmez aynlar, özler demektir. Varlıkların Allah (c.c)'ın ilminde sabit olan ezelî hakikatları. Varlık âlemine çıkmadan önce, bunlar hakkındaki ilmi.

AYDERUSİYYE: XV. asırda yaşamış olan Ebubekir el-Aydarus (ö. 1503)'a dayandırılan bir tarikat. Kübreviye'nin Yemen'deki koludur.

ÂYET: Arapça'da burhan, alamet, nişan eser demektir. Kur'an-ı Kerim'in her bir cümlesi. Tasavvufta ise, birbirinden farklı gibi görünen şeylerin hakikat gözüyle bir ve bütün olarak görünmesidir. Çünkü bir anlamda, ayetler Allah'ın sıfatları olmakla beraber, zatının aynıdırlar.

ÂYİN: Farsça'da tören, merasim, usul demektir. Usul ve ibadet tarzı. Zikir ve sema esnasında okunmak ve mutribde çalınmak üzere, muhtelif makamlarda bestelenen manzumedir. Ferahfeza, dügah ve rast âyini diye kısımlara ayrılmıştır. Bu anlamda âyin okuyanlara, âyin-hân denir. Mevlevihanelerde, tekkelerin kapatılmasına kadar, sema sırasında âyin-hânlarca okunan, ancak bestekarları unutulmuş ilahilere de âyin-i kadîm denilirdi.

Bektaşîlerin dem olmak, gülbank çekmek, nefesler okumak şekliyle yaptıkları âyine ise, âyin-i cem denir.

ÂYİN-İ EHLULLAH: Ehlullah'ın merasimi anlamında Farsça ve Arapça kelimelerden oluşmuş bir terkib. Şeyh ve halifesi tarafından yönetilen, müridlerin katılımı ile yapılan tarikat merasimleri. Bu terkib evliyanın ibadeti, adeti, ahlakı, meşreb ve zihniyeti için de kullanılır.

Zikir merasimlerine, Mevleviler, sema veya mukabele; Celvetiler nısf-ı kıyam, Halvetiler darb-ı esma; Şazililer hadra; Kadiriler devran, Rifailer ve Sadiier zikr-i kıyam; Nakşbendiler hatm-i hacegan derler.

AYNA-AYİNE : insan-ı kamilin kalbine, ayna denir.

AYN: Arapça, pınar, göz vs. gibi anlamları taşıyan bir kelime. Araz olmayan. Kendi kendine var olan. Varlığı kendinden olan.

AYNÜ'L-CEM GÜLBANGI : Mevlevî tarikatında şeyh ve dervişlerle, muhiblerin, âyin okunurken, kalkıp kol açmaksızın sema etmeleri.

AYNE'L-YAKİN: Arapça, yakini görmeyi ifade eder. Gözle görmek yoluyla ulaşılan ilim.

AYNU'L-ÂLEM: Arapça, âlemin gözü demektir. İnsan-ı kamil anlamındadır.

AYŞ: Arapça, yaşamak demektir. Hak ile üns halinde olmaktan duyulan haz.

AYYAR: Arapça, sözlük anlamı, atılgan gözü pek yılmayan, fedakar demektir. Abbasiler'de fedai bölüğüne denilirdi. Ayrıca fütüvvet teşkilatının seyfî, kılıçlı kısmıdır.

ÂZÂD: Farsça özgür demektir. Dünya ve dünya ile ilgili bütün bağlardan kurtulup, manevi hürriyete kavuşmuş kişi.

A'ZAMİYYE: İmam-ı Azam Ebu Hanife (ö. 767)'den sonra, adıyla bağlantı kurulan bir tasavvuf okulu.

AZİMET: Arapça, kastetme, karar verme, ihtiyat ve ruhsatlardan uzak şer'i emirlerin ruhuna uygun yaşamak. Tasavvuf yolu. Mukabili ruhsat (kolaylık) yoludur.

AZİZ: Mevleviler arasında Çelebi Efendi'nin dervişler arasındaki adı. Bu bakımdan kendisine "aziz efendimiz" diye hitab ederlerdi.

AZİZAN: Nakşibendî sadatından Şeyh Ali er-Ramitenî'nin lakabı ve bu isimle anılan tarikatın adı. Hacegan tarikatı aynı anlamdadır.

AZİZİYYE: Rifaiyye Tarikatı'nın bir koludur. izzeddin Abdulaziz b. Ahmed ed-Dirinî (ö. 1295)'ye izafe edilmektedir.

AZRA: Arapça, dilber, bakire, kimsenin keşfedemediği ve vakıf olamadığı yüce hakikat demektir.

AZUZİYYE: XIX. asırda Tunus'ta küçük bir alanda faaliyet gösteren bir tarikattır.

B

BÂ: Varlıkta, ikinci mertebeyi teşkil eder. Bâ ile yaratılmışların hepsine işaret olunur.

BABA: Ata manasınadır. Hürmete layık kişiler, yahut yaşlı adamlar hakkında kullanılır. Oruç Reis'e hürmeten Oruç Baba veya Baba Oruç denirdi. Bu kelimeye daha çok Selçuklular devrinde rastlanmaktadır. Ahmed Yesevi'nin Anadolu topraklarına gelmiş halifeleri ve müridleri için kullanılan bir terimdir. Tasavvufta, sülük yoluna giren, nefsini yenmiş topluma yararlı hâle gelmiş, yani nefsinde ölmüş, ruhunda dirilmiş kişiye baba denir. Bir sufînin mürşidi, onun mânevi babasıdır. Bu tâbir, özellikle, Bektaşî şeyhlerinin büyükleri için unvan olarak kullanılmıştır. Babalar pîr evinin "Eyvallah Kapısfnda yetiştirilir. Eyvallah, tam bir feragat demektir, teslimiyet ifade eder. Müridin, olgunlaşma yolunda bu kapıdan geçmesi gerekir. Burada bazı bedeni faaliyetlerde bulunulur: Kazmak, kesmek, dikmek, çapa işi yapmak vs. gibi. Bu şekilde derviş, Dede bağında üç yıl hizmet eder. Orada haline razı olarak ikâmet eder, yaptığı işler beğenilirse Büyük Baba tarafından kabul görerek, tekkede derviş olur. Bu kez, tekkede oniki buçuk yıllık uzun bir hizmet süresi söz konusudur. Bu süre sonunda, nasibinde varsa, babalık makamına nail olabilir. Baba tayininde kıdemden ziyâde, babalığa ehil olunup olunmadığı hususu önceliklidir. Baba olacak kişide bazı özellikler bulunması gerekir. Bu özelliklerin bazıları şunlardır: Hitabet güçlülüğü, mütebessim bir yüz, musikiye aşinalık. Bu şekilde yetişen baba, ya açılacak bir baba makamını bekler, ya da kendisine bir başka yerde tekke açmaya izin verilir. Baba adı taşıyan çeşitli yer isimlerinin bulunuşu, dikkat çeken bir başka husustur : Babadağ, Babaeski, Baba Nakkaş Köyü, Baba Burnu vb. yerler, hep buralarda yaşamış dervişlerin hatıralarını ismen yaşatan yerleşim

birimleridir. Mevlevîler, mürşide baba demekte kibir gördükleri için, bu ifadeyi kullanmamışlardır. Bu sebeple "falan şeyhin müridi", "filan zâtın ihvanı", "şu şeyhin evlâdı" gibi ifadeler, Mevlevîlerin kullandıkları deyimler olarak görülür. Baba, çeşitli deyimlerin öğesi olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Herhangi bir baba (mürşid), evladına karşı babalık vazifesi görmüyorsa, bu kişi hakkında "baba değil yaba", atasözü kullanılır. Veya bu zattan bahsedilirken; "iskele babası", "tırabzan babası", denir. İskele babası, geminin durması için gemiden ve iskeleden atılan kalın halatın sarıldığı kazığa denir.

BABAİYYE: Abdülganî Pir Babaî (ö. 870/ 1465)'nin kurduğu bir tasavvuf okulu.

BÂB-I RIZADAN AYRILMA : Hoşnutluk, memnunluk, razı olma kapısı mânâsını ifâde eder. Tasavvufta, bir müridin, maneviyat yolundaki rehberini ve arkadaşlarını memnun etmesi önemlidir. O, bu uğurda çeşitli imtihanlara maruz kalır, razı olur, isyan yoluna sapmaz. "Bab-ı rızâdan ayrılma", yahut "Allah, bâb-ı rızadan dür (uzak) etmesin" ifadeleri, hep bu yolda söylenmiştir.

BÂB-I ŞERİF: Arapça şerefli kapı demektir. Molla Hünkâr Celaleddin-i Rumî'nin şimdiki türbesinin giriş kapısına verilen ad. Anlatılanlara bakılırsa, bir tarikat edebi olarak, eşiği öpülerek içeri girilir. Çıkarken de geri geri yürüyerek, sırtın, türbeye çevrilmemesine itina gösterilir.

BÂBU'L-EBVÂB: Arapça, kapılar kapısı demektir. Tasavvufta ilk makamı, yani tevbeyi ifade eden bir tâbir. Kul, Allah'a yaklaşmaya bu kapıdan başladığı için, ilk kapıyı ifade etmek üzere kullanılır. Tasavvufi olgunluk yolunda yetmiş makam vardır : ilki tevbedir, sonuncusu kulluk (abdiyyet) tur.

BACI-ANABACI : Kızkardeşe bacı denir. Kur'ân'a göre, inananlar kardeştir (Hucurât/10). Tasavvufta ise, yol kardeşliği önem arzeder. Bu nedenle tasavvuf yolunun yolcuları, birbirlerine, bu âyetten mülhem olarak "kardeş" dedikleri gibi, yoldaki kadınlara da "bacı" derler. Şeyhin hanımıysa "anabacı" yahut "hanım sultan"dır.

BÂCIYÂN-I RÛM: Anadolulu genç kızlar teşkilâtı. Osmanlıların kuruluşuna tesadüf eden dönemde, çeşitli tasavvuf okullarına mensup kadınlarca kurulmuş olan bu teşkilât, askerî, dinî ve iktisadî alanlarda faaliyetler yürütmüşlerdi. Bu teşkilât; Orta Asya'dan göç ile Anadolu'ya gelen Türk boylarını misafir ederek, onlara bu yeni topraklarda ev sahipliği yapmıştı. Teşkilâtın kurucusu Evhadüddin Kirmanî'nin kızı, Ahi Evren'in hanımı Fatma Bacı'dır. Konya yakınlarında Ulu Muhsine ve Kiçi Muhsine adlı iki köyün, bu teşkilât mensubu iki kızkardeş tarafından kurulduğu söylenir.

BÂCİYYE: Ebû Sa'îd Hallâf b. Ahmed el-Bâcî et-Temîmî (ö. 628/1267) tarafından kurulmuş bir tasavvuf ekolü.

BÂD: Farsça rüzgâr demektir. Her fâni (ölümlü) için varlığı zorunlu olan ilâhî inayet.

BADE: Farsça şarap mânâsına geldiği gibi, kadeh anlamına da kullanılır. Divân edebiyatımızda bu kelime, daima içki, şarap, sarhoşluk veren içecek anlamında kullanılmıştır. Tasavvufî sembolizmde, bade, aşk, zevk, ilâhî sevgi gibi mânâları ifade etmiştir. Ancak, Bektaşîler bu mânânın ötesinde, gerçek anlamda da kullanmışlardır.

Ne gördü badede bilmem ki oldu bâde-perest
Müdîr-i meşreb-i zühhâd gördüğün gönlüm.

Fuzulî

BÂDE-İ ÇÛ NÂR: Farsça, ateş gibi içki demektir, ilâhî ve kutsal nefes.

BÂDE-FÜRÛŞ: Farsça, bileşik sıfat olup şarap satan demektir. Tasavvuf edebiyatında kullanılmış bir terimdir. Şeyh, mürşid karşılığında kullanılmıştır. Bektaşî geleneğinde, kıyamet günü kevserin sunucusunun Hz. Ali olacağını bildiren bir hadîse dayanılarak Hz. Ali, hammâr, bâde-fürûş, mey-fürûş sıfatlarıyla tavsîf olunmuştur.

BÂDE-İ ELEST: Farsça-Arapça. Elest şarabı demektir. Elest toplantısında sunulan bade.

BADİ: Görünen, her şeyin başlangıcı, ortaya çıkan gibi anlamları ihtiva eden Arapça ism-i fail. Hakk'ın tecellisi ve ortaya çıkışı. Muayyen bir vakitte, insanın içinde bulunduğu hâle göre, kalbinde ortaya çıkan tecelli, orada bulunan diğer şeylerin hepsini siler, yok eder.

BÂD-I SABA: Farsça-Arapça bir terkib. Sabahları doğudan esen ve güllerin açılmasını sağlayan latîf

rüzgâr. Ruhaniyet doğusundan gelen Rahmanı kokular. "Rahman'ın nefesinin Yemen'den gelmekte olduğunu hissediyorum" hadisi ile buna işaret olunur.

BÂD-I DEBUR: Farsça-Arapça. Sam yeli. Batıdan doğuya eser, nebatata zarar verir. Nefsin azgınlığından kaynaklanan şer'î hükümlere aykırı olan istekler.

BAĞ: Farsça bahçe demektir. Neşeli ruhanî âlem.

BÂDİYE: Arapça çöl, ova demektir. Varlık âlemi ve bu âlemdeki engeller.

BAĞDAD GÜLÜ : Kadirî tarikatı tâbirlerindendir. Şeyhlerin başlarına giydikleri tacın üzerinde, içice üç daireden oluşan ve gülü andıran yuvarlak parçaya, Bağdad Gülü denirdi. Genel olarak güller, bir daire onsekize bölünmek ve altışar altışar ipekle birbirine birleştirilmekle dikilirdi. Bu gülün kenarı, şirâze tarzında örme yapılırdı. Bu gülün rengi hususunda belirli bir kayıt olmamakla beraber, yeşil üzerine beyaz ibrişimle işlenirdi.

BAHAR: Farsça. Türkçe'de de aynı anlamda kullanılır. Müridin murakabe, vecd ve istiğrak hâlinde ruhî âlemlere dalarak, mânâları idrâk etmesi ve rûhaniyyetin zuhur etmesi olayına bahar denir.

BAHÇIVAN, BİR GÜL İÇİN, BİN DİKENE HİZMET EDER : Burada gül, mürid; bahçıvan da onu yetiştiren mürşiddir. Hakiki mürid bir gül gibi çok zor yetişir. O güle yetişsin diye hizmet eden şeyh, onunla beraber gül olamayacak kapasitede dikenlere de hizmet eder. Yani, yetişmeye kabiliyetli olmayanlara da hoş görü ile muamele ederek onları etrafından kovmaz, onların sivriliklerine katlanır.
Bağ-bân bir gül için bin hara (dikene) hizmetkâr olur.

BÂHDADİYYE: Abdullah b. Bahdâd'a nisbet edilen bir tasavvuf okulu. Yemen'de yaygındır.

BÂHERZİYYE: Seyfüddin Sa'îd b. el-Mutahhar b. Sa'îd el-Baherzî (ö. XIV)'nin kurduğu bir sûfiyye okulu.

BAHR: Arapça. Deniz demektir. Bu terimden türemiş "Bahriyyun bilâ Şâti", kıyısı olmayan umman, yahut çok büyük okyanusa mensub kişi manasını ifade eder. Tasavvufta ise, Allah'ın tecellîlerinin, Rabbanî açılımların, ilâhî hakikatlarm bütün insanlara ma'rifetler şeklinde, sel gibi devamlı aktığını belirtmek üzere kullanılır. Bir kısım sûfiyye bu kanaati taşırken, bir kısmı bu görüşe iltifat etmez ve avamın ilminin mahdud olduğunu ve onlara Allah'tan kesintili olarak geldiğini savunur. Bu durumda tam bir yönelişle Allah'a yönelmeleri, O'nu sürekli hissetmeleri , O'na sevgi ve saygıyla dolu olarak ihlâsla amel etmeleri sebebiyle ariflere gelen ilim açılmalarının sonu yoktur. Ve bu kesintili de değildir. İşte bu şekilde sınır tanımayan şeyler hakkında, "sahili olmayan umman" tabiri kullanılır. Bir sûfi, kendisine gelen bu sürekli fütuhatla, Allah'a yakınlığı muhafaza eder. Özet olarak söylemek gerekirse, Allah'ın arif kuluna gönderdiği ilhâmî bilginin sınırı yoktur. Mutasavvıflar bu görüşlerini şu ayet-i kerime ile pekiştirirler : "De ki Rabbimin kelimelerini yazmak üzere, denizler mürekkep olsa ve bir o kadarını da katsak, Rabbimin kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi. (Kehf/109).
Allahü Teâlâ'nın ilmi kesilmez ve sona ermez. Şu âyet-i kerimelerde tavsîf ettiği gibi, O, kıyısı olmayan bir denizdir : "Eğer yer yüzündeki ağaçlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa ve yedi misli deniz de yedekte bulunup yazılsa, yine de Allah'ın sözleri bitmezdi. Doğrusu Allah güçlüdür, hakîmdir" (Lokman/27). Yine başka ayetlerde : "Sizin yanınızda olan biter, Allah'ın katındaki bitmez, süreklidir" (Nahl/96) ve "Doğrusu bu verdiğimiz rızıklar tükenecek değildir" (Sâd/54) buyurulur.

BAHR-I CÛD: Arapça, cömertlik denizi demektir. Hakk'ın lütuf ve ihsan denizi.

BAHREYN: Arapça, iki deniz demektir. Vücûb ve imkân alanı, zorunluluk ve cebr (zorlama) dairesi ile irâde ve ihtiyar dâireleri. İnsan irâdesinin etkili olduğu alana, imkân dairesi, cebrin (zorlamanın) egemen olduğu alana da vücûb dâiresi denir.

BAHR-I BÎ-PÂYÂN: Arapça-Farsça bir terkip olup kıyısı bulunmayan okyanus, büyük deniz demektir. Zât-ı kibriyâ.

BAHŞİYYE-İ HALVETİYYE: Halve-tiyye'nin ana kollarından Cemâliyye'nin bir ara kolu. Seyyid Muhammed el-Bahşî el-Halebî (d. 1038/1628) tarafından kurulmuştur.

BÂ HÛŞÎ: Farsça, aklı başında olmak anlamında bir ifâde. Sekrin mukabili olan sahv (ayıklık) hâli.

BAK: Arapça, devam eden, sürekli olan demektir. Tasavvufta, kendi nazlarını sona erdirip başkalarının hazlarıyla devam eden kişi, yahut nefsini sona erdirip, Hak ile bakî olan demektir. Bu kişi, menfaat elde etmek, gelen zararı savuşturmak için çaba göstermez. Nefsinin lezzeti için, sevap tamaıyla, ceza korkusuyla amel etmez. Ancak, Allah razı olur diye sevaba rağbet eder.

BAKA: Arapça, ilk haliyle devam edip gitme, sona ermeyiş, bir halde sürekli oluş gibi manaları ihtiva eder. Tasavvufta da, kulun Allah'ın her şeyin üzerinde olduğunu görmesidir. Yine yapılan tariflerden biri şöyledir : Kulun kendinde olandan geçip, Allah'a ait olanla bekaya ermesi. Bu nebilerin makamıdır. Bakî; eşyanın tamamının kendisi için tek şey haline gelmesi ve tüm hareketlerinin Allah'a muhalefet değil muvafakat halinde bulunmasıdır. Bu, yasaklananın, emredilen gibi olduğu manasında değildir. Bunun anlamı, kulun üzerinde sadece Allah'ın razı olduğu ve kendisine emrettiği şeylerin cereyan etmesi ve bu meyânda hoşnutsuzluk göstermemesi demektir. Zira o, yaptığını Allah rızası için yapmakta, bu işinde âhiret veya dünya kaygısı bulumamaktadır. Sûfîler, bu mânâda olmak üzere, kişinin kendi özelliklerinden geçip, Allah'ın özelliklerinde bekaya ermesini esas olarak kabul ederler. Allah'la bakî olan kişi, nefsinde fenaya ermiş, nefsinden geçmiştir. Bir şey yaptığı zaman, nefsine menfaat temin etmek veya bir zarar geldiğinde ona engel olmak için yapmaz, sadece ve sadece Allah rızası için yapar.

Mahv-ı mutlak oldun ise, varlığın buldu fena.

Ger bekâ-yı Hak irerse, hükmeden sultana bak.
Kaygusuz

Bakâ'da, kulun kendi nefsinin kötü yanlarını, tasfiye etmesi ve iyi ahlak ile, yani Allah'ın razı olduğu huylarla süslenmesi söz konusudur. Buna Baka Billah denir. Sûfiler bunu, "bedenîvücûd kalkınca, Hakkânî vücûd onun yerine kâim olur" diye açıklamışlardır.

Haremgâh-ı baka billahda hükm-i fena yokdur

Kıdem mülkünde hadd-i ihtida vü intiha yoktur.
Leskofçalı Gâlib

BAKLAYI ÇIKAR AĞZINDAN BAKARA: Arapça, sığır demektir. Sûfiyyeye göre bu, nefisten kinayedir. Nefsde riyazete istidat kazanılınca, nefsin ıslah oluşu, ve nevasının sona erdirilmesi gibi durumlar ortaya çıkar. Nefs için koç kelimesi de kinaye olarak kullanılır. Ancak koç, riyazetten önce kullanılır. Aynı şekilde, nefse, bedene de (yani, büyük baş hayvan da) denir. Bu da sülûka girdikten sonra, nefs hakkında kullanılan bir kinayedir.

BAKLAYI ÇIKAR AĞZINDAN: Yani ne demek gerekiyorsa, haydi çekinmeden söyle bakalım, manasında kullanılan bir deyim. Sır saklamasını bilmeyenlere de "ağzında bakla ıslanmaz" deyimi kullanılır.

Baklanın açıklaması şöyledir:

Tasavvufta, yeni derviş olmuş birisi, sufiliğe adapte olmaya çalışırken, ilk anda eski huylarını terkedemediği için münasebetsiz bir iş görüp, uygunsuz bir söz duyduğu zaman, hemen kötü kötü konuşur, eleştirirmiş, Şeyhi "derviş kardeş" demiş, "yolumuz edeb yoludur. Böyle kötü konuşma, bu huyundan vazgeç". Derviş "ne yapayım" demiş "fakir de istemiyorum ama ağzım alışmış." deyince, şeyh dervişe bir bakla vermiş. "Bunu" demiş "dilinin altına koy, kötü konuşacağın zaman ağırlığını hissetin mi vazgeç". Derviş "eyvallah" demiş baklayı dilinin altına koymuş. Gerçekten de kötü konuşacağı zaman, ilk heceyi söyler söylemez, baklanın yuvarlanışı, dervişi kendine getirmeye başlamış. Zaman geçtikçe de kötü konuşmaktan vaz geçmiş, ama yine de, ağzından baklayı çıkarmamış. Hafif yağmurlu bir gün şeyhiyle bir yere gidiyormuş, Şeyh önde, derviş bir adım gerisinde ve solunda yürürken, evin birisinin camı tıklatılmış, başını uzatan bir kadın "derviş babalar biraz durun" demiştir. Şeyh, "herhalde, ya bir hasta var nefes edilecek, ya da kadının bir problemi var soracak" demiş ve durup beklemeye başlamış, bir müddet sonra "yürü derviş kardeş" demiş şeyh, tam adımını atarken pencere yine tıklatılmış "Biraz daha durun" demiş kadın. Şeyh, "herhalde hastayı hazırlıyorlar, yahut kaç göç yüzünden hazırlanıyorlar" demiş, durmuş. Ama, yağmur sağanak haline gelmiş. Şeyh de derviş de sırılsıklam olmuşlar. Derken yine pencereye tıklatılmış ve kadın "haydi gidin artık" demiş. Şeyh "peki bacım, bizi niye beklettin" deyince kadın demiş ki : "Tavukları kuluçkaya yatırdım, sizin kavuklarınız büyük. Civcivler tepeli çıksın diye, size karşı yatırdım". Şeyh bu sözü duyunca, dervişe dönüp, "derviş kardeş" demiş, "çıkar baklayı ağzından". İslamda kötü söz konuşmak yasaklanmış iken bu şekilde zulme haksızlığa maruz kalanların, ölçüyü kaçırmadan sözlü olarak karşılık vermesi, Kur'an-ı Kerim'de de yer almış bir husustur : "Zulmedilmenin dışında Allah, açıktan kötü söz söylenmesini sevmez..." (Nisa/148).

BAKIM EVİ : Bektaşî ıstılahlarındandır. Bektaşî tekkesindeki evlerden birinin, üstlendiği fonksiyon itibariyle aldığı ad.;

BAL: Farsça kol, kanat demektir. Kalbin ilim ve irfanla parlatılması ve aydınlatılması.

BALIM EVİ : Bektaşî tabiri. Hacı Bektaş Veli Tekkesi'ndeki evlerden birinin ismidir. Burası ayrı bir tekke halindeydi. Balım Evi babasının yanında, ayrıca babalar da vardı. Bunlar ayrı ayrı nasip vermezlerdi. Ancak, dışarı çıkarlarsa nasip verirlerdi. Tekke içinde hepsi dedebaba'ya bağlıydı. Bunlar mücerred (bekar) olurlardı. Balım Evi'nin son babası, "Japon Hasan Baba" idi.

BALIM TAŞI : Kırşehir dolaylarında çıkan ve kendisinden oyularak vazo, masa, sürahi vs. gibi eşyalar yapılan balgamî tür taşa, Alevîler ve Bektaşîler "Balım Taşı" derler. Onlara göre bu taş, Balım Sultan'ın kerâmetiyle çıkmıştır. Teslim Taşı, Palheng gibi tarikat enstrümanlarının bir kısmını bu taştan imal ederler. Aynı zamanda, meydanda taht'ın önünde de bu taş bulunur ve babaya niyazdan sonra oraya da niyaz edilirdi.

BALİĞ: Arapça. Bulûğa ulaşan, eren demektir. Bulûğda olgunluk sadece yaşça olur. Ancak olgunlukta buluğ, kulda ancak şu dört husus olgunluğa erdiği zaman teşekkül eder : 1. Sözler, 2. Fiiller, 3. Me'ârif, 4. Güzel ahlâk. Bunun Farsça çoğulu "bâliğân" dır.

BÂLİŞ ZEDEN: Farsça iki kelimeden teşekkül etmiş bir ifâde. Yastık dövme anlamında. Yastığa çubukla vurup tempo tutmak ve semâ etmek.

BÂM: Farisî dilinde bam, çatı anlamına gelir. Tecellinin ortaya çıktığı yere bâm denir.

BANA BİR ADIM GELENE, BEN İKİ ADIM GELİRİM : Bu atasözü bir hadîs-i kudsînin mealidir. Allah şöyle buyurur : "Kul Bana bir karış yaklaşırsa, Ben ona bir arşın yaklaşırım, Bana bir arşın yaklaşırsa, ona bir kulaç yaklaşırım. Bana yürüyerek gelirse, Ben ona koşarak gelirim. (Cami, c. II, s. 69) Halk, bunu genel manada kullanmış iken, sûfiler, Allah'a yaklaşma hususunda ele almışlardır.

BANG-İ CERES: Farsça-Arapça iki kelimeden oluşan bu tâbir, zil sesi anlamına gelir. Kısa, kapalı fakat kahr özelliğine sahip İlâhî hitap.

BARAN: Farsça, yağmur. Allah'ın her şeyi kuşatan rahmeti.

BÂR-I EMÂNET: Farsça-Arapça'dan oluşan bu ifade, emânet yükü anlamınadır. "Elestü birabbiküm" (A'raf/173) hitabının yapıldığı ruhlar alemindeki toplantıda, Allah'a verilen söz ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorumluluk. Dağlar ve göklerin yüklenmekten kaçındığı bu emaneti, zalûm ve cehûl olan insan yüklenmiştir. Yani bu emanet, taşınması, yer ve göklerin bile tahammül edemiyeceği kadar ağır bir sorumluluğu ihtiva etmektedir (Bkz. Ahzab/72).

BÂRGÂH: Farsça, sultan sarayı, izinle girilen yüce makam gibi anlamları olan bir tâbir. Allah'ın yüce huzuru. Bârgâh-ı İlâhî, bârgâh-ı İzzet, bârgâh-ı Celâl vs. gibi ifadeler, hep Allah'ın çeşitli açılardan yüce huzurunu belirtirler.

BARİKA: Arapça, şimşek çakması veya şimşek gibi çakan anlamındadır. Cenab-ı Akdes'den gelir, bir anda parlar söner. Bu hal, keşfin açılmasının başlangıcı sayılır.

BASAR: Arapça, görmeyi ifâde eder. Hakk'ın basarı kendi malumatının şühudu itibariyle, kendi zatından ibarettir. Her türlü noksanlıklardan münezzeh olan Allah'ın ayn'ı, ilminin gayesinin sonsuzluğu itibariyle Zâtından ibarettir. Çünkü O, Zâtıyla görülür. O'nun Zâtında sayı bakımından çokluk (adetlenme) yoktur. O'nun ilminin mahalli, aynı zamanda basarının da mahallidir. İlim ve basar iki sıfattır. Bu ikisi hakikatte birdir. Ancak, basarından murad, sadece kendi ilminin şehadet alemindeki tecellisinden; ve ilminden murad kendine ait nazarla, aynî ilimdeki idrâkten başka bir şey değildir. O, Zâtını Zâtıyla görür. Mahlûkâtını da Zâtı ile görür. Zâtı için rü'yeti, mahlûkâtı için olan rü'yetinin ayn'ıdır. Zira, basar, bir vasıftır. Fark ancak görülendedir. O, eşyayı devamlı görmektedir. O, bir şeye ancak dilediği zaman bakar. Eşya, O'na, kesinlikle perdeli değildir. Lakin O'nun nazarı, bir şeye ancak dilediği zaman ilişir. Hz. Peygamberin (s) "Allah'ın her gün kalbe şöyle bir nazarı vardır" sözü bu kabildendir. "Allah onlara bakmaz..." (Al-i İmran/77) ayeti bu şekilde değildir. Zira bu âyetteki nazar, Allah'ın rahmet etmesi manasınadır.

BASİRET: Arapça. İdrak, firâset, kalb gözü ile görüş demektir. Tasavvufta, kudsiyyet nuru ile nurlanmış kalbin kuvveti olan basiret, Hakk'ın doğruya erdirmesi ile perdeyi açar, bu şekilde eşyanın hakikatleri ve içleri görülür. Buna, kudsî kuvvet denir. Bu, nefse nisbetle göz mesabesindedir. Nefis, o göz ile eşyanın zahirini ve dış şekillerini görür. Göze nisbetle basar ne ise, kalbe nisbetle basîret de odur. Gözlerin görmesine sebep olan ve görme kuvveti denilen rü'yet nuruna basar denildiği gibi, kalbin görmesine sebep olan ve lisanımızda kalb gözü de denilen idrak edici kuvvete, özellikle bunun zekâ, fetânet ve firâset adı verilen ve bir emr-i zahir ve bâtına dikkat ve nüfuz ile gereği gibi idrâk eder bir derecede açık ve parlak olması haline de basiret denir.

Bu da ilâhî bir nurdur. Aynı şekilde maddî göz ile meydana gelen ve görmek denilen tam ve kamil idrâke basar denildiği gibi, kalp gözü ile hâsıl olan tam ve kâmil idrâke, ma'rifet-i mütehakkıka ve yakîniyye de basiret denir. Bundan başka beyyineye, hüccet ve burhana, şahideve dikkat ve iman ile ibret alınacak hidâyet sebeplerine de basiret denir. Zira bunlar idrak edici güçleri takviye eder, basiret ve tabassura sebep olur. Bu manaya göre basiret, evvelki mânâlara da şâmil olur. Çünkü basiretin kendisi, en büyük hüccet, en büyük şâhid ve beyyine, en büyük medâr-ı ibadettir. Ve onsuz hiç bir şey idrak olunamaz.

Ger açık ise basiretin bak
Gör sen de Hakka gitme ırak.
Nesimî

BAST: Arapça, tutukluk (kabz) halinin zıddı olan zihnî açıklık, kalbî rica, niyaz, yalvarma hali. Bast, hal olarak, kabul, lütuf, rahmet ve ünse işarettir. Recâ'nın zıddı havf olduğu gibi, bunun zıddı da, kabz'dır. Sûfî bast halinde her şeyi kuşatır ve herşeyde tesir ederken, hiçbir şey ona tesir edemez. Sufi önce, kabz'a, sonra bast'a maruz kalır. İleri makamlarda sûfîde kabz ve bast kalmaz, zira bu ikisi mevcudda (kendisinde varlık bulunanda) oluşur. Nefsinden fânî olmuş, Hakk'ın sıfatlarında süreklilik kazanmış kişilerde, kabz ve bast olayı vuku bulmaz, ibn Arabi bast'ı, sufînin eşyayı kuşattığı, eşyanın sufîyi kuşatamadığı bir hal olarak görür. Bu durumda olan sûfîye Allah, mahlûkla beraber iken bir genişlik (bast) verirken, içten kendisine ulaşmaya, yönelmeye bir kabz (tutukluk) ihsan eder. Bu durum mahlûkât için bir rahmettir.

BAST Fİ MAKAMİ'L-HAFİ: Arapça. Hafî makamında genişlik. Allah'ın sufîyi mahlukla zahiren basta, bâtınen kabz'a maruz bırakmasıdır. Bu mahlûkât için rahmete vesile olur. Sufi bu durumda eşyayı kaplar. Onun her şeyde tesiri olur, hiçbir şeyin onda tesiri olmaz.

BAST Fİ MAKÂMİ'L-KALB: Arapça. Kalp makamında genişlik. Bunun benzeri nefs makamındaki reca halidir. Lütuf, rahmet ve kurb ile ünsü kabule işarettir. Bunun zıddı kabz'dır.

BAŞ AÇMAK: Tasavvuf kültüründe, bir işin tahakkuku arzu edilirse, Allah'a yalvarırken zillet, fakr ve mahv alâmeti olarak baştaki tacı çıkarma şeklinde bir gelenek vardır. Sultan Veled'in yağmur duası için türbeye başı açık girip dua etmesi, Ulu Arif Çelebi'nin bazı zaman başını açıp dualar yapması, Menâkıbu'l-Arifîn'de bu konuda örnek olarak gösterilir. Kaynaklardan eskiden suç işleyen kişinin, kendisini affettirecek durumda olana, kefen giyip, yalın ayak, başı açık gittiğini öğrenmekteyiz. Bu konudaki espri, bir şey isterken kabulü için mütekebbir olmadan, boyun bükük ve zelîl bir halde bulunmakdır. Allah mütekebbirleri sevmez.

BÂ ŞER'-BÎ ŞER': Farsça ve Arapça'dan müteşekkil bu tabirler, şeriatlı ve şeriatsız anlamlarına gelirler. İslam'a sıkı sarılan tasavvuf sistemleri, genel olarak Hak tarikat adını alırken, İslamdan uzak olanlara da rafızî, heretik, bâtıl tarikatlar denir.İlkine bâ şer', ikincisine bî şer' denir.

BAŞ GÖZÜ-GÖNÜL GÖZÜ: Bu ifadedeki baş gözü ile kasetedilen, insanda fizikî ve biyolojik olarak bulunan, bildiğimiz gözdür. Ancak bu göz, sadece eşyanın şeklini görmeyi sağlar, görülen şey üzerinde, anlama, yorumlama, istidlal yapma vs. gibi değerlendirmelerde bulunamaz. Buna kalb gözü, can gözü de denir. "Bu sözü can kulağıyla dinle", "sen ona can gözüyle bak da gör" gibi sözlerde kastedilen budur. Baş gözü diye bir tâbir bulunmasına rağmen, baş kulağı şeklinde bir deyim görülmemektedir.

Yunus, imdi sen Hakk'a er,
Dün ü gün gönlün Hakk' a ver
Gönül gözü görmeyince
Hiç baş gözü görmeyiser.
Yunus Emre

BAŞ KESMEK : Ahîler, Mevleviler ve Bektâşîlerde, sağ ayağın baş parmağını, sol ayağının baş parmağı üstüne koymak, eller düz ve parmaklar açık olarak sağ kol, sol kolun üstüne gelecek şekilde, elleri omuz başlarına çaprazvarî götürmek, sonra da belini
bükmemek şartıyla başını öne doğru göğse eğmek, böylece sonra da belini bükmemek. Başkesme olayının kısa tarifi budur. Baş kesme; şeyhin, tarikat büyüklerinden birinin huzurunda, bir velînin türbesinde yapılır. Türk kültür çevresinin saygı anlayışı sınırları içinde oluşmuş bir tarikat edebidir. Bu saygının takva ile yakından irtibatı vardır. "Kim Allah'ın şeâirine ta'zim ederse, bu, kalbin takvâsmdadır." (Hac/32), "Safa ve Merve, tazimi gerektiren şe'âirdendir". (Bakara/158). Bu ta'zim şirk değildir, tıpkı meleklerin bir insana (Hz. Adem) secde etmesi gibi. Kendilerini Bektaşî saydıkları için Yeniçerilerin selamları da bu şekilde idi.

BAŞ KOYMAK : Bir şeyin olması, yahut olmaması için canını, başını verircesine kendini ortaya koyup çalışmak anlamına gelir. Şâhîn'in,
Evvel eşiğine koydum başımı İçeri aldılar, döktüm yaşımı Erenler yolunda gör savaşımı Koç kurban dediler,

inana geldim. Dörtlüğünde olduğu gibi maddî anlamda "eşiğe baş koymak" tarzında söylemekle birlikte "ben bu yola baş koydum" tarzında manevî anlamda da söylenir. Eşiğe baş koymak, teslimiyet manasınadır. Nakşbendîlik tarihi içinde, şeyhine bağlılığını göstermek üzere, bütün bir gece kar altında, onun kapısının eşiğine başını koymak, tasavvufî bağlılık ve sadâkat misali olarak gösterilir.

BAŞ OKUTMAK : Eskiden, ocak denilen, ve çeşitli hastalıklara okuma yolu ile biiznillah şifâ sağlama, halk arasında yaygın bir uygulama idi. işte bunlardan biri de, yarım baş ağrısı, tam baş ağrısı gibi, geçmek bilmeyen rahatsızlıklar için hastanın başına çeşitli Kur'an-ı Kerim âyetleri okuyup üflemek şeklinde uygulanırdı ki buna, baş okutmak denir.

Bir de, Bektaşî kültüründe baş okutmak vardı ki, o da şu şekilde idi: Bektaşîler hicrî aylardan Safer çıktıktan sonra, bir cuma gecesi şeyhinin ve ihvanının huzurunda onlardan hoşnutluk, rızalık talebinde bulunur. Meydanın ortasında, "dar" denen yere gelir, başındaki tacı, yahut arakıyye denilen başlığı çıkararak, sağ elinde tutar ve niyaz durumunda, yani başkeserek şu ifadeleri (tercemân) okur: "Allah, Allah, Muhammed (s) Ali divanında erenler meydanında, pîr huzurunda, elim erde, yüzüm yerde, özüm darda, erenlerin dâr-ı Mansur'unda, canım kurban, tenim tercemen, bu fakirin elinden, dilinden ağrınmış incinmiş can karındaşı varsa dile gelsin, bile gelsin, hakkını Hakk'ından dilesin, Hak'tan gelen hakkıma razıyım. Allah eyvallah".

Baba, salavât verip ihvandan râzılık diler, onlar da oturdukları yere niyaz ederler. Yani eğilip, yeri öperler, ki bu, razı olduklarını bildirmektedir. Bunun üzerine o can (yani derviş), babaya gidip niyaz ederek arakıyyesini (başlığını) yahut tacını verir. Baba'da onu tekbirler, böylece o can (derviş), bey'atini yenilemiş olur. Bu törene "baş okutmak" denir. Alevilerde bu törene "görgü sorgu" derler. Dede, kış mevsiminde müritlerinin oturduğu köylere gider. Cuma geceleri toplantı yapılan evlerde, her mürit yukarıdaki şekilde râzılık diler. Böylece bey'atini yeniler. Eğer tarikat edebine aykırı bir iş yapmış, yahut bir kusur işlemiş ise, ona karşılık, kendisi için takdir edilen cezayı kabullenip çeker.

BAŞ YARILIR BÖRK İÇİNDE, KOL KIRILIR KÜRK İÇİNDE : Börk Türkçe bir kelimedir. Başa giyilen, kenarı pamuk yahut yün tüylü külah demektir. Aynı inancı taşıyan, aynı yolun yolcusu olanlar arasında, dışarıda duyulmaması gereken bir olay vuku bulursa, bunun gizli tutulması gerektiğini belirtmek üzere, "baş yarılır börk içinde, kol kırılır kürk (veya yen) içinde" denilir. Bu ifade "Baş yarılır fes içinde" diye değişime uğramıştır.

BÂTIL: Arapça, hakikat olmayan şey mânâsına gelir. Yani esassız, boş şey demektir. Tasavvuf ıstılahında Hak'dan gayrı, adem olan mâsivâ demektir. Sûfîler bâtılı inkâr etmezler. Yani batıl vakıa olarak daima vardır ve olagelmiştir, şeklinde kabul etmişlerdir. Bu sebeple yok sayılmaz, varlığı olan fakat değerlendirmeye tabi tutulduğunda olumsuz görülen bir şeydir. Sufilerden bazıları Allah'ın Hadi (hidayete erdiren), bazıları da Mudili (sapıttıran) isminin mazharı olurlar. "Eşya zıddıyla bilinir, ortaya çıkar" kuralınca, batıl, Hakk'ı bilmeye vesile olarak kabul edilir. Ebû Medyen Mağribî : "Bâtılı inkar etme, zira o bâtıl, Hakk'ın zuhuratından ba'zısıdır." der. Ve bu sözle Hakk'ın bâtılla daha kolay bilineceğine işaret eder. Hakk'ın gayrisinin, gerçekte vücûdu yoktur. Vücûd, ancak Hakk'a mahsus olmak itibariyle bâtıl hükmünü almıştır. Muhyiddin Arabî, "bâtıl, ademdir" der.

Aks-i mir'ât-ı hakikattir nukuş-ı kâinat Hûb-ı zişti bir görür dide-i hakbînimiz
Eşref Paşa

Yani: "Kâinatın nakışları, şekilleri hakikat aynasının yansımasıdır. Hakk'ı gören gözümüz, bu yüzden güzeli çirkini bir görür".

Şair Lebîd de şöyle der: Allah'tan gayrı herşey bâtıldır Ve her nimet, şüphesiz zaildir.

BÂTILA EYVALLAH DEDEM : Tasavvuf! yolda, razı oluş, yani teslim oluş vazgeçilmez, esasî bir şarttır. Bu "eyvallah" sözüyle ifâde edilir. Ancak bu teslimiyet, miskinlik mânâsında değildir. Buradaki bâtıl kelimesi ile, gerçeğe, islam'a, tasavvuf yoluna aykırı olan, nefisten kaynaklanan şey kastedilir, işte bunlara karşı durmak, tasavvufî yolun esasını teşkil eder. "La tâate li-mahlûkin inde ma'siyeti'l-Hâlık" (Allah'a isyanın söz konusu olduğu yerde, kula itaat olunmaz) (Cami, c. II., s. 192-3) hadisinin bir başka şekilde ifâdesi olan bu söz, Hakk'a teslimiyetin sembolü haline gelmiştir.

BÂTIN: Arapça. İç, öz, gizli gibi anlamları vardır. Dış anlamına gelen zahir kelimesinin zıddıdır. el-Bâtın, Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Alemin tümü Hak'tır. Zuhuru da âlemden ibarettir.

Allah, bu âleme göre zâtı itibariyle el-Bâtın'dır. Kur'an-ın, zahirî ve batınî manasının olduğu hususunda ittifak vardır. Sadece batınını kabul edip, zahirini te'vîl edenlere batınî denir. Aynı şekilde islam'ın namaz, oruç gibi emirlerinin vaz'ında da bir takım hikmetler bulunduğunu kabul eden tasavvuf ehli, şeriatın içyüzünü bilme yolunda oldukları için kendilerini "bâtın ehli" sayarlar. Ancak, şeriatın içyüzü dediğimiz bu hususların, kitap okumakla değil, öz doğruluğu ve Allah'a teslim olma sonucu bilinebilir. Bu bakımdan bu bilgi, gizli bir bilgidir, ve bu bilgiyi bilenler de gizlidir. Bir de Bâtıniyye Mezhebi vardır ki, bunlara göre, Kur'ân hükümlerinin hepsi de, âlemin nizamını sağlamak içindir, olgun kişiler bu düzeni sağladığı içindir ki, bizler cennet ehliyiz,

cennetteyiz, ibadet kaydından, bağından kurtulmuşuz, derler. Ancak sünnî tasavvuf okullarının tamamı, bu görüşleri şiddetle reddederler, hatta müslüman saymazlar. Onlara göre, bunlar bâtın ile bâtılı birbirine karıştıran sümüklü tasavvuf erbabıdır ve reddedilmiştir.

BÂTIN KILICI, BÂTIN OKU : Manevî olarak edebe getirilme işine ve evliya sillesine bu ad verilir. Zulmeden biri, umulmadık, beklenmedik bir derde maruz kalınca, ansızın gelen bu gibi acı olaylar, "erenlerin bâtın kılıcına uğradı", "bâtın okuna geldi" gibi deyimlerle açıklanır. Yani bu deyim, umulmadık anda, tahmin edilmeyen yerden gelen musibetler için kullanılır.

BÂTINİYYE: İslam'da bir mezheb. Her nassın bir dış yüzü, bir de iç yüzü olduğunu, dış yüzün kabuk mesabesinde bulunduğunu, bu yüzden nassın özünün, iç anlamının mühim olduğunu, kabuğu aşıp, o öze ulaşmak gerektiğini savunan bu grup, İslam'ın resm denilen ibadet ve mu'âmelâtını ihmal ettikleri için, sapık, heretik ve bâtıl sayılmışlardır. Bunlar, haramları helâl saydıkları için ibâhî adını da almışlardır.

BATN: Arapça, karın, iç vs. gibi manaları ihtiva eder. Zahr, Kur'ân'ın lafzı, batn ise te'vilidir. Yine, kıssa şeklen zahr iken, ondan alınacak nasihata batn denmiştir. Kur'an'ın tilavetine zahr, okunan âyet üzerinde düşünmeye batn denir. Yine, iman
edilmesi vacip olan münezzel kitap Kur'an zahr iken, onunla amel etmek, batn olarak değerlendirilmiştir. Bu kelime diğer ilimlerin ıstılahında, nesepte derecelik ifâde eden, soy, evlât, torun, torunun torunu gibi mânâlar için de kullanılır, insanın karnına, Arapça'da batn denmiştir.

BATTAL: Arapça'da işsiz güçsüz anlamındadır. Geçimini tekkeden sağlayan işsizler için kullanılan bir tabir. Tekkeler sosyal bir fonksiyon olarak, işsizlerin iaşesini sağlama durumundaydı. Bu bir sosyal güvenceydi.

BÂVEYSİYYE: Ebû Ya'kû el-Baveysî'nin kurduğu bir tasavvuf okulu olup, Zerrûkıyye'nin kollarından biridir.

BAYRAMİYE: Halvetî tasavvuf geleneğine bağlı Safeviyye'den doğmuştur. Hacı Bayram Velî (öl. 833/1429-30) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Daha sonraki tarihinde, Şemsiyye-i Bayramiyye, Melâmiyye-i Bayramiyye, Celvetiyye gibi kollara ayrılmıştır. Anadolu'da, günümüzde hâlâ varlığını sürdürmektedir.

BÂZ: Arapça yırtıcı Doğan kuşuna derler. Allah, uyarmak istediği kullarının üzerine, avcı niteliğindeki Doğan kuşu gibi olan velîlerini salar. Bunlar, avı yakalar, sülük ettirir. Mevlâ'sının önüne bırakır, yani hedefe eriştirir. Abdülkâdir Geylânî, Seyyid Ahmed Rıfaî, Hoca Bahâeddin vs. gibi büyük sufiler için el-Bâzü'l-Eşhel tâbiri kullanılır ki, bu, tuttuğunu koparan Doğan kuşu demektir. Adı geçen zatların manevî gücünün çok fazla olduğu, bu tâbirle açıklanır. Yani, maneviyatta üstün güç sahibi veliler, ellerine geçen avları, sahipleri olan Allah'ın huzuruna getirip bırakırlar.

BÂZÂR: Farsça olan bu kelime, Türkçemiz'de de aynı anlamda "pazar" şeklinde kullanılır. Kesrette vahdet denilen, Bir'in, çoktaki görünüşüne bâzâr denir.

BÂZU: Farsça. Pazı şeklinde Türkçe'de kullanılır olmuş bir kelimedir. Tasavvuf ıstılahı olarak, vecd ve istiğrak ile kendisinden geçmiş olan derviş veya ilâhî kuvvetin görünmesi şeklinde tarif edilmiştir.

BÂZ-GEŞT: Nakşbendî ıstılahındandır. Nefy-ü isbât dediğimiz, bir tek nefesde, tefekkür? olarak 21 adet "la ilahe illallah" zikrinin çekilmesinden sonra, zikreden dervişin soluğunu bırakırken, zikrettiği şeyin mânâsı üzerinde tefekküre dalması, ve "ilahi ente maksûdî ve rıdâke matlûbî" (Allah'ım maksudum ancak Sen'sin ve matlûbum ancak Sen'in rızandır) diyerek tefekkürde derinleşmesi olayına bâz-geşt denilir. Bu uygulamadan gaye, zikreden sûfînin kelime-i tevhîdin mânâsını şuur altına iyice yerleştirmesi ve onu hayatının bir parçası hâline getirmesidir. Bu sır, bilinç altında o şekilde yer eder ve dervişin ayrılmaz bir parçası olur ki, sonunda o dervişin gözünde, Allah'ın varlığından başka bütün varlıklar silinir, her yerde Hakk'ı görür ve bilir hâle gelir. Nakşîliğin en önemli esâslarından birisi işte budur : Yani, zikrettiği şey üzerinde tefekküre dalmak, zikrettiğinin mânâsını düşünmekle, zâkir'in Mezkûra (Allah'a) ulaşmasıdır.

BECELİYYE: Kadiriyye tarikatının Muhammed b. Hüseyin el- Becelî tarafından kurulmuş olan bir kolu.

BEÇÇE: Farsça bebek demektir. Can alan ve gönül yakan ayyüzlüler.

BED: Arapça başlamak demektir. Tasavvufta isim ve sıfatların tahakkuku demek olup bu, insan berzahlarının ilkidir.

BEDEN : insanın maddi vücudu. Kesif cisim.

BEDEL KERDEN: Farsça değiştirmek, vazgeçmek anlamında bir mastar. Hedef olmayanı bırakıp, esas maksada yönelmek.

BEDEVİ TOPU : Bedevi tarikatında dervişlerin, zikrin en ateşli bir zamanında, ulaştıkları aşırı etkilenme sonucu, etrafa büyük bir heyecan halinde sundukları âyin. Bu esnada müridler hep birlikte bir yerde toplandıkları için, zikrin o aşamasına, bu isim verilmiştir.

BEDEVİYYE: Tanta/Mısır'da Ahmed-i Bedevî (ö. 675/1276) tarafından kurulan Şâziliye şubesi.

BED-NÂMÎ;BED-NÂM: Farsça, kötü ün sahibi anlamında bir ifade. Melâmet mertebesi ve hali. Başkasının kınamasına aldırmadan, Allah'ın rızasını hedef alan Melâmi meşrebliler, insanların övgü ve yergisine aldırmazlar.

BEDR: Arapça, dolunay demektir. Güneş, 14 günlük ayda ışığını nasıl tam olarak yansıtırsa, Allah da esmasını en mükemmel olarak halifesinde yansıtır. Yani bedr, halife demektir.

BEDRİYYE: 1. Sühreverdiyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu. 2. Şeyh Bedreddin-i Simavî (ö. 1420)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

BEHÂİYYE: Sühreverdiyye'nin altı şubesinden biri.

BEHİME-BEHÂİM: Hayvanlar anlamında, Arapça bir kelime. Nefs, tasavvufta bir yönüyle hayvanidir. O yöndeki istekler, behimî olarak vasfedilirler.

BEHLUL: Saf anlamında Farsça bir kelime. Meczub, cezbesine mağlub, akıl nuru kısmen veya tamamen yanmış kişi. Harun Reşid'in kardeşi Behlül Dana buna örnek teşkil eder. Bu gibiler aslında deli değildir. Söyledikleri uyarıcı vecizeler, hikmetle doludur. Akıllı deliler (ukalâ-i mecânîn) denilen grup işte bunlardır.

BEKKÂİYYE: Kâdiriyye'nin Sudan'daki kolu. Şeyh Ali el-Bekkâ (ö. 1271) tarafından kurulmuştur.

BEKKİYE: Şaziliyye'nin Tunus'taki kolu. el-Bekkî et-Tunusî tarafından kurulmuştur.

BEKRİYYE: 1. Halveti şubelerinden Karabaşi-ye'ye ait bir kol. Şemseddin Mustafa el-Bekri el-Mısrî (ö. 1749)'ye izafe edilmektedir.
2. Şâzîliye'nin Vefâiye şubesinin koludur. Ebu'l-Mekarim Muhammed el-Bekrî (ö. 1586)'nin adına izafe edilmiştir.
3. XVI. asırdan itibaren, Kahire'de sûfi şeyhlerine verilen isim.

BEKTAŞÎ; BEKTÂŞİYYE: Bektaşî tarikatına mensup olan kişi. Bektâşiye tasavvuf okulu. XIII. asır'da Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektâş-ı Veli tarafından kurulmuştur. Esas itibariyle Ahmed-i Yesevî tarafından tesis edilen ve Türkler arasında kurulmuş ilk tarikat sayılan Yeseviye'nin tesirindedir. Hacı Bektaş-i Veli'nin Makâlât adlı eserine bakıldığında, şeriata gerçekten bağlı bir şahıs olduğu görülür. Bu eserde, şeriatta dört kapı ve kırk makam olduğu zikredilir ki bu kapılar, Tarikat, Şeriat, Marifet, Hakikat'tır. Ancak, başlangıçta şeriata sıkı sıkıya bağlı olan bu tasavvuf okulu, yapılan bazı müdahelelerle lâ-dinî unsurlar ihtiva eder hale gelmiştir. Böylece, Bektaşî lafzı, zamanla dinî emirlere karşı lâkayıt davranan kişiler hakkında kullanılır olmuştur.

BEKTÂŞİNİN ÇAPASI, MEVLEVİNİN ÇİVİSİ : Bektaşî tekkelerine bağlı vakıflar pek az olduğundan, bu tekkelerde en önemli hizmet, tekke yakınında bulunan arazide ziraatle meşgul olmaktı. Bu da genellikle çapa ile olduğundan Bektaşî müridinin tekkede göreceği ilk iş, çapa kullanmayı öğrenmek olurdu. Mevlevîlerde ise semâ ön planda geldiğinden, dervişin ilk bellemesi gereken semâ idi. Semâ da, "semâ tahtası" nın üstünde belletilirdi. Bu tahtanın ortasında, ayak koymak için bir çukur bulunurdu. Ayağı sabit tutmak için de, çukur'un ortasında, müridin sol ayak baş parmağı ile orta parmağı arasında tutması gereken bir çivi, vardı. Semâ öğrenmek isteyen için bu çivi, oldukça önemli ve usulüne uygun şekilde yapması gerekli ilk iş olduğundan, tıpkı bektâşilerdeki çapa mesabesinde tutulmuştur. Böylece "Bektâşilerin çapası, Mevlevîlerin çivisi" deyimi ortaya çıkmıştır.

BELA-BELVÂ: Arapça. Hastalık, sıkıntı ve kötülüklerle imtihan ediliş. Bela, Allah'a yakınlık durumuna göre artar. Cerirî "insan, çektiği çile kadar insandır" der. Yine hadis-i şerifte "biz nebîler topluluğu, insanların en şiddetli belaya uğrayanlarıyız" buyurulmuştur.

BEKTÂŞÎNİN SIRRI : Bektâşîler, bir kimsenin tarikata girmesi sırasında yapılan ayine, diğer tarikat mensuplarını almazlardı.

Diğer tarikatlardaki zikir ve semâ âyinlerine giriş serbest olduğu halde, Bektâşîlikdeki bu gizlilikten dolayı, "Bektaşî sırrı" sözü meydana gelmiştir.

BEL BAĞLAMAK : Birine güvenmek, ümit bağlamak. Tasavvufta ise, tarikata girmek, ikrar vermek anlamındadır. Ahilikte bu tabir, "şedd bağlamak" anlamındadır. (Bkz. Şedd Bağlamak.) Bektâşîlerde ise, muhib olmak, tığbend kuşanmak, itaat etmek demektir.

BEL-YOL : insanın neslini devam ettiren evlâd, sulbî evladdır. Bir mürşide intisap ederek, onun terbiyesi altına girerek adeta onun evlâdı mesabesinde olana ise, yol evladı denilmiştir. Böylece mürşid, adeta onun babası sayılmıştır. Nitekim, Yesevîlikte mürşide "ata", Bektaşi'lerde de "baba" denilmektedir. Belden gelen, bazen babasının yolunu tutmadığından ve babasının oğluna karşı zaafı bulunabileceğinden, bazı şeyhler terbiye için oğullarını bir başka şeyhe verirlerdi. Bu hareket tarzı, "Belden gelen oğlum değil, yoldan gelen oğlum" denilmek suretiyle atasözü haline gelmiştir.

"BEN" DİYENİ İRŞAD MÜMKÜN DEĞİLDİR : Tasavvufta kişinin kendine değer vermesi, malını, mülkünü, makam ve mevki'ini ön plâna çıkararak Cenab-ı Hakk'ı unutması matlûb değildir. Bunun için benlikten geçmeyen, nefsini terbiye etmeyen, hep "ben" diyen, bu yolda manevî mesafe alamaz. Bu bakımdan böyle kişiler hakkında, "ene (ben) tahtına oturanı, irşad mümkün değildir" veya "ben diyeni irşad mümkün değildir" denilmiştir.

BENANE: Kadiriyye'nin Dekken'deki bir kolu.

BENDE: Farsça, köle demektir. Allah'a kul olmak. Mürid.

BENEFŞE: Arapça, menekşe demektir. Kuvvetin etkili olmadığı nükte.

BENLİĞİME LANET : Eski terbiyemizde, cemiyette "ben" diye konuşmak edebe aykırı sayılıp, nezaketsizlik kabul edildiğinden, bunun yerine, "bendeniz" veya "fakir" denilerek söze başlanırdı. Bu husus, özellikle mutasavvıflar arasında daha da önemliydi. Yanlışlıkla, söz sırasında ben denilirse, hemen arkasından, "benliğime lanet" sözü eklenirdi. "Eûzü billahi min ene".

BERK: Arapça, pırıltı demektir. Tasavvuf yoluna giren "sâlik"e ilk görünen İlâhî ışık. Allah'ın, kulunu kendi yoluna davet etmek için kalbine vahyetmiş olduğu ilham.

BER ÇÛ-SİM: Farsça, gümüş göğüs. Salikin tabiatına uygun düşen terbiye.

BERHASTEN: Farsça. Ayağa kalkmak. Azmetmek, kastetmek, cezmetmek.

BERK-İ SEBZ: Berk, Farsça yaprak: Berk-i Sebz ise, yeşil yaprak anlamında sıfat tamlamasıdır. Tasavvufta özellikle Mevlevîlikte, dergaha veya tarikattaki ihvanına ziyarete giden kişi, eli boş gitmez, hiç bir şey bulamazsa bile, bir çiçek, veya yeşil bir yaprak götürürdü.

BERRANİ: Arapça, harici, zahirî demektir. Tasavvufa yabancı kişiler.

BERZAH: Arapça, iki şey arasındaki engel ; iki denizin biribirine kavuşmasına engel olan kara parçası. Kur'an'da ise mevt(ölüm) ile haşr (tekrar dirilme) arasında geçen zaman.

BERZAHİYYE: Melâmî ıstılahıdır. Melâmî Bayramîleri, tarikatlarına "turuk-ı berzahiyye" yani "berzah yollan" derlerdi.

BERZAHU'L-CÂMİ: Toplayıcı berzah anlamında Arapça bir tamlama. Bütün berzahların aslı olan Allah. Buna Hazret-i Vâhidiyye, birinci berzah, veya en büyük berzah, "berzah-ı âzam", "berzah-ı ekber" denir.

BERZENCİYYE: Kübreviyye'nin kollarından biri.

BİŞR: Arapça, yüz gülümserliği. Yalnızlıkta ağlamak, insanların yanında güler yüzlü olmak, sufilerin ahlâkındandır. Yüzdeki tebessüm kalpteki nurun eseridir.

BESMELE: Bismillahirrahmanirrahim'in kısaltılmışı olup her işe onunla başlanır ; onsuz başlanan işlerin sonu kesik olur. İbn Arabi, Allah'a göre "kün" (ol) ne ise, kula göre besmele de odur, der

BEŞARET: Arapça, müjde demektir. Dostun dosta ilettiği müjdeli haber. Bu;

1. Can çekişen salih kula cennet.
2. Mahşerdeki hesapta kul'a rahmet müjdesi, şeklinde tecelli eder.

BEŞLER : Kalpleri Cebrail (a)'in kalbi üzerinde bulunan beş veli. Beşlerin nefes ve ilimlerinin feyzi ile gönüller dirilir.

BETÜL: Arapça, erkeğe şehvet duymayan kadın, dünyadan elini çeken kadın ve erkeğe veya, bakireye denir.

BEVADİH: Arapça, içe doğan hisler ve bilgiler anlamındadır. Gaybden ansızın kalbe gelen, kabz veya bast'a sebep olan hal.

BEVVÂB: Arapça kapıcı demektir. Mevlana türbesindeki türbedarlara "bevvab" denirdi. Türbe kapısını açıp kapamakla görevli oldukları için, kendilerine bu ad verilmiştir. Osmanlıların son döneminde, okullarındaki kapıcılar da aynı isimle anılmıştır.

BEVN: Arapçada ayrılık anlamındadır. Mukabili kevn'dir. Cüneyd, bu tabiri, muvahhidlerin sanki yoklarmış gibi, eşyada olmaları, ayrı değillermiş gibi eşyadan ayrı olmalarıdır, diye tanımlar. Çünkü onların eşyada bulunmaları, kendi şahısları ile, ayrılmaları da sırları iledir. Bu; sufiler dışlarıyla insanlarla, varlıklarla beraberken, içleriyle Allah'la birliktedirler, anlamına gelir.

BEYABAN: Farsça, sahra demektir. Yol kesici, gaflette olma hali.

BEY'AT: Arapça, "satmak" anlamına gelen "bey" den türemiştir. Mürşid'den el almak, ona söz vermek. "Seninle bey'atleşenler, gerçekte Allah'la bey'atleşmiştir. (Feth/10) âyeti, Rıdvan ağacı altında Sahabe-i Kiram'ın Peygamber Efendimiz (s)'e, ölene kadar uyup düşmanla savaşacaklarına dair söz vermeleri. Bey'at kelimesi, tasavvufa ıstılah olarak geçerek, Mürşidden el almak anlamında kullanılmıştır. Mürşid'in eli, elden ele Hz. Peygamber Efendimiz (s)'e kadar ulaşır. Bey'at, çeşitli tarikatlara göre şeklî bir takım farklılıklar arzeder.

BEYT: Arapça, ev anlamına gelir. Bu kalptir. Beytü'l- Ma'mûr: Allah'ın yerden göğe yükseltip kendi nefsine tahsis ettiği mahaldir. Yere göğe sığmayan Allah, mümin kulunun kalbine sığar "mü'minin kalbi, Allah'ın evidir". Nur/36 ayetine göre mescidler de "ev" dir. Ka'be de Maide/97 ayetine göre, "ev"dir. Beyt, tarikat anlamında kullanılan bir ifadedir. Beytü'ş-Şaziliyye (Şaziliyye tarikatı).

BEYTÜ'L-İZZE: Arapça, izzet evi. Hak'da fani olma hali ile cem makamına ulaşan kalptir.

BEYTÜ'L-MUKADDES: Arapça, kutsallaşmış ev. Allah'tan başkasına bağlanmaktan kurtulmuş kalp.

BEYTÜ'L-HARAM: Arapça, haram evi. Allah'tan başkasına yasaklanmış kâmil insanın kalbi.

BEYTÜ'L-HİKME: Arapça, hikmet evi. ihlas'ın yerleşip karar kıldığı kalp.

BEYTULLAH: Arapça, Allah'ın evi. Arifin, kâmil insanın kalbi, veya Ka'be. Kâmil insan bütün isimleri toplayan "Allah" isminin mazharı (ortaya çıkış yeri) olduğundan, bu hey'et-i mecmua ancak ona sığabilir. Bunun için gönüle "mir'ât-ı Hûda" derler. Sûfilere göre, gönül o kadar geniştir ki bütün kâinatı içine alabilir.

Fuzûlî hâlâ olmaz sûret-i dil dost fikrinden
Bu mânâda ki beytullah derler kalb-i mü'mindir.
Fuzûlî

BEYYÛMİYYE: Ali b. Şeyhü'l-Hicaz (ö. 1182/1768-9) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu.

BEYZÂ: Arapça'da beyaz anlamına gelen bir kelime. el-Aklu'l-Evvel yani ilk Akıl. Zira, amâ'nın merkezi olup, gayb karanlığından ilk ayrılan şey beyzâ'dır. Feleğinin nuru en fazla olan yine odur. İlk aklın beyazlığı, gaybın siyahlığına tekabül eder. Varlığı yokluğuna tercih edildiği için ilk mevcud beyzâ'dır. Vücud (varlık) beyazdır, adem (yokluk) siyahtır. Ariflerin bir kısmı fakrı, kendinde her madumun tebeyyün ettiği beyaz olarak değerlendirirler. Her mevcud, siyahta ademe dönüşür. Onlar fakr'dan "fakrû'l-imkân"'ı kastederler. Melekler ve ruhlar âlemine de beyzâ denir.

BEYZAVİYYE: Hicriyye'nin şubelerindendir. Hızır(a)'a nisbet olunur.

BEZL: Arapça, cömertçe sarfetmek, harcamak demektir. Bir kimsenin, en son gücünün yettiği bir çaba ile Allah'a yönelmesi. Allah'ı tüm sevdiklerine tercih etmesidir. Bezl-i nefs, isar-ı nefs : Fedakarlık, Bezlu'l-Muhac : Çok sevilen şeylerin Hak uğruna seve seve harcanması. Bezl-i Gah : Bir şeyhin bağlılarına yardım sağlamak üzere, devlet adamları üzerindeki etkisini kullanması.

BEZM-İ ELEST: Farsça ve Arapça iki kelimeden oluşmuş "Elest Toplantısı" anlamında bir tabir. A'raf suresi'nin 172 nolu âyetinde Allah ruhlara "Elestü bi-Rabbiküm" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) sorusunu yöneltince ruhlar "Belâ" (Evet) dediler, işte bu toplantı, ruhlar bedene girmeden yapılmış, Allah ile ruhlar arasında "misak" (sözleşme) vukubulmuştu. Orada verilen sözün doğruluğunun sınanması için, Allah, ruhları bu imtihan dünyasına gönderdi. Şu anda bu sınavdayız. Allah ile ruhlar arasındaki sözleşmenin meydana geldiği toplantıya "Bezm-i Elest" yani "Elest Toplantısı" denir. Bezm-i ev edna : Yahut daha yakın olma toplantısı, anlamında bir ifade. Miraç'da Hz. Rasulullah (s)'ın Allah'a yaklaştığı son nokta ve orada meydana gelen toplantı. Hiçlik makamı.

BİBERİYYE: Halil Develioğlu (ö. 1933) tarafından Tarsus'ta kurulmuş bir tasavvuf okulu. Halidiyye-i Nakşibendiyye'nin koludur.

BİDAYET: Arapça, başlangıç anlamında bir kelime. Sülûkun başlangıcına bidayet, bu durumda olana da mübtedi (yeni başlayan) denir.

BÎ-DÂRÎ: Farsça, uyanıklık anlamında bir kelime. Sahv, kendinde olma, sekrden uzak bulunma hali, kulluk mertebesi.

BÎ-GÂNE: Farsça, yabancı demektir. Tasavvufi yolu bilmeyen ve bu sistemi tanımayan kişi.

BîHANEGİ : Yabancılık.

Bİ-HÛŞÎ: Farsça baygınlık, aklın gitmesi hali. Beşerî özelliklerin silinmesi durumu. Sekr halinde olan kişiye, bî-hûş denir.

BİLEN BİLİR BİLİRİ, BİLMEYEN NE BİLİR BİLİRİ? BİLMEZ İSEN BİLİRİ, BULAGÖR BİR BİLİRİ : Bu tekerleme bilen kişinin gerçek sırrı ve vahdet âlemini bilebileceğini, bilmeyenin ise, bundan mahrum kalacağını ve bir bilene tâbi olup öğrenmesi gerektiğini anlatır. Bilmeyen talib, bilen ise Mürşiddir.

BİLEN SÖYLEMEZ, SÖYLEYEN BİLMEZ : Vahdet sırrına vâkıf olan kişi bu sırrı söylemez. Şayet söylerse, bireysel zevkî bir tecrübe mahsûlü (sübjektif) olması dolayısıyla, o tecrübeyi zevk etmekten (tadmaktan) mahrum kalan kişi, anlatılanı anlamaz. Şeyh Sadi Şirâzi bu konuda şöyle der:

Ey seher kuşu, aşkı pervaneden öğren O yanıp yakılan âşık can verdi de sesi bile duyulmadı Bu davaya düşenlerin onu istemekte haberleri bile yoktur. Haberi olana gelince, ondan bir daha bir haber bile gelmedi.

Vahdet hakkındaki sözler, aynı zamanda tehlikeyi de bünyesinde bulundurur. Bu yüzden şeyhler, vahdetten bahsederken, bir başka kişiden duymuş gibi (yani nakil yoluyla) anlatırlar. Bayramîlerden ismail Ma'şûkî, Bosnalî Hamza Bali, bu konuda acı örmektirler.

BİLMEK, BULMAK, OLMAK : Olgunlaşmanın üç merhalesi, "Kendini bilen, Rabbini bilir, fehvasınca, bir insanın olabilmesi için, kendini bilerek, tanıyarak, Rabbisini bulması gerekir.

BÎ-MÂR, BÎ-MÂRÎ: Farsça, hasta, hastalık demektir. Tasavvufta, kalp huzursuzluğu, can sıkıntısı, aşk gibi anlamlarda kullanılır.

BİNBİR DONDAN BAŞ GÖSTERMEK : Don kelimesi Türkçe olup, şekil sanat ve elbise anlamında kullanılır. Allah sonsuz gücünü, hikmetini, sayısız mahlûkatından ; vahdetini yine sonsuz varlıklardan ortaya çıkarır. Bu Allah'ın, gücünü, birliğini binbir don (şekil) dan göstermesidir.

BİNBİR GÜN : Mevlevî tabiri. Yeni derviş, yapılan sohbeti anlamak üzere binbir gün hizmet eder. Bu hizmetin yapıldığı yer, mutfaktır.

BÎ-NEVÂ: Farsça, âciz, zayıf, zavallı demektir. Tasavvufta acizlik, çaresizlik anlamında kullanılır.

BÎ-NİŞAN: Farsça, nişansız, adsız demektir. Fena makamı, Zat-ı kibriya, La Ta'ayyün mertebesi.

BİN KERE ALLAH DEMEKTEN BİR KERE EYVALLAH DEMEK YEĞ : Çeşitli olaylar karşısında Allah Allah diye şaşkınlık göstermek yerine, baş kesip eyvallah deyip Allah'ın kudretine teslim olmak anlamında bir atasözü.

BİR ÇIPLAĞI BİN ZIRHLI SOYAMAZ : Buna benzer bir atasözü daha vardır: "Bir çıplağı kırk haramî soyamaz". Varlığına dayanan, benliğine güvenen, bilgisiyle büyüklenen kişi, dünyanın yükünü yüklenmiştir. Ama gerçek varlığa karşı yokluğunu bilen bilgili ise, bilgisiyle bilmediğini öğrenen, benliğini terkeden, her çeşit kayıttan sıyrılan kişi, tam anlamıyla yokluğa ulaşmış yani çıplak hale gelmiştir. Böyle kişilerin soyulacak bir varlığı kalmamıştır.

Var imdi miskin Yunus, üryan olup gir yola
Yüz çakallu gelürse yalıncağı soyamaz.

BÎ-RENG, BÎ-RENG: Farsça, renksiz, renksizlik demektir. Arif renksizlik makamında her rengi görüp, bilip, değerlendirip, ona göre hareket eder. Zira o, fenada, "Allah'ın rengi" (Sıbgatallah) olan renksizliğe kavuşmuş, yetmiş iki milletin veya (meşrebin) dilini anlar ve konuşur hale gelmiştir. Renksizlikte bütün renklerin bulunduğu gibi, Allah'ın rengi olan renksizliğe ulaşmış sûfilerde de, her meşreb, her renk vardır. Mevlana resmini kırk defa yapmaya teşebbüs edip de yapamayan, daha doğrusu ressam gözüyle sabit bir yüz şeklini yakalayamayan Nakkaş Aynüddevle'ye, renksizliğini öne sürerek olayın, açıklamasını yapmış ve bu sözüyle, her an bir renkte olduğunu ifâde etmiştir. Bu makam, zirveyi gösterir. Zirvede ikiliğe yer yoktur. Orada sadece tevhid vardır. Bu yüzden orada hedef açısından "dinlerin birliği" gerçekleşmiştir.

Cümle yaradılmışa bir gözle bakmayan
Halka müderris ise hakikatte asidir.
Yunus Emre

BİR ETEĞE PEK YAPIŞAN, MAKSÛDA (AMACINA) TEZ ERİŞİR : Bu söz, kâmil mürşide, tam ve mükemmel bir hüsn-i zan ile bağlanan kişinin, vuslata çabuk ereceğini ifade eder. Akşemseddin, Hacı

Bayram-ı Velî'den 3-5 ay gibi kısa zamanda olgunlaşıp hilâfet beratı alınca, bu vuslata 30 yıldır erişemeyen diğer müridler merak içinde kalmışlardı. Bu merakı gidermek üzere, Hacı Bayram-ı Veli onlara "sıkı teslimiyet" açıklamasını yapmıştı. Konyalı Doktor Hulusi Baybal Beyefendi'nin çalışma masasının arkasındaki "âh teslimiyet!" levhası da bu espriyi yansıtır.

BİR GÖMLEKTEN BAŞ GÖSTERMEK : Bektaşî tabiri. Musâhib olanlar hakkında söylenir. Tarikata bereberce giren iki derviş (can) tıpkı bir gömlekten, veya bir bedenden iki baş göstermiş gibidir. Canları, imanları ve ikrarları birdir. Bu kardeşliğe (birliğe) her zaman riâyet etmek zorundadırlar. Bu, islâm'daki kardeşlik espirisini anlamaya giriş mahiyetindedir.

BİR HIRKA BİR LOKMA : Çok azla yetinmeyi, fakra surî olarak da bağlanmayı ifade eder. Hindistan'da Sühreverdîliğin bazı kolları, zenginliğe, varlıklı olmaya, kalpte fakr duygusunu korumak şartıyla karşı çıkmamış, hatta savunmuşlardır. Aynı görüşte olan diğer tasavvuf disiplinlerindeki bir takım şeyhler de, malın cepte olması, ancak kalpte bulunmaması gerektiğini söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s), bir yaşam modu olarak fakrı tercih etmekle birlikte, zenginliği de yasaklamamıştır. Zira müminin dünyadan unutmaması gereken bir nasibi vardır. Ancak "mallarınız ve evlatlarınız sizin için bir fitnedir." (Tegâbün/15) âyetinin esprisini de geri plana atmamak icâbeder. Doğru olanı, kişinin malı esir almasıdır. Yoksa malın kişiyi değil... "Bir lokma" sözü çalışmayı değil, insanın hırsını sınırlamak için söylenmiştir.

BİR GÖNÜLDE İKİ SEVDA OLMAZ : Bir kalpte hem Allah, hem de dünya sevgisi olmaz. Yüce Mevlâ Kur'an-ı Kerim'de "Allah bir göğüste iki kalp yaratmadı" (Ahzâb/4) buyurur. Bir kalple bir şey sevilir. O da Allah olmalıdır.

BİR İÇİM SUYUN, YEDİ YOLUN HAKKI VAR : Susuza su vermek, yol bilmeyene yol göstermek, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını gidermek, toplum hayatında ferdleri biribirine yaklaştırır. Neticede zengin-fakir arasında bir köprü kurulur, toplum huzurlu olur. işte bu yüzden, su sahiplerinin, yol bilenlerin, vazifelerini Hakk'a endeksli olarak yapmaları gerekir.

BİRLİĞE İKİLİK SIĞMAZ : Bir tür şirkten kaçınmayı ifade eder. İç ve dışta varoluşa katılmak, bu şekilde sevinç ve üzüntülere iştirakte bulunmak. Bu katılıştan ayrılan, bütünden ayrı kalır, ikiliğe düşer.

BİRLİK MAKAMI : Gönül birliğinin gerçekleştiği manevî menzil (durak) demektir.

BİR SUÇLA ADAM ASILMAZ, BİR SÜRÇEN ATIN BAŞI KESİLMEZ : Yanılarak yapılan kusurların bağışlanması, tekrarlanması durumunda da cezalandırılması, bu sözle ifade olunur. Affedicilik fazilettir. Kur'an-ı Kerim'de (Ve'l-âfîne ani'n-nâs) "insanları affedenler" (Âli-imran/134) buyurulur.

BİR ŞEM'A (MUM) Kİ ALLAH YAKA, HALK ÜFLESE SÖNMEZ : "Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Kafirler hoşlanmasalar da mutlaka Allah nurunu tamamlayacaktır" (Tevbe/32). Allah'ın yaktığı nur, inkarcılar ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar, ne kadar liflerlerse Liflesinler, sönmeyecektir. Halikın yaktığı mumu, mahlûkun nefesi söndüremez. Bu atasözünde mum, kalp, Allah aşkı (veya iman) da nur (ışık) dur.

BİR TAHTTA İKİ PADİŞAH OLMAZ : Burada taht, kulun gönlü, padişah ise çok sevdiği şeydir. Taht, yani gönül bir tanedir, onun için oraya bir padişah, yani bir sevgili oturabilir. O da Allah'tır. "Allah bir insanda iki kalp yaratmadı." (Ahzab/4)

BÎRÛN: Farsça, dış, dışarı demektir. Dışta tahakkuk etmiş olarak gördüğümüz âlem. Bîrûn'un mukabili "derûn" (iç, içeri) dur.

BİSÂT-I ÜNS : Üns yaygısı anlamında bir ifade. Allah'a yakınlığı gösteren üns makamı. Sûfilerin "bisat üzerinde dur, inbisattan sakın" ifadesi, Allah'ın huzurunda saygılı olmayı (bisat), laubalilikten (inbisat) uzak durmayı anlatır. Yani edebi gözeten sâlike, bisat ehli denir. Bisat'ta edepsizlik (inbisat) yapanı kapıya, orada edepsizlik yapanı da hayvanlara bakmak üzere ahıra gönderirler.

BÎ-SER Ü PÂ: Farsça, başsız ve ayaksız demektir. Melâmiyyei Bayramiyye mensuplarının mezar taşlarına denir. Hacı Bayram-ı Veli'den sonra tarikatı; Şemsiyye-i Bayramiyye (Akşemseddin kolu), Melâmiyye-i Bayramiyye (Bıçakçı Ömer Dede Kolu) ve İnce Bedreddin'in kurduğu bir şube ile üçe ayrılmıştı. Bunlardan Melâmiler, devlet tarafından sıkı takibe alınmış, başta Oğlan Şeyh İsmail Ma'şûki ve Bosnalı Hamza Balî olmak üzere çeşitli şeyhler idam olunmuştur. Çok sayıda şehid verdikleri için, Melâmîler, özellikle Hamzavîler mezar taşlarını, başları kesik, kolları ve ayakları kırık olarak yapmaya başlamışlardı. İşte bu mezar taşlarına, "Melâmî Taşı" veya "Bî-Ser ü Pâ" (Başsız ve Ayaksız) denir. Bu, Melâmîlerin, başsız, elsiz, ayaksız olduklarını, yani

canlarından geçtiklerini, kendilerini tamamen Allah'a teslim ettiklerini bildirir.

Bİ'SET: Arapça, göndermek demektir. Tasavvufta açık ilhamla gönderilen vahyi ifade eder.

BİSMİLLAH: Arapça, Allah'ın adıyla demektir. Bir işe besmele ile başlanırsa, o işin sonu kesik (ebter) gelmez (Cami, 2, 77). "Bismillah", (Rahmanirrahim) eklemeden kullanılırsa "buyur, haydi, söyle, gel, yürü, hazırım" anlamına gelir. Bir yere girileceği sırada, hürmet için birine "siz buyrun" yerine, "Bismillah" denildiği gibi, bir şey söyleyecek, bir şey yapacak kişiye de "söyle", "yap" yerine, yine "Bismillah" denir. Kendisine emir verilecek kişi, emri yerine getirmeye hazır bulunduğunu bildirmek üzere "Bismillah" der.

BİSTAMİYYE: Ebu Yezid Tayfur el-Bistamî (ö. 261/874) 'ye nisbet edilen ve Tayfuriyye de denilen bir tarikat. Nakşî silsilesinde de yer alan Bayezid-i Bistamî, erken dönem Nakşibendiliğe adını vermiştir. Nakşbendîlik kronolojik sıralama içinde şu isimlerle anılmıştır : Sıddîkiyye, Bistamiyye, Nakşibendiyye, Ahrariyye, Müceddidiyye, Halidiyye.

BÎ-ŞER': Farsça, Şeriata uymayan demektir. Mukabili "Bâ-Şer" (Şeriata bağlı) dir. Özellikle Hindistan'da şeriata uymayan tarikatlara "bî-şer", uyanlara da "bâ-şer" adı verilir.

BOSTAN: Farsça, bahçe, bağ demektir. Genel ve özel, açık mahal. Fetih makamı.

BOŞ GELEN BOŞ DÖNER, BOŞ GELEN BOŞ GİDER: Mürşidin huzuruna varlıktan soyunarak gelmek her türlü kibir, gurur ve nefsî davadan sıyrılarak gitmek gerek. Bu şekilde giden kişinin, mürşidinin duası ve himmet nazarıyla ruhuna sirayet eden nefis pisliklerinden kurtulacağı; dönüşte, varlığın yerini, yokluğun ve fakrın alacağı kabul edilir. Bu atasözü ayrıca, mürşide ve dostlara hediyesiz gitmemeyi öğütler. Zira Peygamber Efendimiz (s) "Hediyeleşiniz ki aranızda sevgi oluşsun" buyurur. Hediyesiz, boş gitmek, sevgi teşekkülüne mani bir husus olarak düşünülür.

BOŞ KAP SES VERİR : Manevî olgunluğa ermiş kişi, laf yapmaktan kurtulur, artık hali ile konuşur. Hali elde edemeyen kişiler, boş kap gibi konuşma mübtelası olur, tın tın öter durur ki bu tiplerde hal gözükmez, yaşamak bulunmaz, konuşmalarında kalıcı etki görülmez.

BU ALİYYE: Kadiriliğin Cezayir ve Tunus kolu.

BU'D: Arapça uzaklık anlamına bir kelime. Kulun Allah'tan uzaklaşması ki bu, emir ve nehiylere uymamakla olur. Hak'tan uzak kalanlara "bâ'id" denir. Bu'd'un mukabili "kurb" tur.

BU BİR KERVANSARAYDIR, KONAN GEÇER : Kervanların konup mola verdikleri yerlere kervansaray denir. Bu kelimenin doğru ifade edilmiş şekli "Karbânsaray" dır. Kervansaraylarda her türlü sosyal ihtiyaçlar giderilmiştir. Bu atasözünde insan kervana, kervansaray da dünyaya benzetilmiştir. Bir yolcunun, bir kervanın kervansaraya gelip bir kaç gün kalıp yoluna devam ettiği gibi, insan da bu dünyada bir kaç gün kalıp gidecektir. Yani bu dünya geçici, kısa bir kalış yeridir.

BU DA GEÇER YÂ HÛ : Eskiden bu ibare, dergâhlarda, işyerlerinde levha halinde duvarlarda bulunurdu. Burada bir "tezad" sanatı vardır. "Bu da geçer" ifadesi geçici dünyayı, "Yâ Hû" da Baki olan Allah'ı gösterir. İyi, kötü her şey gelir geçer, başa gelen kötü olaylara sabretmek ve Allah'a dayanmak icabeder.

BUHARİYYE: Celâleddin el-Ahmer el-Hüseyin b. Ahmed el- Buharî (d. 707/1307)' nin tesis ettiği bir tasavvuf okulu.

BUHL: Arapça, cimrilik anlamına gelen bir ifade. Bu bir nefis hastalığıdır. Bir kimse kendi malından cimrilik yaparsa buna "buhl", bir başkasının malından yaparsa buna da "şuhh" denir. Hz. Peygamber (s) bir hadislerinde "şuh (cimrilik)'tan sakının. Şüphesiz şuh, sizden öncekileri helak etmiştir" buyurur. Bazıları buhl'ü "ihtiyaç zamanında işarı terketmektir" şeklinde tarif ederken, Hakîm, "insanî özelliklerin yok olup, hayvânî adetlerin ortaya çıkması" diye tanımlar.

BUHÛRİYYE: Şeyh Muhammed el-Buhûrî er-Rumî el-Edirnevî (ö. 1039/1629)'nin kurduğu, Ramazaniyye-i Halvetiyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu.

BULAŞIKÇI DEDE : Mevlevî tâbiri. Matbah-ı Şerifte önemli bir görevdir. Bulaşıkçı dede'nin beraberinde, yardımcıları bulunurdu. Yemek kaplan mutlaka mutfakta yıkanırdı. Kaşıklar da büyük bir özenle yıkanıp kurulanırdı. Somat denen sofra bezinin temizliğine çok dikkat edilirdi. Küçük dergâhlarda Bulaşıkçı Dede'nin

yardımcısı olmazdı.

BUK'A: Arapça, yer, mekan, belde, diyar, bölge anlamına gelir. Çoğulu "bikâ ve buka" dır. Türbe, yatır. Buk'a-i mübâreke : Mübarek yerler, ziyaret yerleri, türbeler.

BU MEYDANDA NİCE BAŞLAR KESİLİR, SORAN OLMAZ : Bu meydan erenler meydanıdır. Sırrı, anlamayanlara faş edince, sonuçta kan dökülür. Bu uğurda nice başlar verildiği yukarıdaki sözle anlatılır.

Kûh kün ez kellehâ
Bahr kün ez hûn-i mâ
Kellelerden tepeler yapsınlar
Kanımızdan denizler...

Seyyid Seyfullah bir şiirinde şöyle der:

Kıyamazsan baş u cana
Irak dur girme meydana
Bu meydanda nice başlar
Kesilür hiç soran olmaz.

Yeniçeriler, bu sözü, orta gülbanklerine almışlardır.

BURAK: Hz. Peygamber (s)'i Miraç gecesi taşıyan hayvan. Kur'an-ı Kerim'de adı geçmemektedir. Burak anatomik yapısı itibariyle Katır'dan küçük, eşekten büyüktür, rengi beyazdır. O cennet hayvanlarındandır. İki kanatlıdır. Bunlar sayesinde, bir adımda gözün görebildiği en uzak mesafeyi kat edebilir. İki de uzun kulakları vardır. Burak diğer Peygamberlere de hizmet etmiştir. Mesela Hz. İbrahim, Kabe'ye olan yolculuğunu bu hayvanla yapmıştır. Bu hayvana "Dabbetü İbrahim" de denir. Hesab gününde, mahşer yerinde bulunan ümmetlerine ulaşabilmeleri için, Peygamberler bineklere bineceklerdir. Salih (a.s) devesine binerken, Hz. Peygamber (s)'in kızı Patıma ile birlikte Burak'a bineceği ve o gün Burak'ın sadece ona tahsis edileceği de rivayet edilir.

Kelime olarak "berk" (parıltı, şimşek)'ten türemiştir. Hızından veya şimşek gibi pırıltısından dolayı ona Burak adının verildiği söylenir. Tasavvufta aşkı ifade eder. Zira aşk, kulu şimşek gibi Allah'a ulaştırır. Burak can, ruh Allah'a götüren binek, yani aşk olarak tarif edilir.

Kullar senin sen kulların
Günahları çok bunların
Uçmağına koy bunları
Binsünler Burak Çalabım.

Yunus Emre

BURHAN: Arapça, kesin delil demektir. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber (s) ile tartışan inançsızların, ondan iddiasını ispat etmek üzere, şüpheleri ortadan kaldıracak açıklıkta ve itirazlara mahal vermeyecek kesinlikte burhan (delil) istediklerinden bahseder. Ayrıca sadakaya da, verenin imanına delil olduğu için (burhan) denmiştir. Bu tabir Rifaiyye, ıstılahlarındandır. Şiş vurmak, ateş yalamak, kılınçla karın kesmek, taş yutup çıkarmak vs. gibi harikalara, Rifaîler burhan adını verirler. Rifaîler bununla, mânânın maddeye olan üstünlüğünü ispatlamak isterler.

BURHAN-I HAK: Arapça, Hakk'ın kesin ve açık delili demektir. Hz. Peygamber (s) veya Kur'an-ı Kerim'e "Burhan-ı Hak" denir. Bir görüşe göre Burhan umûmun ; cezbe ise, nebi ve velilerin yoludur.

BURHANİYYE: Seyyid Ahmed Bedevî Hazretlerince tesis olunan Ahmediyye tasavvuf okulunun altı şubesinden birinin adı.

BURHANİYYE: Burhanüddin İbrahim b. Ebil Mecdi'd-Dessûki (ö. 686/1287) tarafından kurulan ve Şaziliyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu. Dessûkiyye de denir.

BUSE: Farsça öpmek, öpücük demektir. Tasavvufi olarak bâtındaki feyz ve cezbe; müjde alındığında duyulan zevk veya haz; ilim ve amel; anlama ve anlatma bakımından sözün keyfiyetini kabul etme yeteneği; ruhun vasıtasız olarak aldığı zevk veya haz gibi çeşitli mânâları ihtiva eder.

Leblerinle emrine amadedir canım benim Al da bir buseyle öldür haydi cananım benim
Arif Emre

BUY: Farsça koku demektir. Kalbin alâka (ilgi) ve ittisal (bağlantı) den haberdar olması hali. Bu, cem (toplama) hâlinde başlangıçta olduğu gibi, daha sonra tefrika (ayrılma) makamında da değişik bir halde yine vardır.

BÜDELA: Bkz. Ebdal.

BÜKA: Arapça ağlamak anlamına bir kelime. İlk dönem sûfileri Bekkâûn (ağlayanlar) diye anılmışlardır. Ağlama; günah, Allah korkusu, Allah'tan ayrı kalma veya sevgi sebebiyle olur. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın âyetlerini duyan gerçek müminlerin hemen ağlayarak secdeye kapanmaları hususu sık sık zikrolunur. Konuyla ilgili olarak şu âyetler dikkat çekicidir: Meryem/58, Tevbe/ 82, Necm/60, isra/109.

"Rahmanın ayetleri okununca onlar hemen ağlayarak secdeye kapanırlar." Meryem/58.

"Yapmakta olduklarının karşılığı olarak az gülsünler, çok ağlasınlar." Tevbe/82.

Ağlayamayan Sahabe-i Kirama, Peygamber Efendimiz (s), "Ağlar gibi yapınız." veya "Hüzünleniniz, zira gönlün hüzünlenmesi ağlamaktan sayılır." demiştir. Bazıları tefekkürü de, bir tür ağlamak saymıştır. Yine, zahidlerin üzüntüden, ariflerin ise sevinçten ağladığı kaydedilir.

BÜNA-GÛŞ: Farsça, kulak memesi demektir. Kulak vermeden ve dikkatle dinlenmeden anlaşılmayan sevgilinin sözü, ince ifadesi, kulağa küpe olan sevgilinin sözü.

BUT: Farsça, Put. Herkesin putu kendi nefsinin hevasıdır. Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah şöyle buyurur: "Ey Muhammed (s)! Nefsinin isteğini putlaştıranı görmedin mi?" Furkan/ 43; Câsiye/23.

Fütüvvet erbabı "Fetâ" (Yiğit) yı putkıran kişi olarak değerlendirir. Bazıları büt'ü sevgili, ma'şuk, matlûb şeklinde tanımlamıştır. Putperest: Aşık; But: Vahdet; Büt-hane: Kelime olarak puthane ve tapınak demektir. Bu ifade Vahdet-i kül, Lahûti âlem, Zât-ı Ehâdiyyet, mazhar olma hali, maddi âlem, şeklinde değerlendirilir. Bütgede: Mâbed, dua edilen makam. Bu, tasavvuf erbabınca, ıstılah olarak İlâhî bilgilere şiddetle iştiyak duyan kâmil arifin gönlü olarak tanımlanmıştır.

BÜYÜ : Din dışı dua ve hareketlerle ruh üzerinde etki yapmaya denir. Çeşitli türlerde yapılır: Tütsü, muska, tılsım, cadılık vs. gibi.

BÜYÜKLÜK ALLAH'A MAHSUSTUR : Bu atasözü ya kibir satan kişiler için kullanılır, ya da konuşan kişi tarafından tevazu ve mahviyet maksadıyla söylenir. Allah büyüklenenlerin düşmanıdır. Zira bir kudsi hadiste Allah şöyle der: "Kibriya (büyüklük, ululuk) benim hırkamdır. Onu kendimden gayri hiç kimse için kabul etmem."

BÜZÜRGÂN: Farsça büyükler demektir. Nakşibendiyye tâbiridir. Kâmil mürşidlere, sohbette gönüllere hayat veren, diliyle cevherler saçan ariflere "büzürgân" denir. Bu tâbir "ekâbir" yerine de kullanılırdı: Büzürgân-ı erbâb-ı tarikat (Tarikat erbabının büyükleri) gibi.

C - Ç

CABÜLKA : Manevî eğitime başlamış bir talibin ayak bastığı ilk menzildir. Gayb âleminde varlığı olan bu şehir; büyüktür, doğu tarafındadır, bin tane kapısı olduğu söylenir.

CABÜLSA: Sûfînin arzuladığı vuslata kavuştuğu menzilin adı. Bu, gayb âleminde yer alan büyük bir şehir olarak tavsif edilir, batı tarafındadır. Rivayete göre bin kapılıdır.

CÂH: Farsça makam, mevki demektir. Makam hırsı, nefis hastalıklarının önemlilerindendir. Bazı anlatımlara göre, bir insanda en son çıkacak olan nefis hastalığı, makam ve mevki sevgisi yani riyaset sevgisidir.

CÂHİDİYYE: Halvetiyye'den Uşşâkiyye'nin dört şubesinden birisidir. Kurucusu Câhidî Ahmed Efendi (ö. 1070/ 1659-60)'dir. Şeyh Câhidî, aslen Edirne'li olup, Cemaliyye'nin müessisi Mehmed Cemâleddin Efendi'ye bağlanmış, onun yanında tasavvufî olgunluğu elde etmiş, daha sonra, kendi adıyla anılan Câhidiyye-i Uşşâkiyye'yi kurmuştur. Uşşâkiyye'nin diğer şubeleri şunlardır: Muslihiyye, Cemâliyye ve Selâhiyye, Cahidî Ahmed Efendi, Kilitbahir'de medfun olup manevî terbiye konusunda, "Kitabu'n-Nasîha" adlı bir eseri, ayrıca bir divanı vardır. Kurduğu tasavvuf okulu sonraki dönemlerde kaybolmuştur.

CAM: Farsça. Kadeh, bardak manasmdadır. Tasavvuf ıstılahında, Allah dostunun kalbi için kullanılır.

CÂME-İ ŞÛYÎ: Farsça. Çamaşır yıkama. Kötü huy ve sıfatlardan arınma.

CÂM-I CEM : Farsça-Arapça. Toplanma kadehi manasınadır. Gönül için kullanılan bir tâbirdir.

CÂM-I GÎTÎ-NÜMA: Farsça, âlemi gösteren kadeh anlamında bir ifade. Mü'min ve kâmil arifin kalbi.

CÂM-I GÎTÎ-EFRÛZ: Farsça, âlemi aydınlatan kadeh. Bu tasavvufta, arifin kalbi anlamında kullanılır.

CÂM-I MEY: Farsça, şarap kadehi demektir. Tasavvufta marifet badesi ve ilâhî nurların tecellîleri ile dolup taşan pîrin kalbi.

CÂM-I NİSTÎ: Farsça, yokluk kadehi. Tasavvuftaki anlamı ise esas niteliği yokluk olan âyân-ı sâbite'dir.

CÂMİU'L-KEÜM: Arapça. Kelimeleri, ifadeleri toplayan, az sözle çok şey anlatan demektir. Hz. Peygamber (s)'in şu hadisleri buna örnek teşkil eder: "Cennet mekruhlarla, cehennem ise şehvetlerle çevrilmiştir", "işlerin en hayırlısı, ortasıdır". Peygamberimiz (s) "Câmiu'l-Kelim" idi.

CÂMİYYE: Şeyhu'l-İslâm Kutbüddin Ahmed en-Nâmıkî (öl. 536/1 142)'nin tesis ettiği bir tasavvuf okulu. Sarhoşlarla mücadele eden bu sûfî hakkında "Nefâhâf'ta geniş bilgi vardır.

CÂMİYYE: Nakşbendiyye'nin şubelerinden biri- nin adıdır. Kurucusu, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed el-Câmî (817-8987 1414-1492)'dir. Nakşî şeyhlerinden Sa'deddin Kaşgarî'nin kızıyla evlenmiştir. Genç yaşında çeşitli ilimleri tahsil etmiş bir Hanefî âlimidir. Hüseyin Baykara'nın kendisi için yaptırdığı medresede müderrislik yapmış, Herat'ta vefat etmiştir. Üç Divanı, yedi Mesnevî'si vardır. Sûfî tabakât kitabı olarak geniş bir şöhrete sahip bulunan Nefehatü'l-Üns'ün yazan, yine odur. Nefehât, Lâmiî Çelebi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Yine İbn Hâcib'in nahiv ilmine dair yazdığı el-Kâfiye'ye yaptığı Molla Cami adıyla meşhur el-Fevâiddüz-Ziyâiyye şerhi, asırlarca medreselerde okunmuştur. Menâkıb kitaplarına göre, Sultan II. Bâyezid ile yakın dostluğu bulunmaktadır. Şeyhi, Hoca Ubeydullah Ahrâr Taşkendî'dir.

CAN: Farsça. Gönül, ruh gibi manalara gelir. Dervişler için kullanılan bir Mevlevî ıstılahıdır. Kabul olunmak üzere gelen yeni dervişlere, Mevleviler can derler. Can; Mevlevî ana tekkesinde, üç gün Saka Postu'nda oturur, orada kalıp kalamayacağını kendi kendine düşünür, düşünür, muhasebesini yapar, eğer olumlu sonuca ulaşırsa, hemen kalkar hizmete başlardı. Can; Saka Postu'nda, iki dizi üzere oturur, murakabe vaziyeti alırdı. Orada diğer dervişlerin (can) yaptığı hizmetleri seyrederdi. Saka Postu'na oturan kişi, tefekkürle meşgul olduğu için, ancak gerektiği zaman, gerektiği kadar konuşurdu. Bu durumda, can, herhangi bir vird okumazdı. Can, hizmete kalktığında yapacağı ilk iş ayakçılıktı. Diğer hizmetlere geçmesi, kabiliyetine göre değerlendirilirdi. "Can cümleden azîz" atasözüyle, derviş kardeşin her şeyden önemli olduğu dile getirilirdi, ihvan anlatılırken isimlerinin sonuna can kelimesi eklenirdi: Ali Can, Ahmed Can, Mehmed Can, Hasan Can vs. gibi. Tarikat kardeşlerinden bahsedilirken, canlar tâbiri kullanılırdı. Yunus Emre'nin şu şiiri, buna güzel bir örnek teşkil eder:

Gelün soralım canlara suretinden n'oldı gider Dün-gün senünem der iken sebeb neyi buldı gider. Canım erenler yolı inceden inceyimiş Süleyman'a yol kesen sol bir karıncayımış.

CANAN: Farsça sevgili demektir. Rab, Allah, Allah'ın Kayyumiyet sıfatı.

CAN CÖMERTLİĞİ KOLAY OLMAZ : İnancı uğrunda, canını verecek derecede fedakârlıkta bulunmayı ifade eden bir atasözüdür. Allah yolunda can ile yapılan cihada işaret etmek üzere, canından geçmenin, Hak yolunda hedefe varmak için önemi vurgulanılmaktadır.

CAN ELDEN GİTMEYİNCE CANAN ELE GİRMEZ : Allah'a kavuşmak için kişinin, daha doğrusu, sufînin, canını hiçe sayması, ondan geçmesi gerekir. Bu konuda Yunus Emre şunları söyler:

Sen canından geçmedin,
Canan arzu kılursun
Belden zünnâr kesmedin,
İmân arzu kılursun.

Yine, aynı mânâyı ihtiva eden bir atasözü daha vardır: "Can cömertliği lâkırdıyla olmaz".

CÂN-FEZÂ, CAN-EFZA: Farsça, ruhu neşelendiren demektir. Tasavvufta bu tabir Hakk'ın beka sıfatını veya manevî olgunluk yolunda olan kişiyi fenadan uzaklaştırarak, onu bakî ve ebedî kılan özelliği ifade eder.

CÂN-I NEV: Farsça, yeni ruh demektir. Bu tabir tasavvufta insan ruhu olarak değerlendirilir.

CAN ODASI : Konya'daki Mevlevi tarikatının ana dergâhında (âsitâne) yer alan özel odanın adı. Mutfağın sağında bulunan bu oda, büyükçe olup, can adı verilen dervişlerin toplanıp oturduğu bir yerdi. Diğer

bölgelerde yer alan Mevlevî zaviyelerinde, Konya'daki ana dergâhta olduğu gibi can odaları bulunur ve buralarda dervişler otururdu.

CANLAR YATAĞI: Özellikle Mevlevî ve Bektaşî dervişlerinin gece kaldıkları yerlere verilen ad.

CÂRUB-İ LA: Farsça, La süpürgesi demektir. Bu ifadedeki la, kelime-i tevhiddeki lâ'dır. La, önüne geldiği bütün putları temizleyen, süpüren bir süpürgeye benzetilmiştir. Nefy-ü isbât zikrinde, la ile, kalbde bulunan "ilâhlar tefekkür? olarak temizlenir. Bu süpürge, Allah'tan gayri ne varsa, onlara ait sevgi ve bağları siler, süpürür, nefyeder yani yok eder. La, bazan Hz. İbrahim'in putları kırdığı baltaya da benzetilir.

CÂVÎ KALEMİ : Hattatların, küçük yazı yazmak ve ince çizgiler çizmek üzere kullandıkları özel bir kalem. Cava'dan geldiği için, bu kalemlere Câvî denmiştir. Bu kalemlerle pirinç taneleri üzerine "ihlas Suresi" yazılırdı. Ayrıca, bu kalemlerle yazılan küçük Kur'an-ı Kerim'ler, cevizin içine konulup, gemilerin sancak direklerine sancakla beraber çekilirdi.

CÂZÛ: Farsça, cadı, büyücü kadın gibi manaları olan bir kelime. Dileme, İlâhî dileme.

CEB: Hayaları dip kısmından keserek hadım etme anlamında Arapça bir kelime. Son derece az da olsa, bazı tasavvuf erbabının kendilerini, nefs tehlikesinden emin olmak üzere, iğdiş etme hatasına düştüğü kaydedilir. Bu, İslâm'ın ruhuna tamamen aykırıdır. İslam'da nefsin öldürülmesi değil, terbiye edilmesi esastır. Öldürme ile terbiye arasında önemli fark vardır. Terbiye'de "öldürme" olayı söz konusu değildir. Gemleme, istenilen biçime sokma, iyiye yönelişe devam etme, nefis terbiyesinin ana özelliğidir. Nefsin, İslâm'a aykırı davranışlara temayül etmesi söz konusu olduğunda durdurulması, onun terbiyesinin göstergesidir.

CEBELİYYE: Ebû Ca'lâ Ya'lâ (Ö. 502/1108) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

CEBERTİYYE: Ekberiyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu. Rifaiyye'nin de aynı adlı bir şubesi vardır. Bu kolun kurucusu: Şerefu'd-Dîn Abdü'l-Ma'ruf ismail b. İbrahim Abdü'ş-Şemsi'l-Cebertiyyi'l-Kureyşiyyi'l-Haşimiyyi'l-Yemeniyyi'z-Zebîdî (Ö. 806/1 403)'dir. Bu tarikat, Ekberiyye'nin Yemen kolunu teşkil eder.

CEBERUT: Arapça, ululuk, kudret, icbar, zorlama, Allah'ın yüce kudreti gibi manaları ihtiva eder. İlâhî kudret ve azamet âlemi, varlık mertebelerinden ikincisi. Sûfîye imamları, üç çeşit âlem olduğunu söyler. Bunlardan birincisi latîf meleklerin yaşamakta olduğu, latîf melekût âlemi. İkincisi süflî âlem de denilen yeryüzü âlemi. Bu, dünya ve insanın bulunduğu âlemdir. Âlemler arasında derecesi en düşük olanı, budur. İşte bu iki âlem arasında bir üçüncüsü daha vardır ki, adı Berzah âlemi olarak nitelenen Ceberut âlemidir. Ceberut âlemi, maddî âlemin üstünde, Melekût âleminin altında yer alır. Hz. Ali'den gelen bir haberde "Ceberut âlemi, en büyük âlemdir". Bu âlemde nurânî akıllar, temiz melekî nefisler bulunur. Bu âlem, cisimler âlemine ile melekler âlemi arasında bir engel şeklinde olup, melekût âlemine yönelen yükselişlere mani teşkil eder. Zira bu âlemde, gayb âlemine ulaşmayı arzu eden nefisler üzerinde cebr, zorlama, kahır gibi güç uygulamaları söz konusudur. Bu güç, toprağın altından arşa kadar, her yeri kaplamıştır. Kul, bu ceberut âlemine girdiğinde Hakk'ın ihtiyarına kahren ve cebren uymak zorunda kalır. Yani burada mecburî bir durum vardır, kulun ihtiyarı geçerli değildir. Kulun bu âleme karşı çıkışı imkansızdır. Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre bu, azamet âlemidir. Filozoflar, bu âlemin, Eflatun'daki idealar âlemine tekabül ettiğini söylerler.

CEBR: Arapça'da kahraman, yiğit, kırığı düzeltme, kibirlilik, melik, kul, kahr, zorlama, anlamlarına gelen bir kelime. Tasavvufî olarak ceberut âlemine denir. Salikin ifadesi mülk ve melekût âleminde geçerli iken, bu durum ceberut âleminde söz konusu değildir. Salik bu âlemde sadece Allah'ın istediğini ister.

CEBRAİL CİBRÎL: Dört büyük melekten birinin adı, vahiy meleği, Allah tarafından peygamberlere vahiy ve emir götürmekle vazifelendirilmiş melek. Tasavvuf terminolojisinde, akıl ve akl-ı Muhammedi'yi ifade eder.

CEBR-İ MAHMUD: Tatlı cebr anlamında bir terkib. Aşığın kendi isteğiyle sevgilisinin arzusunun dışına çıkmaması. Ayaz, kendisini efendisi Sultan Mahmud'a seve seve itaate mecbur etmişti. İşte bu gönüllü zorlamaya Cebr-i Mahmud derler.

CEFÂ: Arapça. Eziyet etmek demektir. Tasavvufta ise, dervişin kalbini Allah'tan gaflette bırakmasıdır. Yani, kulun Allah tefekküründen uzak oluş halidir.

CEFFÂR: Arapça. Cifirle uğraşmayı meslek edinmiş kişi. Bilindiği gibi simya, sayı ve harflerle geleceği bilmeye ve ilm-i hurufa cifr denir. Gaybdan haber verme iddiasında bulunan, cifirle uğraşan kişiler için ceffâr denildiği gibi, cifrî ifadesi de kullanılırdı.

CEHRİYYE: Yemen'de yaygınlık kazanmış bir tasavvuf mektebi.

CEHRİYYE: Zikri, dil ile açıktan çeken tarikatlara verilen genel isim. Zikr-i erre (bıçkı zikri) denilen türü ile birlikte, bu zikir, Kadiriyye, Rifâiyye ve Yeseviyye geleneğinde yaygın ve etkin biçimde kullanılır.

CEHRÎ ZİKR: Açıktan sesli olarak yapılan zikir uygulaması.

CELÂL: Arapça. Ululuk, büyüklük, azamet. Bir şeyin celîl olması, onun büyümesidir. "Merhamet gözünde büyüdü", ifadesi, bu kabildendir. Allah'ın Celâli ise, O'nun ululuğudur. Kuşeyrî'ye göre, Celîl, yücelik ve ululukla ilgili sıfatlara hak kazanan demektir. Celâl, kahr sıfatıdır. Selbî sıfatlara da ıtlak olunur. Meselâ, Allah'ın cism, cismânî, cevher ve araz olmaması gibi. İşte Allah'ın, bunlar ve benzerleri noksan sıfatlardan yüce olması, Celâl'in manaları içinde yer alır. Abdülkerim Cîlî, Allah'ın sıfat ve isimlerinde ortaya çıkması suretiyle olan zâtından ibarettir, der. Bu icmal (özet) olanıdır. Tafsil üzere olan celâl ise, şeref, azamet, övme ve kibriya sıfatından ibarettir. Cenab-ı Allah'ın lütuf ile tecellîsine "Cemal" dendiği gibi, bunun mukabili olarak kahr ile tecellîsine de "Celâl" denir. Celâl kelimesi bir insan için kullanıldığında, bir tür öfke manası taşır: "Mehmet celâllî bir zat idi, Allah ona rahmet etsin!". Bu cümledeki celalli kelimesi gazab ve öfkeliliği bildirir. Mutasavvıflara göre, "mutlak ve vahdet" olmadıkça, celâline nüfuzunun imkanı yoktur. Vahdet-i Mutlaka'da bütün esma ve sıfat, nisbetler ve itibârlar, "tevhîd, izafetlerin düşürülmesidir" gereğince mahvolacağı cihetle, "Hakk'ı Hak'tan başkası göremez" denmiştir. Celâl, Allah'ın mânevi kahrına da denir ki, bu şekilde "gayriyyet"i ortadan kaldıracağı için celâl, cemâlin aynıdır. Mehmed Akif Ersoy bu hususta şunları söyler:

Her an ediyorsun bizi makhûr-i Celâlin
Kurban olayım yok mu tecellî-i Cemâlin.

Celâlin ortaya çıkışı, mahv ve gaybeti gerektirir. Cemalin ortaya çıkışı da, sahv ve kurbü icâbettirir. Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî, Celâl sahibinin ceberut sıfatlarından biriyle muttasıf olduğu ve Allah'ın da bu sıfat ile sıfatlandığı kanaatindedir. Celâl sahibi, yine ona göre, kahr ve galebe sahibidir.

CELÂLİYYE: Buhâriyye-i Sühreverdiyye'nin bir koludur. Mahmûd-ı Cenâniyân (Ö. 785/1383) tarafından kurulmuştur.

CELÎSÜ'L-HAK: Arapça, Hak ile oturan demektir. İhsan derecesine ulaşan sufî, kendisini sürekli olarak Allah'ın huzurunda hisseder; davranışlarını ona göre düzenler, bu sürekli bir hâldir. "Ene 'inde men zekeranî" (Ben beni ananın yanındayım) hadis-i kudsîsi bunu gösterir (Aclûnî,!., 201).

CELVET: Arapça. Ortaya çıkmak, açık ve vazıh olmak manaları vardır. Esasen celî kelimesi hafî'nin zıddıdır. Celiyye, kesin haber (haber-i yakîn) gibi anlamları ihtiva eder. Celâ, vazıh olmak, keşf olmak gibi manalarda kullanılır. Tecellî de aynı şekildedir. Sûfiyye'ye göre, Allah'ın keşif ve fetihlerine, ayrıca müridin kalbine zuhur eden tecellîler türünden olan nimetlerine denir. Yine meşhur ve maruftur ki, maneviyât yoluna yeni giren kişiye şeytan, halvet halinde çeşitli şekillerde gözükerek, onu mahzurlu konularda azdırmaya çalışır. Yahut, ejderha, büyük yılan şeklinde gelerek korkutur. Mürid ise, bu hiyleci şeytana zikir, tefekkür, susmak, nefsine karşı koymak, aç kalmak, uyanık kalmak, dua etmek, vird okumak, ibadet etmek suretiyle mukavemet eder. Neticede bu Allah düşmanına galip gelir, korku hali ümid haline dönüşür. Bu, korkudan sonraki emniyettir. Şeytan hangi şekilde gelirse gelsin, mürid Allah'ın sürekli kendisiyle beraber olduğunu (ihsan) tefekkür ederek onu yener, bozguna uğratır. Mürid halvetten çıktığı zaman, artık İlâhî ahlâkla muttasıf hale gelmiştir. Bu ilâhî sıfatların tümü, Allah tarafındandır. Bu durumda mürid, vücud organlarının kendi arzu ve isteğine göre hareket etmesinden sıyrılmış, Allah'a bağlı olarak hareket eder hale gelmiştir. "Kulum bana iyice yaklaşınca, Ben onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli olurum, "hadisi ile "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı" (Enfal/17) âyetinde belirtilen hâl, müridde devam eder. Özet olarak ifade etmek gerekirse, halvetten celvete yönelen kulun azaları, enâniyyetten silinmiş, Allah'a bağlanmıştır.

CELVETİYYE: Bayramiye tasavvuf okulunun bir şubesi. Hacı Bayram Velî'nin halifesi Akbıyık Meczûb (Ö. 860/1455)'dan el alan Muk'ad (kötürüm) Hızır Dede (Ö. 918/1512)'nin talebesi Muhammed Muhyiddin Üftâde (Ö. 988/1580) tarafından yetiştirilmiş Aziz Mahmud Hüdâyî (Ö. 1038/1628)'ye dayanır. Osmanlı padişahlarının sevgisini kazanmış bir tasavvuf okuludur.

CEM': Arapça. Bir araya gelmek, toplamak, biriktirmek gibi manaları vardır. Tasavvufî bir terim olarak şöyle açıklanır: Öncesiz (kadîm) ile sonradan olan (hadis) arasındaki ayrılığın ortadan kalkmasıdır. Zira, cem' halindeyken, ruh basireti, Allah'ın zât cemâlini müşahedeye doğru çekilir. Eşyaları ayırdedici akıl, kadim olan zât nurunun kendisine galip gelmesiyle örtülü kalır. Hak geldiğinde bâtıl kaybolduğu için, hudûs ile kıdem arasını ayırdetmekten uzaklaşır. Bu hale cem' adı verilir. Sonra, izzet perdesi zâtın vechi üzerine örtülünce, ruh madde âlemine dönüş yapar. Bu hale de, tefrika hali denir. Cem'e, makam olarak yerleşmemiş başlangıç durumundaki müridler, cem' ve tefrika arasında gelir giderler. Kâşânî cem'i, halkın gözden silinip, sadece Hakk'ı müşahede etmesidir, diye tarif eder.

Bir müridde yerleşene kadar, cem' levâihi parlamaya devam eder. Yerleştikten sonra bir daha ayrılmaz. Bu kişi tefrika nazarı ile baksa bile, cem' bakışı ondan kaybolup gitmez. Cem' nazarı ile bakması, aynı şekilde tefrika bakışını yok etmez. Bilakis müridde bu iki bakış bir araya gelmiştir.Sağ bakışı, cem nazarı olarak Hakk'a, sol nazarı tefrika bakışı olarak halka bakar. Bu hâle sahv-ı sânî (ikinci ayıklık) veya fark-ı sânî (ikinci ayırma) hali denir. Cem halindeki sâhv, pek yüce bir mertebedir. Zira, bu mertebede iki zıd birleşmiştir, yani bu mertebede hem fark nazarı, hem de cem' nazarı vardır. İşte bu yüzdendir ki sırf cem' sahibi, tefrikadan tamamen kurtulmamıştır. Bu tür cem', tefrikanın bir çeşidi olarak görülür. Bu türde cem' veya tefrika aynı anda bulunur ve bu, tefrikanın tam karşılığı olan cem' değildir. İşte bu sebeble tam tefrikanın karşıtı olan cem'e, "cem'u'l-cem"' adı verilmiştir. Cem'u'l-cem' durumunda olanın yanında, bir olanla halita halinde olan müsâvîdir. Sırf cem' sahibi halk ile karışma halinde iken, cem'u'l-cem' sahibinde bir karışma yoktur. Bu, şöyle izah edilir: Sırf cem' halinde mürid, âlemdeki olaylara baktığı zaman, olayların gerçek sahibi olan Bir'i, bazan görür, bazan göremez, ama cem'u'l-cem' sahibi kişi, daima Bir'i görür. Olayları, Bir'den ayrı ve müstakil olarak vuku buluyor olarak görmez. Yapılan her şeyi Allah'ın yapması, bütün sıfatları da, O'nun sıfatı olarak görür. O,kendini, bazan O'nun yani Mabûd'un sıfatı olarak veya ilminin âleti olarak görür. "Ben onun eli, kulağı, gözü olurum..." hadis-i kudsîsindeki durum tecellî eder. Sekrin sahva uğramadığı gibi, bu cem' haline de tefrika uğramaz. Zira bu cem'in doğuş yeri, mücerred zâtın ufkudur. Buna ufuk-ı â'lâ denir.Sırf cem'in (tefrika ile beraber olan cem' halinin) doğuş yeri ise, el-Câmi' isminin ufkudur, buna da ufuk-ı ednâ denilir. Sırf cem', ilhâd ve zındıklığa sebep olabilir. Sırf cem'de olan mürid, şeriatın zahirî hükümlerini kaldırarak hükmedebilir. Sırf tefrika haline sahip kişinin, mutlak Fâil'i aradan kaldırıp yok saydığı duruma benzer. Tefrika ile beraber cem' ubûdiyyet ve rubûbiyyet arasındaki hükümlerin ayrımının ve tevhidin hakikatini ifâde eder. Bu sebeple sufîler, tefrikası olmayan cem', zındıklıktır, cem'siz tefrika ise ta'tîl (Hakiki Fail olan Allah'ı görmemek) dir derler. Tefrika ile beraber cem', tevhîddir. Cem' sahibi, varlıkta zuhur eden her eseri, kendi nefsine izafe eder. Cem', Kaside-i Fâridiyye' şerhinde denildiği gibi, tevhîd ummanına açılan bir vadidir.

Kâşânî, halkın cem'u'l-cem' durumundaki şuhudunu, Hak ile kaim görür ve buna cem'den sonraki fark hali, der.

CEMAATHANE: Arapça-Farsça. Cemaat evi, topluluk yeri gibi manâları vardır. Mevlevîlere mahsus bir terimdir. Mevlevîlerin Mesnevî okuyup dinledikleri yeri ifade ettiği söylenmekle birlikte, yemek pişirilen yer, sıcaklık yurdu ve istirahat mekanı manasına geldiği de kaydedilmektedir. Alimler, talebeler buraya misafir olarak uğrayıp üç gün kalır, dördüncü gün yolluğu hazırlanıp uğurlanırlar. Yok eğer daha fazla kalma arzusu gösterirlerse, kendilerine çalışacakları bir iş verilir.

CEMÂL: Arapça. Güzel, güzellik, iç ve dış güzelliğini ifâde eder. İki türlü cemâl olduğu söylenir, birisi halkın bildiği güzellik, ikincisi hakiki güzellik. Bu da her uzvun, olması gerektiği karakter ve hey'etin en faziletlisi üzere bulunmasıdır. Cemâl, Allah'ın müşâhede-i ilmiyye olarak, kendi Zâtında ilk müşahede ettiği ezelî bir sıfatıdır. O, müşâhede-i ayniyye olarak yarattıklarında bu sıfatı görmek diledi, bunun üzerine ayna gibi kendi cemâlinin aynını görmek üzere âlemi yarattı. Cürcânî'ye göre cemâl, rıza ve lütfa taalluk eden sıfatlardandır. Kâşânî'ye göre de, el-Cemâl, Allah'ın lütf ve rahmetinin vasıflarıdır. Kâşânî konuyla ilgili olarak şöyle devam eder: Cemâl; Allah'ın, Zâtı için vechi ile tecellî etmesidir. Allah'ın mutlak cemâli için bir celal vardır ki, bu da, O'nun veçhiyle tecellî ettiği sırada herşeyi kahretmesidir. Bu şekilde O'nu görecek kimse kalmaz. O, cemâli yüce olandır. Cemali için bir yaklaşma vardır; işte o, bize bununla yaklaşır. O'nun herşeydeki zuhuru, şu beyitte zikrolunduğu gibidir:

Hakikatların hepsinde cemâlin seyreder
Celâlinden gayri yoktur onu setredecek

Cemâl için bir celâl vardır. Bu da, kainatın taayyünleri ile cemalin perdelenmesidir. Her celâlin ardında da, bir cemâl vardır. Allah celâl ve kahriyle bütün mevhum varlıkları ortadan kaldırır, böylece cemâlini ortaya çıkarır. Bu sebeple, celâl cemâlin aynıdır. Erzurumlu ibrahim Hakkı'nın "Kahrın da hoş, lütfün da hoş" diye terennüm etmesi, hakikatte cemal ve celalin aynılığına işaret etmek içindir. Bu konudaki bazı atasözleri şu şekildedir: "Celâli de hak, Cemâli de hak", "Celâlinden Cemâline sığın", "Cemâlin hakkı için".

Görmek ister isen yârin cemâlinden eser
Gayrîden saf eyleyip âyînene gel kıl nazar
D. Z. Mehmet B.

CEMÂLİYYE: Cemâleddin Ardistânî (ö. 8977 1474-75)'in kurduğu bir tasavvuf okulu. Sühreverdiyye'nin iran kolu olarak yaygınlık kazanmıştır.

CEMÂLİYYE: Cemâleddin Aksarayî (Ö. 899/1493-94) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu. Halvetiliğin kollarındandır.

CEMÂLİYYE (-İ SANİYE-İ) HALVETİYYE: Uşşâkıyye-i Ahmediyye şubelerinden birinin adı. Kurucusu Muhammed Cemâleddin'dir. (Ö. 1164/1751). Önce Uşşakî şeyhlerden Şeyh Muhammed Hamdi Efendi'ye bağlandı, sonra, Sezâiyye-i Gülşeniyye şubesinin kurucusu Edirneli Şeyh Hasan Sezaî Efendi'ye intisab etti ve hilâfet aldı. 1742'de, İstanbul'a Eğrikapı'ya gelerek, Ahmed Paşa zaviyesine postnişin oldu. Kurduğu bu okuldan, Salâhiyye ve Câhidiyye şubeleri doğmuştur.

CEM'İYYE: Arapça. Topluluk, toplantı gibi mânâları ihtiva eder. Tasavvufî açıdan şöyle izah edilir: Allah'a yönelme (teveccüh) sırasında, hizmetleri toplamak, bir noktada temerküz ettirmek, yöneldiği şeyden

başkasıyla meşguliyeti zihinsel olarak terketmek. Bunun zıttı, tefrikadır. Tefrika da, zihni halk ile meşgul olmak üzere dağıtmak, zihnî olarak bir noktaya toplanmaktan sıyrılmaktır.

CEMRİYYE: Sayramlı Hoca Ahmed Yesevî (Ö. 562/1166) tarafından kurulduğu ileri sürülen bir tasavvuf mektebi olup, Hızriyye'nin kolu olarak kabul edilir.

CEM'U'L-CEM': Arapça. Toplanmanın toplanması gibi yaklaşık bir mana ile Türkçelendirilebilir. Cem'den sonra, daha üstün ve daha tamama olan sonuncu makam. Cem', eşyayı Allah ile müşahede etmek, Allah'ın güç ve kudretinden başka her türlü güç ve kuvvetten berî olmak. Bu makam, Baka Billah olan cem' makamından sonra gelir. Bunun üzerinde makam yoktur. Bu makama, mevcudatta Allah'ı görme makamı denildiği gibi, şu tabirler de kullanılır: "Fark ba'de'l-cem'", "fark-ı sânî", "sahv ba'de'l-cem".

CEM'U FARK: Arapça. Toplanma ve ayrılma. Kuşeyrî'den bu iki terimin kısa açıklamasının şu şekilde olduğunu öğreniyoruz: Fark, sana nisbet olunan ve cem', senden alınandır. Yani, kulluğun yerine getirilmesine ve kulun hallerine layık veya ait olan işlerden, kulun kazandığı şeyler, fark ve manaları bedîî olarak, ortaya çıkarma veya Allah katından olanlar, cem'dir. Ancak cem' ve farktaki bu mana, şuhûd-i ef'âlden olması bakımından, vuslata erenlerin hallerinin en aşağı derecesidir. Her kime, Allah yaptığı tâatı ve isyanını müşahede ettirirse o tefrikadadır. Allah'ın kendi fiillerinden verdiği işleri gösterdiği kimse, cem' makamındadır. Bir âbid için cem' ve tefrika şarttır. Tefrikası olmayanın kulluğu ve cem'i olmayanın ma'rifeti muteber değildir.

CENÂB-I MEVLEVİ: Mevlevîler, Mevlânâ Celâleddin Rumî Hazretleri için, bu saygılı ifadeyi kullanırlar.

CENÂİB: Arapça, yedek binek hayvanları demektir. Bunlar, kalp havuzlarına ve kurb makamlarına ulaşıp, Allah'ta seyr makamına varmadıkları, müddetçe, takva ve tâat yiyeceğini taşıyarak, nefis menzillerinde Allah'a yol alanlardır.

CENAZE GÜLBANGI: Arapça- Farsça. Gülbank, topluca okunmak üzere düzenlenmiş duaya denir. Bu tâbiri daha çok Mevlevîler kullanır. Kalıbı dinlendiren can, yani ölen, ebedî istirahata çekilen derviş için okunan gülbank. Bu gülbank şu şekilde idi: "Vakt-i şerif hayrola, hayırlar fethola, serler defola, derviş Muhammed kardeşimizin ruh-ı revanı şâd-ü handan, mazhar-ı afv ü gufran, dâhil-i ravza-i rıdvân ola, mekânında istirâhati müzdâd, menzili mübarek ola, bakîler selâmette kala, demi Hazret-i Mevlânâ'ya Hû diyelim hû".

CENDELİYYE: Bu tarikat, Rifâiyye şubelerin- den biridir. Diğer Rifâiyye şubeleri şunlardır: Haririyye, Kinâliyye, Sayyâdiyye, Üzeyriyye, Aclâniyye, Katnâniyye, Fazliyye, Vâsıtıyye, Cebertiyye, Zeyniyye ve Nûriyye.

CENG: Farsça savaş demektir. Allah'ın, kulunu çeşitli belâlar ile imtihan etmesidir. Bu imtihan, maddî ve manevî musibetler ile olur. "İnsanlar, imtihandan geçmeksizin, inandık demekle kurtuluvereceklerini mi zannediyorlar" (Ankebût/2) âyetinde anlatılan husus, budur. Sufiler, tasavvufu, sulhu bulunmayan savaş olarak tanımlarlar.

CENNETÜ'L-EF'ÂL: Arapça, fiiler cenneti demektir. Bu; leziz yemekler, içecekler, güzel nikahlıların bulunduğu şeklî cennettir. Bu cennet, salih amellerin sevabı olarak hazırlanmıştır. Bu cennete, Cennetü'l-Â'mâl ve Cennetü'n-Nefs adı da verilir.

CENNETÜ'L-VERÂSE: Arapça, veraset cenneti demektir. Bu, Hz. Peygamber (s)'e güzelce uymaktan kaynaklanan ahlak cennetidir.

CENNETÜ'S-SIFÂT: Arapça, sıfatlar cenneti demektir. Sıfat ve ilahî isimlerin tecellîlerinden ibaret olan manevî cennet.

CENNETÜ'Z-ZÂT: Arapça, zât cenneti demektir. Bu cennet, ehadiyet cemâlinin müşahedesinden ibarettir. Buraya, ruh cenneti de denir.

CERES: Arapça çan veya zil sesini ifade eden bir kelime. Kahr ile meczolmuş olarak kalbe gelen İlâhî hitabın icmali manasında kullanılan bir terim. Peygamber Efendimize (s) bu şekilde gelen vahiy, vahyin en çetin olanıydı.

CERRAHİYYE: Nureddin Muhammed Cerrahî (ö. 1 083/1 672)'nin kurduğu Ramazaniyye-i Halvetiyye'nin kollarından bir tasavvuf okulu.

CESEDLENME : Arapça insan vücuduna cesed denir. Ruhlardan zuhur eden ateşli ve ışıklı cisimlerde temessül eden şeylere cesedlenme yani temessül denir. Cin ve meleklerin ruhları gibi, insan ve meleklere ait ruhlardaki temessül öyle bir şekildedir ki; onların zatî kuvvetleri, hem soyunmayı, hem de giyinmeyi gerektirir. Bu nedenle berzahlarda hapis olma durumu, onları mahsur bırakamaz.

CEVAB: Arapça'dan Türkçe'ye geçen bir kelimedir. Sufiler, kendilerine yazılı olarak sorulan sorulara verdikleri cevablarla, tasavvufî gerçekleri anlatmaya çalışmışlardır.

CEVHER: Arapça'dan Türkçemize geçmiş bir kelime olup arazın zıddıdır, kıymetli taş anlamına gelir. Harici aynlarda bulunduğu sırada, mevzuda olmayan bir mahiyyettir, mevzunun mukavvemlere ihtiyacı yoktur. Heyula, suret, cisim, nefis, akıl olmak üzere beşe ayrılır. Çünkü cevher ya mücerrettir ya da mücerret değildir. Mücerret olan, bedene ya tedbir ve tasarrufla bağlıdır veya bağlı değildir. Bağlı olan akıl, bağlı olmayan nefistir. Mücerret olmayan da, ya mürekkeb (bileşik halde) dir veya değildir. Mürekkeb (bileşik) olan cisimdir.Mürekkeb (bileşik) olmayan, ya hal'dir, ya da mahaldir. Hal olan suret, mahal olan ise heyûla'dır. Cevhere ait hakikate, tasavvuf tabirince "nefes-i Rahmanî" denir. Küllî heyula ile ondan taayyün ederek

(belirerek) mevcudat (varlıklar)'dan bir mevcûd (varlık) şekline girişine de "İlâhî kelimeler" (kelimat-ı ilâhiyye) denir. Kehf suresinin son ayetindeki "kelimâtü Rabbî" ifadesi ile anlatılmak istenen işte bu "kelimât-ilâhiyye" dir. Cevher , ruhanî ve cismanî basitlik şeklinde ikiye ayrıldığı gibi, dış âlemde olmayıp da, akılda (zihnî planda) mürekkeb (bileşik) olana, yahut hem akılda, hem de dış alemde mürekkeb olana ayrılır ve bunları da içine alır: Basit ruhanî akıllar ve mücerred (soyut) nefisler gibi. Dış âlem (hâriç)'de olmayıp, akılda mürekkep (bileşik) olan, cins ve fiilden mürekkeb olan cevheri mâhiyetler gibi, hem akılda, hem de dışta mürekkeb olarak bulunan müvelledât-ı selâse gibi... Cevher asıl manasında da kullanılır.

Tâ cevher-i âyine-i esrarı butunuz
Bin suret ile vahdeti isbat ederiz

Leskofçalı Gâlib

CEVHER-İ EBYAZ: Arapça, beyaz cevher demektir. Allah'ın ilk cevher (cevher-i evvel)'den yarattığı cevher. Bu cevher Allah'ın tecellîsi ile ikiye ayrıldı. Birincisi eriyerek su oldu. İkincisi ona bölündü, ki bunlar; Arş, Kürsî, Levh, Kalem, Cennet, Ay, Yıldız, Melekler, Huriler ve Güneştir.

CEVHER-İ EVVEL: Arapça, ilk cevher demektir. Allah'ın yarattığı ilk nesne; bu cevher, Allah'ın nurundan olup, diğer şeyler ondan meydana gelmiştir. Hakikat-ı Muhammediye (S) Hz. Peygamber (S)'in kutsal ruhu, nur-ı Muhammedi.

CEVHER-İ FERD: Arapça, tek cevher demektir. Atom, sevgili veya onun dudağı.

CEVHER-İ SUBBÛHÎ: Çok teşbih eden cevher demektir. İnsanın melekûtî ruhu ki buna murg-ı kuddûsî de denir.

CEVHER-İ ULÛM: Arapça, ilimlerin cevheri demektir. Şeriat, zaman ve mekan değişse bile, sabitliğini koruyan ezelî ve ebedî hakikatler, gizli tutulup saklanması gereken, açıklanması uygun olmayan bilgiler.

CEVHER-İ ULVÎ: Arapça, yüce cevher demektir. Felekler, ruh, ateş.

CEVHER-İ VÜCÛD: Arapça, varlık cevhe- ri demektir. Nefes-i Rahmânî.

CEVHERİYÂN: Farsça çoğul şeklindeki bu kelime, cevheri olanlar anlamındadır. Cevherden olan varlıklar, melekûtî ve ruhanî varlıklar.

CEVLAKÎ-CEVALIKA: Bu kelime Türkçe olup, başındaki kılların tümünü (saç, sakal, bıyık ve kaş) kesen kişiler için kullanılır, yani bir çeşit dazlak anlamındadır. Bu Türkçe kelime Arapça çoğul kalıbına uydurularak dazlaklar, cavlaklar anlamına "cevâlıka" haline getirilmiştir. Osmanlıların kuruluş döneminde sıkça görülen Kalenden dervişleri, çuhadan bir elbise giyer ve çehar-darb yaparlardı, (yani dört yeri tıraş ederlerdi: Sakal, saç, bıyık, kaş). Günümüzde ruh kökenden kopmuş skinhead'ler (yani dazlaklar) ile bunların, yakından uzaktan hiç bir alakası yoktur.

CEVR: Arapça cevr, eza, cefa demektir. Salikin ruhen yükselmekten alıkonması.

Güzel aşık cevrimizi çekemezsin demedim mi?
Bu bir rıza lokmasıdır yiyemezsin demedim mi?

Pir Sultan Abdal

CEZB: Arapça kendine çekmek anlamına gelir. Allah'ın kulunu kendi hazretine çekmesi.
Cezbu'l-Ervah : Ruhların çekilişi demektir. Münacat, muhataba, sırların müşahedesi ve kalplerin yücelmesi vs. gibi inayet ve tevfikten ibarettir. Harraz bu konuda şöyle der: "Allah, veli kullarının ruhlarını kendine çeker, kurbünü ve zikrini taddırır, bedenlerine herşeyden lezzet almayı hızlandırır. Velilerin bedenlerinin yaşantısı hayvanlarınki gibi, ruhlarının yaşantısı da Rabbanîlerinki gibidir. Sufiler cezbeye dair şu tanımı da getirirler: Kulun beşeri özelliklerden çekilip İlâhî özellikleri kazanarak, vahdet tecellîlerini müşahede etmesi. Cezbe ile ilgili şu açıklamalar da ilgi çekicidir: 1-Cezbe, riyazet ve ibadete devamla hislerin yok olmasıdır. 2- Cezbe, Hakka vusuldür. 3- Cezbede şart, kabiliyete bağlıdır. Bu kabiliyet sonradan kulun çabasıyla oluşmaz, Allah tarafından bahşedilmiş (vehbî) dir.

İki türlü cezbe vardır: 1- Gizli (Hafi) cezbe: Kulun Hakk'ı sevmesi 2- Açık (celî) cezbe: Hakk'ın kulu sevmesi.

Meczub ile mecnun arasında fark vardır. Cezbe, cinnet değildir.

Ayaşlı Şakir Efendi bu ikisi arasındaki farkı sadeleştirilmiş şekliyle şöyle anlatır: "Hali değişen bir adamın idraki (anlayışı), ya her zamanki normal beşer idrakinden aşağı inerek mânâsız ve bağlantı kuramaz bir duruma düşer, ya da normal beşer anlayışından, hakikatleri keşfe doğru yükselir. Halkın nazarında her ikisi cünûn (delilik) gibi görülse de, bunların ilki cünûn (delilik), ikincisi ise cezbedir.

Cezbe-i aşk olmayınca neylesin şeyhim beni,
Hak'tan elçi gelmeyince neylesin şeyhim beni.

Cezbe noktasında sâlikler iki durumdadır:

a) Meczûb-ı Sâlik : Derviş önce cezbeye tutulur meczub olur, ardından da bir mürşide kavuşur, cezbeyle bağlandığı yolu, yolun hükümlerini, şartlarını öğrenir.

b) Sâlik-i meczub : Çoğunlukla dervişler, önce bir şeyhe bağlanırlar, yetişir, muhabbetullaha ulaşarak sonunda meczub olurlar, yani cezbeye mazhar olurlar.

Meczub-ı gayr-i sâlik, kendisi Allah'a ulaştığı halde, başkalarını ulaştıramaz yani irşad ehli değildir.

CEZBELENMEK : Zikir veya sohbet sırasında, ansızın yerinden sıçrayarak "Hayy" diye bağıran için kullanılan tâbir. Dervişin kendisini tutması, bağırmaması doğru bir davranıştır. Sürekli cezbe halinde kalanlarla düşüp kalkmak, doğru değildir. Zira hallerini karşılarındakilere giydirirler. Bu da, kabı dar (ruhanî kabiliyeti gelişmemiş) kişiler için taşınması zor bir yüktür. Bu gibi kişilerin gönüllerine dokunmamak, kendi hallerinde bırakmak, eğer varsa, ihtiyaçlarını, hemen gidermek uygundur.

CEZBE-İ KAYYÛMİYYE-İ ZÂTİYYE: Bu, "La ilahe illallah" zikriyle elde edilir.

CEZBE-İ MAİYYET-İ ZÂTİYYE: Bu da "Allah" zikriyle elde edilir.

CEZBE TÂRİKİ : Nakşibendî yolunun eğitimcileri, bazı sâlikleri, icmâlen cezbe ile terbiye edip Hakk'a ulaştırdıkları için, bu usûle cezbe tariki demişlerdir.

CİBAVİYYE: Bkz. Sa'diyye.

CİBRÎL: Bu kelime kök olarak İbranice'dir, "Allah'ın kulu" anlamına gelir. Cibril, mukarreb ve mürsel meleklerden biridir. Allah ile Peygamber arasındaki haberleşme görevini ifâ eder. Tasavvuf ıstılahı olarak "akıl", "akl-ı Muhammedi" anlamlarına gelir.

Ruh-i irfan-ı Hak'da akl pür tevil kalmışdır
Sanırsın münteha-yı Sidre'de Cibril kalmışdır.

Üsküdarlı Safi

CİFR: Arapça, çiftleşmekten kesilme anlamına gelir. İstikbalde olacaklardan haber verme ilmidir. Bu işle meşgul olanlara "Cifrî" veya "Ceffâr" denmiştir. Rivayetlere göre bu ilmi ilk kez vaz' eden Hz. Ali Efendimizdir. Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin, "Şecere-i Nu'maniyye" adlı eserindeki muğlak rumuzlu ifadelerin, bu ilimle alâkalı olduğu kaydedilir. İslamî inanca göre, gaybı sadece Allah bilir, bir de kullarından kısmen bildirdiği kullar, kendilerine bildirilen kadarını bilirler.

Cifr ise ehl-i keramet işidir
Kim görür ehlin anın kim işidir.

Sünbülzâde Vehbî

CİHAD: Arapça, söz ve fiille bütün kuvvetini sarfetmek manasınadır. Nefs-i Emmare ile harbetmek, büyük cihad, dış âlemde gözle görülen düşmanla savaş da, küçük cihaddır. Bu sözü biz şöyle izah ederiz: Mânâ sonsuz, madde sonludur. İç âlemde yani sonsuz mânâ alemindeki savaş sonsuz ve bu sebepten büyük; dış âlemde yani sonlu madde alemindeki harp sonlu ve bu yüzden de küçüktür.

CİHANGİRİYYE : Cihangirli Şeyh Burhâ-neddin (907/1562- 1074/1663) tarafından kurulan ve Halvetiyye'den Ramazaniyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu. Kurucusunun mezarı Tophane'deki Cihangir Camii avlusundadır. Halifelerinden Mustafa Nehcî Efendi, menakıbım yazmıştır.

CİHAZ-I TARİKAT: Tarikat araç-gereci anlamında Arapça bir ifade. Cihaz, gereken şeyler demektir. Ölünün sarıldığı kefene vs. ye cihaz dendiği gibi, gelinin baba evinden koca evine giderken götürdüğü eşyalara da, cihaz denir. Tarikatlarda hemen hemen ortak olarak görülen değişmez bir takım alet, edevat, eşyalar dikkati çeker ki, biz bunlara cihaz-ı tarikat diyoruz. Bunlar şunlardır: Başa giyilen taç, yani külah, külaha sarılan sarık, hırka, kemer, teşbih, ibrik, teber, keşkül, tığbend, papuç, âsâ, alem (bayrak), teslim taşı, palheng, kanberiyye, makas, habbe vs. Bu eşyalar sahiplerine belli bir merasimle ve dua okunarak şeyh tarafından verilir, şeyhe, tekkeye sunulur. Bu eşyalarla teberrük edilir.

CİHAN: Farsça âlem demektir. Cihan-ı Halk: Ta'ayyünler (belirmeler) şeklindeki tecelli mertebesi. Cihan-ı Emr: İlâhi emir âlemi, Cihân-ı Reng-âmizi: Renksizlikten kurtulmuş, renk kazanmış âlem, yani etrafımızı kuşatan üç boyutlu maddî dünya. Cihan-ı Sübhanî: Lâhût âlemi, en yüce melekût. Cihân-ı Tahayyül: Hayal âlemi, kevn ü fesad (olma ve bozulma) âlemi, dünya hayatı ile ilgili olan. Cihan-ı Nefs: Nefsânî arzular âlemi.

CİHETE'D-DİYK VE'S-Sİ'A: Arapça, darlık ve genişlik yönleri demektir. Varlık ve genişlik zata ait iki itibardır. Bu, ya düşünülüp anlaşılan herşeyden münezzeh kendisiyle beraber başkasını kuşatmanın, vücudun ve ta'akkulun bulunmadığı hakiki vahdet olan yöndür ki, biz buna Allah'ın (gerçek manada Allah'dan başkasının bilmediği) dıyk (darlık) yönü diyoruz. Veya sonsuzca ortaya çıkışları gerektiren, sıfatlar ve isimler itibariyle, Allah'ın bütün mertebelerde zuhur etmesi bakımındandır ki, biz buna 'si'a" (genişlik) deriz.

CİHETE'T-TALEB: Arapça, talebin (isteğin) iki yönü anlamında bir ifade. Talebin iki yönü vardır ki, biri, vücubiyye, diğeri imkaniyyedir. Bu ikisi, rubûbî (rabliğe ait) isimlerin a'yan-ı sabitede ortaya çıkmasını istemeyi ifade eder. A'yanın talebi (isimler vasıtasıyla ortaya çıkışı, iki suale cevab olmak üzere Rabbın zuhuru

ve hazır oluşu), ta'ayyün-i evvel hazretidir.

CİLA: Arapça, mukaddes zatın; zatında, zatı için ortaya çıkması. Aynı kelimeden türemiş isticlâ'nın manası da şudur: Zat-ı Mukaddesin, zatı için te'ayyünlerinde ortaya çıkmasıdır. Mükemmel isticlâ: Hakk'ın, kendisini, kendisiyle, kendisinden temaşa etmesi. Âlem, Allah'ın tecelli ettiği bir ayna olup, bu aynanın cilası insandır.

CİLÂLE: Kadiriyye'nin Fas'daki kolu.

CİLVE: Damadın geline zifafta verdiği hediye anlamında arapça bir kelime. Kırıtma, nazlanma, güzellerin gönül fetheden ve hoşa giden hareketleri. Hakk'ın hüküm ve irâdesinin tecellisi, iyi kötü her olaya "cilve", "cilve-i İlâhiyye" denir. Arifin gönlünde parıldayan İlâhî nurlar. Bu nurlar zuhur edince, arifler deli, divâne olur. insan ve âlem, Hakk'ın nurlarının cilve mahallidir.

CİMAR: Arapça kor, köz, küçük çakıl taşı anlamına gelen cemre kelimesinin çoğuludur. Mina'da kurban bayramı günleri üç şeytanın taşlanması ki bunlar.tasavvufta nefs, tabiat ve âdete işaret eder. Kul, yedişer taşla bu üçünü taşlayıp ilâhî yedi sıfatın etkilerinin gücüyle onları yok eder.

CİN: Arapça'da gece kararması anlamında gelen c-n-n'den türemiştir. Can kelimesi bir tür yılan anlamını da ifade eder. Gözden gizlenmiş varlıklar için kullanılmıştır. Cinler âleminin varlığı, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerle sabittir. Hicr Suresi 27'nci âyetinde "nüfuz edici ateşten yaratıldığı" bildirilmiştir.

Hüseyin Kâzım Kadri, Cinn'i tanımlarken "melâike ve şeytanlardan havass-ı zahir ile görülmeyen mahlûkât, ecsam-ı akıle-i latife (düşünen latif cisimler), ervah-ı mücerrede (soyut ruhlar) den, bir nevi eşkal-i muhtelife (çeşitli şekiller) alan hayvan-ı havaî (havaî; hayvanlar) muhtelif şekillere girebilen ecsam-ı latife (latife cisimler) bazan hayr, bazan şer işleyen ecsam-ı latife ve nüfûs-ı mücerrede (soyut nefisler). Şibli'nin Âcâmu'l-Mercân fi Ahkami'l-Can adlı eseri, bu konuda bilgi verebilecek en ciddi eserdir.

Dergah-i devlet penahı mültecâ-yı hâs ü âm
Hâk-ı pâk-i âsitânı buse cây-ı ins ü can.

Nef'î

CİNCİ : Cinlerle uğraşmayı, muska, büyü ile meşgul olmayı meslek edinmiş kişilere cinci denir. Bunlar, dua okuyup üfürerek, hastaları iyileştirmeye çalıştıkları için "üfürükçü" olarak da anılırlar. Osmanlı tarihinde, istanbul'da pek çok olaylara neden olmuş Cinci Hoca idam edilerek öldürülmüştür.

CİN ÇARPMASI : Cinlerin şerrine uğrayıp çarpılmak. Cinlerin etkilemesiyle sinir sistemi dumura uğrayıp felç olmuş kişilere "cin çarptı" veya "cin tuttu" denir. Acaba cin veya şeytan insan çarpabilir mi?

İşte Bakara Suresinin 275 no'lu âyetinde bu hususa işaret vardır: "Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar". Şad Suresi'nin 41 nolu âyeti "kulumuz Eyyüb'u da an. O Rabbisine şeytan bana bir yorgunluk ve azâb dokundurdu, diye seslenmişti".

Bir peri peykerin aşkıyla çarpıldı topal
Beni cin tuttu devü aldatıyor insanı
Türlü şeytanlık ile âlemi eyler iğvâ.
Cin mi çarpar, hiç o oğlan delisi şeytanı

Manastırlı Nailî

CİN EVİ : Bu, Bektaşî ve Mevlevî tâbiri olup, hamamlar için kullanılır. Muhtemelen bu tabir, hamamlar'ın şeytanın evi olmasıyla ilgili bir hadisi şerife dayanır.

CİNS: Arapça, cins, tür anlamındadır. Tasavvufta aynı cinsten oluş aynı istidada sahip, aynı meşrebe malik olmakladır.

Karga ile bülbülü bir kafese koysalar,
Birbiri sohbetinden daim melûl değil mi?

Yunus Emre

CİSİM, CİSMANÎ: Arapça, madde, maddî anlamındadır. Çeşitli parçaların oluşturduğu nesneye denir.

CİVANMERD: Farsça, yiğit, delikanlı demek- tir. Fütüvvet ehli için kullanılır. Kâmil, arif.

CÛ': Arapça, açlık. Ruhî gücü artırmak için riyazet yapmak üzere aç kalma. Buna "kıllet-i ta'âm" (yemeği azaltmak) da denir.

CÛD: Arapça, cömertlik anlamına gelir. Karşılık beklemeden vermek. Bu kökten türemiş Cevvâd (cömert)

kelimesi, layık olsun olmasın herkese iyilik yapan kişi anlamınadır. Cevvâd, karşılık beklemez. Seha sahibi (sahî) ise, layık olana verir, olmayana vermez.

CUİYYE: Suriye zâhidleri bu isimle anılırlardı, zira onlar az yemeyi esas almışlardı.

CUMHUR İLAHÎSİ : Tekkelerde (mevlevîhaneler hariç), zikir aralarında, toplu olarak okunan ilahîlere denir. Bu ilahî tekke dışında, çeşitli dinî toplantılarda da okunurdu.

CUR'A-DAN: Cur'a Arapça'da yudum anlamına gelir, Farsça "dan" ekiyle birlikte "yudumluk" manasınadır. XIV-XVI. yüzyıllarda abdalların ve Bektaşîlerin esrara düşkün oldukları, sunulan esrar kabağından herkesin tek nefes çektiği kaydedilir. Bektaşîlerin esrar çekme gülbangı şöyleydi: "Nargilemizi çeken velî, çekmeyen deli, Pirimiz Hacı Bektaş-ı Velî, yuf münkire, lanet Yezid'e, dem olmasın zem, gerçeğe hû, mu'mine yâ Ali".

Bektaşîlik 1480'li yıllara kadar islâmî kurallara sıkı sıkıya bağlı ve dergahtan yetişenler (yol evladı) posta oturma geleneğini sürdürürken, bu tarihten itibaren posta lâyık olan değil, şeyhlerin oğulları (bel evladı), saltanat gibi şeyhliğe oturmaya başladı. Postu, layık olmayanlar işgal edince, eski sağlamlığı kalmayan Bektaşîlik, esrarkeşliğe kadar uzanan bir bozuluşun simgesi oldu.

islam'a sıkı bağlı tasavvuf erbabınca "cur'a" tabiri, sâlikin ulaştığı seyr makamı, sâlikten gizlenen sırlar ve makamlar, sâliki suluk sırasında kaplayan sıfat ve hallerin isimleri, kıdem ve hadis arasındaki farkı kaldıran şey olarak tanımlanmıştır.

Şerbetinin katresin her kim içer cur'asın
Gönlü güher oluben sînesi umman olur.
Sultan Veled

CUSTUCÛ: Farsça, araştırma, tecessüs anlamında bir kelime. Tasavvufta başkasının kusurlarını araştıran, insanları ayıplayan kişiler için kullanılır.

CUY, CUYBAR: Farsça, nehir demektir. Tasavvufta sülük ve ibâdet (kulluk mecrası, kullukla ilgili hüküm ve mukadderatın akış tarzı) anlamlarında kullanılan bir terimdir.

CÜLUS: Arapça oturmak demektir. Allah ile başbaşa kalmak üzere oturup tefekkür, tezekkür, tilavet ve murakabe ile meşgul olmak. Seri Sakatî, "mescidlerde oturmak, kapısı halka açık olmayan ticaret yerleri gibidir" der. Hasan el-Kazzâz geceleri çok cülus yapar (oturur) di. Ona tasavvuftan sorulunca şu karşılığı verirdi: "Ancak ihtiyaç kadarmca az yemek, zaruret olmadıkça konuşmamak, galebe çalmadıkça (iyice bastırmadıkça) uyumamak". Bu sözüyle, gecesinin büyük bir bölümünü oturmakla geçirdiğini kastediyordu. Ebû Yezîd, bir gece oturuşunda ayağını uzatmış, hemen hatif (gizli) den bir sesle irkilmişti. "hükümdarların huzurunda otururken edebe uymak gerek". Ebû Yezîd derhal dizüstü oturuş vaziyeti aldı. Son yüzyıl sufîlerinden merhum Adanalı Sami Efendi'nin doksan küsur yıllık ömründe, dizüstü oturuş şeklinden başka tarzda oturduğunu, eşi de dahil olmak üzere kimsenin görmediği kaydedilir. Edeb ya Hû!... Osmanlılarda sultan tahta oturunca, yeniçerilere cülus bahşişi dağıtırlardı.

CÜMLE KAPISI : Tekkeye girilen dış kapıya, cümle kapısı denir. Cümle kapılarının sağ ve solunda halkalar olur, bu halkalara zincirler bağlanarak, kapının orta yerinde bu iki zincir birbirine düğümlenirdi. Kapıdan giren, kafasını çarpmamak için biraz eğilmek zorunda kalırdı. İnsan yapılandıran, nefis tezkiyesinin gerçekleştiği bu mekanlara dik ve kibirli girilmemesi gerektiği, bu espiriyle anlatılmak istenirdi. Eski Selçuklu Camilerinin özellikle Taç Kapı haricindeki yan kapıları da basık olarak inşa edilir, giren kişinin başını eğmesi sağlanırdı. Zira camiler ibadet mahalli olarak, kulun Rabbisinin huzurunda nefis kibrini kırıp, acizliğinin en derin boyutlarda farkına vardığı yerlerdi.

CÜNBÜŞLEMEK : "Çay içmek" gibi, içmek anlamında kullanılan bir tâbir. "Çay ilahisi" içilen çaydan duyulan haz ile okunur ve dinlenirdi.

CÜNEYDİYYE: Cüneyd-i Bağdadi (ö. 298/910)'nin fikirleri çerçevesinde oluşan Bağdâd tasavvuf okulunun, XI. asırdan itibaren bir tarikat şeklinde kabul edilmesiyle ortaya çıkmıştır.

CÜNEYDÎ SARIK : Bir sarık türüdür. Sarıklar ya katları gelişigüzel, yahut aşağı indirip yukarı çıkarmak suretiyle sarılırdı. Bu çıkış ve inişin üstüste gelmesinden bir çeşit kafes oluşurdu. Mevlevîlerce "kafesî destur" denilen bu tarz sarığa, öteki tasavvuf okullarında "cüneydî sarık" adı verilirdi. Katları gelişigüzel sarılan sarıklara da "dolama" denirdi.

CÜNÛN: Arapça, delilik demektir. Söz ve işlerin akışına aklın fazla etkili olmaması şeklinde ortaya çıkan akıl bozukluğu. Aşıkların, Allah'tan başkasıyla meşgul olmaması, İlâhî aşk ile sarhoşluğu yaşamaları, deli

olmadıkları halde deli gibi görünmeleri.

CÜZ: Arapça, parça demektir. Tasavvufî olarak bu tabir, tasavvufta mertebe-i saniye, mertebe-i esma ve sıfat, kesret ve ta'ayyünat anlamında kullanılır.

CÜZÛLİYYE: Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezülî (ö. 870/1465) tarafından kurulan ve Bedeviyye-i Şâziliyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu. Delâil-i Hayrat'ı n müellifi Süleyman el-Cüzûlî bu yola mensuptur

ÇÂH-I ZANAH: Farsça, çene çukuru anlamında bir tamlama. Temaşa hâlinde görülen sınırlardaki müşkiller.

ÇALİPÂ: Farsça, haç demektir. Tabiat, maddî âlem. Çalipân: Bektaşî hilâfet ve icazetnamelerine konulan başlık.

ÇALMA-ÇALMA DESTÂR : Bir tür sarık. Bu sarıklara çalma destâr da denilir. Çalma sarıklar, beyaz renkli olup ilmiyye sınıfına mensup kimseler tarafından giyilirdi. Kelime olarak çalma, sıvama olmayan kaba şey demektir.

ÇAR ALÂMET: Farsça-Arapça. Çar, çehâr'dan bozulmuş olup dört manasına gelir. Alâmet, işaret, iz, nişan, sembol gibi manaları ihtiva eder. Bu şekilde çar alâmet, dört işaret demektir. Bektaşîlerde, halife olan kişiye, deriden dikilmiş, iç tarafında bir şeyler konmak için düğmeyle iliklenen deliklere sahip, bele sarılan ince ve uzun bir sofra, çerâğ (yani mum), alem (yani bayrak) ve seccade verilir. Sofra, çerâğ, seccade ve alem o kişinin Bektaşî olduğunun alâmeti olması münasebetiyle, bu enstrümanlara çehar-alâmet, veya galat tarzda kullanılışıyla çar alâmet denir. Sofra, ince, uzun olması sebebiyle elif harfine benzetilerek, elifî sofra adıyla da anılırdı.

ÇAR DARB: Farsça-Arapça. Dört vuruş demektir. Kalenderîler ve abdallar, başlarında biten bütün kılları usturaya vurdukları için, yapılan traş işlemine bu ad verilmiştir. Başta bulunan kıllar dört çeşittir: 1. Saç, 2. Kaş, 3. Bıyık, 4. Sakal. Kalenderîler ve abdallar tıraş oldukları zaman, başlarının üzerinde hiç kıl bulunmazdı. Bu durumu ifade etmek üzere, çar darb yapan dervişler için cevâlıka, cavlaklar, terimleri kullanılırdı. Hayderîler, ve Câmîler de, bu Kalenden dervişleri gibi, saç ve sakallarını tıraş ettirirler, ancak bıyıklarını kesmezlerdi. XVI. yüzyıl Mevlevîlerinden Sîneçak Yusuf Efendi de, çehâr darbı kabul edenlerdendir.

Sakalımla başımı
Bıyığımla kaşımı,
Hak onara işimi,
Bu sakalı kırkarım
Kaygusuz Abdal

Kalenderîler çar darbı şu şekilde izah ederler: Derviş, Allah'ı zikirle meşgul iken kendisine bir hâl gelir, o sırada dervişin kalbi dört darb ile zikreder. Bu durumdaki bazı dervişlerde neş'e zahir olur, bu neş'enin etkisiyle saç, sakal, bıyık ve kaşını tıraş ederler. Abdalların açıklaması da kısaca şu şekildedir: Âlem-i mânâda insanın yüzü, şu gökteki aydan daha parlaktır. Bu parlaklığı, siyah renkli baş kılları ile örtmek niye? Modern çağdaki bunalımın doğurduğu "skin heads" (Dazlaklar) gurubunun cevâlıka ile herhangi bir bağının bulunmadığını ifade etmek zaittir, gereksizdir.

ÇÂRDEH-İ MA'SÛM-I PAK : Farsça, on dört temiz suçsuz demektir. İsnâ Aşeriyye ve bazı tasavvufçulara göre bu ondört kişi, Hz. Peygamber, Hz. Falıma, ve oniki imamdır. Bektaşîler 12'yi 14'e çıkartırlar ki bunlar şunlardır:

1.Hz. Ali (r)
2. Muhammed Ebûbekr İbn Aliyyi'l-Murtazâ
3. Abdullah İbn Hasan İbn Aliyyi'l-Murtazâ
4. Kasım İbn Hüseyn İbn Aliyyi'l-Murtazâ
5. Hüseyn İbn Ali Zeynelâbidin İbn Hüseyn
6. Kasım İbn Ali Zeynelâbidin
7 Aliyyi'l-Ahtaş İbn Muhammed el-Bâkır
8. Abdullah İbn Ca'fer-i Sâdık
9. Yahya el-Hâdî İbn Ca'fer-i Sâdık
10. Salih İbn Musa el-Kâzım
11. Tayyib İbn Musa el-Kâzım
12. Ca'fer İbn Muhammed et-Takî
13. Ca'fer İbn Hasen el-Askerî

14. Hasen İbn Hüseyn el-Askerî (Radıyallahu anhum).
Listeden anlaşılacağı üzere, bu ondört suçsuz temiz kişiler, Hz. Ali (r)'nin neslinden gelenlerdir.

ÇÂR-I YAR-İ GÜZİN: Farsça, dört seçkin dost anlamında zincirleme bir tamlama. İlk dört halife: Hz. Ebubekir (r), Hz. Ömer (r), Hz. Osman (r), Hz. Ali (r).

ÇARK-ÇARH: Farsça. Yaka, gök, talih, okyayı, yer, devam eden, süren gibi manaları ihtiva eder. Mevlevîler sağ ayağa çarh, sol yağa da direk derler. Semâ sırasında, direk adı verilen sol ayağa dayanılarak, sağ ayak döndürüldüğü için bu adın verildiği kaydedilir. İki türlü çarh vardır: Tam çarh ve yarım çarh. Sema sırasında sağ ayak kaldırılır bir tur atılır, ilk noktaya değerse, buna tam çarh, tam daire tamamlanmaz ise yarım çarh denir. Çark atma tekniğini kaynaklar şu şekilde kaydeder: Sol ayak sabittir. Mevlânâ bunu "bir ayağımız şeriatta sımsıkı sabittir, kımıldamaz, yani İslâm'dan vazgeçmeyiz, ona sıkıca bağlıyız, bütün vücud varlığımız onun üzerine bina edilmiştir, dayanağımız İslâmdan başkası değildir." şeklinde açıklar. Sağ ayak ise, dönme hareketini Kabe'yi tavaf dâiresi pozisyonunu esas alarak yapar. Mevlana Celâleddin Rumî, sağ ayağın çizdiği bu daireyi, "biz diğer ayağınızla bütün meşrep, din, mezhep, görüş, fikir, hikmet ve kanaatleri dolaşır, onları tanır, bilir, onlara hoş görü ile davranırız, onları anlamaya çalışırız, diyalog kurarız" şeklinde açıklar.

ÇAR TEKBİR: Farsça-Arapça. Dört tekbir demektir. Bu tekbirler cenaze namazında alınır. Tasavvufta dört tekbir, her şeyden sıyrılmak manasını ifade eder. Cenaze namazı tekbirlerle kılındığında, artık ölü toprağa verilir, dünya ile bir ilgisi kalmaz, işte sufîler de ölmeden önce ölme sırrına ulaşmak için, varlıklarının cenazesini fenaya defneder. Ünlü iran'lı sufî Hafız, Divan'ında "Ben aşk çeşmesinden abdest alınca, dört tekbirle varlığın cenaze namazını kıldım" der.

ÇARUPKEŞ: Farsça, Çârûb, süpürge demektir. Peygamber Efendimizin (s) türbesini süpüren kimse için kullanılır. Tasavvufta da, tarikat şeyhleri için terim olmuştur. Şeyhler, müridlerinin kalbinde, Allah'a ulaşmayı engelleyecek yetmiş bin perdeli maniayı süpürdükleri için "süpürgeci" unvanıyla anılmışlardır. Anadolu'da, türbelere süpürge adama âdeti ile bu espiri arasında bir bağlantı olduğunu zannediyoruz. Türbelere verilen süpürgeler, Annemarie Schimmel'in de ilgisini çekmiştir.

ÇAVUŞ: Türkçe çavmak kökünden türetilmiştir. Orduda onbaşının üstündeki rütbeye denir. Ancak bu kelime esas anlamı itibariyle haber taşımayı ifade eder. Herhangi bir işe bakan kişi anlamında da kullanılır. Günümüz, bazı sufiyye mekteplerinde özellikle Rifâîlerde, müridlerin ruhanî terbiyesinde, şeyhe yardımcı olmak üzere, şeyh tarafından seçilen, manevî olgunluğa ermiş kişilere çavuş denmektedir. Bunun üzerinde nâiblik veya vekillik gibi unvanlar bulunur.

ÇEHRE: Farsça gülyüz demektir. Kemal sahibi ariflerin gönüllerinde pırıldayan mutlak tecelliler. Sâlikin rüyada veya kendinden geçtiği sırada gördüğü tecelli ki maddi âlemde görülmez.

ÇELEBİ: Türkçe. Çalab, Allah manasındadır. Sonundaki nisbet yâ'sı ile Çelebî, Allah'a ait adam, Allah adamı demektir. Kibar zarif kimselere de "çelebî adam" denir. XVII. yüzyılın sonlarına kadar bilgin ve soylu kimseler için, yine bu unvan kullanılmıştır. Mevlâna'nın soyundan gelenler "Çelebî" olarak anılmış, ancak Mevlâna'ya ana tarafından akraba olanlar "inâs çelebî": baba tarafından akraba olanlara da "zükür çelebî" denmiştir. Hacı Bektaş'ın nefes evladı (manevî evlad) yahut belinden gelen kişilere de "Çelebî" denir. Mevlevî çelebilerinden ayırmak için "Bektaşî çelebilerinden" diye kayıt konulur. Çelebî kelimesi, Farsça gramerine uygun olarak "Çelebiyan" şeklinde çoğul yapılır. Mevlevîlerden, Mevlânâ'nın maddî bakımdan akrabası olmadığı halde: Mesnevî'nin yazılmasına önayak olan kişiye bu unvan verilerek Çelebî Hüsameddin denmiştir. Normal olarak çelebî ifadesi isimden sonra kullanılırken, bu zatın adının başına getirilmesi, esas çelebîlerden ayırmak içindir. Çelebî'nin isimle beraber kullanılışı şöyledir: iskender Çelebî, Mehmed Çelebî, Ali Çelebî, Salih Çelebî, ibrahim Çelebî. Genel olarak çelebî deyimini, Allah yoluna sülük eden, maneviyat erleri için kullananlar da vardır.

ÇELEBÎ EFENDİ: Türkçe-Rumca. Çelebî, daha önce ifade ettiğimiz gibi Allah manasına gelen Çalap kelimesinin nisbetidir. Efendi ise Rumca asıllı bir kelime olup okumuş kibar kimse, malik, sahip gibi manaları vardır. Seyyid, hoca, kadı, molla ve şehzadeler için kullanılmıştır. Çelebî Efendi, Konya Mevle-vihanesi postnişinine verilen addır. Mevlevîler arasındaki unvanı "aziz efendimiz" şeklindeydi. Çelebî Efendi, Mevlânâ Celâleddin Rûmi'nin mutlak anlamda vekili, bütün mevlevi şeyhlerinin başı idi. Diğer Mevlevî şeyhleri, onun vekili idi. Çelebî Efendi, istediğini tayin edebilme yetkisine sahipti. Ziyaret için gittiği dergahlarda bulunan postlar, kendisine sunulurdu. Bu makamı, Mevlâna'nın erkek çocuğundan gelenlerin en ehil olanları işgal etmiştir. Sadece Ebu Bekir Çelebî Efendi isminde bir zât, bütün özelliklere sahip olduğu halde, muhtemelen bazı olumsuz cereyanların etkisiyle makamından uzaklaştırılarak, yerine kız evlattan gelen Karahisarlı Arif

Çelebî Efendi tayin edilmişti. Mevlevîlikte, çelebilik makamını elde edebilmek için veraset usûlü kabul edilmemişti. Teamüle göre, postnişin olan bir Çelebî Efendi öldüğü zaman, Mevlânâ ailesine mensup olanlarla dergâhın ileri gelenleri ve kıdemli dervişler, ölen zatın evlatları ve amcazadeleri arasından ehliyetli ve liyakat sahibi bazılarının kendilerinden sonra seçilmelerini tavsiye edenler de olmuştu. Çelebî Efendilere hükümet tarafından da çok ehemmiyet verilirdi. Çelebî Efendiler, padişahlara uzun süre kılıç kuşatmışlardır. Bu nedenle Postnişinlik makamında değişme oldukça, seçilen yeni çelebî ve post-nişinlere padişah tarafından ferman verilmek suretiyle, yapılan seçim teyid ve tasdik olunurdu.

ÇELİK, ÇELİKLEME : Çelik, Türkçe bir kelime olup değnek manasınadır. Parmak kalınlığında yarım metre kadar uzunluğundadır. Mevlevî tekkelerinde, tekkenin toplantı yeri olan meydanda, kazancı postu üzerinde asılı dururdu. Tarikat edebine aykırı iş yapanlar, bu değnekle acıtmadan vurularak terbiye ve edebe getirilir, bu dövme işine "çelikleme" denirdi. Kabahatli olan derviş, erkândan ise, şeyh yahut aşçı dede tarafından; çilede bulunanlardan ise kazancı tarafından çeliklenirdi. Gerek dede, gerek derviş, diz çökmüş olan şeyh, aşçı dede yahut kazancı dedenin dizi üstüne başını kor, o da çeliği omuzunu geçmeyecek şekilde kaldırmak suretiyle, bir kaç çelik vurur. Bittiği zaman bir gülbank okuyup kabahatlinin suçunun affı niyazında bulunurdu.

Sende nedir bu resimlik
Satma sana gel dedelik
Sırtına bin elli çelik
Urmalı mutlak dediler

Türâbî

Suç biraz büyükse, dergâhın genel mürebbîsi, Aşçı Dede'ye bunu söyler, o da bu cezayı, semahanede bir kaç dervişin gözü önünde verirdi. Çelikleme olayı, Bektaşîlerde de vardır.

ÇENGİ: Çeng, harbe benzer bir müzik aletidir. Kavisli ağaca takılı, bağırsaktan yapılmış yirmi üç telden meydana gelir. Bu müzik âletinin kökeni Doğu'dur. Bu âleti çalana çengi denir. Mevlevi mutasavvıflarından bestekâr Yusuf Dede, bu enstrümanı çalmakta üstâd olduğu için "çengi" lakabıyla anılmıştır.

ÇERAG: Farsça. Kandil, mum gibi manaları vardır. Topraktan veya madenden yapılmış kandil. İçine yağ konulup yan tarafındaki deliğe bir fitil takılarak yakılırdı. Çerağ, Bektaşîlerde makamlardan biriydi. Burada, diğer makamlarda olduğu gibi niyaz olunurdu. Nasib alan yeni talib, rehberinin kılavuzluğu ile buraya geldiği zaman, rehber kendisine şöyle derdi: "Buna çerağ derler. Bu çerağ, nûr-ı Muhammed Ali'dir. Cümle canlar, bunun nuruyla münevverlenip, onların cemâliyle müşerref olunup, her hakka erişilen makamdır." Tekkelerde çerağın yakılması veya söndürülmesi icabettiği zaman "çerağı yak", "çerağı söndür" denilmez "çerağı uyandır", "çerağı dinlendir" denilirdi. Çerağ nefesle üflenerek söndürülmez, elin hareketleriyle dinlendirildi. Bektaşî meydanlarındaki mumlara, özellikle, mutfakta yakılan mum ve lambaları uyandırmak için kullanılan kandile, çerağ denilirdi. Kandilin kudreti temsil ettiği kanaati yaygındı. Diğer tarikatlarda da, kandile çerağ denilir.

ÇERAĞCI: Tekkelerde çerağın arzettiği önem büyüktür. Bunu, çerağı yakıp söndürmek için, ayrı bir görevli tayin edilmesinden anlıyoruz. Kaynaklar, tekke hizmetleri arasında, ifa ettiği görev itibariyle çerağcının önemli bir kişi olduğunu kaydetmektedir. Güneş batma zamanı, Mevlevî meydanlarında bir mum yakılırdı ki, buna çerağ denirdi. Akşam ezanı okunduktan sonra, mescidin mumları bu çerağ ile uyandırılırdı. Sımathane (yemekhane) deki mumlar da, aynı minval üzere tutuşturulur ve bu tutuşturma işinden önce Şeyh yahut en kıdemli dede, "çerağ gülbangi" okurdu. "Çerağ-ı rûşen ziyâ-yı imân, dem-i Hazret-i Mevlâna Hû diyelim Hû" ifadelerinden sonra, hep birlikte "Hû" çekilir ve sofraya oturulurdu. Bu gülbank, mumların yanması ve verdiği nimetlerden dolayı Allah'a şükrün bir ifadesi olarak değerlendirilirdi.
Çerağcının görevi, işte buydu. Kaynaklarda, tekkelerde kandilcilik görevi, bir başka kişinin yaptığı, farklı bir hizmet olarak kaydedilir. Kandilcilik görevini üstlenen kişi, mescidin dışındaki kandilleri hazırlayıp yakardı.

ÇERAĞ GÜLBANKİ: Mevlevî tabiri olarak çerağ gülbanki, mumların (çerağlarm) yakılması sırasında okunurdu. Bu gülbank şu şekildeydi: "Çerağ-ı rûşen-i fahr-i dervişan, ziyâ-yı iman, kanûn-ı merdân, dem-i Hazret-i Mevlânâ Hû diyelim Hû". Bu gülbanktan sonra, dervişler topluca "Hû" çekerlerdi.

ÇERÂĞ-I MÜRDE: Farsça, ölü çıra demektir. Marifet nuru ile aydınlanmamış kalb, ölü kalb.

ÇERKEŞİYYE: Çankırı Çerkeş'i! Hacı Mustafa Efendi (Ö. 1229/1813) tarafından kurulan, Nasûhiyye-i Halvetiyye'nin şubesi olan bir tasavvuf okulu.

ÇEŞM: Farsça, göz anlamındadır. Osmanlılarda, kızağa çekilen gemilerin durduğu, üstü kapalı sündürmelere çeşm denilirdi. Tasavvuf? bir terim olarak, A'yan dışında Hakk'ı müşahede için kullanılır. Allah'ın basar sıfatı: el-Basir.

ÇEŞM-İ ÂHÛVÂNE: Farsça, ceylan gözlü demektir. Allah'ın "Settar" ismiyle kulunun suçlarını örtmesi ve ona hangi hataları işlediğini göstermesi. Bu, kulun iyiliğine olan cemal tecellisi, Allah'ın ona olan lütuf ve inayetidir.

ÇEŞME: Farsça, pınar, göz, kaynak demektir. Tasavvuftaki anlamları şöyledir: İlâhî feyzin kaynağı, âmâ (körlük) âlemi, Hakka eren kâmil arifin kalbi.

ÇEŞME-İ HAYVAN: Farsça, hayat çeşmesi demektir. Tasavvufta, marifetin kaynağı ve aslı anlamında kullanılan bir terimdir.

ÇEŞME-İ ZİNDEGÂNİ: Farsça, dirilik suyu veya diriltici su, âb-ı hayat anlamındadır. Akl-ı Surh, aynu'l hayat (hayat pınarı).

ÇEŞM-İ HUMAR: Farsça, mahmur göz. Salikten, kusurlarının gizli tutulmasıdır ki, bu kusurlar ondan yüksek kemal sahiplerine malûm olur; ancak onlar, bu kusurları, sahibine açıklar veya açıklamazlar.

ÇEŞM-İ MEST: Farsça, mahmur göz. Bu terimin açıklaması şöyledir: Hakk'ın sâlikin kusurlarını, sâlikten de halkdan da gizlemesi, af ve mağfirete mazhar olması.

ÇEŞM-İ NERGİS: Farsça, nergis gözlü anlamında bir tamlama. Sâlikin iyi hallerinin, mükemmel niteliklerinin ve yüksek mertebesinin örtülü tutulması; bazen sâlik veli olduğunu bilir, ancak halk bilmeyebilir, bazen de halk bilir, kendi bilmez.

ÇEŞM-İ SİHR-ENGİZ: Farsça, büyüleyici göz, sihirli bakış. Tasavvuf! anlamcilâhî cezbe.

ÇEŞM-İ ŞEHLA: Farsça, hafif şaşı göz. Sâlikin yüksek makamda olduğunun gerek kendisi, gerekse başkası tarafından bilinmesi. Bu, şöhrete yol açması bakımından tehlikeli sayılır.

ÇEŞM-İ TEREK: Farsça, yırtık göz. Sâlikin olduğu hal, kemal ve yüksek makamın, hem kendisinden, hem de halktan gizlenmesi.

ÇEŞM-İ BÜLBÜL: Farsça bülbül gözü demektir. Çizgili ve hareli olarak yapılmış cam ürününe Çeşm-i Bülbül denir. Bu cam işleme tekniğini ilk kez Venedik'ten getiren kişi, Üçüncü Selim devri Mevlevî sûfilerinden Mehmed Dede'dir. Şeyh Efendi, bu san'atı Venedik'te öğrenir, İstanbul'a döner ve Beykoz'da bir tezgâh kurarak, bu san'atı daha da ileri götürür. Ona renkler verir, çizgilerini yeniden düzenler, dantelâ tarzında hareler yapar, Kur'an-ı Kerim tezhibini andırır bir şekilde altınlısını da imal eder. Yaptığı altınlı kadehi, Üçüncü Selim'e hediye eder. işte bu hediye sırasında imal ettiği bu san'at eserine "Çeşm-i Bülbül" adını verir. Mevlevî Şeyhi olan bu sanatkarın, eserine çeşm-i bülbül demesinin nedeni şudur: Çeşm-i Bülbül'ün en ayırdedici özelliği, onu gözünüze yaklaştırıp havaya bakarsanız, içinde, bülbül gözü gibi hâreler menevişler görülür. İşte bu görüntüyü vermesi sebebiyle, Şeyh Efendi ona "Çeşm-i Bülbül" adını vermiştir.
Kaseler çini, tabaklar mertebânidir bütün, Çeşm-i bülbüller birer şehkâr-ı manidir bütün. Fazıl Ahmed AYKAÇ

ÇİLE: Farsça, kırk anlamına gelen çihil'den düzenlenmiş bir terim. Bir şeyh nezaretinde derviş, karanlık bir hücrede yalnız başına kırk gün süre ile az uyumak, az yemek, az içmek ve mümkün mertebe sürekli ibadetle meşgul olur ki bu olaya, çile denir. Bu, nefsi eğitmek için belirli bir süre halktan uzak kalıp olgunlaşmayı elde etmek için yapılır. Tasavvuftaki çile, ömür boyu değildir, sadece kırk gündür. Zira tasavvufta esas olan, "el kârda, gönül yârda" yani "el günlük maişet teminiyle meşgul iken, kalb Allah ile beraber olmaktır". Nitekim, Nur Suresinin 37'nci âyetinde bu husus, şöyle desteklenir: "Ticaret ve alışverişin Allah (c.c)'ı zikirden alıkoymadığı erkekler..."

Çileye, Arapça olarak erbain de denir. Hemen hemen her tekkede, eskiden bu iş için bir veya birkaç hücre bulunurdu. Çile olayı şöyle cerayan ederdi: Şeyh, dervişi çile odasına güsul abdestli olarak dua ile sokar, Fatiha çeker, kapıyı kapayıp giderdi. Odada bir post, yahut seccade, bir mütteka (bkz. müttekâ) ve hücrenin rafında bir Kur'an-ı Kerim bulunurdu. Derviş, bu hücreden, sadece gerekli olduğu zaman çıkardı: Tuvalet, abdest, cuma namazı vs. gibi. Çıktığında kimseye bakmaz, kimseyle konuşmazdı. Yiyeceğini, içeceğini, belirli vakitte bir derviş getirip hücreye bırakıp, selamdan başka bir söz konuşmazdı. Geleneklere göre, çileye girene ilk gün kırk zeytin verilir, her gün bir eksilterek (39, 38, 37, 36, 15 ila...) kırkıncı gün sadece bir zeytin verilirdi. Yiyeceğin zeytin olması, Nur suresi'nin 35. ayetinde de ifade edildiği gibi (min şeceretin mübâreketin zeytûnetin), onun mübarekliğinden kaynaklanmaktadır. Derviş çileden çıkınca, kırk gün içindeki tefekkür ve rüyalarını şeyhine anlatırdı. Şayet Şeyh, gerek görürse onu hemen ikinci bir çileye sokardı. Birbiri ardınca üç çile çıkaran olurdu. Derviş çileyi bitirip hücreden çıkınca, şükür kurbanı kesilir, kesilen kurbanın et suyuyla

hazırlanan tirid yemeği ona sunulur, diğer ihvanı da onu tebrik ederdi. Günümüz Türkiye'sinde, bu uygulama hemen hemen kalkmış gibidir. Bunun sebebini sorduğumuz mürşid-i kamiller, "devrimizde helal rızık kalmamıştır. Çileye giren, hem az, hem de şüpheli yiyecekle bu uygulamaya tâbi tutulursa, görme, işitme, konuşma gibi bazı özelliklerini kaybedebilir. Devrimiz zâten çile devri, değildir, dış âlemde gezip nefsini zaptetmek de yeterlidir" cevabını verdiler. Mevlevîlerin çilesinin mutfakta 1001 günlük hizmet ile olduğu kaydedilir.

ÇİLE ÇIKARMAK : Saliklerin, nefsin tezkiyesi (arınması), kalbin saflaşması için bir hücreye girip kırk gün süreyle ibadet, zikir ve fikir ile meşgul olması. Çile bazan, zelle (ufak kusur) karşılığında ceza şeklinde de uygulanırdı. Mevlevî dervişleri, çileyi mutfak hizmetleriyle çıkarırlardı. Yemekle beraber dervişler de pişerdi. Çilenin şeklini mürşid tayin ederdi. Diğer tasavvuf okullarında çileyi yolculuk yaparak çıkaranlar da vardı.

ÇİLE ÇEKMEK : Mihnet ve meşakkat çekmek demektir. Tasavvuf erbabının çile hücresine girmesi ve orada kırk gün kalması, külfetli bir iş olduğu için, o makamda kullanılırdı. Şiirde şeddelendirmek suretiyle kullanılırdı.

Ne çille çektiğimi bu riyay-ı gamda fakir.
Görünce nakşını göstermede imkan hasır.

ÇİLEHANE: Farsça, çile evi demektir. Tasavvuf erbabının çilelerini doldurdukları özel hücreye çilehane denirdi. Tekkelerin karanlık ve rutubetli odaları, çilehane olarak kullanıldığı gibi, bu hücre, bazen de, dağbaşlarında ve tenha yerlerdeki mağaralarda inşa edilirdi.

ÇİLEKEŞ: Farsça, çile çeken anlamında bir ifade. Hücrede çile dolduranlar için kullanılan bir tabir. Yokluk içindeki fakir ve garip için, çektikleri sıkıntılar sebebiyle, bu tabir kullanılır.

ÇİLE KIRGINI : Bin bir günlük hizmeti, bitirmeden, çileyi terkeden kişiye çile kırgını denir. Bu durumda olan kişi, eğer pişman olur da hizmete (yani çileye) dönmek isterse, kaldığı veya bıraktığı yerden değil, baştan başlardı.

ÇİLE-İ MERDAN: Farsça, erkeklerin çilesi anlamında bir tamlama. Mevlevi tabiri. En yorucu hizmetlere, çile-i merdan denirdi.

ÇİLE-İ MA'KUSE: Farsça ters çile demektir. Derviş kendini ayaktan tavana bağlayarak tepesi aşağı çile çıkarır ve buna çile-i ma'kûse denirdi. Ebu Said Ebûl-Hayr'm bu şekilde çile çıkardığı kaydedilir. Buna Salât-ı maklûb da denir. Rivayetlere göre Harut ve Mârût, Babil Kuyusunda (Çah-ı Bâbil), bu şekilde çile çıkarmaktadır.

ÇİŞTİYYE: Ebu ishak Bendenüvaz veya Çişt'li (Horasan) Hoca Ahmed Abdal (ö. 355/965) tarafından kurulmuş, Hoca Muinuddin Çiştlî (ö. 633/1236) tarafından Acmir (Hindistan)'a taşınmıştır.

ÇİVİ TUTMAK : Mevlevi dervişi sema ederken, dönmekte olduğu yeri terketmez, bu noktada sabit kalarak deveran (dönme)'a devam ederse, buna çivi tutmak denir. Bunu başaran dervişe de, çivisi sağlam denir.

D

DÂÎ: Arapça, davet eden, çağıran demektir. Halkı sevk ve yönetme bilgisi verilen kişi. Batınî propagandacılarına dâî denir.

DÂİRE: Arapça, dönen yuvarlak, çember gibi mânâları vardır. Adn Cenneti'nde, Hakk'ı görmek üzere insanların bir araya gelip toplanmış halde bulunuşuna verilen isim.

DÂİYE : Arapça istek, içten gelen arzu anlamında bir kelime. Nefsin arzu ve eğilimleri, daiyye-i nefsaniyye.

DAKİKA: Arapça incelik kimsenin anlayamadığı ince sır. Çoğulu dekaik'dir. Dekaik, hakaik'den daha üstündür.

DAKKÂKİYYE: Ebû Ali el-Hasen b. Ali ed-Dakkâk (öl. 412/1021) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

DAL SİKKE: Türkçe-Arapça. Dal düz, sade, çıplak manasına; sikke de mevlevîlerin başlarına giydikleri keçeden serpuş anlamına gelir. Sikkenin sarıksız olanına, dal sikke denir. Destâr sarılmış olan sikkelere ise, destârlı sikke tâbiri kullanılır.

DAM : Farsça tuzak demektir. Vehim ve hayal tuzağının kurulduğu yer. Dünya, madde âlemi. "Âlemde olan her şey vehim ve hayalden ibarettir."

DANÂİN: Arapça, bir kimseye tahsis edilen şeye denir. Allahü Teâla ile özel münasebet kurmuş olan Allah dostlarından, havas tabakasına ulaşmış kişilere denir. Hadislere göre, Allah bunlara parlak nurlu elbiseler giydirir, onları afiyet içinde yaşatır, yine afiyet içinde canını alır.

DAR: Arapça ev, Farsça idam sehbası manasınadır. Tasavvufta Bektaşîlik ıstılahları arasında geçer. Muhibbin, can feda etmek üzere meydanda ikrar verdiği yerin adıdır. Meydânın tam orta yerine dar denir. Biat ve tarikat talkini töreni gibi merasimler, burada icra olunur. Tasavvuf Edebiyatında, "Hallâc-ı Mansur" un başına gelen olayı ifâde etmek üzere, şiirlerde lügat mânâsı ile kullanılırdı (yani idam sehbası mânâsına). Dâr-ı Mansur konusunu işleyen çok sayıdaki şiirlerden bir beyt de şudur:

Circis oldum basıldım, Mansur oldum asıldım
Hallaç pamuğu gibi, bunda atılıp geldim.
Yunus Emre

DARB-I ESMA: Arapça. İlâhî isimlerin darb (özel bir şekilde kalbe vurdurmak) ile zikri. Bu, Halvetiyye ıstılâhlarındandır. Halvet? âyinlerine bu ad verilirdi.

DÂRU'L-EMÂN: Arapça. Emin olunan yer emniyetin bulunduğu ülke, diyar, tecavüzden, saldırıdan masum, sığınılacak yer. Bu, bir Bektaşî tâbiridir. Meydân kapısının bir başka adıdır. Başta baba olmak üzere tüm dervişler, bu kapının eşiğinde niyaz ederlerdi, ikrar veren derviş ikrar verdikten sonra, rehberinin yol göstermesiyle "dârü'l-emân'a gelir, orada niyaz ederdi. O sırada rehber, dervişe, "buna kapı derler ve bu makama da dârü'l-emân derler. Bu, erenler kapısıdır. Bu kapıya gelen, geri dönmeyip meram ve maksada erişilen mahaldir" derdi. Bu olay, manevî tekâmüle yönelişin sembolü olarak değerlendirilmektedir.

DÂRU'L-GURÛR: Arapça, aldanış yeri mânâsına gelir. Tasavvuf ıstılahı olarak, bir imtihan dünyası olan şu yaşadığımız âlemi anlatır.

DÂRU'L-MESNEVÎ: Arapça. Mesnevî evi, veya Mesnevî okunan yer demektir. Mevlevî ıstılahıdır. Mesnevî okutmak üzere açılan dersanelere Dâru'l-Mesnevî denilir. İlk Darü'l-Mesnevi, 9 Muharrem 1260 (1844) tarihinde Murad Molla Dergahı'nda, İstanbul'da açılmıştır. Buradan ilk mezun olanların icazet merasiminde, Sultan Mecid de hazır bulunmuş ve icazet alanlara çeşitli hediyeler dağıtmıştır. Mesnevî okuyanlara özel bir ıstılah olarak "Mesnevîhan" denir.

DÂRU'R-RAHMÂN - DÂRU'Ş-ŞEYTÂN: Allah'ın evi şeytanın evi anlamlarında iki Arapça tamlama. İnsan, Allah ile şeytan arasında olup, Allah'a bakan yönüne Daru'r-Rahmân, şeytana bakan yüzüne Dâru'ş-Şeytan denir. Birine akıl, diğerine cehl, veya âhiret ve dünya da denir.

DÂVÂ-MÂNÂ: Arapça, dâ'vâ kelimesinin, iddia, mesele, problem, ülkü vs. gibi mânâları vardır. Mânâ ise, iç, ruh, bâtın, kelime, söz, hareket veya işaretin ifade ettiği, anlattığı şey anlamlarını ihtiva eder. Dâva, bir kulun, kendinde olmayanı ileri sürdürmesidir ki bu, Allah ile kul arasında bir perdedir. Bir başka deyişle, bir kul tâatlardan herhangi bir şeyi kendine izafe eder de, bu tâatların onda hakikati, isbâtı, geçekliği bulunmazsa, onun iddiası asılsız olur. Böyle bir dervişin Allah'la alâkası kesilir. Bir dervişin mübtelâ olduğu en ağır hicâb, işte budur. Bunun zıddı olan, tâatı veya tasavvufî bir hâli kendinde gerçekleştirilmiş kişi, mânâ ehlidir. Mânâ ehlinde de dâva (iddia) olmaz. Davalı kişi de, dâvasına mânâ göstermek, dâvasını mânâ ile doğrulamak zorundadır. Bu nedenle mânâsız dâva bâtıldır.

Bize dîdâr gerek, dünya gerekmez
Bize mânâ gerek, dâva gerekmez
Bu yolda da'vi (yani dâva) sığmaz, ma'ni (ma'nâ) gerek
Neyi kim sever isen ânı gerek.
Yunus Emre

DEBİRİSTÂN: Farsça okul demektir. Debiristân-ı ezel, debiristân-ı kıdem. Ezelî okul, lâhût âlemi, ruhlar makamı.

DEBÛR: Arapça. Batıdan esen ve Ad kavmini helak eden rüzgarın adı. Nefsin hevâsmın hücumu ve nefsi istilâ etmesi, kelimenin ıstılah anlamını tarif eder. Bunun zıddı, Doğu rüzgarıdır ki, Saba rüzgarı diye anılır. Bu da, ruhun eğiliminin ağır basıp ruhu istilâ etmesidir. Hz. Peygamber (s) "Ben Sabâ ile yardım olundum, Ad kavmi Debûr ile helak oldu" demiştir. (Sahih-i Buharî, Kitâbü'l Megâzî ve Ahmed ibn Hanbel Müsned, c. I. s. 223). İnsanın kalbine doğan havâtır, eğer Allah'ın arzu ettiği şeylere mutabakat halinde ise, bunun hadiste bildirilen Sabâ, aksinin ise insanı helake sevkeden Debûr ile terimlendirilmesi, tasavvufun sünnetle sıkı irtibatına güzel bir örnek teşkil eder.

DEDE: Türkçe bir kelime olup Mevlevîlikte, muhiblikten sonraki mertebedir. Muhib, derviş olmaya ikrar verip çilesini tamamladıktan sonra, kendisine bir hücre verilir ve dede diye anılır. Dede, yeni muhibleri kendi liyakatine ve kabiliyetine göre "Mesnevî" okutarak, âyin meşkederek, ney üflemeyi, usûl tutmayı belletmek suretiyle, kudüm-zen olarak yetiştirerek terbiye etme görevini icra eder.

Dedelik, alevîlerde, soydan gelenlere mahsustur. Yani, Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyidlere, dede denir. Ancak bunların irşâd makamında olması gerekir. Bektaşîler, Hacı Bektaş Dergahı'nda şeyh olan babaya, Dede Baba derler.

Bu konudaki bazı atasözleri şu şekildedir:

"Dede himmet, oğul hizmet": Bununla, dervişin maneviyat makamlarında ilerleyebilmesi için şeyhine, ihvanına ve din kardeşlerine hizmet etmesi gerektiği ifade edilir.

"Kendisi muhtâc-ı himmet bir dede, nerde kaldı gayrıya himmet ede", bu atasözüyle, kimseye faydası dokunmayan, dervişliği maişete medar kılmış, asalak, zavallı, uyduruk dervişler kastedilir.

"Çiğdem bitti, dede gitti (veya yitti)": Alevilerde Dedenin taliplerle görüşmesi hep kış mevsimi olur. Buna görgü-sorgu denir. Bahar gelip tarlalarda iş başlayınca, dede kendi köyüne döner. Tarlalarda işin canlanıp dedenin dervişlerle uğraşması işi bitince, kendi köyüne gitmesi, bu atasözü ile ifade olunur.

DEDE BABA: Bektâşîlerin Kırşehir'deki pîr makamı postnişinine verilen unvan. Bu merkez tekkenin haricindeki tekke şeyhlerine, baba denilirdi. Dervişler, hürmetli ifade tarzı olarak "baba erenler" diye hitabederlerdi. Bektaşîlikte derecelenme sırası aşağıdan yukarıya şu şekilde idi: Âşık, talip, muhib, derviş, baba, halife, dede baba. Bunların ilk dördü mürid, beşinci ve altıncısı, baba ile halife, mürşid; dede baba ise, pîr vekili olma bakımından pîr rütbesindeydi. Halife, dedebabanın reisliği altında toplanan babalar meclisinde seçilirdi. Bektâşîlerin yedi halifesi bulunuyordu; bunlar bulundukları yer itibariyle şu şekildeydi: Mısır, Abdal Musa, Seyyid Ali Sultan, Dürbali Sultan Kerbelâ, Rumelihisarı ve Merdiven Köyü.

DEDEBAĞI: Kırşehir'deki Hacı Bektaş Tekkesi'ne bağlı bağın adıydı. Eyvallah kapısına hizmet eden derviş, evvela Dedebağı'nda iki üç sene çalışmak zorundaydı. Dedebağı da bir dergahtı. Bu dergâhın babası ve dervişleri vardı.

DEF: Arapça. Kasnak üzerine deri gerilmesi suretiyle yapılan bir müzik enstrümanı. Tasavvufta, kulun aldığı her solukta.Allah'ı arayış içinde kalbinin heyecanla titremesi.

DEFTER: Arapça bir kelime olup Türkçemizde de aynı anlamdadır. Gönül sayfası, ömür.

DEHÂCİYYE: Abdü'l-Büdelâ Muhammed Amgâr el-Hasen el-idrisî'nin tesis ettiği bir tasavvuf okulu.

DEHÂN: Farsça deh ağız, dehân ağızlar demektir. Zahiren konuşma özelliği demektir, ilâhî işaretler ve uyanlar. Hakk'ın kelâmı, Dehân-ı küçek: Küçük ağızlar, demektir. Anlayış ve vehmden mukaddes olan konuşma özelliği.

DEHŞET: Arapça, gaflet, hayret veya dalgınlıktan aklın gitmesi, o hal üzere devam etmesi mânâsına gelir. Sufiyye'ye göre dehşet; Habibin (yani Allah'ın) heybetinden dolayı, muhibbi (yani sufi'yi) etki altına alan bir kuvvettir. Bu, kulu etkisi altına alan havf ve recâ halidir. Üzerindeki bu güçten dolayı kul, tıpkı baygın bir insan haline gelir. Dehşetten sonra kula sekîne denen bir hal gelir ki, bu halde, sıkıntı gitmiş mutluluk gelmiştir. Kul, aklını esir alarak ona hakim olan bu makamda, hayrettedir.

DELÂİL: Arapça, delil kelimesinin çoğulu, yol gösteren, delil, kılavuz, işaret, burhan, bir davayı ispata yarayan şey vs. gibi mânâları ihtiva eder. Şeyh Süleyman Cezûlî (öl. 870/1465) tarafından yazılmış bir salâvat kitabıdır. Kitabın adı "Delâilü'ş-Şerif" yahut "Delâilü'l-Hayrat" olarak meşhurdur. Bu kitap, tasavvuf yolunda merhale almış kişilere, ders olarak verilir. İçinde 128 salavât vardır. Tasavvufta şeyh veya mürşide "delil" denir.

DELİ : Aklı yitik kimseler için kullanılan bir kelime. Tasavvufi planda Allah'ın zât tecellisine maruz kalmış, bir şeyhe de bağlı olmadığı için, o tecellinin yüküne tahammül edemeyen kişilerde meydana gelen meczûbluk hâlidir. Akşemseddin, şeyhin lüzumunu anlatırken, şeyhsiz yola çıkanın, kendi başına çektiği zikirler sonucu, böyle bir hal ile karşılaşabileceğini söyler. Bu gibi kimselerde, zât tecellîsi ile akıl nuru yanmış bu nedenle kendilerinden teklîf kalkmıştır, denilir. Bu husus, "Sol tarafında kiramen kâtibîn yok" yahut "Dîvânerâ kalem nîst" (yani, deliye kalem yoktur), "delinin sözü kaleme alınmaz", "delinin sözü kaleme gelmez" gibi ifâdelerle açıklanır. Gerçek mânâda meczûbluk durumunda olanlarla, bu işin sahtekârlarını açıklamak üzere şu şiir yazılmıştır:

Seyfullah sözünde mesttir,
Pirinden aldığı desttir,
Dîvânerâ kalem nîsttir,
Ne söylerse kınar olma.

Nizamoğlu Seyyid Seyfullah

Yalnız burada şunu ifade etmek gerekir ki, bizim burada ele aldığımız deli tabiri, akıl nimetini sürekli kaybetmiş kişiler içindir.

Meselâ kendinden sekr ile geçmiş, hâl gereği gaybete geçici bir süre dalmış bir Bâyezid-i Bistâmî, bir Şems-i Tebrizî, bir Mevlânâ veya bir Hallaç için kullanılmaz, islâm Tasavvufunda, fenadan sonraki beka önemlidir. Yani, ayıklık hali önde tutulur, aksi halde, sürekli maneviyat sarhoşluğu içinde bulunan kimseden hizmet ehli

olmaz. Böylelerinin, Allah'ın kullarına hizmet etmesi söz konusu değildir. Mutasavvıflar, "Kavmin efendisi, onlara hizmet edendir" hadîsini ve "eğer siz Allah'a (dinine) yardım ederseniz, Allah da size yardım eder" (Muhammed/7) âyetini kendilerine şiar edinmişlerdir: Deli olmayınca veli olunmaz: Veliler, akl-ı ma'ada yükselmiştir. Böyle, akl-ı ma'ad ile yaşayanlar, günlük akl-ı ma'aşla hayat sürdürenler tarafından, gerek söz, gerekse fiil olarak anlaşılamazlar. İşte, bu yüzden başta deli olmak üzere onlara çeşitli ithamlarda bulunurlar. İşte halka göre deli olan kişi Hakk nazarında velidir. "Al deliden uslu haber": Bu atasözü de aklı, az meczubların sözlerinde bile hikmet bulunabileceğini ifade eder.

"Deliden veli, veliden deli olur": Bu atasözüyle de deli sanılan bazı kişilerin veli, veli sanılan kişilerin bazılarının da deli olabileceği anlatılır.

DELİL: Arapça, yol gösteren, kılavuz, rehber, işaret, iz vs. gibi mânâları ihtiva eder. Tasavvufta, delil olarak şeyh terimi kullanılır. Zira o, dervişi, Allah yoluna sevkedip, Allah'a vasıl eden kişidir. Akşemseddin'in tabiriyle, şeyh; kulu Allah'a, Allah'ı da kula sevdiren kişidir. Bektaşîlerde delil, rehber manasında kullanılır. Dergâhın meydan ve diğer yerlerindeki mumlar, bir mum vasıtası ile yakılır ve bu muma, delil denilirdi. Özellikle cemlerdeki mumları yakmaya yarayan bu mum, ince, içinde fitili bulunan ve yumak şeklinde sarılı olan bir ucu dışarı çıkarılmış vaziyette kullanılırdı.

Hacca vardım der isen
Kande vardın hacca sen?
Kılavuzsuz kuş uçmaz,
Bunca dağ u dereden.

Kaygusuz Abdal

DELK: Farsça, yamalı dilenci hırkası veya eski elbise manasınadır. Maddi durumu iyi olmayan dervişler ve melâmet yoluna yönelmiş bulunan kişiler tarafından giyilen, yünden mamul, adî bir elbise. Tasavvufta, Ashab-ı Suffe ve onların durumu önem arzeder. Sûfiler, Ashab-ı Kiramın fakir tabakasını oluşturan bu garipleri, kendileri için fakr örneği telakki etmişler, onlar gibi, eski giyinmişler, az yemişler, az uyumuşlar, ilimle meşgul olup, müslümanlara hizmet etmişlerdir.

DELLÂL: Arapça, tellal, simsar gibi mânâları ihtiva eder. İnsanları birbirine sevdirmek ve kaynaştırmakla görevli, aşk ve muhabbet tellâlından bahsedilir. Bu ifade, Türkçe argodaki şekliyle, fahişe kadınları müşterilere pazarlayan deyyus kişi anlamında kullanılır. Tâbir, tasavvuf? anlamda manevî bir yücelik sahibi iken, günümüzde bir tür kimlik erozyonuna maruz kalarak, tamamen farklı bir anlama bürünmüştür.

DEM: Farsça, soluk veya zaman manasınadır. Tasavvufta, sûfinin geçmiş ve gelecek endişesinden kurtularak içinde bulunduğu ânı yaşaması esastır. Bu hâli elde etmiş kişi, ibnu'l-Vakt adıyla anılır ve sürekli Allah'la beraberdir yani "ihsan" derecesine ulaşmıştır. Yine sûfilerde zaman, iki olay arasındaki zihnî mukayeseden ortaya çıkan mücerred ve zihnî bir mefhumdur. Nitekim, mekân da, kevn (oluş)'e uyar. Bir şey varlıkta ortaya çıkmadıkça, en, boy, yükseklik gibi mekanı belirleyen alanda bulunmaz. Zamanın gerçeği, sürekli yaşamakta olduğumuz "an" dır. Ân'larm sürekliliği ile, zaman mefhumu meydana gelir. Bu bakımdan akıp giden bu ân'a, "ân-ı dâim" denir. Bütün varlıklar, kâinat, her an gayben ayn'a, ayn'dan gaybe gitmektedir. Yaratılış bu yüzden daimidir. Ve bir an önceki âlem, bir sonraki âlemin aynısı değildir. Sûfi, her ân ne âlemde ise, ona göre, o anda tahakkuk eden âlem odur. Suretler geçer, hakikatler bakî kalır. Bu inanç sufîlerce, "dem bu dem, saat bu saat" atasözüyle belirtilir. Mevlevî gülbanginin son kısmında "dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrizî, Kerem-i İmam Alî, Hû diyelim" dendikten sonra, herkes baş keserek "Hû" der. Bundan maksat; zamanın gerçekte Mevlânâ'nın zamanı, zamana hâkim olan sırrın, Şems'in sırrı, kerem ve ihsanın Hz. Ali'nin keremi ve ihsanı olduğunu belirtmek, Allah'ın isimlerinden "Hû" demekle de, Bakî olan değişmeyen gerçek varlığın, ancak Allah olup şe'nleri (şuûn) değişse bile, gerçeğin değişmediğini anlatmaktır.

Yemeğin pişip tam kıvamını bulması için, hafif ateşte bir süre bırakılmasına da, demlemek, demlenmek denir: Pilav demini aldı, çayı demledik vs. gibi. Bozulmuş tasavvuf okullarında, rakıya dem adı verilir. Bu gibi uyduruk tasavvuf? akımlar İslâm'ın özüne alabildiğine uzaktır.

Şeyhin, ölü kalbe hayat veren soluğuna da, dem adı verilir. Bu da, şeyhin müridine teveccüh ettiği sırada vuku bulur.

DEMİRTAŞİYYE: Kütahyalı Mehmet Demirtaş (öl. 935/1529) tarafından kurulmuş bir tasavvuf mektebi. Halvetiyye'nin kollarındandır. Bu kol, Mısır'da hâlen yaşamaktadır.

DEMLENMEK: Bektaşîlerce, islâm'ın haram kıldığı sarhoşluk veren şeyleri içmek hakkında bu tâbir kullanılır. Halk arasında da aynı mânâya gelir.

DEMS: Arapça, gömmek demektir. Herhangi bir nesneyi ve onun izini kalbten silip atmak.

DENİZ-DERYA: Allah'ın gücü, bilgisi, sıfatlan,ucu bucağı olmayan bir ummana benzetilir. Kulun bunun karşısındaki durumu, denizden bir damlacık bile değildir. Bu sonsuzluğa Kur'an'da, "Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız (yani buna gücünüz yetmez)" (İbrahim/34) âyetiyle işaret olunur. Tasavvufî olgunluğu elde eden kişiler, artık temkîn makamına ermiştir. Onları, sevinç, üzüntü etkilemez, dağlar gibi makamlarında sabit, devamlı, Allah ile huzur halindedirler, işte bu makama ermiş, herşeyi hoşgören, başkasının incitmesinden incinmeyen, geniş gönüllü sufîlere "derya-dil" yahut "derya gibi adam" denir. "Denize dalmadıkça inci elde edilmez" atasözüyle, vahdet sırrına ermek için çalışmak, Allah'ta fani olmak gerektiği anlatılır. Yine "Deniz pislik tutmaz" atasözü de, gerçek olgunluğa erenlerin, başkalarının yermesinden etkilenmeyeceğini anlatır. "Onlar cahillerle karşılaştıklarında selâm derler" (Furkan/63) âyeti ile bu olgun kişilere işaret olunur. Sufîlerden Mahmûd Sâmî Efendi (k), "kalb-i selîm"i şöyle açıklardı: "Başkasını incitmemek, başkasından incinmemek".

DER-BAHTEN: Farsça kumarda kaybetmek demektir. Önceden işlenen amellerin boşa gitmesi, kaybolması. Allah âşıklarının, Allah sevgisi uğruna en değerli sermayeleri olan amel ve ibadetleri bile gözden çıkarmaları, onlardan feragat etmeleri.

DERD: Farsça gam, ızdırap, elem demektir. Sevgiliden sevene geçen ve katlanılmasına güç yetmeyen hâl. İlâhî aşk. Bu istenen bir derddir. En büyük derd, derdsiz olmaktır. "Allah derdini artırsın" bir Mevlevi deyimidir. Derdli, âşık demektir.

Dolap niçin inilersin
Derdim vardır inilerim
Ben Mevtaya âşık oldum
Onun için inilerim

Yunus Emre

DERDÂİYYE: Ashab-ı Kiram'dan Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Mâlik el-Hazrecî (ö. 32/652-3)'ye nisbet edilen bir tarikat.

DERECE: Arapça, artma veya yükselme basamağı, ulaşılan yer, mertebe, miktar, yücelik, mevki, rütbe gibi mânâları vardır. Yüksek derece, isim bakımından sıfatların cenneti, resm bakımından zât cennetidir. Burada bulunanlarjlâhî hakikatleri gerçekleştirmiş kişilerdir.

DEREKE: Arapça alt kat, çukur, aşağı basamak demektir. Cehennemin katları: 1. Cehennem, 2. Lezâ, 3. Hutame, 4. Saîr, 5. Sakar, 6. Cahîm, 7. Hâviye.

DERGÂH: Farsça. Kapı, eşik, kapı yeri, sığınılacak yer, makam, tekke gibi mânâları vardır. Tarikat mensubu şeyhlerle, dervişlerin ikâmetgâhı olan büyük tekkelere dergâh denir. Hürmeti arttırmak için şerif sıfatı eklenerek Dergâh-ı Şerîf de denilir. Kelime hafifletilerek "dergeh" şeklinde de telaffuz edilir.

Bâb-ı Hak açıktır merd-i agâha
Candan geçenlerdir eren Allah'a
Hakikat yolundan ben bu dergâha
İsteğiyle gelmiş kurbanlar gördüm.

Tokadîzâde Şekib

Şah-ı evrenk-i velayet ki sezadır dense,
Seg-i dergâh-ı sipihrin esedinden efdal.

La edrî

DERGÂH-I ÂLÎ: Farsça-Arapça. Yüce dergâh, büyük kapı demektir. Hükümdar sarayları ile merkezî tekkelerin giriş kapılarına denir. Bu gibi binaların ana giriş kapısı, büyük ve gösterişli olduğu için, bu tabirin aslî manası da, mecazî manası da doğrudur.

DERGÂH-I MUALLÂ: Farsça-Arapça. Yüce kapı manasına olup, merkezî tekkelerin ve sarayların kapısına denir.

DERGÂH-I ŞERİF: Farsça-Arapça, Şerefli, yüce dergâh. Mecazî olarak büyük tekkelere denir. Dergâh-ı Alî ile aynı mânâya kullanılır.

DERKAVE: Ebu'l Hasan Ali Şâzilî (öl. 1238/1823)'nin kurduğu bir tasavvuf okulu. Cezûliyye'nin kollarındandır.

DERÛN: Farsça, iç, bâtın demektir. Melekût âlemi, gönül âlemi, ruhanî âlem.

DERVİŞ: Farsça. Fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah'a veren kişi. Tarikat mensublarının çoğu fakir olduğu için, bu isimle anıldığı ileri sürülür. Ancak, hakikî derviş, kimseden birşey istemez ve istememesi tarikat kuralıdır. Mevleviyye ve Rıfâiyye tarikatlarından öğrendiğimiz kadarıyla, bir derviş üst üste üç gün açlık, çekmeden, bir başka kimseden yiyecek isteyemez. Derviş kelimesi, kapı eşiği mânâsına da gelir. Dervişin, kapı eşiği gibi başkalarından gelen ezalara tahammülü olması gerekir. Bu espriden dolayıdır ki dervişler, herkesin ayak basıp ezdiği kapı eşiğine basmazlar, hattâ tekkeye veya türbeye girerken eşiğe saygı göstermek üzere, onu öper, sonradan üzerine basmadan atlayıp içeri girerler. Bu kelime iran'da ortaya çıkmasına, rağmen, Arapça'ya geçmiş, "derâviş" şeklinde çoğulu yapılmış, hattâ Arapça karşılığı "fakir" ve çoğulu "fukara" kullanılmıştır. Tasavvuftaki manâsıyla, bir şeyhin bey'ati ve terbiyesi altında bulunan kişi demektir. Hz. Peygamber (s) için de kullanılan şu tâbir "derviş-i sultan-ı dil", padişah gönüllü fakir anlamına gelir. Alçak gönüllü, arif, kanaatkar kimselere de, derviş meşreb denir. Akşemseddin, dervişi ikiye ayırır 1. Dervişe benzeyen 2. Derviş. Tasavvuf? olgunluk yolu (sülük) na giren kişi murakabe dersine ulaşana kadar geçirdiği sürede, kendini dervişe benzetmeye çalışan kişi olduğundan, müştebih diye anılır. Murakabeden itibaren o kişi artık derviş olmuştur. Murakabeye kadar ulaşamayan kişinin, hâl olarak tasavvufun içyüzünden haberdâr olması mümkün değildir, bu yüzden murakabeye ulaşamamış kişiler, hizmetin hakikatini anlayamazlar, gerçek hizmet ehli olmazlar. Tasavvufun esası, hedefi itibariyle ihsandır, bir başka ifade ile Allah'a vuslattır. Derviş kelimesiyle ilgili olarak ortaya çıkmış bazı atasözleri şu şekildedir: "Padişah nefsinin, hırslarının kulu iken, derviş nefis ve hırslarının sultanıdır." Bu yüzden, sultan, nefsine uyarak maddeye doymaz iken, nefsini yenen maddenin esaretinden kurtulan kişiler, aza kanaat ederler, onlara az da olsa yeter. "Sabreden derviş muradına ermiş": Derviş, Allah'a vuslat yolunda büyük cihada girmiştir ve her an o cihâdın mücâhidi olarak sabır etmek zorundadır. Bu sabır sayesinde, derviş hedefine ulaşır, muradına erer. "Deve hacı olmaz Mekke'ye gitmekle, eşek derviş olmaz tekkeye su taşımakla": Dervişlik bir takım şekil ve resmden ibaret bir şey değildir. Bir takım mücahede, çaba ve gayretlerle manevî planda mesafe kat etmekle dervişlik olabileceği bu atasözüyle dile getirilir. "Dervişin fikri neyse, zikri odur": Dervişe bir halden sual sorulduğunda, onun verdiği cevap kendi yaşadığı halden ibarettir. Yani derviş kendinde olanı anlatır, kendi tahkikini dile getirir.

Derviş gönülsüz gerekdir
Söğene dilsiz gerekdir
Döğene elsiz gerekdir
Halka beraber gerekmez
Yunus Emre

DERVİŞLİK : Tarikata mensubiyet manasını ifade eder. Dervişlik, İslâm'a bağlanmakla olur. islâm'ın ihlâsla, sıdk ile takva, vera üzere yaşanmasına dervişlik denir. Dervişlikte fakirlik şartı koşan mutasavvıflar olduğu gibi, Hoca Ubeydullah Ahrâr Taşkendî, Abdülkâdir-i Geylânî, Sadreddin-i Konevi gibi zenginliğiyle tanınmış sufîler de vardı. Zühd, bunlara, göre malın cepte bulunması, fakat kalbte bulunmamasıdır. Mevlana Celâleddin de buna yakın bir izah getirir: Dünya, Allah'dan gafil olmaya derler. Yoksa gümüş, kumaş, oğul ve hanım sahibi olmak değildir. Din yolunda sarfetmek üzere malın bulunursa, bu şekildeki bir mal için Hz. Peygamber (s) "helâl mal, sahibi için ne kadar iyidir" buyurmuştur. Su, geminin içinde bulunursa onu batırır, altında bulunursa onu selâmetle yürütür. Sen de (gemi gibi) mal sevgisini ayaklarının altına alabilirsen, seyr ü sûlük denizinde selâmetle yüzersin. Ancak Hz. Peygamber (s) kendisine yaşama biçimi olarak zühdü ve fakrı seçerek, "fakirlik benim öğüncümdür. Ben onunla öğünürüm" demiştir. Kendisi müslümanların lideri olarak, her türlü dünyevî zenginlik fırsatları elinin altında iken, O, bilinçli olarak fakirliği seçmiş, hattâ sevgili eşlerinden bir kısmının bu yönde biraz sızlanması üzerine, "îlâ ve tahyîr" denilen olayda görüldüğü gibi, onları dünya veya ahiret (yani zengin olmak ve fakir yaşamak) konusunda seçim yapmak için serbest bırakmış, onlardan bir ay kadar uzak kalmıştı. Sufîlerin fakrı bilinçli olarak seçmesinde, Hz. Rasulullah (s)'ın bu tavrının önemli etkisinin olduğu şüphesizdir. Ancak, bu fakirlik, meskenet, zillet, tembellik manasında bir fakirlik değildir. Yine Ashab-ı Suffe'nin yaşadığı fakr ü zaruret hali, aynı esprinin bir başka veçhesini teşkil eder. Dervişlik, bu yönüyle büyük bir feragat gerektirir, zor bir meslektir. Rıza Tevfik bu konuda şunu söyler:

Rıza'dan himmet al berzahta kalma
Serden geçmedinse ummana dalma
Dervişlik sözünü ağzına alma
Demir leblebidir, kişniş değildir.

DERVİŞ HIRKASI: Hırka vücudun üst tarafına giyilen, genellikle yünden örülmüş bir giysidir, çeşitli renklerde olur, Mevlevilerin giydiği üstlüğe, derviş hırkası denir.

DERYA : Farsça deniz demektir. Varlık.

DERYA-YI MUHİT: Farsça-Arapça. Okyanus anlammadır. Mutlak varlık.

DERYA-YI VAHDET: Farsça-Arapça. Birlik denizi demektir. Zât-ı kibriyânın tecelli etmesi. İnsan-ı Kamil için, derya tabiri kullanılır.

DEST: Farsça, el demektir. İlâhi kuvvetin zuhuru. Makam, servet, nüfuz. Kemal sıfatlarının hepsinin kazanılması ve bunlara hâkim olunması.

DEST ZEDEN: Farsça. Alkış. Murakabe, muhafaza.

DEST-GİR : Farsça, elden tutmak demektir. Allah.

DESTAN: Farsça, efsane, masal demektir. Tasavvuf! olarak menkıbe, hikâye. Dâsitan-i İbrahim Edhem: İbrahim Edhem'in menkabesi.

DESTÂR: Farsça. Başa giyilen takke, fes ve benzeri şeyler üzerine sarılan sarığa destâr denir. Kafesî ve örfî destâr diye türleri vardı. Mevleviler, buna saygı ifadesi olmak üzere, "şerif" kelimesini ekleyerek "destâr-ı şerif" derlerdi. Sarıkların yedi kadar çeşidi meşhur olmuş ve tutunmuştur: Cüneydî, Pâyeli, Kafesî Şeker-âvîz, Dolama, Hüseynî Kafesi, Örfî, Hüseynî. Tarikat şeyhleri daha çok Hüseynî sarık sararlar ki bu, aşağıdan yukarıya doğrudur ve yarısında yukarıdan aşağı doğru iner. Ortası kalınca, alt ve üst tarafları fâhirle aynı hizadadır. "Örfî Destâr", dikilmiş ve içine pamuk doldurulmuş, en az üç parmak kalınlığında, tülbentle aşağıdan yukarıya, yarısından sonra onun tersi olarak yukarıdan aşağı doğru sarılır. Her sargının arasında bir parça açıklık bırakılır. Alt tarafta ise, bir sarımı dümdüz sarılmış olur. Destâr denilen sarık, neyin üzerine sarıldı ise (fes, taç, sikke) o, sarımların üstünde gözükür. "Cüneydî Destâr" bunun yarısı kadardır. "Dolama Destâr", dümdüz sarılan destârdır. "Kafesî Hüseynî Destâr" ile "Kafesî Şeker-âvîz Destâr", tülbent dört kat edilip dikilerek iki parmak enliliğinde ve çoğu kez dokuz arşın uzunluğunda tülbentle sarılır. Alt tarafı kalın olur, üste doğru incelir ve taç sikkenin kalınlığına eşit bir halde bulunur, sağdan sola, soldan sağa sarılırken, her sarılan öbürünü tersine karşılar.

DESTÂR BAHA: Farsça. Destâr: sarık, bahâ: para, ücret demektir. Mevlevî tâbiridir. Mevlânâ'nm evlatlarına sarık parası olmak üzere bir takım köyler vakfedilmişti. Bu köyler, "Evkaf-ı Celâliyye"ye dâhildi.

DESTÂR-PÛŞ: Farsça, destâr sarık, pûş giymek demektir. Sarık giyen. Mevlevî tabiridir. Sikkesine destâr sarabilme ayrıcalığına sahip kişi demektir.

DESTÂR SUYU: Mevlânâ'nm sandukası üzerinde, sarık ucunun batırıldığı suya denir. Bu su, şifâ niyetiyle içilirdi. Mevlânâ'nm türbesine girince, sol tarafta sed üzerinde, gayet sanatlı bir kazan bulunur. Bu kazana, Mevleviler "Nisan Tası" derler. Mevlânâ'nm sandukası üzerinde bulunan yeşil kubbe (kubbe-i hadrâ) üzerine yağan nisan yağmurundan biriken su ile doldurulan bu kazana, Destâr-ı şeriflerin uçları batırılır, şifa bulmak inancında olanlardan isteyenlere verilmek üzere hazırlanır ve bu suya destâr suyu denirdi.

DESTÂR-I ŞERİF: Farsça-Arapça. Şerefli sarık demektir. Mevlevîlerin başlarına giydikleri, sikke üzerine sarılan sarık hakkında kullanılır bir tabirdir. Sarık, sikke giyenlerin arif olanlarına bir imtiyaz (ayrıcalık) olarak verilirdi. Destâr, Çelebî Efendi'nin icazetnamesi ile sarılabilirdi. Halim Çelebî tarafından verilen bir destâr icazetnamesi: "Dâhil-i tarıku'z-zevk ve'l-vicdân, sâlik-i meslekü'ş-şevk ve'l-irfan rûh-ı pürfütûhum arafetlû Mehmed Tahirü'l-Mevlevî Dede Efendi dâme feyzuhû tahiyyat-ı vâfiye ve teslimat-ı safiye iblağıyla inha olunur ki, fıtrat-ı zatîyenize mevhibe-i Rabbanî ve tevfîkât-ı semedânî olan fâdıl ve fazl-ı hakikiniz icâbınca cedd-i emcedim kutbü'l-arşı'l-hilâfe ve şeş semâü'r-re'fe kıbletü'l-ârifîn ve kıdvetü't-tâifîn sultanu'l-kâmilîn vâris-i ekmelü'l-mürselîn Cenâb-ı Mevlânâ Celâleddin azzamallâhü zikruhû ve radıyallahu anhu efendimiz hazretlerine ezelî ve ebedî intisab ile tarikat-ı aliyyemizde derkâr olan rabıta ve teslimiyet ve kıdeminize binâen neseben ve tarikaten daî-i fakire mevrûs ve mevhûb icâze üzerine mesnevîhanlara mahsus olan destâr-ı şerîf misillû kenarı açık destâr-ı şerîf sarınmak bu kere tarafımızdan destur ve icazet verilmiş olmakla eyyam ve leyâli-i mübareke ve resmiyyede hâme-i fazâil allâmenizi tâc-ı imâmedâr-ı evliyaullah ile tezyîn eyleyesüz. Baki vaffakanallah ve iyyaküm velhamdü lillah ve selâmün âlâ ibâdehillezine' stafâ fî cümâde'l-ûlâ sene ihda ve erbaîn ve selâsemie ve elf.

Cânişîn-i Hazret-i Mevlânâ Mesnevîhan
eş-Şeyhu'l-Fakîr Abdülhalîm b. Hazret-i Mevlânâ

Destârlar önceden dolama olarak sarılırken, Sultan Birinci Ahmed devrinde kafesli destârlarm sarılması yaygınlaşmış, Mevlevîler de, bu yeni usûlü uygulamaya başlamıştı. Mevlânâ, ayna karşısında sarık saran oğlu Sultan Veled'i görünce, onu men edip, dolama sarmasını tavsiye ettiği, menâkıbda yazılıdır.

DESTE GÜL: Farsça, gül destesi demektir. Kollu salta ile uzun cübbeye deste gül denir. Mevlevî dervişleri, bunu, hücrede giyerlerdi. Âyin sırasındaki giysileri tennure olup, bellerine elifî nemed denilen bir kemer sararlardı. Bektaşîlerin destegül dedikleri üstlük, Hayderîden uzun, cübbeden daha kısa ve kolsuzdu. Mevlevî destegülü, uzun kollu, belde biten bir tür Hayderiyye idi. Tennure üstüne de giyilirdi.

DESTUR: Farsça izin anlamına bir kelime. Bir yere girilirken, izin istemek üzere kullanılan bir ifade. Halk arasında "savulun, yol verin" anlamında da kullanılırdı. Bektaşîlerde nefes (ilahî) okuyacak can (yani derviş) önce "destur" der, baba (şeyh) nin "eyvallah" demesini beklerdi. Baba "eyvallah" demedikçe okuyamazdı.

Vermişdi mizac-ı hünerle destur Terk-i edeb etseler de mazur. Nâbi
Bir yere girmek için izin talebinde bulunmaya "destur istemek" denir.

DESTURSUZ BAĞA GİRİLMEZ : Bir mürişidin izni olmadan hakikate ulaşılamayacağını anlatan bir atasözü. Herhangi birinin haremine izinsiz girilememesi gerektiği, yine bu atasözü ile anlatılır. "Destur" diyen kişiye "Hû" sesi gelmezse, bu söz iki defa daha tekrarlanır; cevap alınamazsa, evdeki kişinin bir mazereti olduğuna hükmederek geri dönülür.

DESSUKİYYE: Bkz. Burhaniyye.

DEVERAN, DEVRAN: Arapça, dönmek demektir. Cehrî zikir tarikatlarının ayinlerinde, zikir dönüşle yapılır ki buna deveran denir. Meleklerin arşın etrafında, (Zümer/75) hacıların da Kabe etrafında dönerek Allah'ı teşbih etmeleri dönerek zikir için delil sayılmıştır.

DEVHATÜ'Z-ZEHEB: Arapça büyük altın ağaç demektir. Hz. Ali (r) ile ilgili olarak kullanılır. Çoğu tarikatların,kökü, Hz. Ali (r) ye dayandığı için, bu oluşuma, geneliyle birlikte Devhatü'z-Zeheb denir.

DEVİR: Arapça dönmek demektir. Maddi olarak görülen şu âleme düşen bir mevcut, önce cemad (cansız), sonra bitki, sonra hayvan, sonra insan şekillerinde tecelli eder, ve sonunda da "insan-ı kâmil" şekline dönüşür, Hakk'a vasıl olur. insan-ı Kâmil'e kadar olan çizgiye kavs-i nüzul (iniş yarım dairesi), insan-ı Kâmil ile başlayan Allah'a dönüş çizgisine (ulaşma) de kavs-i urûc (çıkış yarım dairesi) denir. Kavs-i urûc ile, varlık vücud-ı mutlaka yani aslına döner. Mebde ve meâdden bahseden bu harekete devir denir. Buna Bir'den gelen Çok'un tekrar Bir'e dönmesi denir. Kavs-i nüzul ile kavs-i urûc için, "Devre-i Ferşiyye" ve "Devre-i Arşiyye" tabirleri de kullanılır.
Devir, Mevlevîlikte döne döne yapılan semâya da denir. Devir bazen yanlış bir yorum ile tenasüh olarak anlaşılmıştır, ki bu doğru değildir. Tenasüh (reenkarnasyon), ölümden sonra ruhun başka birinin bedenine girmesi, yahut hayvan, bitki veya cansızlar âlemine gönderilmesidir. Tasavvuftaki devir de, başta Allah'ın bilgi ve irâdesi ondan sonra da, bu bilgi ve irâdeden insana kadar gelen bir maddî oluşum söz konusudur. Bu madde, cansızlarda varlığını korumak, bitkilerde büyümek, hayvanîlerdi (canlılarda) duymak, seslenmek hareket etmek suretiyle can kazanır. Fakat cansızlara, bitkilere, hayvanlara ait olan bu canlılık, (ruh-ı cemâdî, rûh-ı nebatî, ruh-ı hayvânî) geçici (fani) dir. Ana rahminde insana verilen ruh ise (ruh-ı insanî), ölümsüzdür. Ölümden sonra kıyamete kadar berzah âleminde kalacak, daha sonra hesap günü yapıp ettiklerinin sonucu olarak lütfa (cennete) veya azaba (cehenneme) duçar olacaktır.
Eskiden camilerde, namaz öncesi Kur'an okumakla görevlendirilen kişilere devirhân denirdi. Yine, birisi ölünce, onun ruhunu ta'ziz ve Allah'ın rahmetine nail olması için okunan hatim ve bu münasebetle yapılan dinî merasime devir hatmi denirdi. Osmanlı dönemi edebiyatında konusu "Devir" olan tasavvufî şiirlere "devriyye" adı verilir.

DEVR-İ KEBİR: Arapça, büyük devir demektir. Mevlevi tabiridir. Bayramlarda, bayram namazından sonra şeyh, dervişler ve sevenleri ile toplanıp büyük bir halka oluşturur, bayramlaşma yapılırdı. Buna Devr-i Kebir denirdi. Devr-i Kebir, aynı zamanda musikide bir usuldür.

DEVR-İ VELEDİ: Mevlevî tabiridir. Mukabele günü sema başlamadan evvel, şeyh önde, dedeler kıdem sırasına göre arkada olduğu halde, semahanedeki daire içinde, halka şeklinde üç defa gerçekleştirilen dolanma (devir)'ya, Sultan Veled Devri yani Devr-i Veledi denir.
Rivayete göre Devr-i Veledî, Mevlânâ'nın babasının hacda yaptığı tavaftan iktibas olunmuştur. Devr-i Veledî'de bir takım nükteler vardır. Önce, İsrafil'in Sur'a üfürüşüyle insanların mahşere gidişi tasvir olunur. İkinci olarak, varlıkların bâtın (gizli) dan ortaya çıkışı, seyr-i anillah, seyr-i illallah ve seyr-i fillah dereceleri

canlandırılır.

DEVSE: Arapça dövme, çiğneme demektir. Bu Sadiyye'de bir âyindir. Üçyüz derviş yanyana yüzüstü yere yatar, şeyh de atıyla bunların üzerinden geçerdi. Bu bir sınavdı. Teslimiyeti zayıf dervişlerin kemiği kırılır, güçlü olanınki kırılmaz, şeklinde bir inançla yapılırdı. Mısır'da yapılan bu uygulama 1881 senesinde yasaklanmıştır.

DEYBİYYE: Ebu'l-Hasan Ali b. Hızm'd-Dîbî el-Hazrecî (ö. 719/1319) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu.

DEYİŞ: Alevî-Bektaşî edebiyatında, çoğunlukla hece vezniyle söylenmiş şiirlere deyiş adı verilir. Bektaşiler bu tür şiirlere, genellikle "nefes" derken, Alevîler "deyiş" der. Batınî inanç sebebiyle, âyet diyenler de vardır.

DEYR: Arapça manastır demektir. Tasavvufî olarak şu anlamı ifade eder: İnsanlık alemi. Düveyre: Zaviye. Deyr-i muğan: Mecusi rahiblerinin ibadethanesi, muğların mabedi. Bu ifade, tasavvufî olarak arif ve evliya toplantısı anlamındadır.

DIŞ İÇİN AYNASIDIR : insanın yüzüne, onun şekline, çizgilerine bakarak iç dünyası hakkında yaklaşık bilgi sahibi olunabilir. Bu sebeple insanın yüzü, onun içini yansıtan aynadır derler. Bu, bir başka atasözünde şöyle tanımlanır: Küp, içindekini dışarı sızdırır. Küpün içinde bal varsa küpün dışına bal, sirke varsa sirke sızar.

DIŞ MEYDANCI: Mevlevî tabiridir. Şeyhin emirlerini dedelere (dedegân) ulaştırıp bildiren, tarikata girecek yeni dervişi şeyhin huzuruna götüren, Mevlevî dervişlerine dış meydancı denir. Büyük tekkelerde (âsitane) iki meydancı bulunurdu. Mutfak hizmetlerini görenlere iç meydancı veya içeri meydancısı denilirdi. Küçük tekkelerde bir meydancı olur, bütün işlere o bakardı. Meydancı, şeyh nereye giderse, yanında bulunur, hırkasını taşırdı. Şeyh, murakabe için mutfaktaki meydana gelince, iç meydancısının vereceği kahveyi şeyhe ve ihvana o dağıtırdı.

DIYA (veya ZİYA): Arapça ışık demektir. Hak, zatı itibariyle, idrak edilmeyen, kendiyle idrak olunmayan bir nurdur. Allah, isimleri bakımından, idrak olunan bir nurdur. Kendisiyle idrak olunan tarzda, kalpte yerleştiği zaman, nurlanmış basiret bu nur ile Allah'dan gayrisini müşahade eder. Işığıyla, yani ışığında müşahede eder, çünkü esmaya ait nurlar, akıl ile anlaşılabilmesi açısından karanlık (siyahlık) ile karışık haldedir. İşte bununla, onun parıltısı örtülü kalır. Allah'ın nuru, bulut ardındaki güneş ışığı gibi, gücünü kaybetmiş olarak zuhur eder.

DÎDÂR: Farsça, yüz, göz, görme, seyretme gibi anlamları olan bir kelime. Tasavvuf? anlamı, sevgili, İlâhî güzelliği seyretmedir.

DÎDE: Farsça göz demektir. Hayır veya şer, Allah'ın herşeyi bilmesi.

DÎH: Farsça köy demektir. Allah'dan gayri herşey (masiva): mecazi ve iğreti varlık.

DİL: Farsça, gönül. Bu terim tasavvufta, nefs-i natıka, sırlar hazinesi, Allah'ın baktığı yer "Allah şekillerinize değil kalblerinize ve amellerinize bakar" hadis-i şerifi'nde bildirildiği gibi. ilâhî kemalin (olgunluğun) ve cemalin(güzelliğin) en güzel tecelli ettiği yer.

DİL-AGÂH: Farsça, gönül gözü açık, basiretli kişiyi anlatan bir ifade. Tasavvufî olarak: ermiş, gönül ehli, kalp gözü açık kişiyi anlatır.

DİLBER: Farsça, gönül götüren demektir. Tasavvufta tutukluk (kabz) halini bildirir. Bu, gönülde üzüntünün sevgi ile birlikte bulunduğu bir haldir.

DİLDÂR: Farsça gönüle sahip ve gönül sultanı, sevgili demektir. Tasavvufta genişlik (bast) halini ifade eder, ki bu da, sevinç ve sevginin bileşimi ile olur.

DIL-GUŞÂ: Farsça gönül fetheden, gönül açıcı anlamında bir ifade. Üns halinde salikin gönlünde ortaya çıkan feyz ve fetih (açılma).

DİLAL: Farsça naz demektir. Sevgilinin cilvesi yüzünden meydana gelen çok şiddetli aşk, şevk ve zevk sebebiyle sâlik'in iç âleminde oluşan ızdırap hali... Bu bir sarhoşluk hali olmamakla birlikte, iradeyi ortadan

kaldırdığı için, sâlik, içine doğan herşeyi ifade eder, işte bu ifadeye, dilal yani naz denir.

DİLENMEK: Başta Kuzey Afrika'daki Hedeviye Tarikatı'nda görüldüğü üzere, mübtedî (başlangıç) durumundaki dervişlerin, nefis putunu kırmak maksadıyla kısa süre dilendirildiği görülür. Hindistan'da da, bazı tarikatlarda dervişler ellerinde keşkül (bir tür tabak) leriyle geçici bir süre için toplayıcılık yaparlardı; şimdi rastlanmamaktadır.

DİN: Arapça. Tasavvufî anlamı; tefrika (ayrılık) makamında ortaya çıkan inanç, aşk, sevgi şeklindedir.

Seni sevmek din ü imanım
İlâhî din ü imandan ayırma
Eşrefoğlu Rumî

DİNLENDİRMEK : Tasavvuf erbabı sönmek, söndürmek fiilini, muhtemelen, pasif buldukları için, onun yerine dinlenmek, dinlendirmek ifadesini kullanırlar. Dinlenmekte, aktivitenin en az noktaya çekilişi, yani az faaliyet söz konusudur. Sönmek fiilinde de tam anlamıyla faaliyetsizlik, eylemsizlik söz konusudur. Tasavvufta ise; gerek iç, gerek dış aktifliğin aynı anda sağlanması gibi bir durum söz konusudur. Bir mumun söndürülüşü, onun enerjisinin bitişini ifade eder. Halbuki mumun potansiyel (bilkuvve) olarak enerjisi varlığını sürdürmektedir, işte, bu bilkuvve enerji devam edişine, sönmek fiilini kullanmak bir çeşit paradoksu ortaya çıkarır. Bu yüzden, tasavvufta mum söndürülmez "dinlendirilir".

DİREK : Mevlevî tabiridir. Sol ayağa direk denir. Derviş semada dönerken sol ayağı sabit, sağ ayak da onun etrafında tur atar. Sağ ayak, sol ayağı döndürdüğü için "çark" olarak anılır.

DİREKTE DURMAK : Mukabele esnasında, bir mazereti nedeniyle semaya girmeyen derviş, sırtını bir direğe bağlayıp ayakta dururdu. Bu şekildeki dervişe Mevlevîler, direkte duruyor derlerdi. Semanın yarısında yorulanlar da, hırkalarını giyip direkte dururlardı. Bazan direkte beklemede olanlar, dördüncü selamdan sonra şevke gelerek, şeyh postunun önünden geçer, hırkalarını çıkarmadan sema'ya katılırlardı.

DİREK TUTMAK : Sema sırasında, olduğu yerde dönüp bir noktada sabit kalma pozisyonuna, direk tutma denir.

DİRİNİYYE: Şeyh izzeddin Ahled (ö. 694/1294} tarafından kurulmuş olup Rifaiyye'nin koludur.

DİRLİK-BİRLİK : Dirlik, huzur anlamındadır. Dinde, dilde düşünce ve yaşayıştaki birlik, toplumun dirliği, yani huzuru için gereklidir, işte bu nedenle, "nerede birlik, orada dirlik" derler. Bektaşî gülbanginde. bu ifade şu şekilde geçer: "Hak erenler, dirlikten-birlikten ayırmaya:"

DİSÂR: Arapça, üst elbisesi, gömlek, battaniye gibi anlamları olan bir kelime. Seyr ü sülükten, verilen görevler ifa edildikten sonra varılan kâmil kulluk mertebesi.

DÎVANEGÎ: Farsça delilik, divanelik, mecnun gibi anlamları olan bir kelime. Tasavvufta âşığın aşkına yenilip kendine hâkim olamaması, âşık gibi anlamlara gelir.

DİZ ÇÖKMEK: Çalışmak, çabalamak anlamındadır. "Üstad önünde diz çökmek", bir hocadan ilim tahsil etmeyi ifade eder.

DOLABI: Mevlevi tabiridir. Mutfak eşyasının mahfuz bulunduğu dolaba bakan cana, dolabı denilirdi.

DON : Kılık, kıyafet, şekil anlamında Türkçe bir kelime. Donanma, donatmak gibi sözlerin kökü budur. Bir erenin başka bir şekle girmesi, mesela güvercin gibi görünmesi "güvercin donuna girdi, güvercin donunda göründü" diye ifade edilir. "Yas donu" siyah bir elbisedir. "Her dondan baş göstermek" her şekilde görünmek anlamındadır.

DOST: Farsça bir kelime olup, Türkçe'de de aynı anlamda kullanılır. Karşıt anlamlısı "düşman" kelimesidir. Tasavvufta ilâhî sevgi demektir. Aynı yolda olan kişilere, sufiler dost der. Ancak gerçek dost, Allah'tır ki, bu yüzden "dost Allah'tır" denmiştir.

Ol dost açtı gözümü
Gösterdi kendi özümü
Gönüldeki raz(sır) umı

Söyledüm dile geldüm. o .
Yunus Emre

DÖRT KAPI, KIRK MAKAM : Dört kapı: 1. Şeriat, 2. Tarikat, 3. Hakikat, 4. Marifet.
Şeriat, baba mesabesinde olup dinin inanç, ibadet ve muamelat esaslarının tümünü oluşturur. Birinci kapıyı gerçekleştirmek, şeriatı yaşamakladır.
Tarikat anadır. Şeriat bilgilerini oluş bazında tahakkuk ettirmek.
Marifet oğuldur. Bilgi-amel tevhidi bütünlüğünün sonucudur Hakikat ise torun olarak varılacak zirve noktasıdır. Her kapının on makamı vardır. (Şeriatın namaz, oruç, hac, zekat vs. gibi; tarikatın tövbe, inâbe, mücahede, hırka giyme vs. gibi). Dört kapının ayrı ayrı on makamı, toplam kırk makam eder.
Bu dört kapının bir başka ifade ediliş tarzı vardır: Şeriat farz, tarikat vâcib, marifet sünnet, hakikat nafiledir.

DER YÜZE: Farsça, dilencilik demektir. Kapı kapı dolaşıp dilenmek, sadaka toplamak. Hacı Bayram-ı Velî'nin yaşadığı devirde bir yardım sandığı kurduğu, bu sandığın gelirini, bizzat kendisinin mübarek aylarda tabii ve kös çalarak Ankara esnafından sadaka, zekat şeklinde dükkan dükkan dolaşarak sağladığını kaynaklar zikreder. Bunun için kullanılan "derviz: kapı tutan veya kapı döğen" tabiri, saçı sakalı uzun, üstü başı derbeder, kapı kapı dolaşıp para toplayan dervişler için kullanılır ki, bunlar toplama esnasında şiir ve ilahiler okurlardı.

DÖRTLER : Hiyeraşik veliler silsilesi içinde Rical-i llâhiyye denilen 4 Allah dostundan teşekkül etmiş gruba, "dörtler" denir. Bunlar gökte ma'lum, yerde meçhuldür. Zira halleri ruhanî, kalbleri semavîdir.

DÖRT KAPI SELAMI : Bektaşî tabiri olup bu selam şöyleydi. "Esselam ey nur-ı şeriat erenleri, Esselam ey pir-i hakikat erenleri, Esselam ey marifet erenleri, Esselam ey nur-ı hakikat erenleri."

DUVAZDE İMAM : Bkz. Oniki imam.

DUA: Arapça isteme, yalvarma, niyaz gibi manaları olan bir kelime, ihtiyaçların anahtarı, darda kalanların rahatladığı yer, muhtaçların sığınağı. Hal (dil değil) duasının kabul şansının çok fazla olduğu kaydedilir. Bazı meşayıh-ı kiram, en üstün duanın, rızâ ve sükût olduğunu söylerken, bir kısmı da, duayı bizzat ibadet olarak değerlendirir ve şu hadisi delil getirirler: "dua, ibadetin özüdür". Bu durumda yapılması yapamamasından daha iyidir. Ayrıca dua, Hakk'ın hakkıdır derler. Zira, onda kulluk zilletini ortaya çıkarma vardır. Bir grup grup sûfiler, Allah'ın takdir ettiğine rıza gösterip sükût etmenin daha evlâ olduğu görüşündedirler. Avamın duası dil ile, âriflerinki kalp iledir.

DUACI : Eskiden esnaf teşkilatındaki reislerden biri de, "duacı" idi. Fütüvvet teşkilatı, varlığını sürdürdüğü dönemlerde duacı, şeyhin huzurunda yapılan merasimde uzun dualar okurdu.

DUA-HÂN: Farsça, dua okuyan demektir. Tekkelerde zikir sonlarında dua yapan görevlilere, "dua-hân" denirdi. Bu görevli için "dua-gû" (duacı) tabiri de kullanılırdı.

DUDMAN-I BEKTAŞİYYE: Bektaşî ocağı.

DÜR: Farsça, uzak demektir. İlâhî rahmetten kısmen veya tamamen mahrum kalan, tembelliği nedeniyle, manevî eğitim sonunda bir hâle veya makama ulaşamayan.

DURAK : Zikir sırasında ve birinci fasıldan sonra tek, yahut iki zâkirin okuduğu, taksime yakın, ağır bir bestenin adıdır. Durak denilmesinin nedeni, zikre ara verilmesinden dolayı idi. Durak, her makamdan bestelenirdi.

DÜŞ: Farsça, omuz ve dün demektir. Hakk'ın ululuk sıfatı.

DÜCÂNİYYE: Ahmed ed-Dücinî (ö. X/XI. yüzyılın ikinci yarısı) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

DÜNYA: Arapça yakın, alçak gibi lügat anlamlarına karşılık, üzerinde yaşadığımız şu gezegenin adıdır. Tasavvufta, dünya çeşitli şekillerde tanımlanmıştır:"!- Seni Allah'dan alıkoyan herşey, 2- imtihan yeri, 3- Ahiretin tarlası, 4- Geçici, fani yer. Dünya ile ilgili olarak dervişler: "Yalan dünya", "yalancı dünya", "dünya malı dünyada kalır" demişlerdir. Dünya ayrıca cadı, yılan, zehir ve fahişeye benzetilmiştir.

DÜNYA KELAMI : Aşk, zevk ve tasavvufî konular dışındaki yeme, giyme, geçim, spor, borsa, sinema vs. gibi hususlarda konuşma.

DÜR: Arapça, inci. İtaat etmek, Hz. Peygamber (s), insan-ı kâmil, insan ruhu.

DÜRDİRİYYE-İ HALVETİYYE: Hafe-niyye-i Halvetiyye'nin kollarından olup Şeyh Şehâbeddin Ahmedü'd-Dürdirî (1127/1715-1201/1786) tarafından kurulmuştur.

DÜRRE-İ BEYZÂ: Arapça, beyaz inci demektir. Tasavvufta ilk akıl. Şu iki hadis bu anlamı verir: "Allah'ın ilk yarattığı şey, dürre-i beyzâdır", "Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır".

DÜRR-İ SÜHAN: Arapça-Farsça, söz incisi veya inci gibi söz demektir. Tasavvufta mükaşefe halleri, maddî, manevî, hissî, aklî, İlâhî sır ve ibadetler vs. gibi anlamlarda kullanılır.

DÜRR-İ YETİM: Arapça yetim incisi veya tek inci demektir. Tasavvufî olarak iki anlamda kullanılır: 1- Hz. Muhammed (s). Bilindiği gibi, babası Abdullah, onun ölümünden önce vefat etmiş ve doğumdan yetim kalmıştı. 2- İnsan-ı Kâmil.

Çün ol dürr-i yetimdir bî bahane
Hakk'ın fazlı erip geldi iyane.
Bu terim "dürdâne", "dürr-i yekta" olarak da kullanılır.

DÜŞ : Rüya demektir. Esma (Allah'ın isimleri) yoluyla manevî eğitimi gerçekleştirmeyi amaçlayan tasavvuf okullarında düş, dervişe bulunduğu makamı gösterir. Mesela bir derviş rüyasında dağlar görürse, artık onun kalp mertebesini elde ettiğini ve bir sonraki derse geçmesi gerektiğini gösterir. Bu rüyaları, dinleyen şeyh, müride Allah'ın hangi isimlerini vird olarak çekmesinin icab ettiğini bildirir. Ancak, tasavvufta genel olarak rüyaya itibar edilmez. Zira rüyanın Rahmanî veya şeytanî olup olmadığı ancak, konunun uzmanı kişilerce ayırdedilebilir. Tabire muhtaç rüyaların analiz ve yorumunu yapmak için, Hz. Yusuf'un manevî mirası olan muabbir (rüya yorumculuğu) ligin elde edilmesi gerekir. Rüya ile çok meşgul olan müridlere, olgun sufiler, mübtedi (manevi yolun çoluk çocuğu) gözüyle bakarlar.

Düşe düşüp aldanma
Kendin hayrete salma
Senden gayri ne vardır,
Tabire muhtaç ola.
Gaybî

İnsanın, rüyadaki hayalleri ilgi odağı haline getirecek yerde, şu üç boyutlu deterministik dünyada, maddî gözle, sebep sonucun sağlam verilerine dikkat kesilmesi, ayağını sağlamca yere basması gerekir.

Rüyayı bırak Rüyete bak!...
Ahmed Amîş Efendi el-Halvetî
(Fatih türbedarı, ölüm tarihi 1920)

DÜŞKÜN : Varlıktan yokluğa, sağlıklı iken hastalığa, kuvvetli iken zayıflığa düşen kişiler için kullanılan bir ifade. Bu ifadeyle alakalı bir takım atasözleri, kültür zenginliğimiz içindeki yerini hâlâ korumaktadır: "Düşmez kalkmaz bir Allah", "düşenin dostu olmaz", "hele bir yol düş de gör", "düşkünün elinden tut, ki Allah da senin elinden tutsun", "düşenin üstüne basılmaz". Bu terim, tasavvuf? açıdan şeriata uygun davranmayan kişi için kullanılır. Şeriata aykırı iş yapan mürid, mürşidi tarafından yoldan düşkün edilir. Düşkün'e, yol (tarikat] dan uzaklaştırıldığı için, "yolsuz" da denir. Düşme için "yolsuzluk etmek", "yolsuz olmak", tabirleri de kullanılır.

DÜŞÜNCESİZ SUFİYE SOHBET HARAM : Her konuda takvayı gözeten, hep iyiye yöneliş tefekkürünü taşıyan, edebli olan, müridin nasihatten ibret almaya kabiliyeti var demektir. Bu durumda olmayan kişi için, sohbet bir fayda sağlamaz. Böylesi için sohbet haramdır.

E

EBCED: Bir hesaplama çeşidi olup, Arap alfabesindeki her harfin bir rakam değeri olduğu kabul edilerek yapılır. Hadiselerin vuku zamanını tesbit, cifr veya önemli olaylara tarih düşürme işleminde kullanılır. Kamus'un verdiği bilgiye göre, Ebced, Hevvez, Huttî, Kelemen, Sa'fas ve Karaşet Medyen ülkesini yöneten altı kralın adıdır. Bunlar Şuayb (a)'ın kavmindendiler. Bu altı kralın başında yönetici olan ve ilk sırayı işgal eden kişi, Kelemen idi. Şuayb (a) kavminin helakinde, bunlar da aynı akıbete uğramışlardır. Arapça yazım

harflerinin ilk olarak bu altı kişinin isimlerinin harflerince tesbit edildiği kaydedilir. Ebced'in esas adının Ebûcad olduğu, harf tekrarlanması sebebiyle, kısaltılarak Ebced'e dönüştürüldüğü rivayet edilir. Bu altı isme sonradan Sehaz ve Dazıgilen eklenmiştir. Bu altı ismin, şeytan yahut haftanın günlerinin adı olduğu da söylenir. Ebced'in nümerik olarak değerlendirilmesi şu şekildedir:

Elif : 1,
Be: 2,
Cîm: 3,
Dal:4 = EBCED
He: 5,
Vâv: 6,
Ze: 7 = HEVVEZ
Ha: 8, Ti): 9, Yâ : 10 = HUTTÎ
Kef : 20, Lam : 30, Mim : 40, Nün : 50 = KELEMEN
Sin : 60, Ayın : 70, Fe : 80, Şad : 90 = SA'FAS
Kaf : 100, Râ : 200, Sin : 300, Te : 400 = KARAŞET
Se : 500, Ha : 600, Zel : 700, = SEHAZ
Dat : 800, Zı : 900, Gayın : 1000, = DAZIGİLEN
Hemze : ve A (l) da bir (1) sayılır. Farsçadaki çe, je, Arapçadaki cim ve ze gibi, farisî kefi ile sağır kef, Arapçadaki kef gibi rakamlandırılır.

EBED : Arapça, sonsuzluk daimîlik manasında bir kelimedir. Sufiyyeye göre ebed, Allah'ın isimlerinden biridir. Ezel ve ebed arasındaki fark şudur: Ebed, sonu olmayan; ezel, başı olmayan demektir. Abdülkerim Cîlî'nin "el-İnsanu'l-Kâmil" adlı eserinde şöyle bilgi verilir: "Allah'ın ezeliliği, ebediliğinin aynıdır. Çünkü geçmiş ve gelecek denen iki göreli taraf, Zât-ı akdes-i ilâhîsinden münkati ve kendisi li-zatihî bekada münferiddir. Evveliyet denilen izafetin, Zât-ı Sübhanisinden inkita ile tahakkuk-ı evveliyetten evvel mevcut olmasına ezel, âhiriyyet denilen izafetin inkıtaıyla âhiriyetten sonra gelen ebedin mevcud olmasına ebed denildi".

EBHERİYYE : Erdebiliyye'nin kollarından biridir. Kurucusu Ebû Reşid Kutbüddin Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Ebherî (ö. 573/1 177)'dir. Ebher'de doğan Kutbüddin, Merağa'da yetişti. Azerbaycan ve Semerkand'a seyahat etti. Şeyhi; Bağdad'da yaşayan, Seyyid Ebu'n-Necib Şeyh Ziyâüddin Abdülkâdir'dir.

EBNÂ : Arapça oğullar demektir. Dünya için çalışanlara, ebnaü'd-dünya; âhiret için çalışanlara ebnaü'l-âhire denilir. Her ikisi için çalışanlara ebnâü'l-mecmû denir. Ebnâü'l-Ahvâl: Hallerin etkisi altında kalan ve ona göre hareket edenler. Âbâü'l-Ahval: Hallerin etkisi altında kalmayan, onları kullananlar.

EBR : Farsça, bulut anlamındadır. Çalışma ve çabalama ile müşahedeye ulaşmaya sebep olan perde. Mecazî olarak rahmet, ihsan, lütuf.

EBRAR: Arapça, iyiler demektir. Allah'ın sevgili, iyi kullan için kullanılan bir tabirdir. Ahyâr kelimesi ile aynı mânâya gelir, abdal kelimesi ile de mürâdif olduğu söylenir. Mukarrabûn derecesinin altındadır. Bu gruba mensub olanlar ikiye ayrılır: Allah bir kısmını, kullarına iade etmiştir, onlar arasında yaşar, onları irşad eder. ikinci grubu ise, Allah kullara iade etmemiş, kendisiyle meşgul etmiştir. Hiyerarşik rical sıralamasında bunlara, "yediler" denir. Bu ikinci grubun akıl gemisi, vahdet denizinde, gayb vâridatlarıyla boğulmuştur: "Bunlara uyulmaz, ancak inkâr da olunmaz". Birinci grup, hizmet ehlidir. Halk ile meşgul edilmiştir. Bu nedenle, vücutlarını şâir halkın istirâhatine sebep kılmışlardır.

Fırak-ı hüsnüne takat getirmeyüb Yahya
Yolunda baş verüb oldu güzide-i ebrâr.
Şeyhü'l-İslâm Yahya

EBRU: Farsça, kaş anlamında bir kelime. Sâlikte vuku bulan kusur nedeniyle, derecesinin düşmesi ve ihmâle uğraması. Zât-ı Kibriya'yı örtmesi ve varlık âlemini süslemesi nedeniyle, sıfatlara da ebru (kaş) adı verilir.

EBSAT-İ MEVCUDAT: Arapça, varlıkların en basiti. Akl-ı evvel.

EBÛ HARRAZİYYE: Fas'ta, Ebû Harrâz tarafından kurulan bir tasavvuf okulu.

EBU'S-SUUD EFENDİ'NİN TORUNU : Çok dindar, dünyaya rağbet etmeyen salih insanlar için kullanılan bir tabirdir. Osmanlılar devrinde şeyhü'l-islam olan Ebu's-Suud Efendi, bu özellikle tanındığı için, dindarlıkta ileri gidenler hakkında kullanılan bir tâbir olmuştur.

EBU'L-VAKT: Arapça, vakte sahip, vaktin babası demektir. Vakit ve halin etkisi altında kalmayan sufîler hakkında kullanılır. Bu gruba mensub olanlar, telvîn ehli değildir. Telvîn ehline yani halin etkisi altında kalanlara, "ibnu'l-vakt" denir. Ebu'l-vakt bunun aksine "temkin" ehlidir. Bkz. Ebnâ

EBÛ'-VEFÂİYYE: Rifâiyye'den Sa'diyye'nin bir kolu.

EBU YAKUBİYYE: Ebu Yâkub el-Baveysî tarafından kurulan bir tasavvuf okulu.

ECSÂM: Arapça, cisimler demektir. Çeşitli kısımlara ayrılır:
1. Ecsam-ı Tâbîiyye (tabii cisimler) : Keşf erbabına göre, arş ve kürsî
2. Ecsam-ı Unsuriyye (aslî cisimler) : Gökler ve ondaki inceliklerden gayri herşeydir.
3. Çeşitli Tabu Cisimler : Unsurlar ve ondan olan Mevâlîd-i Selâse'den birleşip meydana gelen şeyler, doğru hareket yapan basit cisimler.

EDEB: Arapça, iyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zarafet, usluluk, insanlara kavlen, fi'len güzel davranışta bulunmaktan ibarettir. Cürcanî'ye göre, hatanın her çeşidinden sakınmayı bilmektir. Edeb'den, şeriat, hizmet ve Hakk'ın edebi anlaşılır, ilki, dinin zahirine, şekli unsurlarına tam anlamıyla riayet etmek, ikincisi hizmette ileri gitmekle birlikte yaptıklarını görmemek (yani kendine mal edip ucube düşmemek), üçüncüsü Allah'a ve kendine ait olanı bilmekdir. Mutasavvıflar, genelde iki türlü edeb kabul ederler: Birincisi şeklî, zahirî edeb ki; ameli riyadan, münafıklıktan, yağcılıktan korumaktır. İkincisi de batınî edebtir ki; kalpteki şehvet, itiraz, irâdede zayıflık vs. gibi olumsuz şeyleri temizlemekten ibarettir. Edebler sünnetleri güçlendirmek içindir. Sünnetler vacibleri, vacibler de farzları güçlendirir. Farzlar ise imanı korumak içindir.

EDEB ERENLERE : Topluluk içinde söylenmesi ayıp bir konu gündeme gelince, bu ifade kullanılır. "Hâşâ huzurdan dışarı, hâşâ huzurunuzdan, sözüm meclisten dışarı " mânâsına gelir.

EDEB-ERKÂN: Erkân Arapça'da temeller, esaslar, direkler anlamlarına gelir. Manevî eğitim gören sâlikin, her yerde ve her an, daima kendisini gören, her hareketini bilen Allah'ı düşünerek ve buna bağlı olarak ağzından çıkan sözlere, yaptığı hareketlere dikkat ederek, edeb üzere bulunmasıdır. Direkler manasına gelen "erkân" sözü de, tasavvuf okulunun usûlü ile ilgili bir terimdir. Her sûfinin, bu konuda da bilgili olması ve ona göre hareket etmesi, kendisinden beklenir. Edeb ve erkân konusunda hatalı davrananlara "edeb, erkân bilmez" ifadesi kullanılır. Halk arasında da lafını sözünü bilmez, patavatsız, laubali davranışlı kimseler için yine bu tabirin kullanıldığını görmekteyiz.

EDEB YA HÛ: Edeb, tasavvuf okulunda önemli bir husustur. Edeble davranma, canlıya, cansıza, insana, hayvana, her şeye, herkese yapılmalıdır. Mutasavvıflar cansız varlıklara, bir tür dirilik atfederler (pan-bioism). Bu sebeble, cansız varlıklara da edeb üzere davranırlar. Mesela kapı çarpılarak gürültü ile örtülmez, yavaşça örtmek gerek. "Kapıyı kapat veya kapattım" denmez, Allah kimsenin kapısını kapatmasın, "kapıyı ört" yahut "sırla" demek gerekir. Lamba, mum, elektrik söndürmek yerine "lambayı, elektriği dinlendirmek" veya "sırlamak" gibi tabirleri kullanmak, edebe daha uygundur. Sûfinin tabiata karşı olan bu tavrı, ona canlı bir insan varlığı gibi muamele etmesi, çağımızda ekolojik felaketlerin önlenmesi yolunda, bir anahtar rol, yahut kılavuzluk görevi üstlenemez mi? Uzayın bile kirlendiği böyle bir dönemde, tabiat varlığını korumakta, tasavvufun ekolojik açıdan olumlu tavır alışı, en azından üzerinde düşünülmesi gereken bir alternatiftir. Mesela, ses kirlenmesi ve bunun insan fizyonomosinde sebep olduğu rahatsızlıklar, ilim-teknik ve tıp dergilerinde sık sık gündeme gelir.Tasavvuf yolunda, bir sûfinin başkasına hafif sesle hitab etmesi; yerin de canı vardır düşüncesiyle, yerde gürültü yapmadan yürümesi; sessiz hayatın tefekkürü arttırmadaki olumlu rolüne bağlı olmak üzere, az konuşmak gibi pratik öğeler; günümüzde, hafif bir hızla seyreden trafikte araçların klakson ve motor gürültüsünün azalması; sadece duyabilecek kadar az bir sesle radyonun, televizyonun dinlenmesi; homurtu yüklü fabrikaların, insanların yoğun olarak yaşadığı yerlerden uzaklara kurulması şeklinde, yeniden yorumlanabilir. Tasavvufî edebler cümlesinden olmak üzere şu uygulamalar zikrolunur: Kapıdan içeri girer çıkarken sırt çevrilmez, bunun için ayakkabılar hep içeri yönelik, hatta mümkünse burun kısmı Kabe'yi gösterecek şekilde yerleştirilir; uyuyan kimsenin uyarılması icab ederse, yastığına hafifçe vurularak hafif bir sesle "agâh ol erenler" denilir ve bu şekilde heyecanlandırmadan uyandırılır, yemek yerken ağız şapırdatılmaz, eşyalar canlı imiş gibi saygılı ifadeler kullanılır; çay, kahve, içerken höpürdeterek içilmez; bardak, tabak bir yere konulurken sert hareketlerle değil, yavaşça ve sessizce, bir nevi nezaket üslubu içerisinde konulur; gülmeler yine kahkaha şeklinde değildir. Tasavvuf yolunun yolcusu nazik ve kibar insandır. Onu bu şekilde davranmaya iten motiv, "Allah'ın her an her yerde beraberinde olduğu ve kendisini kesintisiz olarak gözetlediği (ihsan)" bilincidir. Bu husus, şüphesiz Kur'an'daki çeşitli âyetlere dayanmaktadır: "Her nerede olursanız olunuz, O, sizinle beraberdir" (Hadid-4) . işte bu âyet, bilinç olarak bir mü'minde yerleşirse, artık o hareketini, yüce bir Sultan'ın, bir Cumhurbaşkanının

huzurunda imiş gibi düzeltmeye çalışır. Bunun tahakkuku için, bir insanda "Allah ile beraber olma"nın bilinci, mutlaka bulunmalıdır. Tasavvuf; bağlılarına, Allah'a vuslat dediğimiz "Allah ile beraber olma" bilincini verme iddiasında olan ve tatbikî yönü ağır basan, laf üretmekten hoşlanmayan bir disiplindir. Hedefi de, cennet veya cehennemin motive ettiği İslâmî bir hayattan ziyade, Allah'ı sevmek ve O'nun rızasını kazanmaktan kaynaklanan derûnî bir takva yaşantısıdır. İşte sözünü ettiğimiz bu bilinç, tekkelerde her yerde göze ilişecek şekilde, müridlere levhalar halinde yazılı olarak hatırlatılırdı: "Edeb yâ Hû".

Edebdir tâc-ı Rabbani
Komazlar her başa ânı
Olagör Gaybî ruhanî
Edeb gözle, edeb gözle.
Gaybî Sun'ullah

EDEN BULUR, İNLEYEN ÖLÜR : Herkes ne yaparsa, onun karşılığını mutlaka görür, herkes ektiğini mutlaka biçer, kimsenin yaptığı kötülük yanına kalmaz, manasında kullanılan bir atasözüdür.

EDHEMİYYE: ibrahim Edhem tarafından kurulduğu söylenen bir tasavvuf okulu. İbrahim Edhem'in tam adı şu şekildedir: Şeyh İshak İbrahim b. Edhem b. Süleyman b. Mansur el-Belhî (öl. 166/783-4).

EDHEMÎ TÂC: Dört terkli bir tacdır. İstiğnâ'nm (yani Allah'dan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamanın) sembolüdür. Bilindiği gibi ibrahim Edhem, önceleri Belh sultanı idi. Sultanlık tacını terk edip derviş olmasından kinaye olarak, bu isim verilmiştir. Sarığın her dilimine, terk adı verilir.

ED'İYYE-İ ME'SÛRE: Arapça. Hadislerle sabit olan dualar için bu ifade kullanılır. Evrâd. Tasavvuf yolunun yolcuları, Hz. Peygamber (s)'den naklen intikal etmiş dualara rağbet ederler ve bu duaları, her gün evrad olarak okurlar. Bu, Rasulullah (s)'a ittibâdan kaynaklanan bir husustur. Buna bir örnek olarak şu duayı gösterebiliriz: "Allah'ım faydası olmayan ilimden, huşu duymayan kalbten, doymak bilmeyen nefisten, kabul olmayan duadan ve bu dört şeyden Sana sığınırım". Amin.

EDVÂR-I VÜCÛD: Arapça. Varlık devirleri. Varlığın, kendisi için mümkün olan kemal çizgisinde yükselmesi ve sonuçta ilkelerin ilkesine geri dönmesi. Varlık yukarıdan aşağıya iner (kavs-i nüzul). Bu iniş, bir yarım daire şeklinde düşünülür. Sonra varlık, aşağıdan yukarıya doğru çıkar. Bu çıkış da, bir yarım daire olarak tasavvur olunur (kavs-i urûc). Bu iki yarım daire, bir tam daire meydana getirir. Böylece bir varlık, daireyi dolaştıktan sonra çıkış noktasına döner. Herşey aslına döner. O'ndan gelen O'na döner (innâ lillah ve innâ ileyhi râciûn) "biz O'nunuz, yine O'na döneriz" âyetinde (Bakara/156) bu hususa işaret vardır.

EDVİYE: Arapça deva kelimesinin çoğulu olup, ilaçlar anlamındadır. Edviye makamları şunlardır: İhsan, ilim, hikmet, basiret, firaset, ta'zim, ilham, sekînet, tuma'nînet, himmet.

EF'ÂL-İ KULÛB: Arapça, kalb amelleri anlamında bir tamlama. Bunlar.olumlu ve olumsuz iki yönde cereyan eder. Olumsuz olanlar: Hased, ucb, kibr, sûi niyet vs. gibi. Olumlu olanlar: Şükür, rıza, ihlas, mahabbet vs. gibi.

EFENDİLER EFENDİSİ, EFENDİMİZ ALLAH : Efen- di kelimesi Rumca olup, sahip ve malik gibi manalara gelir. Mevtana Celâladdin Rûmî bu kelimeyi şiirlerinde kullanmıştır. Yani onüçüncü yüzyılda bu kelime, Anadolu Türk muhitinde bilinmekte ve kullanılmaktadır. Sufîliğe mensub bir kişi, çağırıldığı zaman "efendim" yerine "eyvallah" derdi. Yanılıp da "efendim" derse, çağıran "senin efendin ben değilim" manasında olmak üzere, "efendimiz Allah" diye karşılık verip onu ikaz ederdi. "Efendiler efendisi" ifadesi de, herşeyin terbiye edicisi ve yegâne sahibi, maliki olan Allahu Teâlâ hakkında kullanılırdı. Efendi kelimesi üzerinde teşekkül etmiş bazı deyimler, şunlardır: "Efendi adam" : Nazik ve kibar kişiler için kullanılır. "Efendi'ye gel" : Bu ifade, kendisinden beklenmedik ince bir hareket görülen kişiler hakkında söylenir.

EFRÂD: Arapça, fertler demektir. Rical olanlar için kullanılır, kutbun nazarının dışında olanlara efrad denilir. Bu gruba dahil olan ricalin sayısı iki, üç veya daha fazladır. Efrad, Allah tarafından memur oldukları hizmetleri yerine getirir. Hz. Hızır, Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas'ın efraddan oldukları, ancak Hz. Ali'nin, hilafeti sırasında Kutbiyyet-i Kübrâya ulaştığı rivayet edilir.

EĞİLEN BAŞ KESİLEMEZ, EĞİLEN BOYUN VURULMAZ : Yaptığı kusuru anlayıp özür dileyen, affını taleb eden kişinin bağışlanmasının, mürüvvetten olduğunu bildiren iki atasözüdür. Tıpkı Allah'a yapılan tövbelerde kulun, Allah'a, yaptığı kusurları dili ile ifade ve itiraf edişi ve ondan vazgeçtiğini bildirmesi karşısında, affa mazhar olduğu gibi, bir insan, hatasını beyan edip özür dilerse, onun da affedilmesi gerekir.

EĞİLEN BAŞIN AYAĞI ÖPÜLÜR : İslam'ın dışında kalan hiçbir şeye boyun eğmeyen, gerçek özgürlüğü elde etmiş, racul (adam) mertebesine ulaşmış merdler hakkında, kadrü kıymet ifade eden bir sözdür. "Batıla eyvallah demem" sözü de, buna yakın bir manayı ifade eder.

EĞRİ OTUR, DOĞRU SÖYLE : Doğru konuşmayı, her halükârda yalan söylememeyi ifade eden bir atasözüdür.

EHAD: Arapça. Bir'i ifade eder. Sıfat ve isimlerin çok olmasına karşılık, Allah'ın zâtındaki Birlik, bu kelime ile ifade edilir. Cürcânî'nin ifadesi ile Bir'in taayyünlerindeki itibar, iskât ve isbat gözönüne alınmaksızın, zât'ın "O, odur" diye söylenebilecek durumu, "ehad"i açıklar.

EHADİYYET: Arapça, birlik demektir. Bir şeye nisbeti olmayan, bir şeyin de kendisine nisbeti bulunmadığı şeye denir. Ehadiyyet makamı, İlâhî sıfattan bir makamdır. Bu makam, akıl ve anlatmakla vasfa gelmez. "Onu ilmen hiçbir şey ihata edemez" (Nemi/84) âyeti ile, O'nun bu gayb-ı hüviyyet-i mutlaklığına işaret vardır.

EHADİYYETÜ'L-AYN: Arapça, ayn'ın tekliği demektir. Bize ve isimlere muhtaç olmaması bakımından, Zat-ı Hakk'ın mertebesi.

EHADİYYETÜ'L-CEM': Arapça, toplanmanın tekliği demektir. Kendisinde çokluğun münafî olmadığı şey, yani bir yer anıldığında, o yerde bir takım şeylerin de bulunması. Bu, Allah hakkında şöyle ifade edilir: Allah birdir, fakat bütün isimler kendisindedir.

EHADİYYETÜ'L-KESRET: Arapça, çokluğun birliği demektir. Kendisinde nisbî çokluk düşünülen bir (vâhid), demektir. Buna "makam-ı cem'" ve "ehadiyyetü'l-cem"' de denir.

EHADÜ'L-EHADÎN: Arapça, teklerin teki. Benzersiz, eşsiz, ehadü'l-ehad.

EHDALİYYE: Kadirîliğin bir kolu olup, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer el-Ehdâl el-Hüseynî (ö. 1164/1750-51) tarafından kurulmuştur.

EHL-İ ÂHİRET: Arapça, âhiret adamı demektir. Dünyayı terk ile, âhirete fazla önem veren kişiler için kullanılan bir tabirdir.

EHL-İ BEYT: Arapça, evin ferdleri anlamınadır. Hz. Peygamberin neslinden ve yakınlarından olanlara denir. Bunlar, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dirler.

EHL-İ DİL: Dil, Farsça'da gönül demektir. Gönül ehli kimseler için bu tabir kullanılır. Neşeli, zevkli, hâl ehli, aşk ve şevk sahibi kimseye denir.

Ehl-i dildir diyemem sînesi saf olmayana,
Ehl-i dil birbirini bilmemek insaf değil.
Nef'î

(Manası: Gönlü temiz olmayana gönül ehli diyemem, gönül ehli olanların birbirilerini tanımamaları insafa uymaz).

EHL-İ HAK: Arapça, Allah adamları için kullanılır. Cürcânî, Ehl-i Hakk'ı şöyle tarif eder: Kendilerini Rablerinin katındaki Hakk'a verenler ki, bunu da hüccetler, burhanlarla yaparlar. Bunlar, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tir.

EHL-İ HÂL: Arapça. Hakikat ehli, bildiğini, inandığını tatbik eden, kendinden geçme sırrına eren kimseler. Bunlarjlâhî tecellîlere mazhariyet şerefine ermişlerdir.

Emrâhî cehd eyle kâli hâl eyle
Kal ehli olandan infisâl eyle
Emrah

EHL-İ DÜNYA: Arapça, dünya adamı demektir. Ahiret işlerinde duyarsız, dünyanın meşgalesinde boğulmuş kişi. Tekâsür Süresindeki "çokluk" (tekâsür) vasfını taşıyan dünyalık işlerin kendilerini oyaladığı kişiler.

EHL-İ EHVÂ: Arapça, nefsinin arzusuna uyanlar. Cürcânî, ehl-i ehvâ'yı şöyle tarif eder: Bunlar ehl-i kıbledendir. Lâkin inançları, Ehl-i Sünnet'in inancı gibi değildir. Cebriyye, Kaderiyye, Ravâfız, Havâric, Muattıla ve Müşebbihe bu gruba girer.

EHL-İ KAL: Arapça, lafçılar, demektir, işin özünden ve esprisinden uzak, kıyısında, kenarında dolaşan kişiler. Bunlar söylediklerini yaşamayan, hakikata ulaşmamış kişilerdir.

EHL-İ TARÎK: Arapça, yola mensub olanlar demektir. Tarikat ehli.

EHL-İ TASFİYE-EHL-İ NAZAR: Düşünce ehli, arınma ehli anlamlarında iki Arapça tabir. İkincisi gerçeğe akıl ve istidlaller ile ulaşan, ehl-i nazar; birincisi ruhî arınma yolu ile ulaşanlar ki bunlar da ehl-i tasfiyedir.

EHL-İ ZEVK: Arapça, zevk sahipleri demektir. Tecellîlerin hükmünün ruhdan, kalbden, nefse ve hislere geçmesiyle, bundan zevk alan kimselere, ehl-i zevk denir. Cürcânî'nin bu tarifinden anlaşıldığı gibi, ilâhî ilhama mazhar olma kabiliyetini kazananlar, mânâ zevkine ermiş ve bu zevki, ruhunun derinliklerinde duyabilen kimselerdir.

EİMMETÜ'L-ESMA: Arapça, isimlerin imamları demektir. Yedi esmaya verilen isimdir. Bu isimler şunlardır: Hayy, Alîm, Kadîr, Semî', Basîr, Mürîd ve Mütekellim. Bütün isimlerin aslı bu yedi isimdir. Semî' ve Basîr yerine Cevâd ve Muksit isimlerini koyanlar da olmuştur.

EKBERİYYE: Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin b. Arabî (ö. 638/1 240)'nin kurduğu tasavvuf okulu. Bu tasavvuf okulu, alevî silsileye sahiptir. Muhyiddin b. Arabi'nin şeyhi de, Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin el-Mağribî'dir.

EKMEK EVİ : Hacı Bektaş Tekkesi makamlarından birinin adı. Her evin bir babası olduğu gibi, bu evin de bir babası vardır. Ekmek evinin son babası, Hacı Kerim Baba adında bir zâttı.

EKMEL : Arapça, en olgun, en mükemmel anlamında bir kelime. Kendisinde İlâhî ilim ve sıfatların daha fazla toplandığı, İlâhî isim ve sıfatlara en fazla mazhar olan kişi ekmel'dir. En olgun insan Hz. Muhammed (s)'dir.

EKTİĞİNİ BİÇERSİN : Bu atasözüyle, bir insanın yaptığı iyi veya kötü her işin, birgün mutlaka karşılığını göreceği anlatılır. "Dünya, âhiretin tarlasıdır" hadisine telmihen söylenen bu söz ile, insanlar iyi sonuçlar almak için, iyi işler yapmaya yönlendirilmek istenir.

EL ALMAK, EL VERMEK: Bu sözle derviş olmak, bir tasavvuf okuluna kaydolmak kastedilir. Bektaşîler el almağa "nasib olmak" der. Tarikata ait bir şeyi, bir töreyi yapmak, yahut bir hastalığa okumak için izin alma ve izin vermeye de el verme, el alma tabiri kullanılır." Okumaya el almış, eli var."

Sakînin elin öptüm olup şeyh-i harabat,
Eller ayağın öptüğü âdemden el aldım.
Neşâtî-i Mevlevî

EL BENİM ELİM DEĞİL: Tasavvuf okuluna giren bir dervişe el veren şeyh; kendisinin de, aynı şekilde bir önceki şeyhten el aldığını ve bu işlemin zincirleme olarak tâ Hz. Peygamber (s)'e kadar uzandığını ve O'na bey'at edenlerin Allah'a bey'at etmiş olduklarını (Muhakkak sana bey'at edenler de, Allah'a bey'at etmişlerdir. Fetih/10) bildirmek üzere bu sözü kullanır.

EL BENİM, ETEK SENİN : Tasavvufa giren dervişin, sıkı sıkıya bağlılığını ve şeyhin eteğinden tutunduğunu belirten bir söz.

EL ELDEN ÜSTÜNDÜR, TÂ ARŞA VARINCA : Bu atasözü "Biz, dilediğimizi dereceler (vererek) yükseltiriz, böylece her ilim sahibinin üzerinde bir bilen vardır", (Yusuf/76) âyetinin bir başka şekilde ifade edilişidir. Aynı şekilde, her güç ve kuvvet sahibinin üzerinde, bir güç ve kudret sahibi mevcuttur. Dolayısıyla, gurura kapılmak, kibirlenmek, başkasını küçümsemek doğru olmayan hareketler cümlesindendir. Bu sebeple kişiye, tevazu, mahviyet, kadir bilirlik daha çok yaraşır.

EL ELE, EL HAKK'A : Yukarıda, "el benim elim değil" sözünü açıklarken değindiğimiz gibi, bu da, tasavvuftaki şeyhler silsilesini bildiren bir ifadedir.

EL ETEK TUTMAK : Tasavvuf yoluna girmeyi ifade eden bir söz.

ELİF: Arapça lisanında ilk harf. Yunanca'da "alfa" nın karşılığıdır. Tasavvuf ıstılahı olarak, Zât-ı Ehadiyyet'e işaret eder. Zira O, ezellerin ezelinde eşyanın ilkidir.

ELİFTE BİRŞEY YOK : Arap alfabesinde, elif harfi, yukarıdan aşağıya basitçe düz bir çizgiden ibarettir. Diğer harflerin, eğrisi, çıkıntısı, girintisi, noktası, şekil kargaşası bu harfte yoktur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulan mahalle mekteplerinde, harflerin biçimi çocukların hatırında kalsın diye, hep bir ağızdan, basit fakat güzel bir beste ile "elifte birşey yok, be altında bir nokta, ta ona benzer, se ona benzer cim karnında bir nokta, ha ona benzer, hı ona benzer, dal beli bükük, zel ona benzer, rı orak gibi, ze ona benzer, sin üç dişli, sın ona benzer" tekerlemesi söyletilirdi. Tasavvufta da fena makamına ermiş, ölmeden önce ölmenin sırrına vakıf olmuş, temkin ehli, artık kendisinde lezzet ve zevklerin kalmadığı mahv ehli kişilerin durumu, elif harfine benzetilir. Nakşibendî manevî tekamülünün sonunda, başlangıçtaki, lezzet ve zevklerin artık yok olduğu, tabir yerindeyse insanın kupkuru, tatsız ve lezzetsiz hale geldiği ifade edilir. Sıfat ve esma tecellilerinden geçmiş, zat tecellilerine muhatab olmuş, zâta bağlı mutlak gayba dalarak, orada boğulan ve her makamda, çeşitli renk tecellilerini müşahede eden sufî, bu makamda "bilâ levn" denilen renksizliğe, yani renklerin kaybolduğu bir alana ulaşmıştır. Bu durumda olan sufinin bütün renklerin anası kabul edilen beyaz rengi müşahede ettiği veya beyaz nura garkolduğu da söylenir.

Çün elif çîzî nedâreddir semain arifi,
Saye-i hatt-ı istivâ-yı Şems'in oldur vâkıfı
Esrar Dede

ELİFÎ SUMAT: Mevlevî tekkelerinde, dervişlerin topluca yemek yemeleri için kullanılan, deriden yapılmış sofraya denir. Deri sofralar üç türlü olur: Bir kısmı daire şeklinde, etrafında halkalara sahiptir. Bu halkalara bir zincir geçirilip çekilince, sofra büyük bir torba halini alırdı. Gezgin sufîler, bu tür sofrayı kullanırlardı. Yine bir kısmı, daire şeklinde olur, dergâhlarda, özellikle Konya Merkezî Mevlevî dergahında kullanılırdı. Üçüncü bir tür sofra da, elifî sumat adıyla anılan, bir arşın genişliğinde uzun bir deriden ibaretti. Açılınca, elif harfini andırdığı için, elifî sumat denilmiştir. Bu sumatın bir ucu sumathanede, sumathanesi bulunmayan tekkelerde, meydan-ı şerifteki şeyh postunun altına iliştirilir ve aşağı doğru yayılırdı. Sofranın iki yanına ekmek, kaşık ve biraz da tuz konduktan sonra, üstleri uzun havlularla örtülürdü. Sonra her kişi, için bir sahan kavurma, bir sahan lokma pilavı, bir kâse de pelte konurdu. Dervişler bayram namazını kıldıktan sonra, meydancı tarafından yemekhaneye davet olunurlardı. Sol el, sol dizin üzerinde olarak yemek yenir; kıdemliler, sağda şeyhe yakın durumda otururken, kıdemsiz olanlar, onların sol tarafına otururdu. Yemek bitince, şeyh, sumatın kendi önündeki ucunu büker, yanındaki dervişe verir, bu sofra bükme işi, tâ öteki uca kadar devam eder, bu şekilde sofra toplanmış olurdu. Bu şekilde dürülü hale gelen sofra, yine meydancı tarafından, dervişlerin topluca çektikleri eyvallah ile kaldırılırdı. Ardından şeyh, gülbank okur, sonunda da dervişler hû çeker, önlerindeki havluyu tutarak ayağa kalkar, geri geri giderek sumathanenin iki tarafındaki minderlere otururlardı. Üç dervişin, şeyhten başlayan el yıkamak üzere ibrik-leğen dolaştırması ve ellerin havlulara silinmesi ile, yemek işi sona ererdi. Bu kısa istirahat sırasında kahve içilir, dışarıdan gelenlerle topluca bayramlaşma yapılırdı.

ELİFÎ NEMED: Nemed Farsça, yün kemer manasınadır. Mevlevîlerin, tennure denilen etek üzerine sardıkları kemere denir. Tarikata girilirken, şeyh tarafından üç veya yedi dolama ile sarılır. Ayin sırasında bu kemeri takmak mecburîdir. Bu kemer, sağdan sola doğru sarılır.

ELİFÎ ŞALVAR: Pantolon şeklindeki şalvarlara bu isim verilir. Sadece "elifî" de denilir. Genç ilim adamları, ilmiye sınıfının çocukları ve meşâyıh, bu şalvarı giyerlerdi.

ELİFÎ TÂC: Bektaşîlerin giydiği yassı başlığa verilen addır. Mevleviler, buna "Külah-ı Seyfî" adını verirlerdi.

EL ÖPME : Şeyhin elini öpmek. İstiğfardan sonra şeyhin eli öpülür ki bu, tarikat edebidir.

EMAN: Arapça sığınmayı ifade eden bir kelime. Manen, himmet yani dua yolu ile yardım talebinde bulunmak isteyen kişi, "Aman ya Rasûlallah!" diye nidada bulunur. Ebced hesabıyla "Muhammed" (s) kelimesiyle "Eman" kelimesi, her biri ayrı ayrı 92'yi verir.

EMR ÂLEMİ: Zaman ve mekan üstü olarak, emirle birlikte yaratılan âlem. Ruhlar ve akıllar bu âlemdendir. Bir anda yaratılmıştır. "Vemâ emruna illa vâhidetün ke-lemhin bi'l-basar" Kamer/50.

ENDUH: Farsça, üzüntü demektir. Bilinmeyen bir hususta duyulan şaşkınlık ve hayret.

ENE ENTE-ENTE ENE: Arapça, ben senim-sen bensin" anlamında bir ifade. Âşık maşuk birliğini ifade eder. Bu, iki bedende bir can gibi olmayı gösterir. Bu, sevginin tamlığı için varılması gereken bir noktadır.

ENE'L-HAKK: "Ben Hakk'ım" anlamında bir ifade olup Hallâc-ı Mansur tarafından söylenmiştir. Erzurumlu İ. Hakkı'nın ifade ettiği gibi;

"Söyleyen Nasır (yani Allah) idi. Mansur Andan tercüman olur"

şeklinde anlaşılmalıdır. O'nun, bu sözü Hakk'tan rivâyeten söylediği kaydedilmekle birlikte, fena halinde iken söylediği veya kendisinin bâtıl olmadığını ifade etmek için serdettiği de nakledilir. Kasas süresindeki ağaç kökünün "muhakkak, Ben alemlerin Rabbi olan Allah'ım" sözünü anlayan, Hallac'ın "ene'l-Hakk" sözünü anlar.

ENGÜŞT: Farsça, parmak. Kuşatma (ihata) sıfatı, Allah'ın herşeyi kuşatma sıfatı.

ELSİZ AYAKSIZ : İradesini Allah'ın iradesinde fani kılmış (eritmiş) kişiler için kullanılan bir ifade. Buna benzer olarak kullanılan "elsiz, dilsiz, belsiz" deyimi, hakiki Allah erinin eline, diline, ve beline hâkim olduğunu gösterir.

Mir'âtî sözlerin canlı muamma Arif olanlara olur huveyda Elsiziz belsiziz dilsiziz amma Gezeriz âlemde erkekçesine. Mir'âtî

EMÂNÂT-I MÜBARAKE: Hz. Peygamber (s) ve diğer İslam büyüklerine ait eşya ve levazıma, mübarek emanetler (emânât-ı mübareke) denir. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettikten sonra Mekke Emiri Seyyid Berekat, emirlik hazinesinde bulunan "emânât-ı mübareke"nin önemli bir kısmını, oğlu, Şerif Ebu Nemi vasıtasıyla Yavuz'a göndermiştir. Yavuz, bu emanetlerin korunması için Topkapı sarayında özel bir daire hazırlatmış olup bu emanetlerin içinde en önemlisi, Hz. Peygamber (s)'in hırkası olduğu için bu daireye" Hırka-i Saadet Dâiresi" denilmiştir. Hz. Rasûlullah (s) bu hırkayı, şair Ka'b İbn Züheyr'e hediye etmişti. Bu hırkadan başka diğer emanetler de şunlardır: Hz Peygamber (s)'in bir dişi, bir yayı, iki ayakkabısı, bir ayak izi, seccadesi, sancağı, bir kılıç kabzası, bir kolu, Hz. Ebû Bekr'in seccadesi, Hz. Nuh (a)'ın tenceresi, Hz. Davud'un kılıcı, Hz. Yusuf'un gömleği, Mekke'nin anahtarı, dört halifenin sancakları, imameleri, kılıçları, Aşere-i Mübeşşere'den bazılarının kılıç kabzaları, Hz Osman (r. a)'ın Kur'an-ı Kerim'i, Altınoluk, Hz. İbrahim (a)'ın kazanı.

EMİN-İ VAHY: Vahyin emini anlamında Arapça bir ifade. Hz. Peygamber (s), risalet ve nübüvvet görevini yüklenmezden evvel, "Muhammed el-Emîn (s)" yani "Güvenilir Muhammed (s)" namıyla anılıyordu. Toplumun doğruluğuna güvenmesine Cenab-ı Hakk'ın nübüvvet görevi vererek te'yid etmesi eklenince, ortaya "Eminü'l-Vahy" olan Peygamberimiz (s) çıktı. Kendisine gelen vahyi, ayniyle topluma bütün insanlığa, en ufak bir değişiklik yapmadan aktardı. Bu yüzden vahyin emini oldu.

Emîn-i Vahy-i ilâhî Muhammed Arabi

Sâmî

EMİRGANİYYE: İdrisiyye'nin Nûbe kolu. Kurucusu 1853'te vefat etmiştir.

el-EMRU Bİ'L-MA'RUF ve'n-NEHYU ani'l-MÜNKER: Arapça iyiliği emretme, kötülükten sakındırma anlamındadır, insanları kurtulmalarına vesile olacak olgunluklara yönlendirmeye, el-Emru bî'l-Ma'ruf denir. Şeriatta kınanan konulara engel olmaya da, en-Nehyu ani'l-Münker denir. el-Emru bi'l-Ma'ruf için hayra kılavuzluk etmek; kitap ve sünnete uygun olanı emretmek; Allah'ın söz-amel açısından kulundan razı olduğu şeyi göstermek gibi tanımlar yapılırken, en-Nehyu ani'l-Münker için de; kötülüğe engel olmak; nefs ve şehvetin meylettiği şeyleri yasaklamak, şeriat ve iffetin hoşlanmadığı, Allahü Teala'nın dininde caiz olmayan şeyi kötülemek, şeklinde tarifler yapılmıştır.

EMR-İ HAKK: Arapça, Hakk'ın emri demektir. Ölüm anlamında kullanılır.

ENÂNİYYE: Arapça, benlik anlamında bir kelime. Kuldan ortaya çıkan her şeyin, kendisine dayandırıldığı gerçeğe "enâniyye" veya "enîniyye" denir. Bu izafete şu örnekler verilebilir: Nefsim, elim, ruhum vs. senin hakikatin ve bâtının, Hakk'ın gayrıdır. Enâniyye'nin nefyi, "La ilahe" nin manasının aynıdır. Bundan sonra ikinci olarak, senin bâtınında Hakk'ın isbatı söz konusudur ki, bu da "illallah"ın manasının aynıdır.

ENE: Arapça "ben" zamiridir. Ben (ene) demese de konuşanın sözü ben (ene) dir. Nahnü (biz) zamiri için de, aynı durum geçerlidir. Bununla, konuşanın fiillerden soyulmuş olma durumu kastedilir.

ENESİYYE: Çok sonraları zuhur etmesine rağmen Sahabe-i Kiram'dan Enes İbn Mâlik (r.a)'e izafe edilen bir tasavvuf okulu.

ENSÂRİYYE: Abdullah el-Ensârî (Ö.481/ 1048)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu. Hereviyye adıyla da anılır.

ENE TAHTINA OTURANI İRŞAD MÜMKÜN DEĞİLDİR : "Ene" Arapça'da "ben" demektir. Bu, ben Allah (c)'dan üfürülen (ruh-ı menfûh) değil, hayvanı ben'dir. İnsan'ın bu yönünü terbiye etmesi gerekir. Bu yönünü terbiye edememiş kişi, hayvanî nefsin istekleri doğrultusunda hareket ettiği için, onu irşâd, yani doğru yola sevketmek çok zordur. Böyle kimseler, nefsini veya daha açık bir deyişle, nefsinin istekleri (heva)ni ilahlaştırmış kişilerdir. "Ey Muhammed (s)! Nefsinin isteğini ilahlaştıranı görmedin mi?" (Casiye 723 ve Furkan/43) "Ben"lik, Allah karşısında ilah tavrı alıştır. Yani, Allah karşısında varlık isbat etmektir. Bu durumdaki kişi, Allah (c) önündeki durumunu anlayamaz, hiçliğinin, faniliğinin bilincinde (dikkat ediniz, bilgisinde değil) olmazsa artık o, Allah'a ihtiyacı olmayan bir kişidir. Bir kimse, ihtiyaç duyduğu şeye yönelir, duymadığı şey yönelmez. işte bu yüzden, esiri olanları doğru yola yönlendirmek mümkün olmaz.

ER : Bkz. Rical.

ERÂİK-İ TEVHİD: Arapça tevhid koltukları demektir. Zatın zuhur ettiği yerler olması bakımından vahidiyyet hazretindeki zâti isimlere "erâik-i Tevhid" denir.

ERBAİN: Bkz. Çile.

ERBAB-I YAKİN: Maddî, manevî, zahirî, bâtinî bilgilerle yetkinleşmiş kişilere, erbab-ı yakîn denir. Bu durumdakilerin bilgilerinin güvenilir olduğu kaydedilir.

ERDEBİLİYYE: Safiyüddin Erdebilî'nin kurduğu, Ebheriyye'nin kollarından bir tasavvuf okulu.

EREN-ERENLER : Allah'a ulaşan kişi (vâsıl)ye denir. Velî. Yıldızım düşkündü tali'im küskün Muzlimdi eyyam-ı hayatım bütün Erenler elimden tuttular bir gün Şanlı demler sürdüm, devranlar gördüm. Tokadizâde Şekib

ER DOĞRUYA HAK DOĞRUYA : Konuşurken sözün doğru olduğunu açıklamak için veya doğruluğunu öğütlemek için kullanılan bir deyim.

ER ERE KIYMAZ : Erler arasında meşreb açısından bir ayrılık olsa da, hoşgörüyle bunun düzeltilebileceği bu sözle anlatılır.

ER ÇİÇEĞİ : Bektaşî ıstılahı. Babanın sevgisine mazhar olmuş can (derviş).

ER ERİN AYNASI : "Mü'min mü'minin aynasıdır", (Cami l, 170) hadis-i şerifinin mealidir. Mü'min, kendi olgunluk ve çiğliğini başkasında görür, bu şekilde şükreder veya ibret alır.

ERENLER HÂZIRA ETMİŞ DUAYI : Misafir için söylenir. "Misafir umduğunu değil, bulduğunu yer" atasözünün açıklamasıdır.

ER İKRARINDAN HAYVAN YULARINDAN : Bu deyim, erin veya insanın ikrarıyla, yola gideceğini, hayvanın da yıllarıyla yönetileceğini anlatır.

ERKEK ARSLAN, ARSLAN DA, DİŞİ ARSLAN,ARSLAN DEĞİL Mİ? : Kadınlardan da erkek olur. Bu, manevî olgunluk açısındandır. Ve çoğu erkekler himmet ve olgunluktaki zayıflıkları ile kadındırlar.

ERENLER CELLADI : Hacım Sultan'ın lakabı. Bektaşî ıstılahı.

ERZADE : Bir mürşidin babası da mürşid olursa, ona erzâde denir. Bu, Bektaşî ıstılahıdır.

ERVAH-I HABİSE : Arapça, pis ruhlar demektir. Cinler ve şeytanlar.

ESEDİYYE: Seyyid Abdullah el-Esedî (ö. VIII. y.y.) tarafından kurulmuş, Kadiriyye'nin kollarından bir tasavvuf okulu.

ESARET: Esirlik. Hakikate ulaşmaya engel, dış görünüşler.

ESER: Kaybolan bir şeyin, ardında bıraktığı iz, anlamında Arapça bir kelime. Şeyin varlığını gösterene denir. Nazardan men olunanın, eserle Cinsiyet bulacağı, eseri yok edenin de zikirle Jiletleneceği söylenir. Bu, aklî cedel mantığına yönelmeyen, Allah'la beraberken tedbiri terkeden kişinin keşf ve fetihle ünsiyet bulacağını ifade eder. Bir kimsenin eser (takib edeceği iz)e, yani terbiye edici bir şeyhe, veya uyacağı iyi bir âlim (büyük)e bağlantısı yoksa, kendisine fetih gelene kadar virdler, riyazetler, mücahedeler ve çokça zikirle meşgul olması gerekir. Eserlerin sırları, renklerin bâtınlarını teşkil eden ilâhî isimleridir. Cürcânî, eserin üç anlama geleceğini kaydeder: 1. Netice, belli bir şeyden husule gelendir. 2. Alâmet, 3. Cüz. Eski hükümdarlardan kalma bir sarayın üzerinde, şu beyt bulunmuştur:

Eserlerimiz bizim (ne olduğumuzu) gösterir
Öyleyse ardımızdan bıraktığımız eserlere bakınız!. .

Aliyyü'l-Havvas, eser'i şöyle tanımlar: Herşeyde Allah'ı tefrid etmek (bir olduğunu anlamak) tir. Bu da, eşyanın nefislere yapışmış eser (iz)lerinden yüz çevirmekle olur, yani nefsin hevasından kaçınan sadık müridin yoluna, tefrid ve tevhidine eser denir. Mürid, bunu, nefsin dünyevî nazlarından uzaklaşmak ve şehvetlerini terbiye etmekle, elde eder.

ESBAB: Arapça, sebepler anlamına çoğul bir kelime olup, tekili "sebeb" dir. Vesileler, vasıtalar, araçlar. Tasavvufta herşey Allah'a götüren bir sebep, O'nu gösteren bir âyettir. Araçlar, yani sebepler amaç haline getirilmediği sürece problem yoktur. Araçlar amaç haline getirilirse, buna putlaştırma veya şirk denir.

Sebeplerde takılmamak gerekir. Çünkü sebeplerin (şirk-i esbâb) tesiri âdi, müsebbibin (sebebi yaratan Allah'ın) etkisi ise hakikidir. Ki bu inancı taşımak tevhidin temelini oluşturur.

el-ESMAU'L-HÜSNA: Arapça sıfat tamlaması olup, güzel isimler demektir. Tasavvufta Allah'ın güzel isimlerine el-Esmaü'l-Hüsna denir. (Bkz. ALLAH).

ESMA-İ SEB'A: Arapça, yedi isim demektir. Allah'ın yedi güzel ismi. Esma zikri çeken tarikat mensuplarının virdleri, şu şekildeydi: 1. La ilahe illallah 2. Allah, 3. Hû, 4. Hakk, 5. Hayy, 6. Kayyûm, 7. Kahhâr. Bu zikir usûlü, Halvetî büyüklerinden İbrahim Zâhid-i Geylânî'den kalmıştır. Bu yedi isim, usûl, fürû', tebdîlat ve tasarrufât adı verilen şekillerle 28'e kadar çıkar.

ESMAR: Arapça, meyveler demektir. Ana isimler (aslî isimler)in toplanıp bir araya gelmelerinden birtakım başka isim ve mânâlar ortaya çıkar ki buna, esmar (meyveler) denir. Nikah da denilen, küllî esmâr beştir:

1. İlâhî isimlerin içtimâi : Bunun semere (meyve)'si, ilimde belirginleşen gerçeklerin suretleridir.
2. Manaların içtimâi : Bunun semere (meyve)'si, nefsde belirgin hâle gelen ruhların suretleridir.
3. İctimâ-ı ervah (ruhların bir araya gelmesi) : Bunun semeresi, basit madde ve misal âleminin suretleridir. Arz ve kürsî gibi.
4. Basit maddenin ictima'ı : Bunun semeresi, cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlardır.
5. Cinslerin, fasılların ve insanî hakikatlerin ictima'ı ve terkibinden meydana gelen insana mahsus içtima.

EŞBAH: Arapça, karaltılar, cisimler, cesedler demektir. Soyut (mücerred) varlıklarla, somut (müşahhas) varlıklar arasındaki âleme; âlem-i eşbâh veya cihan-ı eşbah denir.

EŞİK : Eve dışarıdan içeri girmek, kapının eşiğinden atlamakla mümkündür. Dışarıdan içeriye girmekle, zahirden bâtına, dıştan içe ulaşıldığı dergâhtaki, evdeki olgun erlere, olgun şeyhlere ulaşıldığı, bu ulaşmaya da eşiğin sebep olduğu kaydedilir. Ulaştırdığı hedefin ulvîliği yüzünden, eşikte de bir ulvîlik görülür. Eşik; yokluk ve tevazu gibi anlamları ifade eder. Tevazu ehli için "eşik gibi ayaklar altında" denir. Taşıdığı yücelik itibariyle eşiğin üzerine oturulmaz, basılmaz. Bir dergâh veya türbeye girilirken eşiği öpülüp öyle girilir. Buna "eşiğe baş koymak" denir. Bektaşîler şeyhin huzuruna veya türbeye ziyaret için girerken şu tercemanı okurlar:

Eşiğine koymuşam can ü ser,
Tâ vücûdum ola safi hemçü zer.
Eşiğinde hacetim hem budurur:
Tâ fakir'e eyle bir hüsn-i nazar.

"Beşikten eşiğe kadar" ifadesinde, beşik doğumu, madde âlemine gelişi, eşik ise mânâ âlemine gidişi yani ölümü ifade eder.

EŞREFİYYE : Eşref oğlu Abdullah b. Eşref b. Muhammed Rûmi (ö. 874/1469) tarafından kurulmuş, Kadiriyye kollarından birinin adı. Kurucusu Eşrefoğlu Rumî, Hacı Bayram-ı Veli'nin kızı Hayru'n-Nisa Hatun'la evlenmiş ve ona damat olmuştur.

EŞREFÎ TÂC: Eşrefiyye-i Kâdiriyye tacına (Eşrefî Tâc) denir. Bu tâc, yedi dilim (terek) li olur, beyaz çuhadan, içi pamuklu olarak dikilirdi.

ETME BULMA DÜNYASI : Herkes, iyi, kötü yaptığının karşılığını mutlaka bulacaktır.

ETVAR-I SEB'A: Arapça, yedi tavır demektir. Yedi tavır şunlardır: Tab', nefs, kalb, ruh, sır, hafi, ahfâ. Nefsin yedi derecesine göre değişen hallere de, Etvar-ı Seb'a denilmiştir.

ETYEMEZLER: Tasavvuf tarihinde vejeteryan diyet uygulayan sufiler vardı. Yine bunun gibi, yaz mevsimi nefsini körletmek üzere soğuk su içmeyenler de görülürdü. Bir küçük parça et yemenin, kalbi belli bir süre katılaştırdığı kanaatini taşıyan bazı sufiler, et yeme konusunda perhizkâr davranırlardı. Yani eti haram telakki etmezler, ancak nefsi güçlendireceğinden hareketle, yememeyi tercih ederlerdi. Tabiatta saldırgan, yırtıcı hayvanların et, pasif, yumuşak başlı hayvanların da ot yediği göz önünde tutulursa, bu hususun bir parça tutarlı olduğu görülür. Ancak, Allah, şer'î açıdan belirttiği ölçüleri haiz bulunan etlerin yenmesini helal kılmış, Hz. Peygamber (s) de yemiştir. O halde yenmesi gerekir. Bu son fikirle birlikte, et yemez sufilerin, Allah'ın helal kıldığını haram kıldık lan söylenemez. Zira onlar mubahlarda da azimet yolunu seçmiş ve o yolda gitmişlerdir. Onların halleri, kendi yaşadıkları iç âleme paralel olarak gerçekleştiği için, davranışları sadece kendilerine mahsustur, genel avam için asla ölçü olamaz. Ölçü, Kur'an-ı Kerim'e endeksli, sağlam zemindir. Kişi, takvasına göre "gücümüz yettiği ölçüde takvalı olunuz" (Tegâbûn/1 6) yolunda duyarlılıkla yücelir, yükselir. Bu da ayrı bir incelik. İşte bu incelik, Kur'anî-Nebevî İslam zemininde gerçekleşir. Etyemez bir grup sufinin, bu zemini inkarla, et yemeyi terk etmeleri ve ete haram gözüyle bakmaları gibi bir husus, tasavvuf tarihinde asla varid değildir.

EVBAŞÎ : Evbaşlık terbiyesizlik, yaramazlık ve haydutluk anlamında bir kelime. Allah sevgisinin güçlü etkisi sonucu, salihin işlediği salih ameller ve terk ettiği haramlar için, Allah'dan karşılık beklemesi.

EVBE: Arapça, dönme demektir. Sevab beklemeden, ceza korkusunun etkisinde kalmadan, Allah'ın emrine uymak için tevbe etmektir. Bu, nebi ve mürsellerin özelliğidir.

EVCU'L-İMKAN: Arapça, imkanın zirvesi demektir. Dünyaya en uzak olan yıldıza eve denir. Tasavvufta, ilâhî âlem için, "evcu'l-imkan" ifadesi kullanılır.

EVLİYA : Arapça velî kelimesinin çoğulu olup dostlar anlamını ifade eder. Hayatını nefis mücadelesi ile geçirerek, şeriatı takva boyutundaki inceliğiyle yaşayan, Hz Peygamber (s)'e tam anlamıyla uyan kaya gibi sert olmaktan kaçıp, toprak gibi davranmayı hedef edinerek, diken yerine gül yetiştiren bahçıvan şeklinde aktiflik gösteren kişiye, evliya denir. Allah'a dost olabilmiş kişinin yatağı, ümmetin problemlerine "ümmetî" dua ve psikolojisiyle yaklaşması sebebiyle dikenlidir. Gece, ya çok az uyur veya hiç uyumaz. Velî, Allah'ın heryerde oluşunun bilgisine ve bilincine ulaştığı için, insanlar arasındaki davranışı, yalnız iken olan davranışına uyar. O, olduğu gibi görünür, göründüğü gibi olur; böylece iç-dış birliğine (tevhidine) ulaşır. Velinin bir ilahı vardır. O, bir ilah uğruna makam, mevki, kadın, altın, gümüş, şöhret arzusu, çocuk, eş, ev, köşk gibi ilahları terk etmiştir.

Evliya mala tenezzül mü eder?
Siklet-i nâsa tahammül mü eder?
Nâbi

Veliler takvaya endeksli bir hayat yaşadıkları için, dualarının kabul sür'ati ve şansı fazladır "Allah müttakilerden daha çok kabul eder" (Maide/27). Evliya, Kur'an insanıdır, Rasûlullah (s) gibi...

EVDIYE-İ SÜLÜK: Arapça, sülük vadileri demektir, sufi için her derece, bir sülük vadisidir.

EVLİYÂİYYE : Batıl tasavvuf fırkalarından biridir. Velilerin hayat ve mematında kudretinin azametine, taharetine ve ismet sahibi olduğuna inanır. Bunlar, velayetin nübüvvetten üstün olduğu kanaatindedir. Yine Evliyâiyye'ye göre; kul, belli bir mertebeye ulaşınca ondan şer'î yükümlülükler ve ibadetler düşer. Halbuki Hz. Peygamber (s)'imizden düşmemişti.

EVLİYALIK SATMAK : Kendini dindar, âbid, zâhid gösteren riyakar kişiler için kullanılan bir deyiş.

EVRAD: Arapça, virdler demektir. Her vakit dil ve ağızda dolaşan söz. Tarikatların pirleri veya onlardan sonra gelen şeyhler tarafından düzenlenen virdler, müridler tarafından belli bir zamanda belli bir sayıda,

bireysel veya toplu olarak çekilir.
Ummasın levh-i icabette makâm-ı rağbet Etmiyen namını dibâce-i zikr ü evrâd. Nâbî

EVSAT : Arapça, orta demektir. İlâhî takdirin hükmüne bakan, sülûkun ortasındaki sâlikler. Manevî eğitimin başındakilere "mübtedi", sonundakilere "müntehi", ortadakilere ise evsat (veya evâsit) denir.

EVTÂD: Arapça, direkler demektir. Hiyerarşik veliler silsilesi içerisinde yer alan bir zümre. Tekili veted'dir. Dört veliden oluşan evladın her biri, merkezinde bulundukları dört yönden birine nezaret ettikleri için, bu ismi alırlar. Her devirde Hz. idris, Hz. ilyas, Hz. isa, Hz. Hızır (a)'a naib olan, yani Hakk tarafından âlemin dört yönünü korumak üzere, tayin edilen zâtlara evtad-ı erbaa (dört direk) denir. Bu dört direk, kadınlardan da teşekkül edebilir. Evtad'ın İlâhî isimleri: Abdülhay, Abdülhalîm, Abdülmürid, Abdülkadir'dir. Bunların biri, Hz. Adem'in kalbi, biri Hz. İbrahim'in kalbi, biri Hz. İsa'nın kalbi, biri de Hz. Muhammed (s)'in kalbi üzerine zuhur eder. Yani ruhanî özellikleri bakımından herbiri, bu peygamberlerden birinin etkisi altında olmak üzere, bir çeşit (veya bir yönden) benzeşim arzederler. Yine ruhaniyetlerinden istimdâd ederler. Bunlardan herbiri, Kabe'nin köşe (rükn) lerinden birine sahiptir. Şamî köşesi (Rükn-i Şamî) Hz. Adem (a)'ın kalbi üzere olanın, Irakî köşesi (Rükn-i Irakî) Hz. İbrahim (a)'ın kalbi üzere olanın, Yemanî köşesi (Rükn-i Yemanî) Hz. isa (a)'ın kalbi üzere olanın, ve Hacer-i Esved köşesi (Rükn-i Hacer-i Esved) de Hz. Muhammed (s)'in kalbi üzere olanıdır. Muhyidin İbn Arabi'ye göre, Evtad-ı Erbaa (dört direk), Ebdal-ı Seb'a (Yedi Ebdal) dan, İmameyn (iki imam) da Evtad-ı Erbaa'dan, Kutbu'l Aktâb ise bunların tümünden daha mükemmel ve daha has (özel) tır.

Zahirde binası birinin kârger olmaz
Bâtında kimi kutb-ı cihan kimisi evtâd
Âlî

EVVEL: Arapça, ilk demektir. Allah. EYYÂM-I GAM: Üzüntü günleri demektir. Allah (c)'a doğru yolculuk (seyr i ilallah) tan geri kalma zamanı

EYYÜB SABRI: Hz. Eyyub (a) birçok belalara maruz kalmış ve bunlara sabretmiş bir peygamberdir. İşte bu yüzden sabır, Hz. Eyyûb ile adeta özdeşleşmiştir. Anadolu İslam muhitinde buna işaret etmek üzere, bazı aileler doğan çocuklarına "Eyyüb Sabri" adını vermişlerdir.

EZ DE SUYUNU İÇ : Muskaların bir kısmı, yazılanın üstünde, bir kısmı evin bir köşesinde muhafaza edilirken bir kısmının da ezilip suyu içilir. Bu atasözü, yapılan tavsiyenin, söylenen tedbirin hiçbir şeye yaramadığını belirtir.

Nüshan (muskan) maraz-ı aşka eylemedi hiç,
Ey şeyh-i keramet-fürûş ez de suyunu iç.

EZEL: Ezel öncesizliği ifade eder. Kadim, aynı anlamı karşılamakla birlikte, Allah'tan başkası için de kullanılır. Ezel ise sadece Allah için kullanılır.

EZKÂR: Arapça, zikir kelimesinin çoğulu olup "zikirler" anlamına gelir. Çeşitli ilâhî isimlerin anılması, zikir olarak tanımlanır. Kehf sûresinde (âyet 24) ifade edildiği gibi "Unuttuğun zaman Rabbini zikretl(an)" zikrin zıddı unutmaktır. Bu durumda, unutmanın mukabili hatırlama; zikri ifade eden bir tanım olarak ortaya çıkar.

EZHERİYYE: Halvetiyye'nin kollarından biri olup, Şeyh Ebî Abdullah Muhammed b. Abdurrahmânü'z-Züvâvî el-Ezherî tarafından kurulmuştur.

F

FAHR: Arapça, övünme, övünme vesilesi olan şey demektir. Çeşitli sayıda dilim (terk) li, Bektaşî tacının adıdır. Bu taç, yokluk ve fakr ifâde eder. Hz. Resûlullah (s)'ın "fakirlik Benim öğüncümdür, onunla öğünürüm" hadis-i şerifine imtisal eden sufiler, fakrı kendilerine temel düstûr edinmişlerdir. Mahv, fakr ve yokluk yolunun yolcusu olan sûfîler, başlarına giydikleri tâc ve sikkeleri, bu konuda sembol olarak kullanmışlardır. Bektaşî fahrinin kubbe (yani üst) kısmı, oniki ve dört dilimlidir. Sûfîler bir hadise dayanarak (Cami, II, s. 100) Hz. Peygamber'in uzun ve yekpare keçeden külah giydiğini söylerler.

Fahri, bana yadigâr-ı Mevlâna'dır,
Serpuş-ı Muhammedî olan fahr-ı şerif.

Bektaşîler ve Mevlevîler, Mevlâna Celaleddin Rumî ve Hacı Bektaş Veli'nin, "bir gün gelecek, fahrimi likenler (dikenler) giyecek" dediğini söylerler. Bu söz Mevlevîliğin ve Bektaşîliğin bir gün gelecek, ilk mükemmelliğini kaybedeceğini, bildirir.

FAHR-I EDHEMİ: Edhemî tâc. Bu tacın dört dilimi vardır. Bu tacı ilk defa ibrahim b. Edhem el-Belhî giydiği için, onun adına izafen "Fahr-ı Edhemî" diye anılmıştır.

FAHR-I HÜSEYNİ: Hüseynî tâc. Bu tacın oniki dilimi vardır. Hz. Hüseyin, oniki imamın başında gelenlerden olduğu için, bu taca "Fahr-ı Hüseynî" denmiştir.

FAİL-İ MUTLAK: Arapça,mutlak etken, etki eden, icrada bulunan demektir. Istılah manası ise, Allah'tır.

FAKD: Arapça, yokluk, bulunmama, eksiklik gibi mânâları ihtiva eder. Tasavvuf ıstılahında ifade ettiği mânâ şudur : Kalbin, yaptığı müşahede sonucu, hissedilecek (mahsûs) leri hissedemez hale gelmesi. Yani, tat, renk, koku, ses vs. gibi duyumlarla algılanacak maddî yönle ilgili duyumların, duraklaması hali. Tam fakd hâline de Fakdu'l-Fakd denir.

FAKR: Arapça, fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi mânâları ifade eder. Varlıktan kurtulup, Allah'da fani olmaktır. Fakr, şerefli bir makamdır. Mutasavvıflara, fukara adı verilir. Zira onlar, mülklerden kendilerini boşaltmışlar, yani içlerinde mal-mülk sevgisi bırakmamışlardır. Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka hiç bir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Fakrın şekli, bütün sebeplerden uzaklaşmaktır. Fakirlerin en belirgin özelliği şudur : Onlar yoklukta feryâd etmez, sızlanmaz, sükûnetlerini korurlar, ellerine birşey geçince de, onu başkasına verirler, başkalarını kendi nefislerine tercih ederler. Cüneyd-i Bağdadi, fakirler hakkında şunları söyler: Bir fakire rastladığında, onunla söze, ilimle değil rıfk ile başla (yani önce tanış, arada sevgi hâsıl olsun, ondan sonra ilim ile resmiyetle konuş). Zira ilmin resmiyeti onu korkutur, rıfk ısındırır.
Fakra ıstılah olarak yüklenen genel mânâ şudur: Fakr, bizim bilegeldiğimiz yoksulluk değildir. Bu manevî ihtiyaçlılık hâlidir. Nazarî olan mevhum varlığını terkeden (ef'âl, sıfat ve zâtını)Hak'ta fânî kılan kimse, hakiki fakra ulaşmış kişidir. Böyle birinin ne kadar malı olursa olsun, hiç birine gönül bağlamaz. Böyle birinin malı cebindedir, gönlünde değildir. Yine buradaki kişiler, malın kölesi değiller bilakis mal onların kölesidir. Bu mânâda, en zengin insanlardan sayılan Hz. Süleyman, onca mal ve servetine rağmen fakirdir.

Hayalî fakr şalına çekmek cism-i üryanı
Anınla fahrederler atlas u dibayı bilmezler.
Hayalî

Eyleme fakra hakaretle nazar ey Nâbî
Fakr, âyinesidir sûret-i istiğnanın
Nâbî

FAKÎR: Arapça, mala ihtiyacı olan kişi demektir. Fakir, fena fillâh makamındadır. Kişinin kendinde gördüğü her şeyi, kendine değil, Allah'a ait ve Allah tarafından olduğunu bilmesi ve bu bilinci kuvvetle taşır hâle gelmesidir. Bu mertebeye "Fena Fillâh" denir. Sâlik, bu durumda kendinde dünyevî ve uhrevî bir vücûd (varlık) görmez.
Bu fakirin bazı asarı dil-i razım gibi Bulmamışdı câme-i yekrenk ile hüsn-i nizâm Ziya Paşa

FAKİRÎ: Farsça, yoksulluk demektir. Kendisinden ilim ve amel alınmış salikin, iradesiz kalması hali.

FAL : Arapça uğur, meymenet gibi anlamlan olan bir kelimedir. Bundan türemiş mütefâil kelimesi, iyimser (optimist) anlamına gelirken, zıddı olan müteşaim kelimesi de, kötümser (pessimist) mânasını ihtiva eder. Hayra yorma manasında kullanılan fal, kafayı meşgul eden bir konuda Kur'an-ı Kerim açılarak yapılır. Bunun usûlü şöyledir: Göz kapatılır Kur'an-ı Kerim'den rastgele bir sayfa açılır. O sayfadan itibaren yedi sayfa öncesi çevrilir ve burada göze çarpan ilk ayet esas alınarak okunur, manası üzerinde tefekkür edilir. Hâfız'ın Divan'ı için İran'da tefe'ül adeti vardır. Mevlâna'nın Mesnevisi, Ahmed Bican'ın Ahmediyye'si vs. gibi eserler için Anadolu'da aynı durum söz konusudur. Buna "fâl-i hayr" da denir. Kuşların uçuşundan birşeyler kestirmek gibi hususlar islâm'da kabul edilmemiştir. Geleceği görmek maksadıyla fal açmak, gaybı bilmeye yönelik boş bir çabadır; zira gaybı ancak Allah bilir. Gaybı biliyorum diye iddiada bulunmak da küfürdür. Bununla ilgili olarak; bakla atmak, suya bakmak, kahve içildikten sonra, kalan telvesinin aldığı şekil üzerinde yorumlara

girişmek vs. gibi usûllerle fal açanlar islâm nazarında reddedilmiştir. Ancak entellekûel kesimde bile bu tür sapmaların sıkça görülmesi, öyle sanıyoruz ki insanın majik yanından kaynaklanmaktadır. Gizli olana duyulan merak bazındaki yöneliş, insanoğlunun zaafını gösterir.

FÂNÎ: Arapça, geçici, ölümlü, bitici, sonlu, tükenen gibi mânâlara gelir. Tasavvufta ise, Hak ile bakî olmaktan dolayı, bir şeyi kalmayan kişidir. Fenaya eren kişi, Hâk'tan başkası ile müşahede etmediği için, farklılıklar onda bir araya gelip toplanmıştır. Ancak fâni olan, baygın veya deli değildir. Beşerî sıfatlar ondan kaybolmamıştır ki, melek veya ruhani bir varlık olsun. Ancak, bu durumda olan kişi, nefsinin hazlarını görmek ve onlar üzerinde kafa yormaktan uzaklaşmıştır. O, iki ayndan biridir. Eğer bu kişi imam veya önder olma pozisyonunda değilse, fenasının vasıflarından gaybete düşmesi şeklinde bulunması caizdir; bu şekilde o, çılgın gözüyle bakar. Onun aklının gidişi, nefsinin nazlarının peşinde koşmak ve nefsine ait farklılıklar konusunda, ayırd etme özelliğinin kaybolmasından kaynaklanır. Bu haliyle o, Hakk'ın kendi üzerinde icra ettiği vazifeler (kendine yüklediği görevler) ile, haz duyar. Şu'be'nin oğlu Muğiyre'nin kölesi Bilâl-ı Habeşi bunlardandır. Üveys Karanı, Ali Mecnûn ve Ali Sâ'dûn da bu gruba dahil edilir. Eğer fena makamına eren kimse, kendisiyle irtibat kurulması gereken idareci pozisyonunda devlet yöneticisi olursa, bunun tasarrufu nefsinin değil Hakk'ın vasıfları ile olur.

FARK: Arapça, ayırt, başkalık alameti, ayırmak, seçilmek gibi mânâları vardır. Tasavvufî olarak "senden alınana cem, sana verilene fark" denir. Çoklukta birliği, birlikte çokluğu, herhangi bir karşılıklı engelleme olmadan görmek demektir. Yine bir tarife göre, beşerî hallere yaklaşma ve kulluğu yerine getirme açısından kulun kesbine, fark denir. Allah tarafından olan ihsan ve lûtuflar da, cem'dir.

el-FARK BEYNE'L-KEMAL ve'Ş-ŞEREF ve'n-NAKS ve'l-HİSSA: Arapça. Olgunluk ve noksanlık arasındaki farklılık, insanda, ilâhî sıfatların ve fiillerin husul bulmasına kemâl derler. Bu husulün azalması ve hatalara düşülmesi de, noksanlıktır. Şeref, yaratılan ile, onu icâd eden arasındaki vasıtaların azalıp kalkmasından ibarettir. Hak ile halk arasındaki vasıtaların azalıp vücûbun ahkâmı, imkânın ahkâmına galip geldiği sürece, o şey eşref (en şerefli) olur. Hak ile halk arasındaki vasıtalar çoğaldıkça, o şey düşük olur. Buna göre, Akl-ı Evvel ve Mukarrabûn melekleri, insandan eşref (daha şerefli), insan-ı kâmil de bunlardan ekmel (daha mükemmel) olur.

el-FARK BEYNE'L-MÜTEHAKKIK ve'l-MÜTEHALLIK: Arapça. Tahakkuk ehli ile tahalluk ehli arasındaki fark. Mütehallık, kötü huylardan kaçınan, iyi ve övülen huyları, güzel özellikleri kendini zorlayarak cehd ile elde eden kişiye denir. Bu kişide ilâhî isimlerden izler vardır. Mütehakkık ise, bu özellikleri tahakkuk ettiren kendini Allah'ın sıfatlarına, isimlerine mazhar kılıp, beşerî özelliklerini silmiş yok etmiştir.

FARK-I CEM: Arapça cem'in ayırımı veya ayrılması. Toplanma halinden fark haline geçiş. Zat-ı Ehadiyyet şuûnlarının ortaya çıktığı mertebelerde, Bir'in zuhur yoluyla çoğalmasıdır. Bu, Bir'in, kendi suretleri ile ortaya çıkan sırf itibarlardır, yani zihnî planda olan bir zuhur (ortaya çıkış) olayıdır.

FARK-I EVVEL: Arapça, ilk fark hali. Halk ve yaratılmış şekillerin bulundukları hâl üzere devam etmeleri sebebiyle, Hak'dan perdelenmelerine fark-ı evvel denir.

FARK-I SANÎ: Arapça, ikinci fark. Halkı Hak ile görmek, perdesiz olarak vahdette kesret, kesrette vahdeti görmektir. Bir kimse, bu iki durumdan biri ile olur.

FARK-I TAM : Arapça, sûfinin, tüm dünya ilgilerinden uzaklaşıp, bütün varlığıyla Allah'a yönelmesi ve bu şekilde meydana gelen dalma (istiğrak) hâlini anlatmak için kullanılan bir tabirdir. "Fena Fillah" tâbiri ile aynı anlama geldiği de söylenir.

FARK-I VASF: Arapça, sıfat ayırımı ve ayrılması demektir. Zâtın, vasfı ile vâhidiyet (birlik) hazretinde, ortaya çıkışını anlatan bir deyimdir.

FARUK: Arapça, Hak ile bâtılı ayırdeden, temyiz edebilen demektir. Tasavvuf ıstılahında, Cenab-ı Hakk için kullanılır.

FÂRUKİYYE: Hz. Ömer (r)'e nisbet edilen bir tasavvuf okulu.

FASL: Arapça, ayırım, ayrılma, bölüm vs. gibi mânâları ihtiva eder. Mahbûbdan umulanın kaybedilmesi. Bazı sûfi büyükleri şöyle der : Bir kimse "ben vâsıl oldum" zanneder, yahut iddia ederse, o kişi vâsıl değil, ayrı düşmüştür.

FATİHA: Arapça, açan, açıcı mânâsına gelir. Fatiha suresine, es-Seb'u'l-Mesânî de denir. Manası, yedi

çiftler demektir. Bu ifadedeki yedi; yedi nefsî sıfata işarettir ki bunlar hayat, ilim, irâde, kudret, semî, basar, kelâm'dır. Hz. Peygamber (s) bir hadis-i şerifte şöyle buyurur : "Allah, Fatiha suresini, kulları ile kendisi arasında taksim etti. " Bu hadiste, vücûd'un Hak ile halk arasında taksim olunduğuna işaret vardır. İnsan dışı itibariyle halk, içi (bâtını) itibariyle de Hak'tır. Vücûd da, bu şekilde zahir ve bâtın olarak taksim edilmiştir. Allah'ın, Fatiha'da açtığı vücûd kilitleriyle, insana işaret vardır. Fâtiha'nın kul ile, Allah arasında taksimi, halk durumundaki insanın hakikatinin Hak olduğunu gösterir. O, ubûdiyyet özelliklerini ihtiva ettiği gibi, rubûbiyyet sıfatlarını da ihtiva etmektedir. Zira Hak, insanın hakikatidir, O, Hak ve halktır. Allah, Fatiha Sûresini, Kendisine övgü ve kulunun duası arasında bölmüştür. Kul; hikmetli, gaybî, hibe olunmuş vücûdî olgunluklar ve yaratılmış gaybî şuhûdî noksanlıklar arasında ikiye bölünmüş durumdadır, işte bu, Fatihatü'l-Kitab ve es-Seb'u'l-Mesânî'dir.

FATİHA VERMEK: Tasavvufta, herhangi bir işe başlanırken, yahut duası makbul bir şeyh veya velîden, dileğinin kabul edilmesine medar olmak üzere, dua talebinde bulunmağa "Fatiha istemek" denilir. Kendisinden istenen kişi, kısaca bir gülbank okuyup "Fatiha" çeker. Bundan sonra "Allahümme salli âlâ Muhammedin ve âlâ âlihî ve sahbihî" denilip, Fatiha Sûresi okunur. Bu geleneğe "Fatiha istemek" dua istenen kişinin de "Fatiha" demesine, "Fatiha vermek" denilir.
"Bir işin fatihası çekildi" ifadesi, o işin artık başladığını anlatır.

FAZİLET: Arapça, olgunluk, erdemlilik, üstünlük gibi anlamları ihtiva eder. Fazilet insanın doğuştan getirdiği iyi yönlerinin, olgunlaştırılmış şekline denir. Ayrıca Tasavvufta esma cennetine de denir. Bu cennetin ehli, sayıca, me'ârif cennetinden azdır. Ancak, onların Allah katındaki derecesi daha yüksektir. Bunlar, ilâhî lezzet ehli diye anılırlar.

FAZLİYYE : Rıfaî tasavvuf okulunun kollarından birinin adı. Kurucusu, Seyyid Cemâleddin b. FazI Hindî-i Burhanpûrî'ye nisbetle bu adı almıştır. Şeyh Cemâleddin, 1535'de Gücerat'ta doğmuş, 1620'de Burhanpûr'da vefat etmiştir. Cemâliyye-i Halvetiyye'nin Fazliyye şubesi ile karıştırılmamalıdır.

FEHM: Arapça anlamak demektir. Allah'ın sözünü ve hitabını anlama ve bunun gereğini yerine getirme. Keşf ve zevk yolu ile elde edilen bilgi.

FEHVÂNİYYE: Arapça, misal âleminde Hakk'ın doğrudan hitabta bulunmasına denir.

FENA: Arapça, fânî olmak, yok olmak mânâsına gelir. Nesnelerin, sufînin gözünden silinmesine fena denir. Zıddı bekâ'dır. Hind Nirvana'sı farklı bir muhtevaya sahiptir. Hind mistisizminde hiçlik, fenayı ifâde etmesine rağmen, islam tasavvufunda kul hiç olmaz, hiçin yerine Allah'ın sıfatları geçer. Bu, şu mânâdadır: Kul, insan olarak taşıdığı sıfatları ve huylan terkeder, fenaya ererek, tam hale gelir, olgunlaşır. Ancak, bu giden kötü sıfatların ve ahlâkın yerini, Allah'ta mükemmel olarak bulunan ilâhî sıfatlar veya ilâhî huylar alır. Yani Hind mistisizmindeki gibi, yokluğa gidiş, yokluk, hiçlik söz konusu değil, aksine mükemmel olan Allah'ın sıfat ve ahlâkında yenilenme, yükselme hususu gündemdedir. Kuşeyrî, fenayı üçe ayırır: 1. ilk fena, kulun kendinden ve kötü sıfatlarından fânî olması, 2. İkinci fena, Hakk'ı temaşa eden kulun, Hakk'm sıfatlarından da fânî olması, 3. Üçüncü fena, Hakk 'm varlığında yok olan kulun, kendi fenasını görmesinden de fânî olmasıdır. M. İbn Arabi, fena kelimesine tasavvufî olmaktan ziyade, felsefî mahiyyette yedi mana verir ve bu açıdan değerlendirme yapar. O'na göre; fena, kulu Allah'a ulaştırır. Bu durumda kul, bütün nefsî arzularını terkeder ve kendini Allah'ın irâdesine teslim eder.

Fena hali, kulun benliğinin kaybolması ile, tevhidin gerçekleşmesi demektir. Bu hal, tevhidin en yüksek derecesidir. Kul, Allah tefekküründe o derece boğulur ki, benlik bilincini de kaybeder hale gelir. Buna fena fi't-tevhid denilir.

Fena halinde kulun niyetleri, davranışları, ahlâkî planda düzelme gösterir. Tefekkür planında görülen bu durum, fiillere de yansır.

Fena fillah tâbiri de şu şekilde açıklanır: Kulun zât ve sıfatının, Hakk'm zât ve sıfatında fânî olması. Kul, bu durumda bütün dünyevî ilgilerinden uzaklaşır, Allah'ın birlik dergâhına tam bir teveccühle yönelir.

FELSEFE: Yunanca hikmet sevgisi anlamına gelen bir kelimenin (Philo=Sevgi, Sophia=Hikmet) Arapça ifade edilmiş şekli. Allah'ın ahlakıyla ahlâklanmak. Beşerî gücün imkan sağladığı oranda, sonsuz mutluluğu elde etmek için Tanrı'ya benzemek. Ancak sufîler, sevgi ve tasfiye yoluna önem verdikleri için; aklı, felsefeyi, hakikata ulaşma konusunda sınırlı ve olgun kabul etmezler.

FENA Fİ'L-AŞK: Arapça, aşkta fânî olmak manasındadır. Vücûd-ı mutlak, aynı zamanda kemâl-i mutlak, cemâl-i mutlak ve hayr-ı mutlaktır. Cemâl, aşkı doğurur ve cemâl aşksız olamaz. Dünya üzerinde gördüğümüz her güzel, mutlak güzelden bir parçadır. Bu sebeple güzel olanı sevmek, Cemâl-i Mutlak'ı sevmek demektir. Mutasavvıflar, bundan hareketle, fena fi'l-aşk nazariyesini geliştirmişlerdir. Bu, fena fillah

mertebesinin ilham ettiği bir fikir, bir akîde ve bir menzildir. Her şey, sonunda dönüp dolaşıp Vücud-ı Mutlak'a varacağı gibi, aşk da sonunda aynı yere varacaktır. Âşık gerçekte Cemâl-i Mutlak'a aşık olmuştur. Çünkü güzellik, Cemal-i Mutlak'tan insan yüzüne düşen bir nur zerresidir. Aşk da, o nurun doğurduğu bir duygudur. Maşukun güzelliğinde, Cemâl-i Mutlak sezildiği için, âşık, ruhunu derece derece saflaştırarak, heyecandan buhrana, buhrandan vecde, vecdden istiğraka geçerek, tıpkı Kemâl-i Mutlak'a ve Hayr-ı Mutlak'a karşı duyulan hayranlık yüzünden, fena fillah mertebesine erenler gibi, fena fi'l-aşk merhalesine ulaşır. Artık o menzilde, aşk, âşık ve maşuk birleşir, Cemâl-i Mutlak da mahvolup gider. Fena fi'l-aşk sırrına erenler, bütün beşerî duygulardan sıyrılarak ilâhîleşirler, Rabbânîleşirler.

FENA Fİ'L-KUSÛD: Arapça, isteklerde fâni olmak demektir. Kulun kendi şahsî irâdesini yok ederek, onun yerine İlâhî irâdeyi koyması. Yani bütün hareketlerini, kendi irâde ve arzusuna göre değil, Rabb Teâlâ hazretlerinin isteğine göre yapması.

FENA Fİ'LLAH: Arapça, Allah'da fani olmak demektir. Kulun zât ve sıfatının, Allah'ın zât ve sıfatında fani olmasıdır. Dünya ilgilerini tam anlamıyla ortadan kaldırarak, Allah'a yönelmek demektir. Bu yönelişte istiğrak hâli meydana gelir. Sûfi bu makama ulaşmak için, her şeyi terkeder. Tıpkı bir ölünün dünyayı terkedişi gibi. işte buna "ölmeden önce ölmek" denir. Ölen kişi nasıl Allah'a rücû ederse, bu makama gelen kişi de Allah'a vâsıl olmuş, O'na rücû etmiştir. Hz. Peygamber (s) bu konuda, "yaşayan ölü görmek isteyen, Hz. Ebû Bekr'e baksın" demiştir. Gerçekten bütün varlığını Allah yolunda sarfetmekte tereddüt göstermeyen Hz. Ebû Bekir, ölmeden önce ölmenin sırrına ermiş bir sahabî-i celîl idi.

FENA Fİ'L-PÎR: Pîr; Farsça ihtiyar, şeyh gibi manaları ihtiva etmekle birlikte, bu terim, şeyhte fâni olmak anlamına gelir. Bütün varlığını şeyhin manevî varlığında eritmek, fena fi'l-pîr diye tâbir olunan bir haldir. Müridin bağlı olduğu tarikatın ilk efendisi, Rasûlullah'ın yolundan giderek, kendini O'na benzetmeye çalışan kâmil bir mü'min tipidir. Mürid, bu örnekliği nedeniyle onu taklid ederek, kendisini sûreten ve sîreten ona benzetmeye çalışır. Hedef müridin aynı olgunluğa ermesidir.

FENA Fİ'R-RASÛL: Arapça, Rasûlullah'da fâni olmak. Müridin bütün varlığını Rasûlullah (s)'ın şahsiyetinde yok etmesi manasına gelir. Mertebe olarak Fena fi'l-Pîr (Fena fi'ş-Şeyh)'den sonra, Fena Fillah'dan önce gelir. Hz. Peygamber (s)'i tam olarak taklid ve O'na uymakla, bu hal teşekkül eder.

FENA Fİ'Ş-ŞEYH: Arapça, şeyhte fâni olmak demektir. Müride göre şeyhi, gözü önünde görmekte olduğu en olgun müslüman tipidir. Mürid onun bütün söz ve hareketlerini taklid edip kendini ona benzetmeye çalışarak, onun şeklinden hareketle, sahip olduğu manaya ulaşır. Buna, suretten sîrete intikâl de denir.

FENA Fİ'Ş-ŞUHÛD: Arapça şuhûd'da fâni olmak demektir. Sûfinin Allah'dan başka bir şey görmemesi. Buna Vahdet-i Şuhûd mertebesi denir. Bu, "la mevcuda illallah" sırrı olarak da kabul edilir.

FENA Fİ'L-VUCÛD: Varlıkta fena olmak anlamında Arapça bir ifade. Fena derecelerinden birisi de, herşeyde Allah'ı görmek ve bilmektir ki, bu hale zevkle ulaşılır. Bu hali elde edenler "la mevcûde illallah" derler.

FENÂİYYE: Kütahyalı Fenâî Ali Efendi tarafından kurulmuştur. Celvetiyye'nin kollarından bir tasavvuf okuludur.

FENÂRİYYE: Rifâiyye'nin kollarından biridir. Şeyh Şemseddin Muhammed b. Hamzetü'l-Fenârî (ö. 834/1431) tarafından kurulmuştur.

FERAH: Arapça, sevinmek manasına bir kelime. Sevgiliye yakın olma halinin verdiği huzur haline, ferah denir.

FERÂŞET-İ ŞERİFE: Feraset, Arapça süpürmek anlamına gelen bir kelimedir. Kabe'yi ve Peygamber Efendimiz (s)'in türbelerini süpürme görevine, "ferâşet-i şerife" adı verilir. Bu işi yapacak kişiye "Ferâşet-i Şerife Beratı" verilirdi. Bu görevlinin istanbul'da bir temsilcisi olurdu ki buna, "Ferâşet-i Şerife Vekili" denir. Ankara'da ikamet eden Ekrem Nursel Bey, bir sohbetinde, bu konu mevzû-ı bahs edildiğinde, bize, muhterem babalarının, Sultan II. Abdülhamid'in yaveri olduğunu ve padişah tarafından bu mümessillik şerefiyle ödüllendirildiğini anlatmıştı.

FERECÎ: Mevlevî derviş (can) lerinin giydikleri önü açık hırkaya, "ferecî" denir. Mevlevî hırkaları, önceleri bornoz şeklindeydi ve yakadan geçme idi. Dervişin biri, manevî kabz sırasında, teessüründen yakasını yırtarak hırkanın önünü açtı. Hırkasının önünün açılması kendisine ferahlık verdiği için, bu hırkaya, o mânâya gelmek

üzere "ferecî" adı verildi.

FERİB: Farsça, aldatma, kandırma, oyun anlamında bir kelime. İlâhî mekr, İlâhî istidrac.

FERYÂD: Farsça, çığlık demektir. Mecburi ve yüksek sesle yapılan zikir. Kendinden geçerek ve kendini bırakarak yüksek sesle Allah'a yalvarma.

FETÂ: Arapça, yiğit anlamında bir kelime. Fütüvvet yoluna giren kişilere, fetâ denir. Tasavvufta ıstılah olarak, "la seyfe illa zülfikar ve la fetâ illa Ali" (Zülfikar'dan başka kılıç, Hz. Ali'den başka yiğit yok) hadisinden girmiştir. O, kendisi muhtaç iken elindeki yiyeceği her gün sırayla miskin, yetim ve esire vererek (İnsan/8) nefs hayvanını yenme başarısını göstermişti. Onun savaşlardaki yiğitliği, gaziliği, tasavvufa itici bir motif olarak geçmiş ve bu ruh, Abdalan-ı Rum, Ahiyyan-ı Rum vs. gibi oluşumlara yol açarak, Anadolu'yu İslamlaştırmıştı.

FETH: Arapça açmak anlamına gelen bir kelime. Bu terim "Biz sana apaçık bir fetih nasib ettik" (Fetih/1), "Üzerlerine herşeyin kapısını açtık" (En'am/44), "Belki Allah fetih, ya da kendi katından bir iş getirir de, onlar içlerinde gizlediklerine pişman olurlar" (Maide/52) âyetlerinden kaynaklanan bir terimdir. İlk âyette feth; İlâhî ilim, rızk ve hidâyet, gibi manaları ifade etmektedir. Sufi, Allah yolunda riyazetler ve ibâdetlerle mücâdelesini sürdürür. Sonunda, Mevlası ona Fethi nasib eder. İşte o zaman, sâlik zahirî ilimlerde yetiştikten sonra, İlâhî ilimlere de nüfuz etmeye başlar. Şaziliyye'nin kurucusu Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî bu şekilde oluşan bir fetihte, Hizbu'l-Feth virdiyle şereflenmiştir. Olayın cereyan tarzını Şazilî Hazretleri şöyle anlatır:

"Irak'ta Abdüsselâm İbn Meşiş Hazretlerinin nerede olduğunu (K. Afrika) öğrendim ve hemen onu bulmak üzere yola çıktım. Sonunda, yaşadığı mağaranın bulunduğu dağın eteklerine ulaştım.

Bir pınardan tertemiz su ile gusül abdesti aldım. Zamanın kutbu Abdüsselam'dan istifade etmek üzere kalbimden ilim ve amelimin izlerini sildim, yokluk elbisesi (fakrı)ni giydim. Tam bir hiçlik duygusuyla, ağır ağır dağa tırmanmaya başladım. Çok geçmeden bir de baktım ki, Abdüsselâm İbn Meşiş, yukarıdan aşağıya doğru ağır ağır iniyor. Karşılaştığımızda selamlaştık. Peygamber (a) Efendimize kadar bir silsile halinde, tamamen doğru olarak sülalemi tek tek saydı. Sonra "ilmin ve amelinden soyunarak, hiçlik duygusuyla bize geldin. O halde dünya ve ahiret zenginliğini bizden alman, sana nasib olacaktır" dedi. O sırada beni bir dehşet kapladı, Şeyh Abdüsselâm Hazretlerinin yanında günlerce kaldım. Sonunda Allah (c) basîretimi açtı. Allah (c)'m Şazilî Hazretlerine açtığı Hizbu'l-Feth (veya Hizbu'l-Envâr)'ın bir kısmı şöyledir:

La ilahe illallah nuru'l-arş
La ilahe illallah nuru levhillah
La ilahe illallah nuru Rasulillah
La ilahe illallah Ademu halifetullah
La ilahe illallah Nuh Neciyyullah
La ilahe illallah İbrahim Halilullah
La ilahe illallah Musa Kelimullah
La ilahe illallah İsa Ruhullah
La ilahe illallah Muhammedun Habîbullah
La ilahe illallah el-evliyau ensarullah La ilahe illallah el-Enbiyau Hâssatullahi La ilahe illallah el evliyau ensarullah

el-FETHU'L-KARÎB: Arapça, yakın fetih demektir. Nefsin menzillerini (makamlarını) geçen sâlik için açılan kalb makamı ve bu makamda kalbin ortaya çıkan sıfat ve olgunlukları. "...Allah'tan bir zafer ve yakın bir fetih..." (Saff/13) âyeti bu yakın fethi gösterir.

el-FETHU'L-MUBÎN: Arapça, açık feth (açılma) anlamındadır. Kalbin sıfatları ve kemalatın ortaya çıkması için, ilâhî isimlerin nurlarının tecellilerine ve velayet makamından kula açılan şeylere "Feth-i Mübîn" denir. "Muhakkak biz sana apaçık bir fetih nasib ettik." (Fetih/l) âyeti ile bu hususa işaret edilir.

el-FETHU'L-MUTLAK: Arapça, mutlak fetih (açılma) demektir. Fütuhatın en a'lâ ve en mükemmelidir. Zat-ı ehadiyyetin tecellisini, ayn-ı cem'de, mâsivadan tümüyle fâni kılıp istiğrak halinde bulunmayı ifade eder. "Allah'ın zaferi ve fethi geldiği zaman..." (Nasr /1) âyetiyle bu hususa işaret olunur.

FETHU'LLÂHİYYE: Çiştiyye tasavvuf okullarından biri olup Fethullah el-Acemî tarafından kurulmuştur.

FETK-RETK: Arapça, birleşme, ayrılma anlamına gelen iki kelime. Mutlak maddenin, türlerin şekilleri halinde tafsili olarak zuhura gelmesi veya vâhidiyyet mertebesinde gizli olarak bulunan nisbî isimlerin ortaya çıkmaları, çokluk yerine birliği görme hali retk, bunun aksi ise feth'tir. "Göklerle yer bitişik idi, biz onları

ayırdık" (Enbiya/30) âyetiyle bu hususa işaret edilir.

FETRET: Arapça, zaman açısından ara, aralık manasına gelen bir kelime. Kaşânî'nin buna getirdiği tanım, başlangıç halinde gerekli olan istek ateşinin sönmesi, şeklindedir. Manevî eğitimde, sâlikte görülen gevşeklik hali.

FEVÂİD: Arapça faydalar anlamına bir kelime. Sır olan şeyi anlamaya fevâid denir.

FEVT: Arapça, bir şeyin elden kaçırılması demektir. Sevgiliden beklenen şey, sevgilisi ile birleşen aşıkın, ondan farklı olduğunu anlaması. Yahya b. Muaz er-Râzî "Fevt, mevt (ölüm) den daha zordur. Çünkü fevt, Hakk'tan; mevt, halktan ayrılmaktır.

FEYZ: Arapça, taşmayı ifade eder. İlâhî tecelli, bu kelime ile anlatılır. Zira bu tecelli heyulam özelliktedir. Tecelli, tecelli edene göre belirir veya kayıtlanır. Zira tecelli; onun için, vücudu olmayan sabit bir ayndır. Bu tecelli, ona nisbetle vücûdî tecelli olur ve bu, vücûdu ifade eder. Kendisine tecelli gelen de, hâriçte mevcud olur. Bir başka tanıma göre, âlemin Allah'tan, derece derece fakat devamlı bir surette iniş tarzı ile ve başka bir mevcudu meydana getirmek özelliğine sahip olarak tekamülüne ve bunun İlâhî nazar altında devamı, manasında kullanılan bir terimdir. Feyz her an tecelli etmekte (ortaya çıkmakta) dır. Varlıklar, bu feyz vasıtasıyla meydana gelir. Ancak bu varlık, zâtlarındaki imkan sebebiyle yok olmakta, fakat Hakk'ın feyziyle aynı zamanda var olmaktadır.

FEYZ-İ AKDES: Arapça, en kutsal feyz demektir. Feyz-i Akdes; önce ilim, sonra, ayn mertebesinde, nesneler ve yeteneklerinin var olmasını gerekli kılan zâtî-hubbî tecellidir. Bu, ilâhî ilimde subûtü vâcib olan tecellidir.

FEYZ-İ MUKADDES: Ayân-ı sabitenin yeteneklerine göre hariçte ortaya çıkışına "feyz-i mukaddes" denir. Yani sabit ayn'ların İlâhî ilimle sübût bulması "feyz-i akdes" sonucu iken, yine onun hariçte sûrî (şeklî) olan mümkinattaki ortaya çıkışı "feyz-i mukaddes" neticesinde olmaktadır. Bu durumda mevcud (varolan) mümkinler ile sabit aynlar aynı şeyler değildir. Mevcud (var olan) mümkinler yani şu dış âlemde var olan nesneler, sabit aynların, "feyz-i mukaddes" vasıtasıyla gözle görülür alanda ortaya çıkan suret (şekil) leridir. Feyz-i mukaddes, feyz-i akdes üzerinde tertib olunmuştur. Feyz-i akdes ile âyân-ı sabite ve onlardaki aslî istîdât (yetenek) ler, ilim (bazm)de meydana gelir; feyz-i mukaddesle o ayan, levazım ve tevâbiiyle dış âlemde husul bulur.

FEYZİYYE: Halvetiyye'nin Sümmaniyye koludur. Halvetiyye de denir. Feyzüddin Hüseyn es-Semânî (ö. 1309/1891) tarafından kurulmuştur.

FEYZ-İ İLÂHÎ: Arapça, ilâhî feyz demek- tir. Doğrudan Allah'dan gelen feyz.

FEYZ-İ İSNADI: Şeyh ve müridlere, silsilede yer alan meşâyıh-ı kiram vasıtasıyla gelen feyze; feyz-i İlâhî denir. Bazı tasavvuf okullarında, bu feyzi elde etmek üzere, şiir halinde yazılmış silsileler belli bir makamda okunur ve silsiledeki sâdâtın ruhlarına Kur'an hediye edilir.

FIKH-I BÂTIN: İç hallere ait fıkıh anlamında Arapça bir ifade. İslâm hukukuna "Fıkıh" veya "Fıkh-ı Amelî": Akâid ve kelama "Fıkh-ı İtikâdî"; Tasavvufa da "Fıkh-ı Bâtınî" veya "Fıkh-ı Vicdanî" denir.

FIRKA-İ NACİYE: Arapça, kurtulan bölük, kurtulan parti veya grup anlamında bir ifade. Kurtuluşa eren, cehennemden kurtulan, doğru yola eren grup. Doğru yoldan sapanlara "Fırka-i Dâlle" denir. Bu görüşe göre fırkalar (gruplar) dan biri fırka-i nâciye, yani ehl-i sünnet, diğer 72'si ise fırka-i dâlle olup toplam 73'tür. Sapık fırkalar, 20 Mu'tezile, 20 Şia, 22 Havâric, 5 Mürcie, 3 Neccariyye, 1 Cebbariyye, 1 Müşebbihe olmak üzere 72'dir. Bu husus şu hadis-i şerife dayandırılır: "Yakında ümmetim 73 parçaya ayrılacaktır. Bunların hepsi cehennemlik, bir tanesi cennetliktir."

FİRAK: Arapça, ayrılık demektir. Vahdet (birlik) makamından uzak kalmak.

FİGAN: Farsça, acı acı bağırmayı ifade eder. iç hallerin dışa vurulması, dert yanma, içini dökme.

FİİL: Arapça, yapmak, iş gibi anlamları olan bir kelime. Mümkinin imkandan vücuda sarfedilmesine, fiil denir. Fiiller cenneti: Leziz yiyecekler, hazırlanmış içecekler, güzel hanımlar cinsinden, işlenen sâlih amellerin sevabı olarak surî (şeklî, maddî) cennetten ibarettir. Buna ameller cenneti denildiği gibi, nefs cenneti de denir.

FİKİR: Arapça, düşünmek demektir. Kalbe bir üçüncü marifeti elde etmek üzere, iki marifeti kazandırmaktır. Buna örnek olarak âhiretin hayırlı ve sürekli olduğunu tanımak gösterilir. Bu durumda hayırlı ve sürekli olan, iradeye bağlı olarak tersine de dönebilir.

Tefekkürden hedeflenen şey, kalbte ilim tahsil etmektir. Bu da, hâli, fiili gerektirir. Kulun kurtuluşu da, fiil ve hâl vasıtasıyla olur. Yani hâl ve fiil, ilmin meyveleridir, ilim ise, tefekkür (düşünme)ün meyvesidir. Her konuda düşünülebilir, ancak Allah'ın zâtı hakkında düşünülemez, zira "basiretler onu idrak edemez" (En'am/103).

FİRAR: Arapça, kaçmak demektir. Halktan Hakk'a kaçmak. Bunun birkaç mertebesi vardır. İlki cehilden bilgiye kaçmak, ikincisi haberden sunuda (işitmekten görmeye) kaçmak, üçüncüsü Hakk'ın gayrisi herşeyden hatta şuhûddan da kaçmak. Kur'an-ı Kerim'de de bu hususa şu âyetle işaret olunur: "Allah'a kaçınız" (Zâriyat/50). Kul, korktuğu şeyden firar eder, kaçar. Bu âyete göre Allah'tan başka hiçbir şey, sığınılacak bir dost değildir. Hatta "mallarınız, evlatlarınız bir fitnedir..." (Tegabun/15). Bunun için "Ağaca dayanma kurur, duvara dayanma yıkılır, insana dayanma ölür, dayan kul Allah'a dayan" yani Allah'a kaç O'na sığın denmiştir.

FİRÂSET: Arapça, görüş, tahmin ve anlamada dikkatli düşünüp isabetli olma anlamında bir kelime. Yakînin açılması, gaybın görünmesi. Firâset, iman makamlarından birisidir. Hz. Resûllullah (s) "mü'minin firâsetinden korkunuz; zira o, Allah'ın nuru ile bakar" buyurur. Bu hususa işaret eden çeşitli âyetler vardır: "Allah'ın göğsünü İslama açtığı kimse, Rabbından bir nur üzere değil midir? "(Zümer/22), "Ölü iken kendisini diriltiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan hiç çıkmayan kimse gibi olur mu?" (En'am/122). Allah tarafından nura mazhar olmuş kişi ile, olmamış kişiyi anlatan bu âyetlerden şu manzara ortaya çıkmaktadır: 1. Allah'tan bir nura sahip olan kişi, yürüme, hareket edebilme, aktiflik özelliğine sahip iken, 2. Bu nurdan mahrum olan karanlığın pasifliği içinde kalmakta, etrafını çeviren âlemi aşamamakta, oluşa katılmaktan, hakikate ulaşmaktan mahrum kalmaktadır.

Kur'an'da, bu nura ulaşmanın, iman ve amel (veya bilgi ve amel) bütünlüğünü elde etmeğe bağlı olduğu ifade edilir. Yani bu nur, amelsiz ilimle elde edilemez. "İnanıp yararlı iş yapanları, zulümât (karanlıklar) dan nur (aydınlık) a çıkarsın..." (Talâk/11). Eskiden bilgisini yaşamayanlara, âlim denmezdi.

Firâset, herkesde az veya çok vardır. Bu umûmîdir. Bazı ipuçlarına bakarak bazı doğru sonuçlara varma gibi. Buna tabîi firâset denir. Bir de, Allah'ın bazı kimselere lütfettiği, kalbî ilhamla bir şeyi sezip bilme şeklinde hususî firâset vardır ki, buna da ilâhî lütuf sonucu olan firâset denir. Tevessüm, firaset'in eş anlamlısı olarak kullanılır. Tevessüm, teferrüs, yani nüfuzlu marifet, yahut basiret manasınadır. Mütevessimler müteferrislerdir. Nitekim âyette şöyle buyurulur: "Şüphesiz bunda mütevessimîn (işaretten anlayanlar) için (nice) ibretler vardır" (Hicr/75).

FİRDEVSİYYE: Kübreviyye'nin Hindistan'daki kolu. Kurucusu Rükneddin el-Firdevsî (ö. 724/1 323)'dir.

FİTÂM: Arapça, çocuğun sütten kesilmesi anlamına gelir. Müridlerin, şeyhlerinin yanında süt emdikleri zamanlar olduğu gibi, sütten kesildikleri zamanlar da vardır. Süt emme zamanı; müridin şeyhin sohbetinde bulunduğu zamandır ki, bu esnada, müridin şeyhinden izinsiz olarak ayrılmaması icab eder. Ancak şeyh, sütten kesilecek kadar büyüyüp olgunlaştığını anlayınca, onun ayrılmasına müsaade eder. Bu durumda mürid, artık kendi başına hareket etme becerisini elde etmiştir. Böylece, Allah tarafından zorlandığı problemlerin çözümü ona açıklanır, olmuştur. Mürid bu noktaya gelince, yani şeyhinden aldığı feyiz ile olgunlaşınca, şeyhin sohbetinden ayrılma zamanı gelmiştir. Artık feyzi şeyhten değil, direkt Allah'tan alabilme yetisini elde etmiştir. Karnını doyurmak için kendi gücü yetmektedir, annesinin sütüne ihtiyacı kalmamıştır. Yani şeyh, müridini Allah'ı sevme okyanusunun kenarına getirir bırakır, bundan sonrası artık ona kalmıştır. Akşemseddin'in dediği gibi; "Şeyh, kulu Allah'a, Allah'ı da kula sevdiren kişidir".

FUÂD: Arapça, kalp demektir. Yedi tavrın (etvar-ı seb'a) üçüncüsü olup, İlâhî tecellileri temaşa (seyretme) yeridir. Kur'ân'da, fuâd'a işaret eden âyet şudur: "Gözün gördüğünü, fuâd (kalp) yalanlamadı" (Necm/1 1).

FUKARA: Arapça, fakirler demektir. Sâliklere; mürid, derviş gibi isimler verildiği gibi fukara da denir. "Kendisine hiçbir şeyin sahip olmadığı ve kendisi hiçbir şeye sahip olmayan kişiye, sufî denir". Bu tarif, tasavvuf yolunu tutanların, özgür kişiler olduğunu gösterir.

Fukara kalbine kim dokuna,
Dokuna sinesi Allah okuna.
Lâ-Edrî

FUKARA-I BABULLAH: Arapça, Allah kapısının muhtaçları, dilencileri demektir. Bu tabir dervişler için kullanılır.

FUKARA KEŞKÜLÜ : Bazı tasavvuf okulları, eskiden nefis terbiyesi için, manevî eğitimin başlangıcında, halktan birşeyler istemeye çıkarlardı. Ellerinde, keşkül denen çukur bir kap ile dolaşırlar. İçini doldururlar, sonra da getirip şeyhe teslim ederlerdi. Şeyh de bunları, halkın yoksul kesimine dağıtırdı. Keşkülün içinde, ekmek, buğday, düğme, ip, para vs. gibi herşey, karmakarışık halde bulunur, bu yüzden; karmakarışık şeyler hakkında "fukara keşkülü gibi" deyimi kullanılırdı. Süt, pirinç unu, badem yağından pişirilip, üzerine ceviz, badem ve nar tanesi serpiştirilen sütlaç türü bir tatlıya da keşkül adı verilir.

FURKAN: Arapça, ayırt edici anlamında bir kelime. Nev'ilerinin ihtilafına göre, sıfat ve isimlerin hakikatına furkan denilir. İtibarları bakımından bütün sıfat ve isimler başkalarından ayrılır. Fark,
isim ve sıfatları açısından Hakk'ın nefsinde husule gelir. Kaşanî'ye göre furkan; Hak ile batıl arasını ayırt eden tafsilin bilgisi iken, Kur'an; hakikatlerin tümünü kendinde toplayan ledünnî, icmali bilgidir.
Yani furkan tafsîlî; Kur'an icmalî bilgidir. Furkan fark, Kur'an cem hali ve makamıdır.

FURUHTEN: Farsça, satmak, elden çıkarmak anlamında bir kelime. Yüce Allah karşısında, kulun çaba ve tedbirini terketmesi.

FURU-I ESMA: Arapça, isimlerin tefer- ruatı, dalları anlamında bir ifade. İlâhî isimlerin bir kısmı için kullanılan bir tabir, isimler önce ikiye ayrılır: 1. Usûl-ı esma, 2. Furu-ı esma. ilki, tasavvuf okullarında asıl olan ilâhî isimlerdir. Bu durumda furu-ı esma, ikinci derecedeki isimler demek olur. Ancak hangi isimlerin usul (birinci veya esas), hangi isimlerin furû (ikinci, teferruat) olduğu hususu, tasavvuf okullarına göre değişir. Bazen birinde usûl olan diğerinde furû; birinde furû olan öbüründe usûl olabilir.

FÜTUHAT: Arapça, açılmalar demektir. Beklenmedik birşeyin ele geçmesi. Zahirdeki fütûha "Fütuhûl-ibade", batmdakine de "fütuhûl-halâve" denir. Bu iki fütûhtan başka, bir de "fütûhul-mükâşefe" vardır.
Rızık, ibâdet, ilim, marifet, keşf vs. gibi maddî ve manevî nimetlerin sâlike açılması, gaybî kemal halleri ile ortaya çıkma şeklinde tanımlar getirilen futûh; manevî feyz, gönül açıklığı gibi manaları da ihtiva eder. Bu konuda bazı atasözleri ve deyişler vardır: "Bugün bir yerden fütuhat oldu". Bu beklenmeden gelen yardım için kullanılır. "Erenler.bugün fütuhatta bulundular". Bu da, himmet yoluyla, mürşidlerin müridlerine feyz aktarması anlamında kullanılan bir deyimdir. "Erenlerin fütûhâtıyla sorularına cevap verdim" Bu deyim de tevazu için kullanılır. Elde edilen başarıların, kişinin kendinden değil, büyüklerin duasıyla gerçekleştiği hususu bu deyimle vurgulanır.

FÜTUR : Arapça, yarma, yarık, belirme (ta'ayyün) ve ona bağlı olanlar sebebiyle halkın, Hak'tan seçilir haler gelmesi, farklılaşması.

FUZÛL: Arapça, zarurî olmayan eşya, mal, lüzumsuz davranış. Bir lokma, bir hırkanın dışındaki herşey, lüzumsuz (fuzulî) dur.

FÜTÜVVET: Gençlik, erlik, yiğitlik anlamında Arapça bir kelime. İlk defa Nasır Lidinillah (566/575) tarafından kurulmuş, bir fedakarlık, mertlik, yiğitlik örgütü. Horasanîler, yani Melâmetîler,esnaf ve zanaat erbabını teşkilatlandırarak, loncalar oluşturmuşlardır. Bu organizasyon 3 kıtaya yayılarak, sosyo-ekonomik hayatın temel direği olma fonksiyonunu icra etmişlerdir. Horasan'daki fütüvvet teşkilatlanmasının Anadolu'ya yansıması, Ahilik adıyla olmuştur. Osmanlı Devleti'nde bu teşkilat, 1908 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Ahilik, başta İbn Batuta (XIV. yüzyıl) olmak üzere, çok sayıda yabancının dikkatini çekmiştir. Ahilerin özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Zaviyelerine gelenlere nazik ve kibar davranırlar.
2. Yabancıların karınlarını doyururlar.
3. Gelen misafirlerin her türlü ihtiyaçlarını karşılarlar.
4. Halka zulmeden zalimlerle savaşırlar.
5. Her ahînin mutlaka bir işi ve sanatı vardır.
6. Başlarında, aralarından seçtikleri bir reis bulunur.
7. Seçilen reis, bir zaviye kurar.
8. Reis, zaviyenin içini tefriş ederek, her türlü ihtiyacını karşılar.
9. Bu gençler, gündüz kendi işlerinde çalışırlar.
10. Günlük kazançlarını ikindiden sonra reislerine getirirler.
11. Toplanan bu paralar, zaviyenin, yiyecek, içecek gibi, çeşitli giderleri için sarfolunur.
12. Şehre gelen yabancıları, zaviyeye davet ederek orada misafir ederler.
13. Eğer misafir edecek bir yabancı bulamazlarsa, kendileri toplanıp yemek yer, ilahi söyler, zikir çeker, sema ederler.
14. Sabah namazını kıldıktan sonra işyerine gitmek üzere zaviyeden ayrılırlar.

Rahmetli Hilmi Ziya Ülken (Ord. Prof.)'in ifade ettiği gibi, bu zaviyeler topluma sosyal âdab-ı muaşereti öğreten kurumlardı. Bu kurumlar, kaldırıldığında o görevi yerine getirecek yapısallaşmaya gidilmediği için sosyal ahlâk dejenerasyonu bugünkü noktalara gelmiştir.

FÜTÜVVETNÂME: Eskiden esnaf teşkilatı ile, bunların uymaları gereken usul ve kaidelerden bahseden eserlere verilen addır.

G - Ğ

GABGAB : Arapça, batn, iç, karın gibi anlamları olan bir kelime. İşaretin verdiği haz ve zevk.

GABUKÎ: Akşam içilen süt, şarap vs. anlamında, Arapça bir kelime. Sevgili ile yüzyüze gelme

GAFLET: Arapça, gafil olma, uyanık olmama, habersiz bulunma, farkın varmama hâli. Kulun Allah'tan habersiz olması hali. Dünyayı veya bütün mahlukatı, Allah'ın yarattığı ve sıfatlarının tecellî ettiği bir yer olarak düşünmeden, dünyadaki hayatını sürdüren, âleme nazar dediğimiz düşünce, tefekkür gözü ile bakmayan, ondaki ince ve hikmetli işleri göremeyen kişiye de gafil denir. Kısaca, enfüs ve âfâkta Allah'ın âyetlerini göremeyen kişi, gaflette demektir. "Gaflet olmasa insan evliya olur" atasözü bu manada kullanılır. "Gaflet basmak", "gaflet perdesi" gibi deyimler de, benzeri mânâları ihtiva eder.

Ko gülen gülsün, Gafil ne bilsün,
Hak bizim olsun; Hakk'ı seven var
Yunus Emre

Gaflet uykusundan yatır uyanmaz
Can gözü kapalı gâfilân çoktur.

GALEBE: Arapça. Galip gelme, yenme, bastırma, muzafferiyet. Tasavvufta, sûfinin üzerine gelen fakat, sebebi bilinmeyen bir hâldir. Bu yüzden, içinde bulunduğu hâlin edebine riâyet edemez. Bunun zıddı olan sükûn ise, nefsin kendine dönüp, fark makamında olarak sakinleşmesi, sükûn bulması demektir. Bu durumda galebenin mânâsı, kişinin (sûfinin) kendi tabiatı olan halden çıkıp, başkalarının kendisinde hiç görüp rastlamadığı yeni bir hale girmesidir. Bu durumda, sûfî kendini tanımaz, zira yeni ve bilmediği bir hâle girmiş, o hâli yaşamaktadır. Gerçek şu ki, bu durumda olan sufî havf, heybet, yücelik, utanma gibi haller, veya bunlardan birinin etkisi altındadır. Tasavvuf ıstılahlarında buna örnek olarak, Hz. Ömer'in hamiyyet-i diniyye (din gayreti) etkisi altında kalması gösterilir. Onun, müslümanların maslahatına çalıştığı sırada, Hz. Resûllullah (s.)'a yaptığı bir takım itirazlar, bu hâlin etkisiyle olmuştur. Galebe, sahih bir hâldir. Ancak sükûn halinde caiz olmayan şey, galebe halinde caizdir. Bununla birlikte, sükun hali galebe halinden daha mükemmeldir. Galebe, hâl olarak sükûndan aşağıdadır. Bu hâlin özeti şudur: Sûfî, kendisine gelen galebe hâlinin etkisiyle, iyiyi kötüden ayırt edemez durumdadır. Galebeye maruz kalan sûfî, hücum denen tasavvufî bir hâl ile karşı karşıyadır; neyin hücumuna maruz ise, onun etkisi altındadır,

GALEYAN: Arapça, kaynamak demektir. Coşmak, taşmak.

GAM: Arapça, keder, üzüntü anlamında bir kelime. Sevgili dikkat ve özenle aranırken, karşılaşılan engeller. Sevenin, sevgilisinin uğrunda seve seve katlandığı zorluklar ve sıkıntılar.

GAMMÂSİYYE: Zekeriyye Yahya el-Gammâsî tarafından kurulan bir tasavvuf okulu. Dokuzuncu yüzyılda kurulmuştur. Hamîriyye'nin koludur.

GAMZE: Farsça ve Arapça'da göz kaş hareketi anlamındadır. Gözün kenarında görülen, insanı mest eden hareket. Çene ve yanaktaki hafif çukur. Yan bakış, göz süzme. İdrak edilen işaretler. Gamz-ı Ayneyn: İki gözü kapatma. Zikirde gözleri yumma.

GANİ: Arapça. Zengin, ihtiyaçsız gibi mânâları vardır. Tasavvuftaki zenginlik, maddî planda olmayıp, gönül zenginliği şeklindedir. Bu kişilere "ganî gönüllü, gönlü ganî" denir.

GARÂMET : Zimmetindeki edası gereken şeyi ödeme anlamında Arapça bir kelime. Kardeşlerinden birine edebsiz davranışta bulunan bir müridin, ondan af ve özür dilemesinden sonra, uygun görülen miktarda bir cezayı ödemesi. Seferden dönenlerin, tekke ehline verdiği yemek ki, buna hakk-ı kudüm denir.

GARET : Arapça, yağma demektir. İlâhî cezbe. Sülük, amel ve ibâdet vasıtası söz konusu olmaksızın, sâlike gelen ve onu hedefine ulaştıran İlâhî cezbe.

GARÎB: Yurdundan ayrılmış, yabancı, yolcu, gurbete çıkmış kişi, yoksul, muhtaç gibi anlamları vardır. Tasavvufî ıstılah olarak, birlik âleminden ayrı düşen, maddî varlıkla (izafî, geçici varlık) kayıtlara bağlanmış olan kişidir.

Odur söylenen dilde,
Varlığım hep ol ilde,
Varlık dostundur kulda
Ben bunda garib geldim.
Yunus Emre

Bu ile garîb geldim,
Bu tutsaklık tuzağın,
Ben bu ilden bezerim
Demi geldi üzerim
Yunus Emre

Yunus Emre'nin bu mısralardaki ifadeleri, hep aynı hususu açıklamaktadır.
Asıl vatanlarından ayrı kalmanın (yabancılaşmanın) bilincine vardığı ve bu gurbeti hissettiği için, sûfîlere garip denir, çoğulu gurabâ'dır. Bu konudaki bazı atasözleri şu şekildedir: "Garibin duası kabul olur", "Garibin yardımcısı Allah'tır", "Garip kuşun yuvasını Allah yapar".

GARİBLER SEMAÎ: Mevlevi tabiri. İhya gecelerinde, yapılan mukabeleden sonra, yaşanan ruhî hazza, vecde doyamamış, manevî tatmine tam erememiş dervişler, herkes sema-hâneden çıktıktan ve ışıkları söndürdükten sonra, hırkasıyla on sekiz çark atarak semâ ederler. Bu semâ, sadece türbenin ışıklarının aydınlığı altında, yarı loş bir ortamda yapıldığından "garibler semai" diye anılır. Yapılan onsekiz çarklık semâdan sonra, semâ-hâneden niyaz edilerek çıkılır.

GARİBİYYE: Kurucusu Hindistan'lı Şeyh Muhammed Garibullah olup, Kadiriyye tasavvuf okulunun bir şubesidir.

GARK: Arapça, batma, boğulma mânâlarına gelir. Gelen varidin etkisi sebebiyle, kulun kendisinden habersiz hâle gelmesidir. Bu durumda sufî, üzerine gelen hâlin içinde tam anlamıyla boğulmuştur.

GASSAL: Arapça, yıkayan, temizleyen manasına mübalağalı ism-i faildir. Ölü yıkayan. Tasavvufî bir ifâde olarak bu kelime, "mürid, mürşidin elinde, gassalin elindeki ölü gibi olmalıdır" şeklinde kullanılmıştır. Mürşid, kendisine eğitim için gelmiş bulunan müridin, nefs pisliklerini yıkayıp temizlediği için, "gassal" adıyla anılmıştır.

GAŞYET: Arapça, kendinden geçmeyi ifâde eden bir kelimedir. Üzerine gelen vârid (hâl) sebebiyle, kulun kalbinin gaybet bulması, gayb tefekküründe boğulması, dışarıda vuku bulan olaylardan, tam anlamıyla habersiz hâle gelmesi. Bu, kulun beden azalarında da kendini gösterir, yani kulun üzerinde, bu halin varlığı belli olur, dışa yansır.

GAVS : Arapça, yardım etme, imdada yetişme demektir. Bunun yerine "kutub" da kullanılır. En yüksek manevî makamdır. Kutub, mazhar-ı hakîkat-ı Muhammediyye ve cami-i esmâ-i İlâhiyyedir. Yani ilâhî isimleri kendisinde toplayan, Hz. Muhammed (s)in hakikatine vâsıl olan kişidir. Bazılarının ifadesine göre gavs, evliya hiyerarşisinde kutubdan sonra gelir. Süleyman Cezûlî (ö. 1470), Delâilü'l-Hayrât adlı eserinde, Hz. Peygamber (s)'e atfolunan ikiyüzbir isimden üçü, bu kelime ile alâkalıdır: Gavs, Gays ve Gıyâs. Muhiddin İbn Arabî ile Seyyid Şerif Cürcanî, kutub ile gavsi aynı kişi olarak nitelerken, imâm-ı Râbbanî gavsi, kutbun yardımcısı olarak görür. Bu durumda gavs, üçler'e dâhil olmaktadır: ricâlü'l-gayb konusu ile ilgili olarak Ebû Nuaym İsfehânî'nin Hilyetü'l-Evliyâ, (c. l., ss. 8-9); İbn Asakir'in Târihti Medineti Dımaşk (c. l, ss. 290-291) adlı eserinde Abdullah İbn Mes'ud (r)'dan rivayet edilen şu hadis-i şerif vardır:

"Allah'ın halk arasında, kalbleri Hz. Adem (s)'in kalbi üzerinde olan üç yüz, Hz. Musa (s)'nın kalbi üzerinde olan kırk, Hz. İbrahim (s)'in kalbi üzerinde olan yedi; Hz. Cebrail (s)'in kalbi üzerinde olan beş, Hz. Mikail (s)'in kalbi üzerinde üç, Hz. İsrafil (s)'in kalbi üzerinde olan bir kulu vardır. Bu sonuncusu vefat edince yerine üçlerden, üçlerden biri vefat edince beşlerden, beşlerden biri ölünce yedilerden, yedilerden biri ölünce

kırklardan, kırklardan biri öldüğünde üç yüzlerden üç yüzlerden biri öldüğünde de, halktan biri onun yerine geçer. Onların (yaptıkları dualar) sebebiyle Allah, (mahlukatı) diriltir, öldürür, yağmur yağdırır, bitkileri yeşertir ve (yeryüzüne gelmesi muhtemel) belâları defeder".

Abdullah İbn Mes'ud (r)'a (Allah'ın) onların (duaları) sebebiyle diriltmesi ve öldürmesi nasıl olur (veya nasıl olabilir?) diye sorulduğunda şu cevabı verdi:

-Çünkü onlar, ümmetin çoğalması için Allah'a dua ederler. Bu sebepten ümmet sayıca çoğalır. Zalimlere de beddua ederler. Allah da onların boynunu kırar, yağmur yağması için dua ederler, böylece yağmur yağar, bereket için dua ederler, bu dua bereketiyle yeryüzünde ekinler biter. Dua ederler, duaları sebebiyle yeryüzünden her türlü belâ kalkar".

Muhiddin İbn Arabî, Fütuhat (c. II, s. 9)'da, "kalpleri.....'nin üzerinde olan.... kişi" tabirini şöyle izah eder: Bir peygambere gelen ilâhî marifet ve tecellilerin, peygamber olmayan kişi üzerine aynen gelmesi, peygamber veya meleğin kalbine doğan İlâhî ilmlerin, o kişinin kalbine de gelmesi.

Kâşânî, "gavs, kutubdur" der. "Kendisine yardım için başvurulduğunda, gavs adını alırlar, iltica olunmadıkları zaman kendilerine kutub denir" diyerek konuya açıklık getirir. Özet olarak, gavs, tanrı değildir, sadece İslâm'ı derin aşkla yaşayan bir Allah dostudur. Ümmete, dualarıyla yardıma koşar.

"Allah takva sahibi kullarından daha çok kabul eder" (Maide/27) âyetinin de gösterdiği gibi, Allah'ın dinini ciddiyetle, önem vererek, içten gelerek azimet üzere yaşayanların kulluğu, ameli, duası bu durumda olmayanlara göre daha hızlı kabul görür. Yoksa kul, tanrı olamaz, ortadaki espiri; duası çabuk kabul olacak şekilde islâm'ın takva üzere yaşanmasıdır. Dua ve onun kabulü. Âyetteki ... fiili ziyâde babdan olduğu için, manâda da ziyâdelik vardır: Bol bol, çokça kabul etmek. Ancak şunu da hemen eklemek gerek, salihlerin muttakilerin her duası %100 mutlaka kabul görür mü? Cevap, her sâlih kulun duasının mutlaka kabul edileceği şartı yoktur, aksi takdirde, Allah, mecburiyet ile sınırlanmış olur, halbuki O " dilediğini yapan (Al-i İmran/40) ve "yaptığından sual olunmayan" (Enbiya/23)'dır. Hz. Nuh'un, oğlu hakkındaki duasını, Allah'ın kabul etmemesi, şalinin her duasının mutlak kabul edileceğini çürüten bir
Kur'ân nassıdır. (Hûd/45,46). Tasavvuf? biyografi kitaplarında meşhur Allah dostlarının "şu kadar sene şu duayı yaparım; Allah hâlâ kabul etmedi" ibareleri buna başka bir örnektir.

GAVSİYE: Hamidüddin b. Hâtıruddin el-Hüseynî (Ö.I526) tarafından kurulmuş olup, Seyyâriyye'nin Hindistan koludur.

GAVS-I AZAM: Ünlü Hanbelî fakih ve Kadiriye tasavvuf okulunun kurucusu, Şeyh Abdülkâdir Geylânî'ye verilen lakab. Tasavvuf kaynakları, Abdülkâdir Geylânî (k.)'nin tasarrufunun ölümünden sonra da câri olduğunu, kaydederler.

GAYB: Arapça, göz önünde olmayan, bilinmeyen, gizli olan, gâib vs. gibi manaları vardır. Senden Hakk'ın gizlediği her şeydir. Allah'ın pek çok âlemleri vardır. Allah'ın insan vasıtasıyla baktığı âleme, vücûdî şehâdet denir. Allah'ın, insan vasıtası olmaksızın baktığı âleme da gayb denir. Gayb da, ikiye ayrılmıştır. Allah gaybın birini, insanın ilminde mufassal kılmıştır. Yine bir gayb vardır ki, onu da insanın kabiliyetinde mücmel olarak yaratmıştır. Birinci gaybe vücûdî denir, âlem-i melekût gibi. İkinciye de, gayb-ı ademî âlem denir ki, bu âlemi Allah bilir kullar bilmez. Bu ikinci âlem bize göre, adem mesabesindedir. İşte, ademî gaybın mânâsı budur. Gayb-ı meknûn'a gelince, bu, korunmuş gayb olup, Zatî sırdan ibarettir, mâhiyetini Allah'tan başkası bilemez. Bundan dolayı da mâhiyeti korunmuş, akıllardan ve basiretlerden gizlenmiştir.

GAYBET: Arapça, bir şeyin başka bir şeyde kaybolması hâli. Kalbin, maddî âlem ile ilgisini kesmesi. Buna tasavvuf kitaplarındaki örnek, Hz. Yusuf (s.) ve Mısırlı kadınlar olayıdır. Hz. Yusuf (s.)'un güzelliğine hayran kalıp, kendinden geçen Mısırlı kadınlar, ellerinin kesildiğini bilemeyecek durumda idiler. Hz. Yusuf(s.)'un cemâlini görüp de bu derece kendinden geçen insan, acaba, mutlak güzel olan Allah'ın, sıfatlarını, tecellilerini müşahede ederse durum nasıl olur? İşte, gaybet hâlinin sahibi olan kişide meydana gelen durumun izahı, budur.

GAYB ERENLERİ: Bilinmeyen veliler. Her asırda mevcut ve sayıları ondan ibaret olan Allah adamları(evliyâ] hakkında kullanılan bir tâbirdir. Tasavvuf kaynaklarından birinde, bunun açıklaması şu şekilde yapılır: "Sıfat-ı gâlibeleri, huşu ve huzû-i Rabbani ve kendileri mağlûb-i tecellâ-yı Rahmânî oldukları için, seslerini yükseltmediklerinden, Hakk'ın gayrı bunları ve bunlar da Hak'tan gayriyi bilmezler. Esmâ-i camia ve kelimât-ı nâfia-i Hûda olmaları sebebiyle, kendilerinden istimdâd şer'an caiz ve bu esma ve kelimâtla istiâze ise nass ile sabittir. Ve gerçi hakikatte müstemid muvahhid olduğu halde, vesâit ile vesâile teşebbüs edilmek, mâni-i tevhid değildir. Nitekim umûr-i zâhiriyyede pâdişah-ı zaman ve mukarribîni olan vükelâ-yı âlişân hacet reva-yı ehl-i cihandır".

GAYB-I HÜVİYYET VE GAYB-I MUTLAK : Arapça, mutlak bilinmez veya gayb. İllet-i teayyün bakımından bu gayb, Allah'ın zatından ibarettir.

GAYN (CAİ) : Arapça. Susamak, içi bulanıp kusayazmak, hava bulutla kaplanmak, yağmurlanmak, (meçhul olarak) kalbi şehvet kaplamak. Tasavvufî bir terim olarak bu kelime, lügat mânâsına uygunluk arzeder. Kalbin günahla veya dünyevî meşguliyetle, Allah'tan perdelenmesi gibi mânâlar ifâde eder. el-Hucvirî(Keşfu'l-Mahcûb,s.542), gayn'ı şöyle açıklar: "Gayn, istiğfar ile ortadar kalkan, kalp üzerindeki hicap ve perdedir. İki nevidir: Biri şeffaftır, diğeri kalındır. Kalın perde, büyük günah işleyen ve gaflet içinde bulunanlarda olur. Hafif perde, nebî olsun, velî olsun herkeste bulunur. Resûlullah (s)'ın "kalbim gayn (pas) içinde kalır da, her gün yüz defa Allah'tan af dilerim" buyurmuş olması, bunu ifade eder. Şu halde galîz gayn denilen kalın perde için, samimi şekilde Hakk'a dönmek lâzımdır". Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, gayn; kul ile Allah arasına, bir takım perdelerin girmesi demektir. Bu perdeleniş, Hz. Peygamber (s)'in hadisinden anlaşılacağı üzere, istiğfarla ortadan kalkacak kadar kısa sürdüğü gibi, büyük günah işleyerek silinmesi oldukça güç ve uzun vakit alabilmektedir. Hz. Peygamber (s)'in gayn denilen hali yaşaması, O'nun günaha girmesi değil, sadece günlük bazı önemli dünyevî konulara zihnen yönelmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu, gayn'ın en ehveni, en basit olanıdır denilebilir. Zira bu gayn'ın oluşumunda, bir haram fiilin işlenmesi söz konusu değil, aksine mubah olan dünyevî işlerle uğraşmak rol oynamaktadır.

GAYRET: Arapça, faaliyet, kıskanma manasınadır. İlâhî sıfatlardandır. Kulun gayreti, fillah, lillah ve alallah olmak üzere üç kısımdır. Birinci ve ikinci kısımlar; İslâm'ın emirlerine aykırı bir durum görünce, buna el ve dil ile karşı çıkmak veya bunlara imkân bulunmazsa, kalben buğz etmek, şeklindedir. Üçüncü kısım gayretullah ise; hakikî muhabbetle, mecazî muhabbet arasını farketmektir. Gayret aşırı sevgiden kaynaklanan bir husustur. Sevgide vefayı ifade eder. Allah'ın sıfatlarından biri de "Gayyûr" dur. Manası çok kıskanandır. Bu, kulun taatinde kendisinden başkasını ortak kılmamasına yönelik olarak Allah'ın kıskanma sıfatını gösterir.

GAYSİYYE: Ebu'l-Kays Said b. Süleyman b. Cemil tarafından Yemen'de kurulmuş, Kadiriyye'nin kolu bir tasavvuf okulu.

GAZAB: Arapça. Öfke, kızgınlık, dargınlık gibi mânâları ihtiva eder. Bu, Allah'ın şeytanı yarattığı ateştendir. Peygamberimiz (s) "gazaplanıp da cehenneme yaklaşmayan kimse yoktur" demiştir. İnsanlar bu konuda üç gruptur. Birincisi; tefritte olup hiç kızmaz, bu hamiyyet yokluğudur, yerilen bir özelliktir. Bu konuda İmam Şafiî (k.) şöyle der: "Kızmak islediği halde kızamıyan, merkeptir". İkincisi; orta yolludur. Kızmak gereken yerde, İslâmî olmak kaydıyla kızmak, gerekmeyen yerde kızmamak. Üçüncüsü ifrat; bu grup her şeye kızar, kızınca da aklın yönetimini kaybeder, bu da, yerilen bir özelliktir.

GAZÂL-I RÂNÂ: Farsça, güzel ceylan demektir. Ezelî sevgili.

GAZİYYE: Reşidiyye-i Şâziliyye 'nin kollarından bir tasavvuf okulunun adıdır. Kurucusu Şeydi Ebü'l-Kâsimü'l-Gazi es-Sicilmâsî (ö. 1573)'dir. Kurucusu olan Kasım'a nisbetle, Kasımiyye de denilir.

GAZZALİYYE: Cüneydiyye'nin bir koludur. Gazalî'nin görüşlerini benimseyenler tarafından, sonradan kurulmuş bir tasavvuf okulu.

GEBR : Farsça, mecûsi demektir. Telvinden kurtulmuş, tek renk olmuş arif kişi. Tek renk, vahdeti gösterir. Renksizlik de öyledir, zira arifin rengi yoktur. Suyun rengi, kabının rengidir.

GEDÂ : Farsça, dilenci mânâsında bir kelimedir, ilâhî tecellilere muhtaç olan sâlik.

GEÇME NAMERD KÖPRÜSÜNDEN, KO APARSIN SU SENİ YATMA TİLKİ GÖLGESİNDE, KO YESİN ARSLAN SENİ : Tevhid erbabı ve Allah dostlarının, canları pahasına da olsa bâtıla, boyun eğmeyecekleri anlamında bir atasözü.

GEL DEMEK VAR, GİT DEMEK YOK : Allah'a giden yol, herkese açık olup, kimse bundan mahrum edilemez. Binâenaleyh bu yolu benimseyeni de, mahrum etmek üzere git demek yoktur.

Tâ ezelden meşrebimiz bî bedel,
Gelene git demeyiz, gidene gel.

Ahmed Sarban Bayramî (ö. 1546).

GELMEK İRADET, GİTMEK İCAZET : Bir kişi, bir tasavvuf büyüğünü ziyarete kendi gönlü ve isteğiyle gelir, elini öper, ancak, oradan ayrılması, şeyhin vereceği izine bağlıdır. Kendi başına kalkıp gitmeye yeltenmesi, edepsizliktir. Şeyh, bu durumu düşünerek, gelenlerin işleri ve özel durumları olduğunu düşünerek "haydi erenler, eyvallah hayırlara karşı" der, gelenler de edeble ayrılırlar.

GELMEK VAR DÖNMEK YOK; GİDENİN MALI, DÖNENİN CANI : Bektaşîliğe giriş töreninde, baba veya rehberin, yeni girene yaptığı nasihat arasında, bu söz de vardır.

GENÇ : Farsça, hazine demektir. Kulluk makamı, gizli hazine (kenz-i mahfî), Zât-ı Kibriya.

GERÇEK-GERÇEK ERLER-GERÇEK ERENLER : Kalbindeki niyet, dilindeki söz ve yaptığı iş aynı olan kişiye gerçek (Hak) eri denir. Gerçek erenler, mânâsız iddialara girmezler.

GERMİ: Farsça, sıcaklık demektir. Sevgiden dolayı zuhur eden hararet. Erbabına göre, bu hararet karaciğerden doğmakta ve göğsün ortasında kendini göstermektedir.

GEVHER: Farsça, cevher demektir. Mânalar ve İlâhî sıfatlar.

GIBTA: İmrenme anlamında Arapça bir ifade. Hased ile gıbta arasında ince bir fark vardır. Allah'ın nimet verdiği kişiden o nimetin gitmesini istemek haseddir. Bu, Allah'ın İlâhî takdirde yaptığı taksime razı olmamak anlamına gelir. Gıbta ise, o nimetin o kişiden gitmesini istemeden, kendisinin de, o nimete sahip olmayı arzulamasıdır.

GINA: Arapça, zenginlik demektir. Gani (zengin) Hak'dan başkası değildir. Zira her şeyin zâtı O'nundur. Kul, Hak ile mâsivadan müstağni olunca gani (zengin) olur. Yani Hakk'a muhtaç olur, kullara muhtaç olmazsa, o kul, zengin demektir. Kul, onun vücudunu kazanınca herşeyi kazanmış olur, bu durumuyla o, Allah'tan gayri hiç bir şeyin varlığını ve tesirini görmez hâle gelir. Böylece hedefe ulaşır, sevgiliyi görmekle müjdelenir. Maddî zenginlik, tasavvufî disiplinlerde pek hoşgörülmemiştir. "Bir dinarla gecelemektense, zehirli yılanla gecelemeyi" yeğleyen sûfilere sık sık rastlanır. Ancak, Hindistan'da Sûhreverdiliğin bazı kolları, varlık içinde yokluğu esas alarak, müridleri helal yoldan zenginliğe yönlendirmiştir. Sonuç olarak tasavvuf erbabı, kulları fakir, Allah'ı zengin görmüştür.

GIŞA: Arapça, örtü, perde demektir. Kalp aynasının, nefs ve nevadan gelen olumsuz etkilerle kararması, bu durumda kalp katılaşır, basiret bağlanır, körleşir.

GIYBET: Arapça, dedidoku demektir. Birinin ardından, olumsuz yanlarını başkalarına söylemeye gıybet denir ki, haramdır. Allah'ın Settâr isminin, kulların ayıplarını örtmekte ilgili oluşu, bu konuda İlâhî bir örnektir. Hucurat suresinde dedikodu yapılan kişinin, ölü haldeki etinin yenilişindeki haramın şiddeti, dedikoduya eş tutulmuştur.

GİLANİYYE: Hikemiyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu.

GİSÛ : Farsça, omuzlara kadar dökülen saç anlamında bir kelime. Taleb yolu, Allah'ın ipinden kinayedir. Bu yolla Hakk'a erilir.

GORV KERDEN: Rehin vermek anlamında bir ifade. Salikin, kaderin hükmüne boyun eğip, varlığını ona teslim etmesi, kendi iradesiyle tedbir almaktan ve çabalamaktan vazgeçmesi.

GOYGOYCU : Muharrem ayının ilk günlerinde, toplu halde kapı kapı dolaşıp dilenenler için kullanılır, içlerinden biri ilâhi okur, okuduğu ilâhinin her mısrasının sonunda, diğerlerinin da "göy göy göy canım" demeleri sebebiyle, bunlara goygoycu denmiştir. Her mısra sonunda, toplu goygoy söylenerek okunan ilâhilerden bir örnek, şu şekildedir:

Kerbelâ'nın yazıları
Şehid olmuş gazileri
Fatma ana kuzuları
Hasan ile Hüseyin'dir.
Kerbelâ'nın tâ içinde
Nur balkır siyah saçında
Yatır alkanlar içinde
Hasan ile Hüseyin'dir.

GÖÇMEK-GÖÇÜNMEK : Ölmek yerine kullanılan bir tabir. Yürümek de, ölmek manasınadır.

GÖNÜL : Kalb'in Türkçe karşılığı. Bu kelime ile ilgili çeşitli atasözleri vardır. Bunların bir kısmı şöyledir:

Can ü gönülden dua, niyaz : Bütün bir manevî güçle, kendini vererek Allah'a yapılan duadır.

Can u gönülden sevmek, sevilmek : Karşılıklı sevme-sevil-menin içten olması.

Gönül altında kalmak : Birinin hatırını kırmak, onun manevî ağırlığı altında kalmak.

Gönülden çağırmak : Birisini tam bir iştiyakla çağırmak.

Gönülden çağrılmışız, geldik : Özlenmeyi ifade eder.

Fakiri gönülden çıkarmayınız : Bizi unutmayınız.

Gönülden geçirmek : Hatırlamak.

Gönlü kalmak : Gönlü kırılmak.

Gönül koymak : Gücenmek.

Gönüllü : Vazifesi olmadığı halde, bir işi uhdesine alıp yapmaya hevesli olmak.

Gönül vermek : Âşık olmak.

Gönül pazarı : Gönül hoşluğu, razılık.

Gönül yarası : Onulması mümkün olmayan bir dert.

Gönül yıkmak : Gönlü kırmak anlamındadır.

Gönül beklemek : Allah'ı gönülden çıkarmamaya çalışmak.

Gönül ehli : İslam'ı yaşayarak kalb-i selime ulaşmış, velayet makamından payını almış kişiler. Gerçeğe ulaşanlar.

Gönül yarası : Hedefine ulaşamamış sevgi; başka bir şeyle tatmini mümkün olmadığı için, iyileşmesi de söz konusu değildir.

Gönüle dokunmak : Gönül kırılması.

Gönül değmek : Bu ifade de gönül kırıklığı anlamına gelir.

Gönül edin de şu işimiz olsun : İşinin yoluna girmesi için, büyüklerden himmet (yani dua) isteyerek bir büyük kul (muttaki) dan himmet beklemek. Tasavvufda, büyüklerin duasını taleb etmek manasınadır. Yoksa büyükler (muttakiler) dediğimiz kişiler, haşa, Allah değildir. Ama, kalbi yaprak gibi titreyerek gözden yaşlar dökerek ihlasla mahviyetle Allah'tan isteme özelliğine sahip olmaları ve bir de, İslam'ı takva boyutuyla yaşama savaşı vermeleri münasebetiyle, duasının kabul şansı biraz fazla olan kişilerdir. Bu durumdaki kişiden "Hocam, dua edin de yarınki kimya sınavında başarılı olayım" diye dua isteğinde bulunmanın adına "himmet isteme" denir. Bu şekilde dua talebinde bulunmak ve dua istenenin de bir mü'min kardeşinin ihtiyacı için Allah'a dua etmesi "şirk" değil, bilâkis övülen, tavsiye edilen, şeriattaki yeri haylice sağlam olan bir hususdur. Erenlerden himmet istemenin manası budur ve bu da şirk değildir. "Günahsız ağızdan dua isteyiniz" diyen Hz. Peygamber (s)'e, "Yâ Râsulallah! Hepimiz günahkârız, günahsız ağızı nerede bulacağız?" sorusunu yöneltince, O da şu karşılığı vermiştir. Hepiniz birbirinize hüsn-i zan üzere olmalısınız. (Hucurat/12) Bu yüzden kardeşleriniz günahsız ağızdır."

Gönül bir sırça kadehtir, kırılırsa yapılmaz: Bu atasözü gönlün ince olduğunu, en ummadık şeyden çok çabuk kırılabileceğini gösterir.

Sakıngıl yârin gönlü sırçadır sımayasın
Sırça sındık (kırıldık) dan gerü bütün olası değil.
Yunus Emre

Gönülden gönüle yol vardır : Allah'ı sevenler, dilden çok kalp ile anlaşırlar, veya birbirini seven insanlar, eş

zamanlı olarak aynı duyguyu hissederler.

Gönül Kabe'si : Allah'a bütün dış yönelişlerin merkezi nasıl Hz. ibrahim (a)'in yaptığı Kabe ise, iç yönelişlerin merkezîleştiği yer de kalptir. Birisi maddî, diğeri, manevî Kabe'dir. Allah'a kulluk için kurulan (vaz'edilen) ev nasıl Kâ'be ise, Allah'a iman için insanın özünü teşkil eden yönü de kalp olmuştur. Gönül Allah'ı sever, kadın altın, para, şöhret, ev, çocuk, araba, villa gibi putlara itibar etmezse Kabe olur, bunun tersine durumda, gönül; Kabe (Allah evi) değil, put evi olur.

Gönül, Hak binasıdır : Kâ'be'yi Hz. ibrahim (a), gönülü de Allah inşâ etmiştir. Kabe, zamanımıza kadar çeşitli nedenlerle yıkılmış, fakat insan eliyle yeniden yapılmıştır. Kalp öyle mi?. Sonlu somutun (Kâ'be) inşası kolay; sonsuz soyutun (kalbin) inşası zordur.

Duruş kazan, ye, yedir
Bir gönül ele getir
Yüz Kâ'be'den yeğrekdir
Bir gönül ziyareti.
Yunus Emre

Yunus Emre farz olan hac dışında, yüz kerre Kâ'be'ye gitmek yerine, yaralı bir gönlü ziyaret etmeyi, daha üstün görüyor. 1993 senesinde umreye gitmek üzere para biriktiren kalabalık bir öğrenci kitlesi, o parayla Kâ'be ziyareti yerine, Bosna-Hersek'te kanayan mü'min kalplerin yarasının tamirini tercih etmiştir. Yunus Emre'nin şiirini, günümüz sosyal davranışları içinde en iyi anlatan motif, bizce, işte budur.

Gönül yapmak, arş yapmaktır : Yukarıdaki anlattığımız es-piriyle bağlantılıdır.

Gönül hoşluğuyla olur ibâdet : İbadetin kerhen (zoraki) olanı değil, tav'an (gönüllü, istekli) olanı makbuldür.

Gönül kalsın, yol kalmasın : Filancanın gönlü kırılacakmış diye yol (kanun, örf, kural) dan vazgeçilmez. Hz. Peygamber Efendimiz (s)'in hırsızlık yapan bir asinin affedilmesi konusunda, "sizden öncekiler, şeriatı kuvvetlilere değil, zayıflara uyguladıkları için helak oldular. Kızım Falıma dahi olsa, onun elini keserdim," demiş ve kanunun uygulanmasında hatıra gönüle bakılmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Gönül sultan, aşk irâdet : Gönül kimi sever, kimi sevmez bunu anlamak mümkün değil, o bağımsız, tıpkı bir sultan gibi ne dilerse onu yapar, istediğini sever, istediğini sevmez, bunu da akıl anlamaz, şaşar, kalır.

Gönlüne danış : Bir olayla, bir problemle karşılaşırsan, onu gönül âleminde merkezileştirerek tefekküre dalarsın. Derken ya bir açılma, ya da bir daralma sezgisi zuhur eder. İşte problemin olumluluk, olumsuzluk göstergesi budur. Bu konuda isabet, temiz gönüllü kullarda daha çoktur.

Her gönülde bir aslan yatar : Herkesin gönlünde yaşattığı bir ideal vardır.

El işte, gönül oynaşta gerek : El, günlük maişetini sağlama mücadelesinde meşgul iken, gönül de kendi âleminde, zevk ve şevkle dolu olmalı. Aksi takdirde, işte boğulur, iş denen makinenin duygusuz bir parçası olur.

Herkesin gönlünce yaz olmaz : Herkesi memnun etmemiz mümkün değildir. Öyleyse, inandığımız doğruyu yaşayalım, Allah'ı razı etmenin mücadelesini verelim.
Gözden ırak olan, gönülden de ırak (uzak) olur : Bir kimsenin birini sevdiğinin alâmetlerinden biri de, görme arzusudur. Sıkça görmeyi istemek, sevmenin bir belirtisidir. Gözden, etraftan, yakınlıklardan uzaklaşmak gönül uzaklığına, yani sevgisizliğe alâmettir.

Bela dil (gönül)dendir, o dildar(sevgili) elinden dadımız (şikayet) yoktur.
Gönüldendir şikâyet, kimseden feryadımız yoktur.
Divane Mehmed Çelebi

GÖREN GÖZÜN HAKKI VAR : Eskiden pazardan, dışarıdan yiyecek türü şeyler, onları alamıyacak olanların iştahını celbederse, onlara göz hakkı olarak bir parça verilmesi, Osmanlı sosyal hayatının insanî amaçlı bir örfü idi. Bu örf, tasavvuf adabının gereklerinden biridir: İşar, ihsan, ikram.

GÖR GEÇ DEMİŞLER-SÜR GİT DEMEMİŞLER : İnsanlık hali işlenen bir hatayı, ifşa etmeyip,

görmezden gelmek, ancak hata sahibine "bunu devam ettirme" diye, münker (kötülük) den nehyet (yasakla) anlamında kullanılan bir atasözü.

GÖRGÜ-SORGU : Alevilerde, sonbahar hasadı sonrasında Dede, taliblerinin bulundukları köylere gider, Cuma geceleri toplantı yapılırdı. O toplantılarda Musâhib sözüne girenler, geride bıraktıkları bir yıl içerisinde, yaptıkları hataları, toplantı yerinde "Dar" a gelerek itiraf ederler, incinenler, bu kişinin yanına durup şikâyetlerini sunarlardı. Herkes suçunun cezasını bu şekilde çeker ve birbiriyle helâllâşır (haklaşır) di. İşte bu olaya "görgü-sorgu" töreni denirdi.

GÖRÜŞMEK : Bu, Mevlevî tabiridir. Karşı karşıya gelenler sağ ellerini, parmak yukarı gelecek şekilde toka vaziyetine getirir, aynı anda birbirlerinin ellerini öperlerdi. Bu bir mahviyet ifadesiydi. Yedi yaşındaki küçük bir çocukla, yetmiş yaşındaki ihtiyar da, bu şekilde tokalaşırdı. Mevleviler kullandıkları seccade, kitap vs. gibi eşyalara da görüşme uygulaması yaparlardı.

GURUR: Arapça, aldanma demektir. Gurur, helak olmanın başta gelen sebeplerindendir. Çoğu insanlar gurur içindedirler. Gururlu kişiler her kesimden olabilir: Âlimler, âbidler, mutasavvıflar (daha doğru mustasvıflar), ticaret erbabı, zenginler, politikacılar, yöneticiler vs. gibi. Dış şekillere bağlı kalan ve işi sırf buna bağlanmakla bitmiş gören mutasavvıflar, gurur içindedirler. Bunlardan bir kısmı marifete dair sözler ezberleyip onları tekrarlayıp, sahibi olmadıkları halde, kendilerini marifete ulaşmış gibi gösterirler. Yine onlardan bir kısmı yakine erdik, hedef gerçekleşmiştir zannıyla, artık ibadete gerek yok derler ki, bunlar da, aldanış (gurur) içindedirler. Haram-helal ayırt etmeyen sâlikler de aynı durumdadırlar. Onlardan bir kısmına marifet rüzgârı eser, bunun üzerine iş bitti zannederler, o noktaya saplanıp kalırlar. Tasavvuf yolunda, gurura sevkeden bu hususları bilen sâlikler, ona göre davranırlar, Allah da onların makamını yüceltir. Bu durumda olanlar, üzerlerine gelen feyizlere, kerametlere, keşiflere, marifetlere iltifat edip, onlara dayanarak rahata kavuşmayı bile denemezler. Kulluğa devam ederler, yine devam ederler, yine devam ederler. Böylece Allah'a yaklaştıkça yaklaşırlar. Gerçek tasavvuf erbabının hâli, bu "kulluk" tan başka birşey değildir. Yolda giderken, makamları vuslat sanıp orada takılıp kalmak gururdur, aldanıştır.

GÜL : Farsça'dır, Türkçe'mizde de aynen kullanılır. Kadiri tabiridir. Kadirîlerin başlarına giydikleri arakiyenin tepesine, çuhadan daire şeklinde bir parça dikilirdi. Bu gül, Bağdat gülü, havuzlu, kafesli, kız gülü gibi çeşit çeşitti. Genellikle güller, bir daire 18'e bölünmek ve 6'şar 6'şar iplikle birbirine bitişmek üzere dikilirdi. Bağdat gülü, içice üç daireden oluşur ve şeyhlere mahsus taçlara dikilirdi. Havuzlu, kafesli ve kız gülü, dervişlerin arakiyelerinde kullanılırdı.

Bir de, Rîfaîlerin burhan olarak kullandıkları gül vardır. Bu, iki karış uzunluğunda, uç kısmı yassı, avuç içi büyüklüğünde demir bir çubuktur. Bu çubuk mangala sokulur, yassı uç kıpkırmızı olunca çıkarılır, dil ile yalana yalana soğutulur. Bir de mangalda tas kızartılır, bu da kıpkırmızı olunca kafaya geçirilerek soğutulur. Bu gül yalanırken veya kızarmış pirinç tas giyilirken, Hz. ibrahim (a)'in ateşe atıldığında, Allah'ın ateşe "ey ateş, ibrahim'e soğuk ve selâmet üzere ol" (Enbiya/69) Kur'ânî hitabını okurlar. Bilginin, gönülde meydana gelen meyvesi.

GÜLZAR: Farsça, gül bahçesi demektir. Mutlak olarak kalbin fethi ve açılışı.

GULBANG: Farsça, bang koro halinde çıkartılan ses olup, gülbang, gül sesi demektir. Bazı özel durumlarda, birinin yüksek sesle okuduğu tertip edilmiş dua. Dinleyenler, amin yerine Allah Allah diyerek bu duaya topluca katılırlar.

Yeniçerilerin maaş (ulufe) aldıkları gün, içlerinden biri, şu gülbangi okur: "Allah Allah illallah, baş üryan sine büryan, kılıç al kan, bu meydanda nice başlar kesilir hiç soran olmaz. Eyvallah eyvallah, kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan, kulluğumuz padişaha iyan, üçler, yediler, kırklar gülbang-i Muhammed, nur-ı Nebi, kerem-i Ali pirimiz, sultanımız Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli demine devranına Hû diyelim Hûû!.."

Gülbanglar "Hû diyelim" sözüyle biter, dinleyiciler topluca "Hûû" diye bağırırlar. Hû, "O" anlamına gelen bir zamir olup, Allah demektir.

GÜLDESTESİ : Farsça, gül demeti demektir. Bektaşî tabiridir. Güya Hz. Ali (r) vefat ederken "Selman, bana bir demet gül getir" der. O da getirir. Hz. Ali, onu eline alır ve çok geçmeden vefat eder. Gül destesinin bu olduğu söylenir.

GÜLŞENİYYE: Halvetiyye'nin kollarından biri olup, İbrahim Gülşenî (826-940) tarafından kurulmuştur.

GÜM-GEŞTEN: Farsça, gayb olmak, kendini kaybetmek demektir. Tasavvufta fena ve gaybet halini ifade eder.

GÜMÜŞ MERDİVEN : Mevlevî tabiridir. Mevlâna'nın sandukasının bulunduğu yere çıkılan gümüş kaplı merdiven

GÜRZMAR: Kadirîliğin Hindistan kolu.

GÜVERCİN : Gönül ve sır ulağı.

H

HA : Zât'm varlık, hazır oluş ve ortaya çıkış açısından düşünülmesi.

HÂB : Farsça, uyku demektir. İradenin, beşerî fiillerde fânî olması. Hâb-ı gaflet: Gaflet uykusu.

HABBE: Arapça, tane manasına gelir. Habâb, su üzerinde oluşan kabarcıklara denir. Fındık büyüklüğünde veya daha küçük, akîk veya Necef taşından yapılmış tanelere denir. Bunlar yuvarlak veya kesme olur. Bu taneler ince ve gümüş bir zincire geçirilir. Düşmemesi için, aşağı ucunda, gümüş telden bir yuvarlak bulunur. Üst kısmı da iğnelidir. Bu şekilde iki habbe, gömleğin veya Hayderiyenin sağ ve soluna takılır. Bunu "Hasan-Hüseyin Sevgisi" ne işaret olmak üzere, Bektaşîler kullanırlardı. Özellikle, Hz. Muhammed (s)'i, Fatıma'yı ve oniki imamın kabirlerini ziyaret eden Bektaşîler, sağ ve sollarına yedişer habbe takarlardı. Mevlevîlerde habbe kullanma âdeti olmamakla birlikte, 1887'de vefat eden
Fahreddin Çelebi'nin fotoğrafında, göğsünün iki yanında birer habbe görülür. Bir de, susma eğitiminde kullanılan ve dil altına konan habbeden söz edilir.

HABBETÜ'L-KALB: Arapça, kalbin habbesi, tanesi, Habbetü'l-Hadrâ: Yeşil habbe: Habbetü's-Sevdâ: Siyah habbe.

HABİBİYYE : Kul, halktan ilgisini keser, Allah'ı kendisine dost edinirse, ondan teklif düşer diyen sahte sûfiler.

HABİBİYYE: Suriye'de bir Rıfaiyye kolu.

HABİBU'LLAH: Arapça, Allah'ın sevgilisi demektir. Hz. Peygamber (s)'in isimlerinden birisidir. Tazim ve hürmet maksadıyla kullanılır.
Sevdi ol nuru, Habibim dedi Hak Hakânî

HABL-İ METÎN: Arapça, sağlam ip. Kur'an-ı Kerim. İlâhî azamet. İlâhî hükümler.

HABS-İ NEFES, HABS-İ DEM: Kan anlamına gelen dem Farsça, habs kelimesi ise Arapça'dır: Nefesi alıp içeride tutmak, ânı, zamanı korumak, bir bakıma durdurmak, hep aynı ânı yaşamak. Nefy-ü İsbât zikrinde, sâlik, bir derin soluk alır, 21 Kelime-i Tevhidi zihnî olarak ağır ağır çeker ve bu sırada soluk üzerine soluk almaz.
Risale-i Bahâiyye'de, kalble yapılan zikrin dört çeşit olduğu kaydedilir: 1. Allah kelimesi, nefes ciğerde tutulup bırakmaksızın, kalp ile (tefekkürî olarak) çekilir, 2. La ilahe illallah (Kelime-i Tevhid), nefes ciğerde tutulmadan, normal soluk alış verişleri devam ederken çekilir, 3. Kelime-i Tevhid, nefes ciğerde tutulmak kaydıyla, kalbden (zihnen) çekilir, 4. Kelime-i Tevhid, nefes habsedilerek zikredilir. Hoca Bahâeddin, Hoca Muhammed Pârsâ'ya, gizli zikri öğretirken, onun kafasını suya sokar "şimdi zikret bakalım" der. O da ağzını açamadığı için, zikri, düşünce planında çekmek zorunda kalır. O durumda ağızdan ne hava çıkmakta, ne de girmektedir.

HAC: Arapça, gelmek, kastetmek vs. gibi çeşitli anlamları olan bir kelime. Şer'an, bilinen bazı şartları taşıyan iman sahibi kişilerin, senenin belli zamanlarında (Zilhicce ayı), belirli kurallara uyarak, Mekke'de Ka'be'yi ziyaret etmesine, Hac denir. Allah'a ulaşmak üzere yapılan, mânâ planındaki yolculuğa da, Hac denir. Derviş, bu haccında, varlık diyarından yokluk diyarına hicret eder, yolculuk yapar. Noksanlıktan olgunluğa erer. Mikatta, riya gösteriş elbisesini soyunur, takva elbisesini bembeyaz pırıl pırıl olarak giyer; dünyadan sıyrılır, Arafat'ta arif olarak durur, Hakk'ın âfâk ve enfüsteki âyetlerini müşahede eder, nefs koçunu (veya hayvanını) Mina'da keser, kurban eder, nefsinin şeytanî yönünü cemrelerde taşlar, törpüler, Safa tepeciğinde saflık, Merve'de mürüvvetliği elde eder. Ka'be'de Allah'ın haremine girer, manevî neş'e ve ruhanî ferahlık bulur. Hac ibadetindeki çeşitli uygulamalar ile, manevî olgunluğu elde etme yolu (tasavvuf) arasında, bu tür

sembolik benzeşimlerin bulunuşu, gerçekten çok ilginçtir.

HACCACİYYE: Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahmani'l-Kuşeyrî'ye nisbet edilen bir tasavvuf okulu.

HÂCEGÂN TARİKATI: Nakşbendiy-ye Tarikatı'nın bir diğer adı. Hâcegân, Farsça'da, "hoca" kelimesinin çoğulu olup "hocalar" manasına gelir, iran kültür çevresinde bilim adamları için bu tabir kullanılır. Bu tasavvuf okulunun liderlerinin, tamamen ilmiyye sınıfına mensub olması münasebetiyle, Hâcegân (veya hocagân) Tarikatı diye anılmıştır. Hoca Abdülhalık Gucdevanî (ö. 1179-80)'nin fikirlerine dayanır.

HÂCE: Farsça, hoca, âlim, bilgin demektir. Çoğulu Hâcegân veya hocagân'dır. Nakşîliğin erken dönemlerinde, Orta Asya'daki şeyhlerin bilim adamı oluşu sebebiyle, onlara hoca, hâce gibi isimler verilmiştir: Hoca Bahâeddin Nakşbend, Hoca Abdülhalık Gucdevanî, Hoca Arif Rivgirî, Hoca Yusuf Hamedanî vs. gibi. O dönemde Nakşîlik, bu sebeple Hâcegâniyye adını almıştır. Kısacası, Nakşîlik, ilim adamlarının yönettiği bir tasavvuf okuludur.

HACER: Arapça, taş demektir. Tasavvufta, insandaki latifeden ibarettir. Hacer-i Esved'in siyah rengi alışı, tabîî gereklilik sonucu, değişimi sebebiyledir. Bir hadis-i şerifte Hz. Rasûlullah (s) şöyle buyurur: "Hacer, sütten daha beyaz renkte olmak üzere indirilmişti. Ademoğullarının hatâları, zamanla onu kararttı." insanî latîfeden ibaret hacer, İlâhî hakikat üzerine temellendirilerek yaratılmıştır. "Biz insanı en güzel kıvam üzere yarattık" (Tîn/4) âyeti bu mânâyı içerir, insanın bu güzel kıvamı, tabiat, âdet, alâkalara yönelmek ve Allah'tan uzaklaşmakla kararır. İşte bu mânâda olmak üzere "sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik" (Tîn/5) denmiştir.

HACET : Arapça, ihtiyaç duyulan şeye denir. Bunun mukabili, fuzûl olup, kendisine ihtiyaç duyulmayan şey demektir. Meselâ bir kat elbise hacet, ikincisi fuzûldür. Yine sufilere göre, bir don, gömlek nefsin hakkıdır, ancak bunun üzerine elbise giymek hacettir, zaruret değildir. Bu durumda, (1) Don, gömlek (tepeden tırnağa olan uzun gömlek) giymek: Nefsin hakkı, zarurî (2) Bunun üzerine elbise: Hacet, (3) İkinci elbise: Fuzûl.

HACIM SULTAN MAKAMI : Bektaşî deyimidir. Meydan'daki makamlardan biridir. Hacım Sultan Makamı'na aynı zamanda, "Meydan Taşı" da denir. Her makamda niyazda bulunulduğu gibi, burada da niyaz olunurdu. Nasib alan tâlib, kılavuzunun delaletiyle bu makamın ne olduğunu şu şekilde öğrenirdi: "Buna Meydan Taşı derler. Hz. Pîr Efendimizin meydan celladı deyu nasb buyurdukları, elinde kudret kılıcı ile duran Hacım Sultan Makamı'dır. Bu, terbiyesiz, edebsiz, erkânsız olanları yalancılık ve yolsuzluk edenleri, terbiye edip yola gelinecek makamdır. Bu makamda terbiye ederler".

HÂCİB-İ HAK: Arapça, Hakk'ın kapı bekçisi anlamında bir ifade. Mürşid-i Kâmiller, kulu Allah'a ulaştıracak metodu (tarikatı, menheci) bilen ve öğreten mütehassıs öğretmenlerdir. Onların ihsana veya vuslat'a ulaştırmadaki metodlarına uyanlar, sonunda bir Yunus, bir Mevlânâ olur. Bu şekli ile mürşid, kul ile Allah arasında öğretmenlik görevi yapan biri olarak görülür, ibn Sina, "Allah'ın huzuru, gelişi güzel herkesin oraya giremeyecekleri kadar ulu bir makamdır" demiştir. Tasavvufta bu ulu makama, bir öğretmen ve bir usûl dairesinde girilmesi gerektiği kanaati, önem arzeder.

HÂCİS: Arapça, akla veya hatıra gelen şeye hâcis denir. Çoğulu hevacis'tir. Kâşânî hâcis'i, nefsanî düşünceler olarak tanımlar. Kalbe gelen ilk his veya düşünceye de, hâcis denmiştir. (Hâtır-ı Evvel). Buna, genellikle iyi ve hayırlı olarak kabul edildiği için, Rabbânî Hatır adı da verilir. İlk hatır genelde isabetli olur, hatalı olmaz. Bu hatır, nefsde gerçeklik kazanırsa irade, kalbe yönelmesi durumunda kasd, kuvveden çıkar tahakkuk mevkiine geçerse, niyet adını alır. İrade, himmet, azim, kasd, hâcis'in çeşitli şekilleridir.

HÂCİYYE: Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hâc (ö. 1336-37) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu.

HAD : Arapça'da, sınır, derece, rütbe, işlenen suç karşılığı verilen ceza gibi manaları, ifâde eder. Konu ile ilgili bazı atasözleri, şu şekildedir:

"Haddini bilmeyene haddini bildirmek, öksüze kaftan giydirmekten yeğdir": Aşırı gidenlere gereken karşılığı mutlaka vermeği ifâde eder.

İslâm'ın şartı beş, altıncısı haddini bilmektir.

Haddini bilmek. Haddini bildirmek: Derecesini, mertebesini, yolunu yordamını bildirmek anlamında kullanılır.

el-Hafnî, seni Allah'la ayıran şeye had denir, diye farklı bir tanımlama yapar.

HADDÂDİYYE : Şeyh Abdullah b. Alevî el-Haddâd'm kurduğu, Aleviyye tasavvuf okulunun bir kolu.

HADÎKATÜ'L-ERVÂH: Arapça, ruhların bahçesi demektir. Bu tâbiri Mevleviler kullanır. Konya'da Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin türbesinin dış tarafında, ancak dergah'ın sınırı içindeki Mevlevî kabristanına verilen ad.

HÂDİMÜ'L-FUKARÂ: Arapça, fakirlerin veya dervişlerin hizmetkârı demektir. Şeyhler için kullanılan bir unvandır. Akşemseddin'in dediği gibi, Şeyh, Allah'ı kula, kulu Allah'a sevdirme konusunda dervişlere hizmet ettiği, onların dünya ve âhiret mutluluklarına yardımcı olduğu için, bu isimle anılır. Halk arasında yoksullara bakan, onlara hizmet edenlere de bu isim verilir. Şeyhlerin yazdıkları mektuplara bastıkları mühürlerde, genellikle bu unvanın kazılı olduğu görülür. Sözün özü, bu unvan, bir tevazu ifadesi olmaktadır.

HADS : Arapça, vaki olmak, yok iken var olmak manasınadır. Bazı sufîler, Allah'ın toplumu uyarmak üzere, âlemde bir takım âyetler ortaya çıkardığını, belli kişileri uyarmak için de, kalblerindeki kötü duyguları giderdiğini söylerler.

HADS: Arapça, sezgi demektir. Kalbî sezgiyle biliş. Çoğulu, hadsiyyât.

HÂFIZ-I MESNEVÎ: Arapça, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin Mesnevisini ezbere bilen demektir. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi, tâbir Mevlevîlere aittir. Eskiden Mevlevîhanlar, çoğunlukla Mesnevî hafızı olurlardı. Âyin günleri, âyinden önce, Mesnevî'den bir parçanın ders olarak anlatılması gerekirdi. Bu durumda Mesnevîhanlar, ellerine kitap almadan bu işi yaparlardı. Sonradan, Mesnevîhanlar, Mesnevî'yi ezbere bilmediklerinden, ellerine kitap alıp o şekilde kürsüye çıkmaya başladılar. Bir de Kâri-i Mesnevî vardı ki, bu da, hâfız-ı Mesnevî'nin yanıldığı yerde, hatırlatma yaparak onu doğrulturdu.

HAFÎ: Arapça, gizli olana hafî derler. Tehânevî bunu, mahiyeti gizli olması nedeniyle ruha, hafî denilir, diye tarif etmektedir, insanın madde planında göğüs üzerinde beş noktaya taalluku bulunan ve zikir mahalleri olarak gösterilen letaif-i hamse'den biri de, dördüncü sırada olmak üzere, hafîdir. Buna ruhun hafî tavrında bulunması da denir. Yeri, sağ memenin dört parmak üzerindedir, nuru, siyahtır. Hafî'nin, Hz. İsa'nın kademi altında bulunduğu kaydedilir.

HÂFİYYE: Nakşbendîliğin Çin ve Türkistan'daki adı.

HAFİFİYYE: Abdullah b. Muhammed b. Hafif ez-Zabbî eş-Şirâzî (ö. 982)'nin görüşleri esas alınarak, XIV. asırda kurulmuş bir tasavvuf okulu.

HAK: Arapça'dır, gerçek anlamına gelir. Allah'ın güzel isimlerindendir (el-Hakk). Bununla ilgili bazı deyimler ve atasözleri şöyledir:

Hak erenler : Allah'a ulaşmış, vuslat ehli kişiler, gerçek erenler.

Hak etmek : Birşeye layık olmak. Veya dervişler arasında, yemeği tamamen bitirmek manasında kullanılan bir ifadedir: "Erenler, şu lokmayı hak et".

Hak ile Hak olmak : Sufinin varlığından, benliğinden sıyrılıp, irâdesini tamamiyle Allah'ın irâdesine bağlaması, demektir.

Hakkından gelmek : Bir işi hakkıyla becermek.

Onun hakkından Allah gelsin : Başedilemeyen kişiler hakkında kullanılır. Beddua.

Hakk'a kavuşmak-Hakk'a yürümek : Ölmek manasına. Haklamak : Birşeyi tümden yapmak.

Nutuk haklamak, nefes haklamak : Öğüdü tutmak, yerine getirmek.

Haklı hayırlı : Mürşidin duası ve gülbangi.

Haklı-hayırlı dilemek : Yapılan hizmet karşılığı himmet dilemektir.

Mesela, mumları uyandıran (yakan) derviş, dâr'da durarak "hizmetimin haklı hayırlısı dilerim, Allah, eyvallah" der, Mürşid de ona haklı-hayırlı bir gülbank çeker. "Gerçeğe Hû" der ve herkesin yerine niyaz eder. Derviş, bu şekilde himmetini almış olur.
Hak'ta Hak olmak, Hak vere, Hak vere olmak : Bir şeyin bittiğini ifâde etmek için kullanılır.

Ekmek Hakta, ekmek Hak vere: Bitmiş, yok olmuş demektir. Derviş yanılıp "yok" derse, mürşid "şeytan yok olsun" diyerek, onu edebe çağırır. Yok yerine, hak olmuş demek, dervişlik edebidir.

Hakkullah'a çıkmak : Bektaşî dervişleri, harman zamanı köylere çıkarak, dergâha ekin toplarlar. Verilen buğday, arpa, yulaf ve diğer ürünlere Hakkullah denir. Bu husus, daha ziyade Bektaşî tasavvuf geleneği için geçerlidir. Hasat zamanı, köylere giden dervişler "pîr hakkı", "kazan hakkı", "çelebi hakkı" adı altında tahıl toplarlardı. Dedelerin de "dâde hakkı" vardı.

Uğurun Hakk'a olsun : Uğurlar olsun, diyene verilen karşılıktır. Hakk'a giden.

Hak uğurum hakkı için: Bu bir yemin ifadesidir.

Hak'tan gelen Hak'tır, inanmayan ahmaktır: Yapılan işin manevî cezası veya mükâfatı gelip çatınca söylenir.

Hak deyince akan sular durur : Gerçeğe karşı konulamayacağını ifâde eder.

Hak diyen mahrum kalmaz : Allah'a dayanıp bir işe girişenin mahrum kalmayacağını, başarılı olacağını bildirmek için söylenir.

Tevhîd eden deli olmaz,
Allah diyen mahrum kalmaz.
Her seher açılır solmaz,
Bahara erer gülümüz.
Bezcizâde Muhyiddin (ö. 1611)

Hak doğrudadır: Gerçeğin gerçek işte olduğunu bildirir.

Hak, doğrunun yardımcısıdır : Allah'ın doğru kişilerin yardımcısı olduğunu ifade eder.

Hakkı tanıyan bâtıla boyun eğmez : Gerçek inancın verdiği güveni, direnci, gücü ve kuvveti ifâde eder.
Konu ile ilgili atasözü haline gelmiş bir beyti de zikretmek gerek:
Hak, kulundan intikamın, gene kul ile alır,
Bilmeyen ilm-i ledünnî, ânı kul etti sanır.
"Hak söz acıdır", "Hak söz ağu (zehir)'dan da acıdır", "Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar", "Hak inci bile olsa acıdır", hemen hemen aynı manayı ifâde eden deyim ve atasözleridir.
Hak veli olduğundan şüphe yok, ama lafı ters anlıyorsun: Velilik taslayan kişi için, alay maksadıyla söylenir.

Hak yerini buldu : Adaletin gerçekleşmesini ifâde eder.
Hak yolunda yuvarlanan merdâne olur : Burada iki mana vardır: 1. Merdâne ercesine, erkekçe, 2. Uzun, yuvarlak taşa ve tahta yahut taştan, yuvarlak mermere de, merdâne denir. Silindir biçimli loğtaşıyla, toprak evlerin damlan yağmurdan sonra düzlenir. Hak yolunda olan kişi de önüne çıkan her işi başarır, merdâne (loğtaşı) gibi dümdüz eder, düzenler, düzeltir. "Allah apaçık bir Hak'tır" (Nur/25) âyetinin ifâde ettiği gibi, Hak, Allah'ın yüce isimlerinden birisidir.
Şarkâvî'nin yaptığı açıklamaya göre, sufîler, hukûk'un zuhur ettiğinde, hazların (huzûz) kaybolduğunu kaydederler. Bu şu şekilde açıklanır: Mürid, irade, kasıt, ma'rifet ve hâli gerçekleştirme bakımından Allah'ın yoluna yöneldiği zaman, hazlar kaybolur. Çünkü mürid, kendini tamamen buna verince, artık nefsinin arzularıyla meşgul olamaz, onları düşünemez. Bu ikisi birbirine zıddır. Birbirine zıt olan hukuk bir araya gelemez.

HÂK: Farsça olan bu kelime, toprak manasına gelir. Sûfî toprağa benzetilmiştir. Ona her kötü ve çirkin şey atılır, ondan ise sadece gül ve çiçek biter. Bu, alçakgönüllülük ve kalb-i selimi ifade eder. Benliğin bulunmaması durumu, tevazu, toprak gibi olmak, hep olgunluğun tanımını verir.

Hâk ol ki Hûda mertebeni eyleye âlî,
Tâc-ı ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir,
Ruhî

HAKÂYIK-I BEDÎHİYYE: Apaçık gerçekler anlamına gelen Arapça bir tamlama. Vasıtasız olarak, sevgi ile bilinen gerçekler.

HAKÂİKU'L-ESMÂ: Arapça, isimlerin gerçekleri demektir. Zatın ta'ayyünâtıyla, o ta'ayyünât arasındaki

nisbetler yerinde kullanılan bir tâbirdir. Nisbetler denilen şeyler, bir takım sıfatlardır ki, insanlar o sıfatlarla birbirinden ayrılır.

HAKİKAT EHLİ: Fena fillah'tan sonra, beka billah'a eren sufîler için kullanılan bir deyimdir. Bunlar, irâdelerini, Allah'ın iradelerine bağlamış kişilerdir. Bu sebeple iradelerini terketmişlerdir.

HAKİKATÜ'L-HAKİKA: Arapça, hakikatin hakikati demektir. Bütün hakikatleri kendinde toplayan ehadiyet (birlik) mertebesine denir. Sûfiyye buna, hazret-i cem veya hazret-i vücûd da, der.

HAKİKAT-I MUHAMMEDİYYE: Mu-hammedî (s) hakikat demektir. Kâşânî'ye göre, ilk belirme (te'ayyün-i evvel) ile beraber zâttan ibaret olup, Esmâ-i Hüsnâ'nm tamamı Hakikat-ı Muhammediyye'dir. Bu hakikate, ism-i A'zam da denir.

HAKÎM: Arapça, hakîm olan, hikmet sahibi demektir. Allah'ın noksanlıktan uzak, kemal sıfatlarını, dünya ve ahirette kendinden sâdır olan fiil ve eserleri bilmesidir. Sûfiyye bu marifete, meşru riyazet ile ulaşır. Hikmetü'l-İşrak Şerhi'nde hakimlerin on mertebesinin olduğundan bahsedilir.

HAK ERENLER : Allah dostları, gerçeğe ulaşanlar ve ebrâr için kullanılan bir terimdir.

Ben sefaletten ölürken seni sıkmazsa refah,
Hakerenler buna ummam ki desin eyvallah.
Mehmet Akif Ersoy

HAKİKAT: Gerçek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Sûfîler şeriat, tarikat, hakikat ve ma'rifet şeklinde, Allah'a ulaşma yolunda dört mertebe kabul ederler. Görüldüğü gibi bunlardan üçüncüsü, "hakikat" olmaktadır. Sufiyye bunlardan ilkinin avam (genel olarak halk), ikincisinin havass (seçkinler), üçüncüsünün havassu'l-havâss ve dördüncüsünün de ehass-ı havassü'l-havass'a ait olduğunu söylerler. Hacı Şaban Veli, şeriatın beden, tarikatın kalp, hakikatin ruh, ma'rifetin de Hak olduğunu söyler.

HAKİMİYYE: Hakîm et-Tirmizî olarak bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. Ali (ö. 285/898/)'nin düşüncelerini kabul edenlerce tesis edilmiş bir tasavvuf okulu.

HAKKA'L-YAKİN: Kâşanî, Hakk'ın, hakikatini ayne'l-cem'i'l-ehadiyye makamında müşahede etmesidir, diye tanımlar. Bu durumda kul, Hak'ta fam olur; hal, söz ve şuhudî açıdan Hak ile bakî olur. Yalnız Hak ile ilmen bakî olmak, hakka'l-yakîn olmaz. Meselâ, her akıllı kişinin ölümü bilmesi, ilme'l-yakîndir. Melekleri müşahedeye başlayınca ayne'l-yakîn, ölümü tadınca hakka'l-yakîn olur. Yani bilmek, görmek, tatmak birbirinden farklıdır. Bu konuda bazı âlimler, ilme'l-yakîn, şeriatın dışıdır; ayne'l-yakîn, şeriatta ihlastır; hakka'l-yakîn, şeriatta hakikati, müşahede etmektir, demiştir.

HAKKIYYE : Bayramî tasavvuf okulunun şubelerinden olan Celvetiye'nin bir koludur. Kurucusuna izafeten bu adla anılmıştır. Celvetiye'nin diğer şubeleri şunlardır: Salâhiyye ve Haşimiyye.

HAKKU'LLAH: Arapça, Allah hakkı demektir. Bektaşî tâbiridir. Hasat zamanı, baba veya dede vekillerinin, köylülerden topladığı belli miktardaki bir tür vergiye verilen ad. Ayrıca bir baba veya mürid, yolculuğa çıkacağı zaman, kendisine yapılan yardıma da hakku'llah denirdi.

HÂKSÂR: Farsça olan bu ifade, yerle bir olmak, toprak gibi olmak anlamlarını ihtiva eder. Allah'a vuslat için sülûka giren, ölmeden önce ölen, gönlünde dünyaya yer vermeyen tekke sakinleri, hankahta bulunanlar ve dervişlere haksâr adı verilir. Kelime miskinlik, zelillik, tevazu gibi hallere sahip olanları gösterir. Arapça "ağber" (üstü başı toz toprak içinde olan) ve "eş'as" (saçı tozlu ve dağınık) kelimeleri de haksâr ifâdesinin karşılığı olarak düşünülmektedir.

HAK VERE : "Yok" anlamına kullanılan bir tabirdir. Meselâ, "dede paran var mı?" sorusuna "yok" denmez, "Hak vere" denilirdi. Bu tabir aynı zamanda bir dua idi. Dilencilere para vermeyip "Allah versin" ifadesi ile baştan savulması da, bu kabildendir. Tasavvuf mensuplarının, bu durumda, "Hak vere" tâbirini kullandığı kaydedilir.

HAL: Arapça, hal, durum demektir. Zikir, hüzün sevinç gibi durumlarda kalbe gelen şeye denir. Bu bast, kabz türünden birşey olur; geçicidir. Kâşânî'ye göre, bu durumun kalıcı olmasına, makam denir, sûfinin bulunduğu durum ve zamana göre değişkenlik arzeder. Tasavvufta hal ehli, kal ehli diye iki gruptan bahsedilir. Kal ehli; manevî hâllere sahip olmayan, işin sadece lafını eden kişiler iken, hâl ehli; gerçeği

bulanlar, marifete erenler, bu şekilde birliği (tevhid) yaşayanlardır. Bazı tâbirler, hâli güzel tasvîr ederler.

Hale gelmek: Sûfinin, sohbet, zikir sırasında veya yüksek manevî bir şahsın huzurunda, kendinden geçip cezbeye gelmesine "hallenmek" veya "hâle gelmek" denir.

Hâl giydirmek: Bir erenin, hâl bağışlamasıdır. Bu çok defa meczupların, hallerini, kendileriyle düşüp kalkanlara yansıtmaları, veya meczubun yanındakilerine dokunmayın, ama onlarla da düşüp kalkmayın, yoksa hallerini size giydirirler" tarzında öğüt veren mürşidler bulunurdu.
"Erenler, kâlimizi, hâle tebdil eyle" atasözü, tasavvufun kabuğunda kalmayıp, hakikatine ermeyi hedef almanın önemine işaret eder.

HAL' : Arapça, çıkarmak manasına bir kelime. Kâşânî bu terimi, salikin bir daha nefsinin isteğine, tabiat ve âdetin gereğine uymayacak şekilde, Hakk'ın emrine uygun olarak kulluğu tahakkuk mevkiine koymasıdır, diye tanımlar.

HÂL, HÂL-I SİYAH: Farsça, ben, siyah ben demektir. Hakiki vahdet noktası ki, gizli olduğu için bu adla anılmıştır. Gayb âlemi. Hakk'ın mutlak gaybı ve bilinemeyen hüviyeti. Günah karanlığı. Ben, bir nokta olup, o da Allah'ın sembolüdür.

HALEBİYYE: Şeyh Ahmed Bedevî Tantavî'nin kurduğu Bedeviyye'nin kollarından biri. Kurucusuna nisbetle bu ad verilmiştir. Bedeviyye'nin diğer şubeleri şunlardır: Şennâviyye, Metbûliyye, Beyyûmiyye, Merzûkiyye, Sutûhiyye, Alevâniyye.

HÂLETİYYE: Dede ibrahim Gülşenî'nin kurduğu Gülşenî şubelerinden birinin adıdır. Gülşeniyye'nin diğer bir kolu da, Sezâiyye'dir.

HALEVİYYE: Necmeddin Kübrâ'nın kurduğu Kübreviyye kollarından biri.

HÂLİDİYYE: Ebu'l-Bahâ Ziyâüddin Halid b. Ahmed b. Hüseyin el- Osmanî eş-Şehrizûrî (ö. 1242/1826-27) tarafından kurulmuş, bir tasavvuf okulu. Bu okul, Nakşibendiliğin şubelerinden biridir. Şeyh Hâlid, ilk tahsilini, memleketi Süleymaniye'nin kasabalarından Karadağ'da yapmıştır. 1805'te hacca gitti. Şeyh Muhammed el-Kezberî'den Kadiriliği ve tasavvufun inceliklerini . öğrendi. Şeyh Mirza Rahîmullah'ın tavsiyesi ile, Hindistan'a Şah Abdullah Dehlevî'yi ziyarete gitti. 1809'daki bu ziyaret, onun Nakşbendîliğe girmesine sebep oldu. Şeyh Halid bu muhterem zatttan, Nakşî, Kadirî, Sühreverdî, Çiştî, Kübrevî icazetleri aldı. 1813 senesinde Bağdad'a döndü. Daha sonra Şam'a hicret ederek vefatına kadar (1826 veya1827) orada kaldı. Kabri, Şam'dadır. Hakkında malumat veren en önemli eserler şunlardır: Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Bağdadî'nin el-Hadika tü'n-Nediyye ve'l-Behcetül-Halidiyye'si; Mevlâ Fasih'in el-Mecdü't-Talîd fî Menakıbı Şeyh Hâlid'i: el Hânînin el*Hadâikul-Verdiyye fî Ecillâi'n-Nakşbendiyye'si.
Şeyh Hâlid'in çok sayıda eseri vardır: 1. Farsça Divan'ı, 2. Şerh-i Makâmât-ı Harîrî, 3. Şerh-i Hadis, 4. Akâidül-İslâm, 5. Akâid-i Nesefiyye Ta'likatı, 6. Risale fî İrâdeti'l-Cüz'iyye, 7. Risâletür-Râbıta. Tasavvuf okulunun silsilesi şöyledir: 1. Hz. Ebû Bekir Sıddîk (r), 2. Selmân-ı Fârisi, 3. Kasım b. Muhammed 4. Ca'fer-ı Sâdık, 5. Ebû Yezîd Tayfur el-Bistamî, 6. Ebu'l-Hasan Harakanî, 7. Hace Ebû Ali Farmedî, 8. Hace Yusuf Hemezânî, 9. Abdülhâlık Gucdevânî, 10. Hâce Arif Rivgirî, 11. Hâce Mahmûd incir Fağnevî, 12. Hâce Ali Râmitenî, 13. Muhammed Baba Semmâsî, 14. Şeyh Seyyid Emîr Külâl, 15. Şah Muhammed Bahâeddin Nakşbend, 16. Hâce Alâuddin Attâr, 17. Hâce Ya'kûb Çerhiyyu'l-Hisârî, 18. Hâce Ubeydullah Ahrâr Taşkendî, 19. Hâce Muhammed Zâhid 20. Hâce Derviş Muhammed, 21. Hâcegî Emkenekî, 22. Hâce Bakî Billah-i Kabûlî, 23. imam-ı Rabbânî Ahmed Faruk-ı Serhindî, 24. Muhammed Ma'sûm, 25. Şeyh Seyfuddin, 26. Seyyid Nur Muhammed Bedvanî, 27. Habibullah Mazhar-ı Canan Şeyh Şemsüddin, 28. Şeyh Abdullah Dehlevî, 29. Mevlânâ Hâlid Bağdadî (Kaddesallahu esrarahüm)
Kurduğu Hâlidiyye okulu kısa zamanda halifeleri vasıtasıyla Anadolu, Mısır, Kafkasya ve Rumeliye yayıldı.

HALİFE: Arapça, birinin yerine geçen, arkasından gelen vekil olan kişi anlamlarına gelir. Bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi'nin 30, Sâd Suresi'nin 26. âyetinde geçer, ilk âyette, "yeryüzünde bir halife yaratacağım", ikincisinde ise "Biz seni yeryüzünde halife kıldık, artık insanlar arasında Hak ile hükmet" manaları vardır. İnsanlar arasında Hak üzere hükmeden peygamberin, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğu, bu ayetlerden ortaya çıkmaktadır. Tasavvuf okullarında ise; şeyh, müridlerinin yetişkinleri arasında, kendisi gibi mürşid-i kâmil olmaya ve derviş yetiştirmeye manevî yetenek kazananlara, özel metodlarla halifelik denilen bir emanet verir. Bu bakımdan halife, o mürşidin naibi ve kâim-i makamı olurdu. Halifelik, tasavvuf okulunda bir kişinin varacağı son makamdır. Tasavvuf yoluna girip Allah'a kavuşmayı arzu eden kimseye muhib denir. Bir müddet sonra muhib olana bey'at töreni ile "dervişlik" payesi verilirdi. Bu durumda, Bektaşîler taç giyerken, Mevlevîler çile (halvet) çıkardıklarında hücre sahibi olarak derviş unvanını alırlar.

Halife, bu dervişler arasından seçilir. Özellikle Mevlevîlerde halifelik ve şeyhlik, fonksiyon itibariyle farklılık arzederdi. Şeyh, bir dergâhın mesnevîhanlığı sıfatıyla, Çelebi Efendi tarafından, o dergâhı idareye ve nevniyâzlara Mesnevî hükümlerini öğretmeye vekil olurdu. Bu sebeple şeyh, emânet ve hilâfeti hâiz olmayabilirdi. Nitekim bu gibi şeyhlerin hizmet verdiği dergâhta, bir veya daha fazla, hücrenîşîn hilafetnâme sahibi dede bulunduğu da olurdu. Derviş, ister o dergâhın şeyhinden, isterse hilafetnâme sahibi kişiden sülük çıkarırdı. Burada makbul olanı, şeyhlik yapanın aynı zamanda hilafetnâme sahibi olması idi.

Bektaşîlerde, halifeye "çehar alâmet" (dört nişan) verilir. Mevlevîlerde, halife adayı ile mürşid, seccade üzerinde kıbleye karşı otururlar. Mürşid, halife adayının iki kaşı ortasından veya kaşlarından ve bıyıklarından makasla birkaç kıl keser, hilâfet destan sarılmış sikkesini tekbir eder, bey'at âyetini (Feth/10, 18, 19,) okur, yorumlar daha sonra elini beyat eli tarzında tutar, Muhammed (s) suresinin 19. âyetinin baş tarafını okur, üç kere Allah'ın adını zikreder, hırkasını tekbir edip giydirir. Her sabah namazından sonra, bu âyetin "fa'lem ennehû la ilahe illallah" (bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur) kısmını okuyup, nefesinin dayanacağı kadar miktarda "La ilahe illallah" demesini tembih eder. Bu bir nefeste, üç, beş, yedi, dokuz ve daha fazla sayıda tevhid kelimesi çekilebilir. Tenbihten sonra, hilâfetini tebrik eder, görüşürler, tören bu şekilde sona erer.

Bazı tasavvuf okullarında görüldüğü gibi, halifelik nakısa ve tâmme diye ikiye ayrılır. Hilâfet-i tâmme sahipleri, şeyh olabilme durumundadırlar. Nakısa olanlarsa, sadece müridlerin derslerini takip ve sülûkunu tamamlatmak gibi görevlerle meşgul olurlar, şeyhliğe yükselemezler. Ancak hilâfet-i tâmme'ye ulaşabilirlerse Şeyh olabilirler. Bir şeyhin bir halifesi olduğu gibi, birden fazla halifesi de bulunabilir. Bu sayı, Müridlerin yetişkinlik durumuna göre az veya çok olur.

HALİFE DEDE: Mevlevi tâbiridir. Bir derviş, matbaha yeni çıkınca, halife dede ona yolunu tarif ederdi.

HALİFE HÜCRESİ: Mevlevî tâbiridir. Konya'daki merkez dergâhta, nevniyâzlarla seyr ü sülûku tâlim ile görevli halifenin, matbah (mutfak) içindeki özel odasına verilen ad.

HALÎL: Arapça, dost demektir. Hz. ibrahim'e verilen bir sıfat. Nisa suresi, ayet 125'te geçmektedir. İbrahim (a) cömertlik ve konukseverlikle tanınmıştır. Bu husus, özellikle Hicr 51 ve Zâriyat 24. ayetlerde açıkça görülmektedir. Tasavvuf okulları bu sebeple, sofra gülbanklerinde Hz. İbrahim'i mutlaka anarlar. Mevlevîlerin "somat gülbangi", "nân-ı merdân" yahut "hân-ı merdan, ni'met-i Yezdan, berakât-ı Halîlürrahmân" diye başlar. Bektaşîlerin sofra gülbanglerinde de şu ifadeler bulunur: "Nur ola, sır ola, gittiği yer gam görmeye, yiyenlere de nûr-ı iman ola, Hak erenler Halil İbrahim bereketi vere". Tasavvufta her peygamber, kendisindeki belirgin vasıfla mutasavvıfları etkilemiştir. Hz. İbrahim'in, bu konudaki etkisi, hullet (dostluk, yani Allah ile dostluk) olarak bilinir.

HALİLE-ZEN: Zil çalan manasına Arapça-Farsça bir terkip. Halîle, avuçtan büyük, iç tarafı biraz çukur olan ve bu çukur yerdeki kayışa el geçirilerek, bir el hafifçe aşağı çekilmek suretiyle, iki el birbirine çarpılıp, tempo tutulan zillere denir. Halîle ile tempo tutana "halîle-zen" denir. Bu enstrüman tekke musikisinde kullanılır. Mehter bölüğünde bu zilleri çalana "zil-zen" adı verilir.

HALÎLU'LLAH: Arapça, Allah'ın dostu demektir. Hz. İbrahim'in isimlerinden birisidir.

Şimdi gülzâr-ı Halilu'llah meskendir bana
Celâl

HÂLİSİYYE: Kadirî tasavvuf okulu kollarından biridir. Kurucusu, Ziyâüddin Abdurrahman Hâlisü't-Talebânî (1 797-1 858-9)'dir. Kadiriyye usulüne yenilik getiren bu zat, manevî olgunlaşmada zikir olarak, sadece "Allah" ve "La ilahe illallah"'ı esas alarak, diğer zikirleri bırakmıştır. Babası Şeyh Ahmed Talebânî'dir.

Doğum ve ölüm yeri, Kerkük'tür. Şairdir, mahlası Hâlis'tir. Sâdık Vicdanî'nin, Tomar'da belirttiğine göre bu zât, her sene Bağdat'a gider, devrana reislik yaptığı gibi, diğer Kadiri tekkelerinde icra edildiği halde, hangâhta âdet olmayan kudüm çaldırırdı. Hatta, bundan sıkılanların seccade-nişin olan zâta müracaatla, "Şeyh Abdurrahman Talebânî'nin makam-ı Pirde kudüm çaldırmasına niçin müsade ediyorsunuz? Büyük dedenizin ruhunun incinmesinden korkmuyor musunuz?" demişler, Abdülkadir-i Geylanî (k)'nin torunlarından Nakibü'l-Eşrâf, Seyyid Ali Efendi'den şu karşılığı almışlar: "Ben, Sultan ile veziri arasına giremem". Şeyh Abdurrahman, tekkesinde bir kaç yüz fakiri muntazam doyurduğu gibi, müslüman olmayanlara da yemek dağıtırdı. Tekkede yemek yiyen bir mecusi daha sonra dinî ibadetini tekkede yapmak isteyince, bazı dervişler ona karşı çıkmışlardı. Bu durumu gören Şeyh Abdurrahman, müridlerine engel olarak, o mecusinin tekkede serbestçe ibadet yapmasını sağlamıştır. Türkçe ve Farsça şiirler bulunan bir Divanı, Mevlana'nın Mesnevi'sinin ilk on sekiz beytinin bir şerhi vardır ki, bu şerh 1867'de basılmıştır. Ayrıca Şeyh Ali Nurbaş'ın, Abdülkadir-i Geylânî'nin hayatına dair "Behçetül-Esrâr"ın Türkçe tercümesini yapmış ve bu 1816'da basılmıştır. İşte Şeyh Abdurrahman'ın kurduğu Kadirî şubesi, mahlası olan Halisiyye ile anılmıştır.

HALK: Yaratma anlamında Arapça asıllı bir söz. İnsanlara da halk denir. "Halka menfur olmadan" yani

halkın nefretini kazanmadan, "Hakk'a makbul olunmaz" atasözü özellikle Melâmîlikte tasavvuf yoluna girenin, halktan ayrılması, kendini kulluğa vermesi gerektiğini, inancı, kılık-kıyafeti bakımından halkın nefretini kazanabileceğini yahut kendisiyle alay edileceğini, fakat bu hâle düşmeden de Hak katında makbul olunamayacağını bildirir. Melâmet meşreb tasavvuf erbabında daha ziyade belirginlik kazanan bu hal, tasavvufî yolda elde edilen bazı marifetin halk tarafından yanlış anlaşılabilirliğini; aslında bunun saklanması icabederken açımlanması durumunda, kişinin refüze edildiğinde, buna katlanmak gerektiğini, bu hâlde sabırlı davranıp, kendini Allah'a vermeyi öğütlediğini söylemek, daha doğru olacaktır. Zira, Hz. Peygamber'e göre toplumun içinde yaşayıp, oradaki sıkıntılara katlanmak, tek başına insanlardan uzak, dağ başında yaşamaktan daha üstündür. Yine Hz. Peygamber (s)'in "töhmet mahallerinde bulunmayın" tavsiyesi de, insanları yanlış zanlara sevketmemek açısından, topluma ait sosyal kültürün şeklî unsurlarını tatbik mevkiine koyduğunu göz önünden uzak tutmamak gerekir. Bazı tasavvuf okullarının, şekilciliği reddetmelerine karşılık, bir başka şekilcilik içinde kalmaları, gerçekten ilginçtir.

Halka verir talkını, kendi yutar salkımı: "Niçin yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz?" (Saff/2) âyetinden mülhem bir atasözüdür. İslâm'a gönül verip, ısrarla savunduğu halde, onun büyük bir bölümünü uygulama mevkiine koymayanlar için, bu atasözü çarpıcıdır. Zira, insan inandığını yaşar, ondan sonra onu başkalarına tavsiye eder. Yaşamadan tavsiyeye, anlatmaya yönelmek samimiyetsizliktir, ikiyüzlülüktür.

Halk kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de mastar olarak yaratma (Kâf/15), yaratılmış (Nisa/119) ve bazan da iki manaya (A'râf/54) kullanılmıştır. Mişkât'ta nakledilen bir Kutsi Hadis'te "Ben'den başkasından bir şey uman, Beni tanımaz, Beni tanımayan Bana kul olamaz, Bana kul olamayana da gazabım vacip olur. Ben'den başkasından korkana azabım helâl olur". Allah'ın nimetlerine, sınamasına karşı çıkmaz, Rabbisine kızmaz, O'nu itham etmez, va'dinden şüphe etmez, başkalarına şikâyet etmez, şikâyeti tamamen Allah'adır, zira nasibine sabr ve razı olmaya muvaffak kılmak, Allah'ın elindedir. (Abdülkadir el-Geylanî, el-Kadiyyetu li-Talibi Tarîkı'l-Hak, c. 2, s. 173) imam Kuşeyrî de, "mahlukun, kendisi için bir zarar veya yarar sağlamak gücü yok iken, nasıl olur da başka birinden bunu ister. Bu, hapistekinin, yine hapiste bulunan birine bağlanmasına benzer" der.

HALKA-İ TEVHİD: Arapça, tevhid halkası demektir. Dergâhlarda, sufilerin zikir töreninde oluşturdukları daireye, tevhid halkası denir. Halka kelimesi "halaka" şeklinde de okunur.

Nice inkâr olunur halka-i tevhid-i azîz
Âşık ol yerde olur dilber ile hem ağuş

Sabit

HALKA-İ ZİKİR: Arapça, zikir halkası demektir. Çeşitli zikirleri topluca icra ederlerken, dervişlerin meydana getirdikleri, tek veya içice bir kaç daireden oluşur.

el-HALKU'L-CEDÎD: Arapça, yeni yaratılış manasınadır. Kaşanî'ye göre bu tabir, Nefesü'r-Rahmân'dan olan varlığın, kendi zâtı ile varolmayan mümkine ulaşmasıdır. Yine Rahman'ın nefesinden olan, varlığın, sürekli biçimde mümkînler üzerine, her ân yeni bir yaratılış meydana getirmek üzere taşmasıdır. Zira, varlığın mümkine olan nîsbeti, her ânda değişken iken, mümkinin zatmdaki yokluk süreklidir.

HALLÂCİYYE: Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (ö. 922)'m görüşlerini kabul edenlerce, XIII. yüzyılda yapay zincirle kurulmuş bir tasavvuf okulu.

HAL'U'L-ÂDÂT: Arapça, âdetlerden, alışkanlıklardan sıyrılmak, kurtulmak mânasını ifâde eder. Kulun, tabiat ve âdetlerinin icabettirdiği özellikleri terkederek, Hakk'ın emrine uyup, kulluğu gerçekleştirmesidir.

HALVET: Arapça, yalnız kalıp, tenha bir köşeye çekilmek demektir. Tasavufta ise, zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyazetleri gerçekleştirmek üzere, şeyhin müridini, karanlık, dış dünyadan soyutlanmış bir yere, belirli bir süre için koyması. Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek, kurtarmak da halvet olarak değerlendirilir. Kâşânî, bu anlamda kulun, kendini bütün varlığıyla Allah'a verip, O'ndan gayri her şeyden uzaklaştığını ifade eder.

Halvet; Hz. Peygamber (s)'in vahy gelmeden önce Hira'da uzlete çekilme uygulamasından doğmuştur. Hz. Musa'nın, Tûr'daki kırk günlük, Allah ile olan özel görüşmesinden esinlenilerek, halvet genelde kırk güne hasredilmiştir. Bu kırk güne bağlı kalınarak, halvet'e erbain ve çile (çihil) de denmiştir. Ancak halvetin ana espirisi; düşünceyi Allah'tan gayri herşeyden uzak tutmaktır. Bir kimse, bir ömür boyu halvette kalsa, kafası dünyevî düşüncelerle meşgul olsa, ona halvettedir denmez. İşte bundan hareketle, özel bir yere çekilmeden, halkın içinde, (halvet der-encümen) sürekli Allah tefekkürünü korumaya muvaffak olan kişilere de, halvet yapıyor, tabiri kullanılabilir. Nur süresindeki "ticaretin ve alışverişin, Allah'ı hatırlamaktan alıkoymadığı kişiler" (Nur/37) âyeti ile bu hususa işaret olunur. Halvet, bütün tarikatlarda bulunan ve kökü çok eskilere dayanan bir uygulamadır. Uygulama şekli, üç aşağı beş yukarı şu şekildedir: Halvet, genellikle dergâhtaki özel odalardan birinde yapılırdı. Şeyh, halvete koyacağı dervişi bu odaya götürür, içeri sokar, dua eder, dervişi

orada bırakarak dışarı çıkar, bu şekilde uygulama başlamış olurdu. Yemek ve su hergün muntazam götürülür ve bu günden güne azaltılırdı. Bazı tarikatlar, zeytinyağlı mercimek çorbası verirken, bazıları da çeşitli tuzlu yemek yedirir su içirmezlerdi. Yiyeceğin çeşidi konusunda farklı uygulamalar görülmekle birlikte, hepsinde, genellikle vejeteryan diyet, hâkim unsur olarak dikkati çeker. Kırk gün süre ile, bu durum devam eder. Mürid; abdest, tuvalet, cuma, bayram namazı gibi zaruri çıkışların dışında bütün vaktini, bu dar ve karanlık hücrede az uyku, bol tefekkür ve zikir yaparak insanlarla teması kesmiş olarak geçirirdi. Hatta uykuyu engellemek için, oturdukları yerlerde, boyun ve dizlerini bir kayışa bağlarlar, veya müttekâ (bir çeşit baston)'ya başlarını yaslayarak bir yere dayanmadan derin olmayan, yakaza türünden bir çeşit hafif tavşan uykusu ile yetinme cihetine giderlerdi. Şeyh arada bir gelir, müridin başından geçen özel durumlara göre, nefes eder ve ona yeni bazı zikirler verirdi. Bu süre içinde mürid, vücudundan tırnak ve kıl kesmezdi. Kırkıncı gün, şeyh odaya gelir, müridin bu sürede gördüğü rüyaları dinler, ardından şükür kurbanı kesilir ve bu şekilde mürid, halvetten çıkmış olurdu. Müridin yapacağı ilk iş, yıkanmak, tırnak ve kıl temizliği yapmak, elbise değiştirmek, kelle suyu ile pişmiş bir çorba içmek olurdu. O akşam, şükrâne olarak, fakir fukaranın karnı doyurulurdu. Ancak, günümüz Türkiye'sinde yaptığımız gözlemlere göre, bu uygulamanın pek kalmadığı söylenebilir. Allah'a vuslat, yani tefekkürde sürekliliği sağlayabilme özelliğine ulaşabilmek için, bu tür geçici süreli halvet uygulamaları, daima ön planda tutulmuştur. Hedef; zihnin Allah dışındaki her şeyden sıyrılması, zihnî saflığın elde edilmesidir. Bu durum, halvette sürdürülür. Her yerde Allah ile beraber olma bilinci, tasavvufta bu şekilde oluşturulmaya çalışılır. Ancak, halvet bu konuda yegâne metot değildir, bu iş için başka usuller de vardır.

HALVETİYE: Şeyh Ebu Abdullah Siracüddin Ömer b. Şeyh Ekmelüddin Lahcî (ö. 1349 veya 1397) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okuludur. Bu zat, halvet uygulamasına çok önem verirdi. Hatta, herkesten uzak kalmak üzere, içi boş, büyük bir çınar ağacına girerek, üstüste kırk adet erbaîn (1600 gün) çıkarması meşhurdur. Onun halvete bu denli düşkünlüğü, kurduğu tasavvuf okulunun "Halvetiyye" adını almasına sebep olmuştur. Sarı Abdullah Efendi, Halvetiyye kelimesinin harflerini bir espriye bağlayarak, bu tasavvuf okulunu özetlemeye çalışmıştır: Ha: Kalbi Allah'tan gayri şeylerden huluvve (yani boşaltmaya); Lam: Lezzet-i zikre; Vav: Vikâye-i zahir ve batma (yani içini ve dışını islâm dışı şeylerden korumaya) ve ahde bağlı kalmaya; Te: Temkin'e; Yâ: Yüsr ba'de usr'a (yani zorluktan sonra kolaylığa); He: Allah'ı müşahedeye delâlet eder. Bu tasavvuf okulunun silsilesi şu şekildedir: 1. Hz. Peygamber (s), 2. Hz. Ali (r), 3. Hasan-ı Basrî, 4. Habib-i Acemî, 5. Davud-ı Tâî, 6. Maruf Kerhi, 7. Seri es-Sakatî 8. Cüneyd-i Bağdadî, 9. Mümşâd Dineverî, 10. Ebû Hafs Ömer Vecihüddin el-Bekrî, 11. Ebu Necib Sühreverdî, 12. Kutbuddin Ebherî, 13. Cemaleddin Muhammed el-Buharî, 14. Şihabüddin Muhammed et-Tebrizî, 15. Cemaleddin Şirazî, 16. ibrahim Zâhid Geylanî, 17. Sa'dettin Ferganî, 18. Ahi Muhammed b. Nur 19. Ömer Halveti. Halvetiyye'nin dört ana (Cemaliyye, Ahmediyye, Rûşeniyye, Şemsiyye), kırk dolayında da ara kolu vardır. Kendisinden çok sayıda tasavvuf okulu çıktığı için, Halvetiliğe, "tarikat fabrikası" denir. Bunlardan bazısı: Ahmediyye, Uşşâkiyye, Şemsiyye, Bahşiyye, Demirtâşiyye, Assâliyye, Gülşeniyye vd.

HALVET DER-ENCÜMEN: Farsça, toplum içinde yalnızlık manasına gelir. Nakşî ıstılahı olarak, toplulukta Allah ile yalnız kalabilme san'atını ifâde eder. Nur süresindeki "ticaret ve alışverişin Allah'ı hatırlatmaktan alıkoymadığı kişiler" (Nur/37) espirisi, bu prensiple terimlendirilmiştir. Nakşîlikte sohbet esastır. Yani, tek başına halvete çekilmek yerine, toplulukta halvet temel alınır. Nakşîlik, bu yönü ile pasivist olmaktan uzaktır.
İbadet, tefekkür ve Allah'ı hatırlamakla (zikir) vakit geçirmek üzere, yalnız başına, küçük, karanlık, boş bir odada yalnız başına oturmaya "halvete girmek" denir.

HALVET-GÂH: Arapça-Farsça bir ifade. Halvet yapılan yer demektir. Halvet-hane tabiriyle aynı anlama gelir. Halvetin uygulandığı küçük dar hücreye halvet-gâh veya halvet-hâne denir.

Genc-i halvethanesinde ilm ü irfan münzevî
Kûşe-i babında ikbâl ü seadet pâsbân.
Nef'î

HAM: Farsça olan bu kelime Türkçe'de de aynı anlamdadır. Çiğ, olgun olmayan, pişmemiş manalarını içerir. Manevî olgunlaşma yolunun henüz başlangıcında bulunan kişiye, ham denir. Ruhen olgunlaşmayanlara ham dendiği gibi, pişmiş, olgunlaşmış olanlara da puhte denir. Hz. Mevlânâ'nın "Hamdım, piştim, oldum" ve "Ham idim, piştim, yandım" sözleri, buna işaret eder.

Taptuğun tapusunda, kul olduk kapusunda
Yunus miskin çiğidük, pişdük elhamdülillah.
Yunus Emre

HAMAMA GÖTÜRMEK : Mevlevi ıstılahıdır. Kırk günlük halveti çıkaran müridin, "Meydancı" tarafından

hamama götürülmesi hakkında bu tâbir kullanılır.

HAMAM MÜHÜRÜ: Mevlevî ıstılahı. Bazı tekkelerde, hamamcıya, para yerine kâğıt verilir, o da, bu kâğıtları tekkeye götürüp, oranın yöneticisinden ücretini alırdı.

HAMD: Arapça, övmek manasınadır. Ululama, yüceltmeyi, ifâde etmek üzere methetmek, sena etmek demektir. Hamd üç çeşittir: Maddî dil ile yapılanıdır ki, genel olarak halkın yaptığı budur. Bu durumda olan kişi, kalbi tasdik ederek, Allah'ın, üzerindeki nimet ve ikramlarını dil ile anar. ikincisi ruhanî hamddir. Bu da, havass grubundakilerin hamdidir. Bu durumda olanların kalbi, Allah'ın, fiillerin arındırılması (İslâmîleştirilmesi) ve hâllerin terbiye edilmesi konusundaki lütuflarını anmasıdır. Üçüncü hamd ise, Rabbanî lisan ile yapılır. Bu ariflerin hamdidir. Bu, müşahede, yakınlıkta kaybolma, Allah'la yakınlık meyvesini devşirme, ruhun kudsiyyet yönüne dalması, nurların gelmesiyle, sır zevklerinin tadılması gibi özellikler sonucu, keşfedilenlerdeki gariblikler ve maârif lütuflarını idrâk ettiğinde, Hakk'a şükre yönelerek sırrın harekete geçmesidir.

Bazı mutasavvıflar, hamdin beş çeşit olduğunu söylerler:
1. Hamd-i kavlî ve lisânı : Peygamber lisanıyla, "Allah'ın, kendi zâtını övmesidir".
2. Hamd-i hâlî : Ruh ve kalble yapılır, ilmî ve amelî olgunlukla muttasıf olmak, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak manasınadır.
3. Hamd-i lügavî : Hürmet niyetiyle, yalnız lisanla yapılan, güzellikle öğmek ve vasfetmekten ibaret olan hamd.
4. Hamd-i fiilî : Bedenî işleri, sadece Allah rızası için yapmak.
5. Hamd-i örfî : Mü'mine nimet vermesi sebebiyle, hürmeti, tazimi hatırlatan iş manasınadır.

HÂME-İ EZEL: Farsça-Arapça. Ezel diviti, kalemi manasınadır. Allah bu kalemle, kaderleri tesbit etmiş, yazmıştır.

HAM ERVAH: Farsça-Arapça. Olgun olmayan, çiğ ruhlar demektir. Tasavvuftaki, Allah tefekkürüne sürekli olarak ulaşma, tevhide erme gibi incelikleri ve olgunlukları yakalamış kişilere denir. Halk arasında, kaba, incelikten uzak kişiler için
kullanılan bir tâbirdir. Maneviyat yoksulu kişiler, ham ervah olarak nitelendirilirler.

HÂM-I ZÜLF: Farsça, kıvrım kıvrım olmuş saç demektir. Ferheng'de bu tabir, İlâhî esrar olarak tanımlanmıştır.

HAMİYET: Arapça, himaye etme, muhafaza, koruma gibi anlamları olan bir kelime. Cürcânî'nin bu deyim için yaptığı tarif şu şekildedir: Dini ve mahrem hususları, töhmet ve şaibeden muhafaza etmek.

HAMMÂR: Arapça, şarap alım-satımı veya yapımı ile meşgul olana denir. Hayrette kalmış aşık kişi. Kâmil insan, Pîr, Hakk'a vâsıl olan mürşid. Telvin makamında izzet perdesi ile perdelenen sâlik.

HAMMÛYA: Cüneydiyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu. Kurucusu, Şeyhu'l-islâm Muhammed b. Hammûya b. Hamevi'l-Cüneydî (ö. 954/1 547)'dir.
HAMSE-İ ÂL-İ ÂBA: Arapça, beş aba ailesi demektir. Âl-i aba maddesinde açıklandığı üzere, Hz. Peygamber (s)'in, abası altına aldığı yakınları ve kendisi için kullanılan bir tâbirdir: Hz. Peygamber (s), Hz. Ali, Hz. Patıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (r).
Hamse-i âl-i abanın başlasam tarifine Pençe-i hükm-i kazâ-yı bî-yezalidir sözün Yenişehirli Avni

HAM ÜŞ AN: Farsça, uyuyanlar demektir. Mevlevî tâbiridir. Mevlânâ türbesinin dışında, kıble tarafındaki büyük kabristana verilen ad.

HAMÛŞAN KAPISI : Mevlevî tâbiridir. Bir önce zikredilen maddedeki kabristanın kapısına, bu ad verilir.

HAMZA-NÂME: Farsça, name kelimesi, mektup manasına gelir. Hz. Hamza (r)'nın kahramanlığını anlatan, destan tarzında yazılmış hikâyeler.

HAMZAVİYYE: Bayramîliğin Melamîyye kolundan bir tasavvuf okulu. Kurucusu, Bosnalı Şeyh Hamza Balî (ö. 969/1 561 -2)'dir. ibni Kemal'in fetvasıyla idam edilmiştir.

HAN BAĞI : Bektaşî tâbiridir. Hacı Bektaş Dergâhı'ndaki bağlardan birinin adı. Burası başlı başına bir tekke idi. Han Bağı ile Dede Bağında hizmet eden derviş, mihman (misafir) evine gider ve orada destârsız tâc giyerdi. Han bağının son babası, Necati Baba idi.

HÂNE: Farsça, ev demektir. Zâtın zâtı, vücudun gaybeti. Hane-i Hammâr: Meyhane. Masiva'dan ilgiyi kesme ve renksiz olma makamı. Hâne-i dil: Gönül evi. Hane-i beka: Âhiret, lahutî âlem.

HANEFİYYE : Şazilî kollarından biri. Kurucusu, Şeyh Şemseddin Muhammed b. Hüseynü'l-Hanefî'dir.

HANGİ BAĞIN GÜLÜSÜN : Tasavvuf yolunda gittiği belli olan kişi için, hangi okula mensup olduğunu öğrenmek üzere nazikçe "hangi bağın gülüsünüz?" diye sorulur. Bu şekilde, o kişinin bağlı olduğu tasavvuf okulu veya şeyhinin kimliği anlaşılırdı.

HAN-GÂH: Farsça, tekke manasında bir kelime. Tekkenin büyüğüne denir. Âsitane de aynı anlamı ifâde eder. Zaviye, tekkeden daha küçüktür. Bu durumda, sûfilerin toplandığı yerler, küçükten büyüğe, zaviye, tekke ve han-gâh şeklindedir. Bektaşîlerde ve bazı tarikatlarda han-gâh şeyhin maddî ve manevî yönetimi altında bulunurdu. Mevlevîlikteki gibi, merkez han-gâhda, diğer bağlı tekke ve zaviyelerin kaydı tutulurdu. Osman Ergin'in ifadesiyle, bu müesseseler şu şekilde özetlenebilir: "Dinî birer müessese sayılan, birer içtimaî yardım, hayır ve şefkat kaynağı, birer toplantı yeri, hattâ şimdiki tâbirle, birer klüp olan bu han-kahlardır".

Sanki hak kılmış fezâ-yı hangah-i Mevlevi
Olmada carî felekde resm-i râh-ı Mevlevi
Tâhirü'l-Mevlevî

HANSALİYYE: Oran ve Fas'da kurulmuş bir tasavvuf okulu. Kurucusu 1702'de vefat etmiştir.

HARABAT: Arapça, sıkıntı, harabelik yerler manasına gelen bir kelime. Sûfinin, maddi ve nefsî dediğimiz yönünü yıkmasından, kendisinde dünyalık bir şey kalmamasından hareketle bu tâbir kullanılır olmuştur. Meyhane kelimesi de aynı mânâda kullanılmıştır. Tasavvuf edebiyatında; içki, dudak, yanak, şarap, kâse, sâkî gibi mecazlı kullanımlar, tamamen sûfinin geçirdiği, yaşadığı bir takım hâlleri veya bazı tâbirlerin sembol olarak ifâdelendirilişini belirler. Sâkî: Mürşid; Sevgili: Allah; Kâse: Kalb; vb. gibi örnekler, bu hususu daha iyi açıklar. Sûfilerin dünyalarını harap etmeleri, âhireti imâr içindir. Zira âyetlerde, dünyanın bir oyun yeri olduğu, âhiretin dünyadan daha hayırlı bulunduğu anlatılmaktadır. Çeşitli âyetlerin, bu şekilde bir yorum kazanması sonucu, rindler, ehl-i harabat denilen ve özgürce bir hayat yaşamaya temayüllü bazı gruplar ortaya çıkmıştır. Harabelik, yıkık yer, kimseye mal olmayan, ne kadar onarılırsa onarılsın, bir türlü mamur hâle gelmeyen, bir çeşit sarhoş olup sonunda yıkılıp giden, yok olan şu dünyadır. Zira Allah'ın vechinin haricinde olan her şey fanidir, yok olucudur, helak olucudur. (Rahman/26-27). Ancak, bu görüşün islâm açısından, çeşitli şekillerde tenkide uğradığı da bir gerçektir. Resmî islâm'dan sapma gösteren Hurufîlik, Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi bazı tasavvufî okullar için, bu iddia geçerli görülmekle birlikte, dünyaya lâyık olduğu gibi değer veren ve ona göre Rabbanî bir yaşam tarzını kendine şiar edinmiş kişiler için, doğru değildir.

Hârâbatı eğerçi görmedik amma, görenlerden
İşittik bir neşat-efzâ makâm-ı dil-güşâ derler.
Şeyhülislâm Yahya

Hârâbatı görenler her biri bir haletin söyler
Safâsın zikreder rindân, zâhid sıkletin söyler.
Ragıb Paşa

HARABATÎLİĞE VURMAK : Kendini kapıp koyvermek, yeis ve fütur getirmek anlamında kullanılan bir tabirdir. Böylelerine derbeder, harabâtî, bedmest, bekrî, sefil ve perişan da denir.

HARAK ve HARK: Arapça, yanmak, yangın gibi manaları vardır. Kâşânî, sufîyi, fenaya çeken tecellilerin ortalarına harak, der. Bu halin başında şimşek, sonunda da, zatta sükûn ve sükût söz konusudur. Allah'a kavuşma isteğini, bilincinin derinliklerinde yaşatan sufîlerde, bir çeşit göğüs sıcaklığı ve bunun verdiği zevkten bahsedilir. Ancak, bu yanmanın mahiyeti, yaşayan tarafından bilinebilecek bir hususdur. Kısaca bu bir haldir, dolayısı ile sübjektiftir.

HAREKET: Arapça bir kelime olup, Türkçemiz'de de kullanılır. Allah yolunda mesafe alma, sülük ve manevî tekâmül'e hareket denir. Telvin, değişkenlik, hâl, hareket gibi hususları içerir. Manevî yolun sonundaki temkinde, dağlar gibi sabitlik, makam, sükûn ve sükût söz konusudur.

HARF: Arapça, dönmek, meyletmek anlamına gelen bir kelime. Tasavvufî anlamda, Hakk'ın, kulunu, bazı

ibarelere muhatap kılmasıdır. Cifr ilmiyle uğraşanlara göre; harfler, nuranî ve zulmanî olarak ikiye ayrılır. Nuranî harflere Hakk'ın harfleri, zulmanî harflere de halkın (yaratıklarının) harfleri denir. Abdülkerim Cîlî'ye göre, noktalı harfler, ilm-i ilâhîdeki a'yân-ı sâbite'den ibarettir. Noktasızlar ise, harflere birleşenler ve birleşmeyenler diye ikiye ayrılır. Bunlar beştir: Elif, Dal, Râ, Vav ve Lam. Elif, olgunluğun gereklerine işarettir. Bunlar da beştir: Zât, hayat, ilim, kudret ve irâde. Dördü ise, zâta ait olarak vücud sahibidir. Yâni zâttan dolayı vücûd sahibidirler. Bunlar olmadan, zât olgun olamaz. Harflere ta'alluk eden noktasızlar da dokuzdur. Bununla insan-ı kâmile işaret söz konusudur. Zira insan-ı kâmil, İlâhî olan beş ile, yaratılmışlara ait olan dördün arasını bulmuştur, onları bir araya getirmiştir. Bunlar da, kendilerinden doğan şeylerle birlikte dört unsurdur. İnsan-ı Kâmilin harfleri, noktasızdır. Zira Allah, onu kendi suretinde yaratmıştır. Lâkin, İlâhî mutlak hakikatlar, icâd edicisine dayandığı için, insanî mukayyed hakikatlardan temayüz etmiştir. Her ne kadar icâd edilmiş olsa da... O, hükmen Allah'tan başkasına istinad etmiştir. Bu yüzden de harfler harflere, diğer harfler de bu harflere taalluk eder. Allah, zâtıyla kâim olması münasebetiyle, varlığı konusunda başkasına muhtaç değildir. Halbuki, her şey O'na muhtaçtır. Kur'ân-ı Kerim'de bu manaya işaret eden harfler, kendisine harfler taalluk etmekle birlikte kendisi o harflere taalluk etmeyen noktasız (mühmel) harflerdir. Lamelif'e, iki harftir denmez. Zira, Hz. Peygamber (s), bir hadis-i şerifte, Lamelif'in, bir harf olduğunu söylemiştir. Harfler, kelime değildirler. Çünkü, a'yân-ı sabite, icad-ı aynî söz konusu olmadıkça "kün" kelimesi altına girmez.

HARFİYYE: Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Necîb el-Harafî el-Maraşî (ö. 637/1239-40) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

HARİRİYYE: Ali b. Ebi'Hasen b. Mansuri'l-Basrî el-Harirî (ö. 645/1247) tarafından tesis edilmiş bir tasavvuf ekolü.

HARİSİYYE: Cüneydiyye'nin kolu bir tasavvuf okulu. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yusufu'l-Hârisî (ö. 944/1537) tarafından kurulmuştur.

HARRAZİYYE: Şeyh Ebû Said Ahmed b. isa el-Harrazî el-Bağdadî (ö. 286/899) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

HASED: Arapça, çekememek, hased etmek manasına bir kelime. Tasavvuf ehline göre, hased kendisine nimet verilen kişiden, o nimetin gitmesini arzu etmek demektir. Hasedin, insana ait hallerin en kötüsü, şeytanın fiillerinin en güzeli olduğu söylenmiştir. Çekemeyen kişinin en özgün vasfı, bir kişiyi görünce yüzüne karşı iyi davranması, yanından ayrılınca ardından gıybetini yapması, belâ ve sıkıntı geldiği zaman feryat etmesidir.

HAŞİMİYYE: Celvetîliğin kollarından biri. Kurucusu, Seyyid Mustafa Hâşim (Hâşim Baba) olup, ölümü 1782'dir. Bektaşîlikle de, alâkası olduğu için kendisine "baba" denmiştir.
HAŞR: Arapça, bir araya toplamak manasınadır. Tasavvufta ifade ettiği anlam, icâd ba'de'l-ifna, cem' ba'de't-tefrîk'tir. Yani yok olduktan sonra icad etmek, dağılmadan sonra toplanmaya haşr denir.

HAŞYET: Korkmak manasında Arapça bir kelimedir, istikbâlde hoşa gitmeyecek bir şeyin beklentisinden kaynaklanan, kalp üzüntüsü. Bu bazan, kuldan ortaya çıkan günahlar sebebiyle de olabilir. Bâzan da Allah'ı bilmekten ve O'nun heybetinden de olabilir. Peygamberin haşyeti bu türdendir.

HATA: Hata işlemek, yanılmak gibi manaları olan Arapça bir kelime. Tasavvuf ehli, benliklerini sildikleri için, sürekli tevazulu olmayı, kendilerine şiar edinmişlerdir. Konuşurlarken, herhangi bir kusur dolayısıyla, yahut alçakgönüllülük göstermek üzere, "hata bizden, ata (bağış) sizden; kem (kötü) bizden, kerem (cömertlik, iyilik) sizden"derler.

HÂTEM: Arapça, yüzük ve mühür manalarına gelen bir kelimedir. Kâşânî'ye göre, hâtem, bütün makamları geçip olgunluğa ulaşmak demektir. Hâtemü'n-Nübüvve: Allah'ın peygamberliği kendisiyle sona erdirdiği kişidir, ki bu, Hz. Muhammed (s)'dir. Ahzab/40'da buyurulduğu gibi "Muhammed (s) içinizden herhangi birinin babası gibi değildir. O, Allah'ın Rasûlü ve nebilerinin sonuncusudur." Tasavvuf ıstılahında, özellikle Hakîm Tirmizî'nin geliştirdiği bir hâtmü'l-velâye kavramı vardır. Ancak "bu kavram konusunda, ihtilaf söz konusudur. Bir kısmına göre, velilerin mührü Hz. Ali (r)'dir. Bir kısmı da (özellikle Abrurrazzâk Kâşânî), "bu, ahir zamanda geleceği vadedilen Mehdî'dir. O'nun ölümü ile, âlemin düzeni bozulacaktır. Bu, Allah'ın arif kullarının kalbine vurduğu bir mühürdür. Hakk'ı tanımaları sebebiyle vurulur. Arifler bu mühür ile, diğer insanlardan ayrılırlar" der.

HATIR: Arapça, akla gelen, hatıra gelen, hatırlayan gibi manaları olan bir kelimedir. Kâşânî'ye göre, kulun katkısı olmadan gelen, hitaptan kalbe doğan şeye hatır denir. Hitâb olarak gelenler dört kısma ayrılır:

Rabbanî hatır; sebebi kolayca anlaşılacak olan ve asla hatalı olmayan hatırdır. Bu, hatıratın ilkidir. Bu, kuvvet ve tasallut (egemen olma) ile bilinir. Def ile indifa (itmekle itilme) söz konusu değildir. Melekî hatır; görevli veya mefrûz olmak üzere gelir. Kısaca, melekî hatırda olan herşey, salâh (doğru, iyi)'tır. Ve buna ilham adı verilir. Nefsânî hatır; bunda, nefsin payı bulunur. Ve "hâcis" adı verilir. Şeytanî hatır; Hakk'a muhalefet etmeye, karşı koymaya çağıran hatırdır. Bakara/268'de şöyle buyurulur: "Şeytan size fakirliği va'deder, ve size kötülük (işletmek) le emreder". Bir hadis-i şerifte" Şeytanın dostu, Hakk'ı yalanlamak, şerri vâdetmektir". buyurulur (Suyutî, el-Camiu's-Sağîr, ss. 90-1). Buna da "visvâs" adı verilir.

Bu dört hatır, bazı kaynaklarda şu şekilde açıklanır:
1. Hâtır-ı Rahmânî : Sâlikin kalbinde, cemal-i vahdetin tecellisi ile, tam bir sükûnet halinin meydana gelmesine denir. Aynı zamanda muhabbetullah'ı ifâde eder.
2. Hâtır-ı Melekî : Ahiret sevgisi ve ruhanî kuvvetlerin gelmesiyle, tâata yönelmenin ortaya çıkması yerinde kullanılan bir tâbirdir.
3. Hâtır-ı Nefsânî : Nefis ve dünya sevgisinin, ruhanî kuvvetlere üstün gelmesine denir.
4. Hâtır-ı Şeytanî : Nefse sevgi beslemek yüzünden, kötülük işlemek arzusu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şehvet ve mâsiyet demektir.

HATİF: Arapça. Gizliden gelen ses ki, ses sahibi görülmez. Modern Arapça'da telefona, hatif denmektedir. Gaibden gelen, sâlikin kalbinde ortaya çıkan ve onu Hakk'a davet eden ses.

HÂTİMİYYE: Şeyh-i Ekber Muhyiddin b. Arabî (ö. 638/1 240)'ye nisbet edilen bir tasavvuf okulu.

HATM-İ HACEGAN: Nakşı ıstılâhından-dır. Sıkıntılı durumlarda ve zamanlarda, kolaylık sağlamak ve düşmanların belâlarından kurtulmak üzere, bir tertipte bazı surelerin okunması, belli miktarda zikir çekilerek yapılan bu uygulamaya hatm-i hâcegân denmiştir. Şeyhin huzurunda bir grup mürid, halka oluşturarak, Şeyhin işareti ile tören başlar, Rabıtalı şekilde diz üstü oturan müridler, gözlerini kapalı tutarak, şeyh efendinin "Ervâh-ı akdes-i hocagân-ı âlişan-ı Nakşbendîra ve sırr-ı enbiyârâ ber tarîk-ı niyaz el-Fâtiha" sözlerinden sonra yedi Fatiha, yüz salevât, yetmiş dokuz "elem neşrah", binbir ihlas suresi, tekrar yüz salavat, yedi Fatiha okunur. Bu arada okunan ilâhi, hazırûnu vecde getirir. Bu tertip, bazı değişikliklere uğramış, bazı zikirler eklenmiş, bazı kısaltmalar yapılmış, ancak uygulama her yer ve zamanda vazgeçilmez bir unsur olarak varlığını sürdüregelmiştir. Bu, manevî güçlerin bir araya geldiği, toplu zikir uygulaması olarak, ruhları zindeleştirmiştir.

HATRA: Arapça, kalbe gelen şeye denir. Kâşânî'ye göre hatra, kulu karşı konulmaz biçimde Rabbisine çağıran sebebe denir.

HATT-I İSTİVA: Mevlevî tabiridir. Semahanede, Şeyhin oturduğu post ile, tam karşısına tesadüf eden ve insanlık makamını temsil eden "meydân kapısı"'nm arasında olduğu varsayılan düz çizgi hakkında, bu tâbir kullanılır.

HATVE: Arapça, adım demektir. Salikin manevî olgunluk yolunda attığı her bir adıma hatve adı verilir.

HAVALET: Arapça, bir şeyi birisine ısmarlamak anlammadır. Misafirin konuk olduğu ev sahibi veya şeyhten, ayrılmak üzere izin istemesine denir. Mesela "havâlet verirseniz, kalkalım erenler" der.

HAVF: Arapça, korku manasınadır. Allah'ın kahrından korkarak dinde sabit olmak. Bunun zıddı recâ (umma, ümidli olma)'dır. Diğer bir tarife göre havf, yasaklanan şeylerden ve günahlardan utanmak ve bu hususta üzüntü duymak demektir. Hz. Peygamber (s) şöyle der: "Ben, Allah'tan en çok korkanınızım. Allah, Hz. Davud'a, yırtıcı hayvandan korkar gibi Ben'den kork, diye vahyetmiştir". Yine bir hadiste, şöyle denilir: "Allah'tan korkandan, herkes korkar, Allah'tan başka şeylerden korkan, her şeyden korkar". Ebu'l-Kasım el-Hakîm, korkuyu rahbet ve haşyet olmak üzere ikiye ayırır: Rahbet sahibi korkunca kaçacak delik arar ve Allah'tan gayriye sığınır; haşyet sahibi ise Allah'a sığınır.

HAVARİYYUN: Her devirde sadece bir tane havari olur. Hz. Peygamber (s) zamanındaki havari, Zübeyr b. el-Avvâm (r)'dır.

HAVAS: Arapça, seçkinler özel kişiler demektir. Tasavvuf yoluna girmiş, Allah'a vasıl olmaya yönelmiş kişi. Gerçeğe vuslata erene de, Ahassu'l-Havas, Hâssü'l-Hâs denir. Bunun mukabili avamdır.

Sensiz iki cihan benim zindan görünür gözüme
Senin aşkınla bilişen gerek hassü'l-has'tan ola

Havas'ın bir başka manası da şudur: Kur'ân ayetlerinin, yüzük taşlarının, gün içindeki saatlerin, bazı duaların, Allah'ın isimlerinin özellikler taşıdığına, bunları belirli şartlarla, belirli miktarda okuyan, yahut herhangi bir tarzda, belirli saatlerde yazan kişinin, dileğini elde edeceğine inanılır. Bu işi yapanlara havascı denir. Tasavvuf erbabı bu gibi uygulamalara, oyuncak, çerçöp olarak bakar, en ufak bir değer ve önem atfetmezler. Onlara göre bu, boş bir şeydir.

HAVATIR: Arapça, hatır kelimesinin çoğuludur. Hatıra gelenler, hatırlananlar manasına gelir. Kalbe gelen hitaba havâtır adı verilir. Şeytanî, nefsanî olduğu gibi, Rahmanî ve melekî de olabilir. Haram ve helâle dikkat etmeyen sûfîler, gelen hatırın şeytanî mi, Rahmanî mi olduğunu ayırt edemez.

HAVATIRİYYE: Nureddin Ali b. Meymûn el-idrisî (ö. 917/1511) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Medyeniyye'nin kollarından biridir.

HAYA: Arapça, utanmak manasına bir kelime. Nefsin bir şeyden çekinmesi ve o konuda yerilmekten korkarak terketmesidir. İmanî haya, mümini günah işlemekten alıkor. Zira o,
Allah'tan korkar. Bir de nefsanî haya vardır ki, edeb yerinin ortaya çıkmasından utanmak bu kabildendir. Hayanın imanla bağıntısına dikkat edilirse, imanı olanın hayası, imanı olmayanın da hayasızlığının söz konusu olduğu görülür. Zira, Hz. Peygamber (s) "Utanmak yani haya imandandır" buyurmuştur.

Birisi bahr-i atadır birisi Kulzum-ı Dâd
Birisi kân-ı hayadır, birisi genc-i sühâ
Nâzım

HAYAL: Arapça, düş, görüntü, aslı olmayan görüntü manasına gelir. Vahdet-i vücud felsefesinde, hayal vücudun aslıdır. Hayal sebebi ile olmadıkça, Hakk'ın esma ve sıfatı olmaz. Hayalde, Ma'bûdun ortaya çıkışının olgunluğu vardır. Hayal, bütün âlemlerin aslıdır. Hz. Peygamber bu konuda "bütün insanlar uykudadırlar, ölünce uyanırlar" der. Yani, dünyada iken üzerinde oldukları hakikat, onlara açılır, böylece dünyada iken uykuda olduklarını, uykudaki insanın dış dünyanın gerçekliğinden haberi olmadığı gibi, dünyadaki hakikatlerden gafil ve uzak olduklarını anlarlar. Zira, ölümle küllî uyanıklık husule gelir, üzerine gaflet çekilmiştir. Bu çekilen gaflet de, uykudur. Âlemlerin aslı hayal olduğu için, bütün ümmetler, bulundukları âlemde hayal ile kayıtlıdırlar. Dünya ehli, me'âş ve meâd (dünya ve ahiret) hayali ile kayıtlıdır. Allah'la beraber olduğunun bilincine ulaşan (yani O'nunla hâzır olan) kişi de, uyanıktır. Böylece kişilerin uyanıklığı, Allah'la beraber olma bilincinin gücü ile doğru orantılıdır; ihsanda ilerledikçe, uyanıklığı artar. Allah tefekkürü ve bilincinden uzaklaştıkça da, uykusu yoğunluk kazanır. Bütün âlemlerin, bu şekilde, üzerlerinde uyku bulunduğuna hükmolunmuştur. O halde, bundan hareketle, âlemlerin (Âlem: Allah'a işaret eden manasınadır) tümünün hayal olduğuna hükmetmek gerekir. Zira, uyku, hayal âlemidir.

HAYAT: Arapça, canlılık, dirilik manasınadır. Bir şeyin kendi nefsi sebebiyle varlığı, onun tam hayat sahibi olmasıdır. Kendinden başkası sebebiyle varolanın hayatı, izafî (bağıntılı) dir. Allah kendi nefsinden dolayı vardır, ve O, diridir. (Hay), hayatı, tam hayattır, O'na ölüm dokunmaz. Mahlûkat, Allah'tan gayri varlıklardır. Onların hayatı, izafî hayattan başkası değildir. Bu sebeble onlar ölümlü ve fânidirler. Ayrıca, mahlûkat içinde Allah'ın hayatı tam diridir. Ancak mahlûkat, bu tam dirilik konusunda farklılık arzederler. Bunlardan bir kısmı kendi nefsi ile vardır (mevcuttur) ve mevcut olduğu bilinir. Lakin bunun vücudu (varlığı), yakınlığa bağlı (Allah'a yakınlık) olmadığı için, hakikî değildir. Burada kurbet (yakınlık), kendisi için değil Hak için var olmak demektir. Ancak kurbet (yakınlık) hayatı da, tam bir hayat değildir. Onlardan bazılarında, dış şekillerinde olmaksızın bir hayat zuhur eder. Bunlar diğer hayvanattır. Yine mahlukattan bir kısmının kendindeki hayat, bâtıl olur, hayvan, maden, bitki vb. gibi, kendi nefislerinden dolayı değil, başkasından dolayı mevcutturlar. Bütün varlıklar hayat sahibidir, diridir. Zira her şeyin varlığı, hayatının aynı (özü, aslı) dır. Aradaki fark; tam hayat sahibi olmak, noksan hayat sahibi olmaktır. Yani burada ölümün birleştiği ve ölümün birleşmediği hayat farkı, söz konusudur. Eşya, mertebesine müstehak olduğu ölçüdedir (miktardadır, durumdadır). Bir miktar azalma ve çoğalma ile bu mertebe yok olur. Varlık (vücut) ta hayat, tam olan hay (diri) dan başkası yoktur. Zira hayat, bir tek ayn (öz, asıl)'dır. Hayatta, noksanlığa, bölünmeye, değişime, atomlarına ayrılmaya yer yoktur. Hayat, her şeyde, kendinden dolayı mevcut olan bir cevher-i ferddir. Şey'in dilemesi, onun hayatıdır. O da, bütün eşyayı ayakta tutan, varlığını sürdürten Allah'ın hayatıdır. Bu da, varlığın Allah'ı teşbih etmesidir. Varlıktaki hayatiyet, devamlılık, onun teşbihidir. Ayet: "Yerde ve göklerde hiç bir şey yoktur ki O'nu hamd ile teşbih etmesin. Lâkin siz onların teşbihlerini anlayamazsınız", (lsra/44)

Bazı sufilere göre hayatın üç derecesi vardır:

1. ilim hayatı : Kalbin cehilden kurtulup ilimle dirilmesi.
2. Hayat-ı cem' : Kalbin tefrika denilen esma ve sıfat tezahürlerinden kurtulup, Zât'a doğru bir noktada

cem olup toparlanması. Bu mânâda, kalbin, Allah'tan gayri akla takılan şeyleri kovması, düşünce gücünü bir noktada konsantre etmesi söz konusudur.

3. Hayat-ı Hak : Vücud hayatı demektir. Sufinin fena fillah ve bakâbillah makamına ermesidir.

Bunlara ilaveten; şehidlik, zikir, tefekkür, mârifetullah ve aşk da, maddî bedenin ölümünden sonra devam edegelen bir tür dirilik (hayat) olarak kabul edilmişlerdir.

HAYATİYYE: Şeyh Muhammed Hayatî Efendi'nin kurduğu bir tasavvuf okulu. Halvetiyye'den Ramazâniyye'nin bir koludur.

HAY'DAN GELEN HÛ'YA GİDER : Burada Hayy, Allah: Hû, yine Allah demektir. Bu şekliyle mana "Allah'tan gelen, Allah'a gider" şeklinde olur. Veren de Allah'tır, alan da... Bu atasözü, daha ziyade, tesadüfen ele geçen, bedavadan emek sarfetmeden kazanılan şeyin değeri bilinmez, geldiği gibi kolayca elden çıkar, şeklinde kullanılır.

HAYDAR (HAYDARİYYE): Göğsü ancak kavuşabilecek kadar dar, yakasız, kolsuz, bele kadar gelen bir üst elbisesidir. Bunun üzerine hırka giyilir. Omuz başlarına doğru sarkan ve birer kavis teşkil eden uçları vardır. Omuzbaşları karşılıklı ha (^), yaka dal (j), beden de rı (_,) harfine benzetilerek bu giysiye "Haydari" denmiştir.

HAYDARİYYE: Şeyh Kutbüddin Haydar ez-Zevâcî'nin tesis ettiği bir tasavvuf okulu.

HAYDARİYYE: XIII. asırda iran'da Kalenderiyye'nin kolu olarak kurulan bir tasavvuf okulu.

HAYDARİYYE : XIX. asırda kurulan (İran) bir esnaf tarikatı.

HAYIR: Daha iyi, çok ve iyi servet, hayrı çok olan vs. gibi mânâlar ihtiva eden Arapça bir kelime. Tasavvuf açısından hayr, şu şekilde yorumlanır: Varlık sırf hayırdır; öz bakımından Allah'a istinâd ettiği için, sırf hayırdır. Yokluk ise, sırf serdir. Zâtı itibariyle, Allah'a dayanması yoktur. Zararlı olanı, yararlı olanla karşılarsan daha çok yararlı şey bulursun. Şerliyi hayırla karşılarsan, daha çok hayra nail olursun.

HAYIRLARA KARŞI : Yolculuğa çıkan, giden kimse için kullanılan bir dua.

HAYRET (veya HAYRAN: Şaşkınlığı ifâde eden Arapça bir kelime. Hayret, Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır. Aynı şekilde, korku ve rıza, tevekkül ve recâ arasında bir duraktır. Hayret, derin düşünce ve Allah huzurunda, hakikat ehlinin ve ariflerin kalplerine gelen bir hâldir. Ariflerin bazısı, hayreti, kavuşma, onu iftikâr, onu da tekrar hayretin izlediği kanaatindedirler. Bunun manası: Tahayyürü recâ takip eder, onun peşinden arzulanan kavuşma gelir. Bundan sonra sufî Allah'a olan ihtiyâcı sebebiyle tekrar hayrete düşer. Zira Rabbi, Ganîdir, Samed (her şey O'na muhtaç, O hiçbir şeye muhtaç değil) dir. Kul ise noksanlı ve muhtaç durumdadır. Allah'a kavuşma isteğinin devamlı oluşu sebebiyle, daha önce düştüğü hayrete tekrar düşer. Arif, bu durumda, hayret ve kavuşma ile sürekli iftikâr (muhtaçlılık) halindedir. Marifet, hayret ve sıkıntıyı gerektirir. Arifin üzerinde hüzünler zuhur eder. Allah'a kavuşması arttıkça, bu yakınlıktaki uzaklığı da artar. Özetle ifade etmek gerekirse, hayret, Allah'ın gücüne, sun'una, hikmetine, karşı duyulan aşırı bir arzudur. Yaşanmadıkça bilinmez.

HAYRU'L-BEŞER: En hayırlı insan mânâsında Arapça bir terkib. Hz. Peygamber Efendimiz (s) hakkında kullanılan bir tâbirdir.

Bundadır bakî nişân-ı mu'ciz-i hayrü'l-beşer
Tâk-ı Kisrâ nüsha-i milk-i mülûk-i gamkâr.

Fuzûlî

HAYZU'R-RİCÂL: Arapça, erkeklerin aybaşı hali anlamına bir kelime. Sâlik vecde gelip kendinden geçince, hayız gören kadınlar gibi, Allah'ın huzuruna çıkamaz (yani namaz kılamaz, zira teklifin muhatabı olan akıl, kendinden geçme hâlinde sâlikde yoktur). Yine sûfiler, keramet göstermeyi bir kadının aybaşı kanı gibi çirkin ve kaçınılması gereken bir durum olarak görürler. Olgunlaşmamış, henüz olgunluk yolunda ileryen, irşad seviyesine ulaşamamış, kişeler de, hayız halinde sayılır. İrşâd ehliyetini kazanınca artık er kişiler olurlar (rical). Bu mânâda olmak üzere, olgun kadınlara da, racül yani er kişi denir.

HAZARAT-I HAMS: Arapça, beş hazret demektir. Kudret ve onun temsilcileri yerinde kullanılır. Bu, Allah'tan zuhur ve sudur eden varlıkların geçirdikleri beş âlemdir. Bu beş âlem şunlardır: 1. Mutlak Gayb hazreti. ilim hazreti alemindeki âyân-ı sabite, buradadır. 2. Gayb-ı Muzâf hazreti. Bu da iki kısımdır. 3. Ya mutlak gayba yakın olana muzâf olur. Bu ceberûtî ve melekûtî ruhlar âlemidir. Bunlar mücerred nefisler ve

akıllar âlemidir. 4. Ya da şuhûd-ı mutlakaya yakın olana muzâf olur. Bu misâl âlemidir. Buna, melekût âlemi de denir. 5. Bu dört âlemi bir araya getiren, toplayan hazrettir. Bu âlem-i insandır. Öyle bir insan ki, bütün âlemleri ve ondaki varlıkları kendisinde toplamıştır. Özet olarak ifade etmek gerekirse,

1. Alem-i mülk, alem-i melekûtun yani alem-i misal-i mutlakın mazharı,
2. Alem-i melekût, âlem-i ceberut yani âlem-i mücerredâtın mazharı,
3. Alem-i ceberut da, âlem-i âyân-ı sâbite'nin mazharı,
4. Âyân-ı sabite, esmâ-i ilâhiyye, hazret-i vâhidiyye'nin mazharı,
5. Esmâ-ı ilâhiyye ve Hz. Vâhidiyye, Hazret-i Ehadiyye'nin mazharıdır.

Hazret-i Ehadiyyet veya mutlak gayb hazretinden, mülk âlemine yani âlem-i insana doğru ortaya çıkışları (zuhur) halinde teşekkül eden varlıklar hiyerarşisi. Yukarıdan aşağıya doğru tenezzülât-ı hamse tabiriyle anılır.

HÂZIRİYYE: Bk. Hızriyye.

HAZIRİYYE: Şeyh Süleyman el-Hazirî ez-Zübeyrî (ö. 965/1557) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Sühreverdiyye'nin kollarından biridir.

HAZM: Arapça, sindirme, hazmetme gibi anlamları olan bir kelime. Geniş göğüslü olmak, ufak tefek kusurları büyütmemek, üzerine düşmemek, herşeyi sızlanma vesilesi yapmamak, alıngan olmamak, mübalâtsız (gönülsüz) olmak.

HAZMİRİYYE: Ebû Abdullah el-Hazmirî (ö. VIII/XIV. yüzyıl) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Hızriyye'nin kollarından biridir.

HAZR-HADR: Arapça yeşil anlamında bir kelime. Tasavvuf? olarak bast'ı ifade eder. Hadr'ın mizâcî kuvvetleri, gayb ve şehadet âlemine yayılmış olup, ruhanî kuvvetleri de aynı durumdadır.

HAZRA-HADRA: Arapça, hazır olmak, gelmek anlamında bir kelime. Kuzey Afrika'da yaygın olan Şaziliyye'nin zikir toplantılarına hazra (veya hadra) denir. Talebeler için yapılan günlük hazralarda, akaid, tefsir, fıkıh, hadis dersleri okunur. Bir de haftalık hazralar vardır. Şeyh, müridleriyle buluşur, topluca zikir çekerler. Eğer hazraya yabancı birisi katılırsa, Kur'an kırâeti ve tefsiriyle yetinilir. Yeni intisab eden talebelerin hazrasında, tasavvufî, ahlâkî, sosyal problemler ortaya arzedilip enine boyuna tartışılır. Şeyh, konu ile ilgili görüşünün ne olduğunu söyler. Müridler, yatsıdan gece yarısına kadar süren bu toplantılarda, çokça çay içerler. Hazra'nın sonunda yatsı namazı cemaatle eda edilir. Namazın akabinde "Lailâhe illallah", "velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyil-azim" vs. evrad ve ezkar çekilir. Toplantıya gelen mürid, ayakkabısını yanına alır, Şeyhini selamlayıp elini öptükten sonra, oturma adabına göre yerini alır. Diğer kardeşlerini eliyle selamlar, Bu sırada kısaca selamün aleyküm'le yetinir. Herkes, bulduğu boş yerde, anlatılanları sessizce dinlemek için oturmuştur. Hazra'daki mürid, başını Tâkiye (Ti harfiyle) denen bir örtü ile örter. Bu yoksa mendil kullanır. Ve törene başlanır.

HAZRET: Hazır olmayı ifade eden Arapça bir kelime. Şeyhu'l-Ekber, Fütûhat'da (1/237-8) hazret-i ilâhî ve hazreti insanî'den bahseder, ilâhî hazretin kendine mahsus üç harfi vardır. Bu iki hazret sayıda ittifak halindedir.

Vahdet-i Vücûd'da beş ilâhî hazretten bahsedilir: 1. Mutlak gayb hazreti. Âlem-i ilahiyye hazretindeki sabit ayn (öz)lar âlemi olup, mukabilinde mutlak şehâdet hazreti bulunur ki, bunun âlemi de, mülk âlemidir. 2. Muzâf gayb hazreti: Bu da ikiye ayrılır: 3. Mutlak gaybe yakın olan muzaf, gayb ki, âlemi, melekûti ve ceberûtî ruhlar âlemidir. Buna, soyut nefisler ve akıllar âlemi de denir. 4. Mutlak şehadete yakın muzâf gayb ki, âlemi, misal âlemidir. Buna melekût âlemi de denir. 5. Beşincisi de, bu dördünü kendinde toplayan hazret-i câmi'dir. Bunun âlemi de, bütün âlemleri ve onlarla olanı kendinde toplayan insan âlemi'dir. Bu hazretleri yediye çıkaran sûfîler de vardır.

HAZRET-İ EHADİYYET: Arapça, Ehadiyyet (birlik)'in hazır oluşu demektir. Allah'ın sırf kendinden ibaret zâtı. Burada, sıfatlar ve isimler, söz konusu değildir, buna la te'ayyün (belirsizlik) mertebesi denir.

HAZRET-İ VÂHİDİYYET: Arapça, Vahidiyyet'in hazır oluşu demektir. Hazret-i Ehadiyyetin ortaya çıktığı mertebe olup, Hazret-i ehadiyyetten sonra gelir.

HAZRET-İ ESMÂİYYE: Arapça isimlere ait hazır oluş anlamındadır. Hazret-i Vahidiyyetin ortaya çıktığı mertebe olup, hazret-i Vâhidiyyetten sonra gelir.

HAZRET-İ HÜVİYYET: Arapça hüviyyetin hazır oluşu demektir. Bu gayblerin gaybi hazretidir. Buna

mutlak hüviyyet denildiği gibi, içlerin içi (batnu'l-bevâtın) hazreti de denir.

HAZRET-İ İLMİYYE-İ AMÂİYYE : Amâ'ya ait ilmi hazır oluş anlamındadır, Arapça'dır. Bu uluhiyyet veya gaybu'l-guyub mertebesidir.

HEBA: Arapça, toz anlamına gelir, içinde, âlemdeki bütün suretlerin açıldığı, şekillerin oluştuğu madde. Ancak, hebâ'nın vücudda bir ayn'ı yoktur. Sadece içinde bulundurduğu suretler bakımından vardır. Aslı bakımından yoktur. Bu yönüyle heba, adı olan amâ'ya, cismi bulunmayan Anka'ya benzer. Hebâ'ya heyula da denir. Heba, varlığın dördüncü mertebesinde bulunur. Ondan önceki üç mertebe ise, şunlardır: Akl-ı evvel, nefs-i külli, tabiat-ı külli. Hebâ'dan sonra külli cisim mertebesi bulunur. Hebâ-suret ilişkisi, beyazlık-beyaz ilişkisine benzer. Beyaz olmadan beyazlık anlaşılmadığı gibi, suret olmadan hebâ'yı anlamak mümkün olmaz. 125 asal element ise kainatın oluşumunun başladığı big bang (büyük patlama) dan sonra, bütün bir kozmozu kaplayan tek değerli helyum'dan meydana gelmiştir. Bir toz gibi (veya proto-plazma gibi) tüm kozmozu kaplayan helyumistik oluşum, acaba cisimlerin kendisinden çıktığı heba (toz) olabilir mi? incelemek gerek, düşünmek gerek. Modern kuvantum fiziği ve modern astrofizik çalışmalarının kainat (kozmoz)'ın formasyonunu Cobeu ve Hubble adlı uzay teleskoplarıyla hemen hemen ortaya koymuş bulunuyor. Modern ilimlerin söz konusu olmadığı, dokuz asır önceki zaman diliminde yaşamış islâm düşünürlerinin kozmogenisinin günümüz bilimsel verileriyle paralellik arzetmesi, gerçekten kayda değer... Konuyla ilgili diğer çeşitlemeler için sayın Mehmed Bayraktar (Prof. Dr.) beyefendinin "Modern Bilim ve Tasavvuf" adlı eserine ve Time dergisinin "Dark Matter" ile ilgili en son ilmî veriyi anlatan Mart-1995 sayısına başvurulabilir.

HEDDAVE: Tazgird (Fas) de göçebeler arasında yaygın bir tasavvuf okulu.

HEFNEVİYYE: Hafnalı (Mısır) Şeyh Şemsüddin Muhammed b. Salim b. Ahmed eş-Şâfii (ö. 1181/1767-8) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu olup, Cemâliyye-i Halvetiyye'nin koludur.

HEFT SELÂM: Farsça, yedi selâm demektir. Nevruz günü, güneşin koç burcuna girdiği sırada içilecek süte, üzerinde Kur'an'da "Selâm" ifadesiyle başlayan yedi âyetin yazıldığı bir kâğıt konur ve bu içilirdi. Kur'an'da "Selâm" ifadesiyle başlayan yedi ayet şunlardır: 1. Râd (13), 24, 2. Yasin (36), 58, 3. Sâffât (37), 79, 4. Sâffât (37), 109, 5. Sâffât (37), 120, 6. Sâffât (37), 130, 7. Kadr (97), 5.

HEMÂDİŞE: Zarhun (Fas)'da Cüzûliyye'nin bir kolu. XVIII. yy.

HEMEDANİYYE: Kübreviyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu. Ali Hemedanî (ö. 787/1385) kurmuştur.

el-HEMMÜ'L-MÜFRED VE'S-SIRRI'L-MÜCERRED: Teke indirilmiş kasıd, azm ve soyutlanmış sır anlamında Arapça iki sıfat tamlaması. Tasavvufta, bu ikisi aynı anlamda kullanılır. Kulun hemm'i (yani içindeki kasdı, azmi) onun sırrıdır, aralarında bir fark yoktur. Kul, nefis meşguliyetinden sıyrıldığı vakit, sırf Allah'a giden yola girmiş olur. Artık o, bütün dikkatini Cenab-ı Allah'a yöneltmiş olup diğer engeller onu oyalamaz. Kul, bu durumda hemm'i (azmi, kasdı) ve sırrı ile Allah'la meşguldür, işte, kulun çokluktan ve engellerden kurtulup, bütün varlığıyla Allah'a yönelişine, el-Hemmü'l-Müfred veya es-Sırru'l-Mücerred denir.

HERALLİYYE: Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. ibrahim el-Herallî et-Tâcibî (ö. 481/1088) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

HERCAÎ MEŞREB: Farsça "hercâ", her yer demektir. Karakter yapısı açısından, her yere uyan kişiler için kullanılır. Bu tip kişiler sevilmez "eyyamcı veya eyyam adamı" diye anılır.

HER CELÂLİN BİR CEMALİ, HER CEMÂLİN BİR CELÂLİ VAR : Bu sözde "muhakkak her zorlukla beraber, bir kolaylık vardır" (İnşirah/5-6) âyetine telmih vardır. Allah'ın âdetidir, sıkıntıyı önce gönderir, ardından da rahatlık verir. Bu yüzden bir sıkıntı gelince, onu takibedecek bir rahatlık ve kolaylığı sabırla beklemek gerek. Ayette de ifâde olunduğu gibi, "Allah daraltır ve genişletir". (Bakara/245) Kainat da önce bitişik (ratk) idi, sonra Allah onu ayırdı, genişletti (fatk) (Enbiya/30).

HER FİR'AV'IN BİR MUSASI, HER MUSA'NIN BİR FİRAVN'I VARDIR : Bu atasözü ile, "Böylece, her nebi için cin ve insan şeytanlarını düşman kıldık..." (En'âm/112) âyetine telmihde bulunulur, iyiler, kötülerle imtihan olunurken, kötüler de, iyilerle doğru yola iletilir.

HER GECEYİ KADİR, HER GÖRDÜĞÜNÜ HIZIR BİL: Kul her zamanını değerlendirmek zorundadır. Yaşadığı şu hayatın her ânı, bir Kadir Gecesi gibi kıymetlidir. Zira zaman geçti mi, bir daha geri gelmez. Kuss İbn Saide'nin dediği gibi "Kullu âtin fât" (Her gelen gider.) Hızır, bir Allah dostudur. İslâmî literatürde tesbit

edilmiş genel inanca göre o, bir tür dirilik (dikkat ediniz, bizimki gibi değil) sahibidir. Allah, inayetini, bazı kullarına onun üzerinden gönderir. Darda kalanlara karada Hz. Hızır, denizde Hz. İlyas (a.s) ile yardım olunur. Rivayete göre, Hızır en umulmadık yerde ve zamanlarda, en umulmadık şekilde zuhur ediverin Herkes Hızır olabilir. O halde herkese sanki Hızır'mış gibi saygılı davranmak gerekir. Bu atasözü, insan unsurunun ve sıkısıkıya bağlı olduğu zaman boyutunun önemini gösterir.

HER GÖRDÜĞÜNE KAPILMA : Her gördüğün sakallıyı deden sanma, derler; zira insanlar, göründükleri gibi değildirler. Dışa bakarak hüküm vermemek gerek. Peygamberimiz (s) bir adam hakkında tam kanaat sahibi olmak için, onunla yolculuk veya alış-veriş yapılması gerektiğini tavsiye eder.

HERKESİN İÇYÜZÜNÜ ALLAH BİLİR : Herkesin içi, diğerine göre gayb durumundadır. Sadr (iç) da olanı kul bilmez. Ayette de bu husus şöyle bildirilir: "Allah sadr (kalp, iç âlem) da olanı bilir". (Al-i İmran/154) İşte bu yüzden, dış görünüşte kötü gibi görünen kişi, iç âlemi itibariyle iyi olabilir. Bu hikmete dayalı olarak Allah, Hucurat suresinin 12. âyetinde hüsn-i zannı emretmiş, su-i zannı yasaklamıştır. Marifet ehli olanlar, bu yüzden hiç kimseyi kıramazlar. Hz. Rasulullah'ın (s), savaşta, düşman tarafından La ilahe illallah" diyen birini, takiyye yapıyor düşüncesiyle öldüren Üsame b. Zeyd'e söylediği "Onun kalbini yardın mı?" ifadesi, bu inceliği gösterir.

HER ŞEYDEN ELİNİ ETEĞİNİ ÇEKMEK : Bu söz ile, dünyadan değil, dünya sevgisinden uzaklaşmak kastedilir. Geçiciyi kalıcıya feda etmek anlamında olmak üzere, madde ilahını, Vahid ve Kahhar Allah'ın huzurunda kurban etmek, tasavvufta esastır. Ancak Hıristiyan mistiklerinde görüldüğü gibi, bir ruhbanlık sözkonusu değildir. Sadece, sistemin adam yetiştirme yolunda, gerekli kurallarından biri olarak, hayatın küçük kesitlerinde (veya kesitinde) olgunlaşmak üzere, halvet (çile) uygulaması vardır. Bu da, ferdin topluma yararlı hale gelmesi açısından, bireysel değil toplumsal amaçlıdır. Ayrıca bu uygulama, ortalama 70 yıllık (yaklaşık 24.000 günlük) bir insan ömrünün sadece 40 gününe mal olur. Yani, bütün bir ömrün onbinde onyedisidir ki, bu fazla değildir. Bir insanın bir ömür içinde, tuvalette geçirdiği zaman miktarı bile, bu oranın 7-8 misli fazladır. Uyku ve yemek, taksi, otobüs yolculuğumuz, yaptığımız dedikodular ise, bundan kat kat fazladır. Olaya çok yönlü yaklaşılırsa, kulun insan olmak üzere, mükemmel varlıkla, yani Allah ile 40 gün başbaşa yaşadığı mahrem maceranın olumsuz olmadığı görülür. Şeriat ve hedefi açısından, bu tür bir uzaklaşmanın, olumsuz eleştiri konusu olmaması gerektiğini düşünüyoruz.

HER ŞEYİ BİLEN, BİR ŞEY BİLMEZ : İnsanın bilgisi arttıkça, farkedeceği ilk gerçek şu olmalıdır: "Bilgim arttıkça ne kadar bilgisiz olduğumu anlıyorum" veya "bildiğim bir şey varsa, bir şey bilmediğimdir". Bir insan'ın her şeyi, mükemmel olarak bilmesi mümkün değildir. Bu durumda, hiçliğinin bilinci içerisinde mahviyet göstermesi, dâva sahibi olmaması gerekir, Zira "her ilim sahibinin üzerinde, çok iyi bir bilen (âlim) vardır" (Yusuf/76), o da Allah'tır.

HER YEMEĞİN LEZZETİ TUZLADIR : Her yemeğin başında ve sonunda bir miktar tuz alıp tatmak, sünnettir. (Cami, II, 29) Hayatın tadı da, lezzeti de, çekilen çilelerledir. Hayatın çileleri, onu tadlandıran tuzudur. Tasavvufda tuz ile ilgili edeb önemlidir.

Ey birader her taamın lezzeti tuzdan çıkar,
Tuz-ekmek kadrin bilmeyen akıbet gözden çıkar.

HERKESE HAKKINI VERMEK : Herkesin üzerimizde farklı farklı hakları vardır. Komşu hakkı, ana-baba hakkı, hanım hakkı, çocuk hakkı, nefis hakkı, hatta hayvan hakkı vs. gibi. İslâmî ölçüler içinde, bütün bunları yerine getirmek gerekir. Mevlâ bu zor konuda yardımcımız olsun, Âmin, bi hürmeti Tâhâ ve Yasin!..

HEVA: Arapça, arzu istek gibi anlamları vardır. Kâşânî şöyle tanımlar: Nefsin, şeriatı dikkate almaksızın arzuladığı şeylere yönelmesi.

HEVACİM: Arapça, hücum kelimesinin çoğulu olup saldırılar, hücumlar anlamına gelir. Kulun çabası söz konusu olmadan, vaktin (içinde bulunulan halin) kuvveti sebebiyle kalbe gelen şeye, hevâcim denir. Bkz. Hücum.

HEVACİS: Arapça, kalbe birden doğan şeyleri ifâde eder. Kâşânî, kalbe gelen nefsanî ilhamları hevacis olarak değerlendirir. Bu terim Kur'an-ı Kerimdeki "ona fücurunu ve takvasını ilham etti" (Şems/8), âyetine dayanır.

HEVVARİYYE: Ebu Bekr b. Hevvar el-Hevvârî (ö. VIII/XIV.yy) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu.

HEYÂMÂN: Farsça, şaşkınlık demektir. Coşkun varlık ummanında, ilâhî tecelli nurlarının pırıltısında hayrete dalma, kendinden geçme, mahv olma, cem makamında istiğrak halinde bulunma.

HEYBET: Arapça. Korkmak ve sakınmak manasınadır. Tasavvuftaki hallerden birinin terim olarak ifadesidir. Tasavvufta makam; kalıcılık, mücâhede ile kazanma, bir öncesi elde edilmeden sonrakine geçememe gibi belli durakları gösterir: Fakr, sabr, zühd, tevekkül gibi. Haller ise; kula mevâhib olarak gelir, yani, kulun çabasından çok Allah'ın ihsanı ve atâsıdır. Daima çifter çifter gelir: Kabz-bast, havf-recâ, heybet-üns, fenâ-bekâ gibi. Hâlin bir özelliği de, şiddetli heyecan durumuna, yani vakte bağlı olmasıdır. Bu durum vâki olmadan gerçekleşmezler: Diğer bir ifâde ile, hâllerin dinamik bir karakteri vardır ve tasavvufî ruhî yükselişin gerçek hareket ettiricileridir. Ruhî yükseliş ancak bunlarla gerçekleşebilir.
Tasavvufî bir hâl olarak heybet; bir kimsenin veya bir şeyin hadd-i zâtında azametli, celalli, yahut korkunç olmasından sakınıp korkmak veyahut azamet, dehşet, celâl ile veya ululukla korku vermek mânâsına gelir. Yukarıda ifâde ettiğimiz gibi heybet hâlinin eşi üns hâlidir.
Hucvirî, bu hususa açıklık getirirken şöyle der: Heybet ve üns, Hak yolunun sâliklerinin ve fakirlerinin hallerinden ikisidir. O da şu şekilde olur: Allah, kulunun kalbine celâl şahidi ile tecellî edince kulun bundan payı heybet olur. Cemâl şahidi ile kulun kalbine tecellî edince de, bu sefer onun bundaki nasibi üns olur. Bu suretle, heybet ehli olanlar, O'nun celâlinden meşakkat ve yorgunluk üzere bulunurlar. Üns ehli olanlar ise, onun cemâlinde neş'e içindedirler. O'nun celâlinden muhabbet ateşinde yanan bir kalp ile, O'nun cemâlinden müşahede nurunda pırıl pırıl ışıldayan bir kalp arasında fark vardır.

Üçüncü devir Melâmîlerinden sayılan ünlü Nakşî şeyhi Muhammed Nur (Arap Hoca), Minhâcü'r-Râgıbîn adlı eserinde konuya şu şekilde açıklık getirir: Heybet ve üns, kabz ve bast'ın üzerinde iki haldirler. Tıpkı kabz ve bast'ın, havf ve recâ'dan üstün olduğu gibi. Heybet, gaybetin gereği; üns ise, sahv ve ifâkat hâlinin gereğidir.

Heybet ve üns, sadece iki hâldirler. Ancak, şahıslara ve makamlara göre, bu şeylerin isimleri değişir. Nefs-i emmâre ve levvâmede bulunan kişi, bu ikisiyle sıfatlanınca, havf ve recâ adını alırlar. Nefs-i mülhimede bulunan kişi sıfatlanınca kabz ve bast, râdıye ve mardıye ve mutmainnede bulunan kişide heybet ve üns adlarını alırlar. Nefs-i kâmilede bu isim celâl ve cemâl olur. Havf ve recâ mübtedîler (başlangıç durumundakiler); kabz ve bast mutavassıtlar (yolu yarılıyanlar); heybet ve üns kâmil (olgunlaşmış kişi); celâl ve cemâl halife (yeryüzünde Allah'ın temsilcisi) içindir.

Kuşeyrî de bu anlatıma yakın bir tarif ile heybet ve üns'ün kabz ve bast'tan, bu ikisinin de, havf ve recâ'dan üstün olduğunu söyler. Yine ona göre, heybet kabz'dan daha yüce, üns ise bast'tan daha mükemmeldir. Heybet'in hakkı gaybettir. Yani her heybet sahibi, aynı zamanda gaybet sahibidir. Bunların heybeti, gaybeti ölçüsünde farklılık arzeder. Üns'ün hakkı da ayıklık (sahv)tır. Her üns sahibi ayıktır.

Bu teorik muhtevalı tariflere, başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere, çeşitli bazlarda açıklamalı örnekler getirilir: Marifet sahibi olanlara göre, Üns'ün en aşağı derecesindeki kişi, cehenneme atılsa bile, sahib olduğu üns hali kendisini kederlendirmez.

Cüneyd, şeyhi aynı zamanda dayısı Serî es-Sakatî'den bu konuda şunları nakleder: Kul öyle bir dereceye ulaşır ki, o anda yüzüne kılıçla vursanız hissetmez. Bu psikolojik olaya en güzel örnek Kur'ân-ı Kerim'de Hz.Yusuf kıssasındadır. Züleyha'nın hanım misafirleri, bıçakla ellerindeki meyveyi kesmekle meşgul iken, birden karşılarına çıkan Hz. Yusuf, onları güzelliğiyle büyülemiş, neticede hepsi ellerini kesmişti: "Kadınların kendisini yermesini işitince, onları davet etti. Koltuklar hazırladı, geldiklerinde herbirine birer bıçak verdi. Yusuf'a, yanlarına çık, dedi. Kadınlar Yusuf'u görünce şaşırıp ellerini kestiler ve Allah'ı tenzih ederiz ama, bu insan değil, ancak güzel bir melektir, dediler" (Yusuf Suresi/31). Tefsirlere göre, kadınlar ellerinin kesilmesinden kaynaklanan acıyı, hissetmemişlerdir.

Yine Hz. Musa'nın, Allah dağa tecellî edince, Tûr-ı Sînâ'da kendinden geçmesi olayı, bir başka Kur'ânî örnektir:" Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr-ı Sînâ'ya) gelip de, Rabbi onunla konuşunca"Rabbim, bana (Kendini) göster: Seni göreyim' dedi. (Rabbi), 'Sen, Beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse Sen de Beni göreceksin! buyurdu. Rabbi, o dağa tecellî edince, onu paramparça etti. Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki Seni noksan sıfatlardan tenzîh ederim, Sana tevbe ettim ve ben inananların ilkiyim" (Araf/143).

el-Yafiî, bu tür örnekleri Kur'ân-ı Kerim dışına taşırarak daha da müşahhas hâle getirir. Şimdi bu örnekleri görelim:

Bazı adamlar vardır ki, namazda uzuvları kesilse haberleri olmaz. Hz. Ali'nin ayağına batan okun, namaz esnasında çıkarılışında acı duymayışı bir başka örnektir.

Zünnûn-ı Mısrî, heybet hâlinin canlı bir misâlini bize şöyle nakleder: Cebel-i Lübnan'da, bir mağarada, dağınık tozlu saçları, bembeyaz başı, zayıf nahif vücudu ile namaz kılan bir Allah dostu gördüm. Namazı bitirince ona selâm verdim, selâmımı aldı, tekrar namaza durdu. Epey bir zaman namazda kaldı. Bitirince de sırtını bir taşa yaslayıp teşbihe başladı. Benimle konuşmuyordu. "Allah sana rahmet etsin" dedim "benim için Allah'a dua et". Cevaben "Allah yakınlığı ile sana enis olsun" karşılığını verdi. "Artırır mısın? diye rica ettim, bu sefer şu açıklamayı yaptı: "Oğulcuğum, Allah yakınlığı ile kimi ünsiyetine alırsa, ona dört özellik verir: 1. Aşiretsiz bir izzet, 2. Talebsiz bir ilim. 3. Malsız, mülksüz bir zenginlik, 4. Cemâatsiz bir üns". Sözünü bitirir

bitirmez bir nara attı. Üçgün baygın kaldı. Sonunda iyileşip kendine geldi, ayağa kalktı, abdest aldı. Sonra bana dönerek, kaç vakit namaz geçtiğini, sordu. "Üç gün" deyince, baygınlığının sebebini şu beyitle açıkladı:

Sevgili, şevkimin rüzgârını anınca
Sevgilinin anısı tamam oldu, aklımı giderdi.

Bazı sufîler heybetin; azaba, hicrana ve cezaya yakın olduğunu, ünsün de, vuslat ve rahmetin sonucu şeklinde anlaşılması gerektiğini ifâde ederler. Bir kısım sufîler de, üns için cins birliğinin şart olduğunu, Allah ile kulun aynı cinsten olmadığını, bu yüzden de her ikisinin arasında üns bulunamayacağını ileri sürerler. Bir kısmı da, buna karşı çıkarak şu cevabı verir: "(De ki) Ey kullarım, bugün sizin üzerinize korku yoktur. Sizler mahzun olacak da değilsiniz" (Zuhruf/68) Allah bu şekilde buyurduktan sonra, Hak ile üns imkansızdır diyenlere şaşarız. Kul bu lütfü görünce, mutlaka O'nu sever. O'nu sevince, O'nunla ünsiyet eder. Çünkü dosttan heybet bîgâneliktir. Üns ise vahdettir, birliktir, insanoğlunun sıfatı, kendisine nimet verenle üns halinde olmaktır. Bize Hak'tan gelen bunca nimetler vardır. Heybetten bahsetmemiz halinde, Allah hakkında marifet sahibi olmamız bizim için mümkün değildir.
Ali b. Osman Cüllâbî Hucvirî, bu iki görüşün doğru olduğunu, aralarında fark bulunmadığını söyleyerek, bunu şu şekilde açıklar:

"Çünkü heybet sultanı nefs, onun hevâ ve hevesi ve beşeriyetin fâni kılınması hali ile bulunur. Üns sultanı sır, sır da marifet beslemek hali ile beraber bulunur. Allah, celâl tecellîsi ile dostların nefsini fânî kılar, cemâl tecellîsi ile de onların, sırlarını bakî kılar. Fena sahibi olanlar, heybet öncedir, derler; beka ehli olanlar da, üns, üstündür derler.

Yukarıda anlatılan olaylardan, heybet halinin tahakkuku sırasında çok derin bir psikolojik hissediş bulunduğu anlaşılmaktadır. Riyâzu's-Sûfiyye'nin bu hâli açıklaması şöyledir: "Heybetin hakkı, gaybet yani huzurdan uzaklaşma olmasıyla her bir hâib (heybet sahibi) gâib (gaybet sahibi) dir, yani gayr-i hâzırdır. "Yukarıdaki beytin ikinci mısraında da anlatıldığı gibi, heybet, aklın aşıldığı bir haldir. Zira, Allah'ın celâl tecellîsi ile sûfînin aklı gitmiştir. Artık bu durumda sufî, aşkının tecrübesini yaşamaya başlamıştır. Olayın kabaca teknik izahı budur. Heybet (veya gaybet) halinde yaşanılan tecrübe veya tecrübeler, sûfînin ayıklığa yani akıl tavrına dönüşünde, üç boyutlu şehâdet âleminin sembolleriyle açıklanmaya kalkışılınca, anlatımın yetersizliği sebebiyle bazı sıkıntıların zuhur ettiği görülür. Aşkının tecrübesi, süreklilik halinde mekansızlık gibi özellikleri taşırken, şehâdet alemindeki tecrübeler, aklın analizliyerek parçalar hâlinde kavraması, durağanlık, zaman ve mekan içinde oluş gibi vasıflarla (yani diğerinin tam zıddına) sıfatlanmıştır. Bu derin ayrılık sebebiyle aşkının tecrübesi tam olarak anlatılamaz.

Bu konuda dikkati çeken önemli bir husus, tüm hallerde geçerli olan çifter çifter gelme durumu, heybet-üns ikileminde de görülür. Yani, her heybeti bir üns takip eder.
Heybet; yer yer korku, gaybet, heyecan sıkıntı, yorgunluk, vahşet vb. negatif muhtevalı psikolojik kavramlarla açıklanmaktadır. Bu da, noksanlık ifâde eden bir durumdur.
Heybet; türediği kelimenin yapısına uygun olarak, tasavvufî terim alanında benzeri bir fonksiyonu üstlenmiş görülmektedir.

HEYULA: Arapça, ham madde, ilk madde, pamuk gibi anlamları olan bir kelime. Kâşânî suretlerin, kendinde ortaya çıktığı şeye heyula denir, demektedir.

HACER: Arapça, taş demektir. Tasavvufta, insanî latifeden ibarettir. Bir hadisi şerifte Hz.Rasulullah (s) şöyle buyurur: "Hacer, sütten daha fazla bir beyaz renkte olmak üzere indirilmiştir. Ademoğullarıınn hataları, zamanla onu kararttı." O, insanî latifeden ibarettir. Zira, İlâhî hakikat üzerine temellendirilerek yaratılmıştır. "Biz, insanı en güzel kıvam üzere yarattık". (Tin/4) ayeti bu mânâyı içerir. İnsanın bu güzel kıvamı, tabiat, âdet, alâkalara yönelmek ve Allah'tan uzaklaşmakla kararır, işte bu mânâda olmak üzere, "sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik" (Tin/5) denmiştir.

HIFZ: Arapça, koruma demektir. Peygamberler, Allah tarafından günahtan korunmuştur ki, buna ismet denir. Yani Peygamberler ma'sum'dur. Veliler için de, aynı mânâda olmamak üzere, hıfz söz konusudur. Yani veliler masum değil mahfuzdur. Bu hıfz, velinin günah ve hatada ısrardan korunma halidir. Bunu, şu olay güzel anlatır. "Veli zina yapar mı?" diye Cüneyd'e sorarlar, o da, bir süre murakabeye dalar ve şu cevabı verir, "ve kâne emrullahi kaderan makdûrâ". Yani Allah takdir etmişse yapar. Zira veli, nebi değildir. Hz. Yusuf (as)'un peygamber olmadan önce, "eğer Rabbisinin burhanını görmeseydi, Hz. Yusuf da O'nu (Züleyha'yı) arzu etmişti. Böylece biz, kötülüğü ve fuhşu ondan çevirmek istedik.." (Yusuf/24) şeklinde başından geçen olay da, bu kapsam içinde yer alır.

HIFZ-I AHDİ'R-RUBUBİYYE VE'L-UBUDİYYE: Arapça olan bu ibare, Rablik ve kulluk sözünün korunması anlamına gelir. Olgun (kemal) luğu Rabbe, noksanlığı kula vermek. Rablik-kulluk andlaşmasının korunmasını ifade eder. Kul, Allah ile olan andlaşmasına uymadığı zaman, durumu dinden dönen (mürted) gibi olur.

HIFZ-I ENFAS: Arapça, nefesleri korumak demektir. Kulun alıp verdiği her solukta, Mevlasını unutmaması, gaflete düşmemesidir. Nakşîlikte "nefy ü isbât" dersinde, "La ilahe illallah" zikri çekilirken, bir nefes alıp 21 defa bu güzel sözü (La ilahe illallah'ı) kalben ardarda tekrarlamak, müridde, nefes'in kıymetini ve ne derece önemli olduğu bilincini uyandırmak içindir. Kulun her nefesi, eceline doğru attığı bir adımdır. Herkesin soluğu sayılıdır. Soluk çıktımı, bir daha geri dönmez. Tasavvufta, "zaman" bilinci derinleşince, "zamansızlık" denilen sonsuzluk bilincine ulaşılır. Yani, aklın zamanlılığı, kalbin (ruhun) zaman üstülüğü durumuna dönüşür. Zaman'ın üstünde bir "tek ân" vardır. Bu yüzden olgun sûfi; çok nefesi, Rabbanî renge döndürerek tek nefes haline çevirir ki, burada, ölmeden önce ölmenin (veya zamanda zamansızlığı yakalamanın) çok ince bir sırrı vardır, iyi düşünmek gerek!...

HIFZ-I NİSBET: Arapça, nisbetin, mensubiyetin korunması demektir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makalât'ında da, şeyhe olan bey'at, bozup, ona sırt çeviren müride, "mürid-i mürted" dendiği kaydedilir. Şeyh'e bağlılığa "Hıfz-ı And", onu terketmeye "Nakz-ı And" denir.

HIFZU'L-AHD: Arapça, sözleşmeyi korumak anlamında bir isim tamlaması. Kulun, Allah'ın kendisine çizdiği emir ve yasaklara riayet etmesi.

HILM: Arapça, yumuşak başlı olmayı ifade eden bir kelime, eğer "halm veya hulm" olarak bir başka kalıptan olursa, rüya görmek anlamına gelir. Öfke sırasında kul, itidal ve sükûnetini koruyarak, gücü yetmesine rağmen, muhatabından uzaklaşabiliyorsa, bu özelliğe hilm denir. Allah da el-Halîm'dir, günah işleyen kulun cezasını hemen vermez. Belki hatasından döner diye geciktirir.

HIRKA: Arapça, bir kelime olup, Türkçe'mizde de kullanılmaktadır. Bez anlamındadır. Tarikat cihazlarından biri de, hırkadır. Dervişler hırkayı, genellikle zikir sırasında giyerler. Önü açık, yakasız, genişçe, kolludur. Mevlevîlerde resmî giysidir. Mürid, şeyhin'in huzuruna çıkarken, mescide, meydana (semahaneye) girerken hırka giyer. Ancak Mevleviler, kural olarak, sema'ya başlamadan önce hırkayı çıkarırlar. Eskiden dervişler, kazancının helâl yoldan olduğuna inandıkları kişilerden bez parçaları alırlar, bunları birbirine dikip hırka yaparlardı. Buna, yamalı anlamında olmak üzere "murakka" (Bkz. murakka) denirdi. Zamanla, kültürümüzde bir zenginlik olarak, hırka ile ilgili çeşitli atasözleri ve terimler teşekkül etmiştir. Hırka giymenin, tarikata girmek gibi bir anlamı vardır. Bu yüzden hırka, müride törenle giydirilir. Hırkanın çeşitli renkleri olabilir. Sülûku bitirenler beyaz hırka giyerler.

Güncide durur hırkamız altında künûzat
Dervişleriz, gerçi nazarda fukarayız.
Ziya Paşa

HIRKA ALTINDA ER YATAR VEYA HIRKA ALTINDA SULTAN : Zenginler, süslü elbiseler altında dünyalığın kulu iken; dervişler, kaba saba hırka içinde, süse görünüşe aldanmayan, ona tapmayan bir sultandır. Dünyaya önem verenin taptığı şey, dünya; Allah'a önem verenin taptığı varlık ise, Allah'tır. Derviş görünüşte (dıştan) yoksul, içten (özde) ise nefsine ferman okuyan, hükmünü geçiren bir sultandır. Mevlânâ, Mesnevi'nin Dibacesinde dervişleri överken, onları" hırka altında sultan" (Mesnevî Şerhi, I, 5) şeklinde tanımlar.

HIRKA ALTINDAN ÂLEMİ SEYRETMEK : Derviş, görünüşte hiç bir şeye karışmaz gibi görünürse de, o, sürekli olarak, hadiselerin ve nesnelerin, nedeni, niçini peşinde ibret almakla meşguldür. Varoluşa çok yönlü olarak katılış halindedir. Olayları doğru değerlendirmek; olayların içinde boğulmamak ve dışarıdan geniş bir perspektifle bakmakla mümkündür. Bunu şöye açıklamak isteriz. Hz. Peygamber (s) vefat ettiğinde, Hz. Ömer (r), olayın içinde boğulup değerlendiremeyerek "her kim, Hz. Peygamber (s) öldü derse, boynunu uçururum" derken, aynı olaya daha geniş bir açıdan bakan, olayda boğulmayan Hz. Ebu Bekir (r), Kur'an'dan âyet okuyarak, Hz. Peygamberin (s) ölümlü, Allah'ın ise ölümsüz olduğunu söylemiş ve isabet etmiştir.

HIRKA GİYDİRMEK : Genellikle çeşitli tarikatlarda, birine şeyhlik, halifelik vermek anlamında kullanılır. Veya tarikata giriş aşamasında başarılı olan müride, törenle bir hırka giydirilerek yola kabul edilir. Bu durumdaki kişi, artık aslî üyedir.

HIRKA-İ ALİ: Silsilesi, Hz. Ali (r)'de sonuçlanan tarikatlarda, müridin, iradesine girdiği şeyhin elinden giydiği hırka veya hırka ile beraber taca "Hırka-i Ali" denir.

HIRKA-İ BERENDÂZ: Farsça olan bu kelime hırka atmak anlamındadır. Sema sırasında, müridin, vecd galebesi sonucu, sırtındaki hırkayı atması, sembolik olarak varlıktan soyulmasını ifade eder. Buna "tarh-ı

hırka" veya "remy-i hırka" denir.

Pâbürehne hırka berendaz olan bir mevlevi
Kubbe-i çarh-ı teveccüd üzre bir Anka olur.
Tâhirül-Mevlevî

HIRKA-İ EBU SAİD EL-HUDRÎ: Silsilesi Ebu Sa'id el-Hudrî'de sonuçlanan tarikatlarda, müridin, irâdesine girdiği şeyhin eliyle giydiği hırka veya, hırka ile taca denir.

HIRKA-İ ENES: Silsilesi Enes b. Mâlik'de biten tarikatlarda, müridin, iradesine girdiği şeyhin elinden giydiği hırka veya hırka ile taca denir. Hırka-i Enes, iki yönden tanınmıştır: 1. İbn Şîrîn, 2. Hasan-ı Basrî vasıtasıyla. Hırka uygulaması, istihsan ile örf haline gelmiştir. Hırka bu şekilde, emirle değil teberrükle sabittir.

HIRKA-İ FAKR U FENA: Arapça, yoksulluk ve yokluk hırkası demektir. Derviş hırkası.

Dervişlik dedikleri hırka ile taç değil
Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil.
Yunus Emre

HACER: Arapça, taş demektir. Tasavvufta, insanî latifeden ibarettir. Bir hadisi şerifte Hz.Rasulullah (s) şöyle buyurur: "Hacer, sütten daha fazla bir beyaz renkte olmak üzere indirilmiştir. Ademoğullarıınn hataları, zamanla onu kararttı." O, insanî latifeden ibarettir. Zira, İlâhî hakikat üzerine temellendirilerek yaratılmıştır. "Biz, insanı en güzel kıvam üzere yarattık". (Tin/4) ayeti bu mânâyı içerir. İnsanın bu güzel kıvamı, tabiat, âdet, alâkalara yönelmek ve Allah'tan uzaklaşmakla kararır, işte bu mânâda olmak üzere, "sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik" (Tin/5) denmiştir.

HIFZ: Arapça, koruma demektir. Peygamberler, Allah tarafından günahtan korunmuştur ki, buna ismet denir. Yani Peygamberler ma'sum'dur. Veliler için de, aynı mânâda olmamak üzere, hıfz söz konusudur. Yani veliler masum değil mahfuzdur. Bu hıfz, velinin günah ve hatada ısrardan korunma halidir. Bunu, şu olay güzel anlatır. "Veli zina yapar mı?" diye Cüneyd'e sorarlar, o da, bir süre murakabeye dalar ve şu cevabı verir, "ve kâne emrullahi kaderan makdûrâ". Yani Allah takdir etmişse yapar. Zira veli, nebi değildir. Hz. Yusuf (as)'un peygamber olmadan önce, "eğer Rabbisinin burhanını görmeseydi, Hz. Yusuf da O'nu (Züleyha'yı) arzu etmişti. Böylece biz, kötülüğü ve fuhşu ondan çevirmek istedik.." (Yusuf/24) şeklinde başından geçen olay da, bu kapsam içinde yer alır.

HIFZ-I AHDİ'R-RUBUBİYYE VE'L-UBUDİYYE: Arapça olan bu ibare, Rablik ve kulluk sözünün korunması anlamına gelir. Olgun (kemal) luğu Rabbe, noksanlığı kula vermek. Rablik-kulluk andlaşmasının korunmasını ifade eder. Kul, Allah ile olan andlaşmasına uymadığı zaman, durumu dinden dönen (mürted) gibi olur.

HIFZ-I ENFAS: Arapça, nefesleri korumak demektir. Kulun alıp verdiği her solukta, Mevlasını unutmaması, gaflete düşmemesidir. Nakşîlikte "nefy ü isbât" dersinde, "La ilahe illallah" zikri çekilirken, bir nefes alıp 21 defa bu güzel sözü (La ilahe illallah'ı) kalben ardarda tekrarlamak, müridde, nefes'in kıymetini ve ne derece önemli olduğu bilincini uyandırmak içindir. Kulun her nefesi, eceline doğru attığı bir adımdır. Herkesin soluğu sayılıdır. Soluk çıktımı, bir daha geri dönmez. Tasavvufta, "zaman" bilinci derinleşince, "zamansızlık" denilen sonsuzluk bilincine ulaşılır. Yani, aklın zamanlılığı, kalbin (ruhun) zaman üstülüğü durumuna dönüşür. Zaman'ın üstünde bir "tek ân" vardır. Bu yüzden olgun sûfi; çok nefesi, Rabbanî renge döndürerek tek nefes haline çevirir ki, burada, ölmeden önce ölmenin (veya zamanda zamansızlığı yakalamanın) çok ince bir sırrı vardır, iyi düşünmek gerek!...

HIFZ-I NİSBET: Arapça, nisbetin, mensubiyetin korunması demektir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makalât'ında da, şeyhe olan bey'at, bozup, ona sırt çeviren müride, "mürid-i mürted" dendiği kaydedilir. Şeyh'e bağlılığa "Hıfz-ı And", onu terketmeye "Nakz-ı And" denir.

HIFZU'L-AHD: Arapça, sözleşmeyi korumak anlamında bir isim tamlaması. Kulun, Allah'ın kendisine çizdiği emir ve yasaklara riayet etmesi.

HILM: Arapça, yumuşak başlı olmayı ifade eden bir kelime, eğer "halm veya hulm" olarak bir başka kalıptan olursa, rüya görmek anlamına gelir. Öfke sırasında kul, itidal ve sükûnetini koruyarak, gücü yetmesine rağmen, muhatabından uzaklaşabiliyorsa, bu özelliğe hilm denir. Allah da el-Halîm'dir, günah işleyen kulun cezasını hemen vermez. Belki hatasından döner diye geciktirir.

HIRKA: Arapça, bir kelime olup, Türkçe'mizde de kullanılmaktadır. Bez anlamındadır. Tarikat cihazlarından biri de, hırkadır. Dervişler hırkayı, genellikle zikir sırasında giyerler. Önü açık, yakasız, genişçe, kolludur. Mevlevîlerde resmî giysidir. Mürid, şeyhin'in huzuruna çıkarken, mescide, meydana (semahaneye) girerken hırka giyer. Ancak Mevleviler, kural olarak, sema'ya başlamadan önce hırkayı çıkarırlar. Eskiden dervişler, kazancının helâl yoldan olduğuna inandıkları kişilerden bez parçaları alırlar, bunları birbirine dikip hırka yaparlardı. Buna, yamalı anlamında olmak üzere "murakka" (Bkz. murakka) denirdi. Zamanla, kültürümüzde bir zenginlik olarak, hırka ile ilgili çeşitli atasözleri ve terimler teşekkül etmiştir. Hırka giymenin, tarikata girmek gibi bir anlamı vardır. Bu yüzden hırka, müride törenle giydirilir. Hırkanın çeşitli renkleri olabilir. Sülûku bitirenler beyaz hırka giyerler.

Güncide durur hırkamız altında künûzat
Dervişleriz, gerçi nazarda fukarayız.
Ziya Paşa

HIRKA ALTINDA ER YATAR VEYA HIRKA ALTINDA SULTAN : Zenginler, süslü elbiseler altında dünyalığın kulu iken; dervişler, kaba saba hırka içinde, süse görünüşe aldanmayan, ona tapmayan bir sultandır. Dünyaya önem verenin taptığı şey, dünya; Allah'a önem verenin taptığı varlık ise, Allah'tır. Derviş görünüşte (dıştan) yoksul, içten (özde) ise nefsine ferman okuyan, hükmünü geçiren bir sultandır. Mevlânâ, Mesnevi'nin Dibacesinde dervişleri överken, onları" hırka altında sultan" (Mesnevî Şerhi, l, 5) şeklinde tanımlar.

HIRKA ALTINDAN ÂLEMİ SEYRETMEK : Derviş, görünüşte hiç bir şeye karışmaz gibi görünürse de, o, sürekli olarak, hadiselerin ve nesnelerin, nedeni, niçini peşinde ibret almakla meşguldür. Varoluşa çok yönlü olarak katılış halindedir. Olayları doğru değerlendirmek; olayların içinde boğulmamak ve dışarıdan geniş bir perspektifle bakmakla mümkündür. Bunu şöye açıklamak isteriz. Hz. Peygamber (s) vefat ettiğinde, Hz. Ömer (r), olayın içinde boğulup değerlendiremeyerek "her kim, Hz. Peygamber (s) öldü derse, boynunu uçururum" derken, aynı olaya daha geniş bir açıdan bakan, olayda boğulmayan Hz. Ebu Bekir (r), Kur'an'dan âyet okuyarak, Hz. Peygamberin (s) ölümlü, Allah'ın ise ölümsüz olduğunu söylemiş ve isabet etmiştir.

HIRKA GİYDİRMEK : Genellikle çeşitli tarikatlarda, birine şeyhlik, halifelik vermek anlamında kullanılır. Veya tarikata giriş aşamasında başarılı olan müride, törenle bir hırka giydirilerek yola kabul edilir. Bu durumdaki kişi, artık aslî üyedir.

HIRKA-İ ALİ: Silsilesi, Hz. Ali (r)'de sonuçlanan tarikatlarda, müridin, iradesine girdiği şeyhin elinden giydiği hırka veya hırka ile beraber taca "Hırka-i Ali" denir.

HIRKA-İ BERENDÂZ: Farsça olan bu kelime hırka atmak anlamındadır. Sema sırasında, müridin, vecd galebesi sonucu, sırtındaki hırkayı atması, sembolik olarak varlıktan soyulmasını ifade eder. Buna "tarh-ı hırka" veya "remy-i hırka" denir.

Pâbürehne hırka berendaz olan bir mevlevi
Kubbe-i çarh-ı teveccüd üzre bir Anka olur.
Tâhirül-Mevlevî

HIRKA-İ EBU SAİD EL-HUDRÎ: Silsilesi Ebu Sa'id el-Hudrî'de sonuçlanan tarikatlarda, müridin, irâdesine girdiği şeyhin eliyle giydiği hırka veya, hırka ile taca denir.

HIRKA-İ ENES: Silsilesi Enes b. Mâlik'de biten tarikatlarda, müridin, iradesine girdiği şeyhin elinden giydiği hırka veya hırka ile taca denir. Hırka-i Enes, iki yönden tanınmıştır: 1. İbn Şîrîn, 2. Hasan-ı Basrî vasıtasıyla. Hırka uygulaması, istihsan ile örf haline gelmiştir. Hırka bu şekilde, emirle değil teberrükle sabittir.

HIRKA-İ FAKR U FENA: Arapça, yoksulluk ve yokluk hırkası demektir. Derviş hırkası.

Dervişlik dedikleri hırka ile taç değil
Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil.
Yunus Emre

HIRKA-İ FARUK: Faruk'un hırkası anlamında Arapça bir tamlama. Silsilesi Hz. Ömer (ra)'de sonuçlanan tarikatlarda, müridin, irâdesine girdiği mürşidden giydiği şeye denir. Bu hırka üç yönden tanınmıştır: 1. Üveys

el-Karanî, 2. Ebu Müslim el-Havlânî, 3. Ebu Sa'id el-Hudrî.

HIRKA-İ HEZARPÂRE: Farsça, bin parçalı hırka demektir. Melâmat (kınama) yolunu tutanların (dervişlerin) giydiği hırkaya denir. Çok sayıda parçaların dikilmesiyle yapıldığı için, bin parçadan yapılma hırka denmiştir. Bu hırka, şöhret değil, zühd gereği idi.

HIRKA-İ HUZEYFE: Arapça, Huzeyfe'nin hırkası demektir. Hasan-i Basrî yoluyla tanınan ve silsilesi, sahabeden Huzeyfe'de sonuçlanan tarikatlarda, müride, bağlandığı mürşidlerce giydirilen taç ile hırkaya veya hırkaya denir.

HIRKA-I İRADET: Arapça isteme hırkası demektir. Bu hırkayı giyen tâlib, artık mürid olmuştur. Bu hırkalar çeşitlidir: a) Resm hırkası: Mevlevîlerin önü açık, ayaklara kadar uzun, kollar giyilmezse dizlerden aşağıya kadar uzanır, giyilirse diz kapaklarını biraz aşar, çok geniş kollu, yakasız hırka. Bu hırka, Selçuklularda ulemanın tören giysisi idi. b) Sokak hırkası: Önü açık, genişçe, kolları, yandan dört parmak kadar uzun yakasız hırkadır.

HIRKA-İ MURAKKA'A : Arapça, yamalı hırka demektir. Melamet (kınanma) yolunu seçen dervişlerin, çok sayıda parçadan dikilmiş hırkasına denir. (Ayr. bkz. Hırka-i hezarpare).

HIRKA-İ OSMAN: Arapça, Osman'ın hırkası demektir. Silsilesi Hz. Osman (r)'a dayanan tarikatlarda, müridin iradesiyle bağlandığı mürşidden giydiği hırka.

HIRKA-İ RESMİNE: Farsça, yün hırka demektir. Bir tarikat hırkası.

HIRKA-İ SA'ADET: Arapça, mutluluk hırkası demektir. Hz. Rasulullah'ın (s) Topkapı Sarayı'nda, gümüş sandık içinde korunan hırkasına denir. Ashabdan, Ka'b İbn Züheyr (r) bir kaside tertipler ve bunu Hz. Rasûlullah (s.)'ın huzurunda okur. Allah'ın Rasulü (s) bunu beğenir ve sırtında bulunan hırkayı, Ka'b (ra)'a hediye eder. Mısır'ı fethedince, bu hırkayı Mekke Şerifi, mübarek emânetler arasında Yavuz Sultan Selim'e hediye eder. Padişahlar çoğunlukla, her Ramazan'ın onbeşinde Topkapı Sarayı'na alay (merasim bölüğü) ile gider, hırkayı ziyaret ederlerdi. Hırka-i Saadet Dairesi'nde, geceli gündüzlü kesintisiz olarak Kur'an-ı Kerim okunurdu. Bu âdet Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar devam etmiştir. Günümüzde mesai saatlerinde bu adet sürdürülmektedir. Hırka-i Saadet Dairesi Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmıştır.

HIRKA-İ SELMAN: Arapça, Selman'ın hırkası demektir. Silsilesi Selman-ı Farisî (r)'de biten tarikatlarda müridin, iradesine girdiği şeyhin elinden giydiği hırka veya hırkayla birlikte taca denir. Nakşîlikte Bekrî (Sıddikî) silsilenin ikinci halkası Selman-ı Farisî'dir. Selman-ı Farisî'den önceki 1. halka ise Hz. Ebu Bekir (r)'dir.

HIRKA-İ SIDDÎK: Arapça, Sıddık'ın hırkası demektir. Silsilesi Hz. Ebu Bekir es-Sıddık (ra)'la biten tarikatlarda müridin, irâdesine girdiği şeyhin elinden giydiği hırka veya hırkayla birlikte taca denir. Nakşîlik Hz. Ebu Bekir (ra)'den gelen bir silsileye sahiptir.

HIRKA-İ SUFİYYE: Arapça, sûfiyye hırkası demektir. Müridin, iradesine girdiği şeyhin elinden giydiği şey (şeyler) için kullanılan bir tabirdir. Bu, hırka veya taç gibi bir alâmet olurdu. Hırka giymek, tarikata girişi, mürşidle irtibatı sağlamayı ifade eder. Sahabe ve tabiin arasında hırka giydirmek (İlbâs-ı hırka) gibi bir durum yoktur. Yani emirle değil, örf ile, teberrük yolu ile sabittir. Bununla birlikte, Hz. Rasulullâh (s)'ın Ka'b İbn Züheyr (ra)'e yazdığı kasideden memnun kalarak hırkasını vermesi, Sa'd kabilesi esirleri arasında bulunan süt kardeşi Şeyma (ra)'ya ikram olmak üzere, hırkasını yere serip, üzerine onu oturtması gibi keyfiyetleri de nazar-ı dikkatten uzak tutmamak gerek. Sûfiyye arasında tanınmış hırkalar 8 çeşittir. 1. Hırka-i Sıddık, 2. Hırka-i Ömer, 3. Hırka-i Osman, 4. Hırka-i Ali, 5. Hırka-i Enes, 6. Hırka-i Huzeyfe, 7. Hırka-i Selman, 8. Hırka-i Ebu Said el-Hudrî. Bu hırkalar da çeşitli yollarla tanınmıştır: 1. Hırka-i Sıddık: a) Süleymanu'l-Hayr yoluyla, b) Ebu Bekr el-Ehvazî yoluyla c) Habib-i Kureyşî yoluyla. Ebu Bekr-i Ehvazî'ye olan isnadın rüya yoluyla sabit (emr-i menâmî) olduğu, isnad-ı hakiki şeklinde ortaya çıkmadığı kaydedilir.Vefaiyye ve Şenekiyye tarikatının hırkası budur. Habib-i Kureyşî ise, maruf değildir. 2. Hırka-i Faruk: a) Üveys el-Karanî yoluyla b) Ebu Müslim el-Havlanî yoluyla c) Ebu Sa'id el-Hudrî yoluyla. 3. Hırka-i Osman: Bu hırkanın kesik (geliş yolunun munkatı) olduğu kaydedilir. 4. Hırka-i Ali: a) Hz. Hasan, b) Hz. Hüseyin c) Kümeyi b. Ziyad, d) Üveys el-Karanî, e) Hasan-i Basrî, Hasan-i Basrî'nin, Hz. Ali (r)'den rivayetinin, muhtelefün fih olduğu kaydedilir. 5. Hırka-i Enes: a) İbn Şirin b) Hasan-i Basrî 6. Hırka-i Selman-i Farisî: Bu, hırka-i Hz. Ebu Bekir (r) içinde sayılır. 7. Hırka-i Ebu Huzeyfe: Hasan-i Basrî yoluyla. 8. Hırka-i Ebu Sâ'id el-Hudrî: Bu da, hırka-i Hz. Ömer (r)'e dâhildir. Rivayete göre, Mevlevî hırkasının önceleri önü kapalı iken, sonradan, bir sûfinin kabz'a girdiğinde ferahlamak için önünü yırtmasıyla, "ferecî" adı verilen önü açık olan bu hırka yaygınlaşmıştır. Taç ve hırkanın bir takım adabı vardır. Sırf taç ve hırka giymek, bir şey ifade etmez, onun hakkını vermek gerek... Bunun için Yunus Emre şöyle der: Dervişlik olaydı taç ile hırka Ben dahi alırdım otuza kırka. Ankaravî hırkadan maksadın; kalpteki İlâhî aşk ateşinin olduğunu kaydeder. Muhyiddin İbn Arabî, seyr ü sülük (manevî olgunlaşma yolu) da dört soyut ölümden bahseder, bunları kozmik renkleriyle şöyle sıralar. 1. Mevt-i ebyaz (beyaz ölüm): Açlık, 2. Mevt-i esved (siyah ölüm): İnsanların eza ve cefâsına katlanmak, 3. Mevt-i ahmer (kırmızı ölüm): Nefse

karşı koymak, 4. Mevt-i ahdar (yeşil ölüm): Hırka giymek.

HIRKA-İ TARİKAT: Arapça, tarikat hırkası demektir. Tarikatta olgunluk makamlarını elde eden kişilere, şeyhleri tarafından "icazetname", "hilâfetnâme" (diploma) verilirdi, icazet verme işlemi sırasında, müride, törenle hırka ve taç giydirildiği için, buna "ilbâs-ı hırka" (hırka giydirme) denir, hırka almaya da "lübs-ı hırka" (hırka giyme) tâbir olunurdu.

HIRKA-İ TEBERRÜK: Teberrük, manevî bereket demektir. Bir mürid, bir şeyhten yetişir hilâfetle icazet alır, hırka giyer. Daha sonra hilâfet alan bu mürid, bir başka şeyhten, manevî bağlılık sağlamak üzere hırka giyer. İşte buna hırka-i teberrük denir. Bir tarikata giren yetişmemiş kişi de, manevî bereket olmak üzere hırka giyebilir.

HIRKA-İ TEVBE: Arapça, tevbe hırkası demektir. Günahdan tevbeye karar vermiş, hazırlık aşamasındaki derviş (tâlib) lerin giydiği hırkaya "hırka-i tevbe" denir.

HIRKA-PUŞ: Farsça, hırka giyen demektir. Dervişler, hırka giydikleri için "hırka-puş" diye de anılırlar. Şimdi seccade-i mânâda, benim, mürşid-i kül Hırka pûşân-ı beyan benden alır feyz-i kelâm. Nef'i. HIRS: Arapça, hırslı, tamahkâr olmak, bir şeye çok düşkün olmak anlamında bir kelime. Bir şeye sahip olmak üzere, insanın tüm gücü ile çaba göstermesi

HIZIR: Arapça, yeşil demektir. Hz. Musa (s) zamanında yaşamış, veli mi, peygamber mi olduğu konusunda anlaşmazlık bulunan bir mübarek zât. Oturduğu yerdeki sararmış otlar, kalkınca yeşerdiği için, kendisine Hızır (yeşil) dendiği kaydedilir. Âb-ı hayat denilen ebedîlik suyunu, Hz. ilyas (a) ile bulup içtiği için, her ikisinin kıyamet gününe kadar bir tür dirilikle yaşadığına inanılır. Tasavvufta bast haline Hızır, kabz haline ilyas denir. Zamanın kutbuna "Hızır-ı Vakt" adı verilir.

HIZIR UĞRAMIŞ : Tükenmek bilmeyen yiyecek, içecek, para vs. gibi nesneler için "Hızır uğramış" tabiri kullanılır.

HIZIR GİBİ YETİŞMEK : ihtiyaç sahibine tam zamanında yetişip, yardım eden için bu söz kullanılır. "Kul bunalmayınca Hızır yetişmez" tabiri de, Hızır'ın genellikle darda kalanlara yardıma koştuğunu ifâde eder.

HIZIRİYYE: Hz. Hızır (a)'a dayandırılan bir tasavvuf okulu.

HIZIRİYYE: Fas'da, İbnu'd-Debbâğ (ö. 1717) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

HİCÂB: Arapça, perde, engel demektir, istenen ile isteyen arasına giren engele hicâb denir. İnsan, hicâbla, Allah'a yakınlıktan perdelenir. Bu, ya nurânî (aydınlık), ya da zulmânî (karanlık) olur. Nurânî olan ruhun nuru iken, zulmânî de, cismin zulmeti (karanlığı)dir. Nefs, akıl, sır, ruh, hafi gibi müdriklerin her birinin, kendine göre hicabı vardır. Nefsin perdeleri, şehvetler, lezzet ve lehviyyat; kalbin hicabı, Hak'dan gayrisini düşünmek; aklın hicabı, makûl mânâlara saplanıp kalmak; hafi'nin hicabı azamet ve kibriya'dır. Vâsıl kişi (olgun insan)'nin, bunlara iltifatı yoktur. Kettanî, sevabı görmek de hicabı görmek de: bir tür hicâbtır, der. Sevap görmek, kulun yaptığı ibadetine karşılık beklemesi şeklinde açıklanır. Kalbe yerleşen ve orada hakikatlerin tecellisine engel olan suretlere, maddî izlere de, hicâb denir.

HİCABU'L-İZZE, HİCÂBÛL-CELÂL: Allah'ın zatı idrak olunamaz.
O'nun zâtı, ululuk perdesi (hicâbu'l-izze) ile örtülüdür. Mal, can, vatan sevgisi ve şehvet düşkünlüğü de hicaptır.

HİCAZ: Arapça, kuşak, bele bağlanan ip, ayıran anlamında bir kelimedir. Suudi Arabistan'ın batısında, coğrafî planda ArapYarımadası'nı Kuzeyden Güneye sıradağlar halinde inerek ayıran bir dağ silsilesi vardır. Bu konumu nedeniyle, bölgeye, Hicaz (ayrılan) adı verilmiştir. Tasavvufta Mekke olarak değerlendirilir.
Zira hac ve umre ibadetlerindeki, ihram uygulaması, şehvet ve lezzetlere engel teşkil eder. Bazı büyükler, bu mübarek beldede mücavir olarak kalmayı seçmiş, kendilerini oraya vakfetmişlerdir. Zira Allah, oradaki bazı bölgeleri şerefli ve faziletli kılmıştır. Zemahşerî, sürekli Mekke'de kaldığı için, kendisine "carullah" (Allah'ın komşusu)' denmiştir.

HİCRAN: Arapça, ayrılık demektir. İç ve dış açısından Allah'tan gayrısına meyletme haline hicran denir.

HİCRET: Arapça, ayrılık demektir. Beden ülkesini terkedip, ruhlar âlemine göçü anlatan bir terim. Yerilen huyları terkedip, övülen huyları elde etmek de, "hicret" olarak tanımlanır.

HİDAYET: Arapça, irşad etmek, doğru yolu göstermek anlamında bir masdar. Hedefe ulaştıran yolu

gösterme, ona varan yolu tutma.

HİKD: Arapça, kin demektir, insanlar hakkında, kalpte beslenen ve düşmanlıktan kaynaklanan su-i zan, intikam alma duygusu.

HİKMET: Arapça, hikmet; felsefe, adalet, ilim, hilim, Peygamberlik, Kur'an-ı Kerim, incil, veciz söz anlamlarında kullanılan bir kelime. Amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilim. İnsan'ın, gücü oranında, dış âlemdeki (afâktaki) nesnelerin hakikatim olduğu gibi bilip, ona göre hareket etmesinden bahseden ilme, hikmet denir. Bu ilim, tabiî, riyazî ve ilâhî olmak üzere üçe ayrılır. Söz ve davranıştaki isabet, olanı olduğu gibi bilmek de, hikmet olarak değerlendirilir. Hikmet, Allah'ın bir ordusu olup, onunla, veli kullarının kalplerini güçlendirir. Türk tasavvuf geleneğinde, tasavvufî şiirlere hikmet denir. Ahmed Yesevî'nin "Divan-ı Hikmef'i gibi. "Kime hikmet verildi ise, ona çok hayır bahşedilmiştir" (Bakara/269).

HİKEMİYYE: Şeyh Muhammed b. Ebi Bekr el-Hikemî tarafından kurulan bir tasavvuf okulu olup, Kadiriyye'nin kollarmdandır.

HİKMET-İ CÂMİ'A: Arapça, toplayıcı hikmet demektir. Hakkı bilmek, onunla amel etmek; bâtılı tanıyıp ondan uzaklaşmak. Hz. Peygamber (s), bunu şöyle ifade eder: "Ey Allah'ım bize hakk'ı hak olarak göster, ona uymayı nasib et. Bâtılı bâtıl göster, ondan uzaklaşmaya muvaffak kıl". "Ey Allah'ım bize eşyanın hakikatini göster." Amin.

HİKMET-İ MANTUKUN BİH: Arapça, anlatılan hikmet demektir. Anlatılan hikmetler; Şeriat, tarikat hakkındaki bilgilerdir.

HİKMET-İ MEÇHULE: Arapça, bilinmeyen hikmet demektir. Çocukken ölenlerin durumu, ebedî cehennem azabı gibi, mahiyetini anlamaktan uzak olduğumuz, sadece inandığımız veya inanmamız gereken hikmetlere "hikmet-i meçhule" denir.

HİKMET-İ MESKÛTUN ANHA: Arapça, anlatılamayan hikmet demektir. Rüsum âlimlerinin ve avam tabakasının anlayamadığı hakikat sırları. Bu konuya şu hadis örnek getirilir: Peygamber Efendimiz (s), bir gün ashabıyla Medine sokaklarından geçerken önüne bir kadın çıkarak, yemin ile bahçesine davet eder. Hz. Peygamber (s), ashabıyle birlikte bu davete icabet eder. Görür ki, kadıncağızın çocukları, alevli bir ateş etrafında oynuyorlar. Kadın, Hz. Peygamber (s.)'e "Ya Rasulallah Allah mı kullarına daha merhametli, yoksa ben mi çocuklarıma daha merhametliyim?" diye sorar. Hz. Peygamber (s)'e "Allah daha merhametlidir. Çünkü erhamürrâhimin (acıyanların en acıyanı) dir." karşılığını verir. Kadın bunun üzerine "çocuklarımı ben, hiç şu âteşe atmayı ister miyim?" sorusunu yöneltir. Hz. Peygamber (s) "hayır" karşılığını verir. Bunun üzerine kadın "öyleyse kullarına daha çok acıyan Allah, kullarını ateşe nasıl atar?" deyince, Hz. Rasulullah (s) gözlerinden yaşlar dökerek "bana böyle vahyolundu" cevabını verir. işte bu tür ince sırlar, herkese anlatılmaz. Zira dinleyen anlamaz ve bunun sonucu olarak da sapıtır.

HİKMETİNDEN SUAL OLUNMAZ : Allah hiçbir şeyi boşa yaratmamıştır (Al-i İmran/191). Yarattığı herşeyin bir hikmeti vardır. Bu, herşeyin hikmetinin anlaşılmayacağını, bilinemeyeceğini, bu yüzden de ona, "hikmeti nedir?" diye soru sorulamayacağını belirten bir atazözüdür. "... Yaptığından sorulmaz..." Enbiya/23.

HİLAFET: Arapça, halifelik, imamet, emirlik gibi anlamları bulunan bir kelime, islâm devletlerinin yöneticilerine halife denirdi. Taftazanî'ye göre hilafet; Hz. Peygamber (s)'den halef olarak, din ve dünya işlerindeki genel başkanlığa denir. Tarikatların hemen hemen hepsinde, şeyhlik makamına hilâfet denilir. İnsan-ı Kâmil'e, Allah'ın esma ve sıfatlarını ortaya çıkardığı için, halife denilir. Allah'ın ruhundan bir soluk olduğu için, her insan bilkuvve halifedir. insanın bir kul olarak, bunu bilfiil ortaya çıkarması gerekir. Emanet sadece insanda olduğu için, Allah'ın 99 ismini ortaya çıkarabilire kabiliyeti, varlıklar âleminde sadece insana verilmiştir. İki türlü hilâfetten bahsedilir.

1 . Hilâfet-i Kübra : Bu zahiri dünyanın reisliğini ifade eder.
2. Hilâfet-i Suğra : Batînî âlemin reisliğini gösterir.

Yine ikinci bir hilâfet-i kübra, hilâfet-i suğra ayırımı vardır ki, ilki, tarikatta kol oluşturabilme yetkisine sahipliği ifade ederken, ikincisi, bulunduğu tasavvuf okulunun dairesi içinde görev yapar.

HİLÂFETNÂME: Tasavvuf okulunu usulünce bitirmeyi başararak, irşad (uyarma, doğruyu göstermek) kabiliyetini elde eden kişiye, mürşidlik yapabilirliğini göstermek üzere, şeyh tarafından bir belge verilirdi ki, buna, hilafetname veya icazetname denirdi. Eskiden, icazet verme işi yoktu. Ancak, zamanla müteşeyyıh

denen sahte şeyhler çoğalınca, bu usûle başvuruldu. Ancak bu yolun sahtecileri, varlolmaya ne yazık ki, devam etmişlerdir.

HİLALİYYE: Şeyh Muhammed Hilâlü'r-Rûhü'l-Hemedâniyyü'ş-Şâfiî (ö. 1147/1734) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu olup, Kadiriyye'nin kollarındandır.

HİL'AT: Arapça, hediye olarak verilen elbise demektir. Tam olarak kaftan anlamına gelir. Padişahlar ve vüzera tarafından giydirilen şeref elbisesine de hil'at denir. Tasavvufta, ilâhî lütuf veya Allah'ın sâlik'e olan bağışını ifade eder.

HİL'AT-İ UBUDİYYET: Arapça, kulluk giysisi demektir. Allah'ın kuluna yaptığı en büyük ihsanı, ona kulluk elbisesi giydirmesidir.

HİLLET: Arapça, dostluk demektir. Kulun kendi sıfatlarını terkedip, Hakk'ın sıfatlarıyla süslenmesi. Tasavvufta hillet sembolü, Hz. ibrahim'dir. Bu yüzden ona, ibrahim Halilullah denir.

HİMMET: Arapça, azim, enerji, istek, arzu, meyi, şevk gibi anlamları olan bir kelime. Bir olgunluk hali veya kulun bir şeyi elde etmek üzere kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesi. Allah'ın icabeti sonucu vuku bulur; tesir Allah'tandır, kul ise duacı olarak vasıtadır, yoksa kul hiçbir zaman Allah (c) olamaz. Velilerin bu anlam çerçevesi içerisinde şekillenen gücü, Arapça şu atasözüyle anlatılır: Himmetü'r-ricâl takla'u'l-cibâl (Allah adamlarının himmeti, dağları yerinden oynatır).

Sülük ile ilgili derecelerin ilkine himmetu'l-ifaka, ikincisine de himmetu'l-enefe denir. İlki sâliki, geçici (fani) olanları terkedip, sürekli (bakî) olanı istemeye yönlendirir, ikincisi amele karşı sevap istemeye sevkeder ki, bu durumda sâlik, Hakk'a, ihsan üzere ibâdet eder. Yine o, yaklaşmayı taleb etmek için Hakk'a teveccühden geri kalmaz.

Dem-i Mesih'den etsen recâ-yı himmet der,
Bu deyr-i köhnede biz de duaya muhtacız.
Koca Ragıb Paşa

HİMMETİYYE: Himmet Efendi (ö. 1095/1684)'nin kurduğu bir tasavvuf okulu olup, Bayramiyye'nin kollarmdandır.

HİMMETU ERBÂBİ'L-HİMEMİ'L-ÂLİYE: Arapça, yüce himmetlere sahip olanların himmeti anlamında, zincirleme bir isim tamlaması. Sulukta üçüncü derecenin himmetidir. Bu derecede, sadece Hakk'a bağlanılır, O'nun gayrisine iltifat edilmez. Buradaki sâlik, hallere, makamlara, isimler ve sıfatlarda duraksayıp kalmaya razı olmaz; onun hedefi zâtın aynından başkası değildir.

HİMMETU'L-ENEFE: Arapça, keskin himmet demektir. Sulukta ikinci derece budur. Bu, enefe sahibini amel karşılığı ecir isteğine götürür. Öyle ki, sonunda, kalbine Allah'ın sevap olarak vâdettiği şeyin beklentisi, meşguliyet olarak gelir. Hakk'ı müşahededen geri durmaz. Allah'a ihsan üzere ibadet eder. Allah'a yaklaşmayı istemeye devam eder.

HİMMETU'L-İFÂKA: Arapça, bolluk ve iyilik himmeti demektir. Sülük (manevî tekamül eğitim; yolun) da, himmet derecelerinin ilki olup, bu derecede olan sâlik, faniyi terkeder, bakiye talib olur.

HİNDİYYE: Kâdiriyye'nin kollarından biri.

HİS : Arapça bir şeyi iyice bilmek, yakîni elde etmek, demektir. Nefsin sıfatından ortaya çıkan şekil. Amr el-Mekkî şöyle der: "Bir kimse, vecd galebeleri sırasında bir şey hissetmedim derse, bu yanlıştır. Zira o, hislerin yokluğunun, ancak hisle olacağını idrak edememiştir."

HİTÂM: Arapça, birşeye mühür basmak, birşeyi tamamlayıp, sonuçlandırmak anlamında, bir masdar. Olgunluk ve yücelik derecelerinde, nihayete ulaşmış kâmil insanın makamına, hitâm denir.

HİZMET: Aslen Arapça olan bu kelime, Türkçe'mizde de aynı manada kullanılır. Tekkeye yeni giren, ilmin lezzetini tatmamış, hallerin nefesleriyle uyanmamış sâlikin durumu, hizmet olarak değerlendirilir. Himmet, hizmete bağlıdır: "Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder." (Muhammed/7) âyetiyle, bu espiriye işaret olunur. Nefsini terbiye etmemiş kişilerin, çoğu zaman yaptığı hizmet, onun Allah (c) rızasına ulaşmasına perde olur. Hizmet de putlaşabilir.

HİZMET DEĞİŞTİRME : Mevlevî ıstılahıdır. Mutfağa, 1001 hizmet günü başlangıcı olmak üzere, yeni bir mürid (can) gelince, orada hizmet değişikliği söz konusu olurdu, mesela ayakçılık yapan biri, yeni mürid geldiğinde, bu görevini ona terkeder, kendisi başka bir hizmete verilirdi. Bir mürid, birden fazla hizmete koşabildiği gibi, çok sayıda mürid bir hizmeti yerine getirebilirdi.

HİZMET-İ MERDAN: Farsça, erkeklerin hizmeti demektir. Müridlerin tümünün birlikte yapmak zorunda olduğu işler vardı ki, buna, "hizmet-i merdan" (erkeklerin hizmeti) denir. Müridlerin tek başına gördüğü işe sadece, hizmet denirdi.

HİZMETSİZ YOL ALINMAZ : Hizmetin, insanı olgunlaştıran bir yönü olduğuna işaret eden, bir deyiş.

HİZMET TAMAM OLICAK : Mevlevîlikte, bir müridin 1001 gün süren hizmet çilesinin sona ermesi. Dış Meydancı bu duruma gelen müride, bir hafta önce "erenler, hizmetin tamam oldu" diye duyuruda bulunurdu.

HİZMET TENNURESİ : Mevlevî tennurelerinden birinin adı. Diğer tennurenin adı "Semâ Tennuresi" idi. Sema tennuresi, hizmet tennuresinden daha uzun olur ve semâ esnasında şemsiye gibi açılırdı.

HODBİN: Farsça, kendini iyi gören yani bencil anlamında bir kelime. Kendini beğenmek. Kibirin çeşitli yönlerinden biridir. Yerilmiş bir ahlaktır. Mukabili işar olup, merkeze kendini değil başkasını koymayı, kendinden önce, başkasını düşünmeyi ifâde eder.

HORA GEÇMEK: "Horden" mastarı Farsçada "yemek" anlamında olup, "hor" kelimesi, bu masdardan türemiştir. "Hora geçmek, bir şeyin makbul olduğunu bildiren bir ifâdedir. "Hora geçirdik": Bir şeyi yedik anlamına gelir.

HORASAN ÇERAĞI : Bektaşî tabiri. Cem Ayinlerinde bir kandil veya mum yakılırdı. Ocakta yakılan bu kandil veya muma, Horasan Çerağı adı verilirdi. Diğer mum ve kandiller, Horasan Çerağı'ndan alınan ateş ile yakılırdı. Çerağcının mumları yakmak için kullandığı muma, "delil" denirdi.

HORASAN ERLERİ : Horasan, Melâmetîliğin benimsenerek odaklaştığı bir yer olarak tanınmıştır. Melâmet özelliğini taşıyan kişiler, işte bu yüzden, Horasan bölgesinden olmasa bile, "Horasan Eri" diye anılır. On iki imamın sekizincisinin mezarı, Horasan bölgesinde Tus'da olduğu için, imam Aliyyü'r-Rıza b. Musa Kâzım'a, Şâh-i Horasan denir. Horasan erleri, Anadolu topraklarının İslamlaşmasında önemli rol oynamışlardır.

HORASAN POSTU : Bektaşî tabiridir. Meydanda, kıble doğrultusunda, ocağın yanıbaşında, kandilin tam altında olmak üzere, yere serilmiş siyah post. Bu post, Hacı Bektaş-i Veli makamıdır. Dede baba bile, bu posta oturamazdı.

HOR BAKMAK : Küçük ve bayağı görmek. Derviş, âlemi Morlukla görecektir. Yani, kendi dışında herşeyi, iyi ve güzel görecektir. Bir başka deyişle, dış âlemde iyi ve güzeli yakalayabilmelidir. Şeyhin biri, dervişleriyle giderken bir kedi leşiyle karşılaşırlar. Dervişler, leş halindeki kedinin kokusundan tiksinir, kimisi yüzünü çevirir, kimisi yol ortasına atana kızar, Şeyh ise "ne de güzel tüyleri varmış" der, geçer gider. Güzeli yakalayabilmek için, güzelliği önce içte gerçekleştirmek gerekir.

HORİ: Farsça, zillet, meskenet demektir. Alçakgönüllülük. "Kim tevazu ederse, Allah, onu yüceltir" (Hadis).

HOŞ GÖRMEK : Her şeyin iyi yanını görmek. "Eşyada aslolan ibahattır" şeklindeki kural, her şeyin özü itibariyle, hakikati itibariyle güzel olduğunu gösterir. Maddedeki öz üzerine inşa edilmiş olumsuz nitelikleri aşıp, ardındaki hakikatin güzelliğini yakalamak, tasavvuf! ruh eğitiminde büyük önem arzeder. Allah'ın Gaffar, Settar, Halim, Rauf, Rahim, Afüv, Gafur sıfatları, hoşgörme ekseni etrafında hâlelenen ince bir espiriyi içerirler. Hoş görmeyi ahlak edinenlerde, Allah'ın bu saydığımız ahlâkı tecellî etmiş olur.

Elif üstün ötürü, pazar eyle götürü.
Yaradılanı hoşgör, Yaradandan ötürü.
Yunus Emre

HU : Arapça "O" anlamında munfasıl zamir olup, İlâhî isimlerdendir, yani Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Allah'ın zâtını ifade eden, mutlak gayb olan hüviyeti. Zikr, önceleri üç, yedi isimle icra edilirken, sonraları oniki isim ile yapılmıştır. Bazı âlimler "Hû, Hû" diye zikir çekmeyi caiz görmemiş ise de, Muhakkıklar ve Sufilerin arifleri, Allah lafzının, O'nun ulûhiyyet mertebesine delâlet ettiği gibi, "Hû" lafzının da "gaybet-i zât ve hüviyet-i batınî" ye delâlet edeceğine hükmetmişlerdir. "Hû" ile ilgili deyişlerden bazısı şunlardır: Bir işin

bittiğini belirtmek için, "Ya Hû" veya "artık bu işe yâ Hû dedik" denir. Şeyh Galib'in şu beytinde, "ya Hû" bir işin bitmesi anlamında kullanılır:

Süzülüp o çeşm-i âhû dedi zevk-i vasla ya Hû
Bu değildi neyleyim, bu; yolum intizara düştü.

Birisi çağırılırken "Ya Hû" veya "Komşu, Hû" denilir.

Dervişlik edeplerinden biri de, eşine adıyla hitap etmek yerine "Hûcuğum" veya "Yâ Hûcuğum" inceliğiyle seslenilir.

Bazı gülbangler, gerçeğin Allah katında makbul olduğunu, onun niyaza layık olduğunu bildirmek üzere, "Gerçeğe Hû" sözüyle biter.

Mevlâna çoğu zikrini Allah veya Hû sözleriyle yaparmış:

Hû derim,
Her gece kudsiler üzerine gönülden Hû Hû derim.
Mevlâna.

Ey safa ehli sûfi, gönülden Allah Hû de
Ey vefalı âşık, candan Allah Hû de
Mevlâna.

Safha-i sadrından dâim âşığım efkârı Hû
Şâkirin şükrü Hû Allah'ı zâkirin ezkârı Hû
Ravza-i Hû'yu makam et ey Cemâl-i Halvetî
Tâ vücûdun mülküne keşfola bu esrar-ı Hû
Cemâlî-i Halvetî

HUB: Arapça, sevgi, su kabarcığı gibi anlamları olan bir kelime. Allah'ı sevmek, dünyayı sevmek, makam ve mevkiyi sevmek, hep bu kelime ile açıklanır.

HUBNÂNİYYE: X. Yüzyılda ortaya çıkmış bir Hulûliyye kolu. Allah'ın kula hulul ettiğine (girdiğine) inanan görüş sahiplerine, "Hulûliyye" denir. Ehl-i Sünnet bu görüşü şiddetle reddetmiştir.

HUBS: Arapça, herhangi birşeyin kötü, çirkin ve bozuk olması anlamında kullanılan bir masdar. Mekruh (çirkin) olan şeylere, hubs denir. Âlem, vahdet-i vücûd telakkisine göre Hakk'ın suretidir. Bu yönüyle âlem, temelde iyidir. "Eşyada temel veya esas olan ibâhattır", şeklindeki mecelle kuralının bu espiriye dayandığı şüphesizdir. İnsan, iki sünnet üzere olup, iyiyi kötü vasıtasıyla bilir. İnsan habis (pis)'i tadarak bildiği halde, tayyib (iyi)'i tadmadan bilir. O, kötülüğü tatmadan, kötü vasıtasıyla iyiyi idrakle kendini meşgul eder. Kötünün, nefsinden uzak kalması durumu, "iyi" sonucunu verir. İşte bu yüzden, iyinin varlığına delâlet eden kötünün, âlemden kalkması, sahih olmaz.

HUCCETU'L-HAKK ALE'L-HALK: Arapça, Hakk'ın halk üzerindeki delili anlamına bir ifade. Hakk'ın halk üzerindeki delili, kâmil insandır: Hz. Adem (a) gibi. "Ey Adem (a)! onların isimlerini say" (Bakara/31) âyetinden "gizlemekte olduğumuz şeyler" (Bakara/33) âyetine kadar, Hz. Adem (a)'ın, melekler üzerine delil oluşu bu konuda örnek gösterilir.

HUCUB: Arapça, hicab kelimesinin çoğulu olup, perdeler, engeller anlamına gelir. Kalpte Hakk'ın tecellisine, engel teşkil eden kevnî-şekil izlerine hucub denir.

HUDA: Arapça, hidayete götürmek, doğru yolu göstermek, irşad etmek anlamlarını ifade eder. Matluba, hedefe ulaştıran yol. Dört tür yol vardır: 1- Sâlik-i Sırf : Nefsin sıfatlarından tamamen kurtulamayanlar, şeriat ve tarikatı iyi bilseler bile mürşid olamazlar. Bunlar sâlik olma özelliğini aşamamıştır. 2- Meczûb-ı Sırf : Akıl nurları, aşk ateşi ile yanmış bu kişiler de, mürşid olamazlar. 3-Sâlik-meczûb : Bu gruptakiler sekr'den sahv'a gelemediği ve temkine ulaşamadığı için mürşid olamazlar. 4- Meczûb ve Sâlik : Cezbesi suluktan önce olduğu için, temkine ulaşmış, mürşid olmaya layık kişilerdir.

HUKK: Arapça, haklar demektir. Hakka nisbet edilen herşey hukuk, nefse nisbet edilen herşey de huzûzdur. Birinin olduğu yerde diğeri yoktur. Bir görüşe göre, nefsin hukuku, yaşamı ve devamının bağlı olduğu şeydir. Hazlar ise, bunun üzerine ziyade olan şeydir.

HÜLLE: Arapça, yeni ve güzel elbise, kadın, silah, astarlık kumaş anlamında kullanılan bir kelime. Cennet elbisesi. Hz. İdris'in cennetliklere hülle diktiği söylenir.

Pazarından gül alırlar, satarlar
Kokladıban canı cana katarlar

Gerçekleri bir kıl ile yederler
Mü'minlere hülle donu biçilir.
Kul Himmet

HULUK : Arapça, huy, seciye, din ve adet gibi anlamlar içeren bir kelime olup çoğulu ahlâk'tır. Üzerinde fazlaca düşünmeye gerek kalmadan, iyi davranışların ortaya çıkmasını sağlayan meleke.

HULUL: Arapça, içice girme anlamında bir kelime. Allah'ın bazı şeylere veya kişilere girmesine hulul denir. Bu inancı taşıyana "Hûlûlî" inanç sistemine "Hulûliyye" denir.

HULÛLİYYE: Allah'ın bazı sıfatlarının insana hulul ettiğine inanan ve bu halde iken haramlar helal imiş gibi işleyen, sahte, İslâm dışı tasavvuf erbabı.

HUM: Farsça, fıçı, küp gibi anlamlara gelir. Durulan, beklenen yer. Hum-i aşk!: Aşk küpü. Yesevilerin tefe'ül ettikleri bir küp.

HUMAR : Arapça, sarhoşluk demektir. Vuslat makamından kesiklik yolu ile değil, kahır yoluyla geri dönmek.

HUM-HANE: Farsça, küp, şarap mahzeni, meyhane demektir. Aşk duygularının oluştuğu kalp âlemî, zahirî tecelliler âlemi. Tasavvufta Hum-hane gönül olarak değerlendirilir.

HUM-I AŞK: Farsça, aşk şarabının küpü demektir. Aşk heyecanı ile şaşkın çılgın, yorgun düşmüş aşıkın kalbi.

HUM-I VÜCÛD: Varlık küpü. Bunun kırılması gerekir.

HUMİSTAN : Farsça, şarap mahzeni, meyhane demektir. Humhane ile eşanlamlıdır.

HUMÛL : Arapça, ismi cismi bilinmemek, adsız, nişansız olmak anlamındadır. Şöhretten kaçmak, zelil ve miskin görünmek.

HURDE-İ TARİKAT: Farsça, hurda, ezilmiş, parçalanmış demektir. Mevlevi tabiridir. Tarikat ile ilgili ufak tefek malûmatlara "hurde-i tarikat" denir.

HURİYYE: Kendilerinden geçtiklerinde cennet hurileriyle cinsi ilişki kurduklarını ileri sürenler.

HURKA : Arapça, yanmak demektir. Sâlikin aşk ateşiyle içinin yanması. Nar (ateş) ile de yanılır, Nur (ışık) ile de. Nur ile yananların, hem kendilerini, hem de etrafındakiler! aydınlattığı kaydedilir. "Tasavvuf bir hurka (yanma) idi, hırka haline geldi. "Yani tasavvuf bir yanma işiydi, zamanla şekil ve kıyafet haline dönüştü.

HURŞÎD : Farsça, güneş demektir. Zat-i Ehadiyyet. Güneş vahdete, ay kesrete işaret eder.

HURUF: Arapça, kelime, dil, lehçe anlamlarına gelen "harf" kelimesinin çoğuludur. Ayan-ı sabiteden olan basit hakikatlere hurûf denir.

HURUF-I ÂLİYAT: Arapça, yüce harfler demektir. Ağacın çekirdekte gizli olduğu gibi İlâhî, Zatî şe'nler de, gayblerin gaybinde gizlenmiştir.

HURUFİYYE: Fadlullah Hurufî (800/1398) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Orta yoldan ayrılmıştır.

HUSREVÂN: Farsça, padişahlar demektir. Büyük veliler, evtâd ve ebdal, husrevan olarak anılırlar.

HÛ SALA: Mevlevîlik tabiridir. Mukabeleye davet için yapılan çağırış "Hû Sala" şeklindedir. Yemeğe davet de aynı çağrıyla yapılırdı.

HUSUS: Arapça, hususilik anlamındadır. Müminler içinde, Allah'ın hakikat, hal ve makamlar tahsis ettiği kişilere, ehl-i husus denir. Husûsu'l-husus, halleri, makamları geçmiş, tevhid ve tecrid ehlidir. "Sonra Kitabı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi muktesid (orta giden) dir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lütuf budur." (Fatır/32) âyetindeki muktesidler ehl-i husus, sabıklar da ehl-i husûsu'l-husûs'tur.

HUŞ DER DEM: Farsça her an uyanık olmak demektir. Nakşî ıstılahıdır. Sûfilere göre, her insanın soluğu "ha" sesi şeklinde vücûda girip çıkar. Bu, "hâ-yı hüviyet" e işarettir. Bu bakımdan insanoğlu, her nefesde istese de zikir çekmektedir, istemese de... Ancak, insan olayın farkında olmadığından, bu zikir sayılmaz. Tıpkı uykuda sayıklanan söz gibi bir fayda vermez. Zikir hali, her an Allah'ı düşünen kimse için mevcuttur. Tasavvufi olgunluk eğitimi, ihsan şuurunu sağladığı için, bu durumda olan kişiler, her an uyanıktır.

HUŞU: Arapça, itaat etmek, boyun eğmek, tevazu göstermek, korkmak gibi manalara gelir. Hakk'a boyun eğmek. Kalbin, Hakk'ın önünde hazır bulunmasına da, huşu denmiştir. Hasan-î Basrî huşû'yu; "Kalpte, Allah korkusunun sürekli olarak bulunmasıdır" diye ifade eder. İnsanın kendini alçak gönüllü ve mütevazi kılmasına huşu dendiği gibi, huzû'nun da aynı manaya geldiği kaydedilir. Namazdaki huşû'nun, kulu felaha (kurtuluşa) erdirdiği âyetle sabittir (Mü'minûn/1-2). Namazdaki huşû'nun nasıl olacağı şu şekilde tanımlanmıştır: Kulun, namazda, sağ ve solundakini bilemeyecek derecede, kendini Rabbisine vermesi. Kuşeyrî, Hakk'ın heybetinin kalpte hissedilmesini, huşu olarak değerlendirir.

HUŞYARİ: Farsça, ayıklık demektir. Sâlikin sarhoşluktan kurtulması.

H UZU: Arapça, eğilmek, tevazu göstermek demektir. Kulun, nefsini hakir görmesi. Zira, nefsin kibir sahibi olması, bir çeşit şirktir. Huzû, huşu ile eş anlamlı olarak kullanılır.

HUZUR: Arapça, hazır olmak, gelmek demektir. Huzurun zıddı gâib olmaktır. Halktan gâib olan Hak ile, Hak'dan gâib olan da halk ile huzura erer. Kalbin, Hakk'ın yanında hazır bulunmasına huzûr-ı kalb denir. Mevlevî tabiri olarak huzur, Konya'daki türbe ve merkezî tekkeye denir. Nurî şöyle der: "Ben kaybolunca ortaya O çıkar, ben ortaya çıkınca O kaybolur."

HUZURA GİTMEK : Mevlevî tâbiridir. Mevlevîliğe mensub müridin Konya'ya gidip, Hz. Mevlanâ'nın türbesini ziyaret etmesine, "huzura gitmek" denir.

HUZUZ; Arapça, nasip, pay, saadet, şans, şanslı anlamına gelen "hazz" kelimesinin çoğuludur. Bundan, nefsin payı anlaşılır. Nefsin arzu ve isteklerine huzûz denir. Hukukun olduğu yerde huzûz olmaz. Zira ikisi birbirinin zıddıdır. Hakk'ın isteklerine hukuk, nefsinkine huzûz denir. Hukuk, haller makamlar, marifetler, irâdeler, maksûd, muamelât ve ibâdetlerden ibarettir. Tayalisi er-Râzî şöyle der: Hakların ortaya çıktığı yerde hazlar (huzuz) kaybolur. Huzuz ortaya çıkınca da hukuk kaybolur.

HÜCRE-İ DERVİŞANE: Bir veya iki kişinin kalabileceği küçük oda. Hücre-i fakirane ifadesi de, aynı mânâda kullanılır. Tekke hücreleri, böyle küçük olurdu.

HÜCRE GÜLBANGİ : Mevlevî tâbiri. Hücreye girerken okunan gülbang. Şöyledir: İnayet-i Yezdan, himmet-i merdân, mekin ü mekân ve safa-yı zemin ü zaman çerağ-ı rûşen, fahr-ı dervişân, zuhûr-ı iman, kanûn-ı merdân, dem-i Hazret-i Mevlânâ, Hû diyelim Hû.

HÜCRE KÜŞADI : Farsça, küşad açmak demektir. Mevlevî tâbiridir. Hücreyi açmak demektir. Çilesini bitirip hücresine çıkan derviş (can), üç gün hücrede halvette kalırdı. Üç gün sonra meydancı gelir, kapı ve perdesini açardı. Bu halvet müddetinin bittiğini ve o müridin dergâh içinde gezebileceğini gösterirdi. Hücre açılması demek olan hücre küşâdı, buradan kalmıştır.

HÜCRE-NİŞÎN: Farsça, hücrede oturan demektir. Mevlevî tabiridir. Mevlevîlikte hücreye yerleşebilmek için, çile denilen 1001 günlük bir hizmet süresi gerekliydi. 1001 günlük hizmet bitince, mürid törenle hücreye çıkar (yerleşir) di. Hücre-nişîn (hücrede kalanlar) ler her sabah namazından sonra, murakabe yaparlar, ardından toplanıp beraberce zikir çekerlerdi. O bitince, hücrelerine gidip, evrâd-ı şerif ve zikirle meşgul olurlardı. Hücre-nişînler zorunluluk olmadıkça, mesela ibâdet, ziyaret gibi bir vesile söz konusu olmadıkça, tekkeden dışarı çıkamaz, mutfakta 1001 hizmet gününün başlarında bulunan yeni müridlerle, kalpten kalbe zulmanilik yansımasına engel olmak üzere, ihtilât etmezlerdi. Zaruret olmadıkça, halk ile de ihtilât etmezler, ihtiyaçlarını pazarcılar vasıtasıyla aldırırlardı.

HÜCREYE ÇIKMAK : 1001 mutfak hizmeti çilesi biten derviş, o gün hamam töreni ile aynı gün, mebde-me'âd sırrı olmak üzere saka (sucu) yerine oturtulurdu. Yine o gün, ikindiden sonra hücreye çıkmadan önce, meydancı vasıtasıyla, şeyhin huzuruna çıkarılır, Şeyh tarafından sikkesi tekrirlenirdi. O gün, ya Pazartesi'ye, da Cuma'ya tesadüf ettirilirdi. Yemekten sonra, meydan-ı şerif'de, resm (tören) ve tarikat geleneği üzere, ihvanın cümlesiyle müsafaha eder, ondan sonra, Meydancı'nın beraberliğinde hücresine gönderilirdi.

HÜCUM: Arapça, ansızın hücum etmek üzerine saldırmak anlamına bir masdar. Nefs, nevadan uzaklaşıp, Hakk'a rağbet edip şehvetlere meyletmezse, yücelmeye muvaffak olur. Bu güçlü yöneliş, hâlis olan nefsi, Allah'a yaklaşma ve matlûbu isteme yolunda mesafe aldırır. Bu, bir tür nefis cihâdıdır. Sâlik, nefsini derin bir denizde bulursa, orada yüzmeye başlar. Yahut korkunç bir sahraya düşerse, ona dalar gider, yahut da bir ateşle yüz yüze gelirse, hücumla ona karşı koyar. Hücuma yakın anlamda olmak üzere, galebe de kullanılır. Vaktin kuvvetiyle kalbe gelen şeye, hücum denir.

HÜDAFÜRUŞ: Gösteriş yapan sofu.

HÜNKAR: Hünk Farsça'da bahtlı, sa'detli anlamına gelir. Hünk, ar ism-i faili ile birleşerek hünkâr olmuştur. Osmanlı Padişahlarına hünkâr denirdi. Bu tâbir, ehlullahın büyükleri için de kullanılırdı. Mevlana Celâleddin-i Rumi'ye Molla Hünkâr denirdi.

HÜRRİYET: Arapça, özgürlük demektir. Allah'tan başkasının kulu ve kölesi olmamak. Bir başka deyişle, hatırın, Allah'tan gayrisine bağlanmamasıdır. Hürriyet çeşitlidir: 1- Avam (halk) tabakasının hürriyeti, şehvetin köleliğinden uzaklaşmak şeklindedir. 2- Havassın hürriyeti, Hakk'ın iradesinde, iradelerini fani kıldıkları için, isteklerinin köleliğinden kurtulmak olarak tecelli eder. 3- Havvassu'l-Havassın hürriyeti ise, nurların nurunun tecellisinde boğulmak üzere, eserler ve şekillerin esaretinden sıyrılmak olarak tanımlanır. Cüneyd, hürriyeti, arifin son makamı olarak değerlendirir. Bişr "Allah seni hür yarattı, öyleyse bu yaratılışını muhafaza et" der. Sâlik hürriyetini elde edince, Allah'a sadık bir kul olur, ona ihlasla taat eder. Allah'ın kazasına sabırlıdır. Verdiği rızktan hoşnuttur.

HÜSN: Arapça, güzellik demektir. Zâttaki kemaldir ki, sadece Hakk'da bulunur. Âlemdeki bütün güzellikler, O'nun güzelliğindendir. Hüsn, ilâhî güzelliktir.

HÜVİYYET: Bir şeyin hakikati, mahiyeti. Bütün varlıklara sirayet eden mutlak varlık. Ağaç, kayıtsız şartsız çekirdeğin içinde bulunduğu gibi, gayb alemindeki bütün hakikatleri ihtiva eden mutlak hakikat.

HÜZÜN: Arapça, üzüntü demektir. Hüzn, sûfiyyenin hayat ve suluklarında vasıflarındandır. Ayrılığa düşen kalbin bulunduğu kabz (tutukluk) haline, hüzün denir. Hüzn, kalbi incelterek sevinç ve neşeyi istemekten men eder. Dekkâ, kulun senelerce alamadığı yolu, hüzn ile bir ayda alacağı kanaatindedir. Haberde şöyle gelmiştir: "Allahü Tealâ her hüzünlü kalbi sever." Sûfiyyeye göre hüzn, kulun hasenatının artmasına vesiledir. Onun her ne zaman dünya ile ilgili keder ve hüznü artarsa, âhirette de sevabı artar. Yine Selef-i Şalinin şöyle der: "Her şeyin bir zekâtı vardır. Aklın zekâtı, hüznün uzamasıdır." Bir hadis-i şerif'de Hz. Rasulullah (s) "Eğer benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız." (Suyutî, Camiu's-Sagir, Ebuzer rivayet etmiştir.) buyurmuştur. Ayet: "Çok ağlayınız, az gülünüz".

I - İ

IRAKIYYE : Muhammed b. Irakî el-Musavî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okuludur.
ISTIFA: Bir şeyin güzidesini seçmek, tercih etmek manasına Arapça bir kelime. Tasavvufta seçilmiş kul, baştan beri İlâhî tutuşun altında rehindir. Hakim Tirmizî, müctebânın da seçilmiş (Mustafâ) olduğunu söyler. İşin başında kendisi için hazırlanan mertebe dolayısıyla, bu kişinin nefsi gitmemiştir. Durum böyle olmasa bu nefis, ikram edilmiş aziz bir makama helal olurdu. Bu sebeble o, nefsi ve seçilmişlik makamı arasında tam bir engel ile perdelidir. Hatta bu, Allah'ın ata (bağış) lan konusunda kalbe iştirak etmez, ancak Allah, inayeti (manevî yardımı) ile bu nefsi kendisine dost edinir. Bu nefse Allah, dayanacağı miktarda ilhâmî bağış nurlarını, azar azar döker. Sonunda o kulda, arzular ve dünya şehvetleri kaybolur. Böylece Allah, onu yakınlık ve bağış tatlılığı ile sarhoş eder. O vakit, büyük yakınlık makamına ulaşır. Kalbten alman şey, bu makamda alınır. Burada kalp ile onun arasında bir engel bulunmaz. Zira bu durumda o, nefsin şehvetlerle kirletemeyeceği derecede, Allah'a boyun eğmiştir. Nefsinde istek ve şehvet kalmamıştır. Artık her şey, Allah'ın dilemesi ve takdiri ile olmaktadır. Bu nefis, kendi isteği ile Allah'a teslim olmuştur. O sırada kalple beraber nefis, mülkten mülke, mertebeden mertebeye intikal etmektedir. Bu gidişin sonunda o, büyük sıddıkiyet makamına kavuşur. Bu büyük makamı, Allah kendi huzurunda bu nefis için hazırlamıştır. Bu makama ulaşır, kendisine açılır, sonra döner ve Allah'ın kabzası (kontrolü) 'nda olur. Nitekim Allah En'am Sûresinin 87. âyetinde şöyle buyurmuştur: "Onları seçtik ve doğru yola erdirdik", istifa, Allah tarafından seçilmedir, hidayet de yine Allah tarafındandır. Yine Hac Sûresi 75. âyetinde şöyle buyrulur: "Allah, insan ve meleklerden

bazılarını resul olarak seçti". Başlangıcın nefsin ile, seçilmen ise, nefsinden dolayıdır, istifa konusu, bazı sûfilerce şu şekilde yorumlanır: istifa; Allah'ın kulun kalbini, kendisini tanımak üzere boşaltması, neticede bu, marifetin, kalpte safâyı yayması demektir. Bu dereceye ulaşma konusunda, mü'minlerin havassı, avammı, âsi veya mutî olanı, velî veya peygamber olanı eşittirler. Kur'an'da Allah şöyle buyurur: "Kullarımızdan dilediklerimizi Kitab'a mirasçı kıldık, onların bir kısmı zalim, bir kısmı muktesid (orta), bir kısmı da hayırda ileri gitmiştir" (Fatır/32).

İSTİLÂM: Arapça, kesmek, kökünden sökmek mânâsına gelen bir kelimedir. Tasavvuf ıstılahında, kalpteki aşırı sevgiye denir, istilâm; Hakk'ın, kulu kendisine mağlub eden galebeleridir. Bu da, kulun iradesini kaldırması konusunda lütuf imtihanı ile olur. Serrâc'a göre istilâm şudur: Sufiyye yoluna giren sadık mürid, o yolda, içini ve dışını hâlis kılar. Kalbine Hakk'ın nuru değer, orada ilhâmî bilgi zuhur eder, kendini kaplayan vecd halinde lahzalar devam eder. Bu vecd hali arttıkça, sevgisi de artar, işte bu duruma, sûfiyye ıstılahında istilâm denir. Zira bu durumda kalp, sultan-ı veled ile meşgul olur ve onda sükûnet bulur.

ISTINA': iyi yapmak, birisini seçm.ek, dostlar, için davet ve ziyaret tertip etmek vs. gibi manaları ifade eden Arapça bir kelime. Allah'ın kulunu güzel ahlâkla süslemesi, onu nefsanî özelliklerden sıyırıp, iyi özelliklerle muttasıf kılması. Allah, bu dereceyi enbiyâ ve sıddîklara tahsis etmiştir. Nitekim Tâhâ sûresinin 41. âyetinde, "seni kendim için ayırdım" ifadesi ile Hz. Musa'nın, İlâhî bir terbiyeye maruz kaldığını görürüz. Buradaki ıştına', ifade ettiği mana ile, Allah'ın sıddîklara olduğu gibi, nebîlere de tahsîs ettiği yüksek bir makamdır. Harraz bu konuyu açıklarken, "Allah'tan gelen ilk şey, bu gibi kulları kendi için ayırması (seçmesi) dır. Bu da, sürekli tevhid halinin ortaya çıkışı bakımından, tevhide ilk giriştir." der. Bu mânâda sâlikin, Allah'a doğru (yani mükemmelleşmeye doğru) yol alırken, tüm kötü özelliklerinden, nefsinin arzularından ve şehvetlerinden sıyrılması ve Allah'da, Allah'tan, Allah için ve Allah'la varlığını sürdürmesi, söz konusudur. Böylece kul, itaatkâr, Allah'a bağlı ve Rabbânî hale gelir. Tam anlamıyla sâdık ve sıddîk olur. Ancak, Allah için nazar eder, ancak Allah'ın gözü ile bakar ve Allah'ın nuru ile görür, velayeti tamamlayarak sıddîklık makamına hak kazanır. Ancak ıstınâ'da veli ve nebinin sınanmaması diye bir şey söz konusu değildir. Allah, ezelî ilmiyle onun ne olacağını bilmekle birlikte, onu minnet ve nimetleriyle denemeye maruz bırakır. Hattâ veli ve nebiler, insanlar içinde en çok mihnete ve belâya uğrayan kişilerdir. Allah'ın bir veli veya nebiyi, kendisi için seçmesi (ıstına'), onu nimetleri ile denemesinden başkası değildir.

IŞIK : Dervişler için kullanılan bir tabir olup, âşık kelimesinden bozmadır. Bursa'da Işıklar denilen yerin adı; orada bazı velilerin bulunması veya ölünce mezarlarının orada bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Ben erenler sancağıyım o ışıklar teberi
Ben savaş günü çeriyim o hemen çerde çeri.
Yahya Bey

İBADET : Boyun eğmek, kulluk etmek ve itaat etmek anlamında Arapça bir kelime. Kaşanî'ye göre, âmme için Allah'a tezellülün son noktasıdır.

İBADİYYE: Aleviyye'nin kollarından, Abdullah b. Muhammed el-Yemenî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

İBAHİYYE: Sapık mezheblerden biridir. Bu mezhebe göre, günahlardan kaçınmaya ve farzları yapmaya gücümüz yetmez. Bu âlemde kimsenin rütbesi, gücü yoktur. Herkes mal ve hanım konusunda ortaktır.

İBLİS: Şeytanın diğer adı, çoğulu ebâlis veya ebâlise'dir. Cinlerdendir.

İBNÜ ABBADİYYE: Zerrûkiyye'nin kollarından biri. İbn Abbâd (ö. 792/1390) tarafından kurulmuştur.

İBNÜ BARRACANİYYE: Abdüsselam b. Abdurrahman el-İfrıkî (ö. 536/1141) tarafından kurulmuş bir sûfiyye okulu.

İBNÜ HAREZMİYYE: Abdü'l-Hasan Ali b. ismail b. Muhammed b. Abdullah b. Hırızmî el-Osmânî (ö. XIX. y.y.)'nin kurduğu bir tasavvuf okulu. Sühreverdiyye'nin kollarından biridir.

İBNU'L-ÂRİFİYYE: Abdulabbas Ahmed b. Muhammed b. Musa b. el-Ârif et-Tancî (ö. 586/1190) tarafından kurulmuştur. Cüneydiyye'nin kollarından biridir.

İBNÜ'L-VAKT: Arapça, vaktin oğlu demektir. Tasavvufta geçmiş ve gelecek endişesinden kurtulmuş, şimdiki ânı yaşayan sufi'ye ibnu'l-vakt denir. Sufî tabirlerinin dışında olmak üzere, bu ifâde, zamanın uyarına giden, vaktin icablarına göre hareket eden, mizaç ve tabiata göre söz söyleyen, müsamahakâr kişiler için

kullanılır. İbnû'l-vakt, halin kullandığı kişidir.

Harabat ehline düzâh azabın anma ey zâhid
Ki bunlar ibn-i vakt olmuş gam-ı ferdayı bilmezler.
Hayalî

İBNÜ'Z-ZEYYATİYYE: Ebû Yakub Yusuf b. Yahya b. isa b. Abdurrahman el-Merâkeşî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

İBRAHİMİYYE: Ünlü Halvetî Şeyhi Kuşadalı ibrahim Efendi (ö. 1264/1849) tarafından tesis edilen bir tasavvuf okulu. Halvetîliğin Çerkeşiyye'sinden doğmuştur.

İBRET: ibret, hâllere bakıp ibret alma, ders alma vs. gibi manaları ihtiva eden Arapça bir kelime. Hayır ve şer konusunda, insanların hallerinin dışa vuran durumlarından ders almak, dünyada (orada insanların başına gelenler, sonra âhirete göçmeleri, âhirette başa gelecekler vs. gibi) gizli hususlardan ibret almak, bu gibi durumlara bakarak, gereği gibi davranışlarda bulunmak şeklinde açıklanan bir tâbirdir. Hz. Peygamber (s) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "Dilimin zikir, himmetimin fikr, bakışımın ibret olmasıyla emrolundum". (Sahih-i Müslim, c. V.) Eşyanın dışına ait hikmetleri görmek, hakîmlerin işidir. Varlığın dışa ait formlarından, içyüzüne yönelme sonucu kul, her şeyde Hakk'ı ve O'nun sıfatlarını görür.

İBRİK : Arapça. Özel madenî testiye benzer, genellikle abdest almada kullanılan su kabı. Özellikle tasavvufun erken dönemlerinde sıkça görüldüğü gibi, sufîler, yolculuk sırasında, yanlarında ibrik taşırlar, buna, rekve, mathara ve râviye derlerdi. Bu, yolculuk âdabındandı. Aynı zamanda sünnettir.

İSTİLÂ: Arapça'da deneme, sınama manasına gelir. Bu sınama ya hayırla olur, ya da şer ile veya nimet, ya da hikmetle... Tasavvuf ıstılahında ibtilâ; Allah'ın, sıdkını öğrenmek üzere, kulunu bir takım denemelere tâbi tutmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de açıklandığı üzere, Allah ehl-i cenneti dünyada iken bir takım sınavlardan geçirmiştir: "Biz cennet ehlini sınadığımız gibi, onları (da) sınadık". (Kalem/17)", Allah kalblerinizdekini sınamak için..." (Al-i İmran/104) Allah, katından zafer bağışlamak tarzında belâ-i hasen ve savaşta şiddetle sarsmak şeklinde farklı bir bela ile kulunu imtihandan geçirir. Bu olaylardan sonra kulunun durumuna bakar, halinde, sıdkında, imanında, yaşayışında sapmalar var mı, yok mu, kontrol eder. Böylece kulun ihlası (samimiyeti), Allah'a dayanması ve doğruluğu ortaya çıkar. Bu iki kutuplu denemeye Fecr suresinin şu âyetlerinde açık bir işaret vardır: "Rabbi, kulunu deneyip ona ikram edip, nimet verince, o kul, Rabbim bana ikram etti' der iken, bu nimetin kısılma durumunda "Rabbim bana ihanet etti, der" (Fecr/15-16). İbtilâ; müridin Allah'a kavuşma (yani O'nun ahlakıyla ahlâklanma) sürecinde başından geçen bir çeşit tecrübedir. Bu hayır veya şer suretinde olur. İnsanların arasında en büyük denemeyi geçirenler, nebilerdir. Peygamberler arasında belâya en fazla mâruz kalanı, Hz. Peygamber (s) Efendimizdir. Şer şeklindeki belâ, malın elden gitmesi, çocuğun ölmesi, açlık, korku, mahrumiyet şeklinde görülür. Bu husus Enbiyâ Sûresinin 35. âyet-i kerimesinde şöyle belirtilir: "Sizi fitne olmak üzere hayır ve şer ile deneriz, ondan sonra bize dönersiniz". İnsan sabırlı, cihad ehli ve Allah'tan razı olmayınca, gelen belâya isyan eder; böylece, Allah'a itaat yolundan çıkar, ihlası terkeder, derecesi azalır, noksanlaşır ve hüsrana uğrayanlardan olur. Aksi durumda, gelene sabreder de razı olursa, manevî olgunluğun zirvesine ulaşır. Allah, kulunu mal ile de imtihan ederek, ihlâsının, rızasının derecesini öğrenir. Bilindiği gibi; bir kimsenin yanında mal, mülk olacak, ancak ona en ufak bir meyli bulunmayacak, ona rağbet etmeyecek, işte bu kişiye zâhid denir. Yanında mal, mülk olmayıp da, mala mülke rağbet etmeyene zâhid denmez. Bu şekilde zengin olmakla birlikte zühd sahibi olmak bir ibtilâdır. Zâhid yanındaki malın azalması veya çoğalmasına en ufak bir önem atfetmez.

İ'CÂB: Arapça, kendini beğenmeyi ifade eden if'al babından bir masdar. Kendini, ibâdetini beğenme, önemli bir nefis hastalığıdır; bu, aynı zamanda başkasını küçük görmek demektir. Bkz.: Ucub.

İCABET: Arapça, çağrıya olumlu karşılık vermeyi ifade eden bir kelime. Kulun, Allah ile olan sözleşmesi. Hak ile sohbet, iki kelime ile özetlenir: 1. İcabet, 2. İstikamet, İcabet, söz vermedir. İstikâmet de, verilen sözü yerine getirme, sadâkat göstermedir, icabet şeriat, istikâmet hakikattir.

İCAZET-NAME: Arapça-Farsça bir terkib. İzin mektubu, bir nevi diploma mânâsına gelir. Şeyhlerin, olgunluk makamlarını aşan ve irşad mertebesine yükselip gelenlere, gördükleri terbiye ve irşad sınırları içinde, talihlerin (isteklilerin) terbiye ve irşad edilmesi konusunda verdikleri izin. Bunu belgeleyen, mezuniyet kağıdına da icâzet-nâme denir. İcâzet-nâme alanlara, şeyh tarafından merasimle taç giydirilirdi. Bazı tasavvuf

okullarında, taç yerine "hırka giydirmek" tabiri kullanılır.

İCTİBÂ: Arapça, seçmek, kendine ayırmak mânâsına bir kelime. Sufilerin halini iki şey toplar, bir araya getirir. "Dilediğini kendine seçer. Kendine yönelene de, Kendine giden doğru yolu (hidayeti nasib eder) gösterir". (Şura/13) âyeti bu hususu açıklar. Bir grup sufiyye, ictibâyı sırf ictibâya hasrederken, bir kısmı da, yönelme denen başlangıç şartıyla, hidâyete tahsis eder. Harrâz şöyle der: Muhlisler mürid değil muraddırlar. Mevlâları bunları seçmiş, onlar üzerindeki nimeti tamamlamış, onlar için keramet hazırlamış, onlardan istek (taleb)'i kaldırmıştır. Sırf ictibâ, kulun kazanmasına bağlı değildir. Bu, murad (istenen), mahbûb (sevgili)'un hâlidir. Kulun çalışması olmadan, Allah nimetini kendiliğinden, hibe olarak da verir.

İCTİHAD : Arapça. Bütün gücünü harcama manasına gelir. Tasavvuf deyimi olarak, sûfinin, meşakkat ve külfeti gerektiren işlere yönelmesi, onları yapmaya çalışmasıdır.

ÎD: Arapça, bayram demektir. Amelleri tekrarlama sonucu, tecellîlerin kalp üzerinde tekrar bulması manasına gelir. Cem makamı.

İDLÂL: Arapça, naz ve işve yapmak anlamında bir kelime. Allah katında naz sahibi olmak, ve O'nun katında nâzı geçmek.

İDRÂK: Arapça, kavramak demektir. Tehânevî'ye göre idrâk iki çeşittir: 1. Basît idrak: Hakk'ın vücûdunu (varlığını) idrak etmekle beraber, bu idrakin ve idrak edilen Hakk'ın şuurunda olmamak. 2. Mürekkeb (Bileşik) İdrak: Hakk'ın varlığını idrak etmekle beraber, bu idrakin ve idrâk edilen Hakk'ın şuurunda olmak.

İDRİSİYYE: Hızriyye'nin kollarından biridir. Kurucusu; Seydî Ahmed b. İdris el-Fâsî'dir. 1253 /1837 senesinde Zübeyde'de vefat etmiştir. Bu tasavvuf yolunun temeli; Hz. Muhammed (s)'in ahlâkını gerçekleştirmek, ve "La ilahe illallah Muhammedün Rasûlullâh" zikrine bütün gücü ile, dil ve düşünce ortaklığı şartına bağlı olarak devam etmekten ibarettir. Seydî Ahmed, tasavvuf olgunluğunu, Hüseyn el-Mısrî'nin yanında elde etmiştir.

İGTİŞÂŞİYYE: Kübreviyye'nin Horasan kolu olan bir tasavvuf okulu. Kurucusu, İshak el-Huttalanî (ö. VIII/XV. y.y.)dir. Kübreviyye'nin Horasan koludur.

İHÂNE: Bir şeyi hakir görmek, küçük görmek anlamında Arapça bir kelime. Kâfir ve fâcirlerden zuhur eden harikulade şeylere ihâne denir.

İHBAT: Alçak gönüllü, huşu sahibi olmak manasına Arapça bir kelimedir. Tasavvuf ıstılahında ihbât'a ulaşan kimse, gönül huzurunu elde eden ve sükûnete ermiş, şehvet açısından günaha girmekten uzaklaşmış, istekleri gafletten sıyrılmış, talebi gönül rahatlığında kavuşmuştur. Aksi durumda, irâdeye bir nedenle noksanlık arız olur, bir fitne olarak yol alamaz. Övme ve yermenin eşit olması ve nefsi kınamanın sürmesi, insanların eksikliklerini görmemek, ihbâtın özelliklerindendir.

İHLÂS: Gösterişi bırakmak, taatta, ibadette samimi olmak manalarını ihtiva eden Arapça bir ifade. Kalbi, safasına keder veren şeyden kurtarmak. Tam bir doğrulukla kullukta bulunmak. Amellerinde, Allah'tan başkasından karşılık beklememek. Istılâhât-ı Maşâyıh'ta, İhlasın nasıl gerçekleştiği hususu şöyle anlatılır: "Mutasavvıf olununca anlaşılır ki, bir şeyi, gayri bir şey meşub eder, yani karıştırır, bozar. Pes, karışıklıktan safi ve hâlis olunca, ana hâlis tesmiye olunur. Ve ihlâs; amel için, Allahü Teâlâ'dan gayri şahit taleb etmemeye dahi denilir. Ve denildi ki, ihlâs, abd ile Allahü Tealâ'nın beyninde bir sırdır. Melek ânı bilmez ki anı taciz ede. Sıdk ile ihlâs beyninde fark şudur ki, sıdk; asıl ve evveldir. İhlâs fer'dir. Ve bir farz dahi İhlasın amele duhûlden sonra olmasıdır".

Kaside bir bahane, hem gazel efsanedir ancak
Garaz ihlasımı sıdk ile hâk-i paye inhadır.
Nef'î

Bu suretle ortaya çıkıyor ki, ihlâs, bir işi sırf Allah için, O'nun rızası için yapmaktır. Bazı sûfiler ihlâsı; hareket, sakinlik, ayakta duruş, oturuş, her türlü işin ve sözlerin sırf Allah için olmasıdır, diye tarif ederler. Muhlis (ihlasa erdiren) Allah, muhlas (ihlâsa erdirilen) ise kuldur. Kişinin, işinde Allah'tan gayriyi görmez hale gelmesi, İhlasın en son noktasıdır.

İHRAM: Haram kılmak, ihrama girmek manasına Arapça bir kelime. Tasavvuf terminolojisinde, mahlukata ait şehveti terketmektir. İhramdan çıkmak ise, mak'ad-ı sıdk katından insanlara inip, onlara hoş görülü davranmaktır.

İHSÂ: Arapça, saymak, ama teker teker saymak demektir, ilâhî isimlerin sayılması, yaratılışa ait şekillerden fani olunca, hazret-i vahidiyyette onları gerçekleştirmekle olur. Beka, Hazret-i ehadiyyette beka iledir. Esma-i İlâhînin sayılması, o isimlerle ahlâklanmakla olur. Bu da sahih bir tâbi oluş ile, verase cennetine girişi gerektirir. Burada "Onlar Firdevs cennetine mirasçı olanlardır. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar", (Mü'minûn/11) âyeti söz konusudur. Esma-i iâhînin sayılması onları yakinen anlayıp, ihtiva ettiği manayı uygulamakla olur. Çünkü bu, ef'al cennetine girmeyi gerektirir. Bu da, mücazât makamında Allah'a sağlıklı bir tevekkül ile mümkündür.

İHSAN: İffetli olmak, korumak anlamında Arapça bir kelime, ihsan; basîret nuru ile, hazret-i rububiyyetli müşahede ederek kulluğu gerçekleştirmektir.

İHSAN: Bir şeyi iyi ve güzel etmek, güzel bilmek, mânâsına Arapça bir kelime. Tasavvufta terim olarak; her ne kadar görmese de, sanki Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmendir, anlamındadır. İhsan bir makamdır. Bu makamda kul, Hakk'ın isim ve sıfatlarının izlerini düşünme durumundadır, ibadet yaparken Allah'ı hemen önünde imiş gibi düşünür ve sürekli O'na bakış halindedir. Bunun en düşük derecesi, Allah'ın kendisine baktığını düşünmektir. Bu, murakabenin ilk derecesidir. Bunun tahakkuku için yedi şeye ihtiyaç vardır: Tevbe, Allah'a yönelme (inâbe), zühd, tevekkül, işleri Allah'a havale etmek (tefviz), rıza ve ihlâs. İhsan sebebiyle şükretmek, sûfiyyenin edeblerindendir. Bu da, onların Allah'a tam tevekkül etmelerinden, tevhidlerindeki saflıktan, Allah'tan başkasına asla bakmamaktan ve nimet vasıtasıyla nimet vereni görmekten kaynaklanan bir husustur, ihsandaki rü'yet yakinen olup, hakikaten değildir.

İHTİBÂR : Arapça, imtihan etmek, denemek manasına bir kelimedir. Allah'ın, sâdık mü'minlerin sıdkını sınamasına ihtibâr denir.

İHTİYAR : Arapçada, seçme manasına gelir. Kulun kendi isteğiyle Allah'ı seçmesi veya Allah'ın kulu seçmesine ihtiyar denir. Kul, bu seçimi, Allah'ın kendisine olan inayeti ile yapar. Böylece, neticede Allah'ın seçmesiyle seçmiş, istemiş olur. Kendi nefsinin isteğiyle değil.

İHVAN: Arapçada, kardeş manasına gelen "ah" kelimesinin çoğuludur. Aynı tasavvuf okuluna mensub olanların birbirleri hakkında kullandıkları bir ifadedir.

Yusuf gibi enva-ı mihan çekmeğe muhtaç.
Asan değil ihvâne veliyyü'n-niam olmak.

İHVAN-I BÂ SAFA: Arapça, safalı kardeşler demektir. Bâ; aslen Farsça beraberlik, li, lı gibi sahiplik ifade eden bir takıdır. Bu tâbir Mevlevîlere aittir. Saf yani kalbinde şüphe ve karışıklık bulunmayan kardeşler demektir.

İHYA: Arapça, diriltme ve canlandırma mânâsına bir kelime. Tecellînin nefse doğuşu ve İlâhî nurlarla onu aydınlatışına ihya denir.

İHYA GECESİ : Cuma ve pazartesi gecelerine denir. Gece gündüzden evvel geldiği için, perşembe günü akşamına cum'a gecesi, pazar günü akşamına da pazartesi gecesi denir. Bu islâm âleminde böyle iken, Batı'da perşembe günü akşamına perşembe gecesi, pazar günü akşamına da pazartesi gecesi denir. Mübarek geceleri müslümanlar ibadetle değerlendirirler ve buna ihyâ-i leyi derler, yani geceyi boşa geçirmemek, o gecenin canlı tutulması, değerlendirilmesidir. Bu da Kur'an okumak, namaz kılmak, Allah'ı zikretmek, tevbe etmek, tefekkür ve muhasebe yapmakla olur.

İKÂB: Arapça, cezalandırmak manasında bir kelime. Akl-ı evvel olan kalem, sebebsiz olmak üzere ilk önce bulunmuştur. Zira ilk mevcud, ilk zuhur eden zatî feyz için icabettirici olmaz. Kudsî âlemde ikabdan daha yücesi bulunmaz.

İKÂN: Kesin bilgiye ulaşmayı ifade eden bir kelime. Arapça, if'al babında olup yakîn ile aynı kökten türemiştir. Tehanevî Keşşafında "istidlal ve akıl yolu ile elde edilen doğru ve kesin bilgi" diye tarif eder.

Yakinî, kesin ve apaçıktır, tatmin edici özelliğe sahiptir.

İKANİYYE: Yeseviyye'nin kollarından biri olan bu tasavvuf okulu, Kemal el-İkânî tarafından kurulmuştur.

İKİLİK : Tevhidi bozan şeye ikilik denir. Şirktir.

İKİNCİ DOĞUM : Hz. isa "bir kimse iki kez doğmadıkça melekûtun sırlarına eremez" der. Burada ilk doğum, ana karnından dünyaya gelmedir ki, bu, maddî doğumdur, maddî planda bir anne ve babaya ihtiyaç vardır. İkinci doğum ise, kişinin maneviyat dünyasına doğuşudur. Ancak bunu sağlayan manevî babadır, yani mürşiddir. ilk doğuş manâ'dan maddeye gelişi ifade ettiği gibi, ikinci doğuş; kişinin ölmeden önce ölme sırrına ererek, maddeden yine ilk geldiği mânâ dünyasına dönüşü, asla ve öze dönmeyi ifade eder. Aynı mürşidden, mânâ âlemine doğan kişilerin birbirlerine ihvan (kardeşler) demelerinin altında yatan espri, buradan kaynaklanmaktadır. Yani bu kardeşlik maneviyat kardeşliğidir. Çoğu zaman, maneviyat kardeşliğinin, maddî kardeşlikten önce geldiği, Allah'ın Hz. Nuh'a "oğlun senin ehlinden değildir" (Hûd/46) Kur'an ifadesine dayanılarak savunulur.

İKİNDİ MEYDANI: Mevlevi tâbiridir. Sabah namazı kılındıktan güneş doğana kadar, ikindiden de güneş batana kadar, tefekkür ile meşgul olan bir müslümanın, Allah katında sevap kazanacağına ait bir hadis-i şerife dayanarak konulmuş bir usûl.

İKRAR ALMAK : Tasavvufa girdiğine dair verilen söze denir. Tasavvufa giriş sırasında, Şeyhe, gerekli şartlara uyacağına dair söz vermek sebebiyle, bu tabir kullanılır olmuştur. Bu tâbiri daha çok Bektâşîler kullanır.

İKRAR POSTU: Konya Mevlevîhanesi'nin "Meydan-ı Şerif" denilen, büyük meydan odası kapısının sağ tarafındaki postun adıdır. Kapının karşısındaki sağ köşede şeyh postunun rengi kırmızı, dedelerinki de beyaz idi. Ancak ikrar postunun siyah olduğunu, bu yönden farklılık arzettiğini görüyoruz.

İKRAR VERMEK : Tasavvuf yoluna girenin, Allah'a yaklaşmak niyetiyle boynunu şeyhe teslim etmesi, bir şeyhe, derviş olduğunu ve verdiği sözden dönmeyeceğini ifade etmek demektir. Mevlevi şeyhi Remzi Efendi "Ta'birât-ı Mevleviyye" adlı eserinde, Mevlevî ikrarını şu şekilde açıklar: "Terk ve tecrid ile çile-i merdâne râğıb ve tahsil-i saadet-i sermediyyeye tâlib olan âkil ve baliğ mükellef, evvelemirde, silsile ve evradı ve tarz ve etvârı tahkik olunup sahib-i evlad ü iyâl olmadığı ve kâffe-i ilel-i sâriyeden salim olduğu bilmuâyene zahir olduktan sonra, o kimseye keyfiyet-i çile ve ahvâl-i mücâhede kemâliyle ifâde ve tefhîm edilir.Cümlesine inkiyâd-ı tam ile eyvallah gû surette, hey'et-i asliyyesiyle yani lâbis bulunduğu elbise ve kıyafetle üç gün saka yerine ik'âd olunur. Bu üç gün zarfında, gerek ihvanından, gerek sâireden hiç kimse ile musâhebe ve mükâlemede bulunmaz. Hasbelicâb, yalnız içeri meydancısına ifade-i hâl ve bir haceti var ise, ondan sual eder. Evkat-ı sâirede sükût üzere bulunur. Bu üslûb üzere üç gün tamam olduktan sonra, ol sâlik şehzade olsun, gedâzâde olsun seyyan ve yeksan muamele edileceğinden, ibtidâ ayakçılık hizmeti verilir. Onsekiz gün sonra, kisve-i asliyyesi alınıp hırfzedilerek sikke-i şerife ve tennure ilbâs olunur. İcâbında liyâkat ve istidadına göre hizmeti değiştirilir. O sâlike artık "can", "nevniyaz", "matbah canı" tâbir olunur. Her ne hizmet teklif edilirse, cümlesini eyvallahgûyî ve serfürûyî ile kabul ve hüsn-i rıza ve teslim-i can ile eda ve ifâya sâî olup, hiçbir veçhile red güne muamelede bulunmaz. Kendinden ileride bulunan zâbitâne (mürebbisine) itaat ve riâyet üzere olub, rızasına muhalif hareket etmez. Ondan destur ve izin almadıkça çarşı ve pazara dahi gitmez. Beş vakti ihvanıyla eda ve her sabah namazı akabindeki "ism-i Celâl" i ve meydan sünnet-i seniyyesini beraberce îfâ eder. Hâlî vakitlerde Kur'an okur. Büyüklerin menâkıbını dinler. Ehlullah'ın sohbetiyle meşgul olur. Ancak memur olduğu hizmeti varken ibadat-ı nevâfile mesâğ-ı şer'î yoktur. Rakabesini mürşide teslim eden sâlikin hâli de böyledir. Fersiz bittabi müstesnadır". Sözünden cayanlara ve dervişlikten çıkanlara "peyman şiken" (söz bozan) denirdi."

İKSÎR: Farsça olan bu kelime bakırı altına çevirdiği zannedilen bir madde için kullanılır. Hakk'ın eşyadaki tecellîsi hakkındaki bilgi, veya her varlık için bahis konusu olan, özel İlâhî tecellî hakkındaki bilgi.

Tasavvufî iksir, bakır gibi değersiz insan nefsinin değişip altın gibi olmasını sağlar.

İKTİSÂB: Arapça, gayret etmek, kazanmak ve yüklenmek gibi manaları ihtiva eder. "Kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir..." (Bakara/286) âyetinde formüle edildiği gibi iktisab bir kulun, zararlı şeylerden uzaklaşması, menfaat vereni de, elde etmesidir. Kul iyiliği ve kötülüğü seçmekte serbesttir. Bu yüzden yaptığından sorumludur. Yaptıklarında mecbur değildir. Bu yüzden de yaptıklarından hesaba çekilecek, ikaba veya mükâfata nail olacaktır.

İLÂHÎ: Genellikle sûfî şairler tarafından dînî ve ilâhî fikirleri taşımak üzere yazılmış olan şiirlere, ilâhî denir. İlâhî Arapça bir kelime olarak, Allah'a ait manasına gelir. Başlıca İlâhî çeşitleri şunlardır: Ayin, durak, cumhur, tâbuğ, nefes. Ayinler, mevlevî tekkelerinde; tabuğlar ise Gülşenî tekkelerinde; nefesler, Bektaşî tekkelerinde; duraklar, Halveti tekkelerinde okunurdu.

İLÂHİYYE: Herşeyin Allah'ın birliğinde mündemiç (içkin) olarak bulunduğunu ifade eden bir tabir. Bu tabir şu şekilde açıklanır: "Hâkayık-ı mevcûdiyyenin kâffesinin birliğidir. Hz. Adem, suver-i beşeriyyenin kâffesinin birliği olduğu gibi. Çünkü, cismiyyet-i kemâliyye ehadiyyetinin iki mertebesi olup, birisi tafsilden mukaddemdir. Zira her kesret, kendisini bilkuvve cami olan vahdetle mesbuktur. Baksana Rabbın ezelde, henüz daha, ârâ-yı tekevvün olmayan benî beşerin eslâb-ı müstakbellerindeki zerrât-ı vücûdiyyelerini alarak ve onlara hitab ederek, onları kendilerine şahid yaptı da "Sizin Rabbınız değil miyim?" ('A'raf/172) manasında olan âyet-i kerime, mücmelde mufassalı, mufassaldan şuhûd ifâdelerinden bir ifâdedir. Âlem-i hakkanînin hurma çekirdeğinde, bilkuvve mündemiç olan şecereyi, çekirdekte görmesi böyle değildir. Buradaki görme, mufassalı mücmelde mufassalan görmek, Hakk'a, yahut inayet-i mahsusa-i Hakk'a nail olan kâmile mahsustur. O kâmil de, hatemü'l-enbiyâ ve hâtemü'l-evliyâdır.

İLBÂS-I HIRKA: Arapça, hırka giydirmek demektir. Bir tasavvuf okuluna girmek ile mûtad olan menzilleri geçerek, olgunluk mertebelerine yükselenlere, şeyhlerinden gördükleri şekilde, başkalarını irşada izin verme selâhiyetini ihtiva eden "icazet-name, hilâfetname" verme yerinde kullanılan bir tâbirdir. Son zamanlarda buna "taç giydirmek" denilirdi. Taç merasimle giydirilirdi. Eskiden hırka da giydirildiği için, bu tâbir ortaya çıkmıştır. Her tarikatın hırkası farklıdır.

İLHAM: Allah tarafından feyz yolu ile kalbe doğan şeye, Arapça'da ilham denir. İlham, delil olamaz. Sûfiyye, bunu ferdî planda delil olarak kabul eder. ilham ve ilâm arasında umûm ve husûs-ı mutlak farkı vardır. İlâm, ilhamdan daha hususîdir. Zira ilâm, kesb ile, çaba ile elde edilir.

İLHAMİYYE: Sapık bir tasavvuf okulu.

İLİM: Bilmek manasına gelen Arapça bir kelime. Peygamberimizden rivayet olunduğuna göre, kendisine üç çeşit ilim vahyedilmiştir: 1. İlm-i ahkâm : Açıklamak zorunda olduğu ilim. 2. ilm-i sırr-ı kader : Bazı havassından başkasına açıklaması yasaklanmış olan ilim. 3. İlm-i esrar : Açıklamakta muhayyer kaldığı ilim. Sufilere göre ilim, ikidir: Birincisi; kazanmakla elde edilen ilim. Buna kesbî ilim denir. Bu tahsil etmekle ve telkin ile elde edilir, ikincisi de, vehbî ilimdir. Allah bunu kulunun kalbine atar. Buna marifet denir. Kesbî ilim, akıl yolu ile Şeriat-ı Garrâ'yı bilmeyi hedef alan bir usûlün mahsûlüdür. Bununla helal, haram, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususların arasını ayırmak esas alınır. Vehbî ilme, ledünnî ilim de denir. Vahy olursa nebilere mahsus olur, şayet ilham olursa hem enbiya, hem de evliyaya mahsus olur. Bu ilim, Kur'an-ı Kerim'de şu âyetle dile getirilir: "Onlara biz öğretiriz" (Tevbe/101). Yine bir âyet: "Onu ancak âlimler anlarlar" (Ankebut/43). "Allah Âdem'e isimleri öğretti" (Bakara/31). Yine Hz. Yusuf (a)'un şu ifadesi de bu ilme delâlet eder "Bana Rabbim öğretti" (Yusuf/37). "Allah hadiselerin te'vilini sana öğretti" (Yusuf/6). Yine bir âyet: "Onların bilmediği şey, size öğretildi" (En'am/91).

İLİM POSTU : Bektaşî tâbiridir. Meydan'da bulunan bir makamdır. Burada da, diğer makamlarda olduğu gibi niyaz olunur. Nasib alan yeni talib (derviş), rehberinin kılavuzluğu ile buraya gelir, rehberi ona şunları söyler: "Buna ilim postu derler. Cümle müşkil, bunda hallolur. Şeriatın, hakikatin, marifetin, tarikatın babı budur. Dünyada ve âhirette necat bundan olur".

İLKÂ: Arapça, atmak demektir. Kalbe inen vârid ve hitâb. Bunların bazısı sahih, bazısı fasiddir. Sahih olana ilkâ-i Rabbanî, fasid olana da ilkâ-i Şeytanî veya ilkâ-i nefsâni denir. İlkine, ilkâ-ı İlâhî, ilkâ-i melekî veya ilkâ-i ruhanî de denir.

İLLET: Arapça, sebeb, hastalık vs. gibi manaları ihtiva eder. Allah'ın, sebepli veya sebepsiz olarak kulunu uyarmasıdır. Zünnun şöyle der: "Herşeyin illeti, Allah'ın yaratmasıdır; O'nun yaratmasının bir illeti yoktur."

İLLİYYÎN : Göğün ve cennetin en yüksek yeri. İyi amelli kişilerin ruhu bu yerde bulunacaktır.

İLM-İ HAL: Arapça, içinde bulunulan halin bilgisi demektir. Tasavvuf terminolojisinde, tekkede öğretilen bilgiye denir.

İLM-İ İLÂHÎ: Allah'ın bilgisi. Maddeye ihtiyacı olmayan, varlıkların hallerinden bahseden ilim.

İLM-İ KAL: Arapça, söz bilgisi, Medresede öğretilen bilgi.

İLM-İ LEDÜN: Allah tarafından öğretilen ilim. Şer'î ve zahirî ilimler, melek ve Resul aracılığı ile gelir, ilham ise direkt Hakk'tan gelir. Bu sebeple, ilhama, ilm-i ledün denmiştir. Hz. Musa'nın Hz. Hızır'dan bu ilmi öğrenmek istemesi, Kehf Suresi'nin 60-82. âyetlerinde ayrıntılı olarak anlatılır. Zahirî ilim konuşarak, kitap, kalem, defterle tahsil edilmesine rağmen bu âyetlere göre ilm-i ledün, susarak ve yaşamakla (kal ile değil hâl ile) öğrenilir.

İLM-İ RUBUBÎ: Arapça, Rabliğe ait bilgi demektir, ilham yoluyla verilen bilgi.

İLM-İ YAKÎN: Arapça, seksiz, şüphesiz bilgi anlammadır. Gerçek bilgi.

İLMİYYE: Şazilî kollarından biri. Ebu Muhammad Mevlâ-yı Abdullahü'ş-Şerif b. İbrahim el-İlmî tarafından kurulmuştur. Buna İlyasiyye de denir.

ÎMÂ: Arapça, işaret, hissettirme demektir. İbare ve işaret olmadan hitap etme.

İMAM: Türkçe'de de aynı anlamdadır. Kur'an, Levh-i Mahfuz, tüm ümmetin uyması vacib, İslam'ı ayakta tutacak halifesi, Muhaddis, Şeyh.

İMAMAN: Arapça, iki imam demektir. Veliler hiyerarşisinde, kutbun sağ ve solunda yer alan ik velî. Sağdaki melekût, soldaki mülk âlemine bakar. Bunlardan sağdaki, maneviyat âleminin imdadlarının merkezî kutbuna aynalık görevi yaparken, diğeri hissedilir maddî âleme yönelik bir ayna olmakla vazifelidir. Soldaki sağdakinden üstün olduğu için, kutub ölünce yerine bu geçer.

İMAME: Fes, arakiyye veya taç üzerine sarılan sarığa imame denir. Şeyhlerin sarığı; kırmızı, beyaz, yeşil veya siyah olurdu.
;

ÎMÂN: Arapça if'al babında, inanmak anlamında bir masdar. Kalp ile tasdik, dil ile ikrara îman denir. Yeis (ümitsizlik halinde, yani ölürken) halinde inanmak merdud, taklîdî durumdaki îman ise makbuldür. Tasavvufî açıdan îman, bir kaç çeşit olarak değerlendiriliri. İlmî istidlal (ilmî deliller getirerek) ile meydana gelen iman ki buna "iman-ı istidlâlî" denir. 2. İnanan kişide yakîn (güçlü inanç) bulunursa buna "iman-ı yakînî" denir. 3. Kalb zevkiyle şuhuda erilirse bu îmana, "iman-ı şuhûdî" adı verilir. 4. Sonuncusu Hakk ile mütehakkık olursa (Hakk vasıtasıyla Hakk'a ulaşır, onu gerçekleştirirse), buna "iman-ı huzûrî" denir. Son üç iman çeşidi sülük ile elde edilir. İlki satır (kitap okayarak) dan, diğer üç inanç bizzat yaşanarak kalben (yani sadırdan) öğrenilir.

Son üç imanın oluşumu amele bağlıdır. Zira sırf inandım lafını etmek yetmez: "insanlar, sadece inandık deyip de imtihandan geçirilmeden kurtulacaklarını mı sanıyorlar. Muhakkak ki sizden öncekileri, hangilerinin inancında doğru, hangilerinin yalancı olduklarını kesin olarak öğrenmek üzere imtihandan geçirdik". (Ankebut/2-3).

Sûfiler, velîlerin imanını, "vuslata ermek", "ulûhiyyeti seyretmek", "sadece bir olanı görmek" şeklinde değerlendirirlerken, imanın çok yüksek ileri derecelerini aşk ve hakikat olarak görürler.

Tasavvufî açıdan iman; kısaca dil ile söyleme, islâm'ı yaşama, kalble marifete ulaşmanın bir terkibi olarak değerlendirilebilir. Allah'ın isimlerinden biri de el-Mü'min'dir.

Din ü imanına hayr eylemiyen
Hayr eder mi vatan ü milletine
Kâzım Paşa

İMTİHAN: Arapça, sınamak, denemek anlamınadır. Allah kendine ulaşan yolda giderken; sâliki çeşitli şekillerde sınar. Bu nihayet bir imtihandır; ya kazanılacak, ya da kaybedilecektir. İmtihan, sâlike, çektiği çile ve sıkıntılarla bir şeyler kazandırır. Sıkıntı karşısında sâlikin davranışı şükür, hamd, sükûnet ve rıza olursa, Allah da ona dereceler, makamlar, hakikatler ihsan eder. İmtihan bir terbiye olduğu kadar, sâlikin kalbini Allah'a yöneltmek içindir. Bazı sûfîler, lüks, rahat ve konforlu hayatı, en büyük imtihan olarak görürler.

İNÂBE: Arapça, tevbe edip dönmeyi ifade eder. Manevî eğitim almak isteyen kişinin, bir mürşide

başvurup, tevbe ederek ona bağlanmasına inâbe denir. Türkçe'mizde, kısaca el, almak tabiri kullanılır. İnâbe, aynı zamanda Kur'anî bir ifadedir. (Msl. bkz. Ra'd/27, Lokman/15, Sâd/24,34, Zümer/17, Mümtahine/4, Hûd/88, Şûra/10, Ğafir/13, Şura/13, Zümer/54). Allah'a yönelene "münîb" denir. Bu bir çeşit tören ile; şeyhin huzurunda günahlarına tövbe etmek, yalan söylemeyeceğine, hırsızlık yapmayacağına, zina vs. gibi kötülükleri işlemeyeceğine söz vermek şeklinde olurdu. Buna bey'at da denir.
Nakşibendîlerde bu merasim eskiden şöyle yapılırdı. Hak yoluna gidecek kişi, önce mürşidini arar, bulur ve ondan tarikat alır. Ondan sonra, bu yoldaki rehberinin eşliğinde manevî eğitime koyulur. Hak yolunda çok tehlikeli geçitler, geçilmez derin sular vardır. Sâlik bu yüzden şefkatli bir arkadaşa, tarikat kurallarını tanıyan, bilen bir arife yakın olmadıkça vuslata (ihsana, Allah'la sürekli birliktelik bilincine) eremez. İşte bu yüzden "er-refik sümme't-tarik" (önce arkadaş sonra yol), "rical (arif velî) den tarik almayan, muhalden muhale yuvarlanır". "Şeyh'in irşad etmediğini şeytan yönlendirir" gibi sözler söylenmiştir. Kamil bir şeyh'in zikir telkini (zikrin nasıl yapılacağını öğrenmek) şu şekilde olur:

Şeyh önce sâlike istihare emreder, kendi de istihare eder. Bu istihareler muvafık (uygun) olursa, şeyh sâlike gusül abdesti almasını rica eder. Zira Hz. Peygamber Efendimiz (s) böyle yaptırırdı. Şeyh ve sâlik, beraberce iki rekat namaz kılar, ardından yetmiş defa "estağfirullah el-azîm" yüz kere "sübhanallahi ve bihamdih" derler. Sâlik Allah rızası için bir fakire sadaka verir. Sonra şeyhin huzuruna gider. Şeyh onu diz üstü karşısına otutturur, sonra sâlike bütün küçük ve büyük günahlardan, kötü ahlâktan, gafletlerden tevbe ettirir. Bu nasuh (kesin) tevbesidir. Sonra şeyh, sâlikten ödenmesi gerekli kul haklarını ödemesi için söz (ahd) alır. Ondan sonra sâlikin sağ elini alır, musafaha eder gibi tutar. Sâlik farz, vacib, sünnet, âdâb, azimetle amel etmek için söz verir. Ardından şeyh, şu âyeti okur: "Sana bey'at edenler, muhakak Allah'a bey'at etmiştir" (Feth/10). Âyet bitince şeyh ve sâlik birlikte üç defa şu istiğfarı okur: "Estağfirullah el-azîm ellezî lâilâhe illâ hu, el-Hayya'l-kayyûm Gaffaru'z-zünûb ve etûbu ileyh ve es'elühü-tevbete ve'l-mağfirate ve'l-hidayete lenâ innehü hüve't-Tevvâbûr-Rahim, tevbete abdin zâlimin li-nefsihi darran ve la nef'an ve la mevten ve la hayaten ve la nüşûrâ. Sonra şeyh ve sâlik, ellerini dizlerinin üzerine koyup, gözlerini yumarlar. Ardından şeyh, "Allah" ism-i celâlini kalbiyle sâlikin kalbine telkîn usulüyle üç kere zikreder. (Sanki sâlikin ruh toprağına, Allah tohumunu diker). Bu iş de bitince, birlikte Allah'a el açarlar, şeyh dua eder, sâlik âmin der. Dua biter, eller yüze sürülür. Artık sâlik, yola ilk adımını atmıştır.

İNABE ALMAK: Bir şeyhe intisab ile, onun müridi olmak anlamında kullanılan bir tâbir. Buna "el almak", "filan şeyhten inâbe almak" "filan tarikata inabe etmek" denir. İnâbe kelimesi Osmanlıca'da "inâbet" şeklinde kullanılmıştır.

İNABE VERMEK : Bir mürşidin bağlı olduğu maneviyat yolunu, isteyen kişiye telkin etmesine inâbe vermek denir.

Dikkatle bak, üstadın olan hâne haraba
Ehlinden al, ister isen eğer almak inâbe
İhsan Hamâmîzâde

İNÂS ÇELEBİ: Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Hazretlerinin neslinden gelen erkek çelebilerin kızlarına, "inâs çelebi" denirdi, inâs, hanım demektir. Erkek çelebilere de "zükûr çelebi" unvanı kullanılırdı, "inâs, çelebi" tâbiri, kızlardan doğan erkek evlatlar ile, yine bu erkek evlatlardan doğan erkek çocuklar için de, kullanılırdı, "inâs çelebi" sonradan doğan kızlara geçmezdi.

İNAYET: Arapça, lütuf demektir. Cenab-ı Hakk'ın kulunu yardım ederek koruması.
İNBİSAT: Bkz. Bast.

İNCİL: Hz. İsa'ya indirilen kutsal kitap. Tasavvuf? olarak İncil zatî isimlerin ortaya çıkışı (tecellî)'ndan ibarettir. Yani zât'ın isimlerde ortaya çıkışma incil denir.

İNFİSAL: Arapça, ayrılma demektir. Kulun isteklerini terketmesi, dünya ve âhireti bırakıp sadece Allah'a bakması. İnfisalin zıddı ittisal (bitişmek)'dir.

İNHİNA: Arapça, boyun eğmek demektir. Müridler maneviyat öğretmenlerini hafifçe eğilerek selamlarlar. Mevlevîlerde buna "baş kesmek", "niyaz etmek" veya "niyaz vaziyeti" derler.

İNNİYYE: Arapça benlik anlamına gelir. Zat mertebesi açısından aynî varlığın gerçekleşmesi. Hakk'ı müşahade için, kulun Hakk ile arasındaki varlık perdesini (inniyeti) kaldırması lazımdır.

İNSAN: Arapça, gözbebeği demektir. Unutmaktan türediği de kaydedilir. Toplayıcı (cami') varlıktır, insan, cismanî olmayan mevcuddur.

İNSAN-I KAMİL: Arapça olgun insan demektir. Gerçek insan-ı kâmil, vücûb ile imkan arasında berzahtır; hadis sıfatlarla, kıdem sıfatlarını ve hükümlerin arasını toplayan aynadır. O Hakk ile halk arasında vasıtadır. Hakk'ın feyzi, imdadı onun vasıtasıyla yayılır. Hakk'tan gayri herşey, ulvî veya süflîdir. Her ikisi arasında, ikisinden de ayrı olmayan bir berzahiyyet olmasaydı, irtibatsızlık sebebiyle İlâhî yardım âleminden hiçbirşey ulaşmazdı. Cürcanî'ye göre o; kevnî, küllî, cüz'î, İlâhî âlemlerin tümünü toplar. O, İlâhî, kevnî kitapların tümünü toplayan bir kitaptır. O, ruhu ve aklı bakımından "Ümmü'l-Kitâb" adı verilen aklî bir kitaptır. O, kalbi bakımından Levh-i Mahfuz kitabıdır. Yine o, nefsi açısından mahv (yok olma) ve isbat (var olma) kitabıdır. O, temizlerden başkasınca idrak edilemeyen temiz, yüce, şerefli bir suhuftur. Akl-ı evvel'in âleme nisbeti, insanî ruhun bedene nisbeti gibidir, insan-ı Kâmil, Hakk'm tam olarak zuhur ettiği yerdir. İnsan-ı Kâmil'e ulaşan Hakk'a vâsıl olmuştur, insan-ı Kâmili gören Hakk'ı görmüş gibidir. İnsan-ı Kâmili seven Hakk'ı sever. "Eğer Allah'ı seviyorsanız, Bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin" (Ali İmran/31) âyetinin de gösterdiği gibi, ona itaat, Hakk'a itaat, ona isyan Hakk'a isyan gibidir. O'nun makbulü, Hakk'm makbulüdür. İnsan-ı Kâmilden murad, Hz. Muhammed Mustafa (s) ve O'nun manevî mirasına sahip olanlardır. İnsan-ı Kâmil, Allah'a gerçek manada halife olmuştur, insan-ı Kâmil'e güneş, bulut, simurg (otuz kuş), bahr-ı muhit gibi çeşitli isimler verilmiştir.

İNSIDA'U'L-CEM: Arapça, cem (toplanman)'in yarılıp çatlaması anlamında bir isim tamlaması. Vahdette (birlik'te) kesret (çokluk)'in ortaya çıkmasıyla oluşan, cem'den sonraki fark hâli; bu halde, çokluk birlikte itibar edilir.

İNTİBAH: Arapça, uyanma demektir. Manevî, yardımla, Allah'ın kulunu harekete geçirmesi, zorlamsı.

İNZİ'ÂC: Arapça, rahatsız ve endişeli olmak anlamında bir masdar. Allah hakkında işittiği veya aldığı nasihatin etkisiyle, kulun kalbinin Rabbisine yönelmesi.

İRADE: Arapça, istemeyi ifade eder. Kaşanî, bu terime şu tanımı getirir: Hakikat çağrısına icabet etmeyi gerekli kılan, kalpteki muhabbet ateşinden bir kor parçası. İrade hakkındaki diğer açıklamalar şöyledir: İnsanın birşeye inanması, sonra ona azmetmesi, daha sonra da onu istemesi; tam anlamıyla Hakk'a yönelmek, halktan yüz çevirmek ki bu, muhabbetin başlangıcıdır. İradenin ortaya çıkışı dokuz kademelidir: 1. Meyi : Kalbin istenen şeye çekilmesi 2. Bu kuvvetlenir de sürekli olursa vela' adını alır. 3. İkincisinin şiddetinin artması durumunda, buna sabbâhe denir. 4. istenene kendini verme ve bu verişin tam olarak kalpte yer etmesine şeğaf adı verilir. 5. Bu da, fuadda hükmünü yürütecek durumda olursa, ona heva denir. 6. Onun hükmü cesedi kaplarsa garâm adını alır. 7. Bu da gelişir, meyli gerektiren sebepler kaybolursa ortaya hubb çıkar, 8. Muhib nefsinden fani olursa buna vüdd denir. 9. Muhibbin mahbubda fani olduğu dereceye de aşk adı verilir.

İRADE-İ İLÂHİYYE: Allah'ın iradesi demektir.

İRFAN: Arapça, bilmek demektir. Sezgi tecrübe ve manevî yolla elde edilen bilgi.

İRHAS: Arapça, sıkıştırmak, ısrar etmek anlamlarına gelen bir kelime. Bir peygamberde nübüvvetten önce ortaya çıkan harikulade haller. Nübüvvetten sonraki harikulade olaylara mucize denir.

İRŞAD: Arapça, irşad etme, rehberlik etme anlamındadır. Manen aydınlatma, gafletten uyandırma. Hak yolu gösteren kişiye, mürşid denir. Mürşide, sahib-i irşad da denir. Bu manasıyla irşad, doğru yolu göstermek olarak değerlendirilir.

Gör zahidi kim sahib-i irşad olayım der.
Dün mektebe gitti bugün üstad olayım der.
Bağdadlı Ruhî

İRTİDÂ': Arapça, süt emzirmek demektir. Mürid, şeyhinden bir vakit süt emer. Yani, ondan feyiz alır, manen büyür. Kendi kendisine gıdasını alacak olgunluğa erişince, artık sütten kesilir. (Fitâm). İrtida' sohbetle olur.

ÎSÂR: Arapça, seçmek, üstün saymak demektir. Fayda ve zararda başkasının kârını, iyiliğini kendi önünde

tutmak. Bu, aşırı şefkat ve merhamet eseridir. Buna diğerkâmlık da denir.

İSBAT: Arapça, sabit kılmak demektir. Mahv'ın zıddıdır. Kulluk hükümlerini yerine getirmeyi ifade eder.

İSEVİYYE: Şeyh isa (ö. VII y.y.) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu olup, Kadiriyye'nin kollarındandır.

İSEVİYYE: Himmetiyye'den Saruhanlı İlyas tarafından kurulmuş, Şemsiyye-i Bayramiyye'nin kollarından tasavvuf okulu.

İSEVİYYE: XV. yüzyılda Muhammed b. isa tarafından Afrika'da kurulmuş bir tasavvuf okulu.

İSHAKİYYE: Ebu ishak İbrahim b. Şehriyarü'l-Mürşidü'l-Kazirûnî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Hafifiyye'nin kollarındandır. Bu yol, "Kazerûniyye" veya "Mürşidiyye" olarak da anılır.

İSİM: Arapça, herhangi bir kimseyi veya şeyi gösteren kelime, ad, şöhret manalarınada gelir. Selâm, Kuddus gibi ademî yahut Alîm, Basîr gibi vücûdî sıfatlarla isimlenmiş Zat'a isim denir.

İSKAT: Arapça, düşürmek anlamında bir masdar. İtibar ve izafet (bağıntı) larını düşürmek, herşeyin zâtında, zât-ı ehadiyyeti görmek, işte buna, Tevhîd denir.

İSKAT-I İZAFAT: Arapça, iki şey arasındaki bağlantıları kaldırmak demektir. Kainatta yapma, etme işinin uygulayıcısı olarak sadece Allah'ı görmek. "Attığında, sen değil, Allah attı" (Enfal/17). "Allah sizi de, yapıp etmekte olduklarınızı da yarattı" (Saff at/96).

İSKAT-I VESAİL: Arapça, vesileleri düşürmek, kaldırmak demektir. Kulun vuslata erdikten sonra, aradaki vesileleri terketmesi.

İSKATU'T-TEDBİR: Arapça, tedbiri terketmek anlamındadır. Kulun nefsine değil, Allah'ın güzel tedbirine dayanması. Kim Allah'a tevekkül ederse, bu ona yeter. Zira Allah, yarattıklarının tedbirini üzerine almıştır. Tedbir; kulun tembel olmasını, bir kenara çekilip, oturup sessiz kalmasını ifâde etmez. Üzerinde cerayan eden kaderin hükümlerine, yine kaderin ince bir sırrını bildiği için teslim olmasıdır.

İSLÂM: Teslim olmak demektir. Eğilme, boyun bükme, itaat, Kur'an'a ve Hz. Rasulullah (s)'a uymak. İslam beden, iman da onun ruhu olarak değerlendirilir.

İSM: Arapça, günah demektir. Allah'ın Kur'an'da yasak kıldığı her şey.

İSM-İ A'ZAM: Arapça, en büyük isim demektir. ism-i Azam, "Allah" lafzı olup, bütün İlâhî isimleri içinde bulundurduğu için "ism-i azam" denmiştir.
Kulun içinde bulunduğu halde kendisine hakim olan, kendisini etkisi altında tutan isme de, ism-i Azam denir. Acıma, rahmet ve şefkatin etkisi altında olanda İsm-i Azam; er-Rahim, veya er-Rahmân olur. İsm-i Azam'ın "Zât" ismi olduğu kaydedilir. Allah'ın bir kısım isimleri sıfat-isimdir; Hayy, Semî, Basir vs. gibi. Yine bir kısım isimleri de fiil isimlerindendir; el-Mu'tî, el-Muğnî, er-Rezzâk gibi. ism-i Azam'ı bilmek, Allah'ın ahlâkını oluşturan, Allah'ın, Hz. Adem'e talîm ettiği 99 güzel ismin gereğini yerine getirmek demektir. Herkes ism-i Azam'ı kitaptan veya ezberden okur geçer. Okumak değil o isimleri yaşamak marifettir. Dilin er-Rahîm'i okur da, merhametsiz olursan,
İsm-i Azam'ı daha tanımamış, bilememişsin demektir. "Emanet", "Hilâfet" gibi özellikleri taşıdığı için, Allah'ın 99 güzel isminin tümünü birden tahakkuk ettirip ortaya çıkaracak yegane varlık, "insan"dır. Diğer varlıklar, kendilerinde bu 99 ismin tümünü birden yansıtacak kabiliyette değildirler. Bu istidad ve kabiliyet, sadece halife olan insanda bulunur. Allah'ın ahlakıyla ahlâklanmaya muvaffak olmuş, yani kendinde potansiyel olarak bulunan 99 esmayı gerçekleştiren insana, olgun insan denir. İsm-i Azam'ı bilenin yaptığı duaların, çabucak kabul göreceği kaydedilir. İsm-i Azam'ın Allah lafzı değil de "Hû" ifadesi olduğunu söyleyenler de vardır.

Hûda var eyleyüb yoktan keramet verdi insana
Bilürsen, ilmü'l-esmâ okursan ism-i âzamdı
Lâ-edrî

Şeyhine eylemiş müridi sual,
İsm-i azamdan ala tâ ki haber.
Şeyh-i kâmil demiş ki Mevtanın
Bilmem hangi ismidir asgar (küçük).
İzzet Molla.

İSM-İ CELAL: Arapça, celal ismi demektir. Celâl; fevkalade yücelik.ululuk vs. gibi anlamlara sahiptir. Allah'ın lütuf olarak tecellisine cemal dendiği gibi, kahr olarak tecellisine de celâl adı verilir. "Allah" ismine ism-i celâl denir.

İSMÂİLİYYE: İsmail Rumî (ö. 1041/1631) tarafından Anadolu'da kurulmuş. Kadiriyye'nin kollarından biri. "Rumiyye" de denir.

İSRAF: Arapça, haddi aşmak, yanılmak, hata etmek, gafil ve cahil olmak anlamına gelir. Harcamalarda orta yoldan sapmak. İsraf; ifrat olarak görülürken, cimrilik; tefrit olarak değerlendirilir, itidal dediğimiz orta yol ise cömertliktir.

İSTİ'ÂNE: Arapça, yardım istemek demektir. İstimdad manasında da kullanılır.
Her türlü yardım Allah'dan gelir. Himmet sahibi, kurbet ehli, muhlis, mü'min kulların duası, ilâhî yardımın daha çabuk gelmesine sebep olur. "Günahsız ağızdan dua, isteyiniz" hadisinde bu inceliğe işaret vardır. Velî, Allah değildir, her ne gelirse Allah'dan gelir, ancak himmet denilen dua yani, yüksek seviyede seyreden isteme gücü ile Allah'tan ister, o da kabul eder ve verir: "Allah muttaki kullarından daha çok kabul eder." (Maide/27).

İSTİCABET: Arapça, olumlu bir karşılık verme anlamındadır, ilâhî daveti kalben kabul ediş. İki türlü isticâbet vardır: 1. Tevhid isticâbeti: Allah'ın birliğini dil ile kabul ediş, 2. Tahkik isticâbeti: Tevhidi hal olarak yaşama. Tevhid sâliklerin, tahkik meczûbların halidir. İlkine halil, ikincisine habib derler.

İSTİDRAC: Arapça, adım adım ilerleme, basamak basamak yükselme anlamındadır, inançsız kişilerden meydana gelen olağanüstü olaylar.

İSTİGASE: Arapça, yardım istemek demektir. Sıkıntılı durumda, müridin şeyhinden ve zamanın kutbundan himmet yoluyla yardım etmesini dileme. Yardım Allah'tandır, mürşidden değildir. Yardım mürşidin duasıyla gelir.

İSTİĞNA: Zenginlik, ihtiyaçsızlık anlamında Arapça bir kelime. Allah'a vasıl olanın O'nunla yetinmesi hali. Bu durumda başka şeye ihtiyaç duyulmaz. Allah ile istiğna güzel, fakat Allah'tan istiğna çirkindir, küfürdür. "Allah'a tevekkül et! Zira O vekil olarak kuluna yeter!.." (Ahzab/48).

İSTİĞRAK: Bir şeyi baştan başa kaplamak anlamında Arapça bir kelime. Zâkirin kalbinin, zikir esnasında, zikre ve kalbe iltifat etmemesi. Ariflerin bundan kastı, fenâ'dır. Bu halde iken, dış âlemden uyarılar alınmaz, zira sâlik, bir tür kendinden geçmiş durumda, Rabbisiyle başbaşalığın derin bilincini yaşamaktadır.

İSTİHARE: Arapça, hayırlı olanı istemeyi ifade eder. Hakkında tereddüt duyulan, kararsızlık bulunan bazı işlerin hayırlı olup olmadığını anlamak üzere rüyaya yatmak, islamî
literatürde istihare şeklinde değerlendirilir. Ancak hayırlı olduğu bilinen konularda istihareye gerek yoktur. Peygamber Efendimiz (s) istihare yapmayı tavsiye eder, istihare duasını ashabına öğretirdi.
Bunun için müstehab olan iki rekat istihare namazı kılınır, ardından duası yapılır, sonra hiç konuşmadan yatılır. Görülen rüyalarda şayet yeşil, beyaz gibi renk unsurları hakim ise, girişilecek işte bir hayır bulunduğu anlamına, kırmızı ve siyah olumsuzluğa işaret eder. Hayızlı olup da istihare namazını kılamayacak durumda bulunan hanımlar, sadece duayı okur, uykuya öylece varırlar.

İSTİHDÂM-I İSMU'LLÂH: Arapça, Allah'ın adını herhangi bir hususta istihdam etmeyi, kullanmayı ifade eder. Eşyada tasarruf konusunda ruhî güç oluşturmak için, Allah'ın, isminin kullanılmasına istihdam-ı İsmu'llâh denir.
Bu yolla, madenlerin özelliklerini değiştirmek, kurşunun altın haline getirilmesi gibi konular gündeme gelir. Burada müessir-i hakikî, Allah'tır. Allah "ol" der, o şey oluverir. Fena makamına ulaşmayan kişinin, kâmil manada Allah'ın ismini kulanabilmesi pek mümkün değildir. Allah'a çeşitli isimleriyle yalvarmak da, tavsiye edilen işlerdendir. "Ya Kahhar, Sırpları kahret" gibi, konuyla yakın alâkası olan esmanın duada anılışı, duanın kabul edilmesini kolaylaştırır.

İSTİHLAF: Arapça, yerine geçmek, halef olmak demektir. Şeyhin, olgunluk derecesini elde etmiş müridini, irşâd etmek üzere mezun kılması.

İSTİHSAN: Arapça, güzel saymak, güzel görmek demektir. Şeyhlerin müridlerini olgunluğa erdirme yolunda hırka giydirmek, çile çıkarmak, sema yapmak gibi, hakkında âyet ve hadis olmayan konularda istihsan yolu ile yaptıkları özel ictihadlar. Fıkıhçıların istihsanı da tasavvuf yolunun istihsanına benzer.

İSTİKAMET: Arapça, düzeltmek, bir şeyi doğrultmak demektir. Taate yapışmakla birlikte günahtan kaçınmak, istikametin hakikatini nebiler ve velilerin büyükleri bilir. Üç çeşit istikamet vardır: 1. Kelime-i Şehadet üzerine olan dil ile istikamet, 2. İrade doğruluğu üzere olan canların istikameti, 3. ibadette cehd üzere olan erkan istikameti.
İstikametin dereceleri üçtür: 1. Nefsi edebe getirmek. 2. İstikamet: Kalbin süslenmesi, 3. istikamet: Sırların yaklaştırılması. İstikamete getirilen bir tanım da özetle şöyledir: "Ahidlerin tümünde, özellikle ilâhî ve Muhammedi ahidlerde, yemek içmek, giyinmek gibi dînî ve dünyevî işlerde tavassuta riayetle, sırat-ı Müstakîm'e özen göstererek yapışmaktır.
Halinde istikamet olmayan sâlikin çabası, boşa gider, o yoldaki harcadığı himmet de fayda vermez. İstikamet, en büyük keramet olarak görülmüştür.

İSTİMDÂD: Arapça, yardım istemek demektir. "Meded yâ şeyh!" "Meded yâ Gavs!" diye maneviyat üstadlarından yardım isteme olayına istimdâd denir. Müridin başı dardadır "Meded" diye samimi bir şekilde yardım ister. Allah şayet dilerse bu yardım isteğini maneviyat üstadına duyurur. Özü, rahmetten ibaret olan bu muhterem zât, yardım göndermesi için elini açar, Allah'a dua eder. Eğer Allah, o duayı kabul ederse, yardım darda kalan kişiye ulaşır. Yani, darda kalmaktan kurtaran Allah'tır. Şeyh değildir. Şeyh kurtardı, diyen şirke düşer. Şeyh, sadece dua ile darda kalana yardıma koşan bir kuldur. Yardım Allah'tandır. Dua yolu ile yardım talebinde bulunmak meşrudur. Peygamber Efendimiz'in (s) "Günahsız ağızdan dua isteyiniz" hadis-i şerifi ile "sabır ve dua ile istiane (yardım isteğin) de bulununuz..." (Bakara/163) âyeti ışığında, birinin mü'min kardeşinden "yarın fizik sınavımın başarılı geçmesi için dua eder misiniz?" isteğinde bulunması işte bu kabildendir.
İstimdadın şer'î kökleri "dua" ile ilgili naslara dayanır.

İSTİNA': Arapça, sipariş vermek, dost seçmek demektir. Allah'ın kulunu nefsî yerilen özelliklerden arındırıp terbiye etmesi. Allah'ın bu tür terbiyesinin Hz. Musa (a)'ya mahsus olduğunu kabul edenlerin yanısıra, bunun bütün peygamberler için de geçerliliğini savunanlar vardır."(Ey Musa) Seni Kendim için ayırdım" (Tana/41).

İSTİŞFA': Bkz. Şefaat.

İSTİTAR: Arapça, gizlenme demektir. Kul ile gaybın şuhudu arasında, beşeriliğin engel olmasına istitâr denir.
Peşinden tecellî gelen istitâr, seninle eşya arasında perde olur, böylece eşyayı (nesneleri) göremezsin.

İSTİVA: Arapça, kurulma, kaplama, hâkim olma, eşit olma vs. gibi anlamlan olan bir kelime, istiva edilen şey üzerinde zuhur etmek, istiva eden Hakk; istiva edilen ise Arş'tır. Mevlevîlik tâbiri. Giyildiğinde tam orta yerinden, önce tepeden aşmak ve arkadan ense çukuruna dikey olarak uzamak üzere sikke (başlık)'ye dikilen yeşil deriye verilen isim.

İSTİVASINI SÖKMEK : Mevlevî deyimidir. Bir Mevlevi dervişi (can) büyük bir kusur işleyince serpa denilen yakasındaki şeritler sokulurdu. Bu, askerde suçlu bir subayın apoletlerinin sökülmesi gibiydi.

İŞARET: Arapça olan bu kelime Türkçe'de de aynı mânâda kullanılır, ifadeyi, dilin yardımcılığı olmadan bir başkasına haber vermek. İnce manalar içerdiği için konuşanın ibareyle açıklayamadığı şey. Manevî olgunlukta, zirve (cem) de iken işaret söz konusu olur, zira o zirve, ifadelerle sınırlandırılmayan, sonsuza açılan bir kapıdır. Sınırlı akıl (ibareleri) ile o sınırsızı kuşatmak mümkün değildir. Özellikle tahkîk ehli sufîler, tevhîd konusunda üçüncü şahsın anlatımı imiş gibi konuşmayı tercih ederler. İşaret ehli, anlatılmak isteneni anlar, olmayan anlamaz. Aslında anlatılan, şeriatın özüne aykırı da değildir. O şekilde işarete gerek duyulması, sübjektif olmasından kaynaklanır, herkes için tecrübe edilmesi mümkün değildir. Kul yasaya yasaya (dikkat ediniz kitaptan okuya okuya değil) tahkik yolu ile işaretleri anlar hâle gelir. Şeyh Abdülhakim Arvasî, imam-ı Rabbanî'nin "Mektûbât" mı okurken "içinde anlamakta zorlandığımız ifadeler olmakla birlikte, manevî bereketten mahrum kalmamak için okuyoruz" şeklinde tevazu gösterirdi. İşaret, hal ile alâkalıdır, özeldir. Herkese göre değil, erbabına göredir.

Arif isen bir gül yeter kokmağa
Câhil isen gir bahçeye yıkmağa.
Lâedrî

İŞKIYYE: Hoca Ebû Yezîd el-Işkî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu olup Kadiriyye'nin kollarındandır.

İŞLEMELİ TÂC : Kadiriler tarafından giyilen bir tâc çeşidi. Çeşitli renkte çuha üzerine ve birbirine eklenip dikilmiş dört terk (dilim) olarak yapılır, üzeri ibrişim ile işlenirdi. Tacın tepesine Bağdat Gülü denen bir alamet konurdu.

İSRAF: Arapça, bir şeyin yüce olması, yüksek yere çıkmak, bir şeye yüksekten bakıp muttali olmak vs. gibi anlamları bulunan bir kelime. İnsanların ruh hallerini ve kalplerinden geçirdiği şeyleri bilmek, firâset geçici, israf kalıcıdır.

İŞRÂK: Arapça, aydınlatmak demektir. Bu kelime aydınlanma (illümination) yönünde Suhreverdî Mabtûl tarafından geliştirilmiş ve onun kurduğu sistem "Mezhebü'l-İşrâk" veya "İşrâkiyye" olarak adlandırılmıştır. Ruhun arındırılması sonucu doğan iç ışık ile aydınlanma, insanı hakikate götürür. Bu yüzden Suhreverdî, Heyâkilü'n-Nur'da Allah'a şu duayı yapar: "Ey Kayyûm! Bizi nur ile destekle, bizi nur üzerinde sabit eyle, bizi nurda haşreyle, taleblerimizdeki hedefi senin rızan eyle". Onun Eflatun'daki sudur nazariyesinden etkilenmiş olduğu ortada olmakla birlikte, Muhammedî Şeriatı inkar etmediği de muhakkaktır.

İŞRAK NAMAZI : Sûfiyyenin dikkatle kıldığı nafilelerden biri de İşrak Namazı'dır. Güneş doğduktan 40 dakika sonra kılınır. Sabah namazı ile bu nafile namaz arasında yatılmaz, Kur'an okunur, ilimle meşgul olunur, murakaba yapılır, istiğfar edilir.

İŞRET: içki âlemi anlamında kullanılmakla birlikte, Arapça muaşeret, arkadaşlık dostluk manasındadır. Hak ile birlikte olmanın verdiği zevk halinde kalbin terennümü.

İŞTİBAH: Arapça, birşeyin karışık olması. Sâlikteki halin, Hak ile batıl arasında, iki tarafa olmak üzere müşkil veya karışık olması.

İŞTİYAK: Bir şeyi arzulayıp ona meyletmek anlamında Arapça bir kelime. Muhib (seven)'in içinin lezzete ve onun devamına visalden dolayı vuslat halinde (kavuşma) mahbûba (sevilene) doğru çekilmesi.

İŞVE: Farsça. Naz, cilve. Güzellik (cemal) tecellisi.

İTAB : Arapça, azarlamak anlamındadır. Kulun noksanlık sebebiyle kendini kınaması, Allah'ın kulunu bazı hallerinden dolayı uyarması.

İTİBAR: Arapça, ibret almak, değer vermek anlamlarına gelir. Dünyanın fani, orada çaba sarfedenlerin ölümlü, ümranını harap olarak görmek.

İTİKÂF: İbadet için kulun kendini bir yere hapsetmesi anlamında Arapça bir kelime. Bakara Suresi 187. âyeti başta olmak üzere bu kelimenin türevleri, Kur'an'da dokuz yerde geçer. Muhyiddin ibn Arabi, itikafı şehvetin kontrol altına alınması için, nefse yaptırılan ekstra bir uygulama olarak değerlendirir. Bunu da, itikafta yeme içme serbestliğinin bulunmasına, buna karşılık cinsel perhizin devam etmesine bağlar. Hz. Peygamber (s) her Ramazanın son on günü, mescid-i şerifde itikafa çekilirdi. Bir keresinde Ramazan itikafına girmemişti. Bunu telafi için, ertesi senenin Ramazanında 20 gün itikaf yapmıştı, itikatlar ise müstehabdır. Hacı Zihni Efendi, fakihlik yönüyle şöhret bulmuş olmasına rağmen, itikafı değerlendirirken şu açıklamayı yapar: "Mu'tekif (itikafa giren kişi) kalbini dünyadan ayırmak ve nefsini Mevlâ'ya teslim etmekle, Kerîm (cömert) olan Allah'ın kapısına mülazim (yapışmış), hâl diliyle, Rabbim beni mağfiret etmedikçe ben bu kapıdan ayrılmam, demiş olur." Tasavvuftaki halvet (çile) uygulamasının şer'î dayanağı, işte bu itikaf olayıdır.

İTİSAM: Arapça, bir şeye el ile yapışıp tutmak, sığınmak, korunmak gibi anlamları olan bir kelime. Taatı korumak, emri gözlemek, ittisale yapışmak, Hakk'ı tefrid halinde müşahede etmektir ki buna, Allah'a yapışmak da denir.

İTİRAZ: Yolda giderken öne engel çıkması anlamında kullanılan Arapça bir kelime. Şeyhe dil ve kalp ile teslim olmama haline itiraz denir. Sayın Dr. Hulusi Baybal Efendi'nin çalışma masasının ardındaki Osmanlıca yazılmış "Ah teslimiyet!" levhası, sanıyoruz ki, tasavvufun özünü ve hakikatini açıklamaya yeter.

İTTİHADİYYE: Hadisin Kadîm ile birleşebileceğini iddia eden sapık bir görüş.

İTTİHAD: iki ayrı şeyin tek ve bir olması anlamında, Arapça bir kelime. Vahdet-i vücud. Hak olan vücud-ı mutlakı müşahede etmek. Sûfilere göre, her mevcûd, Hak ile mevcuttur. Yoksa kendi özü itibariyle ma'dum (yok) dur. Onun için ittihad, şuhudda olur. Yoksa ittihad, her mevcudun vücud-ı hâssı (özel varlığı) olup, Hak mevcûd ile ittihad etmiş değildir, bu mahaldir.

İTTİSAL: Arapça, bir şeye bitişik olmak, eklenip bağlanmak anlamınadır. Kulun kendi zatını, tek olan mevcutla bitişik görmesi. Aksi halde kendi zatıyla sınırlanmış olur. Sâlik bu durumda medet ve vücudun kesintisiz olarak geldiğini görür. Sonunda mevcut öyle olur ki Beka Billlah'da bekaya erer. Bazı sufiyye, ittisali; sırrın zühul makamına ulaşması olarak tanımlamış. Bir kısmı da ittisali; kulun yaratıcısından başkasını görmemesi, sırrını yaratıcısından şeklinde başkasına bağlamaması, açıklamıştır.

Nuri şöyle der: "ittisal; kalblerin keşfedilmesi, sırların müşahede edilmesidir."

İVAZ: Arapça, karşılık, bedel demektir. İbadeti kölelik duygusuyla yapmalı, karşılığında bir takım şeyler bekleyerek değil. Buna can cömertliğiyle ibadet (kulluk) denir. "Allah cennet mukabili, onların can ve mallarını satın aldı." (Tevbe/111).

İYŞ: Arapça, yaşamak demektir. Hak ile beraber bulunmanın verdiği zevk.

İZİN: Türkçe'de de aynı anlamda kullanılan Arapça bir kelime. Müridin her yapıp ettiği şeyde şeyhi ile istişarede bulunmasıdır ki, bu, Kur'anî bir olaydır: "Onların işleri kendi aralarında danışma iledir..." (Şura/38).
Tarikat adabını öğretmekle görevlendirilen kişilere me'zun (izinli) denir.

J

JENDE: Farsça, yamalı cübbe veya murakka demektir. Tasavvufta melâmî meşrebi benimseyenler, nefis kibir ve enaniyetini kırmak için yamalı cübbe giyerlerdi. Kalp kırıklığı, makam olarak, şuur altına yerleştiğinde, yani dıştaki jende, kalpte zuhur edince yamalı cübbe giyme terkedilir.

JENDE-PUŞ: Farsça, yamalı cübbe giyen kişi demektir. Bkz. Jende

K

KA'BE: Yer yüzünde Allah'a ibâdet edilmek üzere inşâ olunan ilk mâ'bed. Vuslat makamı. Kalbin Hakk'a, sevgiliye, bembeyaz ihram giyerek, yani güzel huylarla süslenmiş olarak yönelmesi. Tasavvuf erbabına göre, iki türlü Ka'be söz konusudur: Birisi Hz. İbrahim'in taştan topraktan yaptığı, çok defalar yıkıldığı halde, tekrar tekrar tamir edilen ve yeniden yapılan maddî Ka'be. İkincisi de, Allah tarafından bina edilen insan gönlü, kalbi. Bu yıkıldığı zaman yapılması mümkün değildir. O'nun için gönül yıkmamak gerek. Şunu belirtmekte yarar var: Mutasavvıflar, kalbe önem vererek Ka'be'ye gitmeyi, farz olan Hac görevini, şeriatın bir emrini ikinci plana atmış değillerdir. Eğer bu gerçek olsaydı, hiç bir sufînin, üzerine farz olan hac görevini

yapmaması gerekirdi ki, tasavvuf tarihi ve velilerin biyografilerini dikkatle okuduğumuz zaman, istisnasız hemen hepsinin hac görevini yaptığını görürüz. Onların kalbe önem vermeleri, Ka'be'yi ikinci plana atar, gibi görünmeleri, gerçekte bu mânâda değildir; zira yaşadıkları hayat, bunun reel kriteridir, göstergesidir. İslâm'ın insan için olduğu göz önünde tutulur ve onun eşref-i mahlukât yönü dikkatle incelenirse, sûfilerin bu filantropik yaklaşımı, onların İslâm'ın özünü, özellikle Louis Massingnon'un da ifade ettiği gibi "islam'ın gerçek haniflik yönünü" anladıklarını ve bu espiriye ulaşabildiklerini gösterir. Tasavvuf erbabının bu tür görüşlerini tenkid edenlerin, önce kendi islâmî bilgi ve kültür birikimlerinin yeterli olup olmadığını kontrol etmeleri gerekir. Çoğu zaman bu bilgi birikiminin tam olması da yetmemekte, olaya, İslâm'ın derûnî tarzda, aşkla yaşanması boyutu da eklenmektedir. Öyle sanıyoruz ki sûfileri, bilgi ve aksiyonun birleştiği bir alanda, anlamak mümkün olacaktır. Bu ifadelerde biz, gerçek tasavvufu, yani İslam'a derinin etle bağlandığı gibi bağlanan tasavvufu ve İslâm'ı, Rasulullah (s) edasıyla yaşama çabasında olan, bilgi ile mücehhez sûfileri kastediyoruz. Psödo (uyduruk) sûfilerin sayıca az olmadığı bir ortamda, böyle bir ayırımı yapmanın, tasavvuf tarihi içinde de büyük önem arzettiği kanaatindeyiz. Zira, sahte ve hakikisi ayırılmadan, yapılan tenkitlerin bütün sufilere teşmil edilişi, tasavvuf alanının mütehassısı olmayan kişilerde, ilmî bir yanılgı olarak sürekli gözlenmektedir. Konu, hem ihtisas, hem de yaşama işidir.

KABZ: Arapça, tutmayı ifâde eden bir kelimedir. Daralma, kapanma gibi manaları da vardır. Bu terim, bast ile birlikte kullanılır. Bu durumda kabz ve bast, sâlikte bulunan iki zıt hali anlatır. Biri emin olunan şeyden korkmak, diğeri de korkulan şeyden feraha çıkmak ve ondan emin olmak anlamlarını ihtiva eder. Kabz kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli yerlerde geçer. Bunlardan biri Tâhâ Suresi 96. âyettedir. "Rasûlün, Cebrail'in izinden bir tutam aldım". Burada, Rasûlün atının basarak geçtiği topraktan, elimle bir tutam aldım, manasına gelmektedir. Buradaki kabza (tutam) makbuz manasına gelir (Bkz. Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim, c. II., s. 173). Furkân Suresi'nin 46. âyetindeki kabz kelimesi, mahvolmak manasını ifade ettiği gibi, Bakara Suresi'nin 245. âyetinde rızkın genişlemesi ve daralması manasına gelir. Sûfiler kabz ile korkuyu, bast ile de ümidi kastederler. Allah'ın tehdidinden korkan sûfî, kabz hâlinde olur. Bu durum, Tur Suresi'nin baş taraflarındaki "Muhakkak Rabbının azabı gelecektir" âyetini duyunca Hz. Ömer (r)'de görülen hal ile açıklanabilir. Allah'ın müjdesi ile sufî, bast durumuna geçer. Sûfilerden bazıları, Allah cemal sıfatı ile tecellî ettiğinde kulu bast, celâl ile tecellî ettiğinde kabz halindedir, diye yorum yapmışlardır. Sûfilere göre Kâbız ve Basit olan, Allah'tır. Kabz'a; nimetin elden gitmesi, sevgiliyi kaybetme ve mahzurlu olanın hücumundan kaynaklanan korku gibi anlamlar yükleyen sufîler, bast'ı, müridin güven ve ümit hali olarak tanımlamışlardır. Ancak bast'ta sevgiliye yakınlık düşüncesi, mahzurlu olanın yok olmasının şuuru söz konusudur. Sülemî, Tabakat'ında (ss. 106-124) Hızır (a)'ın sürekli olarak bast halinde olduğunu kaydeder. Sûfiler bast'ı, beka halinin oluşumuna sebep olan şeylerin ilki olarak kabul ederler. Kabz ise, fenanın ilk sebebidir. Kulun kabz'ı, bast'ı miktarıncadır. Diğer bir deyişle, sûfinin havf'ı, recâ'sı kadardır. Lüma sahibi Serrâc'a göre, kabz ve bast iki şerefli hâldir. Allah, kabz halinde; kulunu, yeme, içme, konuşmadan alıkorken, bast halinde; yeme, içme ve konuşmaya sevkeder. Ebu'l-Hasen eş-Şazilî'ye göre (Abdülha-lîm Mahmûd, Ebu'l-Hasen eş-Şazilî, s. 129) bast, nur içinde nur, kabz nur altında zulmettir. Havf ve reca ile kabz ve bast arasındaki fark şudur: Havf ve reca, iyi olsun, kötü olsun, istikbalde vukuu düşünülen bir şeye aittir. Kabz ve bast ise, geleceğe değil içinde bulunduğumuz zaman (hal)'a aittir.

KABA SOFU: Taassup ve zühd-i bârid (soğuk zühd) vasıflı kimseler hakkında kullanılan bir tâbirdir.

KABE KAVSEYN: Arapça, ok atılırken yayın elle tutulan odasıyla, sağlı sollu iki ucu arasındaki mesafeyi ifâde eden bir terkiptir. Tasavvuf ıstılahında, vücud dairesinde, ibda', iade, inme (nüzul), yükselme (urûc) failiyyet ve kabiliyyet gibi isimler arasında bulunan, tekabül bakımından esma ve sıfatın isimlerine ait yakınlığı belirtir. Ancak bu kurb (yakınlık)'un zatî değil, sıfatî olduğu da kaydedilir. Bunun üzerinde "ev ednâ" (yahut daha da yakın) makamı vardır. Kabe kavseyn, ittisal denilen temyizin bekasıyla beraber, Hak ile ittihaddan; "Ev ednâ" ise, ayn-ı cem'deki ehadiyyet-i zâtiyyeden ibarettir. Ev ednâ'da temeyyüz ve itibârı olan ikilik, fenâ-i mahz ve tams-ı küllî sebebiyle, abd ve Hak arasından kalkar. Müfessirler, bu kelimeyi Allah'a yakınlık olarak yorumlamışlardır.

Matlab-ı a'lâ-yı ev ednâ'da cay itsek n'ola
Tîr-veş itdik makâm-ı kâbe kavseyni güzâr.
Nadirî

Bu terim, Necm Suresi'nin dokuzuncu âyetindeki "fekâne kâbe kavseyni ev ednâ" (İki yay kadar, yahut daha yakın oldu) ifadelerinden alınmıştır.

KABİH: Arapça, çirkin manasına gelen bir kelime. Dünyada yerilmeyi, âhirette cezayı gerektiren şeye denir.

KABİL:Arapça, kabul eden manasını ihtiva eder. Tasavvufî olarak, fail olan Hak'tan vücûd feyzini ve onun fiili olan daimî tecellîyi kabul etmesi bakımından, a'yân-ı sâbite'ye "kabil" denir.

KABZU'D-DÂHİL: Arapça, giren kabz demektir. Kum falına bakanlara göre, özel şekli olan bir işarettir.

KABZU'L-HÂRİC: Çıkan kabz mânâsına gelir. Bunun özel şekli de, şu şekildedir:

KADEM: Arapça, ayak anlamına gelir. Uğur ve meymenet gibi mânâları da vardır. Sûfiler misafirlerini, uğurlarken "hoş geldiniz, kademler getirdiniz, hayırlara karşı; Hak erenler gözcünüz, bekçiniz olsun" diye uğurlarlar. Gelen misafir de kapıda şu sözlerle karşılanır: "Kademlerinize kurban olayım, hoş geldiniz, kademler getirdiniz". Misafir gösterilen yerine oturduktan sonra makam sahibi "aşkolsun" der, ardından misafir, şükür secdesi yapar.

KADEH: Arapça olan bu kelime, Türkçe'de de aynı mânâdadır. Manevî hal, cezbe, ruhî zevk, şevk, vecd.

KADEMEYN: Arapça, iki ayak demektir. Birbirine zıt iki zatî hüküm ki aslında ikisi birdir. Hudûs-kıdem, halkiyyet-hakîkiyyet, adem-vücûd, sonlu-sonsuz, teşbih-tenzîh gibi zıt özelliklere na'leyn (iki ayakkabı) denir. Na'leyn (iki ayakkabı), kademeyn (iki ayakkabının) altındadır.

KADEMU'S-SIDK: Arapça, doğruluk makamı demektir. Allah'ın salih kullarına vereceğini bildirdiği bir makam. Yunus Suresi'nde (ayet:2) Allah şöyle buyurur: "... İman edenlere, Rableri katında, yüksek bir doğruluk makamı olduğunu müjdele...". Sıdk, herşeyin hayırlısıdır.

KÂDI'L-HÂCÂT: Arapça, ihtiyaçları gideren manasına bir izafet terkibi. Bu tâbir, Allah için kullanılır. Zira O, herkesin ihtiyacını gideren yüce bir varlıktır.

Bil Kâdî-i hâcâtı
Kıl Ana münacatı
Terkeyle murâdâtı
Allah görelim n'eyler
N'eylerse güzel eyler
İbrahim Hakkı

KÂDİH: Arapça, çakan, yaran, tesir eden gibi manaları ihtiva eden bir kelimedir. Tasavvufî açıdan hâtır'a yakın bir manası olmakla birlikte, ikisi arasında fark vardır. Hatır, yakaza ehlinin kalbine, kâdih ise gaflet ehlinin kalbine gelir. Kalpten gaflet bulutları dağıldığı zaman, zikir pırıltısı parlar.

KADÎM: Arapça, evveli olmayan demektir. Allah'ın sıfatlarından (veya isimlerinden) biri. Kendinden başka varlığı olmayan için kullanılır. Bu da zât ile kadîmdir. Varlığının öncesinde yokluk olmayan için de kullanılır. Bu da zaman ile kadîmdir. Zat ile kadîm olan her şey, zaman ile de kadîmdir. Bu da Allah'tan başkası değildir.

KADİR ALAYI : Osmanlı döneminde, padişahlar Kadir gecesinde, teravihe, saray dolayındaki camilerden birine özel bir alayla giderlerdi. Bu tören hakkında Ata Tarihi yazarı şunları anlatır:

"Kadir gecesinde alâ-yı vâlâ ile Ayasofya Cami-i şerifine azimet buyurulması kaideden olmakla, eğer mevkib-i hümayun sayfiyede ise, padişah o gece, yeni sarayda iftar ettikten sonra, nöbetçi has odalılardan başka, cuma selamlığı teşrifatında bulunan menâsıb erbabı, maiyyetinde hümâyunda bulundukları ve ridâ-i şerif dairesi pişgâhından, tâ Ayasofya Cami-i şerifinin selâmlık kapısına kadar, yollar meş'alelerle aydınlatılmakla beraber, akkâmlarm taşıdıkları yirmi kadar meş'ale, has ağaların ellerinde tuttukları muşambaları, kırmızı ve yeşil boyalı kırk tane büyük feneri takiben, camiye gidilir ve nöbetçi olan imam-ı sultanîye uyulmak suretiyle Kadir Namazı (teravih namazı) cemaatla kılındıktan sonra aynı usûlle geri dönülürdü.

KÂDİRİYYE: Türbesi Bağdat'da bulunan Abdülkâdir Geylânî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Gilan (İran'da bir bölge)'da dünyaya gelen Seyyid Abdülkâdir Geylânî (k), gençliğinde Bağdat'a gelerek Kadı Ebû Said Mahzûmî'den fıkıh, Ebu Bekir b. el-Muzaffer vesair muhaddislerden hadis dersleri aldı. Hanbelî mezhebini seçti. Elinin emeğiyle ailesinin geçimini temin ederdi. Uzun süre va'az ve öğretim işi ile meşgul olduktan sonra, İmam-ı Gazalî gibi, yakînî arama krizi ile zühdî-tasavvufî bir hayata yöneldi. Uzun süre, Bağdat ve Kerh harabelerinde, zahidâne bir hayat yaşadı. Halvetlere girdi. Son girdiği halvette, kırk gün süre ile hiçbir şey yemedi. Şeyh Ahmed Debbas adlı bir sûfiden tasavvufî disiplini öğrenen Abdülkâdir Geylânî, sonunda, terkettiği topluma dönüp Ebû Sa'ad medresesinde derslere ve camilerde halkı irşada başladı. Toplumda fakir, zengin, dul, yetim, yolcu, aydın, cahil herkes ile muhatap olarak doğru yolu gösterdi. Eserlerinden bir kısmı şunlardır: Melfûzât-ı Geylânî, Futûhu'l-Gayb (İbn Teymiyye Abdülkâdir Geylanî'ye olan sevgisi sebebiyle bu esere bir şerh yazmış olup, bu eserin tenkidli basımı 1989 senesinde Kuveyt'te yapılmıştır), Gunyetu't-Tâlibîn, Behcetü'l-Esrâr, Divan-ı Gav-su'l-A'zam (şiirleri bu divandadır).
Sadık Vicdanî "Tomar"da, Abdülkâdir Geylanî'nin ebced hesabıyla "aşk" ile doğduğunu, "kemal" ile ömür sürüp "kemâl-i aşk" ile Allah'a kavuştuğunu tesbit etmiştir. Kâdiriyye'nin şubeleri şunlardır: Esediyye, Ekberiyye, Makdisiyye, Garibiyye, Eşrefiyye, Rumiyye, Yâfiiyye, Hemmâdiyye, Hilâliyye ve Hindiyye. Kadiriyye, Nakşbendiyye'den sonra, dünya üzerinde en çok yaygınlık kazanmış ikinci büyük tasavvuf okuludur.

Sâlikân-ı Kadirî

Sâlik-i mülk-i bekadır sâlikân-ı Kadirî
Târik-i kûy-i fenadır sâdikân-ı Kadirî
Cehd idüb ilm-i ilâhîden sebak-han oldular
Varisan-ı enbiyâdır sâlikân-ı Kadirî
Câme-i irfan ile tezyîn-i bâtın ettiler
Zâhir-i ehl-i kabadır sâlikân-ı Kadirî
Meclis-i işrâkıyandır halka-i ezkârları
Sırr-ı kalbe âşinâdır sâlikân-ı Kadirî
Eylemişler dillerin gencine-i gaybü'l-guyûb
Mahzen-i sırr-ı Hûda 'dır sâlikân-ı Kadirî
Çün fenafillah'dan seyr-i ilallah itmeğe
Rehrevân-ı Kibriya'dır sâlikân-ı Kadirî
Feyz-i irşâdiyle teshîr itmede talihleri
Gûyiya mûciz nümâdır sâlikân-ı Kadirî
Bûsitân-ı zikr-i cehri içredir nalişleri
Bülbül-i bağ-i (Rıza)'dır sâlikân-ı Kadiri.
Şeyh Rızâ-yı Talabânî

KÂF DAĞI: Kâf, Kur'ân-ı Kerim'de ellinci surenin adıdır. Kur'ân-ı Kerim'in mukattââtındandır. Allah'ın isimlerinden birinin "Kâf" olduğu söylenir. Kudret sahibi anlamına geldiğini söyleyenler olduğu gibi, dünyayı çepeçevre kuşatan dağın adıdır diyenler de vardır. Bu dağın ardında, efsaneye göre, cinler yaşamaktadır. Ejderhalar, insanlara zarar verince, güya melekler, onları bu dağın ardına, ateşli zincirlerle çekip atarlarmış. Tasavvuf erbabına göre, "Kâf", Kur'ân'a işarettir. Ki bu da, Allah'ın bütün isimlerinin zuhur yeri olan ve bu mazhariyeti bilen ve bildiren insan-ı Kâmil'dir. Zamanın kutbu ve imamı budur.

Kâf Dağını arkama
Yüklendim etme aceb
Bahr-ı Muhîti içdim
Kanmadım amma neden.
İdris-i Muhtefî Bayramî

Halk arasında Kâfdağı veya Kâf ifadesi sınırsızlık, son derece büyüklük gibi manalar ihtiva eder. Çok büyüklenen insana "burnu Kâf dağında" denir. Bir uçtan bir uca yerine de "Kaftan Kafa" veya "Nundan Nuna" deyimleri kullanılır. "Süleyman Peygamber, Kaftan Kafa bütün âleme hükmetti" gibi.

KAF-NUN,KÜN: Arapça, kâf ve nün harfleri bir araya gelirse "kün: ol" sözünü meydana getirir. Bakara/117; Âl-i İmrân/47; Meryem/35; Yasin/83; Mü'min/67. âyet-i kerimelerinde, Allah'ın, bir işin olmasını istemesi ve o işin hemen olması, bu sözle bildirilir. Tasavvuf edebiyatında Allah'ın dilemesi "kâf-nun" yahut "kün" sözleriyle belirtilir.

Onsekiz bin âlemi ma'dûm iken vâreyledi
Kâf ü nün emri ile bir kerre îmâ etti aşk
Yusuf Sineçâk

Kâf ü nün hitabı izhâr olmadan
Biz bu kâinatın ibtidâsıyız.
Harâbî

KÂHİLÎ : Rahatta iken zor duruma düşen kişi anlamında Arapça bir kelime. Seyr ü suluktaki yavaşlama. Bunun nedeni, gidilen yolun bazan sâlike zor gelmesidir. Ağır ve yavaş tahakkuk eden bu sülük, en mükemmel sülüktür.

KAHR: Arapça, mahvetmek, ezmek anlamlarında bir kelime. Mukabili lütûf'tur. Nefsi, Allah'ın yardımı ile ezmek, dizginleyip ona galip gelmek. Allah'ın tecellîleri, ya kahr sıfatıyla, ya da lütuf sıfatıyla olur. Olgun sûfiler, her iki tecellîyi de, aynı seviyede gönül hoşluğu ile karşılarlar. Bazı veliler daha çok kahr, bazıları da lütuf tecellilerine mazhar olurlar. Kahr tecellisine mazhar olanlar, vahada bile olsa kendilerini sahrada görürlerken, diğerleri kendilerini sahrada bile olsa vahada görürler.

KAHRİYYE: Arapça, kahretmeye mensûb anlamında kelime. Birisini kahretmek, öldürmek, yok etmek manasına gelir. "Kahriyye okumak" diye bilinen ve Allah'ın Kahhâr ismini kullanmakla ilgili bir uygulama vardır. Bu uygulamada, kalabalık bir grup, Allah'ın "Kahhâr" ismini yüksek sesle, binbir kere veya birkaç kere okuyarak, mahvedilmek istenen kişiye zihnen yönelmek suretiyle neticeye varmak söz konusudur. Bu törende, "kahriye" adı verilen bir dua da okunur. Günümüz medyumistik çalışmalarında da bu tür uygulamalar görülmektedir. Parapsikolojik olarak izahı mümkün olan bu olay, ahlâkî açıdan oldukça sakıncalıdır. Eski Kızılderili, Maya, Aztek, Afrika ve Asya kültürlerinde de görülen bu husus, insanın canını almayı hedef edinmesi yönüyle, sıkıntılı bir uygulamadır. Bazan Kahriye'nin okunana değil de okuyana etki ettiği görülmektedir. Buna "kahriyye'ye uğramak" denir. Olayın işleyiş tekniği oldukça karmaşıktır.

KAHVE NAKİBİ : Nakib, kabile reisi, başkan, bir kavmin reisi gibi manaları ihtiva eden Arapça bir kelimedir, çoğulu nukabâ'dır. Tasavvuf ıstılahı olarak, tekkelerde kahve pişiren ve bu işle görevli bulunan kişiye denir. Aslında bu görev, dıştan önemsiz gibiymiş gibi görünse de rastgele herkese verilmezdi. Bu iş genellikle tekkenin kıdemli kişilerine verilirdi. Bektaşî meydanında, kahvecinin Ebû'l-Hasen eş-Şâzilî'yi temsil eden bir postu bulunurdu.

KAHVE OCAĞI : Esma zikri ile özgünleşmiş tasavvuf okullarının tekkelerinde "cümle kapısı" denen ve bahçeye açılan kapıdan sonra, asıl tekke kapısına girilince, giriş kısmının bir köşesindeki oda, kahve ocağı diye anılır. Oda kapısının karşısındaki köşede, kahve ocağı bulunur. Odada oturmak için, boydan boya üstü kilimle örtülü bir kerevet vardır. Kahve ocağının yanındaki post, kahveci dervişe aittir. Tekkeye gelen misafir, önce kahve sunar. Misafir, şeyhi görecekse, şeyhe gidip haber verir ve misafiri alıp şeyhe götürür.
Kahve ve kahvecilerin pîri, Şeyh Ebu'l-Hasen eş-Şâzilî'dir. Şazilî tasavvuf okulu mensupları, gece zikir ve teheccüd ibadetlerinde uyku dağıtmak konusunda, faydalı olması amacıyla, kafein ihtiva eden kahve içmeyi adet edinmişlerdi.

KAL: Arapça "dedi" anlammadır. İlm-i kal: Şer'î ilimler, fıkıh bilimi. İlm-i Hâl: Yaşama ile ilgili, içe ait ilim, tasavvuf. Kal, hâle dönüşmedikçe makbul görülmemiştir. Hâlin de, kal ile olanı daha makbuldür.

KALAK: Arapça, bir şeyi hareket ettirmek, kararsız kalmak, üzgün olmak demektir. Tasavvuf ıstılahı olarak, sevenin şevkle sevilene doğru harekete geçirilmesi anlamına gelir.

KALB: Arapça, bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek, vs. gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Biyolojik ve anatomik olarak insan göğsünün sol tarafında bulunan çam kozalağına benzeyen bir et parçasıdır. Ana rahminde, insan varlığının jinekolojik oluşum sürecinde meydana gelen (gebeliğin üçüncü haftasının sonunda) ilk organdır. Tasavvufî olarak kalb; insanın mahiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah'ın tecellî ettiği mahal, İlâhî latîfe gibi çok yönlü manaları ifâde eder. Biyolojik manadaki kalb, insanda olduğu gibi, hayvanlarda da bulunur. İkinci anlamdaki kalb ise, sadece insanda bulunur ve insanı hayvandan ayıran özelliktir. Molla Camî, Fusûs Şerhi'nde kalb; mizacı kuvvetler ve cismanî gerçekler ile ruhanî gerçekler ve nefsanî gerçekler arasını bir araya getiren (cem eden) hakikatdır, der.
Mutasavvıflara göre; manevî kalbin maddî kalbe bir nevi taalluku (bağlantısı) vardır. Ve bu kalp, insanın hakikatidir. Bu latîfe, idrâk edicilik ve bilicilik özelliklerine sahiptir. Muhatab, mütâleb ve muâteb olan işte budur. Türkçe'de kalbe, gönül denir. Can tabiri de kullanılır. "Kalbe bakıcı": Bayramî melamîlerinde, irşada izinli kişilere verilen addır. Kalple ilgili bazı atasözleri şu şekildedir: Kalp bir sırça kadehtir, çabuk kırılır. Kalp kalbe karşıdır. Kalpten kalbe yol vardır.

Fukara kalbine her kim dokuna
Dokuna sinesi Allah okuna
La edrî

KÂLDE KALMAK: Arapça, kal, söz, laf demektir. Tasavvufî hallere ait bilgiyi, uygulama haline getiremeyen kimseler için kullanılan bir tâbirdir. Böyle kişilerde laf var, iş yoktur.

KALEM : Arapça, kesmek, budamak masdarından türemiş bir kelime olup kalem, makas, yazı, kumar oku ve stil gibi manaları içerir. Tasavvufta ilm-i tafsîl-i ilâhîye ve kelimelerin şekillerini çıkarmaya vasıta olan ruha, kalem denir. Tehânevî, sûfilerin bu tabiri, akl-i evvel manasında kullandığını söyler. Letâifü'l-Lügât'da da, vâhidiyyetden kinaye olan hazret-i tafsîle ve nefs-i küll'e de kalem denir. Bir kısım sufîler de, şu açıklamayı yaparlar: Kalem, ilm-i tafsîlin bilgisidir. Kalem, İlâhî tafsîlî bilginin, varlıklara taalluku gözönünde tutulmak suretiyle benzetme yapılarak kullanılır. "Kalem ilm-i tefâsîl-i İlâhîdir. Çünkü mezâhir-i tafsîl olan huruf, devâttaki mürekkepte mücmel olup orada oldukça tefâsili kabul etmez. Mürekkep divitten kaleme intikâl ve levhe temas ettikçe, huruf tafsil şeklini alır. Bu suretle ilim de, matlûba göre tafsil edilmiş olur. Kezalik, insanın madde-i hayatiyyesinden ibaret olan nutfe de, suret-i insaniyyede mücmel olup zahr-ı Âdem'de durdukça, tafsili kabul etmez. Kalem-i insanî ile levh-i rahme intikal edince tafsili kabil olur".

Lisan-ı gayb olur esrar-; gayb iş'ârına kâfî
Ne gam olsa nazardan levh-i mahfuz-ı kalem nâbûd.
Osman Şems Efendi

KALENDER: Farsça bir kelimedir. Dünya ile alâkasını kesip Allah'a yönelen kimselere denir. Bunların özelliği, laubali meşrep, lâkayd, mücerred ve fakir olmalarıdır. Kalenderiyye tarikatına mensup olanlara kalender denir. Bektaşîlerde derviş olmaya ikrar veren, fakat kendisine derviş olma töreni ile taç giydirilmeyen ve tekkede arakıyye ile hizmet eden kişilere de kalender adı verilir. Ancak bu kelime zamanla aşınmış, farklı manalarda kullanılmaya başlamıştır. Halk arasında kalender; yoksul, kimsesiz kişiye dendiği gibi, her şeyi hoş görüyle karşılayan geniş meşrepli, herkesle anlaşabilen ve geçinebilen kimselere de kalender adam denir. Kaynaklara göre, kalenderîler başı açık gezmektedirler. Sikkelerinin yukarı kısmında on iki, aşağı kısmında ise kırk dilimin bulunduğu kaydedilir. Bektaşîler, beyaz keçeden yapılan lengeri dört, kubbesi on iki dilimli ve tepesinde düğme adı verilen kenarları dikişli, fındık büyüklüğünde, beyaz keçeden mamul dikili bir parça bulunan taca, "Hüseynî" ve "Celâli Tâc" denir. Lengeri dört, kubbesi on iki parça keçenin, iç taraftan birbirine dikilmesiyle meydana gelen bu tacın, dıştan görünen dilimlerinin kenarları da küçük ve birbirine bitişik dikey dikişlerle dikilerek, dilimler iyice belirtilmiştir. Dilimleri dıştan dikili olmayanına ve tepesinde düğme bulunmayanına "kalenden taç" denir. Kalenderîler; çar-darb denilen bir uygulama yaparlardı ki, bundan kasıt, zahirî süsten vazgeçmekti. Çar-darb (dört vuruş) ise, saç, sakal, bıyık ve kaşları tıraş etmekten ibaretti. Kafadaki tüm kılların kazınmasına özen gösteren bu tip dervişlerin, cevalıka (cavlaklar) diye anıldığı da bilinmektedir.

Rind-i kalenderim yoktur bunda şek,
Nazını çekemem; anlasın felek
Cehennemde yanmak minnet çekerek
Cennete girmekten asandır bana.
Tokadîzâde Sekip

KALENDER-HÂNE: Kalender evi manasına gelen Farsça bir terkib. Fakir dervişlerin barınmaları için yapılan zaviyeler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Kalender, dünya alâkalarından vazgeçmekle manevî hakikatlardan zevk duyan, filozof, derviş demektir. Fatih Sultan Mehmed devrinde açılan Kalender-hânelerde, Mesnevî okutulduğu kaydedilir.

Girüb bin âleme her âlemi bir âlem-i zevk et
Kalender ol, hakîm ol âlemin her âleminden geç.
Celâl Paşa

KALENDERİYYE: Cemaleddin Savî (630/1232) tarafından tesis edilmiş bir tasavvuf okulu. Sonradan bazı sapmalar görülen bu tarikatı, şu özgün yönleriyle hülasa edebiliriz: Kalenderîlerde aşırı (hatta ölçüsüz) bir ehl-i beyt sevgisi vardır. Kemaleddin Efendi, Tibyanu Vesaili'l-Hakâyık'ta bunların "Hasan, Hüseyin, Muhammed, Fatıma ve Ali isimleriyle zikir çektiklerini kaydeder. Kalenderîler, def, kudüm, ve alemleriyle gruplar halinde çeşitli yerleri gezerler, tasavvuf anlayışlarını yayarlardı. Saç, sakal, bıyık ve kaşlarını kestirerek (çar-darp), tembelliği meslek edinmiş, bekar bir hayat tarzına yönelerek dilencilikle iştigal etmişlerdi. Vahidî tarafından yazılan "Menakıb-ı Hâce Cihan ve Netice-i Can" adlı eserde, Kalenderîlerin çar-darb (çehâr darb) yapmalarının sebebi, şu şekilde anlatılır:

Anınçün bu sakal u saç u kaşı
Tıraş ettik bu yüzden kola nâşî

Şu nesne kim cihanda ariyettir
Anı tıraş etmemek akbah sıfattır
Bu kıllar ariyettir mülk-i tende
Gider, var ise aklın anı sen de
Tıraş eyle bu yüzden sakalın
Ki tâ rûşen ola çün meh cemâlin.

Abdülmun'im Hafnî'nin de ifade ettiği gibi, kalenderîler, edebleri, âdetleri, meclis ve muamele gibi hususları terk etmiş kişilerdi. Kalp sataşma önem verdikleri kadar, namaz, ibadet ve zühde ehemmiyet vermezlerdi.

KALIBI DİNLENDİRMEK : Ölmek manasında kullanılan bir deyim. "Dünyada bize rahat yoktur" (La râhate lenâ fiddünya) sözüyle işaret olunduğu üzere, ölüm, istirahat, dinlenme gibi bir mânâ ifade eder. Buna benzer olmak üzere şu ifâdeler kullanılır: Göçtü, göçündü, yürüdü, Hakk'a yürüdü, Hakk'a kavuştu, irtihal etti, çilesi bol dünyadan geçti.

KALLAŞÎ: Farsça, berduş, keyfince yaşayan, kimseye aldırmadan hayatını sürdüren kişi demektir. Harabâtî. İçinde bulunduğu hâle göre davranan kişi. Hal sahibi, dünya ile ilgisini kesen, rind.

KÂLÛ BELÂ: Arapça, iki ayrı kelime, "evet, dediler" manasına gelir. Bu ifade, Kur'ân-ı Kerim'deki A'raf Suresi'nin 172. âyetlerinde yer alır: "Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik, demeyesiniz diye, Rabbin ademoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı, onları kendilerine şâhid tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (Rabbimiz olduğuna) şahit olduk dediler." Allah'ın ruhlardan aldığı bu misak için, şu tâbirler kullanılır: Bezm-i elest, bezm-i ezel. Sûfilere göre, her insan, kabiliyetine ve yeteneğine göre, amel etmesi bakımından, hâl diliyle her ân, "sizi yetiştiren, bakan, geliştiren, büyüten Ben değil miyim?" sorusu tekrarlanmakta ve herkes, hal diliyle "evet" demektedir. Bu dünya, elest bezminde, Allah'a verilen sözün tutulup tutulmadığının denendiği bir sınama yeridir.

Kalem çalınıcak görgil
Haber böyledürür bilgil,
Kâlû belâ kelecisin
Bunda haber veren benem.
Yunus Emre

Tâ kâlû belâdan sevdik seviştik
Bizimle ezelî yarır mahabbet
Üstad nazarında, ikrar kopuşduk
Mü'mine kadîm ikrardır mahabbet
Kul Himmet

KAMET: Farsça, boy, bos demektir. Sadece Hakk'ın ibadete layık olması, başka hiç bir şeyin buna hakkı olmaması.

KAN: Türkçe. Hallâc-ı Mansur'dan itibaren, tasavvufta bir kan imgeciliği başlamıştır. Tasavvufun zorluklarla dolu bulunduğu, icabında hayatını bu uğurda feda etme durumunun bile söz konusu olduğu, kan imgesiyle anlatılmaya çalışılır. Molla Camî'nin dediği gibi

Kuh kün ez kellehâ
Bahr kün ez hûn-i mâ
Kellelerden dağ
Kanımızdan deniz olsun.

Baş vermek, icabında sır vermemek uğrunda büyük bir fedakarlığı içerir. Kişi sırrını öyle saklamalı ki, o kişinin sırrının ne olduğu değil, sır sahibi olduğu bile bilinmemelidir.

KANÂAT: Arapça, ikna olmak, yetinmek vs. gibi anlamları ihtiva eden bir kelime. Yaşamak için zarurî olan ihtiyaçlar dışında kalan, bütün nefsî arzu ve hayvanî isteklerden uzak durmak. Yeme, içme ve çeşitli konularda aşırıya kaçmamak.

KANÂİYYE : Abdürrahîm el-Kanâî'ye nisbet edilen bir tasavvuf okulu.

KANBER-İ ALİ: İki özel isimden oluşmuş bir izafet terkibi. Hz. Ali'nin Kanber'i manasına gelir. Hz. Ali'nin Kanber adlı bir kölesi olduğu söylenir. Bu bir Bektaşî terimidir. Bektaşîler kullandıkları bir kemere, Kanber-i Ali derler. Yuvarlak şerit veya örme kaytandan yapılan bu kemer, armut biçiminde taşla birbirine bağlanırdı. Bağ vazifesini gören taş, Hacı Bektaş taşından yapılırdı.

KANBERİYYE: Kanber, Hz. Ali (r)'nin kölesidir. Hz. Ali (r)'ye çok bağlıydı. O, evden çıkınca, Kanber muhafızlık görevi yapmak üzere kılıcını takınır, peşinden giderdi. Kanber, zencî idi. Haccâc'a karşı Hz. Ali'yi öğdüğü için 95/71 4'de şehit edilmiştir. Kanberiyye, kalınca bir kuşağa halka ile asılmış, yumruk şeklinde ve yumruktan küçük, balım taşı denen Kırşehir'de çıkan balgamı taştan, yahut Necef taşından yapılmış bir şeydir. Tığbend, teslim taşı, kemer, palheng vs. gibi tarikat cihazından olan Kanberiyye, bele sarılan kemer üzerine takılır. Kuşağın bir ucu, halka biçimindedir, o halkaya sokulur ve belin sol yanına doğru meyilli olarak durur. Kanberiyye; ehl-i beyte nisbeti, erenlere hizmeti ve evlenmemeye karar vermeyi ifade eder. Ancak son zamanlarda, evli olanlar da bu cihazı kullanmışlardır. Kanberiyye, baba tarafından tekbirlerle kuşatılır. Bu sırada tercemân da okunur.

KANDİLCİ: Tekkelerde yanan kandillerin yağını, fitilini hazırlayan ve gece olunca da yakan görevli dervişe, kandilci veya çerağcı denilirdi.

KANDİL DİBİNE IŞIK VERMEZ : Bu atasözü, "mum dibine ışık vermez" şeklinde de ifâde olunur. Herkese faydası dokunduğu halde, kendine ve yakınlarına aynı faydayı sağlayamayan kimseler için kullanılır.

KANDİL GECESİ : Bazı mübarek geceler hakkında kullanılan tâbirdir. Rebiülevvel ayının onikinci gecesi Mevlid, Recebin ilk cuma gecesi Regaib, Şaban'ın onbeşinci gecesi Berât, Recebin yirmiyedinci gecesi Miraç, Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi Kadir gecesidir. Bu mübarek gecelerde, minarelerde mahyalar kurulur, kandiller yakılırdı. Günümüzde, bu iş için minare şerefelerinde elektrik ampulleri kullanılmaktadır. Kandil geceleri, ihya geceleridir.

KAN ET, KANUN ETME : Tarikat erkânına, yeni bir şey katmamak gerektiğini ihtar etmek üzere söylenir.

KANINI İÇİNE AKIT : Cezbe geldiği zaman veya bir hâl zuhurunda, dervişin bunu dışarı aksettirmemesi, sezdirmemesi ve normal davranıştan uzaklaşmaması demektir. Bu, temkin ehli sûfilerde olur. Telvin ehli olanlarda bu durum aksinedir. Bu, melâmet tavrı olarak da değerlendirilir.

KANTARA: Arapça'da büyük köprüye kantara denir. Dünya, kişiyi âhirete ulaştıran bir köprü durumundadır. Âl-i imran Suresi'nin 14 ve 15. âyetleri, dünya ve âhiret kıyaslamasını yapar ve hangisinin daha önemli olduğunu açıklarken orada şu ifadeler kullanır: "Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın birikmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağlılık, insanlar için güzel gösterildi (ziynetlendirildi). Bunlar dünya hayatının meta'ıdır. Nihayet varılacak güzel yer, Allah'ın huzurudur. (Resulüm) De ki: Size bunlardan (yani dünya metâ'ından) daha iyisini bildireyim mi? Takva sahipleri için Rableri yanında, içinden ırmaklar akan ebediyyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını çok iyi görür" (Âl-i imran/14-15).

KANUN ÇERAĞI: Bektaşîlerde taht ve Balım (Sultan) Taşı'nın önünde duran ve zeytinyağı ile yanan çıraya Kanun Çerağı denir. Pirinçten yapılmış, kapağı Bektaşî tacı şeklinde olup, fitil konacak üç lülesi bulunur. Kanun çerağı, iki yanındaki şamdanda duran ve tahtın üç basamağının, her basamağında yer alan üçer şamdandaki mumlarla beraber sayılırsa oniki, lülelerindeki fitillerle sayılırsa Meydandaki taht üstünde ve önünde bulunanlarla ondört çerağ eder ki, bu sayılar, âlemi aydınlatan hakikat önderleri oniki imama ve ondört masuma işaret ederler.

Çerağcı, Kanun Çerağını yakmadan (uyarmadan) tahtın önünde şu tercemanı okur:
Kânûn-ı evliya, nuru's-semâvât
Seksiz bu menzildir Tûr-ı münacât
Kaçan rûşen olur, niyaz edip ver
Muhammed Ali'ye candan salavât.
İlk mısradan anlaşılacağı üzere, Kanun Çerağı'na, Evliya Çerağı da denir.

KAPI ALLAH KAPISIDIR : Akşemseddin, mürşidi, kulu Allah'a, Allah'ı da kula sevdiren kişi olarak tarif eder. Bu durumda, mürşid, müridi Allah'a ulaştıran kapı durumundadır. Ve bu kapı, ayırım gözetmeksizin herkese açıktır. Bu kapı insanlara hizmet kapısıdır, zira Allah'a açılmakla, Allah'a götürmektedir.

KAPIDAN GEÇMEK : Tasavvuf'î planda, murakabe özelliğini kazanmayı ifâde eder. Mevleviler bu duruma, kapıdan geçmek derler. Bu, çilesini bitirenlerin veya başka dergahtan gelip hücreye çıkacakların, veyahut çilekeş olmayıp da, fazileti ve olgunluğu bulunması veya şeyhe vâris olması sebebiyle, kendisine dedelik payesi verileceklerin "Murakabe Meydanı" na kabulüdür. Şeyh tâyini nedeniyle, ziyafet çekmek de, âdettir. Bu durumda ziyafetin masrafı, yeni şeyh efendiye âittir.Akşamdan sonra, yeni şeyhin dışında herkes meydanda toplanıp yemek yer, kahve içerdi. Daha sonra Meydancı, yeni şeyh olan efendiyi meydana davet ederdi. Şeyh, başta tarikatçı olmak üzere, sağ ve soldaki dedelerle çift elle musâfaha ederdi. Ayakta, niyaz vaziyetinde bulunan mutfak canları (mutfak görevlisi dervişler) ile görüştükten sonra, şeyh de niyaza dururdu. Tarikatçı o sırada şu gülbanki okurdu: Vakt-i şerif hayrola, hayırlar fethola, serler defola, derviş kardeşimizin meşihat hizmeti mübarek ola, niyazı kabul ola, demler, safâlar ziyâde ola, dem-i Hazret-i Mevlânâ Hû diyelim Hû". Yeni şeyh efendi, o gece Hazret-i Şems'de yatardı. Arzu durumuna göre, orada bir iki gün kalırdı.

KAPIYI SIR ETMEK : Kapıyı kapatmak anlamında bir söz.

Şeyhim, var ise söyle erenler kelimâtı
Dinletme bana tekkedeki mustalahâtı
(Şem'in külü al), (kapıyı sır eyle) demekle
Hâşâ bulasın nûr-ı dil ü bâb-ı necatı
Allah için olmazsa eğer çekdiğin evrâd
Nutkun tutulunca şaşırırsın salavâtı. İzzet Molla

KARABAŞİYYE: Halveti tasavvuf okulunun kollarından birinin adı. Şeyh Ali Alâeddin Karabaş-ı Velî (ö. 1097/1686) tarafından kurulmuştur. Karabaş-ı Velî, Arapgir'lidir. Genç yaşında, İstanbul'a Fâtih Medresesi'ne gelerek derslere başladı. Bir süre sonra cezbeye tutularak sûfiyye mesleğine yöneldi. Kastamonu'ya giderek Şa'baniyye-i Halvetiyye postnişini İsmail Çorumî'ye intisâb etti. Derslerini bitirip, hilâfet aldı. Bazı ihtilâfları çözmek için Çankırı'ya gitti. Şeyhi ismail Çorumî vefat edince, yerine geçen oğlu Şeyh Muslihiddin Efendi'den feyz aldı. Daha sonra 1 080/1 669'da Üsküdar'da, Mihrimah Sultan Zâviyesi'ne şeyh oldu. Vefatı Mısır'da vuku bulmuş olup, mezarı, Kahire yakınlarındaki Gaylân köyündedir. Çeşitli eserleri vardır: Kâşif-i Esrâr-ı Fusûs, bu eserin muhtasarı Camiu Esrâri'l-Fusûs, Şerh-i Akâid-i Nesefiyye bi-Lisani't-Tahkîk, Mi'yâru't-Tarîka, Tarikatnâme, Şerh-i Kasîde-i Aşkiyye li'ş- Şey-hi'l-Ekber, Risâle-i Usûl-i Erbaîn, Tefsir-i Sûre-i Tâhâ, Tabirname.

KARAGÖZ : Renkli bir perdenin, adam boyunda ve orta yerinde, ince beyaz bezden yapılma, küçük bir pencere biçimindeki sahnenin arkasından yirmi-yirmi beş santim uzunluğunda deriden kesilmiş ve boyanmış, resimlerin seyircilere gösterilmesi suretiyle oynanan oyun. Işık arkadan vurunca perdeye bu iki boyutlu şekillerin gölgesi düşer. Seyirci bu gölgeleri izler. Vahdet-i vücud telâkkisine göre, âlem de, tıpkı bu şekilde bir gölgeden ibarettir. Bu tip gölge oyunlarının kökeninin Çinlilere dayandığı söylenir. Muhyiddin İbn Arabî, Futûhat-ı Mekkiyye'nin üç yüz on yedinci babında gölge oyununun, ne ifâde ettiğini şu şekilde anlatır: "Cenab-ı Hakk'ın, cemi avalimi müdebbir olması meselesindeki işaretimizin hakikatini bilmek isteyen, hayâl-i sitâre'ye yani perde hayâline ve suretlerine ve perdeden uzakta bulunup, asıl o suretleri oynatan ve onların lisanından konuşan zât ile aralarında perde bulunan küçük çocuklara göre, o şekilde konuşanın kim olduğuna bir baksın. İşte âlemin şekillerinde de durum böyledir. İnsanların çoğu, varsaydığımız o çocuklar gibidir. Bu bakımdan, ne şekilde hicap ve gaflette olduğunu anlarsın. Ufak çocuklar bu toplantıda sevinç içindedirler. Gafiller de bunu eğlence ve oyun olarak telâkki ederler. Âlimler ise, bundan ibret alma cihetine giderler ve Allah'ın bunu bir örnek olarak koyduğunu ve yarattığını bilirler... Allah bu âleme nisbetle, bu şekilde onların misalinin hareket ettiricisidir. Ve bu perde, mahlukat ve kainat üzerinde cereyan eden ve hâkim olan İlâhî kader sırrının perdesidir. Durum bu iken, gaflet içinde bulunanlar, bu ibret dolu misali eğlence ve oyuncak kabilinden sayarlar. Nitekim Allah tarafından "dinlerini lehv ve oyuncak haline getirenler..." (En'âm/70) buyurulmuştur.

Binaenaleyh, ilk olarak perdeye vassâf (karagözcü) denen şahıs çıkar ve Allah'ı ululayan, öğen bir hitabede bulunur. Sonra kendisini müteakib, perde arkasından perdeye gelen çeşitli şekillerle konuşur. Sonra seyircilere, Allah'ın bu hayal perdesini, kullarına bir ibret misâli olmak üzere yarattığını, ibret alsınlar diye bildirir.

Sonra vassâf perdeden kaybolur. Bu vassâf, biz insanlar arasında ilk mevcut olan, Hz. Adem mesabesindedir. Bizden kaybolması da, perde ve ilâhî gayb hicabı ardında ind-i rubûbiyette kaybolması şeklindedir. Allah hakkı söyler ve doğru yola erdirir.

KARA KAZAN, KARA KAZAN HAKKI : Yesevî geleneğinde, tekkede büyük bir kazan olur, onda pişirilen

çorba, gariplere, yoksullara ve dervişlere dağıtılır. Seyyid Ali Hemezanî, Keşmir'de İslâm'ı yayma faaliyetleri sırasında, halifelerinden birinin böyle büyük bir kazanı olması ve bu kazanda pişen yemekten bütün bir çevrenin istifâde etmesi, o civarda bir iskân kolonunun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Farsça'da kazan anlamına gelen Lenger kelimesi, o kasabanın adı olmuş ve "Langer-hatta" diye anılmıştır. Ortaasya tasavvuf geleneğini sürdüren Hacı Bektaş Velî'nin, Hacıbektaş'taki merkezî tekkesinde, bu amaca yönelik büyük bir kazanı vardı. Bu kazan "Aş Evi"ndeydi. Bektaşîler, bu kazanın, altında ateş olmasızın kaynadığı inancındadır.Bu kazanın, bir Moğol komutan tarafından tekkeye hediye edildiği söylenir. "Kara kazan hakkı için" sözü alevîler arasında bir and sözüdür. Eskiden öşür usûlü, vergi sisteminin esâsını teşkil ediyordu. Köylerin ekin hasılatının onda biri (öşürü) artırma ile satılırdı. Köyün öşürünü alan kişi (mültezim), onda biri aldıktan sonra, eğer köy alevî köyü ise, üçler, yediler, kırklar hakkı olarak, üç, yedi ve kırk şinik buğday alır, köylü sesini çıkarmazdı. "Harman kaldırma zamanı" köylere, çeşitli yerlerden dedeler ve dervişler de gelirdi. Hacı Bektaş çelebisi tarafından gönderilen vekiller de gelirler, kimisi "Hazret-i Pîr", kimisi "Kara Kazan", kimisi "Gül Yüzlü Efendim" (Çelebi) için Hakkullah toplar, köylünün harmanından nasibini alır giderdi.

KARÂR: Arapça'da, dinlenecek yer, sebat, vs. gibi manaları ihtiva eden bir kelimedir. Hâlin hakikati konusunda tereddüdün kaybolmasına karâr denir.

KARINCA ve SÜLEYMAN : Karınca, tasavvufta, herkesin kendi gücü oranında yapabileceği kadarını yapmasını temsil eden sembol bir hayvandır. Didinme ve çalışma, karıncanın özgün bir vasfı olduğu gibi, sufîde de aynı nitelik bulunmalıdır. Sufîlik yolunda meskenete yer yoktur. Bu konuda şu hikaye anlatılır: Topal bir karınca, düşe kalka Hacca gidermiş. Birisi "nereye gidiyorsun?" diye sormuş. "Hacca" demiş. Duruma şaşıran adam "bu halinle mi?" demiş. Karınca şu karşılığı vermiş: "Varamasam da, yolunda ölmek var ya!".

Yine Hz. Süleyman'ın ordusunun karıncaları çiğnememesi ile ilgili olay (Neml/15-19) da, karınca acizliğin, Hz. Süleyman da kudretin sembolü olarak yer etmiştir. Acizlik ve gücün karşılıklı alakasını Yunus Emre dizeleriyle anlatır:

Canım, erenler yolu inceden ince imiş,
Süleyman'a yol kesen, şol bir karınca imiş.

KARÎBU'L-FETHİ'L-MÜBÎN: Apaçık bir fethin yaklaşması anlamına gelen, Arapça bir tamlama. İlâhî isimlere ait nurların tecellîlerinden ve velayet makamından kula açılan şey.

KÂRİ DEDE: Kârî, Arapça'da okuyucu manasına gelir. Mevlevî tâbiridir. Kârî Dede, Mesnevî okurken, Mesnevî-hanların yanına oturup, beytleri okumak suretiyle onlara yardım ederdi. Bunun yerine Kâri-i Mesnevî unvanı kullanılırdı.

KÂRİ-İ MESNEVÎ: Arapça, Mesnevî okuyan demektir. Mesnevî-hanlar Mesnevî okurken, yanlarına oturup, onlara takıldığı yerlerde yardım ederlerdi. Mesnevî-hanlar, Mesnevî'yi ezbere bilirler ve dersi ezbere yaparlardı. Sonraki dönemlerde, güçlü Mesnevî hafızları azaldığı için, yanıldıkları vakit hatırlatma işini yapmak üzere, elinde kitap tutan yardımcı bulundurulmaya başlandı. Mevlevîhanelerin bazılarında yanyana iki kürsü vardı. Birinde Mesnevî-han, diğerinde Kari-i Mesnevî otururdu. Ders, Kari-i Mesnevî'nin iki beyit okumasıyla başlar, sonra Mesnevî-han devam ederdi. Şayet Mesnevî-hanın okuma sırasında unuttuğu beytler olursa, bunu Kari-i Mesnevî hatırlatırdı. Daha sonra Kari-i Mesnevîlik bir paye haline gelmiştir. Ancak son devirlerde Mesnevî-hanın önünde Mesnevî bulunduğunu, unutunca, açıp baktığını, bu yüzden Kari-i Mesnevî'ye ihtiyaç kalmadığını görüyoruz. Ancak kürsü dibinde oturan Kari-i Mesnevî, ilk iki beyti okuyarak derse başlama âdetini devam ettirmekteydi.

KARRÂ-KURRÂ: Arapça, okuyucu demektir. Hafız, zâhid, sofu, kaba manada dinin zahirine bağlı olan kişi, ham ruh sahibi, İlâhî zevklerden anlamayan, cennete girme, cehennemden kurtulma amacıyla kulluk yapan adam. Dinin duygu yönünden nasibi az kişi.

KÂSS-KUSSÂS: Arapça, hikayeci demektir, ilk zâhidlerin yaşadığı dönemden başlayarak, camilerde, toplantı yerlerinde hemen her yerde, hikâye anlatarak, halkı etkilemeye çalışan bir takım vaiz ve zâhidler görülür. Bunların sûfilerle alâkası olmamakla birlikte, bir kısmı zühhad grubuna girer.

KASANİYYE: Nakşbendîliğin kollarından biridir. Kurucusu, Şemseddin Ahmedü'l-Kâsânî (ö. 911/1505)'dir.

KASD: Bir şeye teveccüh etmek, yönelmek manasına gelen Arapça bir kelime. Tasavvuf ıstılahı olarak,

sevgilinin hoşnutluğunu bulmak üzere, herşeyden sıyrılmaya azmetmek ve bütün iradeyi bu yöne sarfetmek.

KÂSE: Farsça, kadeh demektir. Sülük hâlinde, sâliki mest eden vahdet (birlik) şarabının (tecellîlerinin) kadehi. Aşık kişinin kalbi, bu tecellîlere mazhar olan kadehtir. Kalbin anatomik yapısı, kadehi andırır olması ilginçtir. Murakabe halindeki sûfinin kalb kadehi, çeşitli tecellî nurlarının döküldüğü bir yer halindedir. Bu tecellî, düşünülen şeyin kalbe inmesi, tesir etmesi ile hissedilebilir.

KASIK NİYAZI : Yunanistan Bektaşîleri kendilerini Seyyid Ali Sultan'a nisbet ederler. Bunların yaptıkları kasık niyazı şu şekildedir: Parmaklar düz ve bitişik, parmak uçları aşağıya eğik olarak, eller iki böğür üzerine konur. Omuzlar biraz vücûttan ayrılır. Sağ ayak parmak ucu, sol ayağın baş parmak ucunun üzerine konur (mühürlenir).

KASIMİYYE: Râşidiyye-i Şâziliyye'nin kollarından biri. Kurucusu, Şeydi Ebu'l-Kâsım el-Gazî es-Selmâs (ö. 981/1 573)'dır. Bu tarikata Gâziyye de denir. Zira kurucusunun isimlerinden birisi, Gazi'dir.

KASM: Kırmak, helak etmek, mahvetmek anlamına Arapça bir kelime. Vâsıtî bu terimi şöyle tarif eder: Bütün işler kendi hakikatlarında, dehirler üzerinde zuhur eder. Bunu her kim kıdem şahidi ile müşahede ederse, bu müşahededen dolayı, kıdemin mukabili yok olur.

KASRİYYE: Ebu'l-Hasan ismail b. el-Hasan b. Abdillah el-Kasrî tarafından kurulan bir tasavvuf okulu.

KASRİYYE: Ebû Muhammed Abdillahi'l-Celîl b. Musa b. Abdi'l-Celîl el-Ensârî el-Üveysî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Kurucusunun Kasrî nisbesine sahip oluşu, kurduğu okulun bu isimle anılmasına sebep olmuştur.

KASSÂRİYYE: Kurucusu, Ebu Salih Hamdun b. Ahmed b. Ammâratü'l-Kassâr (IX. yüzyıl)'dır. ilk Melâmîlik bu zâta atfolunur.

KASVET : Arapça, sertlik, katılık, duygusuzluk gibi anlamları olan bir kelime. Tasavvuf yolunda yeni olanlar, telvin ve hâl gereği çabucak hislenir, duygulanırlar, ancak ileri mertebelere ulaşan temkin sahibi kişiler, hislerini belli etmezler. Hz. Ebû Bekir Kur'ân okurken ağlayan birine, "bir zamanlar biz de böyleydik, ama kalbimiz kasvetlendi" demiştir. Kasvet, arifler için bu şekilde mükemmelliği ifade ederken, âbidler hakkında acımasızlık anlamına gelir.

KAT' : Arapça, kesmek anlamında bir kelime. Kulun,bağlı olduğu sebeplerle meşgul olmaktan uzaklaşmasıdır. Zira bu sebepler, kulu Allah'tan uzaklaştırır.

KATNANİYYE: Rufaiyye'nin kollarından biri. Kurucusu, Seyyid Hasanü'l-Katnânî'dir. Rufaîliğin diğer kollan şunlardır: Nuriyye, İzziyye, Fenâriyye, Bürhaniyye, Cündeliyye, Cemiliyye, Dirîniyye, Atâiyye, Sebsebiyye, İmadiyye ve Kayyâliyye.

KATRA: Arapça, damla anlamına bir kelime. İlâhî tecellîler, kalp, insân-ı kâmil, nokta.

Ey Niyazi, katramız deryaya saldık biz bugün,
Katra nice anlasın, umman anlar bizi.

Niyâzî-i Mısrî

KAVAMI': Arapça, birine sopa ile vuran zelil kılan, kahreden anlamlarını ihtiva eden çoğul bir kelime. İnsanı zelil kılan, kahreden her şey kavamı'dır. İnsanı zelil kılan bu şeyler nefs, tabiat ve hevâdan kaynaklanır. Kişiyi bu zilletten ancak, ilâhî destek ve semavî yardım kurtarır. Bu da, Allah'a seyr durumundaki inayete hak kazanmış kişilerde olur. "Uğrumuzda cihad edenleri, bize ulaşacak yollara hidayet ederiz" (Ankebût/69) ve "Takvalı bir hayat sürdürenlere, Biz, Hakkı batıldan ayırma yeteneği veririz" (Enfâl/29) âyetleri bu tür ilâhî yardıma işaret ederler.

KAVM: Arapça, cemâat, topluluk demektir. Sufîler cemâati, mutasavvıflar grubu, arifler zümresi.

KAVS-İ NÜZUL: Arapça, iniş yayı anlamına gelen bir tamlama. İlâhî vücûddan ayrılan nurun dört unsura (toprak, hava, su, ateş) geçişi durumu hakkında kullanılan bir tâbirdir. Buna mebde (başlangıç, temel, esas) de, denir. İnsan-ı kâmil ile ilgili bir devir (daire) teorisi vardır. Bu teoriye göre, süflî olan bu âleme gelen bir

varlık, başlangıçta, cansız varlık (cemad), sonra nebat, sonra hayvan şekillerinde ortaya çıkarak, ondan sonra da insan-ı kâmil şekline girer ve Hakk'a ulaşır. Varlık, nasıl mutlak varlıktan çıkıp bu alçak ve düşük âleme indiyse, tekrar o âlemden çıkarak aslına dönme durumundadır, "iş O'ndan başladı (sonunda) yine O'na döner" sırrı budur. Bu dönüşüm hareketi bir daireye benzetilerek; Mutlak varlıktan bu süflî dünyaya doğru olanı, kavs-i nüzul (iniş yarım dairesi, yayı); süflî âlemden Mutlak Varlığa olan yükselişi ise, kavs-i urûc (çıkış yarım dairesi, yayı) diye ikiye ayrılmıştır. Sûfiler, bu görüşlerini çeşitli âyetlerle ispatlarlar. Onlardan biri şudur: "O (Allah)ki, yarattığı herşeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun zürriyetini nutfeden, hakir bir sudan üretmiştir. Sonra onu şekillendirmiş, ona Kendi ruhundan üflemiştir.." (Secde/7-8)

KAVS-İ URÛC: Arapça, yükselme yayı manasına gelen bir ifâde. İlâhî vücûddan ayrılan nurun, dört unsurdan geçtikten sonra, tekrar aslına dönüşünü ifade eder. Buna me'âd ve kavs-i su'ûd da denir.

KAVUK : Eskiden kullanılan başlık. Fes, takke ve benzeri başlıklara sarık sarmak suretiyle ilim adamları sınıfının giydiği bir giyim formu idi. İçi boş manasına kof ve kav kelimelerinden, başa giyilen bir başlık diye de tanımlanmıştır. Yeniçerilerin çeşitli kavukları vardı. Vezirlerin giydiği kavuğa, kallavî denirdi. Bazı kavuk türleri şunlardır: Horasanî kavuk, Mücevveze, Molla kavuğu, Telli kavuk, Işkırlak, Murabbaî, Tepeli kavuk. Daha sonraları başlık olarak fes yaygınlaşmıştır. Başlıklar meslekî ve sosyo-politik açıdan farklılık arzederdi. Ümera, börk üzerine sarık; asker ağaları, kuka; subaylar kalafat; neferler keçe ve hartavî kavuklar giyerlerdi. Bilim adamları tepeli kavuk; kâtipler, Katibî tarzında kavuk; hocalar Horasanî kavuk kullanırlardı.

KAVVÂL: Arapça, çok söz söyleyen, manasına bir kelime. Sûfiyye meclislerinde, kavvâl adı verilen kişiler, bugünün mevlidhanlarını bir parça andırır tarzda derin, tasavvuf! ve felsefî şiirleri okuyarak, topluluğu heyecana, tefekküre ve vecde getirirlerdi. Osmanlı ıstılahında bu, çok konuşan, çalçene ve geveze kimseler için kullanılır olmuştur.

O makûle mütecasir kavvâl
Münkariz oldu deyü cümle rical.
Sümbülzâde Vehbî

KAYGUSUZ: Tasasız, dertsiz anlamına Türkçe bir kelime. Bektaşî edebiyatının en güzel şiirlerini yazan Kaygusuz Abdal ve Kaygusuz Sultan'a, kısaca Kaygusuz denir. İslam'a aykırı gibi görülen şatah ibareleri vardır. Şiirlerinde esrarı över. Halk arasında Kaygusuz'un esrara düşkünlüğü söylenegeldiğinden, rakıya "Akyazılı" dedikleri gibi, esrara da "Kaygusuz" adını takarlar. İçiciler, yabancıların yanında bu ismi kullanırlar. Mesela: "Geçen gün kaygusuz haktaydı. Filan adama rastladım, o bulmuş, beraberce gördük (yani beraberce duman altı olduk, veya duman çektik)" sözleri, bu kullanıma örnektir.

KAYLULE: Öğle vaktinde uyumak veya o vakit süt içmek anlamına gelen, Arapça bir kelime. Vahdetin çoklukta müşahedesi, çokluğun vahdette müşahedesi tecellînin doğması ile olur. Bu durumda Allah'tan gayri şeyler ve kesret yok olur. İşte bu kesret ve mâsivanın yok oluşuna kaylule denir.

KAYYUM: Her şeyi koruyan, tutan manasına Arapça bir kelime. el-Kayyûm, Allah'ın isimlerindendir. Allah'tan başkası bu isimle vasfedilmez. Kelime, Arapça'da mübalağa kalıbındadır. Çokluk, mübalağa ifâde eder. Bu isim, Kur'ân'da şu şekilde geçer: "O, kendinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O, Hay'dır, Kayyûmdur" (Bakara/255). Kıyam kelimesi, devam manasına da gelir. Sühreverdî Heyâkilü'n-Nûr'da, bu isimle bir duada bulunur: "Ey Kayyûm, bizi Nur ile destekle, bizi nur üzerinde devamlı kıl, bizi nurda haşreyle, isteklerimizin sonunu, Senin rızân kıl, niyetlerimizin
nihayetini, bize söz verdiğin kavuşma (lika) eyle, karanlığın kapısındaki esirler, devamlı rahmetini bekliyorlar, hayır umuyorlar". Camide temizlik işiyle görevli kayyım ile kayyûm kelimesi birbirine karıştırılmamalıdır.

Kereminden o Kâdir-i Kayyûm
Eylemez hiç kimseyi mahrum.
Fuzulî

KAZANCI DEDE : Mevlevîlikte mutfak, yeni dervişler için ilk terbiye ve hizmet mahallidir. Mutfağın en kıdemli ve önde gelen görevlisine Kazancı Dede denirdi. Bu zat sertabbâh (başaşçı)'nın muaviniydi. Kazancı Dede, çilesini bitirmiş yetenekli kişiler içinden seçilirdi. Mevlevîliğe girmek isteyenler, Kazancı Dede'ye müracaat ederlerdi. Dede, ona "dervişlik zordur, çileyi kırmak (yarıda bırakmak) iyi değildir. Dervişlik âteşten

gömlek, demirden leblebidir. Aç kalmak, döğülmek, haksız yere söz işitmek vardır. Dervişlik, ölmezden evvel ölmek demektir. Bunlara dayanabilirsen gir" derdi. Dervişlikte ısrar eden kişi için şeyh efendiden izin, yeni girenden de ikrar alınırdı. Kazancı Dede, zaman içinde yükselerek Sertabbâh (Başahçı) olurdu.

KAZANCI POSTU : Kazan kelimesinin aslı kazgandır. Mevlevîlikte, Kazancı Dede'nin oturduğu özel posta, Kazancı Postu denirdi. Bu postun rengi beyaz olur ve mutfağın giriş kapısının tam karşısındaki yerde, serili olarak dururdu.

KAZANLIĞA KAPATMAK: Lokma kazanının bulunduğu bodruma, edebsizlik eden dervişleri kapatırlar, bir süre burada tutarlar. Buna, kazanlığa kapatma cezası, denirdi.

KAZANLIK: Mevlevî tâbiridir. Mutfağın altında lokma kazanının bulunduğu bodruma, kazanlık adı verilirdi. Burası, edeb dışı davranışta bulunan dervişleri cezalandırmak üzere, bazan hapishane olarak da kullanılırdı.

KAZAN YATAĞI: Mevlevî tekkelerinde, mutfak âlet ve edevatının bulunduğu yere denir.

KAZERUNİYYE: Ebû İshâk İbrahim b. Şehriyâr el-Kazerûnî (ö. 426/1034) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Kurucusunun adına izafeten İshâkiyye de denir. Bu okulun esaslarından biri de, gayr-i müslim kişileri İslâmlaştırmak idi. Osmanlı Devletinin kuruluşuna tesadüf eden yıllarda, Bursa'da bir ishâkhâne kurulduğunu bilmekteyiz.

KEBAİR: Arapça, büyükler demektir. Kulların cehenneme girmesine âmil olan ağır günahlara, kebair denir. Genel görüşe göre bunlar on yedidir. Dördü kalp amelidir: Şirk, günahta ısrar, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, Allah'ın mekrinden emin olmak. Dördü dildedir: Yalan yere şahitlik yapmak, namuslu kişiye iftirada bulunmak, bâtıl yere, yalan olarak yemin etmek, büyü yapmak. Üçü midede olur : İçki içmek, haksız yere yetim malı yemek, faiz yemek. İkisi, zina ve homoseksüelliktir, ikisi eldedir: Haksızlık ve adam öldürmek. İkisi de savaştan kaçmak, anayı babayı üzmektir. Sûfiyyenin önemli bir bölümü, iman sahibi ehl-i kebairin cehennemde sonsuzadek kalmayacağı kanaatindedir.

KEBÎRİYYE: Ebû Abdullah Muhammed b. Hafif eş-Şirâzî (ö. 371/982) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu. Şeyhu'l-Kebîr unvanıyla tanınmıştır. Tarikatının Kebirîyye adıyla anılması, bu unvanından kaynaklanmaktadır. Bu tarikat Cüneydiyye'nin koludur.

KEFÂF, KEFÂF-I NEFS: Arapça, yeterli miktarda olan, bir şeyin misli ve miktarı, vs. gibi anlamları içeren bir kelime. Nefse engel olmak, onu isteğinden men' etmek, kefâf-ı nefs olarak değerlendirilir. Tasavvuf ehline göre her şeyin yeterli miktarınca olması ve israfa kaçmamak büyük önem arzeder. Hz. Peygamber (s)'in "Allahım! Bana rızkı yeteri (kefâf) miktarda ver" şeklindeki, duası, bunu gösterir. (Müslim, Zühd, 19). Kefâf, lüksten kaçma, aşırılıkları törpüleme, nefsin, doymak bilmez iştah ve arzularına gem vurma, aza kanaat gibi konuları bünyesinde toplayarak, israfa karşı çıkma hususunda farklı bir boyut getirmiştir.

KELAM: Söz anlamında Arapça bir kelime. Tasavvuf ıstılahı olarak, taayyün, belirme, zahir olma, meydana çıkmayı ifade eder.

KELİMAT: Arapça, kelimeler demektir. Cevheri hakikatin meydana çıkarak, var (mevcut) haline girmesi. Kavlî ve vücûdî kelimeler olmak üzere iki kısımdır. Kavlî kelimeler insanî nefsin üzerine, vücûdî kelimeler Rahmanî nefsin üzerine vâkidir. Rahmanî nefs, heyulânî cevher gibi âlemin şekilleridir. O, tabîi aynlar değildir. Bütün varlıkların şekilleri, Rahmanî nefsin üzerinde ortaya çıkar, ki bu da, vücûddur.

KELİME: icâd altına giren İlâhî ilimdeki sabit öz (ayn) lerden bir öz (ayn)'dür. Kelimetü'l-Hazre, "Kün: Ol" a işarettir. Kün, küllî irâdenin şeklidir. Kâşânî'nin bu tarifine göre, hazır oluş kelimesi "kün"dür.

KELİME-İ TEVHİD: Arapça, birleme kelimesi demektir. Allah'ın birliğini ifade eden, "Lâilâhe illallah" için kullanılan bir tâbirdir. Sûfilere göre bu tâbir, üç mânâya gelir: 1. La ma'bûde illallah: Allah'tan başka ma'bud yoktur: 2. La maksûde illallah: Allah'tan başka istenecek yoktur: 3. La mevcûde illallah: Allah'tan başka varlık yoktur.

La ma'bûde illallah: Hak olan ma'budu isbât, bâtıl olan ma'budu silmek (nefy) demektir. Bu, tevhid-i avamdır. Hak olan ma'bud, şüphesiz ki Allah'tır. Bâtıl olan ma'bud ise, insanların yapıp taptığı put ve benzeri şeylerdir.

La maksûde illallah: Her şeyde ve her hâl ü kârda istenen sadece Allah'tır, demektir. Buna tevhid-i havass

denir.

La mevcûde illallah: Allah'tan başka hakiki mevcut yoktur.Mevcudatın hepsi, adem (yokluk) aynasında vücud-i zıllî (gölgeden vücud) ile mevcut demektir. Bütün tarikatlar, kelime-i tevhidi (La ilahe illallah) zikir olarak benimsemiş iken, Mevlevîler, "Allah" kelimesini çekmişlerdir. Zikrin en efdali, Lailahe illallah'tır, ancak, namaz, oruç gibi ibadetleri yapmadan, islâm'ı yaşamadan bunu vird olarak, zikir olarak çekmek bir fayda sağlamaz. Bu konuda imam-ı Gazalî şöyle der: "Bu tür zikirler, ey ateş, ey su, ey ekmek diye akşama kadar bağırmaktan farksızdır, fâidesi yoktur. Öyle bağırıp çağırmakla, ne bir ateş gelip seni ısıtır, ne bir su akıp gelerek seni sular, ne de bir ekmek gelip senin karnını doyurur".

KEMAL: Arapça, olgunluk demektir. Sıfat ve sıfatın asarından, Hakk'ı tenzih etmek üzere kullanılır, bir tâbirdir. Bir şeyin bütün cüzlerinin, yerli yerinde ve tam olması mânâsına gelir. Allah'ın kemali, mâhiyetinden ibarettir. O'nun mâhiyeti de, idrâkin dışındadır. Allah'ın olgunluğunun sonu, ucu bucağı yoktur. Allah'ın olgunluğu, yaratıklarmkine benzemez. Zira varlıkların olgunluğu, zatlarmdaki mevcut mânâlarladır. Bu mânâlar, zâtlarının gayridir. Allah'ın olgunluğu, zâtına eklenen mânâlarla değildir.

KELLE SAĞ OLSUN, CİHANDA BİR KÜLAH EKSİK DEĞİL (BAŞ SAĞ OLDUKÇA KÜLAH BULUNUR): Sufîlerin taçları, arakiyeleri, şeyh tarafından tekbirlendiği için ona yabancı eli değdirmezler. Eskir yıpranır, giyilemeyecek hâle gelince, dergâhın mezarlığına götürüp gömerler. Gömme durumunda kalan dervişlerden bazısı, yenisini elde edemedikleri için başı açık gezmişlerdir. Bunlardan birine, "niçin başın açık geziyorsun?" dendiğinde, "baş sağ oldukça külah bulunur" karşılığını vermiş, bu söz sonradan atasözü haline gelmiştir.

KEMALİYYE: Halvetiyye'nin Bekriyye kolunda meydana gelen üçüncü şubenin adıdır. Kurucusu Şeyh Muhammed Kemâleddin'dir. Bu zât, Bekriyye şubesinin kurucusu, Şemsüddin Mustafa el-Bekrî'nin oğludur. Tarikattaki sülûkunu babasından tamamlayıp, yine ondan icazet ve hilâfet almıştır. Doğum tarihi 1727, doğum yeri Kudüs'tür. Vefatı 1784'te Gazze'de vuku bulmuş olup, mezarı oradadır. Şâirdir. Divânı vardır.

KEMAN EBRU: Farsça, keman kaş demektir. Sâlikin işlediği bir kusur nedeniyle derecesinin düşmesi ve bundan sonra da ilâhî yardım ve cezbelerle, eski hâline yeniden dönmesi. Düşüş ve çıkış kavisli bir çizgi takip eder. Sevgiliden gelen ve sevenin isteyerek katlandığı eza ve cefâ.

KEM NAZARLA BAKMAK : Birisine kötülükle bakmak, tasavvufî edebe aykırı olan bir davranıştır. Sûfi, herkese iyi nazarla, hüsn-i zanla bakmak zorundadır. Sûfînin kötü nazarla bakması gereken tek şey, kendi nefsi ve onun hevâsıdır.

KEMER : Kadirî ve Rufaîlerin bellerine sardıkları kuşağa denir. Kemerin genişliği sekiz-on santim olup çuhadan yapılmıştır. Ön tarafında, parça parça dikilmiş meşin üzerine üç sıra halka takılırdı. Kemerin öteki ucuna çengel konur ve bu çengeller halkalara iliştirilirdi. Kemeri, şeyhten bey'at almış dervişler kuşanırdı. Şeyh bu kemeri tekbirlerle takardı. Kemer, evliya hizmetine bel bağlayış sembolüdür. Kemeri sıkmak, canla, başla tasavvuf! yolda çaba göstermek demektir. Gayret kuşağı, gayret kemeri ve bunu kuşanmak, hizmete bel bağlamak anlamına gelir. Medreselerde, talebelerin hizmetlerine bakmak üzere seçilmiş özel kişiye, kemer denirdi. Bu görevi üstlenen öğrenci, imaretten çorbayı alır, medreseye getirir, dağıtır, temizlik vs gibi diğer hizmetlere de bakardı. Bu talebe müderris ve öğrenciler arasında elçilik görevi yapardı.

KEMER-BESTE: Farsça, kemer bağlamış anlamına gelen bir terkip. Bektaşî rivayetlerine göre, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere onyedi oğluna kemer ve silah kuşatmış, her birine Esma-i Hüsnâ'dan birini telkin etmiştir. Onlar da, bu öğretildikleri ismi zikrederek savaşırlarmış. Bektaşî gülbanklarmda onyedi kemer-beste ifadesi bulunur. Ahmed Rif'at Efendi'nin Mir'âtu'l-Makasıd'ında, bu rivayetin hayalî olduğu kaydedilir, (s. 231-232).

KEN'ÂN: Ortadoğu'da, bugünkü israil'e yakın bir yer. Hz. Ya'kub'un ikâmet ettiği bölge. Manevî âlem, melekût âlemi. Hz. Yusuf'un içine atıldığı kuyu, maddî ve cismânî âlemi; Ken'ân beldesi ise, kudsîler âlemini temsil eder. Beden karanlığına ve hapishanesine hapsedilen şerefli insan ruhuna da, Yusuf-ı Kudsî denir.

KENDİ ÂLEMİNDE OLMAK : Tasavvufî sulukta, gelip geçici bir hâl. Derviş, manevî kemalât yolunda giderken, geçici bir süre, elini eteğini dış dünyadan çeker, kendi iç âlemi ve oradaki zevk ile meşgul olur.

KENDİNDEN GEÇMEK : Yaklaşık olarak gaybet, gaşyet, fena gibi hallerin Türkçe ifadesidir. Bu hallerin zıddı sahv, beka ve huzurdur. Kendinden geçenin, dış dünya ile ilgisi kaybolduğu gibi, kendisi ile olan

irtibatını da kaybeder. Kendi şuurunda olmamak, kendinden geçmek ifadesiyle açıklanabilir.

KENDİNİ BİLMEK : Kendini bilen Rabbini bilir, ilkesi tasavvufun ana kurallarından biri durumundadır. Bu sözün çok çeşitli şekillerde yorumu yapılmıştır. Bir tanesi şudur: Kulun kendini yokluk, acizlik, mahviyet, fakr, eksiklikle bilmesi, daha doğrusu bunun şuuruna ermesi, Allah'ın güç, kemal, istiğna sahibi mükemmel bir varlık olduğunu farketmesidir. Diğer bir yorum da, şu şekildedir: Allah kulu yarattığı zaman, ona kendi ruhundan üfürmüştür. Bu ilâhî ruh, bütün insanlarda vardı. Eğer insan, kendinde bulunan bu yönü keşfeder, tanıyabilirse (arafe fiilinin ifâde ettiği mânâda olmak üzere), o derecede, kendisini yaratan Rabbini tanır ve bilir. Her insanda, kendini Allah'a ulaştıracak enfüsî âyetler vardır. Ancak bunu bilmek, keşfetmek gerek.

İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsin
Bu nice okumaktır.
Yunus Emre

Bilmek istersen seni
Can içre ara canı
Geç canından bul Anı,
Sen seni bil sen seni.
Kim bildi ef'âlini
O bildi sıfatını
Anda gördü zâtını.
Bayram özünü bildi
Bileni anda buldu,
Bulan ol kendi oldu.
Sen seni bil sen seni.
Hacı Bayram Velî

Tasavvuf erbabı "kendini bilene babasının kanı helal, kendini bilmeyene anasının sütü haram" sözüyle, kendini bilen kişinin çiğ iş yapmayacağını, her şeyinin yerli yerince olacağını bildirmek üzere kullanırlar. Yine, vezinli olarak söylenmiş bu konu ile ilgili şu sözde de, aynı espiri bulunmaktadır: Sen seni bil sen seni, bilmez isen sen seni, patlatırlar enseni.

KENNÂS: Arapça, süpürücü anlamına gelen bir kelime. Tekkelerde süpürme ve tuvalet temizliğiyle meşgul olanlara bu ad verilirdi. Aynı manada olmak üzere, âbrîzci kelimesi de kullanılırdı.

KENÛD: Nimete küfreden, asi vs. gibi anlamları olan Arapça bir kelime. Şeriatta farzları, tarikatta da faziletleri terkedene kenûd denir. Birisi bir şey diler, eğer o dilediği Allah'ın isteğine aykırı olur ise, Allah'la çekişmiş, zıtlaşmış ve Allah'ın nimetinin hakikatini bilmemiş olur. Kâşânî'nin verdiği bu tarif, kulun Allah ile olan münasebetinin negatif tarzda cereyanına işaret etmektedir.

KENZ-İ MAHFİ: Arapça'da gizli hazine demektir. Mutlak gaybda gizlenmiş bulunan hüviyyet-i ehadiyye yerinde kullanılır. Bu, bilinmesi muhal olan gizlilerin gizlisidir. "Gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim..." kudsî hadisi ile, bu hususa işaret vardır.

KEPENEK: Türkçe, özellikle çobanların giydiği döğme yünden yapılmış, yağmur, kar, fırtınadan korunmak üzere kullanılan bir giysi. Geniş, kolsuz, yakasız ve önü açık olur. Özellikle Hurufîler kepenek giyerler. Çoban elbisesi olduğu için, onu giyenlerin küçük görülmemesi gerektiğini belirtmek üzere, "kepenek altında er yatar" denmiştir.

KERAMET: Azizlik, şeref, küp veya desti kapağı, itibar, kerim, cömertlik, gibi anlamları içeren Arapça bir kelime. Peygamberlerden ortaya çıkan olağanüstü olaylara mucize denirken, benzeri, durum veliler için söz konusu olunca, buna da keramet denir. Keramet, kevnî (surî) ve manevî (hakiki) olmak üzere ikiye ayrılır, ilki, hayz-ı rical olarak değerlendirilir, zira bunda, tabiat olaylarındaki deterministik sebeb-sonuç ilişkilerini, yani adetullahı aşan bir durum söz konusudur. Manevî keramet, hakiki keramet olup istikametten ibarettir.

İlk çeşitten kerametlere düşkün olan mübtedilere, şu öğüt verilir: Su üstünde gidersen saman çöpü olursun, havada uçarsan sinek kesilirsin, bir gönül elde et de adam ol.
Bazı kimseler, kendi kerametlerini kendileri anlatarak, insanlar üzerinde etkili olmak isterler, böyleleri için "kerameti kendinden menkûl" denir.

"Keramet, hayz-ı ricaldir", sözü de, keramet göstermenin, erbabınca hoş birşey olmadığını göstermek üzere söylenmiştir. Mevlânâ bu hususda, mürşidin gönüle tasarruf etmesinin daha önemli olduğunu, bir anda Kâ'be'ye gitmenin, buna göre pek fazla bir kıymeti bulunmadığını, kaydeder.

KERDÛNİYYE: Hızriyye'nin koludur. Ebu Hasen Ali b. Abdillah tarafından kurulmuştur.

KEREM: Arapça, cömertlik anlamındadır. Maddî veya manevî lütuflar bağışlar veya ihsan manasına kullanılır. Böyle bir lütufa eren sufî, "keremin var olsun" diye şükran ifadesinde bulunur.

KERRÂİYYE : Ondokuzuncu yüzyılda, Tunus'da kurulmuş bir tasavvuf okulu.

KERRÛBİYYUN: Allah'a derece itibariyle yakın olan meleklere "kerrûbiyyûn" denir.

KESB: Arapça, kazanmak, çalışmak demektir. Tasavvufta tembelliğe yer yoktur. Her sufî, mutlaka bir sanatla uğraşır, alın terinin ürününü yer, helâle rağbet eder, Tufeylî (parazit, asalak) değildir.Seyyid Ali Hemezanî (Keşmir), takke örer, Hacı Bayram çiftçilik yapar, Akşemseddin doktorlukla uğraşır, Ömer Dede Sıkkînî bıçak imal ederdi. Son devir sûfilerinden rahmetli Sami Efendi, babasından kalan yüklü mirası helal-haram endişesiyle almamış, helal kazanca yönelik ticaretle iştigal eden kişilerin, muhasebeciliğini yaparak hayatını sürdürmüştür.

KESRET: Arapça, çokluk demektir. Vahdetin zıddıdır. Varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Mevcudatın varlığını, Allah'tan bilmeye de, vahdet denir. Her varlıkta Allah'ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmek demektir.

KEŞF: Arapça, açığa çıkarma, örtülü olanı açma, sezme, tahmin etme gibi anlamları olan bir kelime. Keşf bir şeyi örten perdenin kalkması anlamındadır. Mükaşefe, hakikatleri görmek anlamında maddî değil, manevî gözle olur. Basar gözü ile basiret gözü, aynı anlamda değildir. İlkiyle madde, ikincisiyle mana görülür. Kitap ve sünnetle çelişmeyen keşf, haktır. Gerçek mürid, keşf peşinde değil Kur'ân ve Sünnet peşinde koşar. Sûfilere göre, Kitap ve Sünnete uymayan keşifle amel edilmez. Keşf çeşitleri şu şekilde ele alınabilir.

1. Keşf-i Manevî : Riyazet ve tasfiye sonucu, gaybı örten perdenin kalkip, bilgilerin elde edilmesini sağlayan keşif.

2. Keşf-i Hissî : Aklî bilgiler ile değil de, bizzat görme ile olan keşiflere, keşf-i hissî denir. Bunun için keşf-i iyanî tabirî de kullanılır. Başkalarının tefekkür dünyasında gezen fikirleri sezme olayına keşf-i zamair, kabirde olanın hâlini sezmeye de keşf-i ahval-i kubur denir. Bir de, rüya türünden hayal ürünü olarak ortaya çıkan ve tabiri gereken keşif vardır ki, buna keşf-i muhayyel denir.

KEŞKÜL: Farsça, bir yemek kabı, tas. Hindistan cevizi kabuğu veya abanoz gibi sert ağaçtan yapılır. Dilenmede kullanılır. Bu yüzden dilenci çanağı da denir. Bu tas, iki ucundan bir zincirle bağlanırdı. Yolculuğa çıkan bazı tarikatlara mensup dervişler,
bu tası yanlarında taşırlar, yiyecek ihtiyacını başkalarından isteyerek giderirlerdi. İstenen kişi keşkülün içine ekmek, buğday, pirinç vs. gib yiyecekler atardı. Özellikle Asya kökenli bazı tarikatlar, nefsi kırmaya yönelik olmak üzere bu uygulamayı yaptırmışlardır. Mesela Çiştiyye. Keşkül ile dolaşmaya, "Selmane çıkmak" denir.

Terkeylemiş cihanı gönül yahut etmemiş
Bâr-ı giran olur mu hiç abdala Keşkülü.
Mehmed Rakım Paşa

KEVKEBU'S SUBH: Arapça, sabah yıldızı demektir. Ortaya çıkan ilk tecelliye, Kevkebu's-Subh denir. Nefs-i Küllinin zuhurunu tahakkuk ettiren kişi, "Gece kararınca bir yıldız gördü" (En'am/76) durumundaki Hz. ibrahim gibidir.

KEVN: Arapça, oluş, olmak anlamında masdar. Birşeyin varlığı veya mevcudatın tümü demektir. Bir şeyin

bir şeye dönüşümü yavaş olursa kevn, hızlı olursa hareket denir. Yine, "madde" de suretin husulüne, kevn denmiştir. Hakikat ehline göre, Hak olmak bakımından değil de, âlem olmak bakımından ele alınırsa, âlemin vücuduna "kevn" denir, iki türlü kevn vardır: 1. Kevn-i Latif, 2. Kevn-i Kesif, ilki soyutlar, sıfatlar ve manalardan oluşur. İkincisi, üç boyutlu hissedilen, unsurî kevndir.

KEVNEYN: Arapça, iki âlem anlamında ikil bir kelime. Dünya ve Ahiret.

KEVNU'L-FUTUR: Arapça, yaratılanın oluşumu demektir. Taayyünatın ayrışması (temeyyüz) ile, Hakk'ın vahidliği çoğalır. Bu da, zatî ehadiyyetle İlâhî cemiyyetin ayrılmasını gerektirmez.

KEVN-İ CAMİ: Arapça, toplayan âlem demektir. İnsan-ı Kâmil.

KEVN Ü BEVN: Arapça, olma ayrılma anlamlarında. Halk içinde Hak ile olmak.

KEVN Ü FESÂD: Arapça, olma bozulma. İçinde yaşadığımız âlem.

KEVSER: Arapça, çokluk, çok şey demektir. Cennette Allah'ın nimetlerinden olan bir ırmak. Bu ırmağın suyu baldan tatlı, kardan soğuk, bir içen bir daha susamaz. Cennetin diğer ırmakları Kevser'den çıkmıştır. Pek çok hayr.

KEYÂLİYYE: Rifaiyye'nin kollarından biri olup, ismail er-Rİ'fai el-Keyalî (ö. VII/XII. y.y.) tarafından kurulmuştur.

KIBLE: Kabe istikametine kıble denir. Tasavvufta mürşid, sevgili, Hak gibi manaları ifade eder. Avamın kıblesi Ka'be, havasın arş, havvâssu'l-havvassınki ise, kâmil arif kişilerin kalbidir.

KIDEM: Arapça, ezelîlik, varlığın üzerinden uzun zaman geçme hali, gibi anlamları ihtiva eden bir kelime, Zatî vücûdun hükmünden ibarettir. Zatî vücud, Hak için kıdem ismini ortaya çıkarandır. Zira zatı itibariyle vücûdu olan, adem (yokluk) ile geçilmemiştir. Adem ile geçilmeyenin de, hüküm yönünden kadim olması gerekir. Kadîm, Hakk'ın ilminde, kul için saadet (Cennetlik olma), şekavet (Cehennemlik olma) bakımından sabit olan şeydir.

KILAVUZ : Yol gösteren, mürşid. Tefsir hocasının önünde oturmadan tefsir. Fıkıh hocasının önünde oturmadan fıkıh. Nahiv hocasının önünde oturmadan nahiv. Tıp hocasının önünde oturmadan tıp, öğrenilemeyeceği gibi, "sürekli Allah huzurunda olma" (ihsan) şuurunun eğitimini verecek bir tasavvuf hocasının önüne oturmadan da, tasavvuf öğrenilmez. Özellikle tasavvuf; kitap ve laf ile değil, "hal arzı", ile öğrenilmesi gerektiği için, roman okur gibi okuma, taklid boyutundan öte bir fayda sağlamaz. Tahkik gerek, tahkik gerek, tahkik gerek...

Kılavuzu karga olanın burnu pislikten kurtulmaz: Yol, iz, usûl, metot bilmeyene uymamak gerek, zira hedefe ulaştıramaz. Yaklaşık bu manada olmak üzere, şu atasözleri de kullanılır: "kılavuzsuz Kabe'ye bile varılmaz", "kılavuzsuz menzil (yol) alınmaz", "Kuş bile kılavuzsuz olmaz".

Hacca vardım der isen
Kande vardın hacca sen
Kılavuzsuz kuş uçmaz
Bunca dağ u dereden.
Kaygusuz Abdal

KILDAN İNCE KILIÇTAN KESKİN : Allah'a giden yol, çok ince dengeler üzerinde kurulmuştur. Bu dengelerin korunmasındaki zorluğu anlatmak üzere "kıldan ince, kılıçtan keskin" denmiştir.

KILICÎ TÂC: Buna, "Külâh-ı Seyfî" denir. Mevlevi sikkelerinden birinin adı.

KIRDINSA YAP, DÖKTÜNSE DOLDUR: Başkalarını kırmadan bir hayat sürdürmek, güzeldir. Yıkıcı olmamak, yapıcı rol üstlenmek, kırık kalpleri tamir etmek gerek. Zira Allah, "kalbi kırıklar"ın yanındadır.

KIRK, **KIRKLAR** : Tasavvufî gelenekte kırk sayısının bir özelliği vardır. Bu da, Hz. Musa (a)'nın Tur

Dağı'nda, Allah ile olan kırk günlük münâcâtıyla temelini bulur. Hiyerarşik veliler zümresinde, kırklar da, dünyanın hükümranlığına iştirak ederler.Kırk ile ilgili bazı atasözleri ve deyişler şunlardır:

Kırk dükkan süprüntüsü : Eski istanbul'da çocuklar, kırk dükkandan süprüntü toplarlar, bunları çörek oluyla karıştırıp ateşe atarak tütsü yaparlar, bunun nazara iyi geldiğine inanırlardı.

Olgunluk yaşı olarak kırk görülür. Hz. Peygamber (s) Efendimize bile, peygamberlik kırk yaşında gelmiştir. Bunun için kullanılan atasözleri ve deyişler şöyledir: "Kırkına gelmek", "kırkını aşmak", "kırkına varmak", "kırkına vardı, hâlâ adam olmadı", "kırkını aştı, hâlâ uslanmadı", Bir sözün tutulması "kırk kere söyledim", "kırk yıldır söylerim" gibi deyişlerle anlatılır. Kırklamak: Dünyaya yeni gelmiş bir çocuğun, hamamda, anasıyla beraber yıkanmasına kırklamak denir. Tasın suyla, kırk kere besmele okunarak doldurulup dökülmesiyle, kırklama geleneği yerine getirilmiş olur. Bu banyo, hamamda, törenle, eş-dost beraberliğinde yapıldığı için "kırk hamamı" diye de anılır.

Biri uzun süre ortada görülmezse, "kırklara karıştı" denilir. Bir şeyin eski oluşu, "kırk yıllık" deyişiyle anlatılmak istenir. Olgunluk geldiği halde, çiğ davranış sergileyenlere, "kırkından sonra azanı, teneşir paklar" denir. Hüküm sona göredir, bunun için "kırk gün günahkar bir gün tevbekâr" denmiştir, "kırk derviş bir sofrada yemek yer, iki padişah bir ülkeye sığmaz" atasözü, dervişlerde paylaşım, işar ve katılım, saltanatta ise bencillik hastalığının bulunduğunu ifade eder.

KIRK BUDAK : Bektaşî tâbiridir. Hacı Bektaş tekkesinde bulunan kırk kollu bronzdan mamul şamdana, kırk budak adı verilir. Nevruz ve On Muharrem akşamlarında olmak üzere, senede iki defa yakılır. Erenler meydanında bulunur.

KIRKLAR MEYDANI : Hacı Bektaş'taki merkezi tekkede, iki parmaklık içinde bulunan yere, kırklar meydanı denir. Sağdaki parmaklık boyunca, çok sayıda şamdan, dizili olarak bulunurdu. Bu şamdanların ortasında, kırk budak adı verilen şamdan yer alırdı.

KIRKLAR ŞERBETİ : Bektaşîlikte, "Nasib Gecesi" içilen şerbete "Kırklar Şerbeti denir. Beyaz bir kase içinde hazırlanan şerbetten önce, baba bir yudum içer, ardından diğer canlar kıdem sırasına göre bu işi devam ettirirlerdi. Bu şerbet, cennetteki Kevser'in timsali olarak görülürdü.

KIRK MAKAM : Bektaşîler, erenler meydanı için, makam tâbirini de kullanırlardı.

KIŞR: Arapça, kabuk anlamına gelir, zahir anlamında da kullanılır, bâtın (öz, iç)'ı fesada uğramaktan korur. Şeriatın zahiri gerçekleştirilemezse öz çürür. Özün sıhhati, zahirî şeriatın sağlamca ve takva boyutunda yaşanmasına bağlıdır. Gazali, bu benzetmeyi imanın üç tavrını sergilemek için yapar: Cevizin en dışında yeşil kabuğu bulunur, ki bu, münafığın imanına benzer, taklidçi avamın inancı cevizin kabuğu gibidir. Seçkinlerin imanı içteki cevizi andırır. Dışa kışr denirken içe, öze, lübb adı verilmiştir. Ceviz, kabuğu ile uzun yıllar dayanır, toprağa ekilince de yeni ceviz ağacı meydana gelir. Kabuğu olmayan iç ceviz, uzun yıllar dayanamadığı gibi, toprağa ekilince de, yeni bir ceviz ağacı meydana getiremez, içi olmayan boş ceviz kabuğu da, tıpkı bu şekilde semeresiz durumdadır.

KIYAM: Arapça, ayağa kalkmak anlamındadır. Fenâ'dan sonraki beka'da istikamet haline, kıyam denir. Kulun tedbirini Allah'a havale etmesi, şeriat ve tarikat hükümlerini yerine getirmek üzere harekete geçmesi.

KIYAM Bİ'LLAH: Arapça, Allah'la kıyam etmek demektir. Bütün menzilleri aştıktan sonra, ulaşılan Beka Billah'ta, istikameti, İslam'ın zahirî ve batinî emir, nehiy ve edeblerini korumak.

KIYAMET: Arapça, âlemin sona ermesi ve yeniden dirilmek. Kaşanî, ölümden sonra ebedî hayata kavuşmak üzere, yeniden dirilmeyi kıyamet olarak tanımlar.

Kıyamet üç türlüdür. 1- Tabii ölümden sonra, kulun, dünyadaki durumuna göre, ulvi veya süflî bir berzah yaşantısına geçmesi. Hz. Peygamber (s), "nasıl yaşıyorsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz de öyle diriltilirsiniz" demiştir. Buna küçük kıyamet denir. 2- İradi ölümden sonra, ebedî-kalbî hayatı yaşamak üzere, kudsi âlemde dirilmek, "iradi olarak öl ki, tabiatla diri kalasın" denmiştir.

KIYAM Lİ'LLAH: Arapça, Allah rızası için bir şeye teşebbüs etmek, gaflet uykusundan uyanık olmak ve seyr-i ilallah'da gaflet halinden sıyrılmak demektir.

KIZILDELİ : Bektaşîler, Kızıldeli'yi, Balım Sultan'ın mürşidi sayarlar. Onbeşinci yüzyılda yaşayan Seyyid Ali Sultan'a da, Kızıl Deli denir. Bektaşîler şarabı, Kızıl Deli diye anarlar.

KIZIL EŞİK : Bektaşî tâbiri. Meydan'da, Hazreti Pîr Postu'nun yanında yer alan bir makamdı. Buna "Mürüvvet Taşı" veya "Niyaz Taşı" da denirdi.

KİBİR: Arapça, büyüklerime demektir. Yerilen nefis hastalıklarındandır. "Haksız yere yeryüzünde büyüklük taslayanları, âyetlerimden çevireceğim" (Araf/146) âyeti kerimesi ile, Allah kibirlileri yerer. Kibirli, kendini herkesten üstün görür, başkasını beğenmez, herkesi eleştirir. Mukabili tevazu ise; kulun kendini Allah'ın güç ve kudreti önünde değersiz görmesidir. Tevazu beş şeyde olur: 1-Söz 2-İş 3-Kılık, Kıyafet, 4-Ev, 5-Ev eşyası. Kulun olgun olduğunun belirtisi, tevazu sahibi olmasıdır.

Bir gün Hz. Hüseyn (r) yoldan geçerken ekmek kırıntıları yiyen fakirlere rastlar. Fakirler "Ey Allah'ın kulu! Haydi, yiyecek, buyur gel" diye davet ederler. Hz. Hüseyin (r) kibirlileri asla sevmezdi, ve kendi de kibirli değildi, hemen atından indi, onlarla beraber oturup ekmek kırıntısı yedi; yemek bitince, "Ben sizin davetinize uydum, haydi şimdi de, ben sizi davet ediyorum, buyrun bizim eve!" der. Hep beraber, Hz. Hüseyin (r)'in evine varırlar. Cariye, gelen fakirlere, evde yiyecek olarak ne varsa önlerine koyarak güzel bir sofra hazırlar. Hep beraber oturur, yerler. Başkalarını beğenmemek duygusu, kişinin kibir denen hastalığından kaynaklandığı gibi, eleştirme yönü gelişmiş kimseler de, kibirden uzak değildir. Allah şu kişileri çok sever: Muttakiler (Allah'tan korkan ve bunu fiilleriyle gösterenler) takvalı gençler, cömertler, fakirliğine rağmen cömertliği sevenler, alçak gönüllüler, zengin olmasına rağmen alçak gönüllü olanlar.

KİBİRLİNİN HASMI ALLAHTIR : "Büyüklük benim ridam (hırkam) dır. Onu kendimden başkası için kabul etmem", kudsi hadisinde işaret olunan bu incelik, kulun, Allah karşısında zelîl ve bî-çare halde bulunduğunu anlatır. Büyüklük Allah'a mahsustur. Bu nedenle büyüklenme, tasavvufî açıdan, bir çeşit Fir'avn gibi, ilahlık ilan etme olarak görülmüş ve bir tür şirke benzetilmiştir.

KİBRİT-İ AHMER: Arapça-Farsça olan bir terkib. Kırmızı kibrit anlamına gelir. Marifetullaha vukûfiyet ve onun gerektirdiği gibi yaşama. Marifet, kibrit-i ahmer gibi, ele zor geçen kıymetli bir nimettir. Şeyhler de, kibrit-i ahmer olarak görülür.

KİLER EVİ : Bektaşî tâbiridir. Merkezi tekkedeki odalardan biri. Yiyecek maddeleri burada korunurdu. Kiler Evi'nin görevli bir babası bulunurdu.

KİMDE NE VAR BİLİNMEZ : İnsanların kalbinde olanı, sadece Allah bilir. Kimse kimsenin ne olduğunu, tam anlamıyla takdir edemez. Bu sebeple, hiç kimseyi küçük görmemek gerek.
Bir sinek bir kartalı salladı vurdu yere Yalan değil gerçektir, ben de gördüm tozunu Yunus Emre

Bir sinek gibi, dış görünüşte aciz ve miskin görülen kişi, kartal gibi kuvvetli görünen kişiden üstün olabilir. El elden üstündür.

KİMSEYE EYVALLAH ETMEZ : Kendine yeten kişiler için kullanılır. Bu tipler kimseden korkmaz, kimseden bir şey istemez, hiç kimseyi de dinlemez. Böylelerine özgürler (ahrâr) denir.

KİMYA: Elde bulunanla yetinmek, elde olmayana arzu duymayı terketmek demektir. Üç türlü kimya vardır: 1- Avamın kimyası: Bakî uhrevî metâı, fanî dünyevî olanla değiştirmek, 2-Havassın kimyası: Yaratanı tercih etmek suretiyle kalbin yaratılandan kurtulması: 3- Saadet kimyası: Rezil ahlakı terkeden nefsin, faziletleri elde edip bunlarla süslenmesine, saadet kimyası denir.

KİRİŞME: Farsça, gamze, naz, işve demektir. Celâl tecellisi.

KİRMÂNİYYE: Seyyid Celâleddin Buharî'nin, Ebu Said Züfer b. Mahmûd b. Muhammed el-Kirmânî'ye nisbetle kurduğu bir tasavvuf okulu olup Hızriyye'nin kollarından biridir.

KİTAB: Kendisinde adem (yokluk) bulunmayan mutlak varlık. Kaza ve kader.

KİTAB-I MÜBÎN: Arapça, manası açık kitap demektir. Levh-i Mahfuz. Kur'an-ı Kerim'de bu hususa işaret eden ayet şudur:" Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta bulunmasın..." (En'âm/59)

KOL : Bir tarikatın, kuruluşunu takip eden zaman süresi içinde bir takım dallara ayrıldığı görülmüştür. Ana gövdeden dallaşan bu yeni teşekküllere kol adı verilir. Eğer bu kollar da, dallanır, ortaya yeni kollar çıkarsa, ilk kollara anakol denir. Kollar, usûlde, yapılan ictihadlardan doğar.

KOL AÇMAK : Mevlevî terimidir. Mevlevî dervişleri sema ederken, sağ el yukarı, sol el aşağı gelmek üzere, kollarını açarlar. Buna kol açmak denir. Hak'tan aldığımızı halka veririz, demektir.

KONEVİYYE: Sadreddin Konevî (ö. 1273), tarafından kurulan bu tasavvuf okulu, Hâtimiyye'den mülhemdir.

KORK, ALLAHTAN KORKMAYANDAN : Allah korkusu, insanın kendi vicdanından kaynaklanır. Bu duygu, insanı kötü iş yapmaktan alıkor. Eğer bir insanda bu duygu erozyona uğramışsa, artık ondan her kötülük beklenebilir. Böylelerinden sakınmak lâzımdır.

KÖÇEK-KÛÇEK: Farsça, küçük demektir. Sema eden genç delikanlılara kûçek (veya köçek) denir.

Mevlevîler köçeği ol sanemâ giy külehi.

Def ü nây ile sema eyle salın gâhgehi.

Şahidi.

Şeyhin hizmetindeki dervişe, küçek denir. Böyle bir derviş, bir başka yerde anlatılırken "falan şeyhin küçeği" diye anılır. Kıdemsiz dervişlere de, küçek denir.

KUBÂBUL-AKTÂB: Arapça, kutupların kubbeleri demektir. Mevlevî deyimidir. Konya mevlevihanesinde, Mevlevî kutublarından sultânu'l-ulema ve onun neslinden gelen (çelebi) yedi velinin mezarının bulunduğu kubbenin altına, kubâbu'l-aktab denir.

KUBUR: Arapça, kabirler demektir. Halk, türbelerdeki sandukalara kubur adı verir.

KUDDİSE SİRRUH: Arapça bir dua cümleciği: Allah sırrını kutsal kılsın. Allah dostları için kullanılır. Allah dostunun kalbi, manevî âlemin gizlilik (sır) leriyle doludur. Üç boyutlu âlemden şuuri sıçrayışla, âlemîn denilen farklı boyutlardaki âlemlere yücelmiş veliler, hakikatin farklı yönlerden görüntüsüyle karşılaşırlar. Bunları, üç boyutlu deterministik karakterli şu âlemde sıkışmış, aklı yücelmemiş, ham ruh anlamaz. Bu yüzden, kalp denilen mezarda gizli kalması gerekir. Gizli kalmasını göstermek üzere, böylesi boyutlarda elde edilen mâ'rifetlerin veya bunların bir kısmı, sır olarak adlandırılmıştır. Sır, ser'i gerektirir. Yani kelle gider, sır verilmez. Verilirse, anlamayan dar kalıplarda boğulmuş kimseler tarafından yerilirler, işte velinin, Kur'an'dan ibaret olan sırrını, öbür dünyaya götürmesi gerekir. Bu meta'ın müşterisi azdır. İşte bu tür, kul ile Allah arasındaki özel oluşumlar mahremdir. Başkası ortak edilmez, kutsaldır. Allah, sırrın kutsallığını, gizlendikçe artırır.

KUDDÛS: Arapça, noksanlıktan münezzeh, çok temiz olan demektir. Çok mukaddes, her şeyden münezzeh, her vasıf (özellik) ta mükemmel, tanıma tasvire sığmaz, hiç bir leke kabul etmez, tertemiz, pak, öyle ki her selâm ve selâmetin menba ve masdarı, kendisi ayıptan, kusurdan, eksiklikten, fena ve zevalden, muhataradan salim olduğu gibi, selâmet arıyanları selamete erdirecek olan da o...

KUDRET: Arapça, güç, kuvvet demektir. Allah'tan başkasında bulunmayan zatî kuvvet. Bunun fonksiyonu, malûmatı, ilmi gereğe uygun olarak, gözle görülür âlemde ortaya çıkarmaktır. Bu âlem, tecellinin ortaya çıktığı yerdir. Yani bu âlem, adem (yokluk) den varlığa çıkan Allah'a ait bilginin a'yânının zuhur ettiği yerdir. Kudret; mevcudatı, ademden ortaya çıkaran kuvvettir. Bu da, rubûbiyyetin kendiyle zuhur ettiği nefsî bir sıfattır. Bizdeki kudret hadis, Allah'taki ise kadîmdir. Asıl olan kudret, Kadîm olan Allah'ın kudretidir.

KUDRET-İ KÜLLİYYE: Arapça, küllî kuvvet, güç demektir. Herşeyi yapmaya güç yetiren Allah'ın kudretine, "kudret-i külliyye" denir.

KUDS, **KUDSİYYET**: Arapça olan bu kelime, kutsallık yani temiz olmak anlamındadır. Velilerin ilâhî yönü.

KUDÜM: Tekke musikisi enstrümanlarından biri de, kudûm'dür. Gövdesi bakır veya pirinçten yapılmış olup, yanyana iki tane birden olarak kullanılır. Kudüm çanağı, eskiden dut ağacından yapılırmış. Birisinin üzerine deve, diğerininkine de merkep derisi gerilir. Zahve denilen, kemikten yapılmış, uçları yuvarlak iki değnekle, bu enstrümana yavaş yavaş vurularak usûl tutulur. Mevleviler arasında yaygın olarak kullanılır. Bununla ilgili olarak bir anekdot anlatılır. Anekdot, Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Osman Selâhaddin Efendi'ye aittir. Yenikapı Mevlevîhanesi'nin yakınındaki bir köşkte, düğün münâsebetiyle hazır bulunan müzik ekibinin çifte nâra (kudüm'e benzer) sı patlar. Çalan çingene, o civardaki mevlevîhanede bunu bulacağını düşünerek, oraya koşar. Kudumzenbaşı'dan kudüm ister. Ancak bu yaman çalgıcının isterken, "kudûm-i şerif" demeyip

"çifte nâra" deyişi de canını sıkar. Ona "çifte nâra demezler, kudûm-i şerif derler" karşılığını vererek, kapıdan koğar. Sonra gidip, durumu şeyhe şikâyet eder. Rind bir zat olan Osman Selâhaddin Efendi, "neşelerini kaçırmayaydın, vereydin" deyince kudûmzenbaşı "ama efendim kudûm-ı şerife, bu çingene çifte na'ra diyor" diye mukabele eder. Şeyh Efendi de şu karşılığı verir: "Zararı yok, o, çingene eline düşerse çifte nâra, tekkeye gelirse yine kudûm-ı şerif olur"

Gel dergeh-i munlâya da bak gör ne safa var,
Her bir elem-i mühlike bin derd-i deva var.
Efsâne-i zühhâd gibi zerk u riya yok
Avâz-ı kudüm u ney ü tanbur-ı neva var.
Hüseyn Fahreddin Dede

KUDÛRET: Arapça, bulanıklık demektir. Mukabili safvettir. Safvet yakınlık, kudûret uzaklık sayılır.

KÛH: Farsça, dağ demektir. Hz. Musa'nın tecellilere mazhar olduğu dağa "Kûh-i Tür" denir. Fena makamı. Tek renkli olma makamına da Kûh-ı Kâf adı verilir. Kûh-i Hestî ise, varlık dağıdır, benliktir.

KUL : Türkçe, köle anlamına gelir, "insan ve cinleri, ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyat/56) insan kullukta ilerledikçe, özgürlükte de ilerler. Zira, insan, ya nefsinin isteklerine, ya da Allah'ın isteklerine kulluk yapar. İnsanın nefsi, özü, mahiyeti veya aslı değildir. İnsanın aslı Allah'tandır. Aslına dönen özgür olur, huzur bulur. Aslından uzaklaşan yabancılaşma, huzursuzluk ve özgürsüzlük gibi çıkmazlarla yüz yüzedir, islâm'ın tevhîd dini oluşu, her şeyde Allah'ı görme, bulma O'na itaat etme, O'nun dışmdakilerden uzaklaşmadır. Konuyla ilgili bazı atasözleri ve deyimler, şu şekildedir: "Kulluk kemerini bağlamak": Tarikata girmek, Allah'a ciddi ciddi kulluk yapmaya yönelmek anlamınadır. "Kulu kurbanı olmak": Birini çok sevdiğini belirtmek için kullanılır. "Bende olmak" maneviyat yolunda, Allah'a vâsıl edici kâmil bir şeyhe bağlanmak, demektir. Bu konuda bir şiirde şöyle denir:

Bilmek istersen eğer meslek-i dervişânı
Sevenin bendesiyiz, sevmeyenin sultanı.

Allah'la kul arasında girilmez: "Cenneti parayla vermezler, ne verirlerse bahaneyle verirler", atasözüyle irtibattandırılarak anlatılır.

"Kulun nesi varsa, sahibinindir": Köle, sahibinin malı olduğu gibi, kölenin sahip olduğu şeyler de sahibinindir. Kulun tasavvufî bir hal veya makam olarak kendinde varlık görmemesi gerekir. Yokluk, çok kıymetli bir hazinedir. Hacı Bayram Camii'nin Mevlevî meşreb rahmetli imamı Zekai Sarsılmaz, Hocaefendi mazannadan idi. Dağıtmayı çok severdi. Para cüzdanında "hiç" ... yazardı. Bunun için "ne buldularsa kullukta buldular", "Kul olmayan, sultan olamaz" demişlerdir. Allah'a itaati tam yapana, cümle mahlukât itaat (teshîr) eder.
Mecazî, maddî, geçici nesnelere sevgi besleyenler, "Kula kul oldum, ama kurtarınız" diye insanlardan yardım isterler.

"Kul sıkılmayınca, Hızır yetişmez": Allah darda kalana, eğer dilerse, Hızır (a) üzerinden yardım gönderir. Yardım Hızır'dan değil Allah'tandır. "Kul kusursuz olmaz, arpa samanıyla, kömür dumanıyla": Allah'tan gayri her varlığın, mutlaka noksan bir tarafı vardır. İnsanları veya eşyayı ele alırken bu yönü unutmamak gerek. "Hak, kulundan intikamın, gene kul ile alır. ilm-i ledünnü, bilmeyen bunu kul etti sanır": Allah kuluna belâyı, yine bir başka kulunu araya koyarak onun vasıtasıyla gönderir.

KUMARHANE : Sevgili uğruna başını ortaya koymak. Sâlik kendini bütün varlığı ile fena kumarhanesine vermezse, mutlak mânâda fânî olamaz.

KUR'ÂN: Allah (c) tarafından, Peygamber Efendimize (s) gönderilen son ilâhî kitap. Bütün sıfatların kendinde kaybolduğu ilâhî zat, cem ve icmal makamı, Hz. Peygamber (s), insan-ı kâmil.

KURB: Arapça, yakınlık anlamındadır. Kelime ezelde, yani ruhlar âleminde, Allah ile kul arasında geçen ahde uymayı ifade eden, bir tabirdir. Kulun Hakk'a yakın olması, müşahede ve mûkâşefe iledir. Allah'tan gayrisiyle de Allah'tan uzak olur. Kurb hakkında, kalb yoluyla sevilene duyulan yakınlıktır, denmiştir. İki türlü kurb vardır. 1- Nafilelerle olan kurb: Beşerî sıfatların sona erişi, ve beşer üzerinde Allah'ın sıfatlarının zuhuru. Bu durumda beşer, uzaktakileri duyar ve görür hâle gelir. Buna, beşerî sıfatların, Allah'ın sıfatlarında fani olması da denir. İşte bu, nafileler ile elde edilen kurbdur. 2- Farzlarla olan kurb: Kulun, nefsi de dahil olmak

üzere, her şeyin şuurundan tamamen fâni olmasıdır. Artık onun nazarında, Hakk'ın vücûdundan gayri, hiçbir şey kalmaz. Bu, farzların semeresi olarak ortaya çıkan fena halidir. Özet olarak ifade etmek gerekirse; kurb, Allah'a itaat ve kullukla elde edilir. Kurbün mukabiline, bû'd (uzaklık) denir. İbn Arabî, bu ikisi hakkında şu tanımı yapar: Bû'd, kulun muhalefet (Allah'a karşı çıkma) lerde ikâmet etmesi; kurb, Kabe kavseynin hakikatma da denir.

Senin lütf-i vâlânı gözler ümidim
Senin kurb-ı âlânı özler hayalim.
Muallim Naci

KURBAN: Arapça, yaklaşmayı ifade eder. Şer'an malum özellikleri taşıyan bir hayvan (deve, sığır, koyun, keçi)'ın, ibadet amacıyla kesilmesi. Tasavvufta, dış âlemdeki hayvan kurban etmek, kulun iç alemindeki hayvani yönlerinin Allah rızası için kurban edilmesi yani öldürülmesi manasına gelir.

KURBET: Arapça, yakın olmak demektir. Velinin sıfatları konusunda, Hakk'ın yerleşmesine (temekkün) yakınlık makamına ermesidir. Filan âlimin filâna yakın olması, ilim ve marifet konusundadır, işte kurbet de, bu şekildedir. Kurbet, Hakk'ın zuhurunun yakınlaşmasıyla kulda sıfat ve isimlerin çeşitlenmesidir, denir.

KURB-I MESAFE: Arapça, mesafenin yakın olması demektir. Ezelde, Allah ile kul arasında cereyan eden ahde vefa olayına, "kurb-ı mesafe" denir.

KUSÛD: Arapça, gayeler, kasıtlar demektir. Allah'a yönelen sadık niyet ve iradelere kusûd denir. Kim kusudunda, Hak'dan gayriye yönelirse, Hakk'ı küçük ve değersiz görmesi artar.

KUSÛDİYYE: Mutasavvıflar üçe ayrılır: 1-Kusûdiyye, 2- Şuhûdiyye, 3- Vücûdiyye. Kusûdiyye; sûfinin kendi kasıt, irade ve gayesini Allah'ın kasıt ve iradesinde eritmesi, yok etmesidir. Buna "fena fi'l-kusûd" denir.

KUŞEYRİYYE: Ebu'l-Kâsım Abdûlkerim Kuşeyrî (ö. 465/1 072)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

KUŞTE-İ TÎĞ-İ CELÂL: Farsça, celal kılıcının öldürdüğü kişi demektir. Bunlar, şehid-i aşk kurbanlarıdır. Allah bunları, canları karşılığında cemalini görme nimetine erdirir.

KÜT: Arapça, gıda demektir. Manevî gıda, ruhun gıdası, olup, Mevla'ya âşık olanın gıdası, ezelî varlığın güzelliğini seyretmektir. Dinî musiki, semâ.

KUTB: Arapça, değirmen taşının miline denir. Büyük değirmen taşı, milin (kutbun) etrafında döndüğü gibi, kainat denen bu kozmoz da idare bakımından kutbun etrafında döner. Bu yönüyle kutub, manevî derecesi büyük, veli bir kuldur ve âlemin ruhu olarak değerlendirilir. Allah, emaneti, varlıklar içinde, sadece insana vermiş ve buna bağlı olarak, cümle kainatı da onun emr'ine boyun eğdirmiş (teshir etmiş, müsahhar kılmış) tır. Emanet kimdeyse, varlıklar ona boyun eğer. Emaneti tahakkuk ettirebilen, yani onu kuvveden fiile çıkarabilen en mükemmel veli, kendindeki bu özellikle, bütün bir kainatın üzerinde, onun mahkûmu değil hâkimi gibidir. Kutb olabilme özelliği, herkeste bilkuvve vardır. Ama bunu gerçekleştirebilmek çok az kişiye, çok uzun zamanda nasib olduğu gibi, kısa zaman içinde de nasib olur. Kutb, Allah'ın izniyle hareket eder, kendi kafasına göre değil. Mutlak bağımsız yetki ve güç, sadece Allah'ındır. Kutub da, Hz. Muhammed (s) gibi bir kuldur, Allah değildir. Emr âleminden halk alemine doğru meydana gelen tenezzül olayları, kutb üzerinden cereyan ederek vuku bulur, ilâhî program çerçevesini aşmadan, olaylarda bir tür tedbir (yönetme) ile etkinliğe sahip bulunduğu için, keyfe ma yeşâ (dilediği gibi) davranamaz. Allah'ın dileğinin dışında hareket edemezler. Kutub konusunda, bu "tenezzül-i emr" meselesini kavrayamayanlar, "madem kutublar bu özelliğe sahip, kuvvetli kutuplarımız çok, gitsinler Kıbrıs'ta, Bosna'da savaşıp, oradaki savaşları lehimize çevirsinler" demekte ve bu sözleriyle, Kutb'un tasavvuf erbabınca "Allah" olarak algılandığını zannetmek hatasına düşmektedirler. Bir şeyh, Muhammed Esâd Erbili Hazretlerine "efendim siz kutub imişsiniz?" deyince aralarında şu konuşma geçer: "Evladım bu ümmetin en büyüğü kim?" "Hz. Ebû Bekir'dir, Efendim", "Söyle bakalım onun son nefeste imanla ölme garantisi var mıydı?" "Hayır efendim yoktu", "Bu ümmetin en büyüğünün son nefes garantisi yok iken, bizim gibi kimselerin hâli n'ola? Fakirin derdi, acaba son nefeste imanlı mı gideceğim, imansız mı? Ben bu endişe içindeyim. Kaldı ki bizim kutubluğumuz, sizin hüsn-i zannınızdan başka bir şey değildir."

Kısaca kutub, tasarruf sahibidir. Ve o, bu tasarrufu kader-i ilâhî programının dışında, Allah'ın irâdesine rağmen kullanamaz, Kutbü'l-Aktâb, Kutbü'l-Ekber, Kutbü'l-İrşâd en büyük veliye verilen isimler olup, halkı Hakk'a götürmekle görevlidirler. Cisimler âlemine, Kutb-i Şimalî, melekler âlemine de Kutb-ı Cenubî denir.

Kutb-ı vahdet: Maşuk, Allah'ın aşık olduğu veli. iki türlü kutub vardır: 1-Kutbü'l-irşad: Buna, Kutbiyyet-i Kübra denir. Mertebesi, Nübüvvetin bâtınıdır. 2- Kutbü'l-Aktâb ve Kutbü'l-vücûd: Bu hâtemü'l-evliya olup, derecesi bâtın-ı hâtem-i nübüvvettir. Kutubun varlığı, fakihlerce sabit görülmemiştir.

Avalim çün merâyâ-yı kemalât-ı İlâhîdir.
Kutubdur, cümleyi cami ki zât-ı Hakk'a surettir.
Eğer bir kimse kutb-i vakti bulmayub vefat etse
Muhakkak bil anı kim meyte-i vakt-i cehalettir.
Bu kutbiyyet emânettir ki, birden bire nakleyler
Acebdir, iktisâb olmaz ezelden bir inâyetdir.
Rida vü hırka vü tâc teksir-i ibâdâtı
Delil olmaz kemâl-i zâte bunlar hüsn-i sûretdir.
Nişan-ı kutb-i vakti dilde bil sual etme
Eğer makbul olursan, rehberin candan muhabbetdir.
Lâlizâde Abdûlbâki

KUTB-I NÂYİ : Mevlevi deyimi, Mevlânâ zamanında neyzenlik yapan, Hamza Dede'ye, Kutb-ı Nâyî denir. Manası, ney çalanların kutbu, başı demektir.

KUTTÂ-I TARİK: Arapça, yol kesen demektir. Kulun Allah'a ulaşmasına engel olan her şey, kutta-ı tarik'tir. Sahte şeyhlere de, kutta-ı tarik denir.

KUZULUK : Mevlevî tabiridir. Yemekhane duvarlarındaki hücrelere kuzuluk denir. Burada, su tası, peşkir gibi, sofra takımları muhafaza edilirdi.

KÜBREVİYYE: Cüneydiyye'den etkilenerek Şeyh Necmeddin Kübra (ö. 618/1221) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu..

KÜL: Arapça, bütün, her anlamındadır. Elif lamlı olarak (el-Kullü), bütün isimleri toplayan İlâhî birlik (vâhidiyyet) hazreti
itibariyle, Hakk'ın ismidir. Bundan d
olayı "bizatihi tek, isim ve sıfatlar ile Kül" de denir.

KÜLAH: Farsça, başlık demektir. Tepesi konik gibi sivri şeylere de, külah dendiği için, minarelerin en üst kısmına "minare külahı" denmiştir. Mevlevîlerin giydiği sikkeye, "Külâh-ı Mevlevi" denir. Biri, bir zor işi yapamaz veya yapmaktan usanırsa "al külahını eyvallahı içinde" der. (Bkz. Eyvallah). İçi dışına uymayan, çifte kişilik ve davranış manzarası gösteren kişilere, "gündüz külahlı, gece silahlı" denir. Anlamsız konuşanlara da "sen onu külahıma anlat" veya "sen onu kavuğuma anlat" denir. Elinden bir işi, şeyi veya imkanı kaçıran kişi "kelle sağ olsun, cihanda bir külah eksik değil"der. İstiva, denilen, yeşil şeritten dikilmiş Mevlevi sikkesine "Külâh-ı istivâdâr" denilir. Mevlevi sikkelerinin bir çeşidine de, "Külâh-ı Seyfî" adı verilir. "Külah etmek": Aldatmak.

KÜMEYLİYYE: Sahabe-i Kiram'dan Kümeyi b. Ziyad (ö. 82/701)'a dayandırılan bir tasavvuf okulu.

KÜN: Arapça, "ol" demektir. Ferganî şöyle der. "Hiçbir hatra ve hareket yoktur ki, emirle meydana gelmiş olmasın. Bu da "kün" (ol!) emridir. Emr ile halk O'nundur, halk ile emr de O'nundur. "Bir şeyi murad ettiğinde, O'nun işi, ol (kün) demektir, (o da) hemen oluverir" (Yasin/86)

KÜNH: Bkz. Mahiyet.

KÜRE: Bektaşî tâbiridir. Meydandaki ocağa, küre adı verilirdi. Küre, diğer makamlar gibi bir makamdı. Burada da niyaz olunurdu. Yeni tâlib, rehberinin delaletiyle buraya geldiğinde, rehber bu makamı şöyle tarif ederdi: "Buna küre derler. Bunda çiğ olan nesneler pişip, Hakk'm inayet eylediği nimet bunda tabh olunup (pişirilip), Allah'ın dostları intifalanub (faydalanıp) şükrün ederler. Cümle nâsın faydalandığı mahaldir."

KURSİ: Arapça, kürsü, masa demektir. Fiili sıfatların cümlesinin tecellisi, ilâhî iktidarın ortaya çıkış yeri, emir, nehiy, icad ve idamın tenfiz mahalli, tafsil ve ibhamın menşei, zarar

ve faydanın, fark ve cem'in merkezi, budur. Yine kaza ve kalemin tafsil olduğu mahal, takdir, levh-i mahfuz mahallidir. Tedvin, tasvir yeridir. "Onun kürsi'si gökleri ve yeri kapladı." (Bakara/255)

KÜRSÜ ŞEYHLERİ : Cuma günleri, cuma namazından sonra, va'z edenler hakkında kullanılan bir tâbir. Arapça olan cuma hutbesinin mânâsı, namazdan sonra yapılan va'z ile açıklanırdı. Bu görevi yapan vaizlere kürsü şeyhi denirdi. Bu uygulama, ilk defa Eyyub Sultan Camii'nde başlamış, daha sonra, Sultan Selim, Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmed ve Ayasofya'yı da içine almıştır.

KÜSTAH : Mevlevî tâbiri. Tarikat adabına aykırı davranan suçlular için kullanılırdı.

L

LA FETÂ İLLÂ ALİ: Arapça olarak "Hz. Ali'den başka genç yoktur" anlamına gelir. Bu sözün devamı "La seyfe illâ Zü'l-fıkâr velâ fetâ illâ Ali" (Zülfıkar'dan başka kılıç, Hz. Ali'den başka genç yoktur) dir. Cebrail aleyhisselâm'ın, Uhud gazvesinde gösterdiği gayret sebebiyle Hz. Ali hakkında, söylediği rivayet edilir. Bu söz Halife Nasır Lidinillah tarafından kurulan Fütüvvet örgütünün sembolü haline gelmiştir. Tasavvufta kahramanlık, cömertlik, affedicilik vb. güzel huyları kendinde toplayan olgun kimseler için, fazilet hedefi, Hz. Ali olmuştur. Şiirlerde Hz. Ali'ye "Şâh-ı la fetâ padişahı" şeklinde atıflar görülür. Bahâriyye Şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede'nin babası (ö. 1277/1860), mütekerrir bir müseddesine şu bend ile başlar:

Zâhidâ hakkiyçün, ol şahın ki cûd-ı ekmeli
Ahmed-i Muhtâr'a vahyetti kitâb-ı münzeli:
Mevlevîyem, Ahmedîyem, Hayderîyem men beli
Bana besdir bir Huda vü bir Nebiyy ü bir velî.
La ilahe illâ Huvallâhü'l-Aliyyü'l-müncelf,
La nebiyye illâ Muhammed (s), la fetâ illâ Ali (k).

Çeşitli Bektaşî tercemanlarınm sonunda "La fetâ illâ Ali, la seyfe illâ Zü'l-fıkâr" ibaresi sık sık geçer.

Zü'l-fıkâr yivli kılıç anlamına gelir. Hz. Ali, Yemen'de bir putu kırdığında, o putun üzerine oturduğu demiri Medine'ye getirmişti. Umeru's-Seykal adlı bir demirci, o demiri eritip, iki kılıç dökmüştü. Biri yedi karış boyunda bir karış eninde olup, ortasında kanın akması için yivler vardı. İşte bu sebeple, yapılan kılıca "Zü'l-Fıkâr" denmişti. Bir rivayete göre, bu kılıç, Hz. Peygamber (s)'e ait olup Uhud gazvesinde Hz. Ali'ye verilmişti.

LAGV: Hatalı konuşmak, faydasız söz söylemek mânâlarına gelen Arapça bir kelime. İnsanı, Allah'ı anmaktan alıkoyan her şeye lağv denir. Boş söz dinlemek de, lağvdan sayılmıştır. Hadis: "Hutbe okunurken, yanındakine sus diyen, boş lakırdı (lağv) etmiş olur."

LÂHIK: Birinin ardından yetişen, tâbi olan, eklenen, gerekli olan vs. gibi çeşitli anlamları bulunan Arapça bir kelime. İmamla namaza başladığı halde, çeşitli nedenlerle namazı imam ile tamamlayamayan kişiye lâhık denir. Lâhık, senenin beş günüdür ki bunlara beş kısa boyunlu (el-hamsetü'l-müsterikatü) lar denir.

LÂHÛT: İlâhî âleme, lâhût âlemi denir. Arapça'da lâhût kelimesi ulûhiyyet anlamına gelir. Tehanevî'nin kaydettiğine göre, Lâhût, cisimlere sirayet etmiş diriliktir. Her şeyde, bu açıdan bir ruh vardır. Bir şiirde, mumun ruhunun, ışığı olduğu ifade edilir.

LAHZ: Bir şeye göz ucu ile bakmak mânâsına Arapça bir kelime. Gayba inancın, yakin derecesine ulaşması sebebiyle, kalbe doğan şeylere ve kalplerin basiretlerinin mülâhazasına işaret eden bir deyimdir. Kısaca lahz, kalbî bir düşüncedir. Sâdık bir mürid, bir şeye, baş gözü ile değil gönül gözü ile (basar gözü ile değil basiret gözü ile) bakar. Kalbini bu şekilde saflaştıran kimsenin firâseti doğrudur, onda yanlışlık bulunmaz. Zira o, Allah'ın nuru, ilmi ve açması ile bakmaktadır. Sûfi göz, kulak vs. gibi duyu organlarından ziyade, kalbe doğan bu müşahedeye önem verir. Yani maddî bakışın ötesinde, akıl gözü ile eşyaya yaklaşır, kendisi ile eşya arasında, bir tür obje ve subje münasebeti tesis eder. Bu da onu, eşyanın hakikatini anlamaya götürür.

LAHZA : Lahz kelimesi ile aynı mânâyı kapsar. Tasavvuf terimi olarak, Allah'ın zat güneşine, aşırı parlak oluşundan dolayı bakamayıp, göz ucuyla, gözünü kısarak bakmaya çalışmak demektir.

LAİHA: Arapça, belirip, ortaya çıkan şey anlamına gelen bir kelime. Çoğulu "Levâih"tir. Tasavvuf ıstılahında, bir hâlden diğer bir hâle yükselme nedeniyle, sırların parıldayarak ortaya çıkması şeklinde tarif olunur. Tavâli', Levâmi' terimleri de, yakın anlamları ihtiva ederler. Kâşânî lâihayı; tecellî nurundan ortaya çıkan, sonra da, kaybolup giden şeydir, diye tarif ederek, bu birden ortaya çıkan şey hatra, bârika gibi isimler de alır. Bu şekilde, insanda his âleminden ortaya çıkan şeye örnek, Hz. Ömer'in, iran'da harbeden Sâriye'ye seslendiğinde, onu işiten Sâriye'nin durumudur (Kâşânî). Bu şeklî keşiftir. Yani bir insandan diğer insana olan keşiftir. Manevî keşif ise, Allah tarafından meydana gelir. Sulukta, başlangıç durumunda bulunan kişilerde bulunan bir özelliktir; kalbî (manevî) yükselişte vuku bulur. Başlangıç durumunda bulunanların, kalp (düşünce) semâlarında nefsî hazlara ait bulutlar biriktiği ve kalbi kararttığı zaman, keşf levâihi (pırıtıları) zuhur eder, Allah'a yaklaşma ışıkları parlar. Bu zuhur ilkin levâih, sonra levâmî, daha sonra da tavâli' olur. Levâih, yıldırım gibidir. Çıkar çıkmaz kaybolur. Levâmi', bu levâihden zuhur eder, aynı hızlılıkta kaybolmaz. Levâmi, varlığını iki üç saniye devam ettirir. Tavâli', daha uzun süre varlığını sürdürür, etki altına alma ve devam etme bakımından, ilk ikisine göre daha güçlüdür, zulmeti dağıtıp yok eder.

LA İLLÂ: La, Arapça'da olumsuzluk, illâ da, istisna edatıdır. La, nefy, illâ ise isbât ifadesidir, ikisi aynı cümlede bulunursa, La, vahdet-i vücud açısından Allah'tan başka varlığın bulunmadığını, O'ndan gayrisinin yokluğunu ifâde etmektedir. Varlıklar, kendi başlarına var olamazlar, var olmaları ancak Allah iledir. Allah'ın varlığı bu durumda mutlak iken, kendi dışındaki herşeyin varlığı izafîdir. Diğer varlıkları silmek (yok etmek, nefyetmek) ve Allah'ı var kılmak (isbât), safilerde kelime-i tevhid zikriyle şuur hâline getirilir. Buna nefy ü isbât zikri denir. Nakşî ve Halvetîlerde, La ilahe sözcüğü ile birlikte, kulun kendi vücudu dahil herşeyi fânî ve yok ettiğini, illallah ifadesiyle de o yokluğun yerini Allah'ın aldığını görüyoruz. Bu şekilde Allah'tan başka varlık olmadığını tefekkür etmek ve bunu şuur haline getirerek, dünya hayatını ona göre değerlendirmek; tasavvufta tevhidin temel esası hâline gelmiştir. Tevhidin şuur planına indirilmesi, fiilî tevhid, sıfat tevhidi ve zatî tevhid gibi aşamalarla formüle edilmiştir. Mevleviler, La illâ ifadesini şu şekilde sembolleştirmişlerdir: Mevleviler semâ edip dönerken kollarını iki yana açarlar. Dervişin bu durumu, şeklî olarak Arapça'da Lâ'yı gösterir. Ayakların durumu da aynı şekildedir. Bedenin tümü, bu La ile birlikte, aynı illâ'yı meydana getirir. Mevlevî hırkasının kenar şeridi, tennurenin, destegülün yan şeritleri, yakada yine La şeklini alır, vücutla birlikte "İllâ" olur. Melamî-Hamzavî (Bayramî) mezar taşlarının üzerindeki La (V) ve illâ (V|) remzleri, fena ve bekayı (varlığı ve yokluğu) gösterir.

LA'L: Kıymetli kırmızı renkli taş, dudak. Sufinin gönlü. La'l-i nigar: Kor dudak, sevgilinin al dudağı.

LÂLE: Kadehi andıran kırmızı renkli bir çiçek. Bu kelimenin yazılımında L, A, L, H harfleri yani, iki L bir A ve bir H bulunmasından hareket, eden sufîler panbioist bir yaklaşımla, ona kutsal bir mahiyet atfederler. (Yani halkta Hakk'ı görme).

Subh-dem dönse n'ola mihr-i cemâle lâle
Oldu mazhar aded-i Ism-i Celâl'e lâle.
Refî-i Kalâyî

Ebced hesabına göre Lâle ve Allah kelimeleri aynı rakamı verirler: 66. ("Altmışaltıya bağlamak" tâbirine bakınız). İranî efsanelerde lâle, yeşil bir yaprak üzerindeki çiy damlasma,yıldırım düşmesi sonucu, yaprağın alev alıp donmasından meydana gelmiştir. Lâlenin içindeki siyah nokta, gönüldeki dağı, yanığı, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ma'rifetname'de ifade ettiği nokta-i süveyda-i kalbi temsil eder. Kainattaki kara delikler veya Kabe'deki Hacer-i Esved gibi... Osmanlı tarihinde, adını bir döneme veren (1718-1730) lâlenin, o dönemde 558 çeşidinin bulunduğu kaydedilir.

LA MEKÂN, Bî MEKÂN, LA MEKÂN ÂLEMİ: Bî ve la, ilki Farsça, öteki Arapça ... siz,... sız, yok vs. gibi anlamları ihtiva eder. Bu durumda la mekan ve bî mekân sözleri; yersiz, yurtsuz gibi anlamlara gelir. La mekân âlemi de, yersizlik âlemi demektir. Mekan, var olan şeydir. Bir şey, olmazsa, uzayda yer (mekân) kaplamaz. Zaman da, zihinde olaylar arasındaki karşılaştırmadan doğar. Bu karşılaştırma olmadan, zaman da olmaz. Özellikle vahdet-i vücûd düşüncesinde zaman ve mekân hakikatta bulunmayan, iki zihnî kavramdan başka bir şey değillerdir. Gerçek varlık olan Allah, zaman ve mekânın üzerinde, ve bunlardan münezzehtir. Ancak, isim ve sıfatlarıyla her yerde görülmektedir. İnsanın hakikati olan Ruh (aşkın ben), Rabb'ın bir emridir. Bu sebeple insanın gerçek yurdu, mekânsızlık âlemidir.

Bî-mekanem bu cihanda
Menzilim durağım anda
Sultanım ki taht u tacım,
Hülle vü burağım anda.
Yunus Emre

Onyedinci yüzyıl şairlerinden ve aynı zamanda Bayramî Melâmîlerinden, Hüseyin, şiirlerinde La-mekânî mahlasını kullanmıştır.

LA'NET: Arapça, kovmak, uzaklaştırmak, beddua etmek gibi anlamları ihtiva eden bir kelime. Allah'ın, kulunu dünyada başarıdan mahrum ederek ve ahirette de cezaya maruz bırakarak rahmetinden uzaklaştırmasıdır. Bu açıklama kâfirler içindir. Tehânevî mü'min için la'netin; Allah'ın kulunu salihler ve ebrar makamından düşürmesi olduğunu kaydeder. Türk atasözlerinden " la'nete siper olmak", la'neti gerektirecek şeyler yapmak manasına gelir. Sûfiler, "la'nete siper olmayın" şeklinde öğütlerde bulunurlar.

LATÎFE: Latîfe; manası hoş olan söz, espri ve şaka gibi mânâları ihtiva eden Arapça bir kelime. Hal inceliklerine sahip kalbe işaret eden bir kelime. Zihinde parlayan, anlayışla zuhur eden ve manasmdaki incelik sebebiyle anlatılamayan bir işarettir, denilmiştir. Ebu Said İbnü'l-Arâbî" Allah'ın, katından sana bağışladığı bir lütuftur. Onunla sen, Allah'ın anlamanı istediği şeyi anlarsın" diye açıklar. Bir de, her insanın göğsü üzerinde ruh dünyasının, maddî bedenle alâkasının yoğunluk kazandığı bir takım yerler vardır. Bunlar: 1. Kalp : Somatik olarak sol memenin dört karış altında; 2. Ruh : Sağ memenin dört karış altında; 3. Sır : Sol memenin dört karış üstünde; 4. Hafî : Sağ memenin dört parmak üstünde; 5. Ahfâ: Sağ ve sol memenin tam orta yerinin biraz üstünde. Bunlar ruhun bedene taallukunu anlattığı için, âlem-i emirden sayılmıştır. Bu latifelerden her biri, bir Peygamberin ayağı altındadır. Yani çeşitli peygamberlerin ulaştığı hakikatlara kabiliyet kazanmayı ifade eden kavramlar, tekâmülleri gösterir. Kaynaklara göre bu beş letaif (latifeler); kırmızı, sarı, beyaz, siyah ve yeşil olarak çeşitli kozmik renkler, ihtiva ederler.

el-LATÎFETÜ'L-İNSANİYYE: İnsanî latîfe demektir. Tehânevî, insanî latîfenin nefs-i natıkadan ibaret olduğunu söyler. Keşfu'l-Lüğat'da insanî latîfenin, ruhun hakikati olduğu kaydedilir. Kâşânî buna kalp adını verir. Kalp insanî latîfedir. Kâşânî devamla şöyle der: "Gerçekte, ruhun, kendisiyle bir yönden münasebeti bulunan nefsin (insan bedeninin) yakınına gelmesidir (yani ona taalluk etmesidir). Burada bedenin ruh ile bir yönden münasebeti daha vardır. Birinci münasebet yönüne sadr, ikincisine fuâd adı verilir."

LAUBALİ: Arapça, kayıtsız, ilişkisiz, çekinmez, sakınmaz gibi mânâları ihtiva eden bir kelimedir. Istılâhat-ı Meşâyıh'ta bu terimin izahı şu şekildedir:" Laubali ve rind deyü ol sâlik-i âşıka derler ki, temayüz-i ef'âl ve sıfat kaydından ve vâcib ve mümkin rüyetinden halâs bulmuştur. Eşyanın ef'âl ve sıfatını, Hakk'ın ef'âl ve sıfatı bilmiştir. Ve hiçbir sıfatı kendine ve gayriye mensup tanımaz. Bu makamın nihayeti makam-ı fenadır. Bu gûnâ (çeşit) laubaliye, harabatı lâübalî dahi derler. Ve zahiri melâm(î), batını selîm kimseye de lâübalî derler. Ki Melâmiyye taifesinin sıfatıdır. Bundan murad sıfât-ı zâhiriyye ile mukayyed olmayub, sıfat-ı kalbiyye levazımını istihzara çalışandır".

Lâübalî idi ahbab ile surette velî
Mahrem-i encümen-i suhbet idi mânâda.
Lami'

LEB: Farsça, dudak demektir. Leb-i la'l: Al dudak. Sevgilinin sözü ve bunun içerdiği haber. Leb-i şekkerî: Şeker dudak. Melek vasıtası ile, peygamberlere, kalp tasfiyesi ile velîlere yücelerden inip gelen söz. Leb-i şirîn: Tatlı, şirin dudak. İdrak edilmesi ve hissedilmesi şartıyla aracısız gelen söz (ilham), sevgilinin sözü, sevgili.

Leblerimle emrine amadedir canım benim,
Al da bir buseyle öldür haydi cananım benim
Arif Emre

LECE: Arapça'da kale vs. ye sığınmak, güvenmek manalarına gelen bir kelime. Tam bir (doğru) recâ ile Allah'a yönelmek, bu kelimenin terminolojik anlamını verir. Serrac'a göre, bu terimin açıklaması şöyledir:

insan aczini, fakrini ve mahviyetini anlayıp, bunun bilincine sahip olur, ayrıca, bütün nimetlerin O'ndan geldiğini farkederse, O'ndan başka gidilecek bir kapı bulunmadığını anlar ve sadakatle O'na yönelir. İşte bu, sığınma (lece')'dır.

LEDÜN: Arapça'da zaman veya mekan zarfı olup, yanında, ...de,...da mânâlarını ihtiva eder. Gayb ilmi, sırlara vâkıf olma anlamında kullanılan tâbir. Kehf suresinde "...ona katımızdan bir ilim öğrettik..." (Keyf/65) âyetiyle bu ilme işaret olunur. Tahsil yapmadan, çaba göstermeden, Allah tarafından vasıta olmaksızın kula öğretilen bu ilme "İlm-i Ledünnî", İlâhî Bilgi, denir. Elmalı'nın tefsirinde kaydettiği gibi, Hz. Musa'nın bilgisi, Hz. Hızır'a öğretilen bilgiden tamamen farklı idi. Müfessirler bu bilgiyi "ilmü'l-guyûb ve'l-esrâri'l-hafiyye" şeklinde yorumlamışlardır. Hz. Musa'nın bilgisi, olayların görünüşü ile ilgili hususları bilmek ve o yönde değerlendirmek iken, Hz. Hızır'ın bilgisi, işlerin arka planını bilmek şeklindedir. Kur'ân'da, Nemi suresinde bu ilme vâkıf olan bir kişiden daha bahis vardır, ve bu kişi, Belkıs'ın tahtını, Hz. Süleyman'ın yanına, bir göz kırpmasından daha kısa bir zamanda getirmiştir. (Nemi/40). Ayrıca Hz. Yusuf için de bu tür bir ilimden söz edilir. Yusuf/68. Özet olarak İlm-i ledünnî; tefekkür çabasıyla elde edilmeyip, Allah tarafından mevhibe (bağış) olarak verilen bir kuvve-i kudsiyyenin (kutsal gücün) tecellîsidir. Eserden müessire, vicdandan vücuda doğru giden bir ilim değil, müessirden esere vücuddan vicdana gelen bir ilimdir. Nefsin vâki olana geçişi değil, vakiin nefiste ta'ayünüdür. Doğrudan doğruya (vasıtasız) bir keşiftir. Ancak Ledünnî terimi, bilhassa Hakk'a ait sırlara mahsus bir ıstılah olmuştur. Bir işin ledünniyyâtı demek, bir şeyin içinde yatan, sırlar, incelikler demektir.

LEMS: Arapça, bir şeye el ile dokunmak anlamına gelir. Tehânevî lems'i, zahirî hislerin bir türü olarak tavsîf eder. Bu güç, özellikle deride yoğun olmak üzere, vücuttaki bütün sinirlere dağılmıştır. Bununla, deriye temas eden maddî, hevaî tesirler idrâk olunur.

LEMME: Arapça, şiddet, dokunma, çarpma demektir. Şeytan veya melek tarafından, insanın içine atılan his, dürtü. Şeytanın lemmesi (dürtü) insanı kötülüğe tahrîk eder, meleğin dürtüsü insanı hayra yönlendirir.

LENGER: Farsça, kenarı yayvan, büyük ve geniş sahana denir. Tekke ve hangahlarda dervişlere, gariplere yemek yedirilen büyük sahanlara lenger veya lengerî adı verilir. Gemilerin denize attıkları demir çapaya da lenger denir.

Mevc-i tîyg-ı lücce-i nusrat ki oldu rûnümun
Daldı deryâ-yı muhit-i hayrete lenger gibi.
Sabit

LESEN: Birini diliyle dillemek, kötü anmak vs. gibi manaları olan Arapça bir kelime. Allah'ın hitabı sırasında, ariflerin kulaklarında İlâhî fesahatin meydana getirdiği şeye, lesen denir. Bu bildirme, ya ta'rif-i İlâhî, ya peygamber lisanı, yahut velî ve sıddîkın dili vasıtasıyla olur.

LETAFET: Naziklik, yumuşaklık, vs. gibi mânâları olan Arapça bir kelime. Tehânevî, dört türlü letafet vardır der: 1. Dokunma ile ilgili duyum inceliği. 2. Küçük parçalara bölünmeyi kabul etme. Bölünebilirlilik. 3. Kavuşmaktan aşırı etkilenmek. 4. Şeffaflık. Bu dokunulan bir şey değildir. Takipler ince gıdaların duyum gücünü inceltip, ağır yiyeceklerin körelttiğinden bahisle, yiyeceklerden meydana gelen letafete (rikkat, incelik) işaret ederler. Riyazette, hayvanî gıdalardan ziyade, bitkisel gıdalara riâyet (vejetatif beslenme) etmenin sebeplerinden biri de, budur.

LETÂİF-İ HAMSE: Arapça, beş latife demektir. İnsana ait menfûh ruhun beş tavrı vardır: Kalp, ruh, sır, hafi, ahfâ. Bunlar, emr âlemine aittir. Bir de halk âlemine ait "nefs" latifesi vardır. Bu latifeler birbirinin içinde gizlenmiştir. Bir sonraki bir öncekinden daha latîftir. Her latife, bir Peygamber'in ulaştığı manevî hakikati temsil eder ve bu sebeple kalp latifesi, Hz. Adem'in kademi altında, ruh Hz. İbrahim'in, sır Hz. Musa'nın, hafî Hz. isa'nın, ahfâ ise Hz. Muhammed (s)'in kademi (ayağı) altındadır, denir. Bunların her biri, farklı kozmik renkler içerir: Kalp kırmızı, ruh sarı, sır beyaz, hafi siyah, ahfâ yeşil renklidir.

LEVAMİ': Parlayanlar anlamına Arapça bir kelime. Tekili, lâmi'dir. Başlangıç durumunda zayıf ruh gücüne sahip olan kişilere pırıltılı, yayılıcı nurlar zuhur eder ki, bunlara levami' denir. Bu nurlar, hayaldan müştereke gelir. Maddî gözle görülür. Tıpkı güneş ve ay ışığının görüldüğü gibi. Kahr türünden nurların rengi kırmızıya çalarken, lütuf nurlarının rengi yeşil olarak ortaya çıkar. Ayne'l-Cem ve ma'rifete giden yolun başında dervişin yaşadığı bir haldir. Bu nurların, geldiğinde, müridin etrafını aydınlattığı kaydedilir.

LEVH: Arapça, bir şey belirip zahir olmak, parlamak gibi anlamları ihtiva eden bir kelime. Kitab-ı Mübin ve küllî nefse levh denir. Dört türlü levh vardır: 1. Levh-i kaza. 2. Levh-i kader. 3. Levh-i nüfûs-i cüz'iyye-i semâviyyet. 4. Levh-i heyula.

Levh-i kaza : Mahv ü isbattan önce gelen, levh-i akl-ı evveldir.

Levh-i kader : Akl-i nefs-i nâtıka-i külliyye levhidir. Buna levh-i mahfuz da denir.

Levh-i nüfus-ı cüz'iyye-i semâviyye : Bu âlemde olan herşey şekil heyet ve miktarları ile bu levhaya nakşedilmiştir.

Levh-i heyula : Bu, dünyâ semasıdır. Bu levh, hayal-i âlem mesabesindedir.
Birinci levh, âlemin ruhu, ikinci levh, âlemin kalbi olduğu gibi, levh-i heyula da, görülen âlem (âlem-i şehadet) deki şekilleri kabul eden levhdir.

LEVH-İ MAHFUZ: Arapça korunmuş levha demektir. Ulvî âlemde, olmuş ve olacak her şeyi içeren İlâhî levhanın adıdır. Levh'in dört kısmından ikincisi olan Kitab-ı Mübîn ve Küllî Nefse de bu isim verilir. Buna levh-i kader de denir.

Böyle zaptetmiş görüp evsâf-ı alışanını
Levh-i mahfûz-ı Hûda'da hâme-i mûciz beyân.
Kâzım Paşa

LEVLAK: Arapça "Sen olmasaydın" anlamında, şart içeren bir ifade. "Sen olmasaydın, Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım" hadis-i kudsîsine dayanır. Arapçası şu şekilde tesbit edilmiştir : "Levlâke levlâke lemâ halaktü'l-eflâk". Hz. Peygamber (s)'i öven na'atların çoğunda bu ifadeler bulunur:

Levlâk ile zât-ı pâki mevsûf
Kur'ân'a sıfatı zarf -u mazruf
Şeyh Gâlib

Ol şâh-ı Risâlet Sultan-ı kevneyn
Buyruldu hakkında levlâke levlâk.
Ey Nûr-ı nübüvvet Ceddü'l-Haseneyn
Seninçün var oldu zemin ü eflâk.
Mir'âtî

LEYLETÜ'L-KADR: Arapça, şeref gecesi demektir. Salikin özel tecelliye nail olduğu geceye, Leyletü'l-Kadr denir. Sâlik, Mahbubu (Allah'ı) na olan nisbeti nedeniyle, kendi şerefini, rütbesini anlar. Salikin bu şerefe mazhar olmasının, ayne'l-cem makamına ulaşmasının başlangıcı olduğu ve bu makamın, marifetullaha kavuşanlara mahsus bulunduğu kaydedilir.
Bir de Kur'ân-ı Kerim'in nazil olmaya başladığı Kadir gecesi vardır ki, Ramazan ayının çeşitli gecelerine değişerek tesadüf ettiği nakledilir. İmam-ı Şârani, 30 yıllık bir uğraşı sonucu, Ramazan'ın başladığı hafta içindeki gün durumuna göre, Kadir gecesini tesbit ettiğini söyler. Şöyle ki, Ramazan'ın ilk günü Perşembe ise Kadir Gecesi 24-25. gecedir,
Ramazan'ın ilk günü Cuma ise Kadir Gecesi 16-17. gecedir, Ramazan'ın ilk günü C. tesi ise Kadir Gecesi 22-23. gecedir, Ramazan'ın ilk günü Pazar ise Kadir Gecesi 28-29. gecedir, Ramazan'ın ilk günü P. tesi ise Kadir Gecesi 20-21. gecedir, Ramazan'ın ilk günü Salı ise Kadir Gecesi 26-27. gecedir, Ramazan'ın ilk günü Çarşamba ise Kadir Gecesi 18-19. gecedir.

LEYLETÜ'L-ARÛS: Arapça, gerdek gecesi demektir. Mevlevî tâbiridir. Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin çok sevdiği

Mevlâ'sına kavuştuğu geceye "Gerdek Gecesi" (Leytetûl-Arus) denir. Her sene, o gün özel merasimler düzenlenir. Farsça olarak, o güne Şeb-i Arûs (Gerdek Gecesi) da denir. O gün, ikindiden sonra zikirler çekilir. Kur'ân-ı Kerimler okunur. O gecenin özel bir gülbanki vardır.

Pişter â pişter â cân-ı men
Peyk-i der hazret-i sultan-i men

Vakt-i şerif hayrola, hayırlar fethola, şerler def ola, Leyle-i Arûs-i Rabbani vuslat-ı halvet serây-ı Sübhâni,

Hakk'ı Akdes-i Hüdâvendiğâride ân be ân vesile-i i'tilâ-yı makam ve füyuzât-ı rühaniyyet-i aliyyeleri cümle peyrevânı hakkında şâmil ve ân ola. Dem-i Hazret-i Mevlana Hû diyelim Hu."

LİBAS: Arapça, elbise demektir. Ulaştıkları vakte göre libaslarında bulunan fukaraya denir. Suf veya murakka bulduklarında onları giyerler. Bundan başkasını bulunca, onu da giyerler. Gerçek fakirde tekellüf (zorlama) ve ihtiyar olmaz. O, elbisenin sert ve kaba olanını da giyer ki, bu, ona daha sevimli, daha evlâdır. Onu âfetlerden uzak ve selâmette tutar.

LİHYE-İ ŞERİF: Arapça, şerefli, değerli sakal demektir ki, tâbir Hz. Peygamber Efendimiz'in (s) sakalı için kullanılır. Peygamber Efendimiz (s) traş edilirken, sahabe-i kiram teburrüken bir hâtıra olarak kıllarını toplardı. Bunlar zamanla nesilden nesile, coğrafyadan coğrafyaya intikal etti, saray, tekke, türbe ve camilerde korunmaya başlandı. Sakal-ı şerifin bulunduğu şişe, minberin en üstünde, kırk bohçaya sarılı olarak, küçük bir sandık içinde muhafaza edilirdi. Ziyaret, mübarek gecelerde cemaatin sürekli salavat okumasıyla yapılırdı. Halen bu âdet devam etmektedir.

LİKA: Arapça, kavuşmak demektir. Maşukun, aşığa zahir olması, yani görünmesi.

LİSÂNÜ'L-HAK: Arapça, Hakk'ın lisanı demektir. Kaşânî'ye göre, "Mütekellim" isminin mazhariyyetini gerçekleştiren insana, "Lisânü'l-Hakk" denir.

LİSAN : Türkçe'de de aynı anlamda kullanılan Arapça bir kelime. Hakikat bilgisini beyan etmek (açıklamak) manasınadır. İlim dili, ilmi bize vasıtalı olarak verirken, hakikatin lisanı, vasıtasız olarak verir. Hak lisanı, halka göre bir yol değildir. İmam el-Cili "Hak lisan, insan-ı kâmildir" der. ilim dili kal, hakikat dili hal ile görev yapar.

LİVA-İ ŞERİF: Arapça, şerefli sancak demektir. Peygamber Efendimizin (s) sancağı. Bu bayrak, Topkapı Sarayında Mukaddes Emanetler Bölümü'nde muhafaza edilmekte olup, eskiden isyan ve savaşlarda açılır, ihtilal ve savaş bitince, katlanıp tekrar yerine konurdu.

LOKMA: Aslen Arapça olan bu kelime, Türkçe'de de aynı manada kullanılmaktadır. Tekkelerde yemek yedim denmez, onun yerine "lokma ettim" denir. Cur'a, bir ağız dolusu (yudum) suya; lokma, bir ağıza alınacak kadar yiyeceğe denir. Mevlevî tekkelerinde, bir çeşit yemeğe "lokma" adı verilir. Bu; pirinç, et, soğan, nohut, kişniş ve fıstıktan yapılan bir tür pilavdır. Bu pilav, Cuma geceleri veya bazan pazartesi günü pişerdi. Bu pilav için özel bir kazan vardı ki, bu kazanda, lokmadan başka bir yemek pişmezdi. Bu kazan bembeyaz kalaylı olur, Ateşbâz-ı Veli Ocağı denilen özel bir ocak üzerine konarak, içinde pilav pişirilirdi. Yemeğe buyurun demek için, "lokmaya buyurun" ifadesi kullanılırdı. Yemek vaktinin geldiğini, görevli can (derviş), "Hû... lokmaya sala" seslenişiyle duyururdu. Geçimi dar veya herşeyi yeter görüp, fazlaya rağbet etmeyen tok gözlü insanlar için "bir lokma.bir hırkaya talip" denir. Bize bağlı olanı, dünya ve âhirette mahrum bırakmayız anlamında olmak üzere, "lokması boğazımızdan geçen, yabanda kalmaz" denilir. Mevlevî tekkelerinde pilav pişirilmesine, "lokma basmak" tâbiri kullanılır. Yiyecek bir şey olmadığını ifade etmek için " lokma Hak vere" denilir.

LÜTUF: Arapça, bağış demektir. Kul'u Hakk'ın taatına yaklaştıran ve günahlardan uzaklaştıran her şey.

LÜB: Arapça, birşeyin özüne, içine lüb denir. Lüb, hayal ve vehim kabuklarından arınmış, kutsal nurla aydınlanmış akıldır. Kabuk kısır, iç lüb'dür.

LÜBS: Arapça, bir birine karışmak, giymek anlamlarına gelir. Ruhanî hakikatlerin, insanî şekilleri giyinmesi. Bunun delili olan ayet şudur:

En'âm/9 "Eğer onu (Hz. Peygamberi) melek yapsaydık yine bir adam şeklinde yapardık. Yani meleğe de insanî şekil giydirirdik. Ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük" Cibril(a) Hz. Muhammed (s)'e, Hz. ibrahim'e Hz. Lut'a ve Hz. Meryem'e insan şeklinde gelmiştir. Lübs şöyle de tanımlanır: Eşyanın parçalanamayan bir ân içinde, adem (yokluk) e gidip yine vücude (varlığa) gelmesidir.

M

MA'ARIF: Arapça, el-ma'rife kelimesinin çoğuludur. Lügatta arkadaş ve çehrenin görünen yeri, marifetler, bilgiler vs. gibi anlamlan ihtiva eder. Sûfilerin vehbî bilgilerine ma'rifet denir. Sûfi, sohbette, kalbine doğan ince manaları dile getirir, anlatır. Bu sözler bir kitap haline getirilir. Buna o sûfinin "Ma'ârif" i denir. Seyyid Burhaneddin Muhakkik Tirmizi'nin "Maa'rif" adlı eseri meşhurdur.

MA'DÛM: Lügatta yok olmuş, kaybolmuş, gayr-i mevcud anlamlarına gelen Arapça bir kelime. Bulunmayan ve vücudu mümkün olmayan şeydir. Bir şey var iken yok (ma'dum) olursa, onun vücudu mümkündür ve buna mefkûd denir. Ma'dum denmez. Âlemin iki tarafı adem olan bir vücudu vardı, denmiştir. Çünkü o, mevcuttur.

MAGRİBİYYE: Muhtemelen İran'lı şâir Mağribî (ö. 1406)'nin talebelerine isnad edilen bir tasavvuf okulu.

MAĞRİBU'Ş-ŞEMS: Arapça, güneşin battığı yer demektir. Kâşânî'ye göre, Hakk'ın ta'ayyünler ile, ruhun da cesed ile örtülmesi demektir.

MAĞZ-I KUR-ÂN: Lügatta Kur'an'ın özü demektir. Arapça bir kelimedir. Kur'an'ın sırrı ve bâtınına, Kur'an'ın özü denir. Mevlânâ'nın Mesnevî'si için bu tabir kullanılır.

Gaybî senin sözlerin Hak nurudur bilene,
Her demde her kelâmın Mağz-ı Kur'an'dır dediler.
Gaybî

MAHABBET: Arapça, sevgi, aşk demektir. Tasavvufta mahabbetin hakikati, herşeyini sevdiğine bağışlaman, kendine de sende olan hiçbirşeyi bırakmamandır. Mahabbet ehli üç haldedir: Âmmenin mahabbeti: Bu fiilî bir sevgidir ve Allah'ın kendilerine ihsan etmesinden kaynaklanır. Hz. Peygamber (s) bu konuda şöyle der: "Kalplerin, kendilerine ihsan edeni sevme özelliği vardır", ikincisi; sıfatî aşkın hâlidir. Kalbin Allah'ın gınasına, celaline, azametine, kudretine ve ilmine bakmasından kaynaklanır. Bu havassın, sadıkların veya tahkik ehlinin mahabbetidir. Bu konuda Hüseyn en-Nurî şöyle der: "Mahabbet, perdelerin yırtılması, sırların ortaya çıkmasıdır." Üçüncüsü; zatî mahabbetin hâlidir. Bu, illetsiz olarak, Allah'ı sevmenin kadîm olduğunu bilmekten ve anlamaktan doğar, işte bu şekilde Allah'ı bir sebebe bağlı olmaksızın, seviniz. Bu şekildeki sevgi sıddîkler ve âriflerinkidir."
Mahabbetin, başlangıçları ve gayeleri itibariyle on kısma ayrıldığı söylenir. Bunlardan beşi, sâlik ve muhiblerin makamlarıdır. Bunlar sırayla; ülfet, hevâ, hülle, şağf ve vecddir. Aşıkların makamlarına gelince, onlar da şunlardır: Garaim, iftitân, veleh, dehş ve fenadır.

Mahabbetten Muhammed (s) oldu hâsıl
Mahabbetsiz Muhammed'den (s) ne hâsıl.

Pir Sultan Abdal'ın, mahabbet konusundaki bir dörtlüğü şu şekildedir:

Dîdâr ile mahabbete doyulmaz,
Mahabbetten kaçan insan sayılmaz.
Münkir üflemekle çerağ söyünmez.
Tutuşunca yanar aşkın çırası.

Konu ile ilgili bazı sözler ise şunlardır:
Mahabbet şirket (ortak) kabul etmez: Allah'tan başka hiçbir şeyi sevmemeyi ifade eder. Casiye/23'te diğer istekler yerilerek "nefsinin hevasını kendisine ilah edineni görmedin mi?" denir. Bu ayet Furkan/43'te de aynen geçmektedir.
Kuru muhabbet: Sevmenin karşılıksız olduğunu ifade etmek için kullanılan bir sözdür. Son devir ünlü Halvetî şeyhlerinden Fatih türbedârı Hacı Ahmed Amiş Efendi (ö. 1920) "bu yolun sermayesi kuru mahabbet" sözünü söyledikten sonra, bunu şöyle açıklarmış: "Mahabbetin yaşı olur mu? Olur ya! Görmüyor musun, babam ölse de, yerine geçsem, diyen şeyh oğullarını."
Mahabbet meclisi : Sohbet meclisine bu isim verilir. Bu meclis, irfan ve edeb meclisi olduğu için, katılanların bilgisi artar.

Mahabbetten kaçan insan sayılmaz: Sevginin insan için kaçınılmaz ruhî bir öğe olduğunu anlatmak için kullanılır.

MAHABBET-İ ASLİYYE: Arapça, asli sevgi anlamına gelen bir tamlama. Allah'ın zatına olan mahabbet.

MA HALAKALLAH: Allah'ın yarattığı anlamında Arapça bir söz. Mecazî olarak kalabalık manasında kullanılır. Bunun yerine "mâ haşarallah" sözü de kullanılır.

Oldu bu hadise nâgâh âna.
Üstüler mahaşarallah ana.
Yahya

MAHBÛB: Arapça, sevilmiş anlamında bir kelime. Muhib ve mahbûb aynı şeydir. Mahbubiyyet ve muhibbiyyet cihetleri fani olunca, sevgi Allah'ın zâtına perde olmaktan çıkar. Muhibbiyyet ve mahbubiyyet başlangıcı, anlaşılması zor bir şeydir. Zira muhib, mahbûba çekilişinin öne geçişi iledir. Bu durumda o, mahabbeti sebebiyle, mahbûba cezb olunmaktadır. Her muhib, mahbûb, her mahbûb muhibdir. Bu yönden muhib, nefsindeki mahbubunun özelliklerini konuşur.

MAHFİL: Arapça, toplanma yeri demektir. Camilerde özel tahsisli kısım. Padişah için yapılanlara hünkâr mahfili, müezzinler için olanlara da müezzin mahfili denir. Cehrî zikir yapılan tasavvuf okullarında, zikir esnasında, bu mahfillerde çeşitli müzik enstrümanları çalan, ilâhi söyleyen bir heyet yer alırdı. Tekkelerin ana zikir salonunda bu bölüm, kıblenin karşı istikametinde bulunurdu. Bu kelime, yanlış olarak "mahfel" şeklinde kullanılmaktadır.

Döner bir hâfız-ı mahfil nişîn-i nağme perdâze
Serâğâz eyledikçe andelîbân âşiyân üzre.
Nef'î

MAHFUZ: Arapça, korunmuş, hıfzedilmiş anlamına bir kelime. Allah'ın söz, iş ve istekte kendisine karşı gelmekten koruduğu kişiye denir. Bu gibi kişiler, Allah'ın rızasına uygun düşmeyen bir laf söylemez, herhangi bir iş yapmaz. İstediği de, Allah'ın rızasına uygunluk arzeder. Kâşânî'nin yaptığı bu tarifle, günahtan ma'sum olan peygamberlerin durumu farklılık arzeder. Peygamberler ma'sum iken, velîler mahfuzdur denir. Ma'sum olan, Allah tarafından günaha girmekten korunması garanti altına alınmış iken, bu tam garanti veli için geçerli değildir. Bir gün biri, Cüneyd'e, "ey Cüneyd! Bir veli zina yapar mı?" diye sordu. Cüneyd bir süre tefekküre daldıktan sonra şu cevabı verdi: "Ve kâne emrullahi kaderan makdûrâ" Yani Allah diledi ise yapar, cevabını verdi: Yine bu açıdan olmak üzere, Peygamberler su-i hatimeden emin iken, velîler emin değildirler.

MAH-I NEV: Farsça, yeni ay demektir. Tasavvufi eğitime yeni başlayan mübtedîler için, kinaye olarak kullanılan bir tabir. Bu durumda olan kişi, yeni doğmuş bir aya benzetilmektedir.

MÂHÎ: Farsça, balık demektir. Ma'rifet okyanusuna batan kâmil arife, mâhî denir.

MAHÎT: Arapça dikilmiş elbise demektir. Öğülmüş sıfatları kazanarak, yerilmiş sıfatlardan sıyrılmaya işaret eder.

MAHİYE: Bir şeyin hakikati anlamında "mâ" ve "hiye" den meydana gelmiş Arapça bir sözcük. Tasavvuf? olarak Ümmü'l-Kitâb'a denir. Ümmü'l-Kitâb, Zât'ın künhünün mahiyetinden ibarettir. Yine bu ifade ile, üzerine isim, sıfat, vücûd, adem, Hak ve halk ıtlak olunmayan hakikatların mâhiyetleri vasıtasıyla, zatın bazı vecihleri tâbir olunur.

MAHK: Bir şeyi iptal etmek, belirsiz hale getirmek anlamında Arapça bir kelime. Tasavvufî olarak, kulun vücûdunun Hakk'ın zâtında fani olmasıdır. Hakk'ın sıfatlarında kulun sıfatlarının fani olmasına da tams denir.

MAHMEL : Arapça. Deve sırtında bulunan ve insanların kolayca binip yolculuk yapmasını sağlayan bir gereç. Teklif külfetinden rahata ermek.

MAHMURÎ: Sarhoşluk, melankoli, mahmurluk anlamında Farsça bir kelime. Ferheng'de bu terim, kendinden geçme hali olarak tarif edilir.

MÂH-RÛY: Farsça, iki kelimenin birleşmesiyle oluşan, ay yüzlü anlamında bir ifade. Tehânevî'nin bu tâbiri tanımlaması şu şekildedir: Uyanık iken veya uykuda rüyada iken, görülen surî ve maddeye ait tecellîlere mâh-rûy denir.

MAHV: Arapça, bir şeyin eserini, izini tamamen silmek, yok etmek anlamında bir kelime. Kulun aklından gaib olması bakımından, âdete ait vasıfların ortadan kalkmasıdır. İçki içip te sarhoş olan kişiden meydana gelen söz ve işlerde, kulun aklının katkısı yoktur. Bir de cem'e ait mahv vardır. Bu, hakiki mahv olup, çökün tekte fena bulması şeklinde tanımlanır. Ubûdiyyete ait mahv ise, kulun aynının silinmesidir. Bu, varlığının a'yâna izafesinin (bağıntısının) kaldırılmasıdır.

MAHV-I AYN-I ABD: Arapça, kulun aynının silinmesi anlamında, zincirleme bir tamlama. Ayana varlık yüklemeyi düşürmek demektir. Buna mahv-ı ubûdiyyet de denir. Zira a'yân, bir takım zâta ait şe'nlerden ibaret olup, "âlimiyye" hükmündeki "vâhidiyye hazreti" nde ortaya çıkar. Bu da ebedî olarak, aynı, ma'dum olan malûmatlardır. Ancak şu kadar var ki, Hakk'ın vücûdu, bu ma'lûmatta zuhur eder.

MAHV-I ERBÂBI'Z-ZEVÂHİR: Zevahir erbabının mahvolmasını ifade eden, Arapça zincirleme bir izafet terkibi. Kâşânî'ye göre bu terkib, kötü ve âdete ait özelliklerin kaldırılmasıdır. Bunun mukabili, ibâdetin hükümlerini yerine getirmek ve öğülen ahlâkı elde etmek olan, isbâttır.

MAHV-I ERBÂBİS-SERÂİR: Sırlar erbabının mahvolması anlamında Arapça bir terkib. Bu, illetlerin ve âfetlerin silinmesi demektir. Bunun mukabili, muvasalâtın (karşılıklı kavuşmanın) isbatıdır. Bu, "onun işiten kulağı, gören gözü olurum" kudsi hadisinde belirtildiği gibi, Hakk'ın sıfat, ahlâk ve fiillerinin tecellîleri sonucu, kulun kendi ahlâk, ef'al ve evsâfının kaybolması ile olur.

MAHVU'L-CEM'İ'L-HAKİKÎ: Gerçek cem'e ait mahvı ifade eden Arapça bir terkib. Kâşânî bunu, çokluğun, tekde fani olmasıdır, şeklinde tanımlar.

MAKAM: Mukam şekliyle okunursa, oturulan, ikamet edilen yer, makam olarak okunursa, ayağın bastığı yer, topluluk, oturulan yer, vs. gibi anlamları bulunan Arapça bir kelime, ism-i mekan. Velilerin mezarlarına veya hatıralarını taşıyan yerlere bu ad verilir. Makâm-ı ibrahim gibi. Mevlânâ'nın türbesinin girişinde bu manada olmak üzere şöyle bir beyt vardır:

Ka'betü'l-Uşşâk bâşed în makam
Her ki nakıs âmed încâ şod temam.
Yani:
Bu makam âşıkların Ka'be'sidir.
Buraya noksan gelen tamam olur.

Mezarı Aksaray'da olan Somuncu Baba'nın Darende'de makamı vardır.
Birisi, bir başka yerde vefat ederse, memleketinde veya hatırasını taşıyan bir yerde, ruhuna Fatiha okunmak ve onu anmak üzere yapılan merkada "Makam" denir. Bektaşîlerde, ocak, baba postu, gayb erenleri postu gibi makamlar vardır.

Yine bir tanıma göre makam şudur: Kulun tekrar etmek suretiyle kazandığı ve kendisinde özellik haline getirdiği edebler ve ahlâk veya kulun riyazet ve mücehede ile ulaştığı dereceye makam denir. Haller vehbî (yani Allah vergisi iken), makamlar kesbî (yani kulun çabasıyla)dır. Hal geçici, makam süreklidir. Kâşânî, içinde bulunulan bir makamın hakkı yerine getirilmediği takdirde, kulun yükselemeyeceğinden bahseder.

MAKAM-I MAHMÛD: Öğülmüş makam anlamında Arapça bir tamlama. Ezan duasında ve İsra/79'da geçen ifade; hesap günü Hz. Peygamber (s)'in şefaat edeceği makamı bildirir. Teheccüdle bir bağlantısı vardır. O da malumumuz değildir.

MAKDİSİYYE: Kurusucu Abdüllatif Makdisî olan bir tasavvuf okulu. Kadiriyye'nin kollarından biridir. Makdis, Kudüs'ün esas adıdır.

MALAYANÎ: Manasız, boş söz vs. gibi anlamları bulunan, Arapça "mâ", "la" ve "ya'nî" nin birleşmesinden oluşmuş bir ifadedir. Tasavvufî ahlâkta manasız, boş sözlere yer yoktur.

Eyleme ehl-i salâha ta'ni
Söyleme cehl ile malaya 'ni.
Taşlıcalı Yahya

MÂLİKÜ'L-MÜLK: Mülkün, mülk âleminin sahibi anlamında Arapça bir izafet terkibi. Kulun emrolunduğu şeyden, bulunduğu hale göre karşılık veren Hakk'a, mâlikü'l-mülk denir. Kula layık olduğu karşılığı verecek kişi Allah'tır.

MAL-MÜLK: Mal, bir kişinin veya toplumun sahip olduğu, eşya, para vs. ve rızık anlamında Arapça bir kelime.

Çoğulu, emvâl'dir. Dünyanın, ve içindekilerin geçiciliğini anlamak ve anlatmak, tasavvufi disiplinlerde önem arzeden bir husustur.

Mal sahibi, mülk sahibi,
Hani bunun ilk sahibi,
Mal da yalan, mülk de yalan,
Var biraz da sen oyalan.
Yunus Emre

MA'NÂ: Arapça'da, bir sözün ifade ettiği şeye denir. Tasavvufta, rüya'ya, ma'nâ veya seyr denir, "mânâ âleminde annemi gördüm", "Mânâmda yağmur yağıyordu" şeklinde kullanımları vardır.

MANASSA: Arapça, çardak demektir. Mahrem tecelliler, yani ruhani tecelliler.

MANSÛRİYYE: Hallac-ı Mansur'a izafe olunan bir tasavvuf okulu. Buna Hallâciye de denir. Hallâc-ı Mansur, gençlik yıllarında Hindistan'ın Sind eyaletinde İslâm'ı yaymak üzere faaliyetlerde bulunmuş ve bir hayli de başarılı olmuştur, işte bu müslümanlara "mansûrîler" adı verilir.

MA'RİFET: Arapça'da bilgi anlamına bir söz. Tasavvufta, dört kapı da denilen dört mertebe vardır: 1- Şeriat, 2-Tarikat, 3- Hakikat, 4- Ma'rifet. Şeriat olmadan tarikat, hakikat ve ma'rifet olmaz, her şeyin başı, şeriatı yani islâm dinini iyi yaşamaktan geçer, islâm'ı yaşama ve anlamada, takva boyutunda olmak üzere derinleşme sonucu, bu mertebeler teşekkül etmiştir. Bu durumda, herkesin normal gündelik kurallara uyarak yaşadığı islâm'a şeriat; dinde biraz takva cihetine ağırlık verenlerin yaşadığı ve ulaştığı inceliğe tarikat; takva ve verada titizlikle varılan sonuca, hakikat; ve nihayet bu yaşamanın, mânâ açısından kişide ifade ettiği bilgi planındaki sonuca ma'rifet denir ki, meydana gelişi, yaşamakla sıkı sıkıya irtibatlıdır. Bunlardan ilki avama, ikincisi havassa aittirdirler. Hacı Şa'ban Velî bu dört mertebeyi şöyle anlatır: Şeriat beden için, tarikat kalp için, hakikat ruh için, ma'rifet Hakk içindir.

Marifetin, sırra ait olduğunu söyleyenler de vardır, ilim ile ma'rifet bir imiş gibi gözükmesine rağmen, aralarında ince bir fark vardır: ilmin zıddı cehil iken, ma'rifetin zıddı, inkardır. İlim kesbî iken, ma'rifet vehbîdir. Hafnî de, bu konuyu şu şekilde açıklar: Kul, Allah'ı sıfat ve isimleri ile bilir, Allah'la arasındaki kulluk muamelesinde ciddi, samimi ve doğru olur, sonra kötü ahlâkını düzeltme yoluna gider. Hakk'ın kapısından sürekli olarak ayrılmaz, yani kalbi ile sürekli itikâf halindedir (yani ihsanı yaşar). Sonra kendisine hatıralar gelir, sürekli içten Allah ile münâcât (söyleşi, yalvarı) halinde olur. Allah tarafından kalbine gelen sırlardan bahseder, işte bu durumda olan kişiye arif ve bu kişinin bilgisine de ma'rifet denir. Nefsinin kötülüklerinden ne denli uzak olursa, Rabbi hakkındaki ma'rifeti, o denli artar. Bir kimsede ma'rifetin meydana geldiğinin belirtisi, o kişide Allah'dan heybetin zuhur etmesidir. Ma'rifeti fazla olanın, heybeti fazla olur. Bazıları da ma'rifeti fazla olanın sekîneti fazla olur, demiştir.

MA'RİFET-İ NEFS: Nefsi bilmeyi ifade eden Arapça bir söz. Bu "men arefe nefsehû fekad arefe Rabbehû" ifadesiyle bildirildiği gibi, insanın Rabbini bilmesi, önce kendisini bilmesine bağlıdır. Nefisten hareketle, Allah'a ulaşmanın, çeşitli âyetlerde destek gören bir yanı vardır: "Ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki, onun gerçek olduğu onlara iyice belli olsun..." (Fussilet/21). "Ve nefislerinizde olanı görmüyor musunuz?" (Zâriyât/21). İnsanda Allah tarafından üfürülmüş (menfûh) bir ruh vardır. Bu da Rab'den bir emirdir. Bu ruhun insan bedenindeki faaliyeti sonucu, içgözlem veya enfusî seyr ile onun ait olduğu yer hakkında, ma'rifet denilen bir tür bilgi husule gelir. İnsanın hakikati olan bu ruh, arifane bilme ile bilinirse, onu üfleyene ait bilgi de, otomatikman ortaya çıkar.

MA'RİFETULLAH: Allah'ı bilme, Allah bilgisi anlamında Arapça bir tamlama. Allah'ın varlığının ve birliğinin

bilinmesini ifade eden bir tabirdir. Kulun Allah'ın sıfatlarını, esmasını düşünmesi vâcibdir. O'nun yüceliğini, kendisinin âciz ve sonlu bir varlık olduğunu şuûrî seviyede anlamak ve kulluğun esprisine ulaşmak, her mü'minin görevidir.

MA'RUFİYYE: Ma'rûf Kerhî'ye atfolunan bir tasavvuf okulu. Kerhî'nin vefat tarihi, h. 200/m. 816'dır.

MÂSİK, MEMSÛK BİH: Arapça, tutan ve kendisiyle tutulan demektir. Kâmil insanın hakikati olan manevî direk. Bu, kâinatı ayakta tutan, kamil insanın hakikatidir. Hakk ona hitaben "sen olmasaydın kâinatı, yaratmazdım" demiştir. Felekler, kâmil insanın nefesleri sayesinde döner.

MASİVÂ: Arapça istisna edatı olan sivâ, mâ mevsûlü ile birleşince başkası anlamına gelir. Tasavvufta Allah'ın dışındaki her şey mâsivâdır. Bütün yaratılanları içine alan bir sınırı vardır.

Nümayiş-i suver-i kâinatı sorma bana
Nidayı bir bilirim, mâsivâ nedir bilmem.
Hersekli Arif Hikmet

Tasavvufta, gönülde Allah'dan başka neyin sevgisi varsa, onun sevgilisi, hattâ ilâhı odur. Bu yüzden, kalpten mâsivâ putunun değiştirilmesi, sevginin, hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük önem arzeder. "Ey Muhammed (s.) nefsinin, nevasını ilah edineni görmedin mi?" (Furkan/43) ve(Casiye/23).

Davet etmek dilesen dil-hânesine dilberi
Mâsivadan ışk cârubiyle (süpürge) evvel sil süpür.
Sineçak Yusuf Efendi

MASTABA-MISTABA: Üzerine oturulabilen basık bina anlamında Farsça bir kelime. Harabat, tekke, Mastaba ehli: Sûfiler, rindler.

MA'ŞÛK: Arapça, sevgili demektir. Allah. O, her yönden sevilmeye lâyıktır.

MATBAH CANI: Matbah Arapça bir kelime olup, Türkçemizde "mutfak" şeklinde kullanılmaktadır. Mutfak nasıl yemeklerin pişirilip, yenilir, hale gelme işleminin gerçekleştirildiği bir yer ise, aynı şekilde, insanın da olgunlaştığı yer olarak kabul edilmiştir. Mevlânâ'nın "Hamdım, piştim, oldum" ifâdelerinde, bu hususun kısaca özetlendiğini görüyoruz.
Tasavvuf okullarında hizmet etmek, manen yükselişin önemli âmillerinden biridir. Bu hizmet süresine "çile" adı verilir. Sûfilik yoluna karar veren kişi, mutfakta kendisi gibi çileye girmiş dervişlerle beraber yatar. Kendisine "matbah canı" denir. Burada kalan dervişlerin terbiye işi, "aşçıbaşma aittir. Bu işi, Mevlevîlikte "Dede" yapar.

Muallâ dudmân-ı evliyadır Matbah-ı Monla
Dil ü cana ocâğ-ı kimyadır Matbah-ı Monla
Eşref Dede

(Yani: Mevlâna'nın mutfağı yüce erlerin durağıdır: Mevlânâ'nın mutfağı gönüle de, cana da kimya ocağıdır, o ocağa giren, altın olur.)

Aşk harmanında savruldum
Hem elendim, hem yoruldum:
Kazana girdim kavruldum,
Meydâna yenmeğe geldim.
Muhyiddin Abdal

MATBAH-I ŞERİF: Arapça, şerefli mutfak demektir. Bu tâbir, özellikle Mevlevîler'e aittir. Mevlevî tekkelerinde, bir dervişin ilk terbiye yeri mutfaktı. Konya'da "Âsitâne" adıyla da anılan merkez dergâhta iki önemli mekân vardı. 1- Yemeklerin piştiği mutfak 2- Zikir ve semânın yapıldığı "Semahane". Mutfağa, dergahın tam ortasındaki kapıdan giriliyordu. Burada, bina boyunca devam eden genişçe bir koridor bulunurdu. Bu koridorun sağ tarafını, binanın o cephesini vücûda getiren, büyük bir oda teşkil ediyordu.

Sol tarafı da, asıl mutfak bölümünü oluşturuyordu. Sağ taraftaki o büyük odaya, "Meydan Odası" veya "Meydan-ı Şerif" denirdi.

Matbah-ı Şerife de büyük bir kapıdan girilirdi. Burada, en büyük kazanları bile, içine alacak şekilde geniş bir ocak vardı ki, buna "Ateşbâz-ı Velî Ocağı" denilirdi. Bu ocak da, önem arzeden bir yerdi. Mutfağın sağ tarafında iki oda vardı. Bunun biri "Can Odası" denilen büyük bir oda, diğeri de, mutfak takımlarının bulunduğu "Kazanlık" idi.

Matbah-ı Şerif, Mevlevî dergahlarının önemli yerlerinden biridir. Mevlevîliğe girmek isteyenlerin ilk girdikleri kapı ve tarikata kabul olunmak için, bir müddet hizmete mecbur oldukları ilk merhaledir. Yani mutfakta yemek değil, aslında dervişler pişerdi. Bazan, pazartesi günü olmak üzere, her pazar pilav pişirilir ve pilava lokma denirdi. Bu pilavın pişirilmesi, bir takım usûl ve merasimlere bağlıydı. Pilav için ayrı bir kazan vardı. Gümüş gibi parlak olan kazan, beze sarılı olarak özel bir dolapta muhafaza edilirdi. Pilav sadece bu kazanda ve özel bir ocakta pişirilirdi. O ocağa, Âteşbâz-ı Velî Ocağı denirdi.

Pilav pişirileceği zaman, "Kazancı Dede" kazanın başına gelir, bizzat nezaret ederdi. Kazancı Dede, pilav pişerken "Âteşbâz-ı Velî Postu" na otururdu. Bu pilavda kullanılan malzemeler şunlardı: Pirinç, et, nohut, kişniş, fıstık. Kazancı Dede, pişirme işini orada bulunan matbah canlarına taksim etmişti. Kimisi suyunu kor, kimisi etini hazırlar, kimi de tuzunu dökerdi. Ve bu işler, hep bir sıra ve düzen içerisinde yapılırdı.

Giren müştaktır ol dudmâne (ocağa) girmeyen müştak
Misal-i Ka'be bir hayret matbah-ı monla
Şeyh Gâlib

MATLA': Arapça, doğuş yeri ve zamanı anlamında bir kelime. Sûfiler, bu kelimeyi ma'rifet anlamında ele alırlar. Allah bu bilgiyi kendi katından sûfiye bağışlar. Bu bir nimettir, lütuftur. Tecelli gelince, zevk ve ilham yoluyla, sûfide, bazı sırlara ait gerçekler açılır. Bu kişi kainata Hak gözüyle bakar.

MATLUB: İstenen anlamında Arapça bir kelime. Allah.

MAU'L-KUDS: Arapça mâ ve el-kuds'ten meydana gelmiş bir tamlama. Mukaddes su anlamını ifade eder. Kâşânî bu terimi, nefsi, tabiattan gelen pisliklerinden ve rezilliklerinden arındıran, yani sonradan olanın olumsuz yanını silen kadîm tecellîyi, gerçek bir müşahade ile gösteren ilme, "mau'l-kuds" denir, diye tarif eder.

MECÂNÎN-I UKALÂ: Akıllı mecnunlar, akıllı deliler, anlamında Arapça bir tâbir. Sürekli cezbe halinde bulunan mecnûnlar, irşâddan sakıt olmuş, kendi maişetlerini tedarik edemeyen kimselerdir. Akşemseddin, meczûblaşma olayını şu şekilde anlatır: Zikir ile meşgul olan sûfiye, esma ve sıfatlardan tecelliler gelir, bir mürşide bağlı olan kimse, bu gelenleri hazmedebilme gücüne sahiptir. Bir mürşide bağlı olmaksızın, kendi başına birtakım virdler tertip eden kimseler "Allah" veya "la ilahe illallah" zikirlerini çekerken, bir ân içinde zât tecellisine maruz kalırlar. Onun, bir mürşide bağlı olmadığı için koruyucu bir kalkanı yoktur, bu yüzden akıl nuru yanar, akıl elden gider, bu durumdaki kişi, artık sürekli olarak, o bir andaki zât tecellisini yaşamaktadır. Ancak, bu kimselerde erkeklik ve irşâd başta olmak üzere, kendi geçimlerini bile sağlayamama hususları gündemdedir. Artık bunlar, bir tür delidir.

MAZHARİYYE: Şah Şemsüddin Habîbullah Can-ı Canân-ı Mazharî Dehlevî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Nakşiliğin kollarından biri.

ME'ÂD: Arapça'da dönülecek yer anlamında bir kelime. Ahiret için kullanılır. Mukabili mebde', dünya hayatı için kullanılır.

Ezelden müncelî hidâyet bizde,
Ehl-i isti'dâde inayet bizde,
Bidayet bizdedir, nihayet bizde,
Mebde ü me'âde âşinâlarız.
Tokadîzâde Şekib

ME'ÂLİMÜ A'LÂMİ'S-SIFAT: Sıfat âlemlerinin işaretleri anlamında zincirleme Arapça bir tamlama. El, göz, kulak gibi unsurlardır. Sıfatlar ve asıllara ait manaların ortaya çıktığı yer.

MEBÂDİ: Arapça mebde' kelimesinin çoğuludur. Başlangıçlar, temeller, esaslar, prensipler anlamına gelir.

Yüksek başlangıçlar (esaslar); semavi nefisler ve akıllardır. Nihayetlere ait başlangıçlar (esaslar) ise; namaz, oruç, hac, zekat gibi farzlardır. Namazın nihayeti, Hakk'a duyulan sevgiden dolayı, masivayı tamamen sarfetmektir. Orucunki, kendini yaratılışla ilgili özelliklerden sıyırmak, yani kendine hakim olmak, kendini tutmaktır; bu, fenaya ulaşmaya yardımcı olur. Bu sebeple kudsî bir hadiste "Oruç benim içindir, ecrini ben veririm". Haccın nihayeti, sâlikin nihayete giden menzillerine tekabül eder. Bu nihayet de, "ehadiyetü'l-cem"' ve "fark" makamıdır.

MEBÂDİU'N-NİHÂYÂT: Nihayetlerin başlangıçları anlamında Arapça izafet terkibi. Bir önceki maddede belirtildiği gibi, namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetler hakkında kullanılır. Bu ibadetler, kulu hedefine ulaştırdığı için, bu isim ile anılmışlardır.

MEBDE': Arapça, başlangıç, temel, esas, prensip anlamına gelen bir kelime. Mebde-i feyyaz, Allah'tır. Buna akl-ı evvel de denir. Onuncu akla da, akl-ı fa'âl adı verilir.

MEBNE'T-TASAVVUF: Arapça, tasavvufun temeli anlamında bir izafet terkibi. Tasavvufun temeli; Ruveym'in ifade ettiği gibi üçtür: Fakr ve iftikara yapışmak, dağıtmayı ve işarı gerçekleştirmek, taaruz ve ihtiyarı terketmek.

MECÂÜ: Zuhur yerleri, meydana geliş yerleri gibi anlamları ihtiva eden Arapça bir kelime. Doğuşların ve küllinin ortaya çıkışları; vücûdun zahiri ile bâtınını ayıran kapıların kilitlerini açacak gayblerin anahtarlarının ortaya çıktığı yerlerdir. Bunlar beştir: 1- Zât-ı Ehadiyyetin zuhur yeri. Burası, ayne'l-cem', ev ednâ makamıdır. Burası, gayelerin gayesi, nihayetlerin nihayetidir. 2- İlk berzahın ortaya çıkış yeri, iki denizin birleştiği yer, kâbe kavseyn makamı, ilâhî isimlerin toplu olarak bulunduğu hazret, 3- Ceberut âleminin zuhur yeri, kudsî ruhların ortaya çıkması, 4- Melekût âleminin ortaya çıkış yeri, semavi yöneticiler ve rububiyyet âleminde ilâhî emri ifâ edenler, 5- Sûrî keşf ile mülk âleminin ortaya çıktığı yer. Burası, süflî âlemdeki kevnî yöneticilerin ve misal âleminin acaibliklerinin ortaya çıktığı yerdir.

MECDÛLİYYE: Ebû İkbâl Galbûn b. el-Hasan b. Galbûn el-Kayravânî (ö. 934) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

MECLE'L-ESMAİ'L-Fİ'LİYYE: Fiilî isimlerin ortaya çıkış yeri anlamında, Arapça bir zincirleme izafet terkibi. Âlemin cüzleri olan kevnî mertebelerdir. Burası aynı zamanda eserler ve fillerin eserleri olan kevnî mertebelerdir.

MECLİS: Toplantı anlamında Arapça bir kelime. Irakî bu terimi şöyle tanımlar: Huzur ve hicran belirtileri ve vakitleri.

MECLİS-İ MEŞAYIH: Şeyhler konseyi anlamında Arapça bir izafet terkibi. Tekkelerin işleriyle meşgul olan ve meşihat dâiresi tarafından kurulan bir teşekkül. Görevi, tekkelerin tarikat usûllerine göre, idarelerini temin ve tekke şeyhliklerine faziletli ve aydın adamları seçip, tayin etmektir. Osmanlı dönemindeki ilgili kanunun maddelerinden bazı pasajlar, tekkelerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan çeşitli faaliyet alanlarını tesbit eder: "Yine bu cümleden olarak tekkeler, çevrelerinde oturan fakir halka mümkün olduğu kadar yardımda bulunacak, hastalarını ziyaret ederek hatırlarını soracak, tedavilerine önayak olacak, yetimlerin, öksüzlerin ve asker ailelerinin korunması ve yardım görmesi hususlarına delâlet edecekler"... "Bir de tekkelerde toplananların, orada kendilerine ait vazifelerini yaptıktan sonra, vakitlerini boşa geçirmeyerek, fikirlerinin ve bedenlerinin müsâadesi nisbetinde herkesin işine yarayacak bir mesleğe girerek onda ihtisas sahibi olması şarttır." "... Bunlardan başka, tarikatların doğru inanışlar üzerine kurulmuş oldukları gözönünde tutularak, toplantıların, tekkelerde itikadca ve amelce, dinî meselelerde yükselmeleri için kelâm, fıkıh, ahlâk ve tasavvuf okunmak ve binası müsait olan tekkelerde, dershaneler açılarak geceleri halka okuma yazma öğretmek, dinî ve medenî dersler göstermek suretiyle, onları geceleri buraya çekmek, tekke şeyhlerinin vazifelerindendir."

MECMA': Arapça toplanma yeri demektir. Sevdanın mutlak toplanma yeri, mutlak cemal hazretidir. İki denizin toplanma yeri (mecma'u'l-bahreyn), kâbe kavseyn hazretidir. Burada imkân ve vücûb denizleri birleşmiştir. Yine burada, kevnî hakikatlarla, ilâhî isimler bir araya gelmiştir ve onun için buraya mecma'u'l-bahreyn denilir.

MECMA'U'L-AZDÂD: Zıtların toplandığı yer anlamında Arapça izafet terkibi. Hüviyyet-i mutlak'a bu tabir kullanılır. Her şeyin, burada birleşip birbirinin boynuna sarılması, bu tabirin doğmasına sebep olmuştur.

ME'CUC: Kıyametin büyük alâmetlerinden biri de Ye'cüc-Me'cüc'ün zuhurudur. Ye'cüc-Me'cüc denen kavim, denizden karadan her yerden gelip dünyayı ele geçirecek, ancak, sonunda Allah yardım ederek bundan kurtulunacaktır. İnsanın me'cûcu ise, onun küçük kıyametidir. Bu, insanın bozuk havâtırı ve inatçı vesveseleridir. Bunlar insanın kalp ülkesini ele geçirir ve sır denizini bozar. Allah'ın yardımıyla bu, silinir ortadan kalkar. Ye'cüc ve Me'cüc Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçer: Kehf/94, Enbiya/96

MECNUN: Bkz. Mecanîn-i Ukalâ.

MECZÛB: Cezbolunmuş, çekilmiş, yüksek mertebeye ulaşmış kişi için kullanılır. İki türlü meczûb vardır: 1. Sâlik meczûb, 2. Meczûb, sâlik. Makbul olanı, ilki, yani, tasavvufî suluktan geçtikten sonra cezbeye ulaşmadır. Akşemseddin'in, aklını yitirmiş meczûblar için yaptığı tesbit, onların bir anda zât tecellîsine, Şeyhe bağlı olmadan direkt maruz kalmaları ve bunun sonucu, akıl nurunun yanması şeklindedir. Bu tipler, aile sahibi olamaz, nefsanî bazı özellikleri kaybolmuş, bir tür sürekli tecellî sarhoşu kişilerdir. Türkçemizde "kendini meczûb gibi göstermeyi" ifade eden "âkıl-ı meczûb-numâ" sözcüğü meşhurdur. Halkın teveccühünden kurtulmak üzere, olmadığı halde kendini meczûb gösteren kişilere, akıllı meczûb denir.

MEDARİYYE: Şah Medar (ö. 1438) tarafından Hindistan'da kurulmuş bir tasavvuf okulu.

MEDED: Arapça, yardım anlamında bir kelime. Allah'dan yardım istemeye istimdâd, velilerin ruhundan istemeye meded denir. Meded-i Vücûdî: Var oluş desteği. Mümkin bir varlığın, varolabilmesi için gerek duyduğu her şeyin, Allah tarafından ona ulaşması ve bu surette varlığını devam ettirmesi. Buna icâd ve imdâd da denir. Bu yardım Hakk'ın, Rahmanî nefesten bağışta bulunması ile olur.

MEDED-İ VÜCÛDÎ: Arapça, varlığa ait yardım anlamını içeren bir terkib. Mümkinin, varlığında ihtiyaç duyduğu her şeyde yardım (velâ) üzere olması ve varlığını bu şekilde devam ettirmesidir. Şüphesiz Hakk, Nefes-i Rahmanî'den mümkine yardımda bulunur ve böylece, mümkin, varlığı yokluk üzere tercih şansına sahip olur. Bilindiği gibi, mümkin, mucidi olmadığı takdirde zâtı gereği ademden ibarettir. Bu yardım, gıdaların değişim göstererek vücûda girmesi ve yine açıkça hissedildiği gibi, hava yardımıyla teneffüs etme şeklindedir. Felekler, cansız varlıklar ve ruhanîlere gelince; akıl, bunların varlık tercihinin (herhangi bir tercih ettirici sebeple) devamlı olduğuna ve her mümkinin, her ânda yeni bir halk (yaratılış) da olduğuna hükmeder. Bu terim için, icâd ve imdâd ifadesi de kullanılır. Birincisi, mümkinin, meydana getirilmesi, ikincisi de, meydana gelen varlığın devam ettirilmesini anlatır.

MEDENİYYE: Derkâve tasavvuf okulunun Misurata'daki Trablusgarb kolu.

MEDRESE KAÇKINI MEYHANE DÜŞKÜNÜ : Az bir bilgiyle, olgun kişilere kendini âlim gibi göstermeye çalışan, ahlaken kötü kimselere denir.

Aşkına düşen âşıklar
İçer ağuyu nûş ider;
Topuğa çıkmayan sular,
Deniz ile savaş ider.
Yunus Emre

MEDYENİYYE: Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin el-Mağribî el- Ensarî (ö. 873/1468) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

MEFKÛD: Arapça, kaydedilmiş şey anlamında bir söz. Vücûd hayyiz (alan)ından, adem (yokluk) hayyizine giren şeye denir. Zünnûn "mefkûde üzülme, zira o hatırlayan (anan) kul için mevcûd olur" der.

MEHDEVİYYE: Ebû Muhammed Abdülaziz b. Ebî Bekr el-Kuraşî el-Mehdevî (ö. 621/1224) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu.

ME'HUZ: Arapça, ahz olunmuş, alınmış anlamında bir kelime. İsm-i Mef'ul. Bu, kendisinden alınan anlamına gelen müstelib gibidir. Ancak me'huz, mânâ açısından müstelibden daha mükemmeldir. Müstelib, yorgunluktan soluk soluğa kalan yahut dehşetten şaşkına düşen kişiye denir. Halk, böyle birini görünce, deli olmadığı halde, onu deli zanneder, işin aslında bu kişi, inancında doğru, işini Allah'a havale edip O'na

tevekkül etmiş bir mü'mindir. Me'huz ise "bir kimse, insanlar tarafından deli suçlamasına uğramadıkça imânın hakikatine ulaşmaz" hadis-i şerifindeki kişidir.

Bir şair şöyle der:

Problemimden dolayı başıma geleni kınama
Ben, Senin sevginle me'hûz u müstelibim.

Me'hûz, işleri birbirine karıştırmış zannedilen, ancak Allah yolunda yürümeye devam eden kişidir. Bu kişinin fanî hisleri gitmiş, Allah'ın büyüklüğünde varlığını sürdürmektedir. (Yani, Allah'ın büyüklüğü tefekküründe daimî haldedir).

MEKÂN: Arapça, yer, konak anlamında bir kelime. Allah'ın, halk ile birleşmekten münezzeh olan Zâtının çevrelenmesi, yani gerçek âlemin, mekânsızlık âleminden ortaya çıkışı demektir. Hafnî, mekâna farklı bir anlam yükler ve şöyle der: "Mekân, olgunlukta sona ulaşmış, temkîn sahibi, kâmil kimseler içindir. Kul, ma'nâ âleminde kemale erince, artık kendisine bir mekân oluşur. Çünkü o, makamları, halleri geçmiş ve artık bir mekân sahibi olmuştur".

MEKANE: Yer, menzile, derece, makam gibi mânâları ihtiva eden Arapça bir kelime. Allah katındaki menzillerin en yücesi. Mekan da denilir. Buna, şu âyette işaret vardır: "Muktedir bir kralın katındaki sıdk makamında" (Kamer/55).

MEKÂSİB: Kazançlar, kârlar anlamında Arapça bir kelime. Abdullah b. Mübarek "elinin emeğiyle kazanma zorluğuna katlanma zevkine varmayanda, hayır yoktur" der. Yine Abdullah b. Mübarek "elinin emeğiyle geçimini temin, tevfiz ve tevekküle engel değildir" der. Havvâs da, "mürid, üç günden fazla sebepleri aşabiliyorsa, çarşı, pazara gidip, alnının teri ile geçimini sağlamak üzere çalışsın" der.

MEKKE: Müslümanların beş vakit namazda yöneldiği, Ka'be'nin bulunduğu, Hicaz bölgesindeki şehir. Sûfiyyenin ileri gelenleri, Mekke'de mücavir olarak, mukaddes yerlerde, kendilerini kulluğa hasrederlerdi. Mekke'deki bu makamın, ahlâkı olgunlaştırıp, perdeleri açtığı, burada bir gün açlık ve susuzluğa sabredebilenin, dünyanın diğer yerlerinde, bunu üç gün yapabileceği söylenir. Tasavvuf erbabı, Mekke'yi, İlâhî mertebeden ibaret olarak görür.

MEKKİYYE: Bkz.: Ebû Tâlibiyye.

MEKR: Hiyle, tuzak anlamında Arapça bir kelime. Allah'a isyan yolunda olmakla birlikte, nimetlerin devam etmesi. Veya su-i edeb üzere olmakla birlikte Allah'ın nimetlerinin kesilmemesi, yerli yersiz keramet gösterisine kalkışmak. Kur'an-ı Kerim'de Allah, "Nefsinizi tezkiye ediniz, hanginizin takva sahibi olduğunu, Allah çok iyi bilir" (Necm/32). "Onlar tuzak kurarlar, Allah da kurar, halbuki Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır" (Al-i imran/54). "Onlar bir tuzak kurarlar, halbuki onların farkına varmadıkları şekilde, biz de tuzak kurmaktayız" (Nemi/50). Peygamberler, makamlarının yüksekliklerine rağmen Allah'ın mekrinden korkarlar. Mekr, açıkta görünenin aksine, gizli kalan bir durumdur. Bunun ne olduğundan, kimse emin ve ma'lumat sahibi değildir. Cahil kimseler, sâhib olduğu iman ile gurura kapılır. Kendini kurtuldum sanır, amelinin kabul edilip edilmediğini düşünemez. Allah, onun düşündüğünün zıddına bir hüküm sahibidir. işte bunları düşünecek olursak, hangi halde olursak olalım, gereğinden fazla güven hissine kapılmamak gerekir. Ancak Allah'dan ümitvâr olmamak da günahtır. Bu durumda bir kulun, Allah karşısında hafv ve recâ arasında (korku ve ümit) duygularla dolu olması gerekir.

MEKTÛMÛN: Gizliler anlamında Arapça bir kelime. Halktan ve birbirinden gizli 4.00'den fazla sayıdaki erenler.

MELÂHAT: Arapça, güzellik demektir. Sonsuz olan İlâhî güzellik. Hiç kimse bunun nihayetine varamamıştır.

MELAMETİYYE: Hamdûn-ı Kassâr (ö. 271/884) tarafından Nişabur'da kurulan bir tasavvuf okulu. Bu meslek mensubları, içlerinde olanın aksine davranmayı metot edinmişlerdir. iç dünyalarında samimiyetin en üst derecelerine ulaşmaya çalışırlar, başkalarının kınamalarına aldırmazlar. Taç, hırka, âyin, tekke gibi şeklî unsurlar, melâmetîler için mühim değildir. Öz, önemlidir.

MELAMÎLİK: Melamîlik bir tasavvuf okulu olmaktan ziyade, bir yaşama biçimidir; bir tarz, üslub ve

meşrebdir. Her tasavvuf ekolünde, bu biçimi tercih edenler olagelmiştir.
Abdülaziz Mecdi Tolun Efendi, melâmî sözünün, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin mahlası olduğunu söyler. Mâide sûresinin 54. âyetindeki "kınayanın kınamasından korkmazlar" ifadeleri, kınananlar anlamında melâmîlere ilham kaynağı olmuştur.

MELAMİYYE: Bkz. Melâmîlik.

MELE': Topluluk, bir toplumun seçkin kişileri, huy, ahlâk, meşveret vs. gibi manaları içeren Arapça bir sözcük. Mele-i A'lâ, soyut akıllar ve küllî nefislerdir.

MELEKÜT: İzzet, saltanat, Allah'ın mülkü, hükümranlık vs. gibi anlamları olan Arapça bir kelime. Gayb âlemi. Ruhlar ve nefislere ait gayb âlemi. Sûfiler, zahir âlemde melek kelimesini kullanırken, bâtın âlemde melekût kelimesini kullanmışlardır. Sonundaki vav mübalağa ifade eder, bu durumda en büyük melek mânâsına gelir.

MELFÛZ-MELFÛZÂT: Arapça, telaffuz edilen söz demektir. Özellikle Horasan, Hind ve Orta- asya'da, mürşidler sohbet toplantılarında, konuşma yaparken, müridlerce tutulan notlardan oluşan eserler. Bunlara, mecâlis, mevâ'iz gibi adlar da verilir. Mevlânâ'nın Mecâlis'i Seb'a'sı bu türden bir eserdir.

MELİK: Arapça, sultan, padişah anlamında bir terim. Veli. Bunlar, hayatlarında, sıradan biri gibi yaşarlar. Bu nedenle veliler hakkında, "aba altındaki sultanlar" denilir.

MEMŞACI: Memşa Arapça'da gitme yeri, gidilen yer vs. gibi anlamlan ifade eder. Türkçemize galat olarak memşâne veya memişhane olarak intikâl etmiştir ki, tuvalet manasına gelir. Mevlevi tekkelerinde tuvalet temizliği yapan kimselere, "memşâcı" denir. Bunlar, tuvalet temizliği yapar, sularını yeniler, bu şekilde nefsin kibirini kırmaya çalışırlardı. Bu görev, çeşitli adlarda, diğer tasavvuf okullarında da bulunur.

MENGÜŞ: Küpe anlamında Farsça bir kelime. Bektaşî tabiri olarak, bekar dervişlerin kulağına taktığı küpelere denir. Özellikle bu haydarîlerde yaygındır. Bu küpe, demir, pirinç, necef taşı veya gümüşten yapılır, sağ kulağa takılırdı. Dervişlik ve dünyaya önem vermemeyi ifade eden küpeleri, Yavuz Sultan Selim de kullanmıştır.

Dürr-i nazmın çarha mengüş olsa bilmez rüzgârı,
Şîr-i NefT midir ol, yâ kevkeb-i sara mıdır?
Nef'î

Mest olup bezm-i elestten taze kıldık huşumuz,
Huşumuzdan cümle âlem halkına menhusumuz,
Didemiz Hakk'ı görüp Hakk'ı işitir gûşumuz,
Bir gürûh-ı sultan-ı dehriz zümre-i Bektaşiyüz,
Lâmekân iklimine azmedenin yoldaşıyız.
Selâmi

(Manası: Elest toplantısında sarhoş olarak, aklımızı fikrimizi yeniledik. Küpemiz, herkese aklımızdan haber verir. Gözümüz Hakk'ı görmekte, kulağımız Hakk'ı işitmekte. Zamanın sultanı olan bir topluluğuz, biz Bektaşîleriz, mekânsızlık diyarına gitmek isteyenin yol arkadaşıyız biz.)

MENHEC-İ EVVEL: Arapça, ilk metot, ilk usûl anlamında. Kâşânî bu tabiri şöyle açıklar: Zâta ait vâhid'den vâhidiyyetin meydana gelişidir. Bütün sıfatlar ve isimlerin meydana gelişi keyfiyeti, zât rütbelerindendir. Allah kimi Zât rütbelerindeki bu sıfat ve isimleri, müşahedeye ulaştırırsa, o, Allah'a giden en yakın yola ulaşmış demektir. Buna birinci yol, birinci metot denir.

MERÂTİB-İ KÜLLİYYE: Arapça. Küllî mertebeler demektir. Bu küllî mertebeler altı tanedir: 1- Zât-ı ehadiyyet mertebesi 2- İlâhî hazret mertebesi, 3- Vahidiyyet ve soyut ruhlar mertebesi, 4- Bilici nefisler mertebesi: Bu misal ve melekût âlemidir, 5- Mülk âlemi mertebesi: Bu, gördüğümüz maddî âlemdir. 6- Toplayıcı kevn mertebesi; bu da daha önceki beş âlemi, suretleri ile beraber kendinde toplayan kâmil insandır. Biz deriz ki, beş zuhur yeri, altı da mertebe vardır. Zât hariç diğer beş mertebenin hepsi zuhur

yeridir. Zât, zuhur yeri değildir.

MERAZIKA: XIV ncü yüzyılda kurulmuş, kurucusu belli olmayan, Ahmediyye'nin şubesi bir tasavvuf okulu.

MERD: Farsça, adam demektir. Rical, er, velî eren. Merdân-ı Hûda: Allah erleri, gayb ricali. Merd-i Mutlak: Kâmil arif.

MERG: Ölüm manasına Farsça bir kelime. Madde elbisesini çıkarıp atmak, dünya ile olan bağları koparmak, ilgiyi kesmek, mânâ âlemine yönelerek isim, sıfat ve zâtta fânî olmak. Dört çeşit ölüm var: Zillet ve lanetli ölüm: Kâfirlerin ölümü. Hasret ölümü: Günahkarların ölümü. Lütuf ve bahşiş olan ölüm: Mü'minlerin ölümü. Hil'at ve temaşa ölümü: Peygamberlerin ölümü. Bir hadiste "ölüm, mü'min için hediyedir" buyurulur. Ayr. bkz: Mevt

MERSİYE: Arapça, övgüyü ifade eder. Ölenin ardından okunur. Hz. Hüseyin için yazılan mersiyeler meşhurdur. Özellikle Nakşibendîlikte, Muharrem ayında mersiye okunması ve aşure yapılması âdettir. Şeyh efendiler, mersiye okunacak özel günleri önceden bildirerek, çok sayıda müridânın katılımını sağlarlardı. Bektaşîler on Muharrem'den sonra, seher vakti tekkenin bahçesinde mersiye okurlardı. Bayramî Muhammed Bican, Sezâî, ve Sâfî'nin çok güzel mersiyeleri vardır.

MERTEBE: Rütbe, gözetleme yeri, güç, makam, durum vs. gibi anlamları olan Arapça bir kelime. Bkz. Meratib-i Külliyye.

MERTEBE-İ EHADİYYET: Arapça, birlik mertebesi demektir. Varlığın hakikati, kendisiyle beraber başka hiçbirşeyin bulunmaması, mertebe-i ehadiyyet olarak kabul edilir. Bu mertebede esma ve sıfat helak olmuş (erimiş) tur. Bu mertebeye cem'u'l-cem' veya hakikatü'l-hakâik mertebesi de denir.

MERTEBE-İ İLÂHİYYE: İlâhî mertebe anlamında Arapça bir tamlama. Varlığın hakikatında, küllî ve cüz'î olan eşyanın nazar-ı itibâre alınması. Cem' makamı.

MERVE: Kabe'nin hemen yakınında, anlamlı bir tevekkül olayına sahne olmuş, Allah'ın şe'âirinden bir küçük tepe. Sa'y yapılırken karşısında bulunan Safa tepesi arasında 7 defa gidilip gelinir. Tasavvufi olarak şirb bakımından sulanmaya, ilâhî isim ve sıfatların yayılmasına işaret eder. Bu kelime, Bakara/158'de geçmektedir.

MESÂLİK-İ CEVAMİ'İL-EŞYÂ: Eşyayı toplayanların yolları anlamında Arapça bir tamlama. Kâşânî şöyle der: Bilinen ve görülen fiilî ve vasfî durum söz konusu olmaksızın, zâtın zatî isimler ile zikredilmesidir. Allah'ın bütün isimlerinin aslı, mutlak zât'tır. Onu ta'zim etmenin en yücesi ve muazzamı, bütün sıfatlarını da içine alan mutlak ta'zimdir. Zikreden biri, ilmi, vücûdu ve kudretiyle öğdüğü zaman bu, övenin tazimiyle kayıtlı kalır. Ama el-Kuddûs, es-Sübbûh, es-Selam, el-Aliyy, el-Hakk gibi isimlerin imamları olan zatî isimlerle öğdüğü takdirde o vakit ta'zim O'nun bütün kemâlâtına yayılır. Kısaca Allah'ı zati isimlerle zikretmeye mesâlik-i cevâmi-i eşya denir.

MESE: Arapça ibret, darb-ı mesel, benzer, delil, hüccet ve sıfat, gibi çeşitli anlamlan vardır, insanın, üzerinde ettiği surete mesel denir.

MES'ELE-İ GAMİDA: Çözümü zor problem anlamına Arapça bir tamlama. Hakk'ın zahir ismiyle tecelli ederek yokluk (adem) üzere zuhur eden vücûd, yahut a'yân-ı sabitenin sürekliliğini ifade eden bir kavramdır. Vücûd tercihi, adem üzerine anlarla devamlı olmazsa ta'ayyün olamaz. Bu zevkî ve keşfî bir iştir. Fehm ondan haber verir, akıl ondan yüz çevirir. Allah kader sırrını seçtiği kullarına açar, o da, bu sır ile, her takdir edilenin, vakti gelince vuku bulmasının vâcib olduğunu anlar, takdir edilmeyenin de kesinlikle meydana gelemeyeceğini görür. Bunu bilen, isteme ve bekleme derdinden, elden kaçan şeye üzülmekten kurtulur. Bu konuda Enes (r)'in şu sözü meşhurdur: "Senelerce Hz. Rasulullah (s)'a hizmet ettim, yaptığım veya yapmadığım bir iş için, bana bunu niye yaptın veya yapmadın diye tek bir lâf bile söylemedi".

Kâşânî'nin kader konusunda bu hadisi zikretmesi, gerçekten ilginçtir.

MESH: Bir şeyin şeklini, çirkin bir şekle çevirmek, insanı hayvana döndürmek anlamında Arapça bir söz. Kalbin durumunu değiştirmesidir ki, kapıdan kovulanların durumu budur. İrâz etmek, kalben bir şeyden yüz çevirmek anlamında da kullanılır.

MESNEVÎ-HAN: Farsça, Mesnevî okuyan demektir. Kürsüde Mevlânâ'nın Mesnevîsi'ni açıp, onu okuyup şerhederek vaaz veren kimseye mesnevî-hân denir. Mevlânâ zamanında bu görev yoktu. Zâten müridlerinin çoğu Farsça bilmekteydi. Mevlânâ'nm yerine geçen Hüsameddin Çelebi, muayyen zamanlarda Mesnevî'yi okuyup şerhetmeye başladı, ilk Mesnevî-hân ve bu işle ilk uğraşan Hüsameddin Çelebi, bazı kişilere, aynı görevi yapmak için icazet verdi. Serâceddin Mesnevî-hân, bunlardan biridir. Ondan sonra şeyh olan Sultan Veled de, aynı görevi sürdürdü. Mesnevî-hânlar özel bir destâr sararlardı. Son zamanlarda Konya'da, Sıdkı Dede, İstanbul'da Hoca Hüsameddin ve Şeyh Osman Selahaddin, Selanikli Mehmed Es'ad Dede, Galata Mevlevîhânesi şeyhi Ahmed Remzi Dede, meşhur Mesnevî-hânlardandır.

MESNEVÎ-HANLIK KÜRSÜSÜ: Mevlevî tekkelerinde, Mesnevî takrirlerinin yapılması için, yanyana konan iki kürsüye denir. Bu kürsülerden birine Mesnevî-hân, diğerine Kârî Dede otururdu. Mesnevî-hân, ders takririni yaparken, Mesnevî'yi ezberden okur, hatırlayamazsa, yanındaki kürsüde oturan Kârî Dede, önündeki Mesnevî'ye bakarak, ona unuttuğu yerleri hatırlatırdı.

MESTÎ: Farsça, sarhoşluğu ifade eden bir söz. Ma'şûkun cemâlini görmek için, yüzü döndürmek.

MESTÛRÎ: Arapça, gizliliğe mensup anlamındadır. Peygamber ve velîler de dâhil olmak üzere, kâinatta hiç kimsenin idrâkinin ulaşamadığı ilâhî mahiyetin künhü. Gayb-ı Mutlak. Zât-ı Ehadiyyet.

MEŞ'AR: Arapça, Hac vazifelerinin ifâ edildiği yer. Şer'î işleri bilmek suretiyle, haramlara ta'zim etmeğe meş'ar denir.

MEŞÂRİKU ŞEMSİ'L-HAKİKA: Arapça tamlama. Hakikat güneşinin doğuş yerleri. Ayn-ı ehadiyyeti'l-cem'de, tam fena haline ulaşmadan önceki zatî tecellîlere denir.

MEŞÂRİKÜ'L-FETH: Arapça. Fethin doğuş yerleri. İsimlere ait tecellîlerden ibarettir. İsimler, gayb sınırlarının anahtarları ve zâtın tecellisidir.

MEŞİET: Arapça, dileme demektir. Ma'dum (yok) olanın icadı, mevcûd olanın idamı (yok olması), öne geçen inayet ve zât tecellîsinden ibarettir. Allah'ın istemesi, ma'dumu icad etmek üzere tecellî etmesidir. Meşiet, irâdeden daha geneldir.

MEŞİHAT: Arapça, şeyhlik, şeyhülislâmlık mânâlarını ifade eder. Tarikatta rehber. Bu iş için, kemâl sıfatlarıyla mevsuf bir sûfi olmak, dünya, makam ve mevkinden yüz çevirmiş bulunmak gerekir. Kendisi, bu tarikatı muhakkik bir şeyhten alır, o da bir öncekinden alır. Bu durum Hz. Peygamber (s)'e kadar zincirleme gider. Bu konumdaki kişi, az yemek yeme, az konuşma, az uyuma, insanlara az karışma, çok namaz, çok oruç ve sadaka gibi uygulamalar yaparak, kendisini Hz. Peygamber (s)'e benzetmeye çalışır. O'nun ahlakıyla ahlaklanır.

MEŞHED: Arapça, görme yeri demektir. Hakk'ın tecellî ettiği yer. Şehid kabristanı. Yatırlar, türbeler.

MEŞHÛD: Arapça, görülen, müşahede edilen vs. gibi anlamları vardır. Meşhûd, kevn'dir. Kur'an-ı Kerim'de "Şâhid ve meşhûd" (Burûc/3) ifadesi vardı. Cüneyd buradaki "Şâhid" için, içinde ve sırrında bulunan Hakk'ın muttali olması, meşhûd da şahidin gördüğüdür.

MEŞİŞİYYE: Meşişü'l-Haseni'l-İdrisî (ö. 624/1226)'nin müridleri tarafından Fas'ta kurulan bir tasavvuf okulu. Medyeniyye'nin bir şubesidir.

MEŞK TAHTASI: Mevlevi tabiri, "semâ tahtası" da denir. Sema'a yeni başlayanlar, bunun üzerinde alışma çalışmaları yapar. Derviş, Semazen Dede'nin kontrolü altında, ayağının baş parmağını geçirmeye mahsus bir çivi bulunan bu cilâlı tahta üzerinde, uzun süre sema alıştırması (meşk) yapar. Bu uygulamalarda başarılı olduğu, dede tarafından onaylanınca, semahanede semâ yapmasına izin verilir.

MEŞREB: Arapça, su içecek yer anlamında bir kelime. Bu kelime, hayat tarzı, duyuş ve tutum biçimini gösterir. Anlayış tarzı.

MEŞRİKU'Z-ZAMÂİR: Arapça, gizlilerin doğuş yeri. Allah'ın insanların içlerinde, el-Bâtın ismiyle tecellî etmesi. İşte, o zaman bu kişiler, bâtınlarla müşerref olurlar.

METBÛLİYYE: Mısır'da bir tasavvuf okulu.

MEVÂCİD: Arapça, vecd halleri, buluşlar anlamlarında bir kelime. Keşf ve vicdan vasıtasıyla, yani ilham ve manevî tecrübe ile Allah dostlarına açık olan hâl ve makamlar. Bu durumlar, vecdin kendisi değil, sonuçlarıdır.

MEVALİ: Mevlâ kelimesinin çoğulu olan kelime, Arapça'da köleler, kullar, efendiler ve sahibler anlamlarını ifade eder. "Ben kimin Mevlâsı (yani sahibi) isem (kimin üzerinde tasarruf ve vilâyetim varsa) Ali de onun mevlâsıdır", hadisine dayanarak, bu sözün anlamını, Hz. Ali'nin bendeleri, bağlıları şeklinde benimseyenler olmuştu.

MEVC: Arapça, dalga demektir. Mutlak varlığın, kainatın her mertebesinde ortaya çıkan tecellileri, âlem ve insan, mutlak varlığın, birlik denizinin dalgalarıdır.

MEVCÛDÂT-I AYNİYYE: Arapça, aynî varlıklar demektir. Ayan-ı sabite, maddî âlemdeki varlıklar.

MEVLÂNÂ: Sahibimiz, efendimiz, anlamında Arapça bir kelime. Bu kelime tek başına kullanılınca, Mevlevî tasavvuf okulunun kurucusu Mevlânâ Celâleddin Rumî anlaşılır.

MEVLEVÎ: Mevlânâ'nın kurduğu tasavvuf okuluna mensub olanlara verilen ad. Tarikatın adı Mevleviyye'dir.

MEVLEVÎ-HANE: Mevlevî tekkelerine verilen isim. Mevlevî-hanelerin en büyüğü, tarikatın merkezi olan Konya'daki mevlevîhâne idi. Konyadaki merkezî tekkeye Âsitâne denirdi.

MEVLEVÎ SİKKESİ: Mevlevîliğe mensub kişilerin başlarına giydiği başlığa, Mevlevî sikkesi veya sikke denirdi.

MEVLEVÎ ŞEYHİ : Mevlevî şeyhlerine verilen ad. Mevlevîler kendi aralarında şeyhe "dede efendi" derlerdi.

MEVLEVİYYE: Mevlânâ'ya izafe edilen, ancak oğlu Sultan Veled (ö. 712/1322) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Daha sonra ortaya çıkan bazı kolları: Şemsiyye, Velediyye, Postnişîniyye ve irşâdiyye.

MEVLİD ALAYI: Peygamberimizin (s) doğum gününe rastlayan ve Rebiülevvel ayının on ikinci günü yapılan merasim münasebetiyle kullanılan bir tabir. Bu merasim, Sultanahmed Camii'nde yapılırdı.

MEVT: Arapça, ölüm demektir. Kâşânî ölümü; nefsin arzusunun sökülüp atılmasıdır, gidermektir, diye tarif eder. Çünkü nefsin hayatı, hevâ (arzu) iledir. Bu heva ile nefis alçak, tabîi, isteklere, şehvetlere ve lezzetlere meyleder. Bu durumda nefs-i natıkayı kendine celbeder. Bu halde kalp, ilmî hayat hakikatından mahrum kalır, bunun sebebi nefsin cahilliğidir. İmam Cafer-i Sadık "Tevbe ediniz, nefsinizi öldürünüz" (Bakara/54) âyetini esas alıp, tevbeyi ölüm olarak kabul eder. Ölümün çeşitli şekilleri vardır. Bunlar da aşağıdaki üç maddede açıklanmıştır.

MEVT-İ AHDAR: Arapça, yeşil ölüm demektir. Nefse karşı çıkmak, isteklerine dur demek anlamındadır.

MEVT-İ EBYAZ: Beyaz ölüm anlamına Arapça bir kelime. Açlık için kullanılır. Sûfilere göre az yemek, içi aydınlatır, kalbin yüzünü parlatır. Bu durumdaki kişinin anlayışı, firaseti açıktır.

MEVT-İ ESVED: Arapça, siyah ölüm. Halkın eza ve cefasına katlanmayı ifade eder. Fenafillah makamına uygun bir haldir. Halktan gelen ezayı Hakk'tan bilmek, bu makamdadır.

MEY: Farsça, şarap demektir. Kuvvetli aşk ve bunun verdiği şevk. Sûfiler bu durumda iken amellerinde kusur yapmazlar. Dilber, sevgili, cevher-i can

Meydir mihek'k-i aşıkân, âşûb-ı dil ârâm-ı can,
Sermaye-i pir-i mugan pirâye-i bezm-i sanem. ,

Nef'î

Görüldüğü gibi, "mey" mecazi bir kullanıma sahiptir. Yoksa bildiğimiz içki değildir.

MEYDÂN: Arapça, geniş alan demektir. Tasavvufta, kâinat anlamındadır. Mevlevî meydanı, âyinin yapıldığı yerdir. Bektaşî tekkelerinin Meydanı'nda çok sayıda post, çerağ, meydan taşı ve ocak bulunurdu. Türkçe'de çeşitli deyimler halinde, meydanla ilgili bazı kullanışlar vardır: Güreş meydanına "er meydanı" derler. Savaş alanı "harp meydanı" dır. Bir şeyin vukubulmasına göz yummaya, "meydan vermek", herkesi kendisi ile boy ölçüşmeye çağırmaya "meydan okumak"; müsaade istemeye "meydan istemek" tabirleri kullanılır. "At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır" atasözü erlik ve ölümsüzlüğü anlatır. "Yâ Sâhibe'l-Meydan" (Ey meydanın sâlihi) çağırışı, bağıran kişinin bağlı olduğu tasavvuf okulunun pîrini ifade eder.

Evvel eşiğine koydum başımı
İçeri aldılar döktüm yaşımı
Erenler yolunda gör savaşımı
Koç kurban dediler meydana geldim.
Şâhî

MEYDANCI: Dergahtaki meydan hizmetlerine bakan, mukabele yapılacağı zaman şeyhin postunu semahanede yere seren, âyinden sonra kaldıran, yemek ve mukabele vaktini kuralına göre duyuracak dervişe sala vermesini emreden görevliye Meydancı veya Meydancı Dede, yardımcısına da "Meydancı Yamağı" denir. Mevlevî tekkelerinde "iç Meydancı" ve "Dış Meydancı" diye iki türlü meydancı olurdu, iç Meydancı mutfak işlerine, Dış Meydancı da mutfak dışındaki işlere bakardı.

MEYDAN REHBERİ: Bektaşî ıstılahı. Tarikata intisab eden (giren) can (derviş)'a kılavuzluk yapan kişiye denir.

MEYDAN TAŞI: Bektaşî tâbiridir. Meydandaki makamlardan biridir. Yeni talib (derviş) buraya gelince, rehber, ona şu tanımı yapardı: "Buna meydan taşı derler. Hazret-i Pîr Efendimizin meydan celladı diye nasb buyurdukları, elinde kudret kılıcıyla duran Hacim Sultan'ın makamıdır. Bunda, terbiyesiz, edebsiz, erkansız olanları ve yalancılık ve yolsuzluk edenleri terbiye edip yola getirecek makamdır. Bu makamda terbiye ederler." Meydan taşının üstünde, şekerden yahut baldan yapılmış, bir maşraba şerbet bulunurdu. Bu şerbet, meydandaki bütün makamlar ziyaret edildikten sonra, rehber tarafından yeni talibe (dervişe) merasimle içirilirdi.

MEYGEDE : Harabat, dostların sohbet meclisi, tekke, mürşid-i kâmilin kalbi.

MEYHANE: Farsça, içki içilen yer demektir. Kulun aşk ve şevkle Rabbine münâcât yeri. Kâmil arifin Allah aşkıyla dolmuş gönlü, tekke, lâhûtî âlem.

Zâhid sual ederse ki meyden nedir murad?
Bizde safadır, onda kudûret (pislik), cevab ona.
Fuzûlî

MEY-İ AŞK: Farsça, aşk şarabı demektir. İlâhî tecelli, cezbe ve neş'e hali.

MEY-İ KÖHNE: Farsça, yıllanmış şarap demektir. Olgun ve Allah'a vâsıl olmuş arifin kalbi.

MEY-İ MUĞANE: Farsça, papaz şarabı anlamında bir isim tamlaması. Tasavvufta kâmil mürşid, Rabbanî tecellî, kutsal soluk gibi çeşitli anlamları ifade eder.

MEYL: Arapça, eğilim, meyletme demektir. Gayeden, temelden habersiz, elde olmadan (kendiliğinden) herşeyin aslına dönmesi. Her cins kendi cinsine meyleder. Maddelerin tabiat (yaş, kuru, sıcak, soğuk vb. gibi) lara dönüşmesi. Tabiatların da iradesiz olarak kendi asıllarına dönmesi.

MEYMÛNİYYE: Ebu'l-Hasen Ali b. Meymûnî'l -Mağribî'l-Fasiyyi'l-İdrisi (ö. 917/1512)'ye dayandırılan bir Medyeniyye kolu.

MEYVELİ AĞACI TAŞLARLAR : Hüner sahibi, üstün meziyet sahibi kişiler, hased (çekememezlik) fiiline muhatab olurlar. Bu yüzden hünerli kişiler, sık sık çeşitli vesilelerle küçültülmek istenir ve eleştirilir.

Atarlar seng-i ta'rîzi dıraht-i meyve-dâr üzre.
(Yani eleştirili söz taşını meyveli ağaca atarlar)

MEZAR TAŞI GİBİ : İnce ve yüksek zevki bulunmayan, kuru, ham, nükteden anlamaz, katı, duygusuz kişiler, mezar taşına benzetilir.

MEZHEB-MEŞREB: Arapça'da, mezheb, gidilecek yol, meşreb, su içilecek yer demektir. Istılahî olarak, islam dinini İmam-ı Âzam, imam Malik, İmam Süfyan-ı Sevrî gibi bilginlerin anlayışlarına, görüşlerine uyarak yaşamaktır. Bu imamların görüşlerine mezheb denir. Meşreb ise, her insanda farklılık arzeden karakterolojik bazdaki huy, mizaç, zevk ve alışkanlıklardır.
Meşrebi geniş: Hoşgörülü, kalıpları kırmış, şekilden kurtulmuş, herkesle diyalog kurabilen kişiler için, meşrebi geniş deyimi kullanılır.

Mezhebden bahsolunur, meşrebden bahsolunmaz. Bir insanın mezheb seçmesi, tenkit etmesi veya takip etmesi gibi şeyler değişkenlik arzedebilir. Bu yüzden ele alınıp incelenebilir, ama meşreb, genellikle doğuştan gelen sabit bir yapıyı gösterir, değişmez, nasılsa öyledir. Bu sebeple, meşrebden bahsolunmaz. İnançsız kişiler için, "mezhebsiz" tâbiri kullanılır.

Milletim ehl-i hakikat, halikım Rabbim Hûda
Mezhebim râh-ı mahabbet, şart-ı imanım fena.
Nazif Efendi (Mevlevî)

Tuhfetu'n-Nuzzar'da ilginç bir dille anlatılır:

Yine mihman geldi gönlüm şad oldu,
Mihmanlar, siz bize safa geldiniz.
Kar, kış yağar iken bahar-yaz oldu.
Mihmanlar, siz bize safa geldiniz.
Hatayî

MISRİYYE-İ HALVETİYYE: Mısrî (ö. 1105/1693) tarafından kurulmuş olup, Halvetiyye'nin kollarmdandır.

MİHDA': Mahzen, kiler gibi manaları taşıyan Arapça bir kelime. Başındaki mim harfi üç türlü harekelenir. Bu makam, kutublarm vuslata eren efraddan gizlendiği yerdir. Onlar, kutbun tasarruf dairesinin dışında kalırlar. Ancak, kutub da onlardan biridir; bisâtta, onların tahakkuk ettirdiklerini gerçekleştirmiş, ancak, onların arasında, tasarruf ve tedbir için muhayyer bırakılmıştır.

MİHRAB: Arapça. Camilerde kıble tarafı duvarının orta yerinde, içe oyuk kısma mihrab denir ki, imamın namaz kıldırmak üzere durduğu yer, burasıdır.
İhtiyarladığı halde, genç ve dinçliğini muhafaza eden kişiler için "cami yıkılsa bile, mihrabı yerinde" denir. Camilerin mihrab kısmı çok sağlam yapılır, kolay yıkılmaz, herhangi bir şekilde harabeye dönüşme durumunda, mihrabı ayakta kalan camiler için, "mihrabı yerinde" tabiri kullanılır. Bektaşîler, yüze veya iki kaş arasına mihrab derler. Erken dönem, sûfî zahidlerin ibadet için çekildikleri uzlet köşelerine mihrab adı verilirdi.

MİFTÂH : Arapça, anahtar demektir. Ezelde mümkinlere ait ayrıların farklılaşmasına, "miftahu sırri'l-kader" denir. Ağacın çekirdekte bulunduğu gibi, tüm eşyanın, zat-ı ehadiyyetten ibaret bulunan gaybların gaybında mahiyetleri üzere münderic olması. Bunlara aslî harfler denir.

MİHMÂN EVİ: Farsça, mihman, misafir demektir. Bektaşîlerde misafirlerin kalması için ayrılan yere mihman evi denir. Han Bağı ile Dede Bağından çıkarılıp kendisine taç giyme töreni yapılacak can (derviş), bir süre burada hizmet ederdi. Tasavvufî anlayışta tekkeye inen herkes, Allah'ın gönderdiği bir konuktur. Misafir, eve bereket demektir. Hz. ibrahim (a)'in misafirsiz yemek yememesi adeti (sünneti), tasavvuf! telakkilerde

önemli bir etkiye sahip olmuştur. Öyle ki, her misafir Hızır gibi sayılmıştır. İbn Batuta, 1340'lı yıllarda Tunus'tan Antalya'ya geldiğinde, onun Âhilerce, tekkelerinde misafir edilmek üzere yarışırcasına birbirleriyle tartışmaya girişmeleri, bu hususu teyid eder mâhiyettedir.

Mİ'RAC-Mİ'RACİYYE: Mi'rac, Arapça merdiven demektir. Peygamber Efendimiz (s)'in Allah ile görüştüğü geceye Mi'rac gecesi ve bu olaya Mi'rac denir. Bu olayı anlatan manzum eserlere de, "Mi'raciyye" adı verilir. "Namaz mü'minin mi'racıdır" hadis-i şerifinde de ifade edildiği üzere, ruhun Allah'a yükselişine Mi'rac denmiştir.

MİR'ÂTÜ'L-HAZRETEYN: Arapça, iki hazretin aynası demektir. İnsan-ı Kâmil, bütün isimlerle beraber zât'ın mazharıdır.

MİR'ÂTÜ'L-KEVN: Arapça, oluş aynası demektir. Tek olan mutlak varlık.

MİSAL ÂLEMİ: Eşyanın suretlerinin ve modellerinin bulunduğu bu âlem, gerçek âlemdir. Buradaki suretlerin gölgesi, maddî ve hissî suretlerdir.

MİSBAH: Arapça, lamba demektir. Tasavvuf terimi olarak, "Ruh" anlamınadır.

MİSKİN: Arapça, zelil, hor, zavallı kimselere miskin denir. Varlık duygusundan sıyrılan, varlığı yokluğa çeviren, kendisinde hiçbir varlık görmeyen kişi demektir.

Eskiden, cüzzam hastalığına, miskin hastalığı denirdi. Bu durumda olanlar için, şehir dışında "miskinhane" yapılır ve orada ikamet ettirilirdi ki bu yerlere, "Miskinler Tekkesi" de denirdi.

Miskinlikte buldular, kimde erlik varışa,
Merdivandan yittiler, yüksekten bakarısa.
Yunus Emre

Gel imdi miskin Yunus, tut erenler eteğini
Cümlesi miskinlikte, yokluk imiş çâresi.
Yunus Emre

MİZAN: Arapça, terazi demektir. İnsanın isabetli görüşlere, doğru sözlere, güzel işlere ulaşmasını ve bunları zıtlarından ayırt etmesini sağlayan şeye, mizan denir. Şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerini içine alan adalet, işte budur. Ehadiyyet-i cem ve fark makamları tahakkuk ettirilmeden, bu mertebeye ulaşılmaz. Zahir ehlinin ölçüsü, şeriat iken, bâtın ehlininki kudsiyet nuruyla nurlanmış akıl, havâssınki tarikat ilmi, havassu'l-havassınki de, insan-ı kamil'in gerçekleştirdiği ilâhî adalettir.

MOLLA-YI RÛM: Farsça, Anadolulu bilgin demektir. Mevlevî tasavvuf okulunun kurucusu, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî hakkında kullanılan bir tabir.

MUALLİMÜ'L-EVVEL ve MUALLİMÜ'L- MELEK : Arapça, ilk öğretmen, meleklerin öğretmeni demektir. Bu, Hz. Adem (a) demektir. Nitekim Allah, "meleklere, onların isimlerini haber ver" (Bakara/33) buyurur.

MUAMMELİYYE: Muammel b. Abdullahi'l-Bennâ Valhâ'ya dayandırılan bir tasavvuf okulu. Cüneydiyye'nin kollarından biridir.

MUAMMERİYYE : Muammerü'l-Cili'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

MUAYENE: Arapça, gözle görmeyi ifade eder. hakk'ın, çeşitli mertebelerindeki tecellîlerini görme.

MUHÂDARA: Arapça, konferans vermek, hakkını elde etmek üzere mücadeleye girip, galip gelmek, padişahın, huzurunda bulunanlarla, diz dize, yan yana oturup konuşması gibi anlamları olan bir kelime.

Allah'ın isimlerinden feyz alma hususunda, kalbin, Hakk ile beraber olması. Mütalaanın, hicabın kaldırılmasından önce olduğu kaydedilir. Bir görüşe göre, muhadara başlangıç olup, mükâşefe ve müşahede, onun peşinden gelir. Muhadara, kalbin huzur haline denir. Bu durumda, salikin ulaştığı ilk derecenin

muhadara olduğu, bunun peşinden mükâşefenin geldiği, sonunda da müşahedeyi elde ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu, tevatüre varan burhanla birlikte ortaya çıkar. Yani sâlik, Rabbisinden çok sayıda deliller gördüğü zaman, kalp perdesinin ardından bir takım doğuşlara hazır hale gelir, ilâhî ilhamı almaya, kabiliyet kazanır. Bunun ardından mükâşefe gelir ki, burada konu, izaha ihtiyaç duyulmayacak haldedir. Kalp, kendine açılan şeyin Hakk olduğunda, kesin inanç sahibidir. Zira o, delile, burhana, derin düşünmeye ve beyana ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. Bundan sonra, yüce bir derece olan müşahede gelir.

MUHÂDESE : Arapça, sohbet etmek, demektir. Hakk'ın, Tur dağında Hz. Musa'ya ağaçtan seslendiği gibi, kuluna mülk alemindeki suretlerden hitab etmesi.

MUHALEFET: Arapça, karşı çıkmak, muhalefet etmek anlamındadır. Nefse karşı çıkmak ibadetin başıdır. Şeyhlerden birine İslâm'dan sorulunca, "nefsin, muhalefet (karşı çıkma) kılıçlarıyla boğazlanmasıdır" karşılığını vermiştir.

MUHASEBE: Arapça, hesaplaşma, hesaba çekilmek anlamlarına gelir. Nefsini, adım adım, soluk soluk hesaba çeken kişinin kıyamette hasreti az, Arasat meydanında vakfeleri çok
olur. Nefsin irtibatları altıdır: 1- Müşarekeyle 2- Murakabeyle, 3-Muhasebeyle, 4- Muâkabeyle, 5-Mücahedeyle, 6- Muayeneyle irtibatı. Bunlar böylece altı makamdır. Kısaca muhasebe, nefsin yaptığı iyi ve kötü işler açısından kendini hesaba çekmesidir. "Nefislerinizi ölmeden önce hesaba çekiniz" hadisi ile buna işaret olunur.

MUHASİBİYYE: Ebu Abdullahi'l-Haris b. Esedi'l-Muhasibî (ö. 243/857)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

MUHAZÂT: Arapça, birinin karşısına geçip hizasında oturmak, karşı karşıya hizaya gelmek gibi anlamları olan bir kelime. Salikin murakabede, Hakk'ın veçhiyle hazır bulunması. Bu murakabe, saliki, Hakk'ın gayri herşeyden sıyırır ve sonunda, gaybeti sebebiyle, hiçbirşeyi görmez hale gelir.

MUHEYYEMÛN: Arapça, aşırı şaşkınlığa düşenler, demektir. Bir grup melek. Onlar, Allah'ın güzelliğini seyre o denli dalmışlardır ki, Hz.Adem'in bile yaratıldığının farkında değildirler. (Ahh!...) Bunlar, Âlûn melekleridir: cemal nuruyla kendilerinden geçtikleri için Hz. Adem'e secde ile emrolunmamışlardır. Bunlara Kerrûbiyyûn adı da verilir. Rivayete göre, Hz. Adem'in yaratıldığından hâlâ habersizdirler.

MUHİB: Arapça, seven demektir. Tasavvuf yolunu ve o yolda gidenleri seveni ifade eder. Tasavvuf yolunu seven, fakat o yola girmemiş kişiye muhib derler. Bektaşîlik'te Muhiblik ilk derecedir. Bundan sonra dervişlik, babalık ve halifelik gelir. Mevlevî muhibleri için tekkede ayrı yerler olur.

Mürid muhib çok olgun
Deyu canlar azdırub,
Ucb ile kendini gösteren
Bel'am isen haber ver.

MUHİB AYİNİ: Bektaşîlikte, tarikata girme münasebetiyle yapılan törene, "muhib âyini" denir. Bu tören, Perşembeyi Cumaya bağlayan Cum'a gecesi, veya Pazarı
Pazartesiye bağlayan Pazartesi gecesi yapılırdı. Tarikata girecek aday, o gece kurbanını dergaha götürür veya kurbanın bedelini verirdi. O akşam âyin (tören)'de yenilecek içilecek herşeyin masrafı da, bu adaya ait olurdu. Bu âyin, diğer âyinlerden daha uzundu.

MUHYEVİYYE: Bkz. Ekberiyye.

MUKABELE: Arapça, karşılaşmak, biriyle karşı karşıya gelmek anlamındadır. Dervişler, zikir çekerken karşılıklı halka halinde otururlar. Bu şekilde karşılıklı oturmaları veya toplu halde şeyhin karşısında bulunmaları sebebiyle, zikr toplantısına mukabele denmiştir. Mevleviler de, Sultan Veled Devri, veya Devr-i Veledî diye, semadan önce, Semâhâne'nin etrafında üç kez dönülen törende, şeyh postunun önünde, dervişler birbirlerine niyaz ederler ki, işte bu sebepten Mevlevîler'in semâma da mukabele adı verilir. Camide, hafızın cemaatı karşısına alıp Kur'an okumasına da mukabele denir.

MUKABELE GÜNÜ: Dergahlarda, mukabelenin (zikr töreninin) icra edildiği güne, mukabele günü denirdi. Her tarikatın veya tekkenin mukabele günü farklıydı. Mesela Kelâmî Dergâhı'nda, Şeyh Muhammed Es'ad

Erbilî (k.) Hazretlerinin mukabele günü, Cum'a idi.

MUKÂBELE-İ ŞERİF: Arapça, şerefli mukabele demektir. Mevlevi zikr töreni(ayin)ine, Mukâbele-i Şerif denirdi. Bütün muhiblerin iştirakini sağlamak üzere, tatil olan cuma günü yapılırdı.

MUKARREBÛN: Arapça, yakınlaştırılanlar demektir. Allah'a yakın olan velîlere denir. Peygamberler ve melekler hakkında da kullanılır.

MUKTESİD : Arapça, yaptığı işte ifrat ve tefritten kaçınan kimse demektir, modern Arapça'da ekonomist manasına da gelir.

Fiillerine sahip kimseye muktesid denir. Muktesid, belâ zamanında sabırlıdır, müjdeci ve korkutucu motivasyonlarla harekete geçer, Allah'ı, âhiret korkusuyla sever.

MUM: Mum mecazı, pervane kelebeğiyle birlikte kullanılır. Mum aşık olunanı, yani Allah'ı, pervane de, Allah'a aşık olan kişiyi temsil eder. Gezegenlerin güneş etrafında döndüğü gibi, pervane de mumun ateşi etrafında döner, döndükçe daire daralır. Ve sonunda pervane ateşle bütünleşip, cismini ateşe dönüştürür. Yani, seven sevdiğine kavuşup onun rengiyle (sıbğatullah, renksizlik) boyanır.

Türbelerde yakılan mum, acaba bu mecazi anlatıma binâen midir? Türbede yatan Allah dostunun bir aşk ateşi olduğu, ziyaretçilerin de bu ışık ve ateşin etrafında dönüp pervane gibi nasib aldığı düşünülebilir. Fakat herşeye rağmen, türbelerde yakılan mumun islâmî ve tasavvufî bir temele dayandığı söylenemez.

MUM ALAY: Eskiden, Medine-i Münevvere'de, Teravih namazlarından sonra, sevgili Peygamber Efendimiz (s.)'in türbesinde yapılan bir tören. Şeyhulharem biniş giyerek, Şam Kapısı'ndan, şamdanla, Hz. Peygamber (s.)'in huzuruna girer. Diğer hizmetliler de, salavat okuyarak onu takibederlerdi. Mescid-i Nebevî'nin kumluğunda toplanan cemaat salavat getirirken, içeri girenlerden güzel sesli birisi, Peygamber Efendimiz (s.)'in kabrine karşı bir Na'at okuduktan sonra, din ve devlete dua edilerek merasim bitirilirdi.

MUNKATI-I VAHDANİ: Arapça, bir olana bağlanmak demektir. Bu, cem hazreti olup, onda başkasının ayn'ı ve eser(iz)i yoktur. Bu, başkalarından kesilme mahalli ve ehadiyyetü'l-cem'in aynıdır. Buna, işaretin kesilmesi, vücud hazreti, cem hazreti de denir.

MURÂD: Arapça, istenen, maksad, vs. gibi manalara gelen bir kelime. İradesi kalmamış arife, murad denir. Bu durumdaki arif, nihayetlere varmıştır. Haller, makamlar, maksadlar ve irâdeleri geçmiştir. Bunlar muhib değil (seven) mahbûb (sevilen) durlar.

MURADİYYE: Şeyh Muhammed Murad b. Ali b. Dâvud b. Kemâleddin el-Hanefî el-Buharî tarafından kurulmuş olup, Nakşibendî kollarından birisidir.

MURAKABE : Arapça gözetlemek, korumak, kontrol etmek demektir. Allah'ı kalp ile düşünmek.

Allah'ın, her zaman, her yerde hâzır ve nazır olup kendini görüp, işittiğini bilinç olarak yaşamak. Tasavvuf okullarında murakabe, bir ders olup, gece yarısı dizüstü oturularak, vücudun hiçbir uzvunu kımıldatmadan, gözleri yummak suretiyle yapılır. Sadece Allah düşünülür, 15 dakikadan 3 saate kadar bu durumda devam edilir. Bu durumda, dervişe manevî âlemden çeşitli feyzler gelir. Bir kanaate göre, murakabenin hakikati, Allah'ı görür gibi ibadet etmektir. Avammın murakabesi, Allah'tan korkmak (havf) iken, havassınki Allah'tan ümit etmektir (reca). ibn Atâ'ya en faziletli taâtın ne olduğu sorulunca, "her zaman Hakk'a murakabeye devam etmektir" karşılığını vermiştir. Yine murakabenin alametinin, Allah'ın tercih ettiğini tercih etmek, O'nun yücelttiğini yüceltmek, küçülttüğünü küçültmek olduğu, kaydedilir. Gizli ve açıkta Allah için ihlaslı olmak da, havassın murakabesi sayılmıştır.

MURAKABEYE VARMAK : Gözleri yumup Allah'a teveccüh etmek ve bu durumda zikir ile meşgul olmaya, murakabeye varmak, denir .

MURAKKÂ: Arapça, hırka, yamalı elbise demek- tir. Eskide dervişler, nefislerinin gurur ve kibrini kırmak için, eski elbiseler giyerlerdi. Bu tip elbise, iki dünyadan da sıyrılmayı ifade eder. Murakkâ, genellikle mavi renklidir. Ancak bu şekilde giyinmek, zamanla riyakarlığa dönüştü. Ibn Cevzî, Telbis'de, bu hususu şöyle dile getirir. "Murakkâ, eskiden incileri örten bir örtüydü. Şimdilerde, leşi örten bir örtü haline geldi."

Hattatların ayrı ayrı kâğıtlara yazdıkları yazılara "Murakka'ât" (yani murakkalar) denir. Bu tip yazılar, bir mukavvaya yazılır, tezhib edilir, sonra bir mecmua hâline getirilip saklanırdı.

Baş sallar sûfi gibi, yeşil murakkalar geyip,
Söyler benzer serv, gülşende sabâdan aldı el.
Necâtî

MUSAFAHA: Arapça, parmaklar bitişik, eller düz ve açık olarak iki kişinin tokalaşması demektir. Musafaha sünnettir. Bu, bir tür selamlaşmadır. Mevleviler, iki kişi aynı anda birbirlerinin ellerini öpmek suretiyle musafaha yaparlardı.

MUSAHİB: Arapça, sohbet arkadaşı demektir. Alevîlere erginlik çağına gelen iki kişi, aynı zamanda Alevîliğe girerler, bunlar birbirlerinin sahib ve "musahib"i olurlardı. Bu, hicretin hemen akabinde Hz. Peygamber (s.)'in Mekke'li ve Medine'li müslümanları kardeşleştirmesi (muâhât) olayına dayandırılır. Bu şekilde kardeşleşmeyen yani musahibi olmayan kişi, alevîliğe giremez. Bektaşîlik'te, Alevîlik'teki gibi musahiblik şartı yoktur.

Miyan-beste olan üstadsız olmaz,
Rehber olmayınca bu yol bulunmaz.
Üçü bir kimsedir ismi bilinmez,
Mürebbî farz, musahib sünnettir.
Kul Himmet

MUSLİHİYYE-İ HALVETİYYE: Tekir-dağlı Şeyh Mustafa Muslihiddin Efendi (Ö. 1099/1697) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu olup, Halvetiyye'nin kollarındandır. Bu koldan, daha sonraları Zühriyye adında bir alt kol daha zuhur etmiştir.

MUSTASVİFE: Arapça, uyduruk, sahte mutasavvıf demektir. Sahte sûfiler, tasavvuf tarihinde olumsuz örnekler olarak sıkça görülmektedir. Bu grub, dünyalık uğruna, tasavvuf sakızı çiğner. Hedefleri, olgunlaşmak ve Allah'a olgun bir kul olmak değildir. Bunlara, pislik yiyen sinek veya kurt gözüyle bakılır.

MUTA'ABBİD: Arapça'da kulluk etme anlamındaki te'abbud masdarının ism-i failidir. Neş'e ve zevkine ulaşmamakla aksamalarla birlikte kendini, ibadete vermiş kişiye (mute'abbid1) denir.

MUTALA'A: Arapça, bir şeyi bilmek, iyice anlayabilmek üzere devamlı bakmak anlamındadır. Başlangıç olarak, yahut hadiselere rucû eden şey konusunda, kendilerinden doğan istek olmadan, Hakk'ın ariflere nasib ettiği muvaffakiyet (başarı)e mütalaa denir ki, tavali (doğuş) ve berk (pırıltı, şimşek)ler vuku bulduğunda, müşahedeyle beraber ortaya çıkan şeye denir. Halifelik yükünü sırtına alan ariflere, Hakk'ın lütfettiği başarıya da mutala'a denmiştir.

MUTASARRIF: Arapça, harcayan, sarfeden, bir işi yöneten, yön veren, bir işte ileri geri hareket eden kişi anlamındadır. Detaylı bilgi için bkz. "Tasarruf".

MUTRİB: Arapça, şarkıcı, neşelendiren, coşturan anlammadır. Rumuzu açan, hakikati açıklayan, ariflerin gönüllerini mamur hale getiren ve bu suretle teşvikte bulunan ve feyz ulaştıran kişiye mutrib denmiştir. İnsan-ı Kâmil.

Eshab-ı lyş u işreti selbetti dehr-i dûn
Pîr-i mugana, mutriba, rindana hasretiz.
Abdülbaki Feyzi

MUTRİB-HÂNE: Mevlevî tabiri. Ney, kudüm çalan ve ayin okuyan (ayinhan)ların bulunduğu özel yer (mahfil)e mutrib-hâne denir.

MUTTAKİ: Arapça, sakınan, takva sahibi kimse anlamındadır. Cürcanî, dinî vecibelerin tümünü yerine getiren kişiyi muttaki olarak tanımlar.

MUTTALA': Arapça, seyretme yeri demektir. Sûfiler, bunu, marifet anlamında ele alırlar. Tecelli geldiğinde, sûfiye zevk ve ilham yoluyla bazı sırlar açılır. O, âleme bu gözle bakar.

MÛY: Farsça, saç demektir. Hüviyetin dış yüzü hakkında herkes malumat sahibi olabilir, ancak daha ileri

gidilemez; çünkü ötesi gaybu'l-gayb'dır, bu da saç gibi simsiyahtır, karanlıktır.

MÜBTEDÎ: Arapça, yeni başlayan, acemi demektir. Bir şeyi yeni öğrenmeye başlayan öğrencilere, mübtedî (işin başında) denir. Tasavvufî olarak, tam anlamıyla kendini Allah'a vererek, tasavvufî sulûke azm kuvveti ile başlayan kişi anlamına gelir. Bu kişi, tarikat edeblerini vazife edinir. Sağlam bir irâde ile hizmete sarılır. Mevlevîlik'te 1001 günlük çileye giren canlar, mübtedî olarak değerlendirilirler. Başlangıçta verilenleri tam anlamıyla yapanlar, maneviyat yoluna kabul edilirler. Rahmetli Sami Efendi (k.)'nin yolunda, asıl ders verilmeden önce, mübtedilere belirli bir süre hazırlık dersi verilir. Başarılı olunursa asıl derse geçilir.

MUCAHEDE: Arapça, vuruşmak, döğüşmek, harbetmek anlamında bir kelime.
Bütün masivadan sıyrılmak suretiyle, Allah'a duyulan ihtiyacın sıdk üzere olması. Nefsin, Hakk'ın rızasını kazanmak yolunda harcanmasına mücâhede denmiştir. Nefse şehvet sütü emzirmeyi terketmek, kalbi, istek ve şüphelerden uzak tutmak da mücâhede olarak değerlendirilmiştir.

"Uğrumuzda cihad edenlere, (bize ulaştıracak) yolları göstereriz..." (Ankebut/69) âyeti, tasavvufî düşüncede, afakî olduğu kadar enfüsî olarak da, değerlendirilmiştir. Hasan el-Kazzaz (r), mücâhedeyi "ancak belini doğrultacak kadar az yemek, sadece ağırlık bastırdığı zaman uyumak, zaruret olmadıkça konuşmamak" şeklinde tanımlarken, İbrahim b. Edhem şu açıklamayı yapar. "Bir kulun salihler seviyesine ulaşması için, altı engeli aşması gerekir: 1-Nimet kapısı kapanır şiddet (sıkıntı) kapısı açılır, 2- izzet kapısı kapanır, zillet kapısı açılır, 3- Rahat kapısı kapanır cehd (zorlu çalışma, çaba) kapısı açılır, 4- Uyku kapısı kapanır, uyanıklık kapısı açılır, 5- Zenginlik kapısı kapanır, fakirlik kapısı açılır, 6- Emel (istek) kapısı kapanır, ölüme yetenek kazanma kapısı (fena) açılır. Bâyezid, kendi mücâhede deneyimini anlatırken "oniki yıl nefsimi örste doğdum, beş sene kalbimi ayna gibi cilaladım, bir sene de, bu nefsim ile kalbim arasından baktım, belimde açıkça zünnar gördüm. Oniki yıl bu zünnarı gidermek için çaba sarfettim, tekrar baktım, belimde yine zünnarı gördüm. Bunun üzerine beş yıl daha gayret sarfettim, keşfim açıldı. Mahlûkâta baktım, onları ölümüm olarak gördüm. Onların üzerine dört yıl tekbir (beyaz, siyah, kırmızı, sarı ölüm) alarak cenaze namazlarını kıldım, işte nefsin mücâhede yolculuğu budur" der.

Arif bu yolda halka, dünyaya ve içindekilere iltifat etmez. O, sadece Allah'la beraber bulunmayı sürdürür. Bu, insanlar arasında çok az bulunan yüce bir makamdır.
Mücâhedenin, takva sahibi olmak, istikamet üzere bulunmak, keşf ve ilhama ulaşmak gibi, çeşitli amaçlarla yapıldığı kaydedilirse de, doğrusu mücâhedenin Allah rızası için olmasıdır. Zira, kulun Allah'a ulaşmak üzere yaptığı herşey, araçtır. Takva ve istikamet de buna dahildir.

Değil mi cenk hayatın zebûnu âlemde
Mücâhede ile yaşar çaresiz bu âlemde.
M. Akif

MÜCERRED: Arapça, soyulmuş, çıplak, sırf, bileşik olmayan anlamını ihtiva eden bir kelime. Evlenmemiş kişiye de mücerred denir. Tecrid ehli, kendini, dünya alâkasından kesmiştir. Bu deyimle ilgili "mücerred pak, müteehhil hak" atasözü kullanılır ki bu "evlenmemiş kişi temizdir, ama evlenmek de haktır" anlamındadır. Ayrıca Bektaşîlikte "mücerred âyini" denen bir uygulama vardır ki, o da şöyledir: Evlenmemek konusunda söz veren derviş (can)in saç, kaş, bıyık ve sakallan ustura ile kesilir, sağ kulağı delinerek mengüş(küpe) takılır. Bu âyine müteehhil (evli)ler katılamaz. Bu uygulama eskiden dört büyük dergahda yapılırdı:

1 - Kerbelâ'da Hz. Hüseyin âsitane (dergah)si,
2- Hacı Bektaş-ı Veli dergahı (pirevi).
3- Mısır'da Kaygusuz Sultan dergâhı,
4- Teselya'da Reni kasabasındaki Dur Bali Sultan dergahı.

MÜCÂLESE: Arapça, birlikte oturmak demektir. Kişi sevdiği kişi veya kişilerle oturur sohbet yapar, muhabbet eder. Karşı görüşten olanlarla beraber bulunmak, ruhu kör eder. Zıtları görmek, zevkten mahrum bırakır, insanlarla muamelede orta yolu tutturmak ve nefsi pisliklerden korumak, mürûet (mürüvvet) olarak değerlendirilmiştir.

MÜCEDDİDİYYE: Nakşibendiliğin kollarından biri olup, Şeyh İmam-ı Rabbânî Ahmed-i Farûkî Şerhindi (ö. 1034/1624) tarafından kurulmuştur. Ahrariyye'den zuhur etmiştir.

MÜDÂHÂT BEYNE'S-ŞUÛN VE'L-HAKÂİK: Arapça, hakikatler ve şe'nler arasındaki benzerlik anlamına gelen bir ifade. Kevnî hakikatler, isimlerden ibaret olan İlâhî hakikatler üzerine dayanır. İsimler de, zati şe'n (oluş, durum)lere terettüb eder. Kevnler, isimlerin gölgeleri ve suretleri; isimler de hazerat ve ekvan şe'nlerinin gölgeleridir.

MÜDÂHÂT BEYNE'L-HAZARAT VE'L-EKVAN : Arapça, kevnler ve hazarat arasındaki benzeşim manasına bir ifade. Bu, ekvanın üç hazerata (hazret-i vücub, hazret-i imkan ve bu ikisi arasındaki hazret-i cem) olan bağlantısını ifade eder.

MÜDÂM: Farsça, şarap demektir. Kamil arifi sürekli sarhoş tutan birlik (vahdet) şarabı.

MÜFERRİCÜ'L-AHZÂN VE MÜFERRİCÜ'L-KÜRÛB: Arapça, üzüntüleri kaldıran, kederleri dağıtan demektir.

Kaşanî bu terimi, kadere iman olarak açıklar, "men âmene bi'l-kader emine mine'l-keder". Yani, kadere inanan, kederden kurtulur.

MÜFÎZ: Arapça, feyz akıtan, feyz dağıtan, veren demektir. Hz. Peygamber (s.)'in Delâil'deki 201 isminden biri de "müfiz"dir. Çünkü o, Allah'ın isimlerini gerçekleştirmiş ve hidayet nurunun ümmeti üzerine feyz yoluyla aktarılmasında, mazhar ve vasıta durumundadır.

MÜFRED: Arapça; tekil, tekleşmiş gibi anlamlara gelir. Rical-i gaybden bir grub. Bu hususdaki hadis-i şerif şu şekildedir: Hz. Resulullah (s.) "Müfredler geçti" deyince, ashab-ı kiram "ya Resulullah (s.) müfredler kimdir?" diye sorar. "Onlar Allah'ı gizlice zikreder, yükleri zikirdir kıyamet günü hafifçe (rahatlık içinde) gelirler". Sûfiliğe ulaşan kişi, müfredler makamındadır.

MÜHR-İ NÜBÜVVET: Peygamber Efendimiz (s.)'in sırtında iki küreği arasında bulunan ben. Buna peygamberlik mührü denir.

Cihan zîr-i niginindir serâser hükm-i şer'inde,
Sana mahsustur, mühr-i nübüvvet yâ Resulullah.
Nazım

MÜHR-İ SÜLEYMAN: Arapça, Hz. Süleyman'ın mührü anlamındadır. Bu mühür, üçgen şeklindedir. O sonluluğun alameti olarak kullanılır.

Etrafa saldı şa'şaasm kuşe kuşe mihr
Oldu ufukda muhr-i Süleyman gibi ayan.

MÜKAŞEFE: Arapça, ortaya çıkarmak demektir. Tasavvufta velilerin kalblerindeki gaybî işlerin ortaya çıkması, bir hususun keşif yoluyla bilinmesi gibi anlamlara gelir. Muhyiddin ibn Arabi, mükaşefenin konusu, manalar, yani gözle görünmeyen şeyler iken; müşahedeninki gözle görünen şeylerdir, der. Akıl ve duyu organlarıyla elde edilemeyen bilgiler, keşf yoluyla bilinir.

Bu bilim, satırlarda değil, sadırlarda yazılıdır. Okulda öğrenilmez, yaşayarak öğrenilir. Kitaplarda yazılmayışı, herkesin anlamasına kapalı olduğu içindir. Bu yüzden yanlış anlaşılabilir, okuyanı, anlamadığı için inkara götürür. Mükaşefe makamı, "müzakereden sonra gelir. Elde etmek için, yorucu mücahedelere ihtiyaç vardır.

MÜLK: Arapça. Mülk; üzerinde tasarruf yetkisi bulunulan, sahip olunan şey, temlik vs. gibi anlamları olan bir kelime.

Gözle görülen cismanî âlem. Kâşânî, emredilen karşısında, bulunduğu hale göre, kula karşılık vermesi durumunda Hakk'a "Mâlikü'l-Mülk" denir. Mülk âlemi hisler ile bilinir.

MÜNÂCÂT: Arapça, fısıldaşmak, gizlice söyleşmek demektir. Allah'a hafif sesle fısıltı halinde yalvaran, dua eden kulun, Rabbisine olan bu davranışına, münâcât denir. Sûfi, sadık kul, nefs, kalp, akıl ve ruhunun birlikteliğiyle Allah'la beraberliğini yaşar ve daima O'na olan ihtiyacını hisseder. O'na gerçek anlamda kulluk yapamadığının farkına varır. Böylece O'na münâcâtta bulunur. O'na taât, nafile, zikir ve ibadetlerle yaklaşmaktan daha lezzetli birşey bulamaz. Şükreden, razı, âbid bir kul tavrıyla, ibadet eder. Kalbinde Rabbisinin nurunu görür. Nefsinde Allah'ın heybetini hisseder. Allah'ın yarattıklarındaki incelikleri düşünür. O'nun cemal ve celalinden başkasını görmez. Birlik ummanında tesbihatta bulunur. Sevgiyle, kalbinin derinliklerinden gelen bir duygu ile, münacatlarda bulunur. Bu durumda Zunnûn'un Rabbisine münâcâtındaki gibi şöyle der: "İlâhî, kulak verdiğim hiçbir hayvanın sesi, ağacın hışırtısı, suyun fışkırması, kuşun terennümü, faydalandığım bir gölgelik, fısıldayan bir rüzgar ve gürleyen bir şimşek yoktur ki onda, Senin vahdaniyyetini bulmuş, veya görmemiş olayım!..."

Divan Edebiyatı'nda, Allah'tan dua ile birşey istemek üzere yazılmış şiirlere münâcât denirdi. Şairler,

divanlarının başına bir münâcât, sonra na't koyarlar, ardından gazel ve kasidelerini eklerlerdi.

MÜNASAFE: Arapça, karşılıklı insaf üzere muamelede bulunma anlamınadır. Kulun gerek Hakk ile, gerekse halk ile güzel muamelede bulunması.

MÜNASEBET-İ ZATİYYE: Arapça, zatî ilişki, zatî alâka demektir. Hak ile kul arasında iki yönlü bir münasebet vardır.

1- Kulun ta'ayyünü ve kesretinin sıfatlarıyla ilgili hükümlerin, Hakk'ın vücûb ve vahdetinin hükümlerine müessiriyeti (etkisi) yoktur.

Aksine, çokluk (kesret) zulmeti, vahdet nurunun boyasıyla boyanır. 2- Kul, Hakk'ın sıfatlarıyla muttasıl olur ve bütün isimlerini gerçekleştirir. Bunlardan ilki gerçekleşirse, bunun konusu olan kul, kamil bir insan olur. İkinci durumdaki kul, mukarreb (Allah'a yakın), mahbûb (sevgili) olur. Birinci şıkkın gerçekleşmesi, ikinci şıkkın gerçekleşmesine bağlıdır. Aksi muhaldir. İki durumun çeşitli mertebeleri vardır. Mesela, birinci durumda vahdet nuru kesrete, kuvvetli veya zayıf bir şekilde etkili olur, vacible ilgili hükümlere kuvvetle veya zayıf bir şekilde hakim olması bakımından ortaya birçok mertebe çıkar. Bu duruma, kulun tüm isimleri gerçekleştirip gerçekleştirmemesi yol açar.

MÜNAZELE: Arapça, menzillerde yol alma, mesafe alma, biri iniş, biri çıkış durumunda bulunan iki kişinin yüzyüze gelmesi. Hakk'ın, kulun kalbinde kendine doğru gelme isteğini yaratması ve bu münasebetle karşılaşma halinin meydana gelmesi. Çıkış (suud, uruc), Allah'a gidiş, iniş (nüzul), Allah'ın kula gelişidir. Bu gidiş ve gelişin birbirlerine yaklaşmasına münazele denir. Bir hadis-i kudsîde, bu hususa şöyle işaret edilir: "Bana yürüyerek gelene, koşarak giderim".

MÜNTEHE'L-MA'RİFE: Arapça, marifetin zirvesi demektir. Vahidiyyet menşei olup, manalara ait suretlerin kendisinden zuhur ettiği Rahmani nefes bundan çıktığı için, masiva menşei (doğuş yeri) adını da alır. Bu, vücûd vasıtasıyla ortaya çıkar. Bu, Hakk'ın, halkın suretlerine iniş yaptığı tedella (sarkma) menzilidir.

Tedânî menzilinde de, halk Hakk'a yaklaşır. Burası Hakk'ın cömertliğinin ilk taşma yeri (munba'asu'l-cûd)dir. Hakk'ın cömertliği, ilk olarak, esma vasıtasıyla buradan herşeye taşar.

MÜNTEHİ: Arapça, son, sona varan gibi anlamlara sahip bir kelime. Mevlevilik'te 1001 günlük çileyi tamamlayan kişi, yapılan merasimle "dede" olur. Dedelere, müntehî denir. Çileye yeni girene, "mübtedî" adı verilir.

MURG: Farsça, kuş demektir. Ruh, bedendeki haliyle, kafesteki kuşa benzer. Tasavvufî sülük (seçmeli ölüm) veya tabiî ölümle (zorunlu ölüm) ruh, bedenî kayıtlardan, bağlardan kurtulur, yüce âlemlere doğru kanat açıp, uçar gider.

MURG-İ SİDRE: Farsça, sidre kuşu demektir. Tasavvufta Cebrail (s.)'e murg-i sidre denir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber (s.) ile olan Miraç yolculuğunda, Cebrail "sidretü"l-münteha"ya gelince, burasının kendisi için hayat sınırı olduğunu belirterek, orada kaldığı, daha ileri gitmediği kaydedilir. İşte bu yüzden Cebrail'e Sidre Kuşu, "Murg-i Sidre" denmiştir.

MÜREBBÎ: Arapça, terbiye eden anlamındadır. Manevî tekâmül yolunu öğreten ve eğitimini yaptıran şeyhler veya mürşidlere, terbiye edici anlamında olmak üzere, mürebbî de denilir.

MÜRİD: Arapça, isteyen demektir. Allah'a vuslatı arzu eden, bir başka deyişle, Allah'ın ahlakıyla ahlâklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe (veya mürşide) bağlanan (öğrenci olarak kaydını yaptıran, bey'at eden) kişiye mürid denir. Tasavvufi anlamdaki olgunlaşmada 4 merhale vardır. 1- Talib, 2- Mürid, 3-Mutasavvıf, 4- Sûfi. Mürid, bir tekamülî oluşumda ikinci sırayı işgal etmektedir. Son sırada bulunan sûfiye, vâsıl denir. Müridi üç gruba ayırırlar:

1- Mutlak mürid: Şeyhine "niçin?" sorusu sorarak dili ve kalbiyle itirazda bulunmayan, şeyhinin sözlerine karşı delil istemeyen müride, mutlak mürid denir.

2- Mücâz mürîd: iç ve dışa ait her hususta şeyhinin rey ve iradesi altında bulunan dervişe denir.

3- Mürted mürid: Şeyhine emrettiği, yasakladığı konularda karşı çıkan müriddir ki, zamanımızda bu türden olanlar çoktur. İlk iki grub makbuldür. Müridin herşeyden önce şeriate sımsıkı yapışması (takva), edeb ve sıdk (doğruluk) üzere olması gerekir.

Müridi ol ânın dilden muradın terkedip cümle İradetsiz murad olan, nefes tutmak itaattir.

Sarı Abdullah Efendi

Kendi isteğini şeyhinin isteğinde eriten, fanî kılan kişiye, mürid denir ki, bu eğitim, kulu Allah'ın iradesine teslim olmaya götürür.

MÜRŞİD: Arapça, doğru yolu gösteren, uyaran, irşad eden demektir. Gerçek mürşid Hz. Muhammed (s.)'dir. Diğer mürşidler, O'nun manevî mirasını elde etmeğe muvaffak olmuş kişilerdir. Cürcânî, mürşidi, doğru yolu gösteren, sapıklıktan önce Hak yola ileten kişi, olarak tanımlar. Tasavvufî terim olarak, tarikat lideri anlamına da gelir. Aynı anlamda olmak üzere postnişin, şeyh, seccâdenişin, ifadeleri de kullanılır. Mürşid olan kişinin, Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması, yani, en azından fena makamına ulaşması şarttır.
Her mürşid, kâmil olmayabilir. Bu yüzden mürşidin kâmil olmayanları da bulunabilir.
Mürşidin en makbulü, hem "kâmil" (kendi olgun), hem de mükemmil (başkasını olgunlaştıran) olanıdır.

Rü'yet-i dîdar-ı Hak'tan "len terânî" remzini,
Çeşm-i zarım aşk ile "tur" olmayınca bilmedim,
Kisve-i âl-i aba Enver hakikat sırrını,
Vuslat-ı mürşidle mesrur olmayınca bilmedim. 'o-
Enverî

MÜRŞİDİYYE: Bkz. Kâzerûniyye.

MÜRÜVVET: Arapça, iyilikte bulunmak, insanlık anlamında bir kelime. Cürcanî'ye göre mürüvvet, insanda bulunan ve onu akıl ve din açısından övülen davranışlara motive eden ruhî bir yetenektir. Allah dostlarının lütuf ve ihsanlarına da, mürüvvet denir. Dostların kusurlarını görmemek, ibadetini az bulmak da, mürüvvet olarak kabul edilir.

Erenler kapısı, mürüvvet kapısı
Sıdk ile gelenler mahrum dönmez.
Hatayî

MÜRÜVVET TAŞI : Bektaşî tabiridir. Meydan'da Hazret-i Pîr Postunun yanında bir makamdır. Buna "Niyaz Taşı", "Kızıl Eşik" de denir. Buraya mahsus bir niyaz vardı. Yeni talib ikrar verdikten ve meydan kapısı eşiğinde niyaz ettikten sonra, rehberin delaletiyle buraya gelir, niyaz ederdi.

MÜSÂFİR: Arapça, yolcu demektir. Düşünce planında, ma'kûlât ve itibârâtta yolculuk yapan, dünyadan kusvaya geçen kişiye müsâfir denir.

MÜSÂMERE: Arapça, gece sohbeti demektir. Hakk'ın kuluna gizlice konuşması (muhadese, muhataba)na müsâmere denir. Yani Hakk'ın sır âleminden, gayb âleminden, ariflere zuhur eden hitabıdır.

MÜSTÂRİYYE: Şâziliyye'den Cezûliyye'nin bir koludur. Muhammed b. Ahmedi'l-Makdisi'l-Magribî (ö. xıı. y.y)'ye nisbet olunur.

MÜSTEHLEK: Arapça, helak olmuş, mahvolmuş demektir. Kaşanî, bu terimi şöyle tanımlar: Zat-ı Ehadiyyette, hiçbir iz bırakmayacak şekilde fani olmuş kişiye, müstehlek denir.

MÜSTENBİT: Arapça, kuyudan su çıkaran demektir. Allah'ın kitabına uygun olarak, mütehakkıklardan, anlayışı güçlü kişilerin ortaya bilgi çıkarma işlemine istinbat, bunu yapana da müstenbit denir. Bu batinî de olur, zahirî de...

MÜSTENEDÜ'L-MA'RİFE: Arapça, marifetin dayandığı yer demektir. Bu bütün isimlerin menşei olan, vahidiyyet hazreti (mertebesi)dir.

MÜSTERİH: Arapça, geniş, rahat kişi anlamındadır. Allah'ın kader sırrını bildirdiği kula, müsterih (rahat kişi) denir. Onun rahat olmasının sebebi; Allah'ın takdir ettiği her şeyin, belli olan vakti gelince, vuku bulacağını, takdir edilmeyenin de, ortaya çıkışının imkansızlığını görmesi (kesin olarak anlaması)dir. O, olmayacak şeyi beklemek, istemek, üzülmek, kaybedilenin hasretini çekmek gibi şeylerden kurtulmuştur; bu hususlarda rahattır. Ortaya çıkan şeye de, teslimiyet üzere ve sabırlıdır.
Bu konuda Enes b. Malik (r.) şöyle der: "Hz. Peygamber (s.)'e on yıl hizmet ettim. Bu sürede yaptığım bir şey için, bunu niye yaptın, veya yapmadığım bir şey için, niye yapmadın demedi".

MÜSTEVE'L-İSMİ'L-A'ZAM: Arapça, en büyük ismin bulunduğu alan, demektir. Hakk'ı içine alan Beytü'l Muhadram, yani kâmil insanın kalbi.

MÜŞRİFÜ'D-DAMÂIR: Arapça, iç halleri bilen, anlayan kişi demektir. Allah, bir kuluna el-Batın ismiyle tecelli eder, o da, bu tecelli ile, insanların kalblerindeki hallere vakıf olur. Ebu Sa'id Ebu'l-Hayr bu zümredendi.

MÜŞTAK: Arapça, özleyen, iştiyak duyan, demektir. Sevginin ulaştığı en üst sınıra, iştiyak; bu durumdaki kişiye de müştak denir.

MÜTAVİ'E: Bkz. Ahmediyye.

MÜTEMÂDİM: Arapça, hizmetkâr demektir. Fukaraya, tarikat ehline hizmet etmek isteyen, ancak bu konuda ihlas elde edememiş kişilere, mütehâdim denir. Bu gibilerin hizmetlerinde, ara sıra riya ve menfaat gibi unsurlar bulunur.

MÜTEŞEYYİH: Arapça, şeyh taslağı demektir. Şeyh olmadığı halde, şeyhlik iddiasında bulunan sahte şeyhlere "müteşeyyih" denir.

MÜTEVEKKİL: Arapça, tevekkül eden anlamındadır. Her işinde, Allah'ı vekil edinen, Allah'a dayanan kişi.

MÜTTEKÂ: Arapça, dayanılacak şey demektir. Tahta ve demirden mamul bir çeşit baston.
Çileye giren dervişler, yatıp uyumamak için, başlarını müttekâya dayarlardı. Buna "muîn" de denir. Üst kısmı, alın dayanacak şekilde yapılmıştır. Uyumak gerekince, yere yatılmaz, alın buraya dayanır ve oturma vaziyetinde o şekilde uyunurdu.

MUZAHERE: Arapça, iki kişinin sırt sırta vermesi ve dayanışma halinde bulunması, destek olması anlamında, bir masdar. Mücâhede yoluna giren bir sâlikin, uzun bir mücâdeleden sonra, vecd dolu bir ruha mazhar olması, hicâb içinde bulunan huzura girmesi, anlamlarına gelir. Bu durum, ruhun Allah'a mutlak teslim oluşunu, dünya ve onda bulunan her şeyi terk etmesini ifade eder.

N

NÂDİ ALİ: Yetiş yâ Ali, anlamında Arapça bir söz. Bektaşîler ve kızılbaşların vird olmak üzere okudukları söze, Nâdi Ali denir. Bektaşî geleneğine göre, Uhud harbinde Rasûlullah (s)'ın canı sıkılmış ve Cebrail'den öğrendiği "Nâdi Ali"yi okumuş. Hz. Ali de bunu duyunca "lebbeyk" diyerek atılmış, gazileri savaşa teşvik etmiştir. Nasru'l-Ashâb adlı eserde bu Nâd'ın Zogayl-ı Huzâî'ye ait olduğu kaydedilir. Şeyhu'l-İslâm Ebussuud Efendi'nin konuyla ilgili fetvası da, bunu te'yid eder. Gaybî, Nâdi Ali'yi şerhetmiştir. Hadis literatürünü taradığımız zaman, Nâdi Ali diye bir kayda rastlayamadık. Bu nedenle, mezheb tervici için, bu sözün Hz. Resûlullah (s)'a yakıştırılmış olması kuvvetle muhtemeldir.
Nâdi Ali şudur:

Nâdi Aliyyen mazhara'l-acâib
Tecid-hu avnen leke fi'n-nevâib
Kullu hemmin ve ğammin seyencelî
Bi-velâyetike yâ Ali, yâ Ali!

Tercümesi:

Harikulade şeylerin mazharı Hz. Ali'ye seslen
Ki onu musibetti anlarda sana yardımcı olarak bulasın.
Her türlü üzüntü ve keder silinir

Senin veliliğinle ey Ali, Ali!

NAFİLE: Ganimet malı, bağış, hibe, gerek olmaksızın yapılan, nafile anlamlarını ihtiva eden Arapça bir kelime. Farz ve vacipten fazla olarak yapılan ibadetler. Nafileler, tasavvuf erbabı için büyük önem arzetmekle birlikte, hiç bir zaman farzın üzerinde tutulmaz. Yani Pazartesi, Perşembe sünnet orucunu hiç terketmeyen bir sûfinin, Ramazan orucunu terkettiği veya hafife aldığı tasavvuf tarihinde görülemez. Abdest şükür namazına, teheccüde devam eden bir sûfî'nin değil farz namaz, vaktin sünnetlerini bile (hatta ikindi gibi gayr-i müekked sünnet olsa bile) kaçırmazlar. Hallâc-ı Mansur'un, farz namazlara Allah'ın şe'airi olması açısından gösterdiği vera'ya dayalı saygısı, gerçekten çok ilginçtir. Hallâc-ı Mansûr, her farz namazını, vakti girmeden gusul abdesti alır ve o abdest ile kılardı. Bu takvadan öte vera'dır. Sûfiler hakkında yanlış anlaşılan hususlardan biri, işte budur. Tasavvuf konusunda ihtisas sahibi kişilerin dikkatlerinden kaçmayan bu husus, konuya uzak kişilerce maalesef yanlış anlaşılmaktadır.

NAĞM: Gizli söz, tatlı melodi anlamında Arapça bir kelime. Vecd, bazen kelimelerin manasının anlaşılmasından ortaya çıkar. Bu durum, bazan da sırf nağme ve güzel makamdan zuhur eder. Ruhanî alem, güzellik ve iyiliklerin toplandığı yerdir. Dinlenen gazelin nağmesi en az manası kadar, bu ruhanî âlemi harekete geçirir. Ve kişinin vecde ulaşmasına sebep olur. Sema'da müziğin nağmeleri önemlidir. Bu sebeple, büyük müzik ustaları hep mutasavvıflar arasından çıkmıştır.

NAHNU BİLÂ NAHNU: Arapça, bizsiz biz demektir. Hakk'ın fiilerini gören sâlikin başka fail görmemesi. Kendi benliğinden fanî olan sâlik, Hakk'ın benliğinden haber vermektedir.
Salikin kendi benliği Hakk'ın benliğinde fani kılması. Allah'ta fânî oluş.

NAKÎB: Arapça, bir topluluğun reisi, büyüğü, başkan, kabile reisi, kaptan, orduda bir rütbeyi ifade eden sözcük. Tekkelerde, şeyh vekili unvanını taşıyan kimselere nakîb denir. Bunlar, manevî eğitimde mesafe almış kişilerdir. Çoğulu nukabâ'dır. Rufaî, Sa'dî ve Bedevî tarikatlarında, nukabâlık rütbesinden önce nakîblik vardır. Bunlar, mukabele denilen toplu zikir törenlerinde, kuşak (şed) kuşanır, hizmette bulunurlar.

NAKL-İ KÜFÜR, KÜFÜR DEĞİLDİR: Kelime-i küfrü, bir başka şahsa naklen söylemek küfür değildir. Küfür olabilmesi, o sözün söyleyen tarafından tasvib edilmesine bağlıdır. Bu konuda Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi şöyle der: "Vahdete ait söz söylemek gerektiğinde, başkasından naklediyormuş gibi söyleyin. Nakl-i küfür, küfür olmaz mes'elesine binâen, bu şekilde selâmette kalırsınız" (Sohbetnâme).

NAKŞBENDİYYE: Nakış yapmayı ifade eden Farsça iki kelimenin birleşmesiyle oluşmuş bir sözcük. Hoca Muhammed Bahâeddin Nakşbend (k)'in (ö. 1397) kurduğu, gizli zikir esasına dayalı bir tasavvuf okulu. Günümüz Anadolu'sunda Hâlidiyye adıyla varlığını sürdürmektedir.

NÂKÛS: Arapça, çan demektir. Cem makamı. Salikin tevbe ile ibâdete yönelmesini sağlayan uyanış. Tefrika makamını hatırlama.

NÂLE: Farsça, inleme demektir. Münacât, Allah'a yakarma. Nâle-i zîr: Hafif sesle, mırıltı halinde Allah'a sızlanma. Ayn-ı mahabbet: Öz sevgi, Nâle-i zar: Sevgi arayışı. Gece karanlık ve ıssız yerler, insanlardan uzak, sessizlik içinde, sevginin uyanık tuttuğu seherî denilen kimselerin, Allah ile özel bir saatleri vardır. O, tam anlamıyla bir mahremiyet ânıdır. Âşık o saatte ağlar, sızlar, boynunu büker, secdelerde gözyaşlarıyla, yerleri sular, o anda o, "ümmetî, ümmetî" sırrına mazhar olarak cümle ümmet-i Muhammed (s) için dualar eder. Bu serüven, bir kaç gecelik değildir. Ömür boyu sürer. Sûfî o halde, dostu ile sohbettedir, O'nunla dertleşir, hâlleşir, iki dost arasında ne konuşulacak ise onları konuşur. Bu hal yazılmakla değil, seherlerde (sabah namazının vaktinin girişinden iki üç saat önce) yaşanmakla bilinir. Yaşanmanın dışında ne yazarsanız yazın, uzaktan seyredilen güzel bir gülün, insan üzerinde bıraktığı intibâdan daha fazlasını elde edemezsiniz. Tasavvufî hallerin hepsi, psikolojik olaylar gibi sübjektif değer taşır, bilinebilmesi için, anlatılan hâlin, bizzat öğrenmek isteyen kişi tarafından, yaşanması gerekir. Ömrünün son on senesinde uykusunu kaybeden Mevlânâ'nın içinde bulunduğu hâli anlamak için, en az onun kadar âşık olmak gerek. Yoksa, onun uykusuzluğunun sebebini anlamak mümkün değildir. Hülâsa; tatmayanlar, tasavvufu bilemeyecekler, anlayamayacaklar, bilmeme ve anlamamaya da devam edeceklerdir.

NA'LEYN: Arapça, iki ayakkabı demektir. İki ayakkabıdan kasıt: Rıza-gazab, kahr-lütuf, celâl-cemal gibi Hakk'a ait birbirine zıt sıfatlardır, iki ayakkabıyı çıkarmak, dünya ve âhireti terketmek demektir. Hz. Musa (a)'nın Tur Dağında mazhar olduğu şu hitap gibi: "Ey Musa iki ayakkabını çıkart at, çünkü sen, mukaddes bir yerdesin" (Tâhâ/12). Sûfilerce mukaddes vadiye erenler, kıyasın iki öncülüne gerek duymazlar, zira sonuç,

onlara açıkça ayan beyan ortadadır.

NALLA MIH ARASI : Sıkıntı ve gönül darlığını ifade eden bir deyim. Bu hale sûfîler, kabz derler; bu kelime iç sıkıntısı, tutukluk ve daralmayı ifâde eder. Kabz'dan sonraki ferahlık, huzur ve genişlik haline de bast denir. Allah'ın el-Kâbız ve el-Bâsıt isimleri, Bakara suresinin 245. âyetindeki, "yakbıdu" ve "yebsütu" (daraltır, genişletir) fiilleriyle ele alınırsa, bu iki zıt hâlin, Allah'tan kaynaklanan (Allah vergisi) durumlar olduğu anlaşılır. Sûfiler kabz (tutukluk) hâlini anlatırken "nalla mıh arasındayım, nalla mıh arasında kalmıştım" ifadelerini kullanırlar.

NÂM: Farsça, isim demektir. Mevki, makam ve şöhret âfettir. Hicâb, perde. Kötü isim yapma. Melâmet.

NAMAZ: Bu kelime Farsça olup, Arapça'sı "salâf'tır. Namaz, İslâm'ın temel şartlarından biridir. Allah âşıkları devamlı namazdadırlar. Yani, namazın dışında da, sanki namazın içinde imiş gibi Allah'ı tefekkür hâlinde, O'nunla birlikteliği ve huzuru "nerede bulunursanız bulunun O, sizinle beraber (ma'a) dir" (Hadid/4) âyetini şuur haline getirmişlerdir. Sûfîler, bu doğrultuda olmak üzere, namazı beş espiri ile algılarlar: 1. Maddî bedenin namazı: Farz ve nafile namazlar, 2. Nefsin namazı: Nefsin kötü isteklerinden sıyrılmak, ruhaniyette mesafe almak, 3. Kalbin namazı: Allah ile huzuru ve murakabeyi devam ettirmektir, 4. Sırrın namazı: Sır deryasına dalmak, mâsivâ ile uğraşmamak, 5. Ruhun namazı: Fena fillah ve beka billah'a varmakla olur. Görüldüğü gibi, mutasavvıflar, namazın iç yüzünü yorumlamakta ve ruhuna önem vermektedirler. Namaz, sırf dış şekliyle değil, içteki derin boyutuyla (huşu) bir şey ifâde eder. Sûfîler bu konuda alabildiğine derinleşmişler ve ona önem vermişlerdir. Çünkü namaz, ruhun Allah'a miracıdır. Bir vuslat sebebi daha doğrusu vesilesidir. Münker ve fahşadan nehyedendir.

NAMAZGAH: Farsça iki kelimeden meydan gelen bu söz, namaz kılınan yer demektir. Şehir dışında kırda ve set üzerinde mihrab konulmak suretiyle, namaz kılmak için yapılan yere verilen addır. Bir yerleşim biriminin bütün ahalisini, namaz için bir araya toplayan alanlara da, namazgah denir. Cuma ve Bayram namazları buralarda kılınırdı. Uzun yol kervanlarının durak yerlerinde aynı şekilde namazgahlar bulunurdu. Hanefî mezhebinde, Cuma namazlarının bir yerde kılınması espirisinden hareketle, her kasaba ve küçük yerleşim birimlerinde, böyle geniş, üstü açık bir mekan bulunurdu. Ankara şehrinin namazgahı, şimdiki Türkocağı binasının bulunduğu yerdi.

NAMAZ OKUMAK : Namaz kılmak demektir. Bu tâbirin orijinal kullanımı Bektaşîlere dayandırılır. Diğer tasavvuf okulları da, onlardan almıştır. Arapça'daki salât, dua manasına geldiği için, Türkçesi olan kılmak yerine, okumak fiili eklenmiştir. Batınîlerin salat kelimesini bu şekilde rayından saptırmaları, namazı sadece duaya indirgemeleri, dinî yıkmaya yönelen bir tavır olarak değerlendirilmiştir.

NANE MOLLA: Beceriksiz, işe yaramaz, yavaş, ağır hareketli, tiryaki kıyafetli yerinde kullanılan bir tâbirdir.

NASIL YAŞARSAN ÖYLE ÖLÜRSÜN : Bu, bir hadis-i şeriften alınmıştır: "Yaşadığınız gibi ölür, öldüğünüz gibi haşrolunursunuz". Erbâb-ı tasavvuf, bu hadis-i şerife önem verirler, dünyada iken iç ve dış hallerini islâm'a göre düzenlemeye çalışırlar.

NÂSIRİYYE: 18. yüzyılda Şaziliyye'nin Fas'daki Tamgrud kolu.

NASİB ALMAK: Arapça'da nasib, pay demektir. Özellikle Bektaşîlerde, tarikata girmek isteyen kişiye bir tören uygulanır ve buna nasib almak denir. Tasavvufa girene de nasibli denir. Şeyhin, istekliye tasavvuf dersi vermesi de, "nasib vermek" şeklinde deyimlendirilir. Birine, hangi tasavvuf okuluna mensup olduğunu sormak üzere, "kimden nasiblisin?" veya "nasibin kimden" sorusu sorulur. Bektaşîler nasib almayı, "musâhib kavline girmek" şeklinde ifâde ederler. Bektaşîlikte tarikata giriş töreninde, cem âyini uygulanırdı. Bunun için Meydanda hazırlık yapılır, öteki âyinlerden farklı olarak, yeni aday için bir çıra daha yakılırdı. Ayrıca delili ve şem'ası da hazırlanırdı. Meydan taşının üzerine bir maşraba bal şerbeti veya şeker şerbeti konurdu. Vakit gelince, Baba, Meydan kapısından girer, niyaz taşının yanında yere diz çöker, niyazda bulunurdu. Sonra kalkar, Meydandaki makamları îmâ ve niyaz eder, sonra arzu ettiği herhangi bir makam veya posta otururdu. (Bu tören biraz detaylıdır)

Törenin sonunda istekli, tarikata girmiş olurdu.

Bezm-i gamda dostum ben bende sanma naşıyam,
Mihnet ü derd ü belânın ben de bir yoldaşıyım.

Hayreti

NASÛHİYYE-İ HALVETİYYE: Halve-tiyye'nin ana kollarından Karabâşiyye'nin bir yan dalıdır. Şeyh Muhammed Nasûh el-Halvetî (ö. 1130/1718) tarafından tesis olmuştur. Kabri, Doğancılar'daki (Üsküdar) dergahın avulusundadır. Çeşitli eserleri vardır: Sûretü'l-Mü'min, başta olmak üzere, çeşitli surelerin tefsirini içeren 9 cildlik bir eser, Risale-i Rüşdiyye, Risâle-i Fahriyye, Risâle-i Velediyye, Cem'u'l-Ehâdîs, Şu'abu'l-İmân, Mürâsele-i Pîr, Divan-ı İlâhiyyât, Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısrî, Mükâşefât-ı Vâkıât.

Tekkelerde okunan meşhur bir ilahîsi:

Dilhanesi mir'ât-ı Hak,
Sırr-ı cemalullah'ı gör.
Maksûd olan keşf-i sebak,
Seyr-i cemalullah'ı gör.

Âdemdedir kenz-i ezel,
Gayre bakub etme zelel.
Dil zevkine verme halel,
Fikr-i cemalullah'ı gör.

İfna edüb kevn ü mekân,
Vahdet sarayından hemân,
Bulsun beka sırrında can,
Fikr-i cemalullah'ı gör.

Cümle bilir Sen'sin ayan,
Ancak cemâlindir n i hân.
Oldu Nasuhî gark-ı ân,
Bahr-ı cemalullah'ı gör.

NÂSÛT: İnsanlık, insan tabiatı anlamında, Arapça bir kelime. Lahût'un mahalli; şehâdet âlemi, yani dünya.

NA'Ş : Tabut, devam, ebedîlik ve tahtırevan anlamlarını ihtiva eden Arapça bir kelime. Cenazenin tabut içinde bulunması durumu.

Meydâne geldi na'ş-i rakîb-i nemimesâz
Kıldım huzûr-ı kalb ile ömrümde bir namaz.
Sabit

NAŞI : Türkçe'dir. Usûl, âdâb bilmeyen, dinden mezhebden dışarı, değeri olmayan anlamına gelir.

NA'T: Arapça, vasıf, özellik, övmek anlamına bir kelime. Tasavvufta, vasfedenlerin, vasfedilenin fiil, hüküm ve ahlâkından haber vermesidir. Na't, vasf ile aynı manada olmakla birlikte, vasf mücmel, na't ise, fark'tır. Zat kendi nefsiyle kâim olan bir şeydir. İsim, na't ve sıfat, birlikte Zât içindir (Zât'a bağlıdır, ona aittir). Bu üçü, zat sahibi olandan başkasına ait değildir. Zat sahihleri de, müsemmâsız, mevsufsuz ve men'ûtsuz olmaz. Meselâ, Allah'ın el-Kâdir diye bir ismi, kudret diye bir sıfatı, takdir diye de bir na't'ı vardır.

Hz. Peygamber (s)'in övülmesi konusunda yazılan şiirlere de na't denir. Osmanlı şâirlerinin pek çoğu (hatta hemen hepsi), na't yazmış olmalarına rağmen, bu konuda rekor, Nazîm'e aittir.

Canım kurban olsun Senin yoluna
Adı güzel, kendi güzel Muhammed (s).
Gel şefaat eyle kemter kuluna,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed (s).

Yedi kat gökleri seyran eyleyen,
Çıkıp arş üstünde cevlân eyleyen,
Miracında ümmetini dileyen
Adı güzel, kendi güzel Muhammed (s).

Mü'min olanların çoktur cefâsı,
Âhirette vardır zevk u sefası,
Onsekiz bin âlemin Mustafa'sı (s),

Adı güzel, kendi güzel Muhammed (s).

Aşık Yunus, nitsün dünyayı sensiz,
Sen Hak Peygambersin seksiz, gümânsız.
Sana inanmayan gider imansız
Adı güzel, kendi güzel Muhammed (s).
Yunus

NÂ-TEVÂHÎ: Farsça, güçsüzlük demektir, ilâhî irade ve takdir karşısında, âciz ve çaresiz kalma.

NA'T-GÛ: Arapça-Farsça iki kelimenin birleşmesiyle meydana gelmiş olup, na't söyleyen, demektir. Hz. Peygamber'e övgü şiirleri yazan şâirlere, na't-gû denir.

NA'T-HÂN: Arapça ve Farsça iki kelimenin birleşmesinden oluşan ve na't okuyan anlamına gelen bir söz. Na't-han'lar, eskiden yalnız başlarına camide cumadan önce, tekkelerde de zikir aralarında na'tlar, okurlardı. Osmanlılar döneminde, camide bu işle meşgul kişilere, vakıflardan maaş verilirdi.

NÂ-TIRAŞ: Farsça. Tıraşsız demektir. Mecaz yolu ile edebten yoksun, yontulmamış, kaba adam demektir.

NÂYÎ: Ney çalan kişilere denir. Ancak neyzen tâbiri daha çok kullanılır. Nâyî Osman Dede meşhur neyzenlerdendir.

NÂZ: Farsça, cilve, işve anlamlarına gelen bir kelime. Tasavvufî olarak, aşıkın maşuka güç vermesi demektir.

NAZAR: Arapça, bakmak demektir. Tasavvufî olarak, mürşidin müridine manevî yolla bakışı demektir. Bu bakış, feyzin akmasına ve intikâline sebeptir. Mevlevîlerde nazar şu şekildedir: Ayinde, Devr-i Veledî'de dervişler post önünde birbirlerine karşı durup bakıştıktan sonra, niyaz eder, ardından yine birbirlerine nazar ederler. Şeyhin bu bakışı, müridi çok kısa bir zamanda yetiştirir. Mesela Hacı Bayram Veli, halifesi Şeyh Lütfullah'ı, Ankara-Balıkesir yolculuğu sırasında, kısa zamanda nazarla yetiştirmiş ve onu Balıkesir'e halife olarak nasb etmiştir. Tasavvuf erbabı "ben", "sen" yerine "fakîr", "hakîr" ifadelerini kullandıkları gibi, "nazarım, nazarlarım" gibi ifâdeleri de kullanırlar. Nazardan düşmek; şeyhin teveccühünden, gözünden düşmek, demektir. Nazara uğramak; göz değmesi, nazar değmesi demektir. Ancak bu kelime, sûfîler arasında, bir büyüğün teveccühüne mazhar olmak şeklinde, olumlu manada kullanılır. Nazara gelmek, göz değmesi demektir. Nazar etmek; birine teveccüh etmek, onu hâl ehli etmek anlamına gelir. Safa nazar, temiz bakıştır. Aynı şekilde, bunun zıddı kem nazar da, kötü bakış demektir. Bakışıyla insanı olgunluğa eriştirmek gücüne sahip kişiye, sâhib-nazar derler.

Mevlânâ Hüdâvendigâr bize nazar kıldı,
Anın görklü nazarı gönlümüz aynasıdır.
Yunus Emre

NAZAR BER KADEM: Arapça ve Farsça kelimelerden mürekkeb bu ifade, ayağa bakmak anlamına gelir. Nakşî ıstılahındandır. Sülük gören kişinin, nerede olursa olsun, zihnî konsantrasyonunu dağıtmamak için hep ayağının ucuna, yürüyeceği yere bakmasıdır. Bu, kendini beğenme hastalığından kurtulmaya vesile olarak görülür. Bu şekilde varlık mertebeleri aşılıp mahviyete ve fakra erilir.

NAZAR-I HAKKANÎ: Arapça, hakikate ait bakış demektir. Mürşidin bakışıyla dervişin cezbeye maruz kalması ve bu suretle fenaya ermesi yerinde kullanılan bir ifâdedir. Ancak bu nazar, tefekkürî bir bakıştır.

NAZARIN: Arapça, bakışın demektir. Mevlevi ıstılahıdır. Bunu, Bektaşîler "nazarım" diye kullanırlar. Tasavvuf yolunda varlık ifade eden ben, sen gibi enaniyet sözleri yerine "fakir" veya "nazarım" tabirleri kullanılır. Mevlânâ bu konudaki bir beytinde, "insan nazardan ibarettir, üst tarafı etle deridir, gözünün gördüğü şey, onun hayrıdır"der. O, bununla "basiret gözü açık ve kendisi uyanık kimse, insandır" demek istemektedir. Bir Mevlevi, birine "nazarım" demekle, Mevlânâ'nın bu beytinin mealini imâ ederdi.

NAZARLIK: Nazar isabetine engel olacağına inanılan ve elbiseye takılan mavi renkli boncuk vb. şeylere, nazarlık denir. Nazar takımı denen özel bir nazarlık daha vardır ki, bu, mavi boncuk, muska, çörekotu ve maşallâh'tan oluşur. Nazarlık böcek boynuzu, hakik, kurtdişi (bunu çoğunlukla gümüş bir sapa geçirirler) tosbağa gözeği, yedi gözlü boncuk, tazı boncuğu (denizden çıkar) gibi şeylerden de yapılır. Günümüzde, üzerinde "maşaallah" yazılı altın, mavi kordela, mavi boncuk takma âdeti devam etmektedir.

NAZİK-İ HAVALAN: Allah'ın yarattıkları üzerinde tefekkür eden arifler.

NAZİLETÜ'L-ARŞ : Kur'ân-ı Kerim.

NAZ-NİYAZ: Naz aşıklara, niyaz ariflere mahsustur. Niyaz Farsça, yalvarmak, dilemek, gönül alçaklığında, bulunmak, dua etmek, selam etmek, hürmet etmek anlamlarına gelen bir kelimedir. Naz ehlinin Allah'a nâzı geçer. Bunlardan sık sık şatah ifâdeler (dikişsiz sözler, sümüklü manalar) zuhur eder. Naz ehlinde, alışıla gelen edeb tavrına rastlanmaz. Niyaz ehli olanlar da ise; edeb, islam'ın kurallarına uyma, esastır. Aşk u niyaz etmek ve niyaz etmek, selâm karşılığında kullanılır.

Lezzet-i nâza gerçi söz yokdur,
Liyk zevk-i niyaza aşk olsun.
Nâbî

Burada niyaz üstün tutulmuştur.

NECVÂ: Birine fısıldamak, gizlice söylemek anlamında, Arapça bir kelime. Başkasının öğrenmesine engel olmak üzere, âfetleri gizlemek.

NEFES: Nefes; soluk, hafif rüzgâr, uzun söz, mühlet, bolluk, genişlik anlamlarını ihtiva eden Arapça bir kelimedir. Kâşânî'ye göre bu, gaybden gelen latifeler sebebiyle, kalplerin rahatlamasıdır. Bu, seven (muhib)'in sevilen (mahbûb) ile ünsiyetidir. Nefes sahiplerinin, hallere sahip olan kişilere göre, daha saf ve daha hassas oldukları kaydedilir. Sahib-i vakt, mübtedi iken, nefes sahibi müntehidir. Hal sahibi ise, bu ikisinin arasındadır. Haller, ortalar, nefesler, terakkinin nihayetidir. Vakitler, kalp ehline; haller, ruh erbabına; nefesler ise, sırlar ehline mahsustur.

Nefes, Bektaşîlerde, genellikle hece vezniyle yazılmış ilâhîlere denir. Nefesler, şu konularda olur: Övme, yerme, mersiye aşk, zaman. Alevîler nefese, deyiş veya âyet de derler. Nefes tabirinin XIV. yüzyıllara kadar dayandığını, Yunus Emre'nin şu beytinden anlıyoruz:

Dedim iş bu nefesi, âşıklar hükmü ile,
Bahıllıksız er gerek bir karara durası.

Nefes etmek : Bir hastaya okuyup üflemek.

Nefes ettirmek : Okutup üfürtmek Manevî tedavî ile, hastanın iyileşeceği umulur.

Nefes evlâdı : Çocuğu olmayan kadına, erenlerden birinin himmet etmesi ile çocuğu dünyaya gelince o çocuğun, himmet edenin manevî evladı olduğunu bildiren bir terim. Bektaşîler, Hacı Bektaş Çelebilerini, Hacı Bektaş Velî'nin nefes evlâdı olarak kabul ederler.

Nefes haklamak : Söz tutmak anlamınadır.

Nefes öldürmek : Söylenen sözü, verilen öğüdü tutmamak.

Nefeslenmek : Yorulanın oturup biraz dinlenmesi, bunalan kişinin rüzgâra karşı oturması.

Nefes : Esrar. Nefes çekmek : Esrar çekmek. Nefeslere nutuk da denir.

Aşkın şarabın içmiyen Mest olub hayram olur mu?
Zincir-i aşka düşmiyen Soyunup üryan olur mu?

Akıt gözlerinden yaşı Gör, kimdir işleyen işi,
Kul olur ise bir kişi Bu mülke sultan olur mu?

Aşka ciğerin yakmayan Mürşide doğru bakmayan
Bahr-ı muhîte akmayan Göl iken umman olur mu?

Gönül geçirme gel çağın Ko, yansın yürekte yağın
Gülleri bitmeyen bağın Bülbülü nâlân olur mu?

Nakşî açıldı, çün gözün Hakkı görür oldu gözün
Lâkin bilmem işbu sözün Münkire iman olur mu?
Nakşî-i Akkermânî

Çıktım kırklar yaylasına Gel beri ey can! dediler.
İzzet ile selâm verdim: Gir işte meydân dediler.

Yerli yerinde durdular Yerlerinden yer verdiler
Meydana sofra serdiler Lokmamıza ban dediler.

Erenler gönlü ganîdir Yuvduğu kalbi ârîdir
Gelişin kanden beridir. Gel, söyle ihvan dediler
Hatayî

NEFES ETTİRMEK : Bir hastayı okutmak, manasındadır. Yaşanır zannediyorsan Baba Ca 'terliksin, Nefes ettir, çabucak kendine, olsun bitsin,

NEFESİ KESKİN : Duası ve okuması tesirli kişiler için kullanılır.

NEFESİ SİNMEK : Okunan duanın tesirinin görülmesi anlamında bir ifâde.

NEFESU'R-RAHMANÎ: Rahmanı soluk anlamında Arapça bir tamlama. Ayan üzerinde, ayn olarak yayılan vücud-i âm ve suver-i mevcudatı taşıyan heyuladır. Vücûd-ı âm, heyula üzerine tertib olunmuştur. Binâenaleyh, insan binefsihî bir nevadan ibaret olduğu halde, suver-i huruf ile muhtelif olan nefsine benzetilmiştir. İnsanın nefesiyle mahreçleri açısından oluşan telaffuz edilmiş kelimelere benzetilerek, âyân-ı sabiteye, kelimât adı verilmiştir. Kelimeler aklî mânâlara delâlet ettiği gibi, mevcudatın da ayanı, mucidine ve mucidinin esma ve sıfatlarına, kemâlât-ı sabitesinin tümüne delâlet eder. Zât ve mertebeleri bakımından tıpkı ayan üzerine vücûd-ı âm ve suver-i mevcudatı taşıyan heyulanın hepsi, (kün: ol) kelimesiyle varlığa kavuşmuştur.

NEFH : Arapça, üflemek demektir. Allah'ın Hz. Adem (a)'e kendi ruhundan üfürmesi. Rahmanî nefes. ilim. Dört tür üfleme vardır: 1. ilk üflemeden beden hayat kazanır, 2. ikincide kötü huylar yok olur, 3. Üçüncüde iyi huylar ortaya çıkar, 4. Dördüncüde ruh bedenden ayrılır, kudsîler âlemine uçar.

NEFHA-NEFAHÂT: Arapça, üflemek demektir. Üflenen ruh.

NEFÎR: Farsça, büyük boru demektir. Bazı fakir (özellikle batınî) dervişlerin bellerinde taşıdıkları küçük boruya da, nefîr denir. Kerrenay'dan küçük olan bu boru, sığır boynuzundan yapılırdı. Buna "Yuf Borusu" da denir. Nefîr, kulakları rahatsız edecek derecede güçlü bir ses çıkarır. Derviş bir yere gelince veya yolculuğa çıkacağı zaman, bunu üflerdi. Askerî alanda kullanılan nefîr, harplerde ve tehlikeli zamanlarda çalınırdı.

Nazar-ı Pîr-i tarîkatta kim olmaz üryan
Çal âna yuf borusun, mürşididir dîv-i anîd
Şîrî

Mânâsı: Tarikat pîrinin karşısında (nazarında), kim varlığından soyunmazsa, onun mürşidi inatçı şeytan olur.

NEFS : Arapça bir kelime olup çok sayıda manaları ihtiva eder: Ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyyet, işkence, ukubet, arzu, murad. Tasavvufî olarak Kâşânî'nin ifâde ettiği gibi, kendisinde iradî hareket, his, ve hayat kuvveti bulunan latîf buharlı bir cevherdir. Kötülüğü emreden manasında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen ve ruh-i Rahmânî, ilâhî ben mânâsına da kullanılmıştır. Hakîm Tirmizî bunu şöyle tanımlar: O, hayvanî ruhdur, kalb (nefs-i natıka) ile beden arasında vâsıtadır. Kendisine, Kur'ân-ı Kerim'de mübareklik özelliğini taşıyan, şarka ve batıya ait bulunmayan ağaç olarak işaret edilir. (Nur/35).

Bu kelime, Kur'ân'da sekiz ayrı manada kullanılmıştır:

1. Zâtullah manasına: Tâhâ/41, Al-i imran/28, En'âm/12,54, Mâide/116.

2. insan ruhu: Fecr/27, En'âm/93, Zümer/42.

3. Kalp, sadır vb. manalar: Al-i imrân/154, A'râf/205, Yusuf/77, Bakara/77, 109, 235, Nisa/113, En'âm/158, Yunus/100, Enbiyâ/64, Nemi/14, Fussilet/53.

4. insan bedeni: Al-i İmrân/146, 185, Enbiyâ/35, Ankebût/57, isrâ/33, Yusuf/26, 30, 61.

5. Bedenle bareber ruh: Bakara/286, En'âm/152, Yunus/23, 30, 44, 49, 54, Ra'd/11, 42, isrâ/7, Tâhâ/15, Ankebût/6, Zümer/70, Mü'min/17, Câsiye/15.

6. insana kötülüğü emreden kuvvet manasına: Yusuf/18, 53, Tâhâ/96, Mâide/30.

7. Zât manasına: Bakara/48, Lokman/28, 34, Müddesir/38.

8. Cins manasına: Tevbe/128, Rum/28, A'râf/188, Şûra/11. Türkçemizde bu kelime çeşitli şekillerde kullanılmıştır:

Nefsine hâkim olmak: Arzu ve isteklerine veya öfkesine hakim olmak, sabretmek demektir. Nefisle mücadele, dünyevî muharebeden güçtür: Burada, Tebûk seferinden dönen Hz. Peygamber (s)'in "Küçük cihaddan, büyük cihada (Ramazan ayındaki oruç) döndük" sözlerine telmih vardır. İnsanın nefsini terbiye etmesinin, kontrol altında tutmasının zor olduğuna, bu söz ile işaret edilir.

Nefsini bilen Rabbini bilir: Bu sözün, hadis olması hususu tartışmalıdır. Ancak sûfîler, bu ifadeyi sık sık kullanırlar. İnsanın, kendisi üzerinde düşünmesini tavsiye eden çeşitli âyetler vardır. Bu, âyetler, âfâk denilen dış dünya hakkında düşünerek Hakk'a ulaşmanın mümkün olduğunu gösterdiği gibi, enfüs denilen iç dünya üzerinde de düşünerek aynı sonuca varılabileceğini gösterir. Gölpınarlı bu ifâdeyi, şu şekilde açıklamıştır: "Nefsini bilen, yani, kendisini acz ile, noksanlıkla, bilgisizlikle, yoklukla bilen, Rabbisini bilir, yani Rabbisini kudretiyle, yüceliği ve kemâliyle, bilgisiyle, varlığıyla bilir".

Bilmek istersen seni
Can içre ara canı
Geç canından bul ânı
Sen seni bil sen seni.
Hacı Bayram Velî

NEFS-İ EMMARE: Emredici nefs anlamına Arapça bir tamlama. Kâşânî, bu nefsin, bedenî tabiata meylettiğini, lezzet ve hissî şehvetleri körüklediğini söyler. Yani kalbi, ulvî değil, süflî (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye nefs-i emmâre denir.Yusuf suresinin 53. âyeti kerimesinde bu nefse işaret edilmiştir: "Ben nefsimi temize çıkarmıyorum, zira nefis, kötülükle emredicidir..." Nefs-i emmâre, şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş ahlâkın kaynağıdır.

Nefs-i emmâreye uymak ne hatâ.
Heb ânındır bu emmârât-ı hevâ.
Sünbülzâde Vehbî

NEFS-İ KUDSİYYE: Kutsallaşmış nefis anlamında Arapça bir söz. Buna ilâhî nefis de denir. Yakinî bir şekilde, kemâlâtın tamamını veya büyük bir kısmını hâiz olma melekesini elde etmiş yüce nefse, kudsî nefis denir.

NEFS-İ KAMİLE: Arapça, olgun nefis demektir. Tasavvufî olarak, bütün olgunluk özelliklerini elde etmiş, irşâd durumuna geçmiş nefse, nefs-i kâmile denir. Buna, bir bakıma, nefs-i kudsiyye, nefs-i sâfiyye ve nefs-i zekiyye de denebilir.

NEFS-İ LEVVÂME: Kınayıcı nefis anlamına Arapça bir ifâde. Tasavvufî olarak, bir parça kalbin nuru ile nurlanmış, o nur ölçüsünde uyanıklık kazanmış nefistir. Levvâme sıfatını alan nefis, yaptığı kötü işlerin farkındadır, yani, gafletten bir parça sıyrılmıştır. Bu yüzden kendisini kınar, onları yapmak istemez. Ancak yeterince olgunlaşmadığı için onları yapmaya devam eder. Bununla birlikte, bir takım iyileşmeler mevcuttur. Yüce Allah'a doğru seyreden (ilallâh) nefsin yeri, Berzah âlemidir. Sevgi halinde bulunur, Hz. Peygamber (s)'in davranışlarını örnek alır. Levvâme'de, nefsin bazı sıfatları aynen bulunur, iyileşme, kötü olan yönün eleştirilmeye başlanmasıdır. Bu durumda, Kur'ânî emirlere saygı ve bağlılık artmıştır. Namaz, oruç, sadaka vermek gibi salih amellerde fazlalaşma görülür. Amellerini Allah için yapar, ancak bunun böyle olduğunu, halkın da bilmesini ister. Artık nefis bu vasfıyla tevbekârdır.

NEFS-İ MARDIYYE: Arapça, hoşnut olunan nefis, kendisinden razı olunan nefis anlamına gelir. Allah bu nefisten razıdır. Nefsin altıncı makamıdır. Bu vasfa kavuşan nefis; beşerî istekleri terk etmiş, güzel huylu olmuştur. Kusurları affeden, güzel düşünen, şefkatli, eli açık, insanları sırf Allah için seven, hassas, ince düşünceli, nefis muhasebesini en iyi şekilde yapan, herkeste bulunmayan güzel meziyetlere sahiptir. Bu nefis, Allah'ın izin verdiği kadarıyla, Allah tarafından bazı gayb sırlarına vâkıf olur. Bunlar, Allah'ın ona ihsanıdır".. Ben onun işiten kulağı, gören gözü, söyleyen dili, tutan eli olurum..." kudsî hadisinde anlatılan kişi, budur. Allah'ın izniyle başka şahıslara tesir edebilir. Bkz.: Fecr/28.

NEFS-İ MUTMAİNNE: Doyuma, huzura, rahata kavuşmuş nefis anlamına Arapça bir ifâde. Bu nefis;

kötü sıfatlardan sıyrılmış, güzel ahlâk ile ahlâklanmıştır. Kaşanî bunu, kalbin nuru ile aydınlanıp, kötü huyları silinmiş nefis, diye tanımlar. Bu nefis, ibâdetlere devam ile kudsiyyet âlemine yönelmiştir. Fecr suresinin son âyetlerinde bildirilen ve "Cennetime gir" hitabına mazhar olan nefis budur. Bu vasfa sahip nefsi, bazı kaynaklar şu şekilde tarif ederler: "Nefis, İlâhî emirler altında sakin ve şehvetlere karşı çıkarak ızdıraptan kurtulursa mutmainne olur".
Bu nefsin dördüncü makamıdır. Bu makamda nefsin üzüntüleri "yâ eyyetühe'n-nefsü'l-mutmainneh" hitabı ile son bulmuş, kalp her şeyden emin olmuştur. Allah'a doğru giden bu nefis sahibinin kalbi, tam ve gerçek bir inanışa sahiptir. Şeriatın bazı sırlarını elde etmiş, cömertlik, doğruluk, yumuşak gönüllülük, güler yüzlülük, tatlı dillilik gibi güzel sıfatları kazanmıştır. Daima tevekkül, tefvîz, teslim, sabır, rızâ halleri içindedir. Kalbi, her an huzur ve sükûn içinde, şükür ve sena eder, kusurları örter, hataları bağışlar, islâm'ın emirlerinden zerre kadar ayrılmaz. Hz. Peygamberin ahlâkını güzel bir şekilde yaşar ve bundan zevk alır. Allah'ın izniyle, bir takım keşif ve ilhamlara sahiptir (Bkz. Fecr/27).

NEFS-İ MULHİME: ilham ve keşfe nail olan nefis, iyiyi kötüden ayıran irâdeye, nefs-i mülhime denir. Bu, nefsin ulaştığı üçüncü makamdır. Bu, bir iyileşme derecesidir. Artık nefis, sevabını ve günahını Allah'ın yardımı ile bilmektedir; bu sebeple,

Allah'tan gayrı herşeyden uzaklaşır. Ruhlar âlemine yönelen bu nefis, aşk hali içindedir, ilmi sever, cömerttir, kanaatkar ve mütevazidir. Sabır ve tahammül gücü artmıştır. Müsamahakârdır, zahmete ve işkenceye katlanır. Kainatın sırrına hayran kalır, halkı terkedip Hakk'a yaklaşır. Sözü güzel ve hikmetli olur.

NEFS-İ NATIKA: Arapça, konuşan nefis anlamına gelir. Zâtında maddeden sıyrılmış, ancak, yaptığı işte, maddeye bitişik olan bir cevherdir. Feleklerin nefisleri de böyledir. Akıl'a da, nefs-i natıka denir.

NEFS-İ RÂDIYE: Arapça, razı olan, hoşnud kalan nefis demektir. Rızâ makamına eren nefis. Bu durumdaki nefis, kendi irâdesinden vazgeçip Hakk'ın irâdesine tâbi olur. Hiç bir şeyden şikâyet etmez. Nefsin olgunluk yolundaki beşinci makamı, râdıye'dir. Nefs yerilmiş, beşerî özelliklerden kurtulup, fenâ'ya ulaşmıştır. Artık o, emir ve yasaklara tam olarak uyar. Kendinde güzel ahlaklar zuhur eder. Zaman zaman, Allah'ın isimleri ve sıfatlarının tecellîsine mazhar olur. iyilikler onun şahsiyetidir, Hakka'l-yakîn mertebesine ulaşmıştır. Bkz.: Fecr/28.

NEFS-İ RAHMANÎ: Rahman'a mensub olan nefise denir. Buna kudsî ve İlâhî nefis de denir.

NEFS-İ SÂFİYYE: Arınmış nefis anlamına Arapça bir ifâde. Nefs-i kâmileye, nefs-i sâfiyye diyenler de vardır.

NEFY: Bir şeyi uzaklaştırmak anlamında Arapça bir kelime. Tasavvufî olarak beşerî sıfatların Bilinmesidir.

NEFY Ü İSBAT: Yok etme ve var etme anlamlarına iki Arapça kelime. Nakşî ıstılahıdır. Nakşî büyüklerinden gelen ikinci zikir şekli. Kalp ile yapılan Hafî zikrin Nefy ü İsbât ile yapılmasıdır. Müride telkin edilen "La ilahe illallah" kelime-i tevhidi Nefy ü İsbât ile yapılır.

Dil damağa yapıştırılır, nefes göbeğin altında hapsedilir, sonra tahayyül ederek dimağın sonuna kadar "la" çeker. Oradan "ilahe" sağ omuzuna, "illallah" da kalbe devredilir. Kalp, şeklini ve yerini bildiğimiz, sol taraftaki en kısa kaburga kemiğinin altındaki kalptir. "illallah" lafzı bütün kuvvetiyle kalbin en derinliklerine işleyecek ve hararet de vücudu saracak derecede kalbe devredilir.

"La ilahe" derken bütün masivayı, yani Allah'tan başka ne varsa hepsini kalbinden, gönlünden temizler, her birinin fani olduğunu tefekkür eder ve o gözle bakar.
"İllallah" derken de Cenab-ı Hakk'ın zât'ının bekâsını, Bâki'nin ancak O olduğunu kalbine nakşeder. Bunu bütün letâifiyle yapar. "La ilahe illallah"ın aslî harfleriyle yazısının şeklini düşünür, mânâsını düşünür ki Allah'ın zatından başka maksad yoktur. O'ndan başka maksadımız olmadığını söylemek, O'ndan başka mabudumuz olmadığını söylemekten daha şümullüdür. Yani daha geniş kapsamlıdır. Çünkü her mabud aynı zamanda maksuddur. Aksi olamaz. Bunun sonunda kalbi ile "Muhammedun Resûlullah" der. Bunu söylerken Rasûlullah'a ittiba etmeye kendini şartlandırır.

Bunu böyle tamamladıktan sonra nefsinin kuvvet derecesine göre bunu tekrar eder. Bırakırken tek sayıda bırakır. Buna vukuf-i kalbî denir.

Biraz istirahat edince diğer bir nefesle tekrar başlar. Fakat iki nefes arasında gaflet etmemeğe bilhassa dikkat eder. Tahayyülünü aynı haliyle devam ettirir. Nefy ü isbâta devam edebilmesi için bu zaruridir. Sayı yirmi bire ulaşınca neticesi görülür. Bu da kendisinin fâni olduğunu anlayıp Hakk'ın mutlak Baki olduğu hakikatına ermektir.

Eğer nefy ü isbâtın neticesi görülmediyse âdabına riayet edilmemiş demektir. Maksadın husulü için sözü

işine uygun olarak tekrar başlasın, inancıyla ve ameliyle zikrettiğine göre olmağa çalışsın. Kendini yoklasın! Mâsivâdan bir maksudu vardır. Eğer Allah'tan başka tek yaratıktan bir şey bekliyorsa yalancı durumundadır.

Kabiliyeti, cezbe halinin başlangıcına tahammül derecesinde olan kimse, yukarıda anlattığımız ilk zincir şekliyle çalışsın. Sülûke istidadı olan da bu iki şekilde zikre çalışsın. Her ikisi de kalp ile yapılır.

Eğer buna hakkıyla çalışır, nefyedilecek olanı nefyeder, isbat edilecek olanı isbat ederse netice görülür. Murakabeye başlayacak hale gelir.

* * *

Şeyh İsmail el-Hâlidî kuddise sirruh buyurmuştur ki: Nefy ü isbat yaparken dokuz şarta riayet etmek lâzımdır:

1. Habs-i nefes (Nefsini tutmak).
2. Lailâhe illallah zikri.
3. Bu kelime-i tevhidin nakşının, yazısının tefekkürü.
4. Bunun mânâsını tefekkür.
5. Darb. Vurmak: Bunu cana işleyecek şekilde kalbine ve diğer letâifine duyurmak.
6. Buna kalbin tamamen iştirak etmesi: Vukufu'l-Kalb.
7. Sayının tek olmasına riayet etmek: Vukuf-u adedî.
8. Sonunda "Muhammedün Rasûlullah" zikri.
9. "Allahümme ente maksudî ve rıdake matlubî" diyerek Allah'a dönmek. Zikrin bu şeklini Hâce Abdülhâlik Gucduvânî kuddise sirruh Hızır aleyhisselam'dan almıştır. Hızır aleyhisselam, onun suya dalmasını emrederek zikrin bu şeklini öğretmiştir. Suya dalmasını emretmesinin sebebi habs-i nefesi kolay yapabilmek içindir. Çünkü başlangıçta en ihtiyatlı yol budur.

NEHÂRİYYE: Ömer b. Musa en-Nehârî el-Hü-seynî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Kâdiriyye'nin şubelerindendir.

NEMED-PÛŞ: Farsça, aba giyen demektir. Dervişe nemed-pûş denir. Sırtlarına yünden aba giydikleri için, dervişler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Nemed, keçe, aba, yünden yapılma örtü demektir.

Külahım asumandır tâc ü fahre rağbetim yokdur,
Nemed-pûşf-i tecrfdim cihana minnetim yokdur.
Zarîfî Ahmed Bey

NERDE BİRLİK ORDA DİRLİK : Tasavvuf yolunda kardeşlerin arasında ikilik olmaması gerektiğini, bu şekilde birlik sağlanınca, huzur ve sükûnun elde edileceğini bildiren bir atasözü.

Said aydur ki dirlik, dost ile olsa birlik,
Ayrılmaksız bilelik bulmuş rüzigârında.

NESEB: Arapça, soy demektir. Müridin, kendi bağlı olduğu şeyhinin manevî soy ağacını bilmesi ve kendini onun evladı sayması. Mürşid, müridin ikinci doğuşunu gerçekleştiren manevî babasıdır, mürid de mürşidin manevî evlâdıdır. Tasavvufta sahih bir silsile, büyük önem arzeder. Bu yüzden silsile, mürid tarafından ezbere bilinir ve bağlı olduğu yolun Hz. Muhammed (s)'e hangi şahıslardan geçerek ulaştığı ispatlanırdı.

NESÎM: Arapça, lâtif rüzgâr demektir. İlâhî inayet yönünden esen rüzgâr, ilâhî cemâlin tecellî etmesi. Kesintisiz rahmet, Rahmanî soluk.

NESİMİYYE : Ebu Abdullah Muhammed Nesimü'd-Dini'n-Nesîmî el-Halvetî el-Kâdirî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Kadirî kollarındandır.

NEŞ'E: Arapça, bitip üremek, zuhur, yetişmek, gelişmek anlamına bir kelime. Farsça'da neşve kelimesi; zevk, keyf, sarhoşluk anlamlarına gelir. Tasavvuf ehlinde, sûfînin zevki, gelişme tarzı, yetişme biçimi, huyu, meşrebi anlamında kullanılır. "Erenlerin meşrebleri bir değildir. Birisi zühd ü takva ile yürür, öbürünün neş'esine rindlik hâkimdir" gibi. Meşreb konusunda Gölpınarlı şöyle bir vak'a anlatır:

"Birisi mürşid arıyormuş, ona göre, mürşidin fevkalâde sabırlı olması gerekmiş. Filân bakkal irşâd sahibidir, demişler; sınamaya gitmiş, bir okka fasulye istemiş. Adam tartıp kese kağıdını sunarken, yamldım demiş, mercimek olacaktı. Bakkal fasulyeyi boşaltmış, mercimeği tartmış, verirken, dalgınlığıma geldi börülce

olacaktı, demiş. Bakkal, eyvallah deyip, bu sefer börülceyi tartmış, sunmuş. Bu, böylece devam etmiş ve adam bakkalın sabrını görünce, sonradan huzuruna varıp intisab etmiş. Bir müddet sonra bakkal, Hakk'a yürümüş (vefat etmiş). Onun makamına, mahallenin saka (sucu) sı geçti demişler. Sakaya bir dönüm su getirmesini söylemiş. Saka, suyu getirip küpe boşaltınca, yanlış oldu demiş, o küpe değil, şu küpe boşaltacaksın. Saka, adamın yüzüne bakıp 'bana bak' demiş, "ben bakkal değilim, adamın gözünü patlatırım". Bu olayda, ilk şeyh cemal meşrebli, ikincisi de celâl meşreblidir.

NEŞV Ü NEMA: Arapça, doğma, gelişme, demektir. Manevî ilerleme ve terakki.

NEVÂL: Arapça, ihsan etme, ata, ihsan, nasib anlamlarını ihtiva eder. Hakk'ın, rıza hil'atinden olmak üzere kurb ehline yaptığı bağışlar. Allah'ın kullarına hilat olarak giydirdiği her şeye nevâl denir. Mesela, veliler hiyerarşisinde yer alan bazı "efrâd" a "Nün vel-kalem" ayetlerinde zikri geçen "Nün" nimeti ihsan olunmuştur. Bu "icmali (toptan) ilim" dir ve ehadiyyet hazretindedir. "Ve'l-kalem" ise tafsil (ayırım) hazretidir.

NEVBE: Nevbetin hafifletilmiş şekli olup tekke musiki aletidir. Bu aletle, bayram ve kandillerde toplu olarak çalınmasına nevbe denirdi. Nevbe çalana nevbe-zen denir.

NEVEVİYYE: Muhyiddin Ebu Zekeriyye Yahya b. Şerifü'd-Din en-Nevevî (ö. 670/1270)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

NEVM: Arapça, uyku demektir. Tasavvufta uyku; Allah'ı unutmak, gaflet uykusudur ki bu, insanın günlük olarak uyuduğu uykudur. Şiblî, uyuyanın gaflette oluğunu söyleyerek, bedenî uykunun da, bir tür Allah'ı unutmayı ifâde eden gaflet uykusu olduğunu, söylemiştir. Yine, gaflette olanın, Allah'tan perdelendiği söylenmiştir. Rivayete göre, Allah, cennette Hz. Adem'e uykuyu verdikten sonra, Hz. Havva'nın fitnesine maruz kalmıştır. Yine şöyle denir: Müridin yemesi kifayet miktarınca, uykusu, ağırlık basınca, konuşması da zaruret ölçüsünde olur.

NEV-NİYAZ: Farsça, yeni niyaz, yeni yalvarma demektir. Bu bir Mevlevi tâbiridir. Tarikata yeni giren dervişe nev-niyaz denir. 1001 günlük çile hayatına "ayakçılık" vazifesiyle başlayan yeni dervişler bu isimle anılırdı. Nev-niyazlar sabah akşam dedeler (dedegân) ile birlikte ism-i celâl okurlardı.

Munla ki nev niyazına tekbir-i aşk eder
Uftâde-i muhabbetini pir-i aşk eder.
Gölpınarlı

NEVRUZ: Farsça, yeni gün demektir. Eski Türk ve İranlılarda yılbaşı. Güneşin koç burcuna girdiği Mart'ın 22. günüdür. O gün yenilmek üzere yapılan macuna, tatlıya veya Nevruz için yazılan kasidelere "Nevrûziyye" denir. Alevî ve bektaşîler Hz. Ali'nin Nevruz'da doğduğu inancındadırlar. Güneşin koç burcuna girmesine az kala, bektaşîler, meydanda toplanırlar. Baba, Salavatnâme (12 İmam'a salavat)'yi okur. Saki, içinde, lohusa şekeri eritilmiş sütü dağıtır. Sütü kaselere koyarken "Ya Muhavvile'l-havli ve'l ahvâl" (Ey seneyi ve halleri çevirip döndüren Allah) der. Sütü içen kişiler de, cemaat hâlinde "havvil hâlenâ ilâ ahseni'l-hal" (Allah'ım, halimizi en güzel hale çevir) diye duada bulunurlar. Sonunda gülbang çekilir, bayramlaşılır.
Tasavvufta ayrılık (tefrika) ve çokluk (kesret) âlemini ifâde eder.
Karlı ve soğuk geçen Nevruz için, "böyle kışın, böyle olur Nevruzu" denir. Bu atasözü, başı olumsuz olan işin, sonu da olumsuz olduğunda kullanılır.

Irişdi bakar oldu yine hemdem-i Nevruz,
Şad itse n'ola dilleri câm-ı cem-i Nevruz.
Nef'î

NEY: Farsça, kamış anlamına gelir. Ney, Nay'ın hafifletilmiş şeklidir. Kamıştan mamul, üflenerek çalınan bir musiki âletidir. Tasavvufî olarak ney'in hikâyesi şöyle anlatılır: Ney, bir zamanlar, kendi asıl vatanı sazlık, kamışlık bir bölgede hemcinsleriyle birlikte yaşamaktadır. Onu oradan keserler, pissin olgunlaşsın, içi boşalsın diye, gübre yığınının içine sokarlar, o karanlık ve pis yerde kalır. Çile çeker, sabır ve tahammül gösterir. Sonunda, içi bomboş hale gelir, rengi sapsarı olur. Oradan çıkarırlar, üzerine delikler açarlar. Ağız kısmından üfürülünce, kalpleri yakan bir ses ile feryada başlar. Bu feryadı, asıl vatanın (Neyistan, kamışlık)dan olan ayrılığının doğurduğu hasretten kaynaklanmaktadır. O, nameleri ile ötelerin mükemmelliğini, ötelerin güzelliğini terennüm etmektedir. Kamış, içi boşalmadan yani fena halini, yokluk, hiçlik makamını elde

etmeden, ötelerin ruhanî soluklarını haykıramaz. Ney sesi, aşk çığlığıdır. Rahmetli Sami Efendi (k), alem-i menâmde, cennette Tuba Ağacı ile müşerref olduğunu, bu ağacın dallarının, Ney sesi gibi bir sesle inlemekte olduğunu ve bu hali ile, Allah'ı zikrettiğini nakletmiştir. Varoluşdaki "yabancılaşma" nın kozmik dilini, en güzel konuşan, en iyi ifade eden aracın Ney olduğu şüphesizdir. Mevlana, "içteki İlâhî cezbeyi harekete geçiren bir ilham kaynağı olduğu için, Ney'e âşıktır. Bu yüzden, o, ney'i insan-ı kamil'e benzetir. Ve Mesnevi'sine ney metaforu (istiaresi) ile başlar:

Dinle Ney (insan-ı Kamil) den hikâye etmekte
Ayrılıklardan şikayet etmekde.

"Allah'a aitiz, sonunda, yine O'na döneceğiz" (Bakara/156) âyetinde, insanın bu dünyaya ötelerden geldiği ve sonunda yine, asla döneceği kaydedilir. Ruhlar, İlâhî âlemde Allah ile beraber mutlu iken, bu huzursuz ve sıkıntı dolu âleme inmiştir, işte olgun insanlar, bu ayrılığı, varoluşa fiilen katılarak yaşayan ve ney'de bu ayrılığın feryadını duyan kişilerdir. Ney çalana Ney-zen veya Nâyi denir.

Nâyi gibi geç bakma gurûh-ı fukaraya,
O seki ile Hak anları ahfalara saldı.

Ney tasavvuf! bir terim olarak; mürşid-i kâmil, sevgiliden haber, sevgilinin sunduğu kadeh vs. gibi manaları da ifade eder.

NEYZEN BAKIŞI : Neyzenler, ney çalarken, göz ucuyla sürekli yana bakarlar. Konuşurken veya dururken sürekli yan bakanlara "neyzen bakışlı" denir.

NEZR-İ MEVLEVÎ: Arapça, Mevlevî adağı demektir. Mevlevîlerde onsekiz nezir vardır. Bu sayının onsekiz oluşu, Hz. Mevlânâ'ya her gün, onsekiz kere tecelli-i zât zuhur etmesiyle, açıklanır. Her nezir, bin sayılır ki, nezirler, bu açıdan onsekiz bin âleme tevafuk eder. Ayrıca onsekiz rakamı, "Hay" ism-i ilâhîsinin, ebced hesabıyla nümerik değerine eşittir. Nezr-i Şems (-i Tebrizi), altıdır. Mevalid-i selâse'den her birinin çeşidi, yaklaşık altı bin olarak kabul edildiği için, üç mevalid, altıbinle çarpılınca, onsekizbine ulaşılır. Bu durumda, Nezr-i Şemsî cinsleri, mevâlidden her birinin türlerini ve Nezr-i Mevlânâ'nın cinslerini içine alır. Mesnevî'nin başlangıç beyitlerinin de on sekiz oluşu ilginçtir.

NİGAH DAŞT: Farsça, gözü korumak anlamındadır. Akılda gezip dolaşan düşünceler (havâtır) i kontrol altında tutup, Allah'ın gayri herşey (Masiva)i terketmek, kalbinden atmak. Bu, bir Nakşî ıstılahı olup, onbir esastan biridir.

NİHAYET: Arapça, son demektir. Her şeyin başlatıcısı olan Allah'a dönüş veya kalıba girmeden önceki ruhlar alemindeki saflığa dönüş. Müridin, nihayet halinin, ana karnında Allah'ın yarattığı bidayet haline ulaşmak olduğu ve kulun, ana karnında, Allah'a şiddetle ihtiyacı bulunduğu, fakrının mükemmellik arzettiği, tevekkülünün de arzu edilen şekilde gerçekleştiği kaydedilir, iç ve dışlarını Allah rızası için, istikamet üzere bulunduran kişilere, "Erbab-ı Nihayet" denir.

NİHAYETÜ'S-SEFERİ'L-EVVEL: Arapça, ilk yolculuğun sonu demektir. Vahdet (birlik) yüzünden, çokluk perdelerinin kalkması, ilk seferin sonudur.

NİHÂYETÜ'S-SEFERİ'S-SÂNİ: Arapça, ikinci seferin sonu demektir. Batinî ilmî kesret (çokluk) sebebiyle vahdet (birlik) perdesinin kaldırılması.

NİHÂYETÜ'-SEFERİ'S-SÂLİS: Arapça, üçüncü yolculuğun sonu demektir, iç ve dış gibi, iki zıdda bağlanmanın sona ermesi. Bu, ayne'l-cem ehadiyyetinde husul bulur.

NİHÂYETÜ'S-SEFERİ'R-RÂBİ: Arapça, dördüncü seferin sonu demektir. Cem ve fark ehadiyyetinden ibaret olan istikâmet makamında, Hak'dan halka dönüş. Bu durumda sûfi, Hakk'ın halktaki derecelenmesini (menzil menzil inişini), halkın Hak'da yok olduğunu görür, hatta sonunda kesret suretinde ayne'l-vahid'i, ayne'l-vâhid'de de kesreti (çokluğu) farkeder.

NİKAB: Arapça, peçe demektir. Maşukun, kendisiyle âşığı arasına koyduğu engel.

en-NİKAHU'S-SÂRİ Fİ CEMÎ'İ'Z-ZERÂRİ: Arapça, bütün zerrelere sirayet etmiş nikah demektir. "Gizli bir hazine idim". Hadis-i kudsîsinde anlatılan "sevginin yönelişi". Mevâlid-i Selase, aba-i ulviyye ile ümmehât-ı süfliyyenin evlenmesinden doğmuştur. Bütün varlıklar, sevgi yönelişi diye tanımlanan nikahtan husule

gelmiştir.

NİMETULLÂHİYYE: Seyyid Nureddin Nimetullah Vali (ö. 824/1421) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu. Yafiiyye-i Kadiriyye'nin kollarındandır.

NİSAN SUYU : Nisan yağmurunun şifalı olduğuna inanılırdı. Bu su, toplanır, bir kabın içine konurdu. O kabın içine, Fatiha, Ayete'l-Kursi, İhlas, Felak ve Nas, Kafirun ve Kadr sûreleri okunup, şifa olsun diye üflenirdi. Mevlânâ müzesinde, mevlevîlerin bu iş için kullandıkları Nisan Tası ile Ermitaj Müzesindeki Hoca Ahmed Yesevî'nin kazanı meşhurdur.

NİSBE: Arapça, ilgi, bağ demektir. Şeyh ile müridi arasındaki sevgiden ibaret olan bağa, nisbet denir. Sûfiyyeden bir kısmı, nisbeyi, insanın ihtimamı olarak tanımlar, insanın ihtimamı dünyaya olursa, nisbesi de dünyaya, ihtimamı ahirete olanın nisbeti de, ahirete olur.
Yahut bir insanın ihtimamı dünyaya ve âhirete değil, sadece Allah'a olursa, nisbesi Allah olur. Dünyaya intisab eden kişi, hevası ve onun hazlarıyla meşgul olur. Ahiret müntesibi de, dünyada, ahiret için çaba sarfeder. Salih amellerine karşılık sevab bekler. Allah'a intisab eden de, muttaki, âmil, âbid ve vera sahibidir. Sürekli olarak Allah'a karşı ihlasını korur, O'nu devamlı sever. Dünya, ahiret, bela veya ibtilâ, onu meşgul etmez. Allah'a kulluğu, ölü yıkayıcı elindeki ölü gibidir. Allah'dan başkasını görmez, işitmez. O, Allah ile, Allah için ve Allah'tadır. Kulun bu bağlanma haline nisbe denir. Râzi, iki türlü nisbetten bahseder. 1- Nazların nisbeti 2- Hakların nisbeti. Yaratılan kaybolunca, ortaya hakikat çıkar. Tersine olarak hakikatin kaybolduğu yerde de yaratılan ortaya çıkar.

NİYAZ: Farsça, yalvarma demektir. Mevlevî mukabelesi sona ermekteyken, biraz daha uzamasını istemeye niyaz denir. Şeyhe saygılı olmak, elini öpmek, eteğini tutmak ve müridin şeyhin huzurunda, boynunu bükerek ondan himmet istemesine de niyaz denir. Müridlerin bağlı oldukları tarikat usûlüne göre, şeyhlerinin huzuruna çıkması niyaz olarak tanımlanır. Her tarikatın kendine göre niyaz metodu vardır. Mesela, Mevleviler, sağ eli sol, sol eli sağ omuza koyup, sağ ayağın baş parmağı ile, sol ayağın baş parmağı üzerine basarak, hafifçe eğilir ve niyazda bulunurlardı. Buna "Niyaza Durmak" denirdi.

NİYAZ AKÇASI : Dervişlerin topladıkları paralara denirdi. Özellikle Bektâşîler, Bektaşî köylerine giderler, Kara Kazan Hakkı, Mürşid Hakkı, Çerağ Hakkı adı altında, para toplarlardı. Ayrıca, bir Bektaşî, her hangi bir dilekte bulunmak için, bir miktar parayı baba'ya vermek üzere nezirde bulunur, parayı, baba köye gelene kadar saklardı ki, bu tür nezrolunan paralar da, Niyaz Akçası sayılırdı.

NİYAZ AYİNİ : Mevlevî tâbiridir. Mevlevî sema'ında ayinin, şeyhin neş'esine veya hazır bulunanlardan birinin isteği üzerine, biraz daha uzatılması şeklinde olurdu. Törenin bu uzatılan kısmına, Niyaz Ayini denirdi. Niyaz ayininin yapılışı şu şekilde olurdu: Neyzenbaşı, segah makamından kısa bir taksim yapar, ardından,

Şem'i ruhuna cismimi pervane düşürdüm
Evrâk-ı dili âteş-i sûzâne düşürdüm.

beytiyle başlayan ve bunu takiben

Dinle sözümü direm özge edadır,
Derviş olana lâzım olan aşk-ı Hûda'dır.

başlangıçlı ilahîler okunur, yörük semai usûlünde bir terennüm çalınırdı. Ayin bir ney taksimi ile son bulurdu.

NİYAZIN HAKK'A, NİYAZIM HAKK'A : Bu sözle asıl niyazın Allah'a yapılması gerektiği bildirilir. Bir insandan bile bir şey isterken, mesela bir dolmakalem isterken, nezaket, edeb, usûl ve erkana riâ'yet etmeye çalışmak gerek... Zira, Allah'tan da istemenin kendine göre bir inceliği, adabı vardır, işte bu yüzden, "insanlara" teşekkür etmesini bilmeyen, Allah'a şükür etmesini bilmez" denmiştir. Esasen, insanın dıştaki yapılanması, içteki yapılanmasının, gözle görülen bir yansımasıdır. Dış neyse, iç odur. Dışta edeb, erkan, incelik gözetmeyen kişilerin, iç âlemleri de aynı durumdadır. Sûfiyyenin dış edeblerindeki takva ve veraya dayalı erkan, usûl çokluğu, tasavvuf sisteminin dışındakilerce, hep yanlış anlaşılmış, olaydaki incelik farkedilmemiş, bu yüzden tasavvufî tekâmül yolları, "islâm'dan ayrı, bir başka din" denilecek kadar, yanlış yargılara muhatap olmuştur. "Deyn" ile ilgili âyette fetvadan takvaya, ondan da veraya uzanan alternatifli, fakat yol aldıkça derinleşen bir uygulamalar zinciri buna örnek teşkil eder. (Bakara/279-280).

Fetva : 1- Borçlunun, zamanı gelince, borcunu mutlaka ödemesi gerekir. Farzdır. Faiz olan kısmı alınmayıp

ana para alınır. (Feleküm rüûsu emvâliküm).

Takva : 2- Borçlu dardaysa, (fenazıratun ilâ meyserah) borç veren kişinin isteğine bırakılmış, yani borçluya biraz daha mühlet verilmesi tavsiye edilmiştir. Borç veren, Allah tarafından bir başka incelik boyutu gösterilerek, mecburiyete değil, kendi isteğine bırakma ile mühlet verme tavsiyesine yönlendirilmiştir. Yani mecburi bir farz olayı söz konusu değildir.

Vera : 3- Borçlunun borcunun tamamının affedilmesi. Bu da kulluk zirvesidir, kişiye bırakılmıştır. Farz değildir, (ve en tesaddekû hayrun leküm).

İşte Kur'an-ı Kerim açısından, "Borç ödenmesi" olayında, üç alternatifli bir islâm sunulması, mecbur olan (farz) ve olmayan (nafile, tatavvu) yönlerde açılımlar gösterilmesi, üç ayrı islâm'ın olduğunu göstermez, aksine, aynı dinî uygulamada, insanların diyanetlerine göre farklılık içinde derinleşen boyutlara ulaşabilmeye açılan hassas bir kulluk dengesinin, Allah tarafından tavsiye edilmesi söz konusudur. Borç ödeme ayetindeki fetva, takva, vera (ki hepsi de İslâm'ın kendisidir) boyutları göz önüne alınırsa, sûfiyye, fetva değil, takva ve vera boyutlarında yarışan kişiler olarak görülür ve bu da, ikinci bir din değildir. Bu inceliği, şu olayda, daha özlü biçimde görebiliriz. Şeyban er-Râi'ye sorarlar. "Beş devenin zekatı nedir?" Şeyban: "Size (fetvaya) göre mi, bize (takva ve veraya) göre mi?" diye sorunca, karşısındakiler şaşırır. Öyle ya, din bir: o da, İslâm! Acaba ikinci bir din mi var ki, sualin cevabı ona göre olacak merakla... "Her ikisine göre cevab verebilirsiniz." derler. Şeyban "Size (fetvaya) göre beş devenin zekatı bir koyundur. Bize (takvaya, veraya) gelince... Allah yoksul garip, yetim, dul, muhtaç kulları çok, yiyecek bulamıyorlar. Bu yüzden biz beş devenin tümünü veririz, (yani bize göre, 5 devenin zekatı yine 5 devedir). "Muhatablar şaşırır ve bu davranışa delil isterler. Oda Hz. Ebu Bekir (r)'in malının tümünü verme olayını örnek olarak verir.

İşte, bu olayda görülen ilk grupa mensup olanlar, ikinci gruptakileri anlayamamış ve "ikinci bir din" yaftasını rahatlıkla yapıştırmışlardır. Olayın özü budur, fefhem!...

NİYÂZİYYE: Niyazi Mısrî (ö. 1105/1694)'ye nisbet edilen bir tasavvuf okulu. Ahmediyye-i Halvetiyye'nin kollarındandır.

NİYAZ PENCERESİ : Mevlânâ Hazretlerinin türbesinde, dışarıya bakan pencereler veya tekkelerin türbe pencerelerine denir.

NİYAZ TAŞI : Bektaşî tâbiri. Meydanda, Pîr Postu'nun yanında bulunan bir makamdı. Buraya "Kızıl Eşik" veya "Mürüvvet Taşı" da denirdi. Niyaz edildiği için, buraya, "Niyaz Taşı" denmiştir.

NİYET: Arapça bir kelime olup Türkçe'de de aynı anlamda kullanılır. Amellerin dayandığı temel. Bulunduğu yer, kalptir. Bu yüzden niyete, kalbin kalbi de, denir. Niyetin yeri kalp olmasaydı, kalbin kıymeti bilinmezdi. Zira, müminin niyeti, amelinden daha hayırlıdır. (Hadis-i Şerif). Niyet kalbin dizgini, amelin ruhu ve kumandanı, kasdın başlangıcı, konuşma, susma, hareket ve sekenât gibi, dışa ait fiillerin içidir. Niyet, Rabbü'l-âlemin'in nazar ettiği yerdir. Ebu Talib-i Mekkî Kutu'l-Kulûb'da, ehl-i beytten bu hususta hikmetli bir söz nakleder: "Allah, amel olmadan kuru lafı, niyet olmadan da, ameli kabul etmez".

NİZÂMİYYE: Hindistanlı ünlü veli, Nizamüddin Evliya diye maruf, Muhammed b. Ahmet el-Halvetî (ö. 725/1325) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Çiştiyye'nin kollarmdandır.

NOKTA: Arapça nokta, küçük parça, iş, mesele, mekan, saha anlamlarını ihtiva eden bir kelime. Tasavvufta nokta, harflerin başlangıcı ve sonudur. Harflerin hepsi, noktanın yayılmasından meydana gelir, bu bakımdan harflerin hepsi, noktadadır. Bütün harfler, noktadan ibarettir. İşte tıpkı bunun gibi, bütün varlıkların suretleri, her an Allah'ın bilgisinde ta'ayyün eder, bu ta'ayyün, varlıkların zuhuruna (ortaya çıkmasına) sebep olur. Bu sebeple kâinat, gerçekte taayyün-i zâtî'nin, yani Allah'ın zâtına ait sıfatı olan bilgi (ilim) sinde belirmiş, suretlerin, yokluk âleminde zuhurundan ibarettir ve âlemlerin varlığı izafî (rölatif) varlıktır. Gerçek varlık, yalnızca Allah'ındır. Nokta o, "zatî ta'ayyün" dür, kainat da adeta harflerdir.

Sa'y ile eyleyüben nokta-i ilmi teksir
Eyledim bir nice dem, ders-i fenayı tekrir.
Esrar Dede

Tövbeler, bir dahi ben kimseye etmem kederi
Yürü ey zülf-i siyah, noktadan aldım haberi.

Seher Abdal

NOKTACI: Son devir melamîlerinden Muhammed Nûrû'l-Arabî Hazretleri, Prizren ve Üsküb'de Hz. Ali (r)'nin sözlerini içeren "Noktatü'l-Beyan" adlı risaleyi tefsir etmiş, ders olarak okutmuş ve bu yüzden adı "Noktacı Hoca" kalmış. Böylece, Melamiler, noktacı unvanıyla anılır olmuştu.

NU'MANİYYE: Necmüddin Ebu Nu'man b. Bişr b. Ebi Bekir b. Süleymani'l-Câferi et-Tebrizi tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu olup, Cüneydiyye'nin kollarmdandır.

NÜN : Arap alfabesinin yirmi beşinci harfidir. Mahlukata ait suretlerin, hal ve vasıflarıyla, özet olarak nakşolunmuş haline "Nün" denir. Nakşolunma, Allah'ın "Kün" kelimesinden ibarettir. Bu da, Hazret-i Kelimenin zuhur (ortaya çıkış) yeri olan Levh-i Mahfûz'da, kaderin câri olduğu şekilde tekevvün eder (oluşur). Kaşanî, bu hususu biraz daha açarak, onun, ehadiyyet hazretindeki özet bilgi olduğunu kaydeder. Kalem'in de tafsil (ayırım) hazretini ifade ettiğini söyler.

NUR: Arapça, ışık demektir. en-Nûr, Esma-yı Hüsna'dan biridir. Allah'ın zahir ismi, ile tecellisine, nur denir. Kainattaki suretlerde ortaya çıkan vücuddur. Gizlenmiş bir şeyin, ledün ilmiyle ortaya çıkmasına denildiği gibi, kalpten mâsivayı çıkarıp atan İlâhî varidata da denir. Onu önce, gören (bâsira) idrak eder, sonra da, onun vasıtasıyla diğer görünen şeyleri (mubassarat) görür, ilâhî varidatın küllisi olması bakımından da, kalpten kevni (mâsivayı, Allah'tan gayri herşeyi) giderir. Sühreverdî, Heyakilu'n-Nur'unda, şu niyazda bulunur "Ey Kayyûm! Bizi Nur ile destekle. Bizi Nur'da sabit kıl. Bizi Nur'da haşreyle (topla). En yüce gayemizi rızan kıl. En büyük maksadımız sana kavuşmak olsun!..."

Nurla ilgili bazı atasözü ve deyişler şöyledir: Her hangi bir şey, olay veya husus, bir insanın hoşuna gidince "gözüm gönlüm nurlandı" der. Çirkin yüzlü, pis, pasaklı görünüşlü, kötü huylular, "nursuz, pirsiz" veya "yüzünden nûr-ı İlâhî silinmiş" veyahut "yüzünden nur-ı İlâhî, kasap süngeriyle silinmiş" kişilerdir. Güzel, ve pırıl pırıl yüzlü kişiler, "yüzü nur gibi, nur yüzlü" olarak tanımlanmıştır.

Çok çok güzel işler için "nurun âlâ nur" denir. Sûfiler bir şey yenilir içilirken "Nur olsun" derler.

NUR BAHŞİYYE: Kübreviyye'nin kollarındandır. Kurucusu Muhammed Nurbahş (ö. 869/1 465)'tır.

NÛRİYYE: Bkz. Cerrahiyye.

NÛRİYYE: Ebûl-Hasan Ahmed b. Muhammed en-Nurî (ö. 295/907)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

NÛRİYYE: Nureddin Abdurrahmani'l-İsferayinî (ö. 639/1241) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu olup, Kübreviyye'nin kollarındandır.

NÛRİYYE: Nureddin Habibullah Hâdisi'ye dayandırılan, Rifaiyye'nin kollarından bir tasavvuf okulu.

NÛRİYYE: Rukniyye'nin kollarından bir tasavvuf okulu.

NÛRİYYE: Rafızî bir tasavvuf okulu.

NÛR-I MUHAMMEDİYYE: Arapça, Muhammedi (s) nur, Hz. Muhammed (s)'in nuru demektir. Buna Hakikat-ı Muhammediyye (s) de denir. Allah'ın yarattığı ilk şey Peygamber Efendimizin (s) nurudur. (Aclunî, Keşfu'l-Hafa, l., 265) Diğer bütün varlıklar, O'nun nurundan yaratılmıştır.

NÛR-I NÜBÜVVET: Arapça, peygamberlik nuru demektir. Hz. Peygamber (s)'in nuru, Allah'ın ilk olarak yarattığı nur olup, Hz. Âdem'den başlayarak, Hz. Muhammed (s)'e kadar intikal etti ve O'nda karar kıldı.

en-NURU'L-ÂZAMU'L-A'LÂ: Arapça, en ulvî, en muazzam nur anlamındadır. Bu, Allah'ın nurudur. Çünkü Allah'ın nurundan, daha büyüğü yoktur.

NÛRÛ'L-ENVAR: Arapça, ışıkların ışığı demektir. Allahu Teâla. Zira, nurların hepsi O'ndandır, herşeyi kuşattığı için kuşatıcı nurdur.

en-NÛRU'L-KAYYÛM: Arapça, Kayyum nuru demektir. Herşey bununla ayakta durur, varlığını sürdürür.

NURU'L-KULÛB: Arapça, kalplerin nuru demektir. Allah tarafından kulun kalbine atılan ve Hakk'ı bâtıldan ayırdetmeyi sağlayan nur.

en-NURU'L-MUKADDES: Arapça, Mukaddes nur demektir. Bütün noksan sıfatlardan uzak olan.

NURU'N-NEHAR: Arapça, gündüzün nuru demektir. Bu, bütün nurları örter, tıpkı güneşin yıldızları örttüğü gibi.

NUTUK: Arapça, konuşmak demektir. Şeyhin, hikmet dolu sözlerine, nutuk denir. Şeyhlerin, müridlerine yaptığı ahlâkî, edebî konuşmalara, söylediği şiirlere nutuk adı verilir. Nutuk ile nefes, hemen hemen aynı manada olmakla birlikte, ilki sadece okunmak, ikincisi de terennüm etmek içindir.

Rıza divanının tab'iyle revnak geldi af âka
Basıldı genç defter-i na'tü nutku İbn-i Neccâr'ın
Bursalı Şeyh Zâik

NUTKA MÜRÜVVET: Konuşma sırasında sözü kesilen, yahut konuşurken konuyla ilgili bir husus aklına gelen kişi, konuşma sırasında, unutacağı kanaatine varırsa, o hususu dile getirmek için "nutka mürüvvet erenler" veya "nutka mürüvvet" diyerek izin ister.

NUTKUN CANI VAR : Allah adamları boş laf konuşmaktan sakınırlar. Bu yüzden, sözleri boşuna değildir, bir anlamı ve ruhu vardır. Dervişler arasında, musibet veya felâketle ilgili bir söz söylenecek olursa, hemen "aman azizim!" Öyle konuşma, nutkun canı (ruhu) vardır; dediğin oluverir." diye karşılık verilirdi.

NUTUK HAKLAMAK : Mürşidin sözlerini tasdik etmek, uygulamaya koymak anlamında kullanılan bir ifadedir. Yani, şeyhin emrini tahakkuk mevkine koymak demektir.

Sırrını keşfetme, sakla,
Çıkarma ağzından bakla,
Şeyhinin nutkunu hakla,
Dervişlikte yol böyledir.
Lâ-edrî

NÜBÛVİYYE: Zanaat sahibi esnafların iştirak ettiği bir tasavvuf okulu olup Suriye'dedir.

NÜBÜVVE: Arapça şan, şeref, yücelik anlamındadır. Hakk'ın zatı isim, sıfat ve hükümlerinin bilinmesi için, İlâhî hakikatleri haber vermektir. İki çeşit nübüvvet vardır: 1- Tarif nübüvveti : Zat, sıfat ve isimlerin, Peygamberler tarafından tanıtılması. Bu bakımdan Peygamberin nübüvvetine, "ta'rif nübüvveti" denir. 2- Teşri nübüvveti : Birincidekilerle birlikte, ahkam ve edebin, hikmet öğreterek, siyaset uygulayarak, ahlâk ile tebliğ edilmesidir.

NÜCEBA: Arapça, asil, asalet sahibi anlamına gelen "necib" kelimesinin çoğuludur. Bunlar kırk kişidirler, insanların işlerini ıslah eder, yüklerini taşırlar. Bunlar, sadece halkın hukuku hususunda tasarruf eder (iş görür) ler. Bunlar fevkalâde merhamet duygularıyla dolu oldukları için, Allah'tan gelecek intikam oklarını, dua ve niyazlarıyla savarlar.

NÜKABA: Arapça, bir kavmin büyüğü, başkan, kabile reisi, vs. gibi anlamları ihtiva eder. "nakib" kelimesinin çoğuludur. Nukaba, el-Batın ismini gerçekleştirmiş veliler zümresidir. Sayıları üçyüz kişiden ibarettir, insanların içine yönelirler, oradaki gizlilikleri açığa çıkarırlar, yani iç hallere vâkıf olurlar. Ayakta zikir çeken Rifaî, Bedevî ve Sadî gibi tarikatlarda, sülûkunu tamamlamış dervişe, nakib adı verilir.

NÜSHA: Arapça, nüsha, bir başka kağıda aktarılan suret, yazı sureti, kopya gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Hastalıktan kurtulmak, hastalığa yakalanmamak, kurşun işlememek üzere, özel şifrelerle yazılan manevî vasıtalara nüsha (veya muska) denir. Bunlar, ince ve uzun bir kağıda, çok ince bir kalemle, gülsuyu, zağferan gibi şeylerle yazılıp, üçgen şekilde katlanıp, üzerine yedi kat muşamba sarılır, teneke veya gümüş mahfazalara konularak boyunda taşınır. Bunlara "hamayil" de denir. Buna benzer, vefk denilen bir tür muska

yazım tarzları da mevcuttur.

Padişahım sanma kim urmaz nişanını kurşunun
Mâhi çak eyler felekde girse mihrin koynuna
Satvet-i şahaneden bî-çare testi havfidüb
Belki kurşun işlemez bir nüsha takmış boynuna.
Lâ-edrî

NÜSHA-İ KÜBRA: Arapça, büyük nüsha demektir. Âlem yani şu bütün kainat, "Nüsha-i Kübrâ"dır. Mevlevî tekkelerinde, Nüsha-i Kübra diye yazılı uzun bir kağıt verilirdi. Bu Nüsha, Sikke-i Mevlana şeklindedir bir gümüş veya altın mahfazaya konarak, o şekilde boyuna takılırdı.

NÜSHA-İ SUGRA: Arapça, küçük nüsha demektir, insan nüsha-i suğradır. Mevlevî tekkelerinde, yazılan bir nüsha çeşidi de, nüsha-i suğra idi. Bu, gümüş veya altından mamul, Sikke-i Mevlânâ denilen bir mahfazaya konup, boyuna asılır, orada taşınırdı.

NÜVVAB: Arapça, bir hususta birine vekâlet eden, temsilci, milletvekili vs. gibi anlamları içeren "nâib" kelimesinin çoğuludur. Bunlar, kutub makamındaki velilerin vekilleridir. İmam'ın naibi, imamdan başka bir kişi olup, imamın vekili (naib) idi. Evliyaların çoğu kutub, imâmân, evtâd ve nüvvâbı bilmezler.

O - Ö

O : Üçüncü şahıs zamiri. Arapça karşılığı Hüve: veya Hû: Allah.

OCAK-I BEKTAŞİYAN: Türkçe, Bektaşîler Ocağı demektir. Yeniçeri Ocağına bu ad verilir. Yeniçeri ocağı, Hacı Bektâş-ı Velî'ye bağlı sayıldığı için, bu tâbir meydana gelmiştir. Ancak Yeniçeri ordusunun kuruluşunda, Hacı Bektâş-ı Velî bizzat bulunamamıştır. Zira O'nun ölümü ile bu ocağın kuruluşu arasında, bir asır civarında bir zaman boşluğu vardır. Öyle zannediyoruz ki, Hacı Bektaş'ın halifelerinin Osmanlı Devletinin kuruluşunda, aktif roller üstlenmesi, ikisi arasında münasebet kurulmasına sebebiyet vermiştir.

OCAK-OCAKZÂDE: Türkçe-Farsça. Ocak oğlu demektir. Ocak; içinde odun, kömür yakılan, dumanı üstteki bacadan çıkan özel ateş yakma yerine denir. Mecazi olarak, kuruluş boy-soy, kök, dirlik, düzenlik manalarına gelir. Bu, aynı zamanda bir Bektaşî tabiridir. Bektaşî tekkelerinde, meydân odalarında, kıblenin olduğu yerdeki ocak. Ocak bulunmayan meydandaki köşenin biri, ocak haline getirilirdi. Ocağın bir tarafında Seyyid Ali Sultan Postu, öbür tarafında Horasan Postu bulunurdu. Bu konudaki bazı deyimler şu şekildedir :

Ocağın yansın : Bu hem hayır dua, hem de bedduadır.

Ocağı yıkılsın, ocağı sönsün : Nesli kesilsin, soyu sona ersin, demektir.

Allah ocağını söndürmesin, ocağın şen olsun : Allah neslini devam ettirsin, huzurun geçimin iyi olsun anlamına gelir.

Ocak : Herhangi bir hastalığa okumaya izinli olan ve bunu babadan oğula geçirerek ve bu şekilde nesiller boyu devam ettiren kişiler hakkında, ocak tabiri kullanılır. Meselâ, sıtma ocağı, baş ocağı, dolama ocağı, sarılık ocağı vs. gibi. Bu ocaklar, genellikle kırsal kesimde ve özellikle Kadirî, tasavvuf okullarında yaygındır.

Alevilerde, dede denen mürşidin, seyyid yani Hz. Peygamber (s) in soyundan gelmesi şarttır. Onlara göre Sarı Saltuk, Pir Sultan,Dede Kargın, Aguçen (ağu yani zehir içen), Karadonlu Can Baba, Kızıl Deli, Seyyid Baba, Şeyh Samut, Şeyh Çoban gibi Bektaşî an'anesine girmiş kişiler, seyyiddirler. Bunların soylarından gelen dedeler de, o ocaktandır. Bundan dolayı dedelere ocakzâde denir. Alevîler bölük bölük, babadan oğula, bu ocaklardan birinin talibi sayılırlar. Bu ocaklardan birine mensub olanlar da, bir başka ocağı pîr tanırlar. Dede, kış mevsiminde, dervişlerinin bulunduğu köylere gidip, onların sorgu-görgülerini icra eder, gençlerini musâhib kavline sokar.

Mekân etti nân-hânenin bucağın,
Bulutlara atar, tutar nacağın,

Hem uyaran pîrimizin ocağın,
Mürsel Dede oğlu Sultan Balı'dır.
Kazak Abdal

Burada "ocak uyarmak", deyimi, yolu erkânı yenilemek, diriltmek manasınadır.

OKÇULAR ŞEYHİ: Okçular tekkesinin umumî nâzın veya başı anlamına kullanılır. Tekke, Okmeydanı'nda olduğu için, bunun yerine Şeyhu'l-Meydân da kullanılır. Ancak bu unvan, daha önceleri, rikâb-ı hümayun atçıbaşısı için kullanılırdı. Sonradan atçıbaşılık kalkınca, bu görev, menzil sahipleri arasından seçilenlere verilmiştir.

OKÇULAR TEKKESİ: Şimdiki tâbirle okçuluk klübü. Tekke, okçuların ok tâlimi yaptıkları Okmeydanı'nda idi. Tekkenin geniş salonuna "semâhâne"denirdi. Okçular tekkesi, 6 Mayıs'ta yani Hıdırellez günü açılır, altı ay boyunca Pazartesi ve Perşembe günleri tâlim yapılırdı. Tekkede şeyhu'l-meydan ve havacılar denen, bugün hakem diyebileceğimiz mahiyette kişiler bulunurdu, idman yapanları, menzil ihtiyarı, mütevelli veya korucu adı taşıyan görevliler sınavdan geçirir, başarılı olanların adı, taşa kazılırdı. Şairler bunlar için şiir yazar, başarılı olanlara para mükafatı da verilirdi. Muallim Cevdet'in kaydettiğine göre, okçuların kendilerine göre adab ve erkânı vardı. Meselâ okçular, abdestsiz ok atmazlar, pirlerine saygı gösterirlerdi. Tekke altı ay açık, altı ay kapalı kalırdı. Tasavvufun sportif alandaki etkinliğini göstermesi açısından, bu tekkelerin başlıbaşına ilmî çalışmalara konu olması, kültür tarihimiz açısından büyük önem arzedecektir. Okçuluk ruhsatı, bu tekkenin şeyhince verilirdi. Tekkeye gelen okçular abdest alır, namaz kılarlar ve kat'iyyen abdestsiz ok atmazlardı. Tekke âdâb ve erkânında kusur işleyenleri, şeyh efendi "bizimle oturma" diyerek kovardı.

OK YAYDAN ÇIKTI BİR KERE : Başına kötü hal gelen biri için, sehm-ı kaza (kaza oku] nun artık yayından çıktığını belirtmek üzere kullanılan bir deyim. Artık bundan sonra, sabır gerekir, yapacak bir şey kalmamıştır.

ONBİR TARİKATIN TAVLASINDAN BOŞANAN, BİZİM TAVLAMIZDA KARAR EDER : Bektaşîler, tarikatları oniki olarak kabul ederler. Diğerleri bu oniki tarikatın şu'beleridir. Onlara göre, hakiki tarikat, Bektaşîliktir. Bir kimse Bektaşîliğe girmedikçe hakikata ulaşamaz. Diğer tarikatlar bu konuda yetersizdir. Bu bakımdan, onlara göre, onbir tarikat ehli sonunda Bektaşî olabilir ama bir Bektaşî başka bir tarikata giremez, buna lüzum yoktur. At ahırına tavla denir. Bektaşîler bu sözle, kendileri de dahil olmak üzere bütün tarikatlari ahıra (lavla), müridleri de terbiye edilmek üzere tavlaya girmiş atlara benzetirler. Ancak bu benzetişin ince tasavvuf edebinden uzak olduğu açıktır. Meselâ onlar, sevdiği kimselere, "pezevenk" derler.

ONDÖRT MASUM : imâmiyye'ye göre, Hz. Muhammed (s), Hz. Fâtıma (r) ve oniki imam ma'sûmdurlar, yani küçük büyük her günahtan, yanılmak ve kötülük yapmaktan münezzehtirler. Bu sebeple bunlara Ondört Masum derler. Bu şüphesiz, İslam inancına taban tabana ters düşen bir husustur. Zira, Peygamberlerden başka kimse ma'sum değildir. Bu ifade, ergenlik çağına gelmemiş, akil-baliğ olmamış, üzerine şer'î yükümlülük düşmeyen küçükler için de, kullanılır. Oniki imamın ergenlik çağına gelmeden şehid edilen ondört evlâdına, masum denilmekle birlikte, Gölpınarh'nın da ifâde ettiği gibi, bu ondört masum çocuğun, ütopik kişilerden oluştuğu gerçektir. Bunun insandaki acındırma mekanizmasıyla yakından ilgisi bulunduğunu zannediyoruz. Ancak, gülbanklerde ve nefeslerde, bu ondört masumdan bahisler vardır.

ONBEŞLER : Onbeş kişiden oluşan ricalu'l-gaybe denir. Bunlar, mü'min kâfir ayırımı yapmadan, herkese şefkat ve merhametle davranırlar.

ONLAR : Ricalü'l-gaybden on kişi. Bunlar huşu halinde, sessiz,yavaş konuşan kişilerdir. Vakar ve sekinetle yürürler, laf atanlara "selâm size" derler. Fakat gerekli hale gelirse, kendilerine tasallut edenleri, def etmekte bir sakınca görmezler.

ONSEKİZLER : Ricalü'l-gaybden onsekiz kişi. Allah ne emretmişse, onu yerine getirirler, gerektiğinde kendilerinde keramet zuhur eder.

ONİKİ HİZMET : Alevîlerin cem ayinlerindeki oniki hizmet. Bu hizmetlere bakanların adları şöyleydi: 1- Mürşid, 2- Pîr, 3- Halife, 4- Çerağcı, 5- Zâkir, 6- Gözcü, (ikiye ayrılır: Dışarı Gözcüsü, İçeri Gözcüsü) 7- Tarîkçi, 8- Cemiyetbaşı, 9- Saka (Sucu), 10- Nakîb, 11-Ferraş (Süpürgeci), 12- Hadim (Hizmetçi).

ONİKİ İMAM : Bkz. Düvazde imam. ONSEKİZ BİN ÂLEM : Çeşitli boyutlarıyla birlikte, bütün bir kainata onsekizbin âlem denmiştir. Âlemin onsekizbin sayısına ulaştırılması şu şekilde açıklanır : "Bu, dokuz felekle

beraber kürre-i hava, kürre-i mâ, küre-i türâb, küre-i nâr, yani anasır-ı erbaa, Cemâd, hayvan, nebat yani mevâlid-i selâse, insan ve insan-ı kamil; onsekiz olur ki, zuhur itibariyle herbiri bin sayılırsa onsekiz bin olur." Bu kozmolojik telakkiye, göre, bütün bir varlık âlemi onsekiz temele dayandırılmaktadır ki onlar da şunlardır.

a) Dokuz felek = 9
b) Hava küresi = 1
c) Su küresi = 1
d) Ateş küresi = 1
e) Toprak küresi = 1
f) Cansızlar = 1
g) Bitkiler = 1
h) Hayvanlar = 1
i) insan = 1
j) insan-ı Kâmil = 1
---------- 18

Bu onsekiz temel, 18.000 olacak çeşitlilikle ortaya çıkar. Âlemler boyut farklılığıyla çeşitlenir. Mesela, Amerika'da NASA merkezinde, uzaya araç veya uydu gönderme konusu gündeme gelince, üç boyutlu dünyaya ait matematik işlemlerinin yetersizliği ortaya çıkıyor, deniliyor. Uzaya araç göndermek için, bu açmazın giderilmesi gerekir... İşte bunun için 26'ncı boyutlu bir alana ait astro-matematik gündeme geliyor, problemi çözüyor ve uzaya, bu sayede araç gönderilebiliyor. Sırf bu olay, yaşadığımız âlemin ötesinde, zihinsel planda bile olsa, bir takım varlık boyutlarının bulunduğu gerçeğini dile getirir. On sekiz bin âlemin ne olduğunu anlamak istiyorsak, bu açıdan, yani, günümüz modern astro-fizik, astro-matematik, astro-geometrik hesaplarından yola çıkmamız gerektiğine inanıyoruz. Ancak yine de kabul etmek gerekir ki, on sekiz bin âlemin ne olduğu hususu, hâlâ, problem olma özelliğini korumaya devam edecektir.

ORDU ŞEYHİ :Askerleri cihada teşvik ve ordunun zafere ulaşmasına dua için çaba gösterenler. Fatih, İstanbul'un fethinde, ağzı dualı Akşemseddin gibi kutsal gönüllü velilere davette bulunmuş, onlar da, bu görevi seve seve yapmışlardı. İşte bu âdet, Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

ÖLMEDEN ÖNCE ÖLMEK : Kalpte, Allah'tan gayri bütün istekleri yok etmek. Bu, isteğe bağlı ölümdür, mecburî ölüm (son nefesle ölüm) değildir. Bu şekilde, kendi iradesiyle ölenler, manâ âleminde yeni bir yaşantıya kavuşurlar. Ab-ı hayat denilen ölümsüzlük suyu da işte budur.

ÖP EŞİĞİ ÇIK DIŞARI : İstenilmeyen yerde durmamak gerektiğini, öğütleyen bir söz. Sufiler, mücadele ve münakaşadan son derece kaçınırlar, onun için, böyle bir durumla karşılaşınca eşiği öpüp, niyaz ederek çıkarlar.

P

PABUÇ: Farsça, ayağa giyilen şey demektir, Pâ : Ayak, Pûş: Giymek manasına gelir. Tasavvuf âdabına göre, misafirin ayakkabıları dışarı doğru çevrilmez. Bunun sebebi, misafirin giderken, sırtını ev sahibine dönme zorunda kalmasıdır. Bu şekilde misafir, arkasını dönmeden ayakkabısını giyer ve o şekilde de kapıdan çıkar. Buradaki ince espiri, insanın insana saygılı olmasıdır. Yine, bir misafirin ayakkabılarının dışa çevrilmesi, onun bir daha gelmesini istememe anlamına gelir. Suçluların ayakkabılarının burnu dışarı çevrilerek, ona bir daha gelmemesi mesajı tasavvuf adabında bu şekilde iletilir. Bu duruma "seyyah vermek" veya "papuç çevirmek" denir. Bu deyim, halk arasında "pabucunu eline verdiler" şeklinde kullanılır.

PABUCU DAMA ATILMAK : Eskiden esnaflar, fütüvvet teşkilâtı bünyesinde bir tarikat şeyhine bağlı idiler. Esnaftan biri, fütüvvet terbiye ve âdabına aykırı bir davranış sergilerse (meselâ, bağlı olduğu loncaya aidatını ödemezse, hile yaparsa, ahlâksız bir iş yaparsa) dükkanının önünde, fütüvvet erenlerinin, şeyhinin ve ahî babanın huzurunda, ayakkabıları çıkarılarak niyaz durumunda muhakeme edilir. Suçlu olduğu sonucuna varılırsa, pabuçları dükkanın damına atılır. Dükkanı belirli bir zaman için veya sürekli olarak kapatılır, ticaret ve san'attan men edilirdi. Pabucu dama atıldı, artık işi bitti manasına gelir.

PALHENG: Farsça, av veya suçlu kişinin bağlandığı kemende, ipe derler. Dizgin anlamına da gelir. Kalenderi ve Bektaşîlerde, bele kuşatılan kemerin biraz sol tarafına bağlanan, yaklaşık el büyüklüğündeki taşa denir. Bu taş, onu bağlayanı dizginleyip, nefsine galip geldiğine işaret eder. Palheng, genellikle, balımtaşı denen balgamî taştan yapılır. On iki imama işaret olarak, on iki köşelidir. Pirinç veya gümüşten bir mahfaza, bu taşı arkadan tutar. Yine, arkadaki bir halkadan geçen kuşakla, beldeki kemerin üstüne ve göbeğin sol tarafına gelmek üzere kuşanılır. Adının palheng olup olmadığını bilmediğimiz siyah bir taşı, Hacı Bayram Velî'nin, açlık riyazetlerinde, Hz. Peygamber (s)'i taklid etmek üzere karnına iple bağladığı bilinmektedir. Hüseyin Vassaf, Sefîne'sinde, 1910'lu yıllardaki, Ankara'ya yaptığı bir yolculukta, Hacı Bayram'ın türbesini ziyaret ettiğini ve orada bu taşı gördüğünü yazar. Şimdi bu taş Ankara'da Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir. Yunus Emre'nin şiirlerinde geçtiğine göre, onüçüncü yüzyıllarda palhengin bir tarikat cihazı olarak kullanıldığı söylenebilir:
Yunus, imdi tevbeye gel. Can sendeyken eyle amel. Aşk ile gel kuşanıgör, Bu dervişlik pâlhengini.

PÂY-I MÂCÂN: Mevlevîler bu tâbiri "ayakkabılık" anlamında deyimleştirmişlerdir. Tasavvufî edebe aykırı hareket eden bir derviş, ayakkabılıkta sağ kulağı sol elinde, sol kulağı sağ elinde olarak tek ayak üzerinde bir süre durma cezasına çarptırılırdı. Bu cezaya pây-ı mâcân denir.

PAZAR: insanların alış veriş yapmak üzere toplandığı yerler, Farsça bâzâr denir. "B" harfi Türkçe kullanımda, "P" harfine dönüşmüştür, ilahî nurların ortaya çıktığı yer. Kesret ve tefrika mertebesi. Bu terim aşk pazarı ve melâmet pazarı şeklinde de kullanılır. Birincisi, Allah aşkına düşen kişiyi, ikincisi de çile ve belâları ifâde eder.

PAZARCI MAŞASI : Mevlevî terimlerindendir. Pazarcı beline demir takıp, tekkenin levazımını tedarik için pazara giderdi. Pazarcının beline takdığı demire pazarcı maşası denir. Pazar esnafı, bu demiri görünce, pazarcıya vereceği, satacağı malda indirim yapardı.

PENÇE-İ ÂL-İ ABA: Aba ailesinin pençesi anlamına Farsça-Arapça bir tamlama. Hz. Muhammed (s), Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fâtıma'nın adlarının, el pençesi şeklinde yazılıp kazındığı levhalara denir.

PEND: Farsça, öğüt, nasihat anlamında bir kelime. Hz. Peygamber (s)'in "Din nasihattir" hadisi, tasavvufta, motive edici bir düstûrdur. Nitekim, tasavvufî sohbetin hedeflerinden biri ve en önemlisi nasihat içerikli olmasıdır. Bu konuda "Pendnâme" adlı eserler verilmiştir. Seyyid Ali Hemedânî ve Feridüddin Attar'ın "Pendnâme"leri bu meyânda zikrolunabilir.

Ey birader dinle pendim, varsa malın sakla tek
Düşmanına kalsın kalırsa, dosta muhtaç olma tek.
La edrî

PERİ: Farsça, uçmak anlamına gelen "perîden" mastarından türetilmiş, ism-i fail olup, uçan demektir. Cinlerden güzel olan ve zarar vermeyenlere, peri denilir. Güzel yüzlü olan kişilere, peri yüzlü tâbiri kullanılır. Peripeyker, peri evladı, perirû kelimeleri de aynı anlamı taşırlar. Türkçemizde kullanılan "perisi hoşlanmamak" tâbiri, ruhen uyuşmamayı ve sevmemeyi ifâde eden olumsuz bir anlama sahiptir.

PERDE: Farsça, örtü demektir. Allah ve insan arasında yetmiş bin perde bulunduğunu bildiren bir hadis-i şerif vardır. (Müslim, İman, 293). Bu perdelerden bir kısmı zulmanî, bir kısmı da nuranîdir. Mal, mülk, menfaat, dünya sevgisi, şehvet, zulmanî; Allah'a ait tecelliler ise nurânî perdedir. Tasavvufî sülük ve vuslat yolunda, bu perdelerin kaldırılması gerekir.

PEŞTEMAL: Farsça, belden aşağı sarılarak giyilen havlu veya bezden mamul giysiye denir. Fütüvvet erbabının simgesi durumunda bulunan peştemal kuşanmak, çıraklıktan ustalığa yükselenlere uygulanan bir törenin adıdır. Bu törende ahî lideri, işinde ustalaşmış san'atkâra, peştemal kuşatır. Sonra, san'atının durumuna göre, kendisine terazî, makas, ustura gibi edevattan birini verirdi. Tören, esnaf topluluğunun huzurunda yapılırdı.

PERİŞANİ-PERİŞAN-PERİŞANLIK : Farsça, dağınıklık, zavallılık, mahzunluk vb. gibi anlamları olan bir kelimedir. Tasavvuf? açıdan, cem' âleminin zıddı olan tefrika âlemine denir.

Perişân-hâlin oldum, sormadın hâl-ı perişanım.
Canımdan derde düştüm, kılmadan tedbîr-i dermanım.
Fuzûlî

PEYMANÇE: Farsça, ufak söz verme, ahitçik anlamına geldiği gibi, pay-ı mâcân'dan bozma bir kelime de olabilir. O takdirde pabuçluk, ayakkabılık manalarına gelir. Adâb ve erkân açısından ufak kusur işleyen dervişlere, ayakkabılıkta bir miktar, tek ayak üzerinde, ve çaprazlama iki elle iki kulağı tutma şeklinde uygulanan cezaya, peymançe denir. (Ayr. bkz. Pây-ı Mâcân) Gölpmarlı'nm incelemesine göre, bu ceza sonraları kalkmış olup, hizmeti bitiren derviş, niyaz vaziyetinde ayakkabılıkta durarak, hizmetinin "haklı, hayırlısını" diler. (Ayr. bkz. : Ayak mühürlemek ve Hak)

PEZEVENK: Farsça, "pejvend"den bozma bir kelime olup, kadın tüccarlığı yapan, fuhuş pazarlamacıları için kullanılan bir tâbirdir. Bu münasebetle, özellikle, tasavvuf ehli yol göstericiler, rehberlik yapanlar için bu tâbir kullanılmıştır. Hattâ medih olmak üzere "koca pezevenk" tâbiri de kullanılır.

PİR : Farsça, ihtiyar, yaşlı kimselere pîr denir. Tasavvuf liderine de pîr adı verilmiştir. Bu kelime üstad, mütehassıs gibi anlamları da ihtiva eder: "O, bu işin pîridir" gibi. Büyük adamlar için kullanıldığı da olmuştur. Eskiden tarikat kurucusu şeyhlere de, pîr denirdi.

Heb muftekiriz himmet-i kudsiyye-i pire,
Emrazına ruhun nigeh-i lütfü şifâdır.
Tokadîzâde Şekib

Vur pençe-i Ali'deki şemşîr aşkına,
Gülbangı asmanı tutan pîr aşkına.
Yahya Kemal Bayatlı

Bu kelimenin çeşitli tâbirlerde kullanıldığını görüyoruz:
Pîr aşkına: Faydasız, boş yere anlamına gelir. Bu, yemin için de kullanılır.

Yutulur herze mi pîr aşkına mahrûmiyyet,
Çekdi yıllarca, fakat, çekmiyor artık millet.
Mehmet Akif Ersoy

Pîr-i tarikat: Bir tasavvuf okulunun ilk kurucusu.
Pîr-i sânî: Bir tasavvuf okulunda ihya veya tecdîd yapan kişiye, ikinci pîr denir. Halvetîlerin pîr-i sânisi, Yahya Şirvânî iken, Kadirîlerinki Eşrefoğlu Rumî olmuştur.
Pîr evi: Hacı Bektaş'taki ana dergâh.
Pîr-i fanî: Erzel-i ömrü yaşayan, çok yaşlı kimse.
Pîr-i mugan: Farsça, baş keşiş demektir. Kamil mürşid veya kutb-ı âlem yerinde kullanılan bir tâbirdir. Meyhaneci anlamına da gelen bu kelime, aşk şarabı sunan, Allah sevgisini insanlara öğretmeye çalışan mürşidler için de, kullanılmıştır.
Pîr ol: Aşkolsun, bravo, aferin anlamında bir ifade.
Pîr postu: Bektaşîlerde, meydanda bulunan bir makam. Burada yere serili bir post bulunurdu.
Pîr ü pak: Tertemiz.
Pîr-perverde: Allah tarafından yetiştirilene Hüda-perverde (uveysî), şeyh tarafından yetiştirilene de pîr-perverde denir.
Pîr yoluna gitmek: Boşa ölmek demektir.

PÎR-HACAT: Abdullah Ensârî'ye (ö. 481/1089) dayandırılan bir tasavvuf okulu.

PİRİNÇ MEYDANI : Mevlevi tâbiri. Büyük dergahta, dervişlerin topluca pirinç ayıkladıkları yere denir.

PİR POSTU : Bektaşî tâbiridir. Meydanda bulunan çeşitli makamlardan biri. Burada da, niyaz olunurdu. Nasip alan yeni tâlib, rehberinin delaletiyle buraya geldiği zaman, rehber şöyle derdi: "Buna pir postu derler. Hazret-i Pir Efendimiz, bunu Horasan'dan getirip, buraya sermiştir. Meram ve maksadın her ne ise, iltica olup murada erişilecek makamdır."

PİŞ KADEM: Farsça-Arapça bir kelime olup ön adım demektir. Tekkelerde âyini idare eden naib için kullanılır bir tâbirdir. Bu vazifeyi gören derviş, şeyhin muavini sayılırdı. Mevlevîlerde, Çelebi Efendi'nin

yardımcısına, bu tâbir yerine "tarikatçı" tâbiri kullanılırdı.

POST : Farsça, hayvan derisi demektir. Tüylü hayvanların, özellikle koç, kurt vs. gibi hayvanların derisi tuzlanıp kurutulur, bu şekilde post yapılırdı. Şeyhlik makamına post denirdi. Birtakım postlar da, makam temsil ederdi. Post ile ilgili bazı tâbirler ve atasözleri vardır.

Postu kurtarmak : Ölümden kurtulmak, tehlikeden kurtulmak demektir.

Postu vermek veya kaptırmak : Tehlikeden kurtulamamak demektir.

Postu sermek : Bir yere oturup kalmayı, oradan ayrılmamayı ifade eder.

Post-nişîn : Posta oturan demektir ki, şeyhler için bu tâbir kullanılır.

Post duası : Mevlevîlerde, mukabele başlamadan evvel, şeyhin postunda iken okuduğu duadır. Mukabeleden sonra, Dua-gû (duacı) dedenin, şeyh huzurunda okuduğu Farsça duaya, "Post Duası" denir.

Post kavgası : Makam, mevki uğruna verilen kavgalara post kavgası denir.

Güvenme dostuna, saman doldurur postuna: Dost zannedilen bazı kişilerin zaman içinde düşman olabileceği düşünülerek, dostlukta itidalli davranmak, ifrata kaçmamak gerektiği, bu atasözüyle anlatılır.

Bir postum var, atarım, nerde olursa yatarım: Malı mülkü olmayan garip ve kimsesizlerin nerede olsa barınabileceklerini bildirir bir atasözü.

Bir post, bir dost bize yeter : Bir işin, bir de dostum var mı, tamam artık huzurlusun, bu yeter.

On derviş bir posta sığar, iki padişah bir ülkeye sığmaz : Maneviyat eğitimi görmüş kişilerde, makam ve mevki hırsının bulunmadığını anlatan bir atasözü.

Bektaşilikteki Post sayısı, oniki makamı temsil etmek üzere onikiydi: Baba postu, aşçı postu, ekmekçi postu, nakib postu, atacı postu, meydancı postu, türbedâr postu, kilerci postu, kahveci postu, kurbancı postu, ayakçı postu, mihman evi postu.

Postu sırtında gezer hayvanın
İlmi sadrında olur insanın
Sünbâlzâde Vehbi

Posta geçmek veya posta oturmak : Tekkeye şeyh olmak demektir.

Post kubbesi : Mevlevî tekkelerinde, şeyhin oturduğu yer.

Post nakibi : Tekkelerde, postu sermekle görevli dervişe denir.

Postu dürmek : Mevlevi tâbiri. Meydan-ı şerifte, Sultan Veled ile Ateşbâz-ı Veli makamı sayılan yerde, serili postun, gece yatılırken, hürmetsizlik olmaması için, durulup bükülmesini ifade eden bir tâbir.

PUHTEN: Farsça, pişmek demektir. Aşk ateşinde yanıp pişmeyi ifade eder.

Na-puhte : Ham, pişmemiş, çiğ

PUL: Farsça, para demektir. Kuruştan küçük paralara eskiden pul denirdi. Yedi defa tekrarlanan duaların sayısını bilmek için, bazı teşbihlerin, imamesinden itibaren yedinci tanesinden sonra, mercimek gibi yassı olarak konan işarete denirdi.

PÛR-İ ARABİ = Muhyiddin Arabî

PÛR-İ AZER = Hz. ibrahim (a)

PÛR-I HACER = Hz. ismail (a)

PÛR-I MERYEM = Hz. isa (a)

PÛŞİDE-İ BEYT-İ MUAZZAM: Farsça, Kabe örtüsü demektir.

R

RAB: Arapça, terbiye eden, doyuran, yetiştiren vs. gibi anlamları olan bir kelime. Zâtın, ruhî veya cismânî gayb varlıklarına olan nisbeti bakımından, Hakk'ın bir ismidir. Allah'ın Rab isminin, fonksiyon olarak işlerlik kazandığı her şey, merbûb dairesinde mütalaa edilir. Allah'ın zatî, rubûbî isimlerin menşeidir. er-Razzâk ve el-Hafîz gibi isimler böyledir. Rab ismi de, merbûbun varlığını gerektiren ve gerçekleştiren bir isimdir.

RABBANİ: Rabba mensub, Allah adamı anlamına Arapça bir kelime. Velilere, Rabbânî de denir. Yani, bu manada Rabbânî, Allah dostu, Allah'ı bilen, tanıyan ve ona amelen, fikren yakın olan kimse demektir. İlim ve dinde derinleşmiş, ilmini hayatına geçirmeye muvaffak olmuş kimselere de, Rabbânî adı verilir.

RABBU'L-ERBAB: Arapça, Rablerin Rabbi yani, terbiye edenlerin terbiye edicisi demektir. Rabbü'l-Erbâb, gayelerin gayesi ve bütün isimlerin menşei olan ilk belirlenme (ta'ayyun-i evvel) ve ism-i a'zam itibariyle, Hak'dır. Bütün istekler O'na yönelir. O, her hususu hâvîdir. Necm süresindeki (âyet: 42)

"Ve şüphesiz en son varış, Rabbinedir" ifadesiyle, bu hususa işaret vardır. Zira, Hz. Peygamber (s), ilk belirişin ortaya çıkış yeridir. O'na mahsus olan rubûbiyyet, en büyük rûbûbiyyettir.

Sedd-i reh olmadı sidre-i bezm-i melekût
Kıldı azm-i harem-i halvet-i Rabbü'l-erbâb
Fâzıl

RABITA : Arapça, bağlayan, rapteden demektir. Tasavvuf? olarak, müridin zihnî planda, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak mürşidiyle "beraberlik" halinde olmasını ifade eder. Ruhî terbiye için, bu mânâ beraberliğine ihtiyaç olduğu kaydedilir. Nakşibendîlikte rabıta önem arzetmekle birlikte, asıl değildir. Diğer tasavvuf okullarında da, ismen olmasa bile, mânâ olarak rabıta vardır. Râbıta'ya, sevgi anlamı da yüklenmiştir. Meselâ, sevgi rabıtası için şu tarif verilir: "Mürşidin şeyhini severek, yâd etmesi ve suretini zihninde canlandırmasıdır". Kalbî rabıta diye verilen bir tarif de şöyledir: "Müridin, kalben şeyhi ile beraber olmasıdır". Bu mânâ birliğinin, müridi şeyhinde fânî olmaya yani, onun hâli ile hallenmeye götürdüğü söylenir. Rabıta için sufiler "Sâdıklarla beraber olunuz" (Tevbe/119) âyetini baz olarak alırlar. Kişinin sevdiğiyle beraber olduğunu bildiren hadis-i şerifler, rabıtadaki muhabbet keyfiyetini açıklayıcı olarak düşünülmektedir. Şeyh Abdülhakim Arvasî (k), namaz esnasında rabıtanın sakıncalı olduğunu ve bu sebeple, namazda sadece Allah'a rabıta yapılması gerektiğini söyler. Rabıta, her şeyden önce, psikolojik muhtevasıyla insanî bir olaydır. Kundaktaki çocuğuna duyduğu aşırı sevginin, o çocuğun annesinin süt ve gıda ihtiyacını hafif bir göğüs sızısı ile hissettirmesi ve bu gibi örnekler çoğaltılarak, rabıtanın insanî, fıtrî ve tabiî bir olay olduğu hususu kolayca anlaşılabilir. Bir insanın öğretmenine, annesine, babasına, kardeşine, eşine, dinine, Kur'ân-ı Kerim'e ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a duyduğu sevgi, bir rabıtadır. Bu, insanın etrafını kuşatan âfâk (obje) ile derunî temasını ve yakınlaşmasını sağlayan önemli bir araçtır. Bu sevgi olmasa, varlığın devamı mümkün olmazdı. Rabıta, tasavvuf! planda, hiç bir mutasavvıf tarafından, insanın insanı tanrı edinmesi şeklinde açıklanmamış, ancak müridin şeyhine olan aşırı sevgisi, tasavvuf psikolojisi tatmamış kişiler tarafından, farklı biçimde yorumlanmıştır. Müridin şeyhine olan rabıtası, (özellikle Nakşî sülukunda) murakabe'ye kadardır. Ondan sonra, müridin sadece Allah'a rabıta yapması gerekir, o durumuyla yine şeyhine rabıtaya devam eden kişi, manevî açıdan gerilemeye duçar olur. Zira şeyhe rabıta yapma, nihai rabıta olan Allah'a rabıtanın bir ön hazırlayıcısı hüviyetindedir, ilki, yüzme eğitimini alan; ikincisi de, eğitimini tamamlamış, denizde bilfiil yüzen kişinin durumu ile mukayese edilir. Bu örnekte görüldüğü üzere, ikinci durum, birinciden daha ileridir, daha olgundur.

RACÜL-İ HASSA: Arapça, özel adam demektir. Manevî güç sahibi, özel kişiler için kullanılan bir ifâdedir. Hz. Adem'e ait bazı özellikleri taşıyan kimselere denir ve sayılarının üçyüz kişi olduğu kaydedilir.

RACÜL-İ KAMİL: Arapça, olgun insan demektir. Manevî güç sahibi bir grup veli. Hz. Nuh'un kalbi üzerine, her asırda kırk kişi yetişir. Ümmet-i Muhammed (s) 'den olmakla birlikte, diğer peygamberlerin manevî mirasına sahip bu kişiler hakkında, "Ümmetimden, Hz. Nuh'un kalbi üzere kırk kişi vardır" hadis-i şerifi kaydedilir.

RACÜL-RİCÂL: Arapça, erkek anlamında bir kelime. Allah'ın veliliğine layık olmuş kişiler ki, bu mânâda kadınlardan da recül olur. Bunlara "ticaret ve alışverişin, Allah'ı zikirden alıkoymadığı erkekler..." âyetiyle işaret edilmiştir (Nur/37).

İki türlü rical vardır :

1 Ricâl-i aded : Bunların sayıları bellidir.

1 tane kutub, 2 tane imamân, 4 tane veted, 7 tane bedel, büdelâ veya ebdâl, 12 tane nakib, nükebâ, 40 tane recebî, recebiyyun, 300 tane müctebâ.

2. Ricâlü'l-Merâtib : Sayıları belli değildir; bunlar, melâmiyyun, fukara, sufiler, âbidler, zâhidler, efrâd, ümenâ, kurrâ, ahbâb (verese, evliya)vb'dir. Otuzüç çeşit evliyanın varlığından bahsedilir.

RAĞBET: Arapça, isteme, arzulama demektir. Nefsin sevaba, kalbin hakikate, sırrın Hakk'a rağbet etmesine denir. Dünyaya veya âhirete duyulan meyle de rağbet denir.

RAHAT: Arapça, dinlenme manasınadır. Tasavvuf erbabına göre, bu dünya bir rahat yeri değildir: "La râhate lenâ fi'd-dünya". Ancak "dünya hayatına razı olup, rahat buldular" (Yunus/7) âyetindeki tipler için, burası, huzur yeridir. Aynı âyetin başında "Allah'a kavuşacaklarını ummayanlar..." ifadesiyle, bunların maddeci bir karaktere sahip olduğu belirtilmektedir.

RAH-I HAK: Hak yolu manasına Farsça-Arapça bir ifâde. Allah yolu, sırat-ı müstakim.

RAHMANİYYE: Halvetiliğin Kabil kolu. RAHMANİYYE: İsim ve sıfatların, hakikatlarıyla ortaya çıkışı. Rahmaniyye mertebesinde zuhur eden isim, er-Rahmân'dır.

RAHİB: Arapça, korkan demektir. Halktan ayrılan ve mâsivâdan sıyrılıp, kendisini sadece Allah'a adayan, çileci Hıristiyan din adamı. Bu hayatı yaşayanlar, evlenmezlerdi. İslam'da bu tür ruhbanlık hayatı yoktur.

RAHMANİYYUN: Rahman'a mensup olanlar anlamında, Arapça bir kelime. Veliler hiyerarşisindeki tabakalardan biri. Tasavvufa dair eserlerde, "her asırda, üç kişiden ibaret olan Rahmâniyyun, taşa sürtülen demirin çıkardığı ses gibi, gizliden sesler duyarlar. Bu sesten, Allah'ın muradını anlayarak, ona göre vazife yaparlar". Rahmâniyyun tabakası ebdâl-ı seb'a'ya benzetilirse de, bu doğru değildir.

RAHMAN-**RAHİM**: Arapça, çok acıyan demektir. Kemalâtın, mü'minlere mâ'rifet, tevhid vs. şeklinde feyz halinde gelip yerleşmesine, rahim denir. İlâhî hazrette kendisinden, varlığı ve mümkünlere ait kemalâtı doyuran şeyi indiren, toplu isimler bakımından, Hakk'a Rahman adı verilir.

RAHMET: Arapça, acımak demektir. Hz. Peygamber (s)'in, Delâil'de kaydedilen ikiyüz bir isminden biri, Allah'ın iki türlü acıması söz konusudur: 1. Rahman : Umumi acıma ki mü'min, kâfir herkesi içine alır, bu dünyada tecelli eder: 2 - Rahim : Ahirette ve sadece mü'minlere olan acıma. Özel rahmet.

RAHMET OKUMAK: Vefat eden mü'minlerin ardından, yapılan bir dua. Bu, övgü yerinde de kullanılır.

Edenler hâlimi idrâk, okurlar rıfk ile rahmet,
Olanlar zâir-i kabrim, dönerler müşfik u mahzun.
Abdülhak Hâmid

RAHMET OKUTMAK : Birinin zulüm veya kötülük yapma açısından diğerinden daha ağır olup, onu arattırması durumunda kullanılan bir tâbir.

Kâfir ol mertebe kıydı cana,
Rahmet okuttu Hülâgu Hân'a.
Enderunlu Fâzıl

er-RAHMETÜL'L-İMTİNANİYYE: Arapça, kıymetli bir şeyler ilgili olarak, ihsâni açıdan acımayı ifâde eden bir tamlama. Kaşânî bunu, "kulun kulluğunu yapmadan, Allah tarafından ihsana nail olmasıdır ki, bu genel bir rahmettir" diye tanımlar. Bu, Allah'ın Rahman ismiyle, tam anlamını bulur ve her şeyi kuşatmıştır.

er-RAHMETÜ'L-VÜCUDİYYE: Arapça, varlıkla ilgili, vücuda ait acımak anlamını ihtiva eder. Kaşânî bunu şöyle tarif eder : "A'raf suresinin 6 ve 56. âyetlerinde belirtildiği gibi, Allah'ın muhsin ve muttakilere (gerçek inananlara) vâdettiği rahmettir. Bu, imtinâni rahmete dahildir. Zira bu konudaki Allah'ın va'di, çalışmaya bağlıdır ve bu tam bir ihsandır."

RAİ: Arapça, çoban, riâyet eden, idare eden demektir. Kâş'ânî'ye göre rai, "âlemin düzenini korumayı gerektiren nizamın idare edilmesi konusunda sağlam siyâsî ilimleri tam olarak öğrenmiş kişidir."

RAK : Arapça, ince demektir. İnsan ruhu. Zira eşyanın bıraktığı aslî ve fıtrî iz orada bulunur.

RAKİB: Birbiriyle yarışma durumundaki kişilerin her birine, rakîb denir. Faîl vezninde Arapça bir kelime.

Sûfinin rakîbi dünya ve şeytândır.

RAKİKA: Arapça, incelik ve şeffaflığı ifade eden bir kelime. Ruhanî bir latife olup, Hak'tan kula ulaşan yardım gibi, iki şey arasındaki irtibatı sağlayan aracı bir latifedir. Allah'tan kula olan bu duruma nüzul (iniş) rakikası denir. Meselâ kulun, ilim, amel, güzel ahlâk ve yüce makamlarla, Allah'a yaklaşması, hep birer vesiledir. Kuldan Allah'a olan bu duruma, uruc (yükselme) veya yükselme rakikası veyahut da dönüş rakikası denir. Kalbleri yumuşatan eserlere, er-Rakâik veya Kitâbu'r-Rakâik adı verilir. Manevî eğitimle ilgili bilgiler de, aynı durumdadır. Abdullah İbn Mübarek'in Kitâbu'z-Zühd ve'r-Rakâik'i bu cümledendir.

RAMAZANİYYE: Ahmediyye-i Halvetiyye'nin kollarından biri. Kurucusu, Şeyh Ramazan el-Mahfî'dir.

RAN-REYN : Arapça, pas demektir. Cismanî karanlık pislikler ve nefsâni şekillerin istilâsı sonucu, kalp ve kudsî âlem arasına giren perdeye, rân veya reyn denir. Maddeden kaynaklanan karanlığın kiri ile kul, rububiyyet nurlarından perdelenir. Mutaffifin suresinin ondördüncü âyet-i kerimesinde, yaptıkları amellerin kötülüğü sebebiyle kulların kalplerinin paslandığı belirtilir. Bu perdeler üç tanedir: 1. Kafirlere mahsus perde: Tab' veya hatm, 2. Münafıklar için perde: Reyn veya kesve, 3. Mü'minler için perde: Sade ve ğışâve. Allah ile kul arasında, yetmiş bin nuranî ve zulmanî perde olduğu söylenir.

RASİH: Yerinde, sağlam ve sabit olarak duran anlamında Arapça bir kelime. Al-i İmrân suresinin baş taraflarında geçen, ilimde rüsuha erenlerden kasıt; ruhlarıyla gaybın gaybında, sırrın sırrında derinleşenlerdir. Bunlar, ilimde yükselenler ve daha da fazlasını bulmak üzere, ilim denizine dalanlardır. Böylece her kelime ve harfin altında yatan cevherler, onlara açılır. Kısaca, her ilimde olgunlaşan kişilere, râsihun denir.

RAŞİDİYYE: Ahmed b. Yusuf er-Raşidî (ö. 927/1521) tarafından kurulan ve Zerrûkıyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu.

RÂTİB: Arapça, maaş, aylık, güç bir yerde sabit durmayı ifâde eden bir kelime, ism-i fail. Ayderusiyye tarikatında bir vird ve zikir şekli. Ebced hesabıyla, kahve ve esma-i hüsnadan olan el-Kavî'nin edeb hesabıyla değeri 116 ettiği için, el-Kavî ismini 116 kere çekerler ve bu arada kahve de içerler. Râtib, kahve içilerek, yapılan bir tarikat âyinidir.

RAUFİYYE: Seyyid Ahmed Raûfî (ö. 1170/1756-7) tarafından kurulmuş, Ramazaniyye-i Halvetiyye'nin kollarından bir tasavvuf okulu.

RAVZA-İ MUTAHHARA: Temizlenmiş bahçe anlamında Arapça bir tamlama. Peygamberimizin kabrine denir. Buna Ravza-i Nebi de denir. Ravza, cennet anlamına da gelir.

REBÛBÎ: Arapça üvey evlat anlamına gelen bir kelime. Istılah olarak, Allah'a mensub, Allah'a ait demektir.

RECA: Arapça ummayı, ümit etmeyi ifade eden bir kelime. Allah'tan ümit kesmeme. "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz" (Zümer/53) âyetine göre, Allah'tan ümit kesmek büyük günahlardandır. Bu, kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden, rahatlık ve ferahlık duyma halidir. İnsanın geçmişle ilgili düşüncelerine zikir ; hâlle ilgili olanlara vecd, zevk, idrâk ; gelecekle ilgililere intizâr, tevekkül ; hoşa gitmeyen türden ise havf ve işrâk; hoşa giden türden ise recâ ve irtiyâh denir. Allah'ın lütfuna nail olma düşüncesi, recâ duygusunun doğmasına sebep olduğu gibi, tersi de havf duygusuna neden olur. Kul, ideal olarak bu iki duygu arasında bulunmalıdır. Recâ'nın, gelecekle ilgili olması, temenni ile aynı anlama gelmesini çağrıştırıyorsa da, ikisi arasında fark vardır: Temenni, oyalayıcıdır, sahibini çalışmaktan alıkoyar, recâ ise; bunun aksinedir. Bu yüzden temenni makbul değildir. "Şeytan, insanı ümniyye yani temennilerle oyalar." şeklindeki âyet (Hacc/2) bu hususu te'yid eder. Recâ, dünyalık istemekle yorumlandığı gibi, Allah'ın cemâlini müşahede etmeyi isteme, şeklinde de, düşünülmüştür. Tâatta güzellik, recâ'nın belirtisidir, denmiştir.

RECEBİYYUN: Recebe mensub olanlar anlamında Arapça bir kelime. Bir kısım Allah adamlarına recebîler denir. Bu zevatta, Receb ayında fevkalâde hâller zuhur eder ve sayıları kırktır. Bu zâtlar Receb ayının girmesiyle, vücutlarına bir ağırlık gelir, daha sonra bu yavaş yavaş kalkar, normal hale gelirler. Bu durum, Receb boyunda devam eder ve bu sıkıntı ile birlikte, bir takım tecellilere ve keşiflere mazhar olurlar.

REDA: Helak, fazlalık mânâsına Arapça bir kelime. Kâşânî bu tâbiri şöyle açıklar : Kulun, haksız yere Hakk'ın sıfatlarını izhâr etmesine, redâ denir. Bir kudsî hadiste Allah şöyle buyurur : "Kibriya benim ridâm,

azamet ise izârımdır. Bu konularda, benimle çekişenlerin belini kırarım" (İbn Mâce, Zühd, II, 1397). Kibir sıfatı Allah'a layık iken, onu sahiplenen yani kibirlenen kişileri, Allah sevmez.

REFREF: Kuşun kanatlarını yayarak hareket ettirmesine Arapça'da refref denilmekle birlikte, aynı kelime efsanevî bir kuşun özel ismidir. Hz. Peygamber (s)'i Miraç gecesi sidre-i müntehâ'ya götüren varlık. Refref-i A'lâ : Varlıklardan ve zatî emirlerden olan İlâhî makamdan ibarettir. Refref, aşk sembolüdür. Zira insanı Allah'a ulaştıran aşktır.

REHBER: Farsça, kılavuz, yol gösterici demektir. Mevlevîlerde rehber, tarikatçı (ser-tarik) iken, diğer tarikatlarda aşçıbaşıdır. El alacak kişiyi, şeyhin huzuruna götüren kişiye, rehber denir.

Rehbersiz yol alınmaz: Maneviyatta yol almak için, bir yol göstericinin gerekliliğini anlatır.

Sıdk ile bel bağladım ikrar verip erenlere,
Mürşidim oldu Muhammed, rehberimdir Murtaza.
Bektaşî İkrar tercemânı

REHBET: Arapça, korkma, kaygı anlamlarına gelir. Allah'tan korkma, kalpde Allah korkusu bulunması. Rehbet ile haşyet arasındaki fark; şudur: Rehbet sahibi çareyi kaçmakta bulur, haşyet sahibi çareyi Allah'a sığınmakta bulur. Zahirin rehbeti vaîd (tehdid)in gerçekleşmesi, bâtının rehbeti ilmin tersine dönmesidir. Rehbet, ma'rifetin şartıdır. Ve bu ehassü'l-havassa mahsustur.

REHHALİYYE: XVI. yüzyıl Fas tarikatlarından-dır.

REİS: Arapça, lider demektir. Nakşbendîlerin açıktan zikir yapan kollarının tekkelerinde ve ayakta zikir çeken diğer tarikatlarda, töreni idare edenlere reis denir. Zikir töreninin ahengi, sesin tiz veya bas tonda çıkması ve diğer şeklî unsurların armonik oluşu önemlidir. Bunu sağlayan reis, tıpkı bir orkestra şefi gibi töreni incelikle yönetir. Hareketlerin seslerle senkronik olması, zikirdeki manevî etkiyi artırıcı nitelikte görülür.

REMİL: Arapça, kum anlamına gelir. Bir takım nokta ve çizgilerle gaybı keşfetmekle uğraşan ilim dalı. Bu işi yapanlara remmâl denir. Remil denmesinin sebebi, eskiden bu işte kağıt yerine kum kullanılmış olmasıdır.

REMS-DEMS: Bu iki kelime Arapça'da gömmek anlamını taşır. Maddî şeylerin izinin, kalpten hiç bir belirti bırakmayacak şekilde silinmesine dems, iz bırakacak şekilde silinmesine de rems denir. Cüneyd-i Bağdadî, yaratıkları, yaratılmadan önceki halleriye görmeye, rems der. Cüneyd, bu şekilde remsin tevhide işaret ettiğini kaydeder.

REMZ-RUMUZ: Arapça, işaret etmek anlamına gelir. Edebiyatta, bir kelimenin yakın ve uzak olmak üzere farklı anlamları vardır. Bir kelimenin uzak anlamına remz denir.
Mutasavvıflar, kendi aralarında bir dil geliştirmiş ve bu dil ile birbirlerine hitâbetmişlerdir. Tasavvuftaki sırların yanlış anlaşılması, veya sırların faş edilmemesi için bunu gerekli görmüşlerdir. Özellikle şiirlerinde rumuzlu ifadeler kullanan sufiler, bu şekilde tasavvufî sırları ehli olmayanlardan uzak tutmuşlardır.

RENC: Farsça, sıkıntı meşakkat demektir. Gönlün istemediği bir hususun ortaya çıkmasına, renc denir.

RESLANİYYE: Şeyh Reslân b. Yakub b. Abdurrahmân b. Abdullah el-Câberî (ö. 695/1296) tarafından kurulmuş, Ukayliyye'nin kolu bir tasavvuf okulu.

RESM: Arapça bir şeyin izi, örf ve alâmet gibi manalara gelir. Ezelde nasıl cereyan etmişse ebedde de aynı şekilde cereyan eden nitelik. Zira mahlukat ve sıfatları, tamamen Allah'ın takdiriyledir.

RESM HIRKASI: Resm Arapça, iz, demektir. Mevlevîlerin giydiği bedeni geniş hırkaya, resm hırkası denir.

RESUL ŞÂHİYYE: Ondokuzuncu asırda, Gücerat (Hind)'ta kurumuş bir tasavvuf okulu.

REŞİDİYYE: Ondokuzuncu asırda Cezayir'de kurulmuş bir tasavvuf okulu.

RETK: Arapça, bitişik olmak demektir. Zuhur bulmamış Hazret-i Vahidiyye nisbetlerine ıtlak olunur. Bu, ağacın çekirdekte özet olarak bulunduğu gibi, zât-ı ehadiyyette tafsillerin gizlenmiş hakikatlar halinde özet

olarak bulunuşudur.

RIFK: Arapça, lutufla davranmak, birine yardım etmek vs. gibi anlamları olan bir kelime. Müridin hali rıfkdır. Sufiyye yoluna girenlerin yolu budur. Son dönem büyük sufilerinden Mahmud Sami Efendinin (k) dediği gibi, insanlara yumuşak muamele etmek, onlardan incinmemek, onları incitmemek, kalb-i selim alâmetidir.

RIZA: Arapça, razı olmak, memnun olmak demektir. Kalbin, hükmün akışı altında sükunet halinde bulunması. Dekkâk; rıza, belayı hissetmemektir, der. Genelde rıza, hüküm ve kazaya itirazda bulunmamayı ifade eder. Rızanın şartı, kaza (olay vuku bulduk) dan sonra olmasıdır. Eğer önce olursa, ona rıza'ya azmetmek denir. Muhsinlerin Allah'tan razı olması, kaza iledir. Ancak bazı durumlarda, kazaya rıza gerekmez. Mesela ortaya şekavet gibi bir kaza çıkarsa, buna razı olmak icabetmez, aksine razı olmamak boyun eğmemek gerekir. Şühedânın rızası, onların vusul isteği olmadan Allah'a olan sevgisidir. Sıddıkların rızası : Bunlar, sürekli terakki halinde oldukları için, onların ki, menzillerde, hazır olana rıza göstermekten ibarettir. Mukarrabinin rızası da, Hak'tan halka dönüş şeklindedir. Tasavvuf yoluna, rıza kapısı denmiştir. Mevlevîlerde, çile günleri ebced hesabına göre, "rıza" kelimesinin nümerik değerine uygun olarak binbir gündür. Kulun Allah'tan, Allanın kulundan razı olması "râzıye" ve "merzıyye" gibi tekâmülî iki nefs basamağını gösterir. Sufiyye yolu çok meşakkatlidir, demir leblebi çiğnemeye benzer, yenmesi zor bir lokma olduğu için, bu yola rıza lokması denmiştir. Rıza pazarı, tasavvufî yolda, herşeyin Allah'ın rızalığına bağlı olduğunu bildiren bir sözdür. Herşey rızaya bağlıdır; rızasız lokma yenmez. Irak tasavvuf okulu, rızayı hâl olarak görürken, Horasan tasavvuf çevresi makam şeklinde değerlendirmiştir.

Güzel aşık cevrimizi çekemezsin demedim mi?
Bu bir rıza lokmasıdır yiyemezsin demedim mi?
Pir Sultan Abdal

RIZAİYYE: Ebul-Hasan Ali b. Musa er-Rıza'ya dayandırılan bir tasavvuf okulu.

RİBAT: Arapça, bağ, bend, birşeyi bağlayacak ip vs. gibi anlamları ihtiva eden bir kelime. Eskiden hudut boylarında, devletin sınırlarını korumak, ölü araziyi diriltmek, emniyet sağlamak gibi görevleri ifa etmek üzere kurulan tekke ve zaviyelere ribât adı verilirdi. Bu tekkelerde oturan dervişlere de, murâbıt denirdi. Savaşçı niteliğe sahip bu dervişler, bir zamanlar Afrika'nın Kuzey'inde "Murabitun" devleti kurmuşlardı. Tasavvuf tarihi içerisinde, sufilerin kırk dolaylarında devlet tesis ettiği görülür. Ulemadan tasavvuf erbabı olduğu gibi, sanatkardan, tüccardan, devlet adamından olmak üzere, her kesimden çok miktarda gönül insanları dikkat çekmektedir. Murabıtlar, asker-sûfilerdendir.

RİCÂL-İ AYNİT-TAHAKKUM VE'Z-ZEVAİD: Evliya hiyerarşisinde bir yeri olan bu grub, ömürlerini dua, zili u zaruret, tevazu, meskenet ve recâ ile geçirirler. Yani dua erleridirler.

RİCÂL-İ İLÂHİYYE: Arapça, ilâhî erler, Rabbani erler, Allah adamları anlamlarına gelen bir tamlama. Manevî kuvvet sahibi veliler için kullanılır. Güçlü dualarıyla, ümmet-i Muhammed (s)'in yardımına koşarlar. Bunlar, Muhyiddin İbn Arabi Hazretlerinin de ifâde ettiği gibi kalpleri semavî, halleri ruhanî olduğu için, yeryüzünde bunların durumlarını bilip anlayacak, çok az insan vardır. Bunlar, sayısı dört olan "Evtad" a yardımcı olurlar, Bunlar kalb-i Muhammed (s), Kalb-i Şuayb (s), Kadem-i Salih (s) ve Meşreb-i Hud (s) üzere zuhur ederler. Bunlara âlem-i âlâda nezaret eden melekler sırasıyla şunlardır : Hz. Azrail (a), Hz. Cebrail (a), Hz. Mikâil (a) Hz. İsrafil (a).

RİCÂL-İ TAHTE'L-ESFEL: Arapça, esfel altı erler, demektir. Her asırda levh, kalem, arş, kürsi, yedi gök sayısınca toplam onbir kamil er. Bunların gıdaları nefes-i Rahmanî yani manevî hayat sebebi olan Rabbanî nefha (soluk) dır.

RİCÂLU'LLAH: Arapça, Allah adamları demektir. Bunlara gayb erleri veya gayb erenleri denir. Bu muhterem zevat, Rabbanî bir ağırbaşlılık ve huşu ile temayüz etmiş, Rahmanî tecelliler altında yenik düşmüş oldukları için, yüksek sesle konuşmazlar. Hakk'ın gayri, bunları; bunlar da, Hakk'ın gayrisini bilmezler. Allah'ın fayda sağlayan kelimelerini ve isimlerini kendilerinde topladıkları için, bunlardan şer'an istimdat caiz ve bu kelime ve isimlerle istiâze ise, nas ile sabittir. Aslında yardım ve koruma Allah'tandır; ancak Allah'ın yardımını celbetmek için vesilelere teşebbüs etmek, tevhide engel değildir. Bu tıpkı, dışta dış işlerde zamanın padişahları ve onlara yakın olan vekillerinin halkın ihtiyaçlarını gidermesine benzer.

Fazl u Hakk u himmet-i cünd-i Ricâlullah ile,
Ehl-i küfrü serteser kahr eylemektir niyyetim.
Fatih Sultan Mehmet

RİCÂLÜ'L-FETH: Arapça, feth erleri demektir. Günün her saati için tayin edilmiş, yirmi dört salih kul vardır. Ehlullahın kalplerine İlâhî sırlar, bunlar vasıtasıyla gönderilir. Her biri, bir yerde görevli olduğu için, bir araya gelip halka oluşturamazlar.

RİCÂLÜ'L-GAYB: Arapça, gayb erenleri demektir. Bkz. Ricâlullah ve Ricâl-i İlâhiyye.

RİCALÜ'L-MENNAN: Arapça kuvvet erleri demektir. Bunlar meczupları, veya deliler olarak tanınır. Her asırda sekiz meczuba bu ad verilir. Bunlar tasarruf gücüne sahiptirler, biiznillah. Büyükler, bu gibilere saygı göstermek gerektiğini, ancak ihtilattan, yakın münâsebetten kaçınılması icabettiğini söylerler.

RİCÂLÜ'L-KUVVE: Arapça, Mennan'ın erleri demektir. Veliler hiyerarşisi içinde onbeş kişilik erenler grubudur. Kendilerine yüz çevirenlere, yakınlık göstermek gibi, özgünlük arzeden şahsiyet yapısına sahiptirler.

RİDÂ: Arapça, örtü demektir. Hakk'ın sıfatlarının kulda ortaya çıkmasıdır.

RİFAİYYE: Seyyid Ahmed Rifaî (ö. 578/1182) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

RİH: Arapça, rüzgar, soluk demektir. Rahmanî soluk. Bu saba rüzgarı olarak bilinir.

RİND: Farsça, kayıtsız, laubali, akıllı, münkir vs. gibi özellikleri olan kişi anlamına gelir. Dışı melam, içi selim olan kişiye rind denir. Batı'da dünyaya önem vermeyen, Bohem tarzı hayat sürdürenlerle, rindler, arasında en önemli fark, rindlerin iç estetiğe önem vermeleri, kalblerini her türlü pislikten temizlemeyi hedef edinmeleridir. Batıda, Bohem, hayvan gibi yaşar, hayvan gibi ölür. Rind ise ölünce

"Ve serin serviler altında kalan kabrinde,
Her seher bir gül açar, her gece bir bülbül öter"
Y. Kemal Beyatlı

Hafız Şirazî, bütün şark âleminde, rindlerin timsali olarak görülür. Bu tipler, kalendermeşreb, ehl-i dil şeklinde tanınır. Ali Seydî'nin, Resimli Kamus-ı Osmani'sinde, rindler şu şekilde anlatılır!: "Evet rindlik, birçok kıymetleri bir araya toplayan bir mefhumlar manzumesi (topluluğu) halinde mürekkeb (bileşik) bir mâhiyet (özellik) taşır. Onda neler yok ki... Meyhanenin kadehiyle, tasavvufun kadehi, aşkın mecazisiyle hakikisi ; gönül adamlığı, iç doluluğu, dış aldırmayış, parayı istihkar (küçük ve değersiz görme), kıyafetinde gelişigüzellik, zühdün dışındaki suretiyle zahide çatıp, sadece güzel olana ve güzel şeye gönül bağlayarak, faniliği, ezelin "elesf'i ile, ebedin sonsuzluğunda avuttukları için, hayattan kâm almayı, akıl kârı bilmek ve rinde hepsinden daha yaklaşanı, ikbâle yukarıdan baktıkları için ikballeriyle böbürlenenlere kafa tutmanın zevkine ermeleri"... Rindler, şekilden kurtulmuş, öze ermiş kişilerdir.

Vaiz düşerdi meygedeye kordu mescidi,
Görse safa-yı meclis-i rindânemiz bizim
Nef'i

Kadr-i rindi anlasa zâhid reh-i meyhanede,
Hırka-i tecrid-i zühdü ona payendâr eder.
Nailî

RİYA: Arapça, gösteriş yapmak demektir. Amel işlerken Allah'tan başkası düşünülerek, ihlâsı terketmek. Kur'ân-ı Kerim'de, "Malını insanlara gösteriş yaparak infak eden gibi" (Bakara/264) âyeti ile bu hususa işaret olunur. Benzeri bir âyet de şudur: "İnsanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı az zikrederler" (Nisa/142).

RİSALE: Arapça, mektup demektir. Sûfiye taçlarına eklenen parçaya denir Siyah bezden yapılan ve eni beş santim olan risale, tacın ön kısmına sarılırdı.

RİYAZET: Arapça, terbiye ve ıslah etme, idman yapma, eğitme vs. gibi anlamlan olan bir kelime. Nefsi

eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmaya riyazet denir. Nefsi ibâdete alıştırmak üzere eğitmek de, riyazettir. Nefis cihadı bir ömür boyu sürer. Bu yüzden sufiler, tasavvufu "barışı olmayan savaş" olarak nitelemişlerdir. Üç türlü riyazet vardır.

1- Avam tabakasının riyazeti: ilimle ahlakı ihlasla ameli süsleyip, Hak ve halk ile olan muamelede hukuk, riayet etmek şeklindedir.

2- Havas tabakasının riyazeti :lçteki tefrikayı (ayrılıkları) kesmek, Hakk'a huzur-ı kalple ibâdet etmek, geçtiği makamlara iltifat etmeyi bırakıp yüksek makamlara çıkmak olarak ortaya çıkar.

3- Havassu'l-Havass'ın riyazeti : Şâhid ve meşhud ikiliğini bırakıp şuhudda fani olmak, yani cem'ul-cem mertebesine yükselmek. Edebin Riyazeti, nefsin tabi'atından kurtulmaktır. Talebin riyazeti, muradın sıhhatli olması, insanlarla sohbetten uzak olmak. Namaz ve oruca devam ve günahlardan korunmak, uyku kapısını kapamak da riyazetten sayılmıştır.

Abdülaziz Debbağ'a, Ebul-Hasan eş-Şazilî'nin Allah'a şükr, nimetlerle üns, kendiliğinden gelen ata (bağış, ihsan) larla, ferahlık şeklin de tanımlanan yolu ile, İmam-ı Gazâli'nin nefse, zorluklara katlanarak muhalefetle birlikte, riyazeti tercih yolu, arasındaki fark sorulduğunda, şu cevabı verdi : "Aslolan şükür yoludur. Zira enbiya ve asfiyanın kalpleri, bu hal üzereydi. Şükür Allah'ın kullarının, ubudiyette ihlasının her türlü hazlardan kurtulmasına, acizliğini tanıma ve Allah huzurunda kusurunu bilmenin üzerine kurulmuş olup, zamanla, insanın kalbini yüceliklere ulaştırır". Konuyla ilgili olarak Bkz. Erbain ve çile maddeleri.

Kocalıkta silinüp arpalığı nâçârdır.
Kaldı ıstabl-ı riyazette ne arpa ne saman.
Sabit

RUBUBİYYET: Arapça, terbiye edicilik, büyütücülük, Rablik, yaratıcılık vs. gibi anlamları olan bir kelime. Mevcudatı taleb eden isimler için gerekli mertebenin adıdır. Bu mertebenin altında, el-Alim, es-Semi, el-Basir, el-Kayyum, el-Mürid, el-Melik vb. gibi isimler bulunur. Rububiyyet arş'tı. Yani Rahman'ın, mevcudata doğru, kendinde ve kendisiyle ortaya çıktığı zuhur yeriydi. Rububiyyete mahsus iki tecelli vardır : Manevî, Sûrî. Manevî tecelli: Kemalat türlerinden olan tenzihi kanunların gerektirdiği şekilde, isim ve sıfatlarda zuhur tarzında cereyan eder. Sûrî tecellî de içerdiği noksanlıklarla birlikte, teşbihi yaratılış kanunlarının gerektirdiği tarzda mahlukatı üzerinde zuhur etmek şeklinde olur.

RUH: Arapça, ruh, nefs, Cebrail vs. gibi anlamları olan bir kelime. Kaşanî, bunu mücerred (soyut) insan latifesi olarak tanımlar, el-Bennacî ise ruhu, "histen daha latif bir cisim olup ona dokunulmaz, insanların büyük çoğunluğu onu anlamaz" diye tarif eder. Ibn Ata, Allah'ın, ruhu cesedlerden önce yarattığı kanaatindedir. Başka bir grup da, ruhu, yoğun bir alandan ortaya çıkmış bir latife olarak değerlendirir. el-Kahtabî ruh, Kün zilleti altına girmemiştir, zira diridir, diyerek, onun halk değil de emr âlemine ait olduğuna işaret etmek ister.

Ruh genelde üç noktada ele alınmıştır:

1- Hareketin temeli (ma bihi'l-hareke) : Maddenin mukabili, yani kuvvet. Madde veya kuvvet, madde veya ruh denildiği zaman bu anlaşılır. Bu, ruhun en genel manasıdır. Bu bakımdan ele alınırsa, elektrik başta olmak, üzere, harekete geçirici her kuvvet, bir tür ruh olarak değerlendirilebilir.

2- Hayatın temeli (Ma bihi'l-hayat) : Hayat gücü, geniş manasıyla bu hayat, bitkisel hayatı içine alır. Bu bakımdan, bütün bitkiler için, ruh tabiri kullanılması vakidir.

3- İdrak'ın temeli (Ma bihi'l-idrak) : Bu da, insanî hayatla sonuçlanan hayvanî hayattır. Bu ruh, bitkisel ruhtan da özeldir. Ruh bu tavrıyla en yüksek zirvesine ulaşmıştır. Bu ruha, ruh-ı insanî denmiştir, ilim irade, kelam, ta'akkul (akletmek), marifet, basit vicdan vs. gibi bütün şuur olayları, işte bu, ruh-ı insanîde ortaya çıkar. Ruh hakkında çok şeyler söylenmiş olmakla birlikte, o, az bir grub hâriç, küçük veya büyük kıyamete kadar bir varoluş sırrı şeklinde hayatiyetini sürdürecektir. Allah'tan üfürülen ruh, ölümle maddî bedenden ayrılır. Mevlanâ'nın dediği gibi, ruh, maddî bedene bir iple, boyun ve enseden bağlanmıştır. Azrail bu ipi kesince bedenin hayatiyeti sona erecek, ruh kendi aslına (Rabba), beden de kendi aslına (toprağa) dönecektir. Ruh ile ilgili bir dua, atasözü şeklinde söylenir : "Ruh-ı revanı şad ü handan olan": Yani ruhu ahirette mutlu sevinçli olsun. Kötü kişilerin ardından da, "ruh-ı revanı baldıran (zehir) ola" denir.

RUH-I A'ZAM: Arapça, en büyük ruh demektir. Rububiyyeti bakımından, ilâhî zat'ın zuhur yeri (mazharı) olan ruh-ı insanîden ibarettir. Onun künhünü, Allah'tan başkası bilemez. Ruh-ı Azam'a, akl-ı evvel, hakikat-ı Muhammediyye, nefs-i vahide, hakikat-ı esmaiyye gibi isimler de verilir. Allah'ın, kendi sureti üzere halkettiği ilk varlık (mevcut) budur. Bu, en büyük halifedir.

RUH-I EMİN: Arapça, güvenilir ruh demektir. Cebrail (a)

RUH-I İNSANÎ: Arapça, insana ait ruh demektir, insandaki ruh için kullanılır. Ruh-ı hayvanîye binmiş

olarak insanda mevcut olan latifedir, müdrik bir bilicidir, insanî ruh, emir âleminden inmiştir. Akıllar bunun mahiyetini bilmez.

RUHSAR: Farsça, yüz, İlâhî isim ve cemalin zuhuruna neden olan tecelli. Zuhuru-butunu kapsayan vahdet noktası.

RUHU'L-İLKA: Arapça, ilka eden, kavuşturan, getiren ruh anlamınadır. Terim olarak gönüllere gaybî bilgileri getiren ruhu, yani Cebrail'i ifade eder.

RUHU'LLAH: Arapça, Allah'ın ruhu demektir. Hz. İsa

RUKNİYY: Rukneddin Firdevsî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu olup, Kübreviyye'nin kollarındandır.

RÜKÛ: Arapça, eğilmek demektir. İlâhî tecellilerin varlığı altında, kevnî mevcudatın yok oluşunu görmeye işaret eder.

RUKYE-HAN: Arapça-Farsça. Rukye okuyan demektir. Efsuncu, üfürükçü, nefes eden, muskacı.

RUMİYYE: Şeyh İsmail Rumî (ö. 1041/1631) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okuludur. İsmailiyye olarak bilinir. Kadiriliğin kollarındandır.

RUM ERENLERİ : Bkz. Abdalân-ı Rum

RUSUMU'L-ULUM ve RUKUMU'L-ULUM: Arapça, ilimlerin resimleri demektir. Bu, insan şuurudur. Alîm, Semî, Basîr gibi, insanda ve Hak'da ortak olarak zuhur eden sıfatları sebebiyle, kendini bilen, Rabbini bilir.

RUŞENİYYE-İ HALVETİYYE: Şeyh Dede Ömer Ruşenî (ö. 892/1487) tarafından kurulmuş tasavvuf okulu olup Halvetiyye'nin kollarındandır.

RÜTBE-İ ESMA: Arapça, isimlerin rütbesi demektir. Esma-i İlâhiyye'nin mertebeleri.

RÜYA: Arapça, görmek demektir. Tasavvufta rüya üç türlüdür. İlâhî, melekî, şeytanî. Rüya tabiri, başlı başına bir maharettir. Görülen her rüya, görenin için: yansıtan bir aynadır. Meselâ.rüyada görülen her hayvan, görenin nefsinin hangi hayvanın sıfatını taşıdığını gösterir. Ancak rüya, sadece şeyhe veya tabir edene anlatılır. Uzman olmayana anlatılmaz. Asl olan rüyaya değer vermemektir. Ancak müridler, çoluk, çocuk hükmündedir, rüya vs. gibi fizik ötesi olaylara fazla önem verirler. Onların bu yönünü rötuş etmek veya ıslah etmek için "Rüyayı bırak, rü'yete bak" diye. tavsiyede bulunulur. Salih rüya, son derece az görülür. Ancak, ruhunu arındıran nefislerin, şeytani rüya görmesi nâdirdir. Şeytanî rüyalar, genellikle korkutucu şekilde zuhur eder, bazan tekrar ederek gözükür. Bu rüyalar tabir olunmaz, şerrinden Allah'a sığınılır.

RÜ'YET: Arapça, görmek demektir. Allah'ı görmeyi ifade eder. Hz. Ali (r) "görmediğim Allah'a ibâdet etmem"der. Bu, her yerde çeşitli şekillerde tecelli eden Allah'ı görmek demektir. Bu görüş, hayvanî gözle değil, kalp gözüyle olur.

S

SA'ADET: Arapça, mutluluk, bahtiyarlık anlamına gelen bir kelime. Zıddı şekavettir, bedbahtlıktır. İlâhî nimetlere, feyzlere ve tevfika ulaşmak ve bu şekilde dünyada ve ahirette yüksek makamlara ermek demektir. Allah'a kulluk, saadet; isyan ise, şekavettir. Allah'ın rızasına nail olmuş kişiye, sa'îd, aksi durumdakine de şakî denir.

SA'AK: Yıldırım düşmesi, şiddetli gürlemek, bayılıp kendinden geçmek ve helak olmak gibi çeşitli anlamları

olan Arapça bir kelimedir. Kur'an-ı Kerimde, Hz. Musa'nın Tur-ı Sina'daki bayılışı konusunda geçer: "Musa, tayin ettiğimiz vakitte (Tur-ı Sina'ya) gelip de, Rabbi onunla konuşunca, 'Rabbim, bana (kendini) göster; Seni göreyim' dedi. (Rabbi) 'Sen, Beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak. Eğer o yerinde durabilirse, sen de Beni göreceksin! buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince, onu paramparça etti. Musa da baygın yere serildi. Kendine gelince dedi ki, 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Sana tevbe ettim ve ben inananların ilkiyim" (Araf/143). Kâşânî, sa'akı, "Zât'a ait tecellî sebebiyle Hak'ta fani olmak" diye tarif eder. Sa'ak; bayılmak, aklın gitmesi ve fânî olmayı ifade eden bir terimdir. Bunun sebebi, hakikatlerin nurlarını mütâlâa etmektir. Sa'ak bir dehşet hâlidir; sekr ise, sâdık bir kulun kalbine, Allah'ın sırlarının tecellî etmesinden kaynaklanır, bu da, müşahede hâlinde olur. Salik manevî makamları kat ederken, Rabbânî nurları müşahede etmekten dolayı kendinden geçer, buna sa'ak denir. Her halükârda, sa'ak, psikolojik olarak sufînin yaşadığı, bir tür kendinden geçme hâlidir. Olay, bu yönüyle sübjektiftir. İşte bu şekilde sa'ak insana ve âleme zahir olan bütün tecellî nurları ve ilahî tecellî pırıltılarına denir. Bir görüşe göre de, sa'ak, bir anda aşığı yakıp kül eden aşk ateşi veya kıvılcımıdır.

SÂ'AT: Saat, şimdi, zaman parçası, kıyamet gibi manaları ihtiva eden Arapça bir kelime. İki saat vardır. 1. Sâat-i kübrâ, 2. Sâat-ı suğra. ilâhî hakikatin zuhuruna, sâat-ı kübrâ (büyük saat) denir. Alemin her bir parçasının, umumî saatle bir araya gelen, kendine has bir saati vardır ki, buna da, sâat-i suğrâ (küçük saat) denir. Büyük saate, kıyamet de denir.

SABÂ: Arapça, fiil olarak, âşık olmak, özlemek, meyletmek; isim olarak, Sabâ rüzgarı, seher rüzgarı, ferahlatıcı rüzgâr demektir. Bu rüzgarın, gül ve çeşitli çiçeklerin açmasını sağladığı, söylenir. Kâşânî'ye göre, ruhaniyete ait doğu cihetlerinden esen ve hayra vesile olan rahmanî nefhalar, rahmanî esintilerdir. Sabâ rüzgarının, Ümmet-i Muhammed için müjdeci bir anlamı vardır.

SABAH MEYDANI: Mevlevî tâbiridir. Erbain çıkarmış veya kapıdan geçirilmiş dervişlerin sabahleyin toplandıkları yere, sabah meydanı denir. Burada dervişler, "işrâk Namazı"nın vaktini (güneş doğuşundan kırk beş dakika sonra) istiğfar, tefekkür ve Kur'ân okuyarak beklerlerdi. Aynı şey ikindi-akşam arasında da yapılırdı. Sabah namazı kılındıktan ve ism-i Celâl okunduktan sonra, başta Şeyh veya Aşçı Dede, Sultan Veled Postu'na, dedeler de kıdem sırasına göre, meydandaki postlara otururlardı. Herkes yerini aldıktan sonra, iç Meydancısı tarafından baklava şeklinde kesilmiş ve kızartılmış birer lokmalık ekmek parçaları, bir tepsi içinde dolaştırılır, ardından birer sade kahve sunulurdu. Bundan sonra topluca murakabeye varılırdı. Murakabe, Şeyh'in veya Aşçı Dede'nin "Nasr (izâ câe nasrullahi ve'l-feth) suresini okumasıyla sona erer, ardından şu gülbank okunarak herkes hücresine çekilirdi: "Sabah-ı şerîf hayrola, hayırlar fethola, serler def ola, ashâb-ı hayratın rûh-ı revanı handan u ve şad, kulûb-ı âşıkân küşâd, demler safâlar müzdâd, dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems, kerem-i İmâm Ali, hû diyelim hû".

SABIK: Arapça, önceki, geçen, anlamına ism-i fail. Sabık, hallere sahib kişiye denir. Bu durumdaki kişi, Allah'ın muradı karşısında, kendi isteğinden vazgeçmiştir. Sâbık'ın Allah'a heybet üzere ibadet ettiği, Rabbisini unutmadığı, belâlardan lezzet aldığı söylenir. Bu ise, sufînin halidir.

SABIKA: Öne geçen, önceki manasında, Arapça bir kelime. Kâşânî bu terimi şöyle tarif eder: Kur'an-ı Kerim'de "inananlara Rableri katında yüksek makamlar bulunduğunu müjdele" (Yunus/2) âyetinde işaret edilen ezelî inayete 'sabıka' denir.

SABÎHU'L-VECH: Arapça, parlak ve güzel yüzlü anlamında bir tamlama. Kâşânî, Allah'ın Cevvâd (çok cömert) ismine mazhar olan ve bunu kendinde gerçekleştiren kişiye, sabîhu'l-vech tâbirini kullanır. Camiu's-Sağîr'de bu konuda bir hadis zikrolonur: "Hayrı, güzel yüzlülerden isteyiniz".

SÂBİRİYYE: Hoca Alâeddin Ali Ahmed Sâbir (ö. 690/1291) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu. Çiştiyye'nin kollarından biridir.

SABR: Birini bir şeyden alıkoymak, hapsetmek, tutmak, dayanmak, sabretmek vs. gibi anlamları olan Arapça bir kelime. Başına gelen belalara, sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah'a ibâdette devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir. Sabr, musibetle karşılaşıldığında, ilk anda olur. Sabır için çeşitli dereceler vardır: 1. Sonunda karşılaşacağı nimetleri düşünerek belâlara sabır etmek. 2. Allah'ın cezalandırmasından korkarak, günaha girmekten kaçınmaya sabretmek, 3. Tâat ve ibâdette nefse gelen ağırlığa sabretmek. Kur'ân-ı Kerim'de, kulun çeşitli dayanıklılık testlerine tâbi tutulduğunu gösteren pek çok ayet olup onlardan biri şudur: "Andolsun ki sizi biraz korku, açlık mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azalma (fakirlik) ile imtihan eder, deneriz. (Ey! Hz. Muhammed a.s) Sen, sabredenleri müjdele"

(Bakara/155). Sabrın mukabilinin cez, olduğu söylenir. Sabır konusunda çeşitli atasözü ve deyimler vardır:

Sabr-ı cemîl : Yusuf Suresinde Hz. Yakub(a)'un, hüzün ve şikayetini kullara değil, sadece Allah'a yapması, insanlara şikâyetlenmemesi şeklinde olan sabıra, sabr-ı cemîl, yani güzel sabır denir. Mutasavvıflar, belânın Allah'tan geldiğini, insanlara sızlanmanın, dertlenmenin, bir tür Allah'ı şikâyet mânâsına gelebileceğini söylerler. Râdıye ve mardıyye mertebelerinde irâdesini Allah'ın irâdesine teslim eden kulun, O'ndan gelen iyi, kötü her şeyi "el-hayru fimahtârahullâh" (Hayır, Allah'ın seçtiği şeydedir) espirisiyle değerlendirmesi gerekir.
Sabreden derviş muradına ermiş : Burada derviş, hem fakir kimse, hem de sufî anlamına gelir. Her ikisi de sabrettiğinde, sonunda mutlaka hedefe ulaşacaklardır.

Sabır acı, meyvesi tatlıdır : Bu atasözü, sabrın sonunda, mutlaka iyiliğe kavuşulacağına, ancak bunun için biraz sıkıntı çekilmesi gerektiğine işaret vardır. Nitekim âdetullah da böyledir. Önce zorluk ve sıkıntı (usr) sonra, kolaylık ve iyilik (yüsr). inşirah suresinde, bu husus, önemine binaen yinelenerek zikredilmiştir: "Muhakkak her zorlukla beraber bir kolaylık vardır, Muhakkak her zorlukla beraber bir kolaylık vardır" (inşirâh/4-5).

Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas : Bu söz de, koruğun zamanla üzüm, dut yaprağının da kendisini yiyen ipek böceğinin karnında ipek haline dönüşeceğini bildirir.
Sabırlı ol da, molla desinler : Mollalık, uzun yıllar ağır bir eğitim-öğretim sonucu elde edilir ve büyük bir sabır ister. Bu da sabırla okuyup ilim tahsil etmeyi öğütleyen bir atasözüdür.

Sabrın sonu selâmettir : Bu söz, sabırla pek çok sıkıntıdan kurtulmanın mümkün olacağını ifade eder.

Sen adli zulüm sanma.
Teslim ol oda yanma.
Sabret sakın usanma.
Mevlâ görelim n'eyler,
N'eylerse güzel eyler.

Deme şu niçin şöyle,
Yerincedir ol öyle,
Bak sonuna sabreyle,
Mevlâ görelim n'eyler,
N'eylerse güzel eyler.
Erzurumlu İbrahim Hakkı

Sabır, ferdin toplum hayatında, uyum ve düzen açısından büyük önem arzeder. Zira her güzel ahlâkın başı sabırdır. Önemine binâen sabırdan türetilmiş çeşitli anlatımlar, Kur'ân-ı Kerim'de 103 yerde geçmektedir. Allah'ın güzel isimlerinden biri de es-Sabûr'dur.

SABUHÎ: Sabahleyin yenilen veya içilen, erken sağılan süt, sabah içilen şarap gibi, anlamlan ihtiva eden Arapça bir kelime. Irakî, bu ifâdeyi sohbet anlamında kullanır.

Peymane-i hurşîd ile her subh ederiz ıyş,
İsa ile peymânekeş-i bezm-i sabunuz.
Ruhî

SADA: Pas anlamına Arapça bir kelime. Nefsin kötülüklerinden meydana gelen karanlık ve maddî şekiller dolayısıyla, kalbin üzerinde oluşan ince perdeye denir. Bu perde, hakikatlerin kabulüne ve tecellî nurlarının alınmasına engel teşkil eder. Kâşânî, bu kirliliğin mahrumiyet derecesine ulaşmasında, "reyn" adını aldığını söyler.

SADAKA: Arapça, Allah rızası için ihtiyaç sahiplerine verilen şeye sadaka denir. Kelime kök olarak sıdk, doğruluk, doğru olmaktan türemiştir. Sevap kazanma ümidiyle, fakire bir miktar aynî veya nakdî yardımda bulunma anlamıyla, dinî tarifi yapılır. Çoğulu sadakât'tır. Kamus-ı Osmanî'de şu tarif yer alır: "Sıdk ve ihlâs ile livechillâhi Teâlâ verilen para, şey ; mesûbâta sıdk-ı rağbeti izhar eylediği için, o yoldaki atiyyeye sadaka denmiştir." Velilerin alameti, çok cömert olmalarıdır.

SADÂKAT: Arapça, doğruluk, sıdk demektir. Kalbin vefa, cefâ, verme (ata), vermeme (men') gibi, olumlu ve olumsuz her halde durumunu bozmaması, aynı halde kalmasına sadâkat denir.

SÂDE: Arapça, efendiler demektir. Seyyid kelimesinin çoğuludur. Sevad-ı âzamin yönetimini elinde

tutanlara denir.

SÂDIKİYYE: Rüknüddin Muhammed Mansûr es-Sâdık tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

SA'DİYYE: Sa'düddin el-Cibâvî (ö. 736/1335) tarafından kurulan ve Rıfâiyye'nin Suriye kolu olan bir tasavvuf okulu.

SADR: Arapça, göğüs anlamına gelen bir kelime. Ruh, kalbin bir mertebesi, Şerh-i sadr: 1. Hz. Peygamber (s)'in göğsünün yarılması olayı, 2. Gönlünde, ilâhî marifet pırıltıları zuhur eden sufînin durumu. Kalbin her türlü pislikten temizlenmesine, selâmet-i sadr denir. Burada pislikten kastedilen şey, Kur'ân ve Sünnete aykırı düşen, her türlü düşünce ve hâtıralardır.

SADRİYYE: Sadreddin Konevî (ö. 672/1273) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu. Hâtimiyye'nin bir kolu.

SAFA-SAFVET: Safa; safî olmak, bunanıksız duru olmak; safvet ise bir şeyin hâlisi, hayırlısı, iyisi anlamında iki Arapça kelimedirler. Safa, nefsânî özelliklerden arınmayı ifâde eder. Kâşânî, safvet-i "gayrılık pisliğinden arınmayı gerçekleştime" olarak tanımlar. Safânın üç mertebesinden bahsedilir: 1. Safâ-i İlim: Bu safa, Hz. Peygamber (s)'in yolunda gidenin sülûkunu süsler, sâliki Hz. Peygamber (s)'in edebiyle edeblendirir, 2. Safâ-i Hal: Bu safa ile hakikat şahitleri görülür, münâcât lezzeti tadılır ve cismânî âlemden geçilir, 3. Safâ-ı ittisal: Kulun kendinden fanî olarak, Hakk'ı görmesidir ki, bu durumda olan kul, kendi sıfat ve fiillerini, Allah'ın sıfat ve fiillerinde mahv ve ifna eder (yok eder).

Cefâyı çekmeyen âşık, satanın kadrini bilmez. (Lâedrî)

SAFÂ-İ ZİHİN: Arapça, düşünce arılığı, tefekkür temizliği demektir. Cürcanî bunu, "nefsin, sıkıntısız olarak gayeye ulaşmayı sağlayan kabiliyeti" şeklinde tanımlar. Riyazet ve mücâhede ile saflaşan zihin, bir takım ulvî ve manevî gerçekleri idrâk eder hâle gelir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'deki şu âyet, dikkat çekicidir: "Uğrumuzda cihâd edenleri, elbette yollarımıza ileteceğiz. Allah iyi davrananlarla beraberdir" (Ankebût/69). Yine bir âyet: "Ey inananlar! Eğer takva üzere amel ederseniz, O, size iyi ile kötüyü ayırdetme kabiliyetini, yani furkanı bahşeder..." (Enfâl/29).

SAFA NAZAR-KEM NAZAR: İyi bakış, kötü bakış anlamında iki ifâde. Kem, Farsça'da, kötü manasınadır. Temiz, garazsız, şehvetsiz bakışa safa nazar denir. Şeyhin, müridine himmet dolu, yetiştirici ve feyz verici olan bakışma da, safâ-nazar denir. Bu özelliği taşıyan velîlere, sâhip-nazar denir. Ve bu himmet bakışı ile, mürid çok kısa bir zamanda olgunluk kazanır. Meselâ, Hacı Bayram Velî, halifelerinden Şeyh Lütfulllah'ı, Ankara-Balıkesir yolculuğu gibi, iki haftalık kısa bir zaman içinde bu şekilde yetiştirmiştir. Ancak himmet nazarı, kabiliyetli dervişlere uygulanan, genel olmayan, son derece kısa yoldan bir adam yetiştirme yoludur.

Evliya safâ-nazar edeli gündenberi
Hâsıl oldu Yunus'a her kim olasıdır.
Yunus Emre

Kem-nazar da, kötülükle bakmayı ifâde eder. Kur'ân'daki "hâinete'l-a'yun" tamlaması, kem nazar anlamınadır: "Allah, kalplerdekini ve gözlerin hainliğini bilir" (Gafir/19).

SAFEVİYYE: Şeyh Safiyyüddin Erdebilî (ö. 735/1334) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Sühreverdiyye'nin Erdebil kolu olduğu söylenir.

SAFFİYYE: Saffa mensub anlamına Arapça bir kelime. Bunlar sufîlerdir. ilk safta namaz kılmaya rağbet etmelerinden dolayı, onlara bu isim verilmiştir.

SAFİYYULLAH: Allah'ın saflaştırdığı arındırdığı anlamında Arapça bir terkip. Bu, Hz. Adem hakkında kullanılır.

SAF SECCADESİ: Saf, Arapça yanyana
düzgün bir şekilde dizilmekten meydana gelen sıraya denir. Cemâatle olan namazlarda, sadece bir kişinin üzerinde namaz kılabileceği kadar küçük, saffı düzgün tutmaya yarayan seccadelere, saf seccadesi denir. Bu seccadeler, dar ve uzundur.

SAĞAR: Farsça, kadeh demektir. Gayb nurlarını görmeye ve mânâları idrak etmeye yarayan şeye, sağar denir. Bu, arif kişinin gönlüdür. Arifin gönlü, açıklamaya paralel olarak, mecazî anlamda humhâne, meygede ve meyhane olarak da isimlendirilmiştir. Murakabe kabiliyetini elde eden sufî, seher vaktinde, Mevlâsının nurundan zuhura gelen feyz okyanusu ile, manevî kalp kadehini (ki maddî kalp de, anatomik olarak bir kadehi andırır) doldurma çabasındadır; o kadeh ile, feyz deryasından yudum yudum içer ve manen mesafeler kateder.

Sâkıyâ meclise gel cismime gelsün canım.
Ahdler, tevbeler, ol sâğare kurban olsun.
Nedim

SAĞ ELİN VERDİĞİNİ SOL EL BİLMESİN: Yapılan hayrın sırf Allah için yapılması gerektiğini ve bundan başka bir gaye güdülmemesi icâbettiğini bildiren bir atasözü. Yaptığın hayrı ve sana yapılan kötülüğü unut, esprisi içinde bu atasözü, aynı zamanda, yardım yapılanın kişiliğini korumayı hedeflemektedir. Ayet: "Sadakalarınızı, eza ve başa kakarak boşa çıkarmayınız: (Bakara/264). "Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır" (Bakara/271).

SAHAB: Arapça, bulut anlamınadır. İlahî feyz, mukaddes feyz, kerem bulutu gibi anlamlar yüklenen bu kelime, rahmetin menbaı ve her şeye hayat veren suyun, yücelerden kopup geldiği bulut olarak da tanımlanır.

SAHABE: Arapça, arkadaş manasınadır. Cürcânî sahabeyi şöyle tanımlar: "Her hangi bir şey rivayet etmese de, Hz. Peygamber (s)'i gören ve onunla sohbet eden kişiye denir. Hatta sohbetinde bulunmayıp sırf görse bile, o kişiye sahabe adı verilir denilmiştir". Bu tarif Hz. Peygamber (s) zamanında yaşamış, O'na arkadaşlık yapmış, iman üzere ölmüş şeklinde daha da genişletilir. Ebû Bekr el-Vâsıtî, mutasavvıfların diliyle ilk konuşan kişinin, sahabeden Hz. Ebû Bekir (r) olduğunu söyler.

SÂHİB: Arapça, arkadaş, dost, bir şeyin mâliki anlamınadır. Tasavvuf ıstılahı olarak; sohbete iştirak eden, mürid, musâhib, ehl gibi mânâları vardır. Bu kelime ile ilgili bazı tâbirler şunlardır: Sâhib-Kırân: Kıran, iki kutlu veya kutsuz yıldızın, aynı dereceye gelmesidir. Kutsuz yıldızlar olan Zühal ve Mirrîh (Merih), aynı dereceye gelirse "kırân-ı nahseyn" yani iki uğursuz, kutsuz yıldızın bir araya gelmesi denir. İki uğurlu ve kutlu yıldızın bir araya gelmesine "kırân-ı sa'deyn" denir. Bu iki uğurlu yıldız Güneş ve Müşteri (jüpiter)'dir. Birincisi uğursuz bir vakit olarak, ikincisi de talihli, uğurlu bir vakit şeklinde değerlendirilir. Padişahın tahta çıkışı, eğer bu iki kutlu yıldızın bir araya gelme zamanına tesadüf ederse, o padişaha "Sâhib-Kırân" denilir. Bu, iki uğurlu ve kutlu yıldızın özelliğini taşıyor anlamına gelir. Sahib-Kıran ifadesi, kutub ve himmet eri anlamına da gelir.

Sahib-i Kalp : Gönlündeki irfan sermayesini dile getiremeyen kişi demektir.

Sahib-i Nazar : Bakış sahibi demektir. Müride, bakışıyla güç verecek ve onu yetiştirebilecek güce sahip mürşide, sahib-i nazar denir.

Sahib-i Makam : Sâlikin manevî terakkî yolunda uğradığı makamda, bir süre kalıp, onun özelliğini kazanmasına denir.

Sahib-i Tasarruf : iradesini Allah'ın iradesinde eritmiş olan olgun kişiler üzerinde, Allah'ın bir takım tasarruflarda bulunmasıdır ki, burada sufî gerçek mutasarrıf değildir, ancak meydana gelen tasarrufun âleti durumundadır. Allah'ın kendisine farz, nafile vb. gibi ibadetlerle yaklaşanlara tutan el, duyan kulak, gören göz, yürüyen ayak olması hadisi, (Buhari, Rikak, 38) bu espiriyi aydınlatır niteliktedir. "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı" (Enfâl/17) âyet-i kerimesinde, yine aynı açıklamaya işaret vardır.

Sâhib-i Zaman : Zamanın sahibi, o zamanın kutbudur. Bu tâbir, zamanın etkisinden kurtulmuş, geçmiş, gelecek düşüncesinden sıyrılmış, ân-ı vahidi yakalayan ve onu sürekli yaşayan kişidir. O, bu durumuyla zamanı aşmıştır. Zira Allah'ın vechinden başka her şey helak olacaktır. Bu bilince ulaşan arif, kendisinde ilk berzahın cem'iyyetini (toplanmasını) gerçekleştirmiştir. Zaman, sahibi zamanın, hal, fiil ve sıfatlarına zarf olduğu için o, zamanda ve mekanda tasarruf eder. imamiyye'ye göre sahib-i zaman "Mehdî"dir.

Sâhib-i İşaret: Konuşması; marifet, remz, mecaz, nükte ve işaret ihtiva eden sufîye denir.

Sâhib-i Basiret: İnce düşünce, ihatalı, geniş olarak tefekkür ve görüş gücüne sahip kişiye denir. Kuşeyrî, sahib-i basireti şöyle anlatır: Kralın biri, tebasından bir adamı kendine nedim edinir. Halbuki onun, zahirî olarak dikkat çeken hiç bir özelliği yoktur. Bu sebeple herkes hayret eder. Bir zaman gelir, kral ordusuyla birlikte sefere çıkar. Bir durak yerinde, kral, yüksek bir dağa uzun uzun bakar, sonra istirahata çekilir. Aradan fazla bir zaman geçmeden kralın nedimi, heybesinde bir top buz parçasıyla pâdişâhın huzuruna gelir ve sıcak mevsimde bu ikram hem makbule geçer, hem de tebâ hayretler içinde kalır. Kral, ona "o dağda buz

bulunduğunu nereden anladın?" diye sorar. Nedim "eğer bir kral, bir şeye uzun uzun dikkatle bakarsa, orada muhakkak bir şey vardır, demektir. Ben sizin o dağa uzun uzun baktığınızı görünce, orada bir şey vardır, diyerek atımla gittim ve orada size layık bu buzu buldum" karşılığını verir. Bu cevabı alan kral, etrafındaki tebâya dönerek" işte, bu ince basireti sebebiyle ben bu adamı kendime nedim edindim, ondaki bu basiret, maalesef sizde yok. Siz kendi başınızın çaresine bakmakla meşgul iken, o benim hallerimle meşgul, bu yüzden o bana sizden daha yakın" der.

Sâhib-i İzin : Allah'ın, İslâm'ı koruma yeteneğini ruhuna yerleştirdiği velilere, sahib-i izin denir. Bunlara, aynı zamanda, sahib-i da'vet de, denir. İmam-ı Rabbânî, buna başat bir örnek teşkil eder. Bu tür velilerde el-emru bi'l, ma'rûf ve'n-nehyü ani'l-münker özelliği, baskın bir şahsiyet motifi olarak dikkat çeker.

SÂHİBİYYE: Sapık bir tasavvufî grub.

SÂHİLİYYE: Sâhilü'l-Melekî nisbesi ile tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Abdürrahman el-Ensarî (ö. 736/1535) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

SAHK: Bir şeyi un ufak etmek, ezmek anlamında Arapça bir kelime. Kahrın etkisiyle, kulun terkibinin (maddî özelliklerinin) ortadan kalkması. Kahhâr isminin tecellisi ile, kulun kendinden geçmesi. Mahk da, kavram olarak aynı manaya yakınlık arzeder. Şarkavî'nin ifâde ettiği gibi, kulun maddî yapısı, Hakk'ın rü'yetine engeldir, işte bu maddî yoğunluk giderse, yerine latîf cisim geçer ve bu şekilde kul, Allah'da bekayı görür, müşahede eder. Mahk, sahkdan sonra gelen, daha mükemmel bir haldir. Lüma'da da mahkın, sahkdan daha sür'atli ve daha mükemmel olduğu kaydedilir.

SAHRA: Lügatta çöl, sahra manasına gelen Arapça bir kelime. Ruhanî âlem.

SAHV: Uykudan uyanmak, bulutsuz gün anlamlarında Arapça bir kelime. Cürcânî sahv'ı, kulun, yitirdiği hislerini tekrar kazanması şeklinde tanımlar. Bunun zıddı, sekr (sarhoşluk) halidir. Sekri Hak ile olanın, sahvi (uyanıklığı) de Hak ile olur. Sekri karışık olanın, sahvi de karışıktır. Hal olarak sahv ve sekr, zevk ve şürbden sonra gelir.

Bezminin mahrem-i bî huşı olan ehl-i huzur,
İstemez neşvesini sahv ile etmek tağyir.
Tokadîzâde Şekib

SÂİD: Arapça dirsekten kola kadar olan yer (pazı) e denir. Kuvvet sıfatı, İlâhî kudret. "Teşmir-i sâideyn etmek" Teşmir-i sâideyn: Paçaları sıvamak, yani bir işe dört elle ve ciddiyetle sarılmak demektir.

SAÎDİYYE: Ebû Saîd b. Ebi'l-Hayr b. Fazlillahi'l-Meyhenî (ö. 440/1049) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

SAKA-SAKÎ: Arapça, sucu demektir. Feyyâz-ı mutlak, sevgi ve feyzin kaynağı olan Allah, mürşid, gibi anlamları vardır. İçki meclisinde kadehlerle içki dağıtan kişiye saki denir.

SAKA POSTU: Mevlevî-hanelerde, Bektaşî tekkelerinde suculuk görevini yapanların oturdukları yere (daha doğrusu posta) verilen addır. Saka postu, mutfak kapısının yanıbaşında bulunurdu.

SAKA YERİ: Mevlevî tekkelerinde dervişliğe soyunmak isteyenler, mutfak kapısının yanındaki saka postunda, üç gün oturma tecrübesinden geçerdi. Bunu başarırsa hizmete girebilirdi. Bu post üzerinde, tarikata girecek kişi, diz üstü üç gün tefekkür ve murakabe ile meşgul olurdu.

SAKÎNÂME: Divan şâirlerinin sâkî ve şarabın övülmesi ve sâkîden şarap istenmesi konusunda yazdıkları manzumeler hakkında kullanılan bir tâbirdir.

Sakî tut elim ki, hasta hâlim
Gam rehgüzerinde pâyimalim,
Sensin, meni mübtelâya gamhâr,
Senden özge dahi kimim var,
Müşkil işe düşmüşem, meded kıl,

Mey-i Hızır ile belâmı red kıl.
Fuzûlî

SALA: Arapça. Ezandan önce, özellikle Cum'a günleri, Hz. Muhammed (s)'i övmek maksadıyla okunan na'at. Bu bir Mevlevi tâbiridir. Mevleviler davet anlamında kullanırlar. Sebebi çağırana göre değişirdi. Somatçılık (Sofracılık) görevi yapan derviş (can) "sala" diye bağırırsa bu "yemek hazır, buyurun" anlamına gelirdi. Kandilci olan derviş "sala" diye bağırsa, bu, "camiye, namaza buyurun" demekti. Zikir töreninin icra edildiği mukabele günleri, dış meydancı her kapıyı vurur ve "mukabele olacak, tennurenizi giyin, hazır olun" manasında olmak üzere "Destur tennureye, sala yahu" diye bağırırdı. Sala, Mevlevî-hânenin ortasında yüksek bir sesle bağırılırdı.

Mestân-ı harâbâbâda saladır ne dururlar,
Zühhâda tegallüb idecek dem bu zamandır.
Nef'î

Bu tâbir, meydan okuma manasında da kullanılmıştır. Bu cümleden olmak üzere, meydan okununca "benimle başa çıkacak kişi varsa, sala" denirdi.

SALÂH: İstikamet, iyilik, uygunluk, doğruluk gibi anlamları ihtiva eden Arapça bir kelime. İbadetin devamıyla, kulun süveydâ-i kalbinde İlâhî nüktenin iyice yerleşmesi.

SALAHİYYE-İ HALVETİYYE: Balıkesirli Abdullah Salâhaddin Efendi'nin kurduğu bir tasavvuf okulu. Halvetiyye'nin kollarından biri.

SALÂT-SALAVÂT: Arapça, dua demektir. Hz. Peygamber (s)'e dua olmak üzere hazırlanmış olan ve bir kısmı bestelenen ibarelere salât denir. Delâil-i Hayrât'da, Süleyman Cezûlî'nin terkip ettiği salavat sayısı yüz yirmiden fazladır. Hz. Peygamber (s)'e dua etmek mü'minler üzerine bir vecibedir. Nitekim bu, şu âyette ifadesini bulur: "...Ey iman edenler Nebi üzerine salât (dua) ediniz... (Ahzâb/56).

SALÂT-I İSTİHARE: İstihare namazı. Hakkında, hayır mı, şer mi diye şüpheye düşülen bir hususta, hayırlı olup olmadığını anlamak üzere, kılınan iki rek'at namazdır. Birinci rek'atta Fatihadan sonra "Kâfirun", ikinci rek'atta da "İhlâs" suresini okumak sünnettir. Namazın ardından, bir de okunacak özel, mesnun bir duası vardır.

SALA VERMEK : Cuma günleri, namazdan önce minarelerde makamla okunan dua. Bir de, ölen kimseler için minarelerden sala vermek âdeti vardır ki, Anadolu'da oldukça yaygındır.

SALİH: Arapça, istikamet ve iyilik sahibi dürüst kimseye denir. Bu kelimenin mukabili müfsid'dir.

SÂLİHİYYE: ibn Muhammed es-Salih'e nisbet olunan bir tasavvuf okulu.

SALİK: Arapça, giren demektir. Manâ olgunluğunu elde etmek üzere, tasavvuf yoluna giren kişiye, sâlik denir.

SALSALE: Arapça, kuru şeylerin birbirine dokunarak ses çıkarması demektir. Bir çeşit azametle, ağacın gövdesinden tecellî yolu ile kâdiriyyet sıfatının ortaya çıkmasıdır. Bu da, kahredici heybet sıfatının ortaya çıkışlarından ibarettir. Bu tecellîye mazhar olan kulda, zil sesinin başlangıçları görülür.

SALTAKIY : Salt tek, yalnız, mücerred anlamına gelen Türkçe bir kelimedir. Sarı Saltuk'un, adı, bu kelimeden türemiştir. Dünya işlerinden sıyrılmış anlamına gelir. Bunlar ehl-i tecriddirler. Saltakıy, iki yandan saçakları sarkan ve Kalenderîler tarafından giyilen elbisenin adıdır ki, yine bu Türkçe sözden, Farsça kuralı ile nisbet adı yapılmıştır.

SAMEDİYYET: Arapça, herşeyin kendisine muhtaç olduğu, kendisinin de hiç bir şeye muhtaç olmadığını belirten bir kelime. Bu tâbiri, ilk defa kullananlardan biri olarak, Sühreverdi el-Maktûl gösterilmektedir. Ona göre samediyye, samedden türemiştir. O (yani Allah) yok olmayan Bakîdir. Yine bu kelimenin, doyurulmayan Dâim olduğu, ayrıca ihtiyaç halinde kendisine başvurulan ve bu durumuyla sürekli ihtiyaçların yöneldiği merkez olduğu söylenir. Herşeyin O'na ihtiyâcı var, O'nun hiç birşeye ihtiyâcı yoktur.

SAMT: Arapça, susmayı ifâde eden bir kelime. Dilin âfetlerinden korunmak üzere, az konuşmak veya sükûtu tercih etmek, malayânî konuşmamak tasavvufta esastır. Zira, hatâ ve günahların çoğu dilden neş'et etmektedir. O halde ona ket vurmak gerek. Bir dile iki dudak verilmesi, onun zararlı faaaliyetini önlemek üzere çizilmiş ilâhî bir plandır. Sükût tefekküre yol açtığı sürece makbuldür. Eğer sükût masivâyı tefekküre sebep olursa makbul değildir.

Ya söyle sözü güher nisâr et,
Ya samt u sükûtu ihtiyar et.
Lâ-edrî

SANCAK-I ŞERİF: Hz. Muhammed (s) zamanında kullanılmış, Topkapı'da Mukaddes Emanetler bölümünde muhafaza edilen bayrak. İslâm'da bayrak, hicrî birinci senede kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber (s), uzun bir mızrağa düz beyaz bir kumaş bağlayarak, ashabdan Ebû Mersed'e verip cihada göndermiştir. Hayber Gazvesi'nde bu bayrak siyah bayrakla değiştirilmişti.

SANCAK-I ŞERİF ŞEYHİ : Seferde, Sancak-ı Şerif ile beraber bulunan sâdâttan olan zat hakkında bu tâbir kullanılır. Bunun yanında Sancak-ı Şerif altında bulunmak üzere bir kısım sâdât da sefere giderdi. Savaş sırasında Sancak-ı Şerif, altında bulunmak üzere, bir kısım sâdât da sefere giderdi. Savaş sırasında sancak-ı şerif yanında Serdar ve Sadrazam durur ve etrafında bulunan sâdât ve hafızlar sürekli Fetih Suresi'ni okurlardı.

SANCAK MUSHAFI : Sancak başlarına takılan küçük mushaflar hakkında kullanılan bir tâbir.

SANCAKTAR : Sancak taşıyan kişiye denir. Aynı mânâda "alemdar" kelimesi de kullanılır. Tekkelerde bulunan sancakları korumakla ve tekke mensuplarının sancakla gittikleri zamanlarda, taşımakla görevli derviş hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bu görev, tarikatta ilerlemiş kişilere verilirdi.

SANDUKA : Türbelerde, mezarların üzerine tahtadan sandık şeklinde yapılan ve üstüne yeşil çuha örtülen yere denir.

SANDUKÇE : Arapça, küçük sandık demektir. Sedef ve fildişi kakmalı olur, içine, Hz. Peygamber'in (s) sakalından bir veya birkaç kıl, "enâm-ı şerif" yahut Kur'ân-ı Kerim konurdu. Bu küçük sandıklar, bazen gümüş ve altın ile de kaplanırdı.

SANEM: Arapça, put demektir. Çoğulu asnâm. Kulu, Allah'a vuslattan alıkoyan her şey puttur. En büyük put nefistir. Nefsin ilahlaştırılmasını gösteren şu âyet ilginçtir: "Ey Muhammed (s), nefsinin hevasını ilâh edineni görmedin mi?" (Câsiye/23). Ruhî hakikatlere de sanem denir. Sevgili, pîr anlamında da kullanılır.

SARIK: Kavuk, börk, külah, fes ve emsali başlıklar üzerine sarılan tülbent veya şala verilen ad. Sosyal tabakalaşmaya göre, sarığın rengi ve biçimi farklı olur.

SARIKLI SİKKE: Mevlevîlerin, sikke adı verilen başlıklarından "destarlı" olanlar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Sarıklı olmayanlara, dal sikke denir. Sikkeye sarık sarma, Çelebi Efendi tarafından tekbirlendikten sonra gerçekleşebilirdi.

SASANİYYE : Suriye ve Anadolu'da bir esnaf tarikatı (XII-XVI. yüzyıl).

SATMAK : Çocuğu doğup ölen ve bu yüzden çocuk sahibi olmakta zorlanan bazı Anadolu yörelerindeki aileler, satma denen bir yola başvururlardı. Kadın hâmile kalınca, bir türbeye gider, oradaki yatıra çocuğunu satardı. Bazı yerlerde bu muamelede, çocuk az bir paraya, bir koyuna satıldığı gibi, kadın sandukanın şebekesine bir iple bağlanırdı. Bundan sonra doğan çocuk ölmezse, erkekse adı Satılmış, kadınsa Satı olurdu. Bu âdetin köken olarak nerelere uzadığını tesbit etmek, ilmî bir çalışmaya muhtaçtır. Bazen doğan çocuğa o yatırın adı verilir, bazan da çocuk, kayaya ve ağaca satılırdı. Eskiden bir çocuğun kundak takımı vefa türbesine bir süre konulup orada bir hafta kalması âdeti yaygındı.

SAUDIYYE: Sa'ûd b. Ebi'l-Aşayirî'l- Vâsiti'l-Bâdırînî (ö. 644/1246) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

SA'ÛDIYYE: Ebu's-Sa'ûdî'l-Cârihî (ö. 933/1527) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

SAVÂMI-I ZIKR: Arapça, zikir çekilen tekke, savmaa anlamında bir terkip. Bu, sufînin, dikkatini dağıtmadan bir noktada topladığı, kendisini tefrikadan koruduğu manevî yerler ve hallerdir.

SAVAŞ BÜYÜK SAVAŞ : Hz. Peygamber (s) Tebük gazvesinden dönüşünde "küçük savaştan büyük savaşa döndük" demiştir. Ay, Ramazan ayı yani oruç ayı idi. O, bu şekilde oruca, yani nefisle mücadeleye büyük savaş adını vermişti. Savaşın büyüğü, bu şekilde, nefisle yapılan savaştır.

SAVİYYE-İ HALVETİYYE: Seyyid Ahmed b. Muhammedi'l-Mâliki's-Sâvî (ö. 1241/1825) tarafından kurulmuş, Halvetiyye'nin Derdiriyye şubesinin bir kolu olan tarikat.

SAVM: Arapça, oruç demektir. Samediyyet sıfatıyla sıfatlanmak üzere, beşerî olarak hoşa gitmeyen şeyleri yapmaktan sakınmak. Bu herkesin gücü yani orucu nisbetinde olur; neticede, o kişide Hak'ın tecellîleri zuhur eder. Bu tür kendini riyazete sokma, ömürde hiç olmazsa bir ay tecrübe edilmelidir. Aslında, bütün bir ömür boyu. bu mânâda oruç tutmak gerek.

SAVL-**SAVLET**: Arapça, hamle ve hücumu ifade eden bir kelime. Haller sebebiyle mürid ve mutavassıtların, kendi durumunda olanlara, sözlü sataşmada bulunmaları. Bu zemmolunmuştur. Kişinin kendinden üstüne dil uzatması küstahlık, altında bulunana konuşması tamamen ma'rifetten ibarettir. Kendisi gibi olana dil uzatması ise. sû-i edebdir. Sâdıklar sükûn azlığı sebebiyle, Allah tarafından, Allah'tan gayri şeye savlet eder. Peygamber Efendimiz (s) şöyle der: "Allahım! Seninle saldırır, Seninle hücum ederim." Savlet, tesir mânâsına da gelir. Meselâ, şu ibarede bunu görürüz. "Cüneyd"in sözlerinde bâtıl sözlerde bulunmayan bir savlet (tesir) vardır". "Batılın savleti (tesiri) olur, devleti olmaz". "Nice söz vardır ki savidan (saldırı) daha etkilidir".

SAVMA'A: Arapça, ibadethane anlamında bir kelime. Islâmın erken dönemlerinde, zaviyelere, savma'a denirdi. Hristiyan mistikleri de, uzlete çekildikleri yerlere savma'a adı verirlerdi. Hristiyanların savma'asına, manastır adı da verilir. Bu gibi yerler, tefekküre engel teşkil edecek, toplumsal hareketliliğin canlı olduğu yerlerden uzaklarda, dağ başlarında, ıssız yerlerde kurulurdu. Kâşânî, savma'ayı, zikir ehlini, zikrettiğine yaklaştıracak yerler olarak tanımlar.

Ruh yok savmaanın pîr-i aba pusunda,
Hal var meygedenin rind-i kadeh nûşunda.
Nailî-i Kadîm

SAVT: Arapça, ses manasına gelmekte birlikte, günümüzde, kullanım olarak rey, oy manasına da gelir. Dindarlıkla birlikte güzel sesin, kalbinde Allah sevgisi bulunanlarda olduğu, ve güzel sesin bir Allah vergisi bulunduğu kaydedilir. Muhasibi, şu üç şeyin önemli olduğunu vurgular: Dindarlıkla birlikte güzel ses (yani hem islâm'ı takva üzere yaşacak, hem de güzel ses sahibi olacak, bu şekilde, sesini İslâm'a aykırı yerlerde kullanmayacak), namuslu olmakla birlikte güzel bir yüz, vefalı olmak kaydıyla güzel bir kardeşlik.

SAYD: Arapça, av demektir. Tasavvufta, kulu, Allah'a çeken cezbe ve hicran makamı olarak tanımlanır.

SAYE: Farsça, gölge anlamında bir kelime. Mecazen lütuf ve ihsan anlamına gelir. Erbab-ı tasavvuf, başarılı olduğu bir işi anlatırken, kendi varlığını ortadan kaldırmak için, "Rabbimin sayesinde", "sâye-i erenlerde", "pîr sayesinde" gibi ifâdeler kullanırlar. Eskiden "sâye-i şahanede" diye bir kullanım daha vardı ki bu, padişahlara lâyık gölgede, padişahın lütuf ve ihsânıyla anlamında olarak, padişaha yakın kişilere söylenirdi. Gölge, hakikatin gölgesi olarak değerlendirilir ki, bu da, öze göre kışr (kabuk) demektir. İmam-ı Rabbanî'ye göre bu âlem, sıfatların gölgesinin tecellîsidir, halbuki M. İbn Arabî'ye göre bu âlem, doğrudan sıfatların tecellî yeri durumundadır.

SAYYÂDİYYE: Ahmed izzeddin Sayyâd (508/1114-620/1223) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Rifâiyye'nin kollarından biridir.

SEB'A ŞEYHLİĞİ: Seb'a, Arapça'da yedi (7) demektir. Esnaf teşkilatı reislerinden birine bu ad verilirdi. Ahî teşkilâtında yedinci mertebeyi elde edenlere, "şeyh" unvanı verildiği için, esnaf teşkilâtında da kullanılmıştır. Fütüvvetnâme'ye göre, Ahi halife gibidir. Şeyhin kaimmakamıdır, ama seccade sahibi değildir, ahi ve halifenin üzerinde şeyh bulunur. Seb'a şeyhliği hem İstanbul'da, hem de Anadolu'da bulunmaktaydı.

Çırak çıkarılırken yapılan merasim, hep şeyhin huzurunda icra edilirdi. Yakın zamanlarda Seb'a şeyhinin görevi, hacca giden esnafı uğurlamak ve karşılamaktan ibaret kalmıştı. Daha sonra bunların yerini kethüdalar ve yiğitbaşılar almıştır.

SEB'ATU EBHUR: Yedi deniz manasına Arapça bir ifâde. Tasavvuf yoluna girenlerin takip ettikleri yedi meşreb, yedi yol: Sekr, vecd, berk, hayret, şuhûd, nûr-ı kurb, velâyet-i vücûd.

SEBEB: Arapça, vasıta, araç demektir. Kul ile Allah arasındaki vasıtaya denir. Tasavvuf erbabı için sebep değil, onu yaratan müsebbib yani Allah büyük önem arzeder. Sufiler kendilerini sebeple değil, sebebin Yaratıcısı ile meşgul ederler. Allah, Müsebbibu'l-Esbab'tır, yani sebepleri yaratandır. Sufiler, bu maddî âlemde sebeplere yapışmakta bir mahzur görmezler. Çünkü sebeplere yapışmak, bir Allah emridir.

Hak tecelli eyleyince her işi asan eder,
Halk eder esbabını bir lahzada ihsan eder.
La-edri

SEBHA: Kırlık, çorak yer, gübre vs. gibi anlamları olan Arapça bir kelime. Allah'ın yarattığı mahlukatındaki karanlığa denir. Allah, bu karanlığa nurundan saçmış, bu nurun değdiği kimseler hidayete ermiş, aksi durumda olanlar sapıklıkta kalmıştır.

SEBİL: Arapça, yol anlamına gelir. Hayır ve sevab ümidi ile parasız su dağıtılan, etrafı parmaklıklı ve çoğunlukla kubbe ile örtülü olan binalara, sebil veya sebilhane denir.
Susuzluktan kavrulan ciğerleri ferahlandırmak, serinletmek konusundaki teşvik edici hadis-i şerifler, İslam dünyasında, bu sosyal yardıma yönelik müessesenin kurulmasına sebep olmuştur.

Kanalların izi yok, köprüler harap olmuş,
Sebiller kurumuş, çeşmeler serap olmuş.
Mehmet Akif Ersoy

SEB'İNİYYE: Filozof ibn Seb'in (ö. 669/1270) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu. Cüneydiyye'nin kollarından biri.

SEBSEBİYYE: Şeyh Süleyman Sebsebi tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Rifaiyye tarikatı şubelerinden biri.

SEBTİYYE: Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ca'feri's-Sebtî (ö. 601/1205) tarafından kurulmuş, Medyeniyye'nin kollarından bir tasavvuf okulu.
(vahdet) şarabının kadehi, mutlak feyz kaynağına da, bu isim verilir.

es-SEB'U'L-MESANI: Arapça, yedi çiftler demektir. Fatiha suresinin bir başka adı. Ayn ve ilim mertebelerindeki yedi çeşit zuhuru bakımından Hakk'ın zatı.

SEBZİ: Farsça, yeşillik demektir. Sebz yeşil anlamına. Hakiki vahdetle birleşen mutlak kemal.

SECCADE: Arapça, namaz kılmaya mahsus dikdörtgen şeklinde küçük boyutlu halı. Şeriat, tarikat ve hakikati gösterir. Bu üçünü tam olarak gerçekleştiren dervişe, seccade denir. Gerçekleştiremeyen dervişe de, mecazen seccade denir. Hafnî, bu kelimenin Farsça seh (üç) cadde (yol) kelimelerinin Arapçalaşmasından oluştuğunu söyler. Hazret-i Peygamber (s)'in sünnetine de seccade denilir. Hz. Aişe (r), Hz. Peygamber (s) için, gece namaz kılsın diye, hasırdan bir seccade ördüğünü söyler. Erken dönem sufileri, ribatlarda toplandıkları sırada, bu sünneti uygulamak üzere seccade kullanırlardı. Seccade şeyhi: Seccade-nişin, post-nişin anlamında kullanılan bir sözdür.

SECCADE-NIŞİN: Farsça iki kelime olup, seccadede oturan demektir. Şeyhler hakkında kullanılan bir tabir. Bu manada olmak üzere, şeyhe post-nişin (postta oturan) de denir. Şeyhler, tekkelerde seccade veya post üzerinde oturdukları için, bu adla anılmışlardır.

SECDE: Arapça, secde etmek, Allah'ı tazim için, yüzü yere koymak anlamını ifade eden bir kelime. Mukaddes zatın sürekli zuhuru ile, beşerî özelliklerin silinip yok olması, iki türlü secdeden söz edilir: 1) Küllî

secde: Kul, âlemin tamamı olması bakımından secde ederse buna külli secde denir. 2) ihtisas secdesi-kalb secdesi: Kul, kendisini Hak'a bağlayan özel bir yönden secde ederse, buna da ihtisas veya kalb secdesi denir, ilkinde. Allah kuluna her dil ile seslenirken, ikincisinde, özel bir dille seslenir.

SECDE-İ KALB: Arapça, kalbin secdesi demektir. Kaşanî bu tabiri şöyle açıklar: Şühud sırasında Hak'ta fani olmaktır. O bu halde vücud uzuvlarını kullanamaz.

SECDE-İ ŞÜKÜR: Arapça, şükür secdesi anlamına bir ifade. Mevleviler, namaz kıldıktan sonra, namaz kılma nimetine muvvaffak kılması sebebiyle, Allah'a teşekkür için, şükür secdesi yaparlardı.

SECDESİZ NAMAZ: Cenaze namazı için kullanılan bir tâbir. Bilindiği gibi, cenaze namazında rükû ve secde yoktur.

SEFEH: Arapça, sefihlik, ahlaksızlık gibi manaları ihtiva eder. İslam'ın veya aklın aksine bir iş yapmak.

SEFER: Arapça, yolculuk demektir. Cürcanî ve Kaşanî, zikir vasıtasıyla sufînin Allah'a doğru yolculuk yapmasına, sefer derler. Dört türlü sefer vardır: 1) Seyr ilallah (Allah'a doğru yolculuk), 2) Seyr fillâh (Allah'ta seyr), 3) Seyr Billâh (Allah ile seyretmek) 4) Seyr anillah (Allah'tan seyr). Sufîler, Allah'ın yeryüzündeki âyetlerine nazar için, ayrıca, çile çekmek ve diğer şeyhlerle görüşmek maksadıyla uzun yolculuklara çıkarlardı. Zamanla sefer, içte yapılmak üzere yorumlanmıştır. Kişinin, kendi iç dünyasında yaptığı bu sefere, sefer-der-vatan demişlerdir. Bu şekilde sefer: manâ âlemine gidiş, kötü huylardan iyi huylara hicret etme gibi anlamları içerir.

SEFER-DER-VATAN: Arapça ve Farsça'dan oluşan bir sözcük. Vatanda yolculuk yapmak demektir.
Bu bir Nakşbendîyye tâbiridir. Sâlikin, fena huylardan iyi huylara yönelmesi: beşerî sıfatlardan, melekî sıfatlara ulaşması demektir. Maddî yolculuk ile, bir kimsenin kötü huylarını bırakması mümkün değildir. Mühim olan, iç dünyada yolculuktur. Ancak Nakşî şeyhleri, bir mürşid bulana kadar maddî mânâda sefer yapılmasını tavsiye ederek, irşad ediciyi bulduktan sonra, onun terbiyesinde ikâmet etmekle, kötü huylardan iyi huylara yönelmenin önemini vurgulamışlardır.

SEFER GÜLBANGİ: Mevlevî tâbiridir. Dedeler ve muhiblerden birinin, Konya'ya veya Hac amacıyla, Mekke'ye gitmesi sırasında okunan gülbanktir. Derviş, yola çıkarken, dede ve diğer dervişler (canlar) kendisiyle musafaha yapar, daha sonra Dede Efendi dua ederdi.

SEHÂ: Arapça, cömertlik demektir. Sehâ, Allah'ın sıfatlarındandır. Allah, mutlak olarak kerimdir. Cüneyd, cömerdi, seni vesileye muhtaç bırakmayandır, diye tanımlar.

SEHER: Arapça, gece uykusuz kalmak, uyumamak demektir. Orta harfi "he" dir. Zariyat/18'de, Allah şöyle buyurur: "Onlar gecenin son vakitlerinde (tan yeri ağarmadan önce) istiğfar ederler". Bu âyete, başta Hz. Peygamber (s) olmak üzere sûfiler, büyük önem vermişler; seher vaktini namaz, zikir, kıraat, fikir ve murakabe ile değerlendirmişlerdir. Bu konuda çeşitli hadisler de, mevcuttur: "Allah, gecenin son üçte birinde yer yüzü semasına iner". Gecenin son bölümünü uykusuz geçirenlere, seherî denir. Seherlerde (gecenin sonlarında) hal erbabı için mahv, gözyaşı, niyaz, tazarru', sızlanma, feryâd, ateş, ölüm, yokluk, hiçlik, yüceliş, oluş, eriş, titreyen dudaklar, ibadetten şişen ayaklar, kırpmayan gözler, yılmak bilmez ısrarlı talepler, zevkler ve sancılar vardır. Seher vakti, imsaktan yaklaşık üç saat önce başlar.

SEHER DUASI: Arapça, seher gecenin sonuna denir. Orta harfi "he" değil "ha"dır. Seher vakti, duaların kabul olduğu özel zaman dilimlerinden biridir.Bu sebeple seher vakti, sufîler dua ve niyaza ağırlık verirler. Seher vaktini uyanık olarak ihya edenlere "seherî" denir.

SEHLİYYE: Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

SEKİL: Bektaşî tabiridir. Beştaşîlerin boyunlarına astıkları taşa, sekil adı verilir. Bu taş, şeriattan bir taş koparan, yani İslam'a aykırı davranışta bulunanlara asılırdı. Bektaşîler bunu şu espiri ile açıklarlar: Hz. Musa, bir taşa elbiselerini kor ve nehire yıkanmak üzere dalar. Ancak taş, Hz. Musa çıkmadan yuvarlanıp kaçmaya başlar. Bu durumu gören peygamber, hemen onun ardına düşer, onu yakalayıp asasıyla on iki yerinden vurur. Taş dile gelir ve "ey Musa, ben Allah'tan aldığım emirle kaçtım. Yahudiler, Hz. Musa hastalıklıdır diye senin hakkında dedikodu yapıyorlardı. Sen benim ardımdan çıplak olarak koşunca, onlar, senin vücudunda

bozukluk bulunmadığını, sağlıklı olduğunu gördüler" der. Bunun üzerine Hz. Musa özür dilerse de, taş, bu özrü bir şartla kabul edeceğini söyler: "Üzerimdeki deliklerin birinden ip geçirmek suretiyle boynuna tak". Hz. Musa bunu kabul eder ve o taşı boynuna takarak taşır. İşte bu espiriden hareketle, Bektaşîler boyunlarına sekil takarlar. Bu olayın, Ahzab/69'la bağlantısı olduğu söylenir.

SEKİNET: Sekinet; vakar, iç huzuru anlamında Arapça bir kelime. "O, imanları artsın diye, mü'minlerin kalbine sekineti indirendir" (Feth/4) âyetinde bu terime işaret vardır. Gaybm gelişinde meydana çıkan huzur hali. Nebi ve velilerin kalbine inen sekinet, nur, kuvvet ve ruhtan teşekkül eder ve mahzun kalbi teselli eder.

SEKİZLER: Gayb erenlerinden, veliler hiyerarşisi içinde yer alan sekiz evliya. Bunlara, kahır ve kuvvet ricali denir. Şiddetli ve hiddetli özelliğe sahiptirler, himmetleri etkilidir. Yöneldikleri ruhları etkileri altına alırlar, tasarruf etme güçleriyle tanınırlar. Bunlara hürmet edilmekle birlikte, yakınlarında da fazla bulunmaktan sakınmak gerekir, denilir.

SEKR: Arapça, sarhoşluk demektir. Kalbe gelen varidin etkisiyle, sâlikin ihsastan sıyrılıp, gaybete düşmesidir. Zıddı, ayıklığı ifade eden sahv hâlidir. Sekr mükemmel olmaz da, hisler tam kaybolmazsa, bu sâlik, mütesâkirdir. İki türlü sekr vardır: Sekr-i tabiî, sekr-i İlâhî. Sekr durumundaki kişinin, şeriata aykırı sözlerine itibar olunmaz, zira o, sekr durumunda, akıl tavrından ayrılmıştır, üzerindeki varidin etkisi ve yönetimi altındadır. Bu durumdaki dayanaksız sözlere, dikişsiz şatahat veya doğrudan şatahat denir.

Benim sekrim ikidir, halk-ı âlemde bir olur sekr,
Bana mahsus bir halettir bu hâle yüzbin şükr.
Lâ-edrî

SELÂM: Arapça, barış, esenlik, selâmet gibi anlamları olan bir kelimedir. Cürcanî, bu konuda şöyle der: "Nefsin, dünya ve âhirette, hiç bir sıkıntıya uğramaması, iki âlemde mes'ûd ve rahat olması". Mevleviler, dört devreli âyinin devreleri arasındaki fasılalara, selâm derler.

SELÂM BAŞI: Mevlevi tâbiridir. Mevlevi âyinleri dört selâm, yani dört fasıldan ibarettir. Bir faslın bitmesine, "selâm başı" denir. Dördüncü selamdan sonra şeyh, postundan bir kaç adım yürüyerek hırkası ile, yani kollarını açmadan sema ederdi. Ayrıca, beşinci bir selâm daha vardı ki, şeyh neşelenir ve meydancı ile mutrib heyetine niyaz gönderirdi. Bunun üzerine;

Şem-i ruhuma cismimi pervane düşürdüm.
Hayfâ dilimi âteş-i sûzana düşürdüm.
Bir katra iken kendimi ummana düşürdüm.
Ta'dâdedemem derd-i derûnum elemim var.
Mevlâyı seversen beni söyletme gamım var.

parçaları söylenmeye başlardı. Buna da "şem'i okutmak" denilirdi.

SELÂMET: Arapça, esenlik, huzur, barış mânâlarına gelir. Emniyet makamı: "Oraya, emniyetli olarak selâm ile giriniz" (Hicr/46) âyeti, buna işaret eder. Dünyevî huzur ve refah, selâmet , terk-i selâmettir. Nefsin selâmeti, ise ona uymamaktır. Konu ile ilgili bazı deyişler: "Selamet kenardadır (yani yalnızlıkladır)," "selâmet birliktedir" "selâmet susmaktadır".

SELAMET VAHDETTEDİR: Kurtuluş, huzur birliktedir anlamında, Arapça bir ifâde. Bunun iki anlamı vardır: 1) Huzur, birliğe ermektedir. Her şeyde bir olan. kendisinden başka gerçek varlık bulunmayan Allah'ın gücünü, hikmetini, takdirini yaptıklarını görmekte ve bu birlikte, kendi geçici varlığını yok etmektedir; bunu bilen, bilgisini görüş (müşahede), görüşünü de oluş haline getiren kişi esenliktedir. 2) insan yalnızlığı seçti, tek kaldı mı, ne itirazı kalır, ne dedikodu dinler, ne kimse ile uğraşır, ne de kimse onunla meşgul olur, böylece esenliğe ulaşır.

SELÂMIYYE: Kurucusu Selâmı Ali Efendi'dir. Celvetiyye şubelerinden birinin adıdır. Sa'diyye'nin kollarından biri de, bu adla anılmaktadır.

SELAM SECDESİ: Saygı maksadıyla, şer'î ölçüler içinde yere kapanma. Allah'tan başkasına yapılan bu secdelere, Kur'ândan örnekler şunlardır: 1. Meleklerin Allah'ın emri üzerine Hz, Adem'e secde etmesi

(Bakara/34). 2. Hz. Yakub'un eşi ve onbir çocuğu ile birlikte Hz. Yusuf'a secde etmeleri (Yusuf/100). Selâm secdesine, secde-i tahiyye de denir. Mevlevî şeyhleri ve dervişleri, baş keserek birbirine secde ederlerdi.

SELÂTİN ŞEYHLİĞİ: Selâtîn, Arapça bir kelime olup "Sultan"ın çoğuludur. Cuma günleri, namazdan sonra yapılan va'z görevine denir. Bunun yerine, "kürsü şeyhliği" ve "Cuma vaizliği" tâbirleri de kullanılmıştır. Minberde, hatibin okuduğu Arapça hutbeyi açıklamak üzere, bu görev ihdas olunmuştur. H. 1139/1726 yılından itibaren, "selâtin şeyhliği" diye anılmaya başlanan bu görev, önem arzederdi.

SELEFİYYE: Selef, öncekiler anlamına Arapça bir kelime. Bunun yerine, "eseriyye" tâbiri de kullanılır. Sahabe ve tabiîn mezhebinde bulunan fakihler ve muhaddislere, selefiyye denir. Selefiyye'nin yolu, Kur'ân yoludur.

SELMAN: Sahabe-i Kiram'dan Hz. Selmân-ı Farisî ibn İslâm (r) için kısaca "Selmân" da denilir. Bazı sûfiyye tarikatlarında, dervişler, nefsi aşağılamak üzere, ellerinde keşkül (bir çeşit tabağı andırır kâse) ile halktan bir şeyler toplamaya giderlerdi ki buna "Selman'a çıkmak", "Selmân etmek" tâbiri kullanılırdı. Berberlikle meşgul olanlara da "Selmânî" denir. Selmân-ı Farîsî (r)'nin, Hz. Peygamber (s)'in berberliğini yaptığı rivayet edilir. Ahîlik geleneğinde, berber esnafının pîri olarak, Selmân-ı Farîsî (r) kabul edilmiştir. Eskiden berber dükkanlarında, bunu belirten şöyle bir levhanın asıldığını görüyoruz:

Her seherde Besmeleyle açılır dükkânımız,
Hazret-i Selmân-ı Pâk'dir, pirimiz, üstadımız.

Hz. Peygamber (s)'in onun için "iman, Süreyya yıldızında bile olsa, Selmân-ı Farisî ona ulaşır" dediği rivayet olunur.

SELMÂNÎ: Bektaşî tâbiridir. Niyaz kabul eden derviş hakkında kullanılır. Selmân-ı Farisî (r)'ye nisbetle bu ad verilmiştir. Canlar, mürşidin izniyle ellerinde keşkül, "şey'en lillah" diyerek yardım kabul ederler buna da "Selmânîliğe çıkmak" denirdi.

Kabahat işleyen sufîlerin de, Selmânîliğe çıktığı görülürdü. Bunlar deriden elbise giyerler. Allah rızası için, "Kerbâla aşkına" su dağıtırlardı. Halktan bir şey isteyerek nefis eğitimi yaptırmak başta Nakşîlik, Halvetîlik ve Kadirîlik olmak üzere, çoğu tasavvuf okullarında görülmeyen uygulamadır. Bu uygulama istisnaîdir.

SEM': Arapça, işitmeyi ifade eden bir kelime. Hakk'ın, ilimlerin ifâdesi yolu ile tecellîsinden ibarettir. Zira Allah, işittiği her şeyi, işitmeden de, işittikten sonra da bilir. Bilineni Allah'ın bilmesi de, böyledir. O, kendi nefsinde tam kemâl sahibidir, böylece o, nefsindeki kendi kelamını da işitir.

SEMÂ': Arapça, dinleme, işitme, anlamına bir kelime. Dinlenen ilahinin veya bir müziğin etkisiyle coşup dönme. Semâ'ın pek çok çeşidi vardır. Genel anlamıyla semâ, Hak'tan gelen ve insanları Hakk'a çağıran bir mesajdır. Onu iyi niyetle dinleyen, hedefine ulaşır. Sesin etkisini dile getiren bazı hadisler, semâ konusunda serdedilir: "Kur'ân-ı Kerim'i seslerinizle güzelleşiriniz, zira güzel ses, Kur'an-ı Kerim'i güzelleştirir", "her şeyin bir süsü vardır, Kur'ân-ı Kerim'in süsü, güzel sestir". (Buharî, Tevhîd. 52). Dakkâk, semâ'nın nefislerini terbiye etmemiş olmaları münasebetiyle avam tabakasına haram; mücâhede ile uğraşan zâhidler için mubah; (sufî) arkadaşlarının manevî hayatı elde etmeleri sebebiyle onlara müstehab olduğunu savunur. Cüneyd de semâ'ı, kalbi Allah'a çeken bir vârid, olarak değerlendirir. Semâ, zaman, mekân ve hallere bağlı olarak vuku bulur, denilmiştir. Şiblî, "semâ'ın dışı fitne, içi ibrettir. işaretten anlayan kişiye, ibretin istimâ'ı helâl olur" demiştir, ilk zamanlar, dinlenen gazelin etkisiyle, bir kurala bağlı olmaksızın kalkıp dönülmesi söz konusu iken, sonradan bu, şeklî bazı kaidelerle düzen altına alınmıştır. Mevlevîlerdeki gibi.

SEMÂ'A GİRMEK: Mevlevîlikte, ayakta yapılan deverana iştirak etmek için kullanılan bir tâbirdir.

Alem-i ma'nî ki hurşîd-i cihanârâ gibi,
Devreder girmiş, semâ'a anda ruh-ı mevlevî.
Nef'î

SEMÂ ÇIKARMAK: Mevlevîlik tâbiri. Semazenbaşı, yeni dervişe (can) nasıl semâ yapılacağını öğretir ki, buna semâ çıkartmak denir. Semâ'a, meşk tahtası denilen ve ortasında çivi bulunan dört köşe bir tahta üzerinde başlanırdı.

SEMÂ DEDESİ: Yeni müridlere semâ'ı öğretecek tecrübeli, kıdemli kişiye, "semâ dedesi" denirdi. Semâ dedesi, semâ öğretmeniydi.

SEMAHANE: Semâ yapılan yere semahane denir. Burası daire şeklindedir. Döşemesi, ayağı incitmeyecek düz tahtalarla döşelidir. Semâ'ı izlemek üzere gelen seyircilere mahsus (züvvâr), parmaklıkla ayrılmış bir yer vardı. Bu kısım semahaneden ayrıdır. Semahaneye girilen kapının tam karşısında, ziyaretçilere ait yerin sonunda, mihrab vardır. Sol kısımda, türbe bulunur ve burası duvarla ayrılmamıştır. Çok defa, mihrab istikâmetinin sağında minber, asıl semahanenin sağ tarafında Mesnevî'nin şerh edilip anlatıldığı bir kürsü bulunur.

SEMAHAT: Yumuşak olmak, cömert davranmak anlamlarını içeren Arapça bir kelime. Cürcanî bunu, üzerine farz olmadığı halde, başkaları için bol bol harcamak, vermek şeklinde, tanımlar.

SEMÂ-I RÂH: Mevlevi tâbiridir. Kelime Farsça'da yol semâ'ı demektir. Yolda yapılan semâ'a denir. Mevlana, Konya'da Varakçılar Çarşısı'ndan geçerken, Selahaddin Zerkub'un ardarda inen çekicinin sesinden etkilenip yol ortasında semâ'a başlamıştı. Bayram namazından dönen veya piknik yapmaya giden Mevlevî dervişler, yol ortalarında semâ yaparlardı.

Gören sanır ki, safhadan semâ-ı râh ederim.
Döner döner bakarım kûy-ı yâre âh iderim.
Esrar Dede

SEMA' MEŞKİ: Meşk; örnek, iyi yazı anlamında Arapça bir kelime. Ders, musikide bir parçayı öğretmek, örnek bir yazı alıp ona bakıp aynısını yazmaya çalışmak, yani örneği taklid yolu ile öğrenmek mânâlarına gelir. Mevlevîliğe yeni giren (nevniyâz)'in, semâ öğrenmek üzere çalışmasına, semâ meşki denir. Meşk, semâ tahtası denilen çivili bir tahta üzerinde yapılırdı.

SEMANİYYE-İ HALVETİYYE: Bekriyye-i Halvetiyye kollarından biri. Kurucusu Şeyh Muhammed b. Abdülkerim el-Medenî es-Semânî (1132/1775- 1189/1775)'dir.

SEMA TAHTASI : Mevlevîlikte yeni dervişlerin, semâ'ı meşkettikleri, ortasında çivi bulunan, dört köşe, ceviz veya ıhlamur ağacından bir tahta.

SEMA TEKBİRİ: Şeyh tarafından sikkenin yeni müridin başına, tekbirle giydirilmesi. Mevlevîliğin önemli âdetlerinden biri idi. Yeni mürid, mutfak işi ve meşkle meşgul olurdu.

SEMA-ZEN: Farsça, sema vuran, yani sema eden, demektir. Sema eden dervişlere, sema-zen denir. Sema' yapmayı öğrenmek isteyen derviş, sağ avucuna biraz tuz alır, saygılı bir şekilde sema tahtasına gelir. Önce baş keserek, içli bir niyaz arzeder. Daha sonra, sol dizini büküp çökerek çiviyi öper, avucundaki tuzu, çivinin etrafına serper, sonra da, ayağa kalkıp, tekrar baş keserek sema tahtasının üzerine çıkar; çiviyi, sol ayağının başparmağı ile ikinci parmağının arasına takıp, sağ kolu üstte olmak üzere, kollarını göğsünün üstüne çaprazlama bağlayarak, avuçlarıyla omuz başlarını tutar. Sağ ayağını geriye iterek, sol ayağı üzerinde, dönmeye başlardı. Bu yeni öğrenci (Mübtedi)'ye birinci gün, üç; ikinci gün, beş çark attırılır, (yani döndürülür). İlk meşkler, ayaklar, çiviye takılı olarak yapılırken, sonraki aşamalarda kol açmak, direk tutmak, hiç şaşmadan ilerlemek gibi usûller öğretilir. Başarı sağladıktan sonra, eğitim yeri, matbahtaki meşk yerinden, "Semahane" ye kaydırılır. Burada, eteklerin hızlı semâ ile şemsiye gibi açılması öğretilir. Eğitim sonunda, semazen başı mübtediyi sıkı bir sınavdan geçirir, başarılı olma durumunda da, sonuç Şeyh Efendiye arzedilir. Şeyh de sınavı geçen bu dervişe, bir mukabele günü, öğle namazından önce "Mübtedi Mukabelesi" yaptırarak, onu semazenler arasına sokar. Tahir Olgun, Feridun Nafîz, Şair İsmet devrin önemli semazenlerindendir.

Tennure, bend-i hâle-i envâr-ı aşk olub,
Mâh-ı sipihr-i mihr-i vefadır semazen
Avnî

SEMA-ZEN BAŞI: Mevlevi ayini sırasında, sema'hane'de dolaşıp, sema' edenlerin birbirine çarpmamalarını ve düzeni bozmamalarını sağlayan dede'ye, "sema-zen başı" denir. Sema'zen başı, sema'ı iyi yapanlardan olurdu. Sema'zen başı, sema' sırasında, hırka giyerdi. Yeni başlayanlara (mübtedîlere) sema' usûlünü, o öğretirdi.

SEMİYYU'LLAH: Arapça, Allah'ın adaşı anlamındadır. Allah ve kulda ortak olarak kullanılabilen isimlerde her ikisi adaştır. Meselâ, insan da, semî, basîr gibi isimlere sahiptir. Allah da. Bu gibi isimlere "semiyyullah" denir.

ŞEMSEME: Arapça, susam, susam tanesi demektir. Dil ile anlatılamayacak kadar ince ma'rifete "şemseme" denir.

SEN-SENLİK : Bkz. Enâniyyet.

SENÂNİYYE: Tunus'da XIX. yüzyılda kurulmuş bir tasavvuf okulu. SENÛSİYYE: Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ömer b. Şu'aybi's-Senûsî (ö. 895/1490) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu olup, Medyeniyye'nin kollarından biridir.

SER: Farsça, baş, kafa anlamına gelir. Feyiz suya benzetilir. Bu suyun başı olan kâmil insana da "ser-çeşme" (çeşmenin başı) adı verilir. Sert-deste: Topluluğun başı, lideri anlamına gelir. Tasavvuf okulunu yöneten mürşid-i kâmiller, bu isimle de anılır. Ayrıca Kalenden dervişlerinin ellerinde taşıdıkları asâ'ya da ser-deste denir. Oldukça kalın ve budaklı olan bu asa, dervişin, kendi iradesiyle nefsini terbiye ettiğini gösterir. Alevîlerin "tarîk" dedikleri sopaya da, "asa" adı verilir.

Tasavvufta sırların saklanması, çok önemlidir. Sır vermemenin gerekliliği konusunda, "ser verip, sır vermemek" ve "ser verip sır vermeyen, serverdir" atasözlerini söylemişlerdir. Sır, anlatılamadığı için değil, anlayan olmadığı için, başkasına söylenmez.

SERÂİRÜ'L-ASÂR: Arapça, eserlerin sırları demektir. Varlıkların bâtınlarından ibaret İlâhî isimlere denir.

SERÂİRU'R-RUBÛBİYYE: Arapça, rablığın sırları anlamına gelir. Rab isminin aynların suretlerinde ortaya çıkışı. Aynlarm, kendi zatıyla kaim Rab isminin mazhariyeti olması, Rabbe ait ta'ayyünlerin açığa çıkması, yine, Rabb'ın varlığına bağlıdır. Yani Rabb ismi olmasa, onun ta'ayyünleri de olmaz.

SERDİ: Farsça'da soğukluk demektir. Muhabbet makamının sonunda nefs soğur. Bunun mukabili olan germî (sıcaklık) ilahî aşk hararetine kapılma ve bunun sonucu olarak, cezbelenme, coşku halini ifade eder.

SEREYÂN-I VÜCÛD: Arapça, varlığın sirayet etmesi, bulaşması demektir. Rahmanî soluk, mukaddes feyz. Âlem ve insan, bu feyzin pırıltılarıdır.

SERÎR: Arapça, yatak, döşek, taht gibi anlamları ihtiva eden bir kelime. İlâhiyye makamında (Mekâne) bulunan Rahmani mertebe.

SERKEŞİ: Farsça, serserilik, başıbozukluk demektir. İlâhî iradenin hükmü (tahakkümü) ile, sâlikin kendi irade ve muradına karşı çıkması.

SER-KUDÛMÎ: Mevlevî tabiri olup, kudüm çalan (Kudum-zen) larm başına, "Ser-Kudûmî" denir. Mevlevî ayinini idare eden kişi. Bu görevi yapanlar, Mevlevî erkanına dahildir. Bir kısım erkan evlenemediği halde, bunlar evlenebilirdi.

SERMEDİ: Arapça, ebedî anlamına gelir. Evveli ve ahiri (önü ve sonu) olmayan. Evveli olmayana ezelî, ahiri olmayana ebedî denir. Sermedîlik, Allahü Teala'nın sıfatıdır.

SER-PÂ ETMEK : Farsça, başı ayak etmek, demektir. Mevlevîlikte, kusur işleyen bir müridin cezalandırılması olayına, ser-pa etmek denir. Aşçıbaşı veya (Konya'daki dergahta) tarikatçı tarafından, suçlu müridin semahane, yahut meydan'da sikkesi alınır, ayakkabıları dışarı doğru çevrilir. Bununla, kusurlu mürid, tarikatten düşkün hale getirilir. Ser-pâ edilen kişi, yere niyaz eder, arkasını dönmeden kapıya gider, ayaklarını içeriye çevirip giyer, eşiği öpüp, yine arkasına dönmeden, geri geri adımlarla oradan ayrılır. Eğer kendini haklı görüyorsa, Mevlana Dergahı (Konya'daki Merkezi Dergah)'na varır. Orada, durumu, tarikatçı'ya arzeder. O inceler, sonunda olumlu veya olumsuz bir karar verir. Haklıysa sikkesi iade edilir. Farklı bir karar çıkarılarak, bir başka dergaha gönderilir. Haksız ise, bir süre tarikattan uzaklaştırılır. Ancak, sonunda bir ayn-ı cem yapılarak, yine dergaha alınır.

SER-TABBAH: Farsça-Arapça, baş ahçı anlamındadır. Mevlevî tabiridir. Mevlevîlikte, Konya'daki Mevlana makamında, Ser-tarik dede'den sonra gelen bir rütbeye sahipti. Tekkenin maddi-dünyevi işleri, sert-tabbah'a bırakılmıştı. Yeni intisab edenlerin terbiyesi ile de, meşgul olurdu. Yeni gelenleri 1001 günlük hizmet süresi şeklinde tanımlanan çileye sokar ve takip işini kazancı dede'ye verirdi.

SER-TABBAH KÜÇEĞİ : Mevlevî tâbiridir. Ahçıbaşının çömezine, ser-tabbâh küçeği denirdi.

SER-TARİK: Farsça-Arapça, tarikat başı anlamına gelir. Mevlevî tâbiri. Çelebi Efendi'nin yardımcısı ve Konya Mevlevî-hânesi'nin Şeyhi yerindeki kıdemli dede'nin unvanı, "Ser-tarik" idi. Çelebi Efendi'nin, Konya'dan bir yere gitmesi durumunda, mukâbele-i şerif dışında, her işe bakardı.

Birisi Şeyh-i tekke-i islâm'a ser-tarik
Birisi mekteb-i kere ü adle râhber.
Seyyid Vehdi.

SER Ü PAY: Farsça, baş ve ayak demektir.
Mevlevî tabiridir. Mevlevî disiplinindeki cezalardan biridir. Mürid, fukara elbisesini çıkarır, eski elbisesini giyer, mevlevî-hâneyi terkederdi. Seyyah vermekden (bkz. Seyyah Vermek) daha ağır bir ceza idi. Seyyah verilenin yeniden dergaha dönmesi mümkün ise de, "Ser ü Pay" edilen bir daha dönemezdi.

SERVİ: Çam türünden yaprağını dökmeyen bir ağaç. Dalsız, budaksız, düz elif harfine benzer bir yapıya sahip olup, genellikle mezarlara dikilir. Vefat edenler Bir'den geldikleri gibi, Bir'e dönmüştür. Servi'nin elif ve bir rakamına benzemesi, adeta, Allah'ı sembolize eder.

SETÂİR: Arapça, örtüler demektir. Maddî şekiller. Maddî şekiller, ardlarındaki İlâhî isimlerin zuhur yerleridir. Şeybânî şöyle der:

Perdelerin ardından, maddi varlıklar için tecelli etti,
Perdelerin bunlar üzerindeki zuhûruyla gelişti, büyüdü.

SETR: Arapça, örtme, perdeleme, perde gibi anlamları olan bir kelime. Kaşanî setri, seni, ifade eden mânâdan ayıran her şey.diye tanımlar. Setr'e verilen örnek* kainat üzerinde bulunan örtü olabildiği gibi, âdet ve amellerde duraklamak da, olabilir. Sûfiyye'nin yaşayışı tecellide, belası (imtihanı)'da Setr'dedir.Havas, tecelli halinde coşarlar (tıyş), setr halinde yaşarlar (işret ederler, ıyş).

SEVÂ: Arapça, düzgün, zirve, benzer mutedil vs. gibi anlamları olan bir kelime. Halkta bulunan Hakkın batn (iç) lan. Halk (yaratılanlar) ile ilgili ta'ayyünler (belirmeler), Hakk'ın perdeleridirler. Hak, Zâtında zâtı ile zuhur etmiştir. Halkın batn (iç) lan Hak'dadır. Yaratılanlar, zatıyla zuhur eden (görünen) Hakk'ın vücudundaki yokluğuyla, ma'kul olarak bakîdir.

SEVÂB: Arapça, Mükafat, ata, sevap, balansı, bal vs. gibi anlamları olan bir kelime. Allah'tan mağfiret ve rahmete, Hz. Peygamber (s)'den şefaate hak kazandıran şeye, sevâb denir.

SEVÂD: Arapça, topluluk, köy, siyah renk vs. gibi çeşitli mânâları ifade eden bir kelime. Mekke-i Mükerreme.

SEVÂDU'L-VECH Fİ'D-DAREYN : Arapça, dünya ve âhirette yüzü kara, anlamında bir ifade. Dünya ve âhirette zahiren ve bâtınen, aslî bir vücûda sahip olmaması bakımından, Allah'da tam anlamıyla fena bulmak. Gerçekte fakr, Allah'a ve asli yokluğa dönüş işte budur. Bir kısım sufiler "fakr tam olunca o Allah'tır" demişlerdir.

SEVDA: Melankoli, çılgınca sevgi gibi anlamları ihtiva eder. İlâhî aşk.

SEYFÎ KÜLAH: Arapça-Farsça, kılıçlı külah demektir. Yukarı yassılaşarak yükselen ve bu şekliyle kılıcı andıran Mevlevi külahı. Bu şekildeki külahı, XVI. Yüzyılda Mevlana soyundan (İnâs Çelebi) Divâne Mehmed Çelebi bazen giyerdi. Bu şekildeki sikke, Bektâşîlerin Elifî Tâc'ına benzer.

SEYR: Arapça, yürümek, gezmek, gitmek demektir. Allah'a ulaşmak üzere yapılan manevî yolculuğa, seyr

denir. İki türlü seyr vardır: 1) Seyr-i Nuzûlî: Mukayyed vücûd (varlık)'un ortaya çıkması için mutlak vücud (varlık)'un seyri. Bu ehadiyet'in imkan mertebesine, mutlakın mukayyede, küllün (bütünün) cüz'e (parçaya) inişidir. 2) Seyr-i Urûcî: Mukayyedin mutlakda yok olmak üzere yaptığı seyir. Cüz'ün, külle seyri. Buna seyr-i şuurî de denir. Bu seyr, insan mertebesinden Mutlak'a kadardır.

SEYR ANİ'LLAH: Arapça, Allah'tan seyr demektir. Sülûkun dört mertebesinden, dördüncüsüdür. Buna "telvin ba'de't-temkin" (temkinden sonra telvin) denir. Bu seyir vahdet (birlik)'ten, kesret (çokluk)'e doğrudur. Bundan gaye, Hak'dan halka terbiye ve irşâd için dönüştür. Bu yüzden, seyr-i anillaha "beka ba'de'l-fenâ", "sahv ba'de's-sekr" veya "fark ba'de'l-cem" de denir. Bu durumdaki kişi, vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür.

SEYR Fİ'LLAH: Arapça, Allah'da seyr demektir. Manevî yolculuğun dört basamağından ikincisi. Buna sefer-i sâni (Cem') de denir. Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakkık, ahlakullah ile ahlaklanmak, ufuk-ı âlâya ulaşmak, bütün bedenî özelliklerinden kurtulmak, seyr-i fillah'ı tanımlar. Bu seferin nihayetinde, sâlike vücûh-ı âlemden perdelerin kalkıp, ilm-i ledünnînin keşfolunduğu kaydedilir.

SEYR İLA'LLAH: Arapça, Allah'a doğru yolculuk yapmak demektir. Sülûkun dört mertebesinden ilki. Sâlik zikrederek Allah'a urûc (yükselme) yoluyla hareket eder. Bunun sonu, velayet-i suğra (küçük velilik) olup buna "fena fillah" denir, iki tür seyr-i ila'llah vardır. 1) Seyr-i afakî, buna suluk adı verilir. 2) Seyr-i enfüsî ki, buna da cezbe denir.

SEYR MAA'LLAH: Arapça, Allah ile seyretmek demektir. Dört basamaklı seyr-ü sülûk'un üçüncü basamağı. Buna "sefer-i sâlis" veya "fark ba'de'l-cem" denir. Bu mertebede ikilik kalkar. Buna, "makâm-ı Kabe kavseyni ev ednâ" adı verilmiştir. Seyr maallah'ın sonu velayettir.

SEYR Ü SÜLÜK: Arapça, gitmek ve girmek demektir. Bir şeyhin nezaretinde, Allah'a vuslat için çıkılan manevî yolculuk. Seyr ü sülûk'un dört mertebesi vardır. 1) Seyr ilallah, 2) Seyr fillâh, 3) Seyr maallah, 4) Seyr anillah.

SEYYADİYYE: İzzüddin Seyyâd (ö. 670/127) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu olup, Rifaiyye'nin kollarındandır.

SEYYAHAT: Arapça, gezmek dolaşmak demektir. Eskiden mürşidler, olgunlaşmaları ve ibret almaları için, müridlerini seyahatlere yollarlardı. Bu seyahatlerde, Şeyhlerden feyz alınır, nefs terbiyesi yapılırdı. Seyyah dervişin sırtında postu, elinde keşkül ve teber (bir tür balta)'i ile uzun süre afakî (dış âlemde) yolculukla iştigal eder, sonunda, yine eski tekkesine dönerdi
.

Yine seyyah oluban, destime aldım teberi.
Yine ben azm-i diyar etmeye, kıldım seferi.
Seher Abdal

SEYYAH VERMEK : Bektaşî ve Mevlevî tabiri. Cezalandırılmak istenen, veya ilerlemesi arzulanan dervişlere, seyyah verilirdi. Bektaşîlerde, seyyah verilen dervişin eline somun verilirken, Mevlevîlerde dervişin ayakkabısı dışa doğru çevrilirdi. Ceza olarak seyyah vermek, "Ser ü Pay" dan daha hafifti. (Bkz. "Ser ü Pay)

SEYYARİYYE: Ebû'l-Abbas Kasım İbnü'l-Kâsım ibnü'l-Mehdi's-Seyyarî (ö. 242/856)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

SEYYİD: Arapça, efendi, bey demektir. Hz. Peygamber Efendimizin (s) torunu. Hz. Hüseyin (r)'in soyundan gelenlere seyyid; Hz. Hasan (r)'m soyundan gelenlere de, şerif denir.

Ey hâme-i nakış, beyan başla dua-yı seyyide,
İt sen de sarf-ı iktidar, durma sena-yı seyyide.
Lâ-edrî

SEZAİYYE: Hasan Sezai Efendi (ö. 1151/1738) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu olup Gülşeniyye-i Halvetiyye'nin kollarındandır.

SIDDÎK: Arapça, işi ve sözü doğru, çok doğru olan kişiye denilir, içi aydın olması ve Hz. Resullah (s)'a ilgisinin ileri seviyede bulunuşu sebebiyle, Hz. Peygamber (s)'e her geleni ilmen, kavlen ve amelen doğrulamakta kemâle eren kişiye sıddîk denilir. Bu nedenle Allah nebilerle sıddıkların arasını açmamıştır. "Onlar, üzerlerine Allah'ın nimet bahşettiği nebi, sıddîk, şehid ve salihlerdendirler" (Nisa/69). Hadis-i şerif: "Ben ve Ebû Bekir iki rehin at gibiyiz. O beni geçseydi, Ben ona inanırdım. Ben onu geçtim, o bana inandı". Diliyle söylediğini, kalbiyle ameliyle, eksiksiz tahakkuk ettiren kişi, sıddîk, Hz. Ebu Bekir (r)'dir. Vasıtî bu hususta şöyle der: "Bu ümmetin içinde, sûfiyyenin dilini ilk kullanan kişi, Hz. Ebû Bekir (r)'dir".

SIDDIKIYYE: Arapça, tam doğruluk demektir. Bu, velayet derecelerinin en yücesi olup, nübüvvet derecesinin altındadır. Nübüvvet ile arasında vasıta yoktur. Sıddıkiyyeti, geçen, nübüvvete ulaşır. Sıddıkıyyet, bir temele dayanır: İslâm, iman, ihsan, şehâdet, ma'rifet. Sonuncusu, "kendini bilen Rabbini bilir" makamının hakikatmdan ibarettir. Marifetin üç hazreti vardır: Hazret-i İlme'l-Yakîn, Hazret-i Ayne'l-Yakin, Hazret-i Hakka'l-Yakîn. Sıddıkın bu üç hazreti geçmekde alâmeti, gaybe'l-vücûdun kendisine meşhed olmasıdır.

Bu durum sıddîk, yakin nuruyla, Hakk'ın mahlukatın gözünden gizlenen sırlarını görür.

SIDK: Arapça, doğruluk demektir. Sır ve aleniyyenin (içte olanla, dışta olanın) eşit olması. "Olduğun gibi görün, veya göründüğün gibi ol" vecizesinde anlatılmak istenen husus, Mü'minin imanında sıdkı kadar, kâfirin de küfürde sıdkı, şahsiyetteki dengenin göstergesidir. Sâlikin söz ve işinde sıdkı ön planda tutmayı alışkanlık hâline getirmesi ve bu hâlini devam ettirmesi, onu sıddıklar zümresine dahil eder.

Sıdk halinin devamlı, olmasını, Nakşî Meşayıhından Hâce Yakub Çerhî Hazretleri, "bir iğneyi yere dikmek ve ayağın başparmağıyla o'nun üzerinde durmak" diye tanımlar. Sıdk, iç ve dışta, Allah ile beraberliği, istikamet (Şeriata bağlı olmak) üzere muhafaza etmekle -olur. Bu istikametin sağlanması, Allah'ı, sürekli kalpde muhafaza etmek, O'ndan başka şeyleri hatıra getirmemekle mümkün olur. Cürcânî'ye göre, yalanın kurtarabileceği durumdaki kişi, o halde bile doğruyu söyler. Kuşeyrî de, sıdkı, "hallerinden leke, inancında şüphe, amelinde ayıp olmamasıdır" şeklinde tanımlar. Konuyla ilgili olarak, "Sıdkını bütün tut" şeklinde tasavvuf? bir öğüt vardır. Bu öğüt, "gördüğü şeyleri iyiye yormak, kalbi bulanmamak, tarikatta doğru olmak" şeklinde açıklanır. Sıdk sahibi olmanın yollarından biri de, "Sıdk sahipleriyle beraber olmanızdır" (Tevbe/119). Hakim Tirmîzî, sıdkı, ikiye ayırır. Birincisi, marifetin dallarından sayılan adi özelliğine girmiş ahlakî ve aklî sıdk olup, ikincisi de içtimaîdir.

SIDKU'N-NUR: Arapça, nurun doğruluğu demektir. Kendisinden sonra perdelenme bulunmayan keşfe, sıdku'n-nûr denilir. Yağmur yağdıran yıldırıma benzer, ki buna "Sâdık" adı verilir. Yağmur yoksa "kâzib" denir. Keşf geldikten sonra, perdelenmeye maruz kalan sâlikin hali, karışıktır. Nur vasıtası ile, keşfi, cem' makamına ulaşırsa, buna sıdku'n-nur denir, zira, bu nurdan sonra, gizlenme ve perdelenme hâli yoktur.

SIFAT: Arapça, özellik, nitelik, vasıf kalite gibi anlamlan olan bir kelime, mevsûftan ayrılmayan şeye sıfat denir. Bir şeyde sıfat bulunmadan, ona vasıflanmış (mevsûf) denmez, iki türlü sıfat vardır. 1) Sıfat-ı Fadaliyye: Hayat gibi zata ait sıfatlar onun dışındakilere ait sıfatlar. 2) Sıfat-ı Fâdiliyye: Kerem gibi hem zat, hem de İlâhî sıfatlar için asıl olanı "Rahman" sıfatıdır. Zira bu sıfat, şümul ve alanı bakımından Allah isminin mukabilindendir. İkisi arasındaki fark; Rahman'ın umumu ile birlikte vasfiyye'nin zuhur yeriyken, Allah, ismiyye'nin zuhur yeridir.

SIFÂT-I CEMÂLİYYE: Arapça, güzelliğe ait özellikler, nitelikler demektir. Lütuf ve merhametle ilgili özellikler.

SIFAT-I İLÂHİYYE : Arapça, İlâhî sıfatlar demektir. Rıza, rahmet, gazab gibi, kendilerini ve Zıdlarını Hakk'a nisbet etmek caiz olan sıfatlara, sıfat-ı İlâhiyye denir.

SIFAT-I SÜBÛTİYYE: Allah'a nisbet edilen hayat, ilim, semi, basar, irâde, kudret, kelam, tekvin, gibi sıfatlar.

SIFAT-I ZATİYYE: Arapça, zatî sıfatlar demektir. Kudret, azamet, izzet gibi Hak Ta'alâ'ya izafe edilen ve zıddı caiz olmayan nitelikler.

SIR: Çoğulu esrar ve sirar olup, Arapça sır, gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, birşeyin halisi, efdali, gibi anlamlan ihtiva eden bir kelime. Sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. Ruh sevginin, kalp marifetin, sır da müşahedenin mahallidir. Ruhanî bir nur olup, nefs'in haletidir.Sır olmaksızın nefs, iş yapmaktan aciz kalır. Nefs'in beraberinde, sırrın himmeti olmazsa, bir fayda elde edilmez. Sırra, kalbin bir

buududur diyenler olduğu gibi, ruh'tur veya ruhtan daha yüce ve daha latif bir ruh buududur, diyenler de vardır. Mevlevîlikte sır, ıstılah olarak şu anlamda kullanılır: Dede'nin hücresinin pencere perdesi kapalı ise, bu onun içeride istirahat ettiğini veya kendine göre bir ibadetle meşgul olduğunu gösterir. Bu hale sır denir.

Hayflar, göz yumup Esrar Dede sırroldu.

Surûrî

Sırla ilgili bazı atasözleri ve deyişler şunlardır: Bir şeyi örtmeye, kapamaya, sırlamak denir. Gömmek, gömülmek; sırlamak, sırlanmak gibi ifâdelerle karşılanır. Ölen kişiye, sırroldu, denir. Sırrın gizlenmesi gerektiğini bildirmek üzere, "sırrını açma dostuna, onun da dostu vardır, o da açar dostuna" atasözünü söylerler. Tarikat sırrını, sisteme yabancı kişilere söylememek gerekir, zira, tasavvuf terminolojisine vakıf olmadığı için, yanlış anlar. İşte bu tür sırların saklanması konusunda, "Sırrını sırredene aşkolsun, faş eden yuf" denir.

SIRAT: Arapça, yol, demektir.Hakk tecellilerinin çeşitlenmesinden keşfe açılan yol, nefsiyle, yine kendi nefsi içindir. Fusus'da "hiçbir kımıldayan canlı yoktur ki Allah onun alnından yakalamış olmasın. Rabbim, doğru yol üzerindedir" (Hûd/56) âyeti şöyle yorumlanmıştır: Yürüyen herşey, Rabbin doğru yolu üzerindedir. Bu bakımdan, Allah onlara gazaplanmaz, sapıtmazlar, sapıtmak da nereden arız olsun ki, Hakk'ın gazabı ortaya çıksın.

SIRR-I HAL: Arapça, hâlin sırrı demektir, içinde, Hakk'ın muradının bilindiği durum.

SIRR-I İLM: Arapça, ilmin sırrı demektir. Bu, ilmin hakikatidir. Zira ilim, hakikatte Hakk'ın ayn'ıdır.

SIRR-I İSTİVA: Arapça, istivâ'nın sırrı demektir. Mevlevî tâbiridir. Siyah bir şerit adıdır. Yüksek bir alâmet sayılır. Mevlana Celaleddin Rûmî'den kalmış olup, iki yollu olan külâh-ı seyfî, veya kılıcî taç yollarına takılan şeride, sırrı-ı istiva denir. Bu tacı, ancak cezbe-i Rahman ile istivâ'nın sırrına vâkıf olan yüksek mâneviyatlı zatlar giyebilir.

SIRR-I KADER: Arapça, kader sırrı demektir. Allah'ın ezeldeki aynlar, ve bu aynların dış âlemde gerçekleşmeleri durumunda sahip olacakları haller hakkındaki ilmi. Bir şey hakkında, ancak Allah'ın, o şeyin, sübût durumundaki bilgisiyle hükmolunur.

SIRR-I RUBUBİYYET: Arapça, Rab'lık sırrı demektir. Bu, merbûb'a bağlıdır. Zira onda, müntesiblerde olması gereken bir nisbet vardır. Müntesiblerden biri merbub olup, ademdeki sabit aynlardan başkasında değildir. Ma'dûm (yok)'a bağlanan da yoktur (yani ma'dûm'dur). Bu yüzden Sehl b. Tüsterî, rubûbiyyet'de öyle bir sır vardır ki, ortaya çıkmış olsaydı, rubûbiyyet bâtıl olurdu. Onun yok oluşu, (butlan) üzerine bağlandığı şeydendir, demiştir.

SIRR-I SIRRU'R-RUBÛBİYYE: Arapça, rubûbiyyet sırrının sırrı, demektir. Rubûbiyyet sırrı, Rabb'ın, aynların suretlerinde ortaya çıkmasıdır. Aynların suretleri, zâtıyla kâim, ta'ayyünleriyle zuhur eden Rabb için, zühul yeri olması bakımından, onunla kaim, onun vücudu ile mevcutturlar.

SIRR-I TECELLİYYÂT: Arapça, tecellîlerin sırrı demektir, ilk tecellî kalbe olur, böylece bütün isimlerin arasındaki ehadiyyet-i cem müşahede edilir. Zira her isim, diğer bütün isimlerin özelliğini taşır. Yine bütün bunlar, zât-ı ehadiyyet'de birleşir. Farklılık, onun suretleri olan kevn (oluş) larda ortaya çıkan ta'ayyün (belirme)ler iledir. Böylece, her şey, her şeyde müşahede edilir.

SIRRU'S-SIR: Arapça, sırrın sırrı, demektir. Ehadiyet hazretinde, icmâlen (özet olarak) bulunan gerçeklere ait ayrıntılı (tafsîlî) bilgi. "Gaybın anahtarları, O'nun kalındadır, onu O'ndan başkası bilmez" (En'âm/59), âyetiyle bu hususa işaret edilir.

Sİ'A-İ KALB: Arapça kalbin genişliği anlamına gelen bir ifâde. Kâmil insanın imkân ve vücûbu toplayan berzahî hakikati gerçekleştirmesi. Kâmil insanın kalbi, işte bu berzahtır. Bir kudsî hadisde şöyle buyurulur: "yerime, göğüme sığmadım, mü'min kulumun kalbine sığdım".

SİCİLMASİYYE: Muhammed ibnü'l-Hase-ni's-Sicilmasî (ö. 575/1179)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

SİCN: Arapça, hapishane demektir. Bir vücûd mertebesi olup, günahkarları karanlık süflî tabiat derekelerinde, hakir düşürür.

SİDRETÜ'L-MÜNTEHÂ: Cennette bir ağaç. Mahlûkun Allah'a doğru giderken ulaşabileceği son nokta. Bundan sonrası sadece Allah'a mahsustur. Sidreden sonrasına ulaşmak mümkün değildir. Zira, mahlûk, burada mahv olmuş, toz hâline gelmiş, silinmiştir. Sırf yokluğa bitişiktir. Sidreden sonrası için mahlûkun bir vücûdu yoktur. Sidre ağacına, iman da denmiştir. Hz. Resûlullâh (s), "karnını, Sidr ağacının meyvesi (Nebk) ile doyuranın, kalbini, Allah iman ile doldurur" der. Kaşanî, sâliklerin yaptığı yolculuğun ilim ve amellerinin bittiği sidre noktasına, berzah adı verir.

SİGA KARDEŞİ : Ahiret kardeşi. Arapça muâhât, Türkçe kardeşleşmek, kardeş tutmak şeklinde ifâde edilir. Mekke'den

Medine'ye hicret eden Muhacirlerle, Ensar arasında kardeşleşme olayından kaynaklanan bir uygulamadır.

SİKA: Arapça, güvenme, dayanma demektir. Sika, Allah'a güvenmeyi ifade eder. Tevekkülün esası sika'dır.

SİKKE: Arapça, altın paranın üzerine basılan nakış ve yazı anlamına gelir. Mevlevi külahına da sikke denir. Döğme keçeden yapılan, yekpare, bal rengi yahut, beyaz, bir karış dört parmak uzunluğunda, içice geçmiş iki katlı külaha denir. Sikke üzerine genellikle sarık sarılır. Sarık sarılmayan sikkeye, dal sikke, dal kavuk, veya dal fes denir.

Dû cihanda eğer altın ola dersen şânın,
Sikkesi altına gir Hazret-i Mevlânâ'nın.
Mevlevi Hüdâyî Dede

Mevlevîlikte üç mertebeli külah vardır: 1. Mertebe, teberrük ve emanet külahı; mutfakta çile çıkaranlara ve muhiblere giydirilir. 2. Mertebe, irâdet külahı; hizmetini tamamlamış dervişlere giydirilir. 3. Mertebe, hizmet külahı; sülük tamamlayıp, hilâfet alanlara giydirilir.

SİKKE-İ ŞERİFE: Mevlevîlerin giydikleri sikkeye denir. Şerefli sikke anlamına gelir.

SİKKE-PÛŞ: Arapça-Farsça, sikke giyen demektir. Sikke giyenler hakkında kullanılır.

Hakk'a îsâl eyleyen şehrâhı bul,
Âlem-i kesrette vahdetgâhı bul.
Sikke-pûş ol, zevk-i eyvallahı bul.
Gel harîm-i aşka gir, dilhâhı bul.
Mâsivâ'dan el çeküb Allah'ı bul!
Tokadîzâde Şekib

SİKKE TEKBİRİ: Mevlevî tâbiri. Tarikate yeni giren nevniyâzın başına sikke giydirilirken yapılan duaya "sikke tekbiri" denir.

SİLLE: Tokat. Allah'ın kahr sıfatları (el-Kahhâr, el-Cebbâr) ile tecellî etmesi. Hak sillesinin sadası yoktur.

Bir vurdu mu hiç devası yoktur.
Ferid Kam

SİLSİLE: Arapça, zincir demektir. Tasavvuf okullarındaki maneviyat öğretmenleri zinciri. Bu zincirin son halkası Hz. Muhammed Mustafa (s)'dır. Üveysîlerde, doğrudan doğruya Allah'dan feyz alınması münasebetiyle, silsile söz konusu değildir. içinde sâdât-ı kiram'dan (Hz. Peygamber (s)'in sülalesinden) kişilerin bulunduğu silsileye "silsiletü'z-zeheb" (altın zincir) denir. Silsileden bahseden eserlere, silsilename adı verilir.

SÎM: Farsça, gümüş demektir. Zahir ve bâtının tasfiyesi, bedeni ve ruhu arındırma.

SİMİD: Mevlevi tâbiridir. Sikkenin üzerine, fakat destarın alt tarafına sarılan beze simid denir. Pamuktan yapılır, sarık bunun üzerine sarılır.

SÎMURG: Farsça, otuz kuş demektir. Efsanevî Kâf Dağının ardında yaşayan, adı var kendi yok bir kuş. Allahü Ta'alâ'nın üfürdüğü insanî (ilâhî) ruhu, geldiği asıl vatanına (Kaf Dağı'nın ardına) dönecek, orayı aşacak otuz kabiliyetle donatmıştır. Kuş, yükselişin sembolüdür. Ruh, bu otuz kuş (yani otuz olumlu yetenek) ile, geldiği yere döner. Simurg'a şu anlam da verilmiştir: İnsan-ı Kâmil. Mantıku't-Tayr'da otuz kuşun yedi vadiyi geçtikten sonra ulaştıkları padişah, Allah.

Bî-vücûd olmak gibi yokdur cihanın rahatı.
Gör ki Simurg'un ne damı var, ne de sayyâdı var.
Koca Râgıb Paşa

SİMYA: Farsça, kimya demektir. Bakırı altına çevirme hüneri, ilm-i Simya'yı mürşid-i Kâmiller bilirler. Onlar Allah'ın izniyle, değersiz bakır gibi olan insan nefsini, yirmi dört ayar altına (nefs-i kâmile'ye) dönüştürürler. Kötü ahlâkı, iyi ahlâka dönüştürme san'atı.

SİNANİYYE: Halvetî tasavvuf okulu kollarından olup, İbrahim b. Abdurrahmân el-Halvetî, yani Ümmî Sinan (ö. 976/1568) tarafından kurulmuştur.

SİNCEDE BÜZÜR BİTMEZ: Sin, Türkçe'de mezar anlamına gelir. Büzür (doğrusu bizr olacak) de, Arapça tohum demektir. Bu şekilde, atasözünün anlamı "mezarda tohum bitmez" şeklinde olur. Erbab-ı tarikat, sır konuşulurken, yanlarında yabancı birisi varsa, bu atasözünü söyleyerek susulmasını ihtar ederler. Bu atasözü, genellikle alevîler arasında kullanılır.

SÎNE: Farsça, göğüs demektir. İlâhî ilim, ilim sıfatı Yüreği temiz kişilere "sine-saf" denir. Sineye çekmek, tahammül etmek, sabretmek anlamına gelir. On Muharrem'de şiîler, yaptıkları âyinlerde, göğüs ve sırtlarını döğerek kan akıtırlar. Bunu yapan kişiye "sine-zen" adı verilir. Ki bu, Türkçe'de "göğüs döğen" demektir. Âşıkların, aşklarının kaynamasıyla göğüslerini yırtmaları hakkında "sineye elif çekmek" diye kullanılan bir tâbir vardır. Hoşlanılmayan bir Divan Edebiyatı örfüdür. Tasavvufta mutlak cemalin, mecazî süflîliğe indirilmesi ile ilgili bir kullanımı vardır.

SİRÂR: Arapça bir şeyin hâlis olanı, asi, sır, kök vs. gibi anlamları olan "sır" kelimesinin çoğuludur. Tam olarak vuslata erme durumunda, sâlikin mahvolması. "Dostlarım kubbelerimin altındadırlar. Onları Ben'den başkası tanımaz", kudsî hadisi ile, bu grup Allah adamlarına işaret olunmuştur.

SİVÂ: Arapça istisna edatıdır. ".... den başka" anlamında kullanılır. Ta'ayyünleri (belirmeleri) bakımından, a'yân'a denir.

SİYAH: Farsça olan bu kelime. Türkçe'de de aynı anlamda kullanılır. Kara. Zât-ı Hak. Karanlıkta, eşyalar birbirlerinden nasıl ayırt edilemezlerse, Hakk'ın idrâk üstü zâtında da, hiç bir şey birbirinden ayırt edilemez. Siyah-kârân: Kara iş sahipleri. Sülûku tamamlayamayıp yolda kalanlara denir. Siyah-rûî: Kara yüzlülük, imkân âlemi.

SİZLER BAKÎ : Vefat etmiş biri konuşulurken, "Allah rahmet eylesin", "ruhu şad olsun" gibi ifadeler kullanıldığı gibi "sizler bakî" sözü de kullanılır.

SOFU : Arapça, sûfî kelimesinin bozulmuş şekli. Samimi dindar kişilere sofu denirken, şekilci, ham tipli dindarlara da aynı tâbir kullanılır. Necip Fazıl merhumun özden mahrum, kırıcı, itici, çirkin yüzünde güzel İslâm'ı çirkinleştiren, dindar kılıklı tipler hakkında kullandığı "ham sofu, kaba yobaz" ifadeleri meşhurdur.

SOHBET: Arapça, arkadaşlık yapmak, karşılıklı konuşmak vs. gibi anlamları olan bir kelime. Allah'a ulaştıran tasavvuf okullarının her biri, "hizmet" ve "sohbet" gibi iki temele dayanır. Bu ikisi, sâliki, maneviyat yüceliklerine ulaştıran vasıtadır. Sohbette, mürşid-i kâmilin ruhundaki kabiliyetlerin müride yansıması (in'ikâs) yani kabiliyet aktarımı söz konusudur. Bu yüzden Allah dostları, sohbete çok önem verirler. Hoca Bahâeddin Nakşbend Hazretleri "tarîk-ı mâ bâ suhbetest" (yolumuz sohbetledir) sözü, Nakşî yolunun ana düstûrunu oluşturur. Peygamberimizin (s) arkadaşlarına "ashâb" denilir ki, bu kelime "suhbe" masdarından türemiştir. Hz. Resûlullah (s)'ın, sahabe-i kiramı (r), sohbet yoluyla yetiştirmesi, sûfiyye yolunda vazgeçilmez, göz ardı edilemez bir metod olarak kabul edilmiştir. Bazı tasavvuf okullarındaki şeyhler, hırka giydirerek nisbeti naklettiği için "hırka şeyhi" adını aldığı gibi, sohbetle nisbet geçiren şeyhler de "sohbet şeyhi" olarak anılmıştır.

SOMAT: Arapça, simât kelimesinin bozularak kullanılmış şekli olup, sofrası, uzunca dizilmiş yemek sofrası, dizi, kenar ve saf gibi anlamları vardır. Bektaşî ve Mevlevîler tarafından kullanılan bez veya meşinden yapılmış sofra. Üç türlü somat vardır: 1. Gezgin dervişlerin kullandığı etrafında halka bulunan somat, 2. Dergâhlarda kullanılan somat, 3. Uzunca ve düz olan, bu yüzden de "elîfî" adını alan somat.

SOMATÇI: Sofracı demektir. Mevlevi ve bektâşîlerde, sofrayı kurup toplamakla görevli kişi.

Gınâ-yı kalb kadar nimet olmaz ehl-i dilde,
Bu tekkenin fukarası somat bilmezler.
Nailî

SOMAT GÜLBANGİ: Mevlevî tekkelerinde, yemek yendikten sonra okunan gülbange "somat gülbangi" denir. Bu gülbank şöyledir: "Mâ sûfiyân-ı rahîm, mâ tablahar-ı şahîm, payende dar yâ Rab. în kâse-i âb u nânrâ Elhamdülillah. eş-Şükrü lillah, Hak berakâtın vire! Erenlerin han-ı keremleri müzdâd ve sâhibü'l-hayrât güzeştegânın rûh-ı şerifleri şad ü handan, bakîleri selâmetde ola! Demler safâlar ziyâde ola! Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırrı-ı Şems, kerem-i İmam-ı Alî Hû diyelim Hû!"

SORA SORA KA'BE BULUNUR: "isteyen ve istediği konuda ciddî olan, hedefine ulaşır" (men talebe ve cedde vecede) kelâm-ı kibarında ifâde edildiği gibi, Ka'be'ye ulaşmayı gaye edinen kişi sora sora ona ulaşır. Arapça'da "suâl", hem sormak, hem de istemek manasınadır.

SOYUNMAK: Mevlevî tâbiridir. Dervişliğe ikrar verip, dervişlik kisvesine bürünmek, tasavvufî mânâda soyunmak, yani dünyadan soyunup sıyrılmaktır. Mevlevîlikte de, 1001 günlük çile için ikrar verip hizmet tennuresini giyinmeye, soyunmak denir.

SÖZ: Tasavvuf söz değil, yaşama işidir. Bir başka deyişle, tasavvuf ehli, laf (kâl)'a değil, yaşama (hâl)'ya önem verir. Ancak konuşma söz konusu olduğunda, Hz. Peygamber (s) gibi, az sözle çok mânâ ifâde etmeye (camiu'l-kelim olmaya) dikkat ederler. Söz ile ilgili çok sayıda atasözü ve deyiş vardır. Bunların bir kısmı şöyledir: Söylenen sözün, başa gelecek belâya bağlı olduğu hususu "sözün canı vardır" atasözüyle anlatılmak istenir. Kalabalık toplantılarda, uluorta konuşulmaması gerektiğini ifâde etmek üzere, "söz vardır halk içinde, söz vardır hulk içinde" denir. (Likülli meclisin makâl ve likülli mahallelin bakkal). Sözün etkili bir yanı olduğunu belirtmek üzere, "söz vardır işi bitirir, söz vardır başı yitirir" atasözü kullanılır

Söz ola kese savaşı, söz ola y iti re başı,
Söz ola ağulu aşı, bal ile yağ ede bir söz.
Yunus Emre

Susmanın ariflik gereği olduğunu belirtmek veya dinleyenin, söyleyenden daha anlayışlı olması icâbettiği, "söyleyenden, dinleyen arif gerek" atasözüyle anlatılır. Her insan dilinin altında gizlidir yani her insan konuşmasıyla kendini ele verir. Bu konuyla ilgili olarak söylenen diğer atasözüleri de şu şekildedir: "Söz, adamın mihengidir". Anlamsız konuşan kişi "söz söyledi balkabağı" karşılığını görür. Gösteriş ifâde eden davranışlara "sözde" denir, zira sahtedir. Kişinin değeri için, şu atasözü gündemdedir: "Kelâmından olur ma'lûm, kişinin kendi mikdarı".

SU: Allah diriyi sudan yaratmıştır. Tasavvufta toprak, hava, ateş gibi su da karakterolojik teşekkül ile ilgili dört unsurdan biri olarak görülür. Su dağıtana "su gibi aziz ol" denir. "Sular alçaktan akar", "suyun yüzü yerde" atasözleri de alçak gönüllü olmayı ifâde eder. Feyzin kaynağından istifade edilmesini belirtmek üzere, "suyu başından içmek gerek" denilir.

SUÂL: Arapça, istemek, sormak demektir. Tasavvufta çok soru sormak makbul değildir. Hz. Musa'yı , Hz. Hızır ile olan arkadaşlıktan ayıran şey, çok soru sorması olmuştur. Ayet: "Her şeyi sormayınız! Eğer işin iç yüzü ortaya çıkarsa, bu fenanıza gider... Sizden önce gelen bir toplum da onları sormuş, sonunda da sabaha kâfirler olarak girmişlerdir" (Maide/101-2). Hacı Bayram Camii'nin ilk imamı Eşrefoğlu Rumî, Hacı Bayram-ı Velî'nin damadı idi. Şöyle anlatır: "Bir gün hocam Hacı Bayram-ı Velî'ye, dünyevî bir mes'ele sordum, bana çok konuşma, meşayıh katında çok konuşmak, küstahlık olur, diye karşılık verdi. Ondan sonra, ona hiçbir şey sormadım". Sormamak, teslimiyet alametidir. Soranda teslimiyet noksanlığı vardır. Yani, susmak teslimiyettir.

SUALÜ'L-HAZRETEYN: Arapça, iki hazretin sorusu demektir. Biri, ilâhî isimler diliyle Hazret-i vücûbdan sudur eder ve Rahmân'ın nefesinden ayn'lar suretinde zuhura gelmelerini ister. Diğeri ayn'lar dili ile hazret-i imkandan sual edilir, ve bu ayn'ların isimlerle zuhura gelmelerini ister.

SUBHA: Arapça, kara kilim, siyah zemin anlamını ifâde eder. Vazıh (açık) olmadığı için "heyula" adı verilen "heba"ya, sübha denir. Hebanın varlığı kendi nefsiyle değil, suretlerledir. Heba, güneş ışığındaki ince toza denir. Sübha, bir hadis-i şerif'de ifâde edildiği gibi, Allah'ın mahlûkâtı yarattığı zulmete, karanlığa denir. Allah mahlûkata kendi nurundan yaydı. Bu nur kime değdi ise, dünyada hidâyete ulaştı. Nurdan nasibi olmayanlar da sapıklıkta kaldılar.

SÛFÎ : Arapça, yünlü, yün giyen anlamına gelen bir kelime. Hakk'a vâsıl olan kişiye, sûfî, yolda süluka devam edene de, mutasavvıf denir; sûfî, vusul; mutasavvıf usûl ehlidir. Sûfî kendi nefsinde fanî, Allah ile bakîdir. Sûfî, nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş, hakikatlerin hakikatine ulaşmıştır. Cüneyd, sûfîlerin, sadece Allah'ın bildiği tarzda, Allah ile beraberliğe sahip olduklarını söyler. Bişr ise sûfî'yi, "kalbini Allah için saflaştıran kişi" olarak değerlendirir. Onlara sûfiyye denilmesi, onların Allah huzurunda, ilk safta bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Ki bu, onların himmetlerinin Allah'a yükselmesiyle, yani, kalpleriyle O'na yönelmesiyle olur. Bir başka görüşe göre, özellikleri ehl-i suffe'ye benzediği için, bu topluluğa sûfiyye denilmiştir. Bir kanaata göre de, sûf, yani yün giydikleri için, sûfiyye adını almışlardır.

SUHTE: Farsça, yanan anlamında olan bu kelime medrese talebelerine denir. Galat olarak "softa" şeklinde kullanılır. İlim aşkıyla yanan talebelere, bu özellikleri sebebiyle "suhte" denilmiştir.

SÛK-I CENNET : Arapça, cennet çarşısı demektir. Cennette bulunan erkek ve kadın resimleri. Herkes, burada beğendiği resmin şekline girer ve o halde ailelerinin yanına gider. Cennettekilerin sonsuza kadar şekil değiştirebileceği kaydedilir.

SUKÛTÛ'L-İTİBÂRÂT: Arapça, itibarların (izafi hususların) düşürülmesi. Kaşanî bunu, Zat'ın birliğinin gözönünde tutulması olarak değerlendirmiştir.

SULH: Arapça, barış anlamında mastar. Yapılan amel ve ibadetlerin kabul edilmesine, sulh denir.

SULTAN: Arapça, hüccet, delil, güç, kudret, vali padişah, zor gibi anlamları olan Arapça bir kelime. Tarihte ilk defa, Abbasi vezirleri için kullanılan bu unvan, zamanın akışı içerisinde hükümdarlar için de, geçerli olmuştur. Tasavvuf önderlerine, belli bir zamandan sonra sultan lâkabı verilmiştir. Balım Sultan, Sultan Veled, Emir Sultan vs. gibi.

SULTAN VELED DEVRİ: Mevlevî tâbiridir. Mukabele günü, semâ'dan önce, şeyh efendi önde, derviş (can)ler ortada olmak üzere, semahanenin etrafında halka şeklinde yürüyerek yapılan üç devir (daire)'e Sultan Veled Devri denirdi. Bunun ilk düzenleyicisi Sultan Veled olduğu için, onun adıyla anılmıştır.

SULTAN VELED MAKAMI: Mevlevî tabiridir. Meydan-ı Şerifteki kırmızı renkli posta, Sultan Veled Makamı denir. Şeyh, tören için meydana gelince, bu posta otururdu.

SURET: Arapça, şekil, heykel, çeşit, nevi, kılıç, biçim vs. gibi anlamları olan bir kelime. Hadis olduğu kaydedilen, Allah'ın Hz. Adem'i kendi suretinde yaratması hususu, onun halifeliğini anlatan bir tabirdir. Kul, hiçbir zaman Allah olamaz. Ortaya çıkıp gerçekleşme tavrında, suretler hem ulvî, hem de süflîdir. Ulvî suret, hakiki ve izafi olmak üzere ikiye ayrılır. 1. Hakiki olanı, vücûdî hakikatler ve rubûbî isimlerin suretlerinden ibarettir. Faal hakikatin, zât-ı ûlûhiyyetden bir cem'i vardır. 2. İzafî olan ise, aklî, müheyminî ve nefsî ruhların hakikatlerinden ibarettir. Süflî suretlere gelince, bunlar imkana ait hakikatlerin suretleridir. Süflî suretler de, ulvî ve süflî olarak ikiye ayrılır. Ruhanî suretlerden, zikri geçenlerin hepsi, ulvîdir. Mutlak ve mukayyed misal âleminin suretleri, bu grubdandır. Süflî'ye gelince, cisimler âleminin suretleri, arş ve kürsi hâriç olmak üzere, bu gruptandır. Anasır ve unsuriyyatın suretleri, buna dahildir.

SÛRET-İ İLÂH: Arapça, İlâhın sureti demektir, ilâhî isimlerin hakikatlerini gerçekleştirmesi bakımından kâmil insan'a, sûret-i İlâh denir.

SÛRET-İ İRÂDE: Arapça, iradenin sureti demektir. Nefsin, hiçbir şeyin Allah'ın iradesinin dışında bir irâde ile vuku bulduğunu görmemesi. Herşeyin Hakk'ın irâdesi ile meydana geldiğini görmesi.

SÛRET-İ HAK: Arapça, Hakk'ın sureti demektir. Hakikat-ı Ehadiyye ve Vâhidiyyeyi gerçekleştirdiği için, bu, Hz. Muhammed (s)'dir. Bu sebeple ona "Sâd" da denir, ibn Abbas (r)'a "Sâd"ın ne anlama geldiği sorulduğunda, şu karşılığı vermiştir: "Mekke'de, üzerinde Rahmanın Arşının bulunduğu bir dağdır".

SÛRET-İ MUHAMMEDİYYE (S): Allah bunu, el-Bedî ve el-Kâdir isimlerinin nurlarından yaratmıştır. Allah, Hz. Adem'in suretini, Muhammedi (s) suretin bir nüshası olarak yaratmıştır. Hz. Adem Cennetten inince, ruhlar âleminden ayrıldığı için, ona ait suretin hayatı sona ermiştir. Cennette iken, Allah vicdanına duyurma yapmaksızın, Hz. Adem hiç birşeyi kendi başına düşünemiyordu. Dünyaya inince, Allah'tan aldığı bu vicdanı hissedişi kayboldu. Zira Cennette suretlenmiş hayat, onun nefsiyle iken; dünyadaki hayatı, ruh ileydi. Dünya ehline göre Allah ebedî hayatla diriltmedikçe, bu ölü hükmündedir. Ona nazar, onunla onun zatına nazar etmekle olur. Bu da, Allah'ın isim ve sıfatlarıyla tahakkuk eder.'
Böylece dünyadaki kişi, cennettekilerde bulunan şeyi elde etmiş olur. Yani cennetteki gibi, Allah kendisine vicdanî sezişle bildirimde bulunmadıkça, hiçbir şeyi tasavvur edemez. Abdülkadir Geylanî'nin yorumu işte bu şekildedir.

SURHÎ: Farsça, kızıllık demektir. Kalbin kozmik rengi, kırmızı veya sarıdır. Manevî tekâmülün güçlü oluşuna surhî denilir.

SÜHAN: Farsça, söz demektir. İlâhî uyarı, ilâhî işaret.

SÜHEYLİYYE: Şâziliyye'nin Cezayir'deki kolu (XIX. y. y)

SÜHREVERDİYYE: Abdülkâhir es- Sühreverdî (ö. 563/1168) ve Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu olup Kâdiriyye'nin koludur.

SÜKÛN: Arapça, sakin, hareketsiz olmak demektir. Hakk'ın huzurunda, O'nun inayetinin kuşatması altındaki ruhî rahatlık, sarsıntısız manevî hayat.

SÜKÛT: Arapça, susmak demektir. Tasavvufta susmak, teslimiyeti ifade eder. Tasavvuf hal ilmi olduğu için, konuşarak değil, susarak yani hâl ile (yaşayarak) öğrenilir. Hz. Hızır (a)'ın, Hz. Musa (a)'dan istediği "susmak"tı. Ancak, bu gerçekleşmedi, iki çeşit sükût vardır: 1. Dış sükût 2. İç sükût. Mesela, tevekkül halindeki kişinin rızık endişeleri açısından kalbi (içi), susma durumundadır. Vücûdun hareketsiz hali de, kendine göre sükûtu ifade eder. Muhib'in sustuğunda helake uğrayacağı, arifin de sustuğunda malik olacağı kaydedilir. Sükût'un sebebi bedihi (açık) hayrettir. Aşık susarsa, arif konuşursa helak olur. ibn Ebi'd-Dünya'nın, konuyla ilgili olarak "Kitabü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisân"ı meşhurdur.

SÜLEYMAN: Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman, kuş dilini (Mantıku't-Tayr) bilmesi başta olmak üzere, rüzgar ve cinlere hâkimiyetiyle tanınmış bir peygamberdir. Rahmetli Sami Efendi Hazretleri (k) tasavvuf yoluna girmek, kuş dilini bilmektir, diyerek, varlıkları, konuşturmak onlardan ibret almak (nazar) şeklinde bir tanım getirmiştir.

> Süleyman kuş dilin bilür dediler.
> Süleyman var Süleyman'dan içerü.
> Yunus Emre

SÜLÛK: Arapça, yola girmek, yol almak demektir. Bir şeyhe bağlanan kişinin, belli bir metodla, Allah'a doğru, yani kemalâta doğru iç (manevî) planda yaptığı yolculuğa sülük denir. Süluk'un sonunda "Allah'ı sevmek" tefekkürü (murakabe-i mahabbet) verilir. Ondan sonra "fena" ve "beka" gibi haller ortaya çıkar. Bir kul, en mükemmel varlık olan Allah (c.c) olmıyacağı için, gerçek mânâda sülûkun sonu yoktur. Eşrefoğlu Rumî resmî sülûkunu bitirince, kayınpederi Hacı Bayram Veli (k)'ye "varmamız gereken manevî kemâlâtın sonu bu mudur?" deyince, şu karşılığı alır: "Bir velinin, bin yıl ömrü olsa, ve bu süre içinde sülûka devam etse, peygamberlerin topuğuna bile varması imkansızdır." Peygamberimizin (s) Allah (c)'a en fazla yaklaşan beşer varlığı olarak, Miraç Gecesi'nde, kendisiyle Rabbisi arasında Kabe Kavseyn (iki kaşın arası) kadar bir mesafe bırakılmıştır. Eğer o mesafe de olmasaydı, Peygamberimiz Allah'la ontolojik manada birleşmiş olacaktı ki bu takdirde (hâşâ) Allah olması gerekirdi. Bu ise muhaldir, mümkün değildir. Zira "vema nüve illa beşer" (Mü'minûn/24) O, ancak bir beşerdir.

SÜNBÜLİYYE-İ HALVETİYYE: Şeyh Zeynûddin Yusuf Sünbül Sinan Efendi (ö. 936/1629) tarafından

kurulmuş bir tasavvuf okulu olup Cemaliyye-i Halvetiyye'nin kollarındandır.

SÜRAHİ : Üns makamı.

SÜRÜR: Arapça sevinç demektir. Üzüntünün mukabili olan sevinç, üç türlüdür: 1- Zevk sürürü. 2- Şühûd sürürü: ilim perdesinin açılmasıyla oluşan sevinç. 3- icâbet-i semâ sürürü: Vahşet izlerini gideren müşahede kapılarını açan, sâlikin ruhunu güldüren sürür.

SÜTÛHİYYE: Bkz. Ahmediyye.

Ş

ŞABANİYYE-İ HALVETİYYE: Kurucusu Hacı Şa'ban-ı Veli'dir. Halvetî tarikatının kollarından biri. Hacı Şa'ban-ı Velî'nin Şeyhi de Hayreddin-i Tokâdi (k) hazretleridir. Mezarı Bolu'ya 10 km. mesafededir.

ŞAD: Farsça, neş'e, sevinç, bahtiyar, mutlu gibi anlamlan olan bir kelime. Sûfînin, kabz hâlinden bast hâline geçmesine şad denir.

ŞAH: Farsça, hükümdar, demektir. Hafifletilmiş olarak şeh şeklinde de kullanılır. Şeyh ve Velî'ye de, şah denir. Orta Asya ve Hindistan'daki sûfîler için, bu tâbir kullanılır: Şah Abdullah Dihlevî, Şah Muhammed Bahâeddin Nakşbend vb. Bektaşîlerin de, bu tâbiri sıklıkla kullandıkları görülür. Hz. Ali için, Şâh-ı Merdân, Şâh-ı Necef, Şâh-ı Vilâyet gibi tâbirler kullanılır.

Şah kılıcı sallamak: Eskiden Anadolu'da İran'a bağlılığını bildiren kişiler için Osmanlı tarihçileri tarafından kullanılan bir deyim. Şahlığı şeyhliğe çeviren İbrahim Ethem gibi zatların yanı sıra, şeyhliği şahlığa çeviren, siyasal faaliyetlerde bulunan sûfîler az değildir. Tasavvuf tarihi içinde, sûfîlerin kurmaya muvaffak olduğu devlet sayısı Orta Asya, Hindistan, Malezya, Çin, Afrika, Kafkasya gibi yerlerde kırkı bulmaktadır. Hoca Muhammed Bahâeddin Nakşbend'in hocası Halil Ata Gazan Han'ın Maveraünnehir'de, hâkimiyeti yedi yıl süren ve Şamanist Türkler arasında İslam'ı yayma çabaları içinde bir devlet kurduğu görülür. Afrika'da, Osman Dan Fudî, Umar Tal Hac, Amadu Bellu, Emir Abdulkâdir-i Cezâyirî, Kafkasya'da Şeyh Şamil en-Nakşbendî ve Hacı Murad gibi zevat, konunun başat örnekleridirler, iran'daki Safevîleri de bu meyânda zikretmek mümkündür.

Şâh-ı Murgan-ı Melekût : Melekûttaki kuşların şahı; Hz. Muhammed (s).
Şâhbâz-ı Sidre-Nişîn: Sidre-i Müntehâya konan şahin: İnsan ruhu, arınmış ruh.

Biz ezelden tâ ebed meydana gelmişlerdenüz,
Şâh-ı Merdân aşkına merdâne gelmişlerdenüz.
Hatayî

Arifin halini tarif ne hacet,
Efsâne sözlerden eyle feragat.
Herdedir, bir göster, sâhib-kerâmet?
Ali çokdur, Şâh-ı Merdân bulunmaz.
Türabî

Şah içün çak eylediler ten libasın terk edüb,
Terk-i tecrîd oldılar, tâc u kabadan geçdiler.
Hayretî

ŞÂH-I KEVNEYN: Farsça-Arapça tamlama. İki dünyanın hükümdarı manasınadır. Hz. Muhammed (s) için kullanılır.

Şâh-ı kevneyn ü imâmü'l-Harameyn
Nûr-u bi-şeyn ü Nebiyyü's-Sakaleyn
Hâkânî

ŞÂH-I LEVLÂK: Farsça-Arapça tamlama. Levlâke levlâke lemâ halaktu'l-eflâk (Sen olmasaydın, Sen olmasaydın, kâinatı yaratmazdım) hadis-i kudsîsindeki levlâk ifâdesi kullanılarak, Hz. Peygamber (s)'e Levlâk'ın hükümdarı, yani "Şâh-ı Levlâk" denir.

Şâh-ı Levlâk gibi hısn-ı haşinim var iken,
Ne bu sûziş, bu güdaziş ne bu âh ü feryad.
Nâbî

ŞÂH-I MERDÂN: Farsça tamlama, erkeklerin şahı, hükümdarı demektir. Hz. Ali için kullanılır bir tabirdir.

Yüz meşakkat çekse kâm-ı dil tapar encâm-ı kâr,
Her kimin mevtası âlemde Şeh-i merdân olur.
Fuzulî

ŞÂH-I NECEF: Necef şehrinin şahı demektir. Hz. Ali (r) Necef'te medfun olduğu için bu tabir kullanılmıştır.

ŞÂH-I RİSÂLET: Farsça-Arapça bir tamlama. Peygamberliğin şahı demektir. Hz. Peygamber Efendimiz (s) hakkında kullanılan bir tâbir.

ŞÂH-I VELAYET: Farsça-Arapça tamlama. Veliliğin şahı, hükümdarı demektir. Hz. Ali (r) hakkında kullanılan bir tâbirdir.

ŞÂH-I ZÜLFİKÂR: Zülfikâr Hz. Ali Efendimizin (r) kılıcının ismidir. Farsça-Arapça terkib olarak, Zülfikâr'ın şahı demektir. Bu unvan, Hz. Ali (r)'ye aittir.

Bunda bağlamış gaza şemşirini sultan-ı Rûm,
Bunda salmış saye-i ikbâl Şâh-ı Zülfikâr.
Fuzulî

ŞÂHİD: Arapça gören, şâhid olan, şehâdet eden demektir. Sâlikin kalbinde hazır ve mevcut olan, kalbin iştigal ettiği düşünceye, denir. Kalbi istilâ eden ilim ise, şahid-i ilm, vecd ise şâhid-i vecd olarak anılır. Bir kimse bir başkasına kalbten ilgi duyar ve ona bağlanırsa, bu sevdiği şahıs, o kimsenin şahididir. Aklın, fikrin meşgul olduğu şeye şâhid denmesi, sanki zihnen meşgul olunan şeyin gözönünde imiş gibi bulunmasmdandır. Şâhid, temaşa edilen zuhurlar, feyz ve tecellî manalarında da kullanılmıştır. Bir de, şâhid-şâhed vardır ki bu, güzel ve sevgili manalarını içerir.

ŞAHİDE: Arapça, şehâdet eden, gören anlamına dişil bir kelime. Mezara dikine yerleştirilen, üzerinde yazı ve çiçek bulunan mermer baş ve ayak taşları hakkında kullanılan bir tâbir. Üzerindeki yazı, mezarın hangi şahsa ait olduğunu belirttiği için bu tâbir kullanılmıştır.

ŞÂHMEDÂRİYYE: Bkz. Medâriyye.

ŞÂKİRD: Farsça, öğrenci demektir. Fütüvvet yolunda bir sanata giren kişiye ve okul talebesine, eskiden şâkird denirdi. Şâkird, sanatta ustalaştığı zaman, ustası ona törenle peştemal (havlu) kuşatırdı.
Şakirdi ustasına peştemal kuşatır: Yetenekli öğrenciler hakkında kullanılan bir atasözü.

Şakirtleri taş yonarlar,
Yonup üstada sunarlar.
Çalab'ın ismin anarlar,
O taşın her paresinde.

Hacı Bayram Velî

ŞALVAR: Farsça, ağı geniş ve bol, uçkurla bağlanan, paçaları dar, alta giyilen, dış giysisi veya bir tür pantalon. Fütüvvet yoluna giren kişi, girdiği meslekte zamanla ustalaşır, olgunlaşırsa, ona belirli bir törenle, şalvar giydirilir, şed (kuşak) kuşatılır. Hırka nasıl tasavvuf erbabına ait ise, aynı şekilde şalvar da, fütüvvet ehlinin elbisesidir.

ŞAM: Arapça yanaktaki ben'e "Şame" denir, bu bir güzellik simgesidir. Farsça akşam demektir. Suriye'nin başkenti, bilindiği üzere Şam şehridir. Ferheng'de belirme (ta'ayyun) perdeleri ve çokluk olarak tanımlanmıştır.

Şam'dan çıktığım akşama dedim şâm-ı şerif.
Ali Rıza Paşa

ŞÂM-I GARİBAN: Farsça, garipler akşamı anlamında bir tamlama. Şia'ya göre, Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının başına gelen musibetin akşamı (11 Muharrem gecesi), garipler akşamıdır. Birisinin ölüp defnedildiği günün akşamına da, garipler akşamı denir.

ŞAN: Arapça, şan, şöhret, durum, hal gibi manaları içeren bir kelime. Allah'ın her bir tecellîsi için, ilâhî bir hüküm vardır ki, buna "sân" denir. Bu sebeple varlık konusundaki hükmetme, bu tecellîye ve varlığın her anda değişimine uygun bir tesir iledir. Bu, İlâhî şân'a (veya şe'n) ait bir etkidir ki, varlık üzerine hâkim olan tecellî, değişimi (tağayyur) gerektirir. "O her gün bir şe'ndedir" (Rahman/29) şeklindeki Kur'an ifâdesinin mânâsı da budur. Bir kula Allah tecellî ettiği zaman, bu durum, Allah'a göre şe'n, kula göre hâl'dir.

Şânına düşeni işle: Allah için kullanılır. Ululuğuna layık olan, bağışlamaktır. Beni bağışla, anlamında bir söz.

ŞARAB: Arapça, içecek şey, anlamında bir kelime. Aşk ve mahabbet anlamına kullanılır. Coşkun aşk halleri ki, bu durumdaki kişi aşkta sadakat imtihanından geçer. Kemale erenlerin hali budur. Bu kelimeyle ilgili bazı deyimler şunlardır:

Şaraphane : Melekût âlemi, kâmil arifin iç dünyası.

Şarab-ı Puhte : Yıllanmış, kıvamını bulmuş şarap. Her türlü kayıttan, sınırlamadan kurtulmuş saf ve mücerred zevk.

Şarab-ı ham : Çiğ şarap. Dünyevî zevk ile karışık hayat.

Şarap-ı Tevhîd : Allah'ın zâtında mahvolup, her türlü maddî bağdan kurtulma.

İki türlü şarap vardır: Biri maddî, dünyevi, alkol ihtiva eden içilmesi haram olan içki, ki bu insanı içince sarhoş eder. Diğer şarap ise, aşk şarabıdır. Allah'ı sevmekten kaynaklanan zevkin sonucu olarak ortaya çıkan bir tür mestlik, melankoli hâli. Sûfîler bu bakımdan, içmeden sarhoş olanlardır, diye tanımlanır. Marifet, içmeden, manâ sarhoşu olmaktadır. Her iki sarhoşta ortak bazı özellikler vardır. Bunlardan biri, her ikisi için dış âlemin bir anlamı yoktur; sarhoşluk, her iki grubu dış dünya ile alakalı bir takım ilgilerden kesmiştir, ikisi arasındaki pek çok farktan bir diğeri de, şudur: Mânâ sarhoşunda, karaciğerden kaynaklandığı söylenen bir tür iç hararet, maddî şarab içende bulunmaz.

ŞA'RANİYYE: Abdülvahhâb Şa'ranî (ö. 973/1568) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu.

ŞATAH: Arapça, hareket, kıpırdama vs. gibi anlamları olan bir kelime. Konuşmada şatah, konuşurken ölçüyü kaçırmayı ifade eder. Aşırı tecellî ve feyz gelen velîlerden, bir takım şeriata uymaz gibi görünen sözler zuhur eder. Dıştan bakınca, bu sözlerin hiç bir mânâsı yokmuş gibi görülür. Ancak, sûfî'nin ruhanî yükselişte ulaştığı farklı varlık alanı açısından, o sözler ele alınınca, anlaşılmazlık durumu ortadan kalkar. Kanaatimizce, bir insan olan Hallâc'ın "Ene'l-Hak" sözünden önce, kuru bir ağaç kökünün "innî enallah (Ben Allah'ım)" diye (Kasas/30) dile gelip, insan gibi konuşup seslenmesini anlamaya çalışmak gerek. Fussılet/21'de ifade edildiği gibi, Allah her şeyi konuşturmaya kadirdir. Bu konuşturulan insanın elleri olduğu gibi, Kasas/30'da "ben Allah'ım" diye seslenen bir ağacın kökü, ve kendinden geçerek "Ene'l-Hak" diyen Hallâc-ı Mansûr da olabilir. Hallâc'ın ve benzerlerinin bu tür şatahat ifâdeleri, bilinçli söylenmiş değildir; kendilerine egemen olan bir halin sonucu söylemişlerdir. Allah tarafından intak edilmişler yani konuşturulmuşlardır. Vecd halinde bulunan sûfî, şeriata muhatap akıl tavrını aşmış, aklın kurallarının çalışmadığı farklı bir alana geçmiştir. O alanda, olaylar bütün olarak kavranır, o alanda zaman ve mekân olgusu söz konusu değildir, sürekli bir ân vardır, o sırada sadece o ân yaşanmaktadır, akıl alanında bulunan insan, zamanlıdır, mekanlıdır; olayları kesintili olarak, parça parça değerlendirmektedir, faaliyeti, zaman mekan boyutlarından azade değildir. Akıl üstü alanın kuralları ve özelliği, akıl alanında geçerli değildir, işte bir sûfînin şatahatını anlamak, o şatahatın söylendiği

akıl ötesi alana geçmek ve o alanın kurallarına göre değerlendirmekle anlaşılabilir. Şeriat akla hitap eder. Sûfî, şatahat ibarelerini söylediği zaman, akılötesi durumu ile şer'î tekliften azade olur, o bu durumu ile şer'î teklife tabî olmayan bir çocuk, aklı bulunmayan bir (tür) deli mesabesindedir. Konuşan o değildir, yaklaştığı Mevlası, sevgili kulunun tutan eli, yürüyen ayağı, gören gözü, duyan kulağı ve konuşan dili olmuştur. Bu dost, artık Mevlası ile görür, onunla işitir, konuşur. "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı" (Enfâl/17) âyetindeki incelik de, işte bu hususla yakından alâkalıdır. Mevlâsma kavuştuğu (vuslat) sırada Hallaç, "ene"l-bâtıl" mı demeliydi? diyen bir sûfî liderin yanı sıra, Erzurumlu İbrahim Hakkı "Söyleyen Nasır idi, Mansûr andan tercemân olur" (Nasır: Allah, Mansûr: Hallâc-ı Mansûr) diyerek, şatahat olayını bir cümlede açıklama irfanını gösterir. Şathiyat ibarelerini ayıklık halinde iken konuşanın küfrü lâzım gelir ve buna şathiyyat denmez, kelime-i küfr denir. Dini, takva ve verâ ölçüleri içinde yaşayan bir kimsede, vecd halinde bu sözler zuhur eder, ayıklık durumunda bu sözleri söylemez, hattâ karşı çıkarsa (Bâyezid-i Bistâmî'de olduğu gibi) tekfir edilmemesi gerekir. Akıl başta iken söylenen ve küfrü gerektiren sözlere "Tammat" veya "Türrehât" (saçma söz) denir.

Yunus Emre'nin şeriata aykırı olmayan bir şatahat ifadesini şu şiirinde buluruz: Çıktım erik dalına, anda yedim üzümü,
Bostan ısı kakıyıp der: Ne yersin kozumu.

Yine bir başka şiirinde Yunus Emre şöyle der:

İş bu deme erince,
Üç kez doğdum âneden.
Nice yavru uçurdum,
Nice âşiyaneden.

Satha ait yazılan şiirlere "Şathiyye" adı verilir.

ŞATIR: Arapça, açıkgöz, hilekar demektir. Çeşitli anlamlarda kullanılmıştır: 1, Nefsi, kendisini batıldan uzaklaştıran, 2. Fütüvvet ehli, ayyâr.

ŞÂZİLİYYE: Ebu'l-Hasen Takiyyüddin Ali b. Abdullah eş-Şâzilî (593/1196-659/1260) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

ŞEB: Farsça, gece demektir. Gayb âlemi, ceberut âlemi, yokluk ve karanlıktan ibaret bulunması sebebiyle a'yân-ı sabite, nurlar, insanlık gibi tasavvuf? anlamları vardır. Şeb'le ilgili bazı deyimler şunlardır:

Şeb-i Miraç : Miraç gecesi, insan ruhunun Allah'a yükselmesi.

Şeb-i Kadr : Kadir gecesi. Sûfînin tam yok olma durumunda Hakk'ın varlığı ile bakî kalması.

Şeb-i hicran : Ayrılık gecesi.

Şeb-i yeldâ : Koyu karanlık gece. Sevâd-ı a'zam yani manevî fakirlik, salikin fenaya ermesi, aslî yokluğa dönüş.

Şeb-i bâr: Nurların sonu, bitişi, sevad-ı a'zam. Şebângeh : Geceleyin, hallere hâkim olma.

ŞEB-ÇERAĞ: Farsça, gece çırası demektir. Bektaşî tekkelerinde on iki köşeli, tas biçimindeki kandile verilen ad. Oniki köşe, oniki imama işarettir.

ŞEB-HANE: Farsça, gece evi anlamında bir kelime. Garip ve fukaranın, parası olmayanların, ücret ödemeksizin geceyi geçirmeleri için, hayır sahipleri tarafından yaptırılan binalara denir. Bu sosyal dayanışma kurumu, vakıf kayıtlarında "şeb-hâne" şeklinde geçer.

ŞEB-İ ARÛS: Farsça-Arapça bir tamlama, düğün gecesi, gerdek gecesi. Mevlevî ıstılahıdır. Mevlânâ Celâleddin-i Rumi'nin ölüm gecesi (17 Aralık 1273 Pazar akşamı) hâtırası olarak yapılan merasime, şeb-i arûs töreni denir.

İkindi namazından sonra Kur'ân okumak, ve aynü'l-cem' yapılarak icra edilen bu merasimin gecesine Farsça Şeb-i Arûs dendiği gibi, Arapça olarak Leyletü'l-Arûs da denir.
Bu gecenin gülbanki şuydu:

"Pîş-i tura, pîş-i tura cân-ı men peyk der hazret-i sultan-ı men.
Vakt-i şerifler hayrola, hayırlar fethola, serler def'ola. Leyle-i arûs-i Rabbânî vuslat seray-ı Rabbanî vuslat seray-ı Sübhanî hakk-ı akdes-i Hüdâvendigârîde ân be ân vesile-i i'tilâ-yı makam ve füyûzât-ı rûhaniyyet-i aliyyeleri cümle peyrevanı hakkında şâmil ve âm ola. Dem-i Hazret-i Mevlânâ Hû diyelim Hû..."

Bu tören, Batı'da yankılar uyandırmış olup, her yıl çok sayıda turist dış ülkelerden izlemek üzere gelir. Benzeri törenler, Ahmed Bedevî ve İbrahim Desukî Hazretleri İçin de yapılmakta ve ölüm yıldönümlerinde, mevlud olunmaktadır. Bu münasebetle, ney, kudüm ve def çalınır, semâlar yapılır. Mısır'da buna iyd (bayram) de denir.

ŞEB-KÜLÂH: Farsça, iki kelimeden oluşmuş bir ifâde. Gece külahı, gece başlığı demektir. Dövme yünden yapılan, bir karış veya daha kısa olan bu başlık, gece yatarken giyilir. Bal renkli ve beyaz olur.

Her dürr-i sitâre tab'ı nazmın,
Pirâye-i şeb-külâh-ı ma'nî.
Nef'î

ŞECERE: Arapça, ağaç demektir. Bir kimsenin mensup olduğu aileyi, sülaleyi dip dedelerden başlayarak gösteren soy ağacı. Tasavvuf okullarının dayandığı kişileri, ayrıldığı kollan gösteren semâya da şecere adı verilir. Buna silsilename veya ensâb kütüğü de denir. Tasavvufta şecere deyiminin yüklendiği mânâlar şunlardır: 1.) İnsân-ı Kâmil ki bu, tümel madde kitlesinin yöneticisidir. Zira insan-ı kâmil, her şeye incelikler yayan hakikat toplayıcısı (camiu'l-hakika) dır. O, arada bulunan bir ağaçtır. Onun vücûbî doğu ve imkânı batısı yoktur. Durumu bu ikisi arasındadır. Kökü süflî toprakta sabit, dalları yüce göklerdedir. Ehadiyyetü'l-cem'e mahsus zatî tecellî bu ağacın hakikatidir. "Ben âlemlerin Rabbi'yim" sırrı (Kasas/30) bu ağacın meyvesidir. Ruhanî hakikatler bu ağacın dallarıdır. 2) Şecere-i Tuba: Tuba ağacı. Marifet ve güzel ahlâk esasları. 3) Şecere-i ma'rifet: Ma'rifet ağacı.

ŞED: Arapça, bağlama anlamınadır. Eskiden kuşak ve peştemal gibi giysilere şed denirdi. Kuşak karnın üstünde düğümlenip uçları sarkıtılırdı. Çalışırken ayağa dolanmaması için, bu uçlar yukarı kaldırılır, koyuna sokulurdu. Fütüvvet yoluna giren çırağın, mesleğinde ustalaştığında, özel bir törenle, patronu tarafından beline kuşanan kuşağa şed, bu törene de, şed kuşanma töreni, denirdi. Bunun manası, tutulan yolda sabit kadem olmak, şeyhe tam teslimiyet ve vefâlılık olarak değerlendirilir. Rifaî, Sa'dî ve Bedevî tasavvuf yollarında şed, büyük merasimlerle bağlanırdı.

ŞED BAĞLAMAK: Uğraştığı sanat dalında başarılı olan ve maharet kazanan çıraklara, fütüvvet geleneğince, ustaları tarafından bir törenle kuşak kuşandırılır. Usta çırağına kendisine ilk şed'in kim tarafından bağlandığını (kuşak kuşandığını) anlatırdı. Her sanatın ilk piri, Fütüvvetnâme adlı eserlerde verilmektedir. Her san'atın pîrini bu eserler şu şekilde verirler:

1. Tüccarların piri Hz. Muhammed (s)
2. Gezginlerin piri Hz. isa (a)
3. Çobanların piri Hz. Musa (s)
4. Börekçilerin piri Varaka
5. Hurdacıların piri Avn ibn İmkân
6. Dellâlların piri Tayfur-ı Mekkî
7. Dökmecilerin piri Ubeydullah el-Bahrî
8. Sabuncuların piri Ahmed İbn Abdullah
9. Şerbetçilerin piri Muhammed ibn Abdullah
10. Çiftçilerin piri Hz. Adem (a)
11. Hallaçların piri Hz. Şît (a)
12. Marangozların piri Hz. Nuh (a)
13. Devecilerin piri Hz. Salih (a)
14. Sütçü ve Dülgerlerin piri Hz. İbrahim (a)
15. Terzi ve yazıcıların piri Hz. İdris (a)
16. Saatçi ve ekmekçilerin piri Hz. Zülkifl (a)
17. Tarihçilerin piri Hz. Lût (a)
18. Bağcıların piri Hz. Üzeyr (a)
19. Çulhacıların piri Hz. İlyâs (a)
20. Zırhçıların piri Hz. Davud (a)
21. Balıkçıların piri Hz. Yunus (a)

22. Berberlerin piri Selman-ı Farisi (r)
23. Mimarların piri Muhammed İbn Ebû Bekir
24. Kasapların piri Ebû Mihcen.
25. Bakkalların piri Adiy b. Abdillah
26. Sakaların piri Selmân-ı Kûfî
27. Hamamcıların piri Mansur ibn Kâsım-ı Bağdadî
28. Debbâğların piri Ahî Evran
29. İğnecilerin piri Ebu'l-Kâsım Mübarek
30. Kuyumcuların piri Nasr İbn Abdullah
31. Parfümcülerin (Attâr) piri Hüsam ibn Abdullah-ı Kûfî
32. Saraçların piri Ebu'n-Nasr b. Haşimiyyi'l-Bağdadî
33. Çıkrıkçıların piri Abdullah Habib-i Neccâr
34. Taşçıların piri Kasım İbn Nasrullah
35. Okçuların piri Sa'd İbn Ebî Vakkâs
36. Boyacıların piri Ömer İbn Abdullah es-Sabbâğ
37. Bardakçıların piri Abdulkahhar Medenî
38. Bahçıvanların piri Ebu Zeyd Baba Beten-i Hindî

Esnafın çırak çıkarmaları (yetiştirmeleri) devam ettiği sürece, şed bağlamak usûlü de devam etmiş ve bu on dukuzuncu yüzyılın ortalarında sona ermiştir.

ŞEF': Arapça, çift demektir. Yaratma olarak deyimlenmiştir. Kaşânî'ye göre, vâhidiyyet hazreti, ehadiyyet hazretine eklenmedikçe İlâhî isimler ortaya çıkmaz. İlâhî isimler yaratma ile gerçeklik kazanır. Bu sebeple tek (vitr), çift (şef) ayırımı yapılmıştır.

ŞEFAAT: Arapça, şefaat, aracılık demektir. Bir kimsenin dileğinin kabulü veya bağışlanmasını sağlamak üzere, Allah'a yakın bir veliyi vasıta-vesile yapması. Mesalâ, ya Rabbi! Hacı Bayram Velî'nin yüzü suyu hürmetine işlediğim günahları bağışla, şeklinde ki dua bu kabîldendir. Peygamberimiz (s), hayatta iken inananlar için Allah katında şefaatçi olmuştur, kıyamet günü de olacaktır ki, buna büyük şefaat (şefaat-ı uzmâ) denir. Doğrudan ölüden şefaat istemek şirk olarak değerlendirilir. Veren Allah'tır, müslümana yakışan da O'ndan beklemek ve ummaktır. Peygamberinizin (s) şefaati bile Allah'ın izni ile (Bakara/255) olacaktır.

ŞEFKAT: Arapça, şefkat, merhamet anlamında bir kelime. Halka gerek duyduğu şeyi vermek, gücünün üzerinde onlara bir şey yüklememek, anlamayacakları tarzda hitab etmemek.

ŞEGAF: Arapça, gönlünü çekmek anlamında bir kelime. Kalbin üzerini kaplayan ince zar. Sevginin, kalbin zarına ulaşması durumuna şegaf denir. Kalp gerçekte, hayvanlarda da bulunan bu maddî kalp değildir. O insanın sırrı ve cisimlerin kuşatamadığı Rabbi anlama yeridir. Kalbin zarındaki sevgiden, sevginin şuura iyice yerleşmesi anlaşılmalıdır.

ŞEHADE: Arapça, gözönündeki, görülen, şahid olunan şeyi ifade eder. Şehidlik, şehid olarak ölme. Boğularak, vebadan ve garib olarak ölenlere şehid denir. En yüce şehadet mertebesi, Allah yolunda öldürülmektir. Bu sayılanlara küçük şehidlik denir. Bir de büyük şehidlik vardır ki, bu da iki kısımdır: 1) Yüce olanı: Allah'ı ayne'l-yakîn olarak mahlûkâtta görmektir. Meselâ, bir şeye bakıldığında Allah onda, infisâl, hulul, ittisal olmaksızın müşahede edilir. 2) Düşük derecede olanı: Sebebsiz, garazsız olarak Allah'a sevgi beslemektir.

ŞEHÂVİYYE: Muhammedi'ş-Şehâvi'l-Burhânî tarafından kurulmuş tasavvuf okulu. Burhaniyye'nin bir kolu.

ŞEHBAZİYYE: Seyyid Lal Şahbaz Garib tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Burhaniyye'nin kolu.

ŞEHİR-ŞÂR: Mutlak varlık. Hacı Bayram Velî'nin şiirinde Bektaş-i Velî'nin Menakıb'ında şar, gönül, kalp olarak değerlendirilir.

Şar dedikleri gönüldür.
Hacı Bayram Velî

ŞEHVET: Arapça, şiddetli arzu demektir. Nefsin bir şeyi şiddetle arzulaması. İki türlü şehvet sözkonusudur: 1) Varlığı gerekli olan, yok olduğu zaman insanın bedenine zarar getiren şehvet, 2) Olmadığı zaman, bedenin zarara uğramadığı şehvet. Kur'ân'da övülmeyen tarzda zikr olunmuştur: "insanlar için şehvetleri sevmek süslü gösterildi" (Âl-i imrân/14) "Sizler, kadınlar dururken, şehvetle erkeklere geliyorsunuz" (A'râf/81). Seyyid Şerif Cürcânî şehveti; nefsin hoşlandığı şey, nefsin bir şeye meyletmesi, şeklinde tanımlamıştır. İslâm'da şehvetleri yok etmek değil, terbiye etmek, meşru sınırlar içinde tutmaya çalışmak esâstır.

ŞEK: Arapça, şüphe demektir. Tasavvuf! olarak, sözünde, özünde gerçeklik olmayan kişiye "sekte kalmış" tâbiri kullanılır. Şüphesi kalmamış kişi "sekten, şüpheden arınmış" diye övülür.

ŞEKL: Arapça, karışık iş, bir şeyin sureti, hey'eti, durumu, şekil, uygun, benzer gibi anlamları olan bir kelime. Hakk'ın varlığı.

ŞEKÛR: Arapça, çok şükreden, şükredene karşılık veren, nimete garkolmuş vs. gibi anlamları olan bir kelime. Verildiği zaman teşekkür edene şâkir, verilmediği halde şükredene şekûr denir. Şekûr, gerçek manada Allah'a şükretmekten âciz olduğunu anlayan kişiye denir. Bu şuura ulaşan kişi, bütün gücünü kalbi, dili ve vücut organlarıyla şükre harcar. Kalbî şükür, inançla; dil şükrü, dil ile söylemek (tahdîs-i ni'met) le; vücud organlarının şükrü de, amel etmek suretiyle olur.

SEM': Mum, meş'ale anlamında Arapça bir kelime. Bu İlâhî bir nurdur. Sûfînin kalbini yakan İlâhî nurun pırıltısı, müşahede ehlinin kalbinde parlayan irfan nuru. Şem'-i İlâhî: Kur'ân-ı Kerim. Pervane kelebeği mumun etrafında döner, buna uzun süre devam eder, sonunda alevin çekici gücü onu kendi içine çeker, pervanenin tüm vücudu alev alev yanarak yok olur. Sûfînin durumu da aynen bunun gibidir, aşkın yakıcı alevine mübtelâ olur, bu ibtilâya devam eder, sonunda varlığı aşk ateşiyle aynîleşir, nihayet kendisi alev alev yanan bir ateş olur. Semâ'daki dönüş, pervanenin mum alevi etrafındaki dönüşünü sembolleştirir, semâda da aynı yanış, aynı ateş söz konusudur. Erbabına malûmdur.

ŞEMAİL: Arapça, tabiatlar, huylar anlamında çoğul bir kelime. Cemâl ve celâlin bir araya gelip birbiriyle uyuşması. Hz. Peygamber'i tasvir eden, ruhî ve fizikî yönünü anlatan eserler. Bazan olan, bazan olmayan hafif fakat sükûnu bozmayan cezbeye de denir.

ŞEM'İ OKUNMAK: Şem' Arapça'da mum, meş'ale demektir. Mevlevî tâbiri. Dört selamdan ibaret olan mukabelelerden, neş'eli geçenlerin tesirini bir kat daha artırmak amacıyla, okunan âyinlerden birinin adı. Âyin şu parça ile başlardı:

Şem'-i ruhuna cismimi pervane düşürdüm
Evrak-ı dili âteş-i sûzâne düşürdüm
Bir katra iken kendimi ummana düşürdüm
Ta'dad idemem derd-i derûnum elemim var,
Mevlâ'yı seversen beni söyletme gamım var.

ŞEM'İN KÜLÜNÜ ALMAK: Mumun fitilini kesmek anlamına bir söz. Bu iş, makası andıran bir âletle yapılırdı.

ŞEMS: Arapça, güneş demektir. Ulûhiyyetin ortaya çıkış yeri ve noksanlıklardan münezzeh mukaddes özelliklerin çeşitlenmesinin tecellî yeri olan nur. Güneş, diğer unsurî varlıkların aslıdır. Allah, varlığın tümünü, güneşte remz halinde yarattı. Tabiî güçler, onu, Allah'ın emriyle yavaş yavaş varlığa çıkarır. Güneş sırların noktası ve nurların dairesidir.

ŞEMSİYYE-İ HALVETİYYE: Şeyh Şemseddin Ahmed Sivâsî tarafından kurulmuş, Halvetîliğin kollarından bir tasavvuf okulu.

ŞEMS KOLU - VELED KOLU: Mevlevî tabiridir. Mevlevîlikte şube olmamakla birlikte, iki neş'e vardır. Mevlevîlerin bir kısmı tam ehl-i sünnettir. Nakşîliğin Halidî kolu gibi dine ve kurallarına en ufak taviz vermeksizin sıkı sıkıya bağlıdır, bir kısmı da tam İmamiyye mezhebine sâliktir, rinddir. Birincilere "Veled kolu"

ikincilere "Şems kolu" denir.

ŞENGÎ: Farsça, güzel, zarif anlamına bir kelime. Hakk'ın, maddede tecellî eden nurları.

ŞEPPER-ŞÜPEYR: Arapça'da Hasan ve Hüseyin anlamlarını ihtiva eden Süryanice iki kelime. Bu isimler Hz. Harun'un iki oğlunun adı olup, Hz. Peygamber (s) tarafından, Hz. Ali (r)'nin oğullarına verilmiştir.

Şüpeyrü Şepper, mürşid ü rehber,
Sundular kevser Elhamdülillah
Üsküdarlı Hâşim Mustafa Baba

Bu beyt, "muhabbet" denen içkili Bektaşî sohbetlerinin en sonunda, sofra kalkacağı zaman, Gülbangden önce, besteli olarak topluca okunurdu.

ŞER: Arapça, kötülük demektir. Yokluk, zâtı bakımından sırf serdir. Zira adem (yokluk) Allah'a dayanmaz.

ŞERBET: Arapça, içecek demektir. İlâhî, feyz, ilâhî sevgi, aşk şarabı.

Hak'tan gelen şerbeti içdik Elhamdülillah,
Şol kudret denizini geçdik Elhamdülillah.
Yunus Emre

ŞERBETLEMEK : Yılan ve zehirli hayvanların zararından korunmak üzere, ocak adı verilen kişinin okuyup üfürdüğü şerbeti içirmesi olayına şerbetleme adı verilir. Bu işi daha ziyade Rifaî Şeyhlerinin yaptığı kaydedilir.

ŞERBETLİ : Şerbetlenen kişiye şerbetli denir.

ŞERBET VERMEK : Bedeviye tasavvuf okulu ıstılahındandır. Bey'at töreni yapılırken, mürşidin yaptığı telkin ve içirdiği şerbet için, şerbet vermek tabiri kullanılır. Şerbet, yedi şeyle birlikte verilirdi. Müridin çok cezbeli olması istenirse şerbet, nefes veya sirke ve sütle; orta seviyede cezbeli olması arzu edilirse, hurma, kara üzüm, kuru üzüm (veya kuru incir) ile; az cezbeli olması istenirse zeytinyağı ve su ile verilirdi.

ŞERH-İ SADR: Arapça, sadrın yarılması demektir. Salikin ruhundaki kabiliyetlerin gelişmesi, ortaya çıkmasını ifade eder. Hz. Resulullah'ın (s) Mirac'tan önce, üç boyutlu alanın ötesine yolculuğa hazır olması için Kabe yanında kalbi şerh edilmiş (yarılmış) idi. Tabii manevi olarak... Yücelere yapılacak yolculuk için bu zaruri idi. Sülük yolunda da ileriye doğru merhalelerin katedilmesi, aynı ruhi kapasitenin genişletilmesiyle ilginç bir paralellik arzeder. Üç kere şerh-i sadr olmadıkça, ruha ait kabiliyetler gelişme kaydetmezler. Şerh oldukça, tahammül artar; yükler, çileler dayanır hale gelir. Yani yük hafifler. "Sadrını yarmadık mı? Yükünü kaldırmadık mı? Ki (o yük ağırlığından) sırtını çatırdatma mış mıydı?" (İnşirah/1-3).

ŞERİAT: Arapça, yol, su kanalı demektir. Dinin zahirî (dış şekil) yönüne ait kaideleri veya dinin hukuk kuralları. Tasavvufa da, batinî hukuk veya batinî fıkıh denir.

ŞERİATTA BU BENİM, ŞU SENİN, TARİKATTA BU HEM SENİN HEM BENİM, HAKİKATTA NE SENİN NE BENİM: Bu söz "yer ve göklerin mirası Allah'ındır, ayeti kerimesindeki vahdeti anlatmak için kullanılır.

Bu gülistanda benimçün ne gül ne şebnem var;
Bu kudret ü ne tasavvuf ne biş ü ne kem var,
Bu çarşuda ne dâd ü sited ne derhem var,
Ne kuvvet ü ne taayyün, ne zahm ü merhem var,
Bu kârhânede bilmem neyim, benim nem var.
Nâbi

ŞERÎF: Arapça, şerefli demektir. Hz. Hasan (r)'ın neslinden gelenlere "Şerif", Hz. Hüseyin (r)'in neslinden olanlara da "Seyyid" denir.

ŞERKAVE: Cezûliyye kollarından olup, Bucad (Fas)'da yaygındır.

ŞERKAVİYYE: Halvetiyye'nin kollarındandır. Mısır'da yayılmıştır.

ŞERNUBİYYE: Burhaniye'nin kollarından biridir. Seyyid Şihabeddin Abdü'l-Abbas Ahmed b. Osman eş-Şernûbi'l-Maliki'l-Burhanî (ö. 994/1586) tarafından kurulmuştur.

ŞEVAHİDÜ'L-ESMA: Arapça, isimlerin şahitleri demektir. Eşyanın şevâhidi, dış âlemde haller, vasıflar ve fiiller sebebiyle, görülen farklılaşmadır. Rızık verilen (merzûk), rızk vericiye; diri dirilticiye; ölü öldürücüye şehâdet eder.

ŞEVAHİDÜ'L-HAK: Arapça, Hakk'ın şâhidleri demektir. Bu, dışta var olarak bulunan âlemin hakikatleridir. Zira, mükevvini (yaratıcıyı) gösterir.

ŞEVAHİDÜ'T-TEVHİD: Arapça, tevhidin şahitleri demektir. Tevhidin şevâhidi de, eşyanın ta'ayyünleridir. Herşeyin, kendisini başkasından ayıran, kendine özgü bir ta'yin ile ehadiyyeti vardır.

ŞEVK: Arapça, iştiyak ve özlemi ifade eden bir kelimedir. Kalbin, sevgilisine kavuşmak üzere çekilişine, veya sevgili anıldığında kalbin heyecanlanmasına şevk denir. Kalbdeki şevk, lambadaki fitile, Aşk da ateşteki yağa benzer. Allah'a iştiyak duyanın O'na yakın olacağını, yakın olanın neş'eleneceğini, neş'elenin de vuslata ereceğini kaydederler. Vuslatta derinleşenler için, müjdeler ve güzel bir varış yeri sözkonusudur. Şevk ile iştiyak arasında fark vardır. Şevk sahibi, kavuşma durumunda sükûn üzere iken, aynı durum iştiyak sahibi için söz konusu değildir.

ŞEYBANİYYE: Ebu Muhammed Yunus b. Yusuf eş-Şeybanî (öl. 619/1223) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

ŞEYDA: Çılgın, deli, aşk hastası (delice aşık) anlamında Farsça bir kelime. Cezbe halindekiler, meczublar, şiddetli sevgiyle coşup kendisinden geçenler için, bu terim kullanılır.

ŞEY'EN Lİ'LLAH: Arapça, Allah rızası için bir şey anlamındadır. Tasavvuf tarihinde çok az bir kısım tasavvuf erbabı, nefs terbiyesi için, müridlerini, geçici bir süre bir şeyler toplamaya yollarlardı. Onlar da "şey'en lillah" diyerek keşkülleriyle dolaşır, topladıklarını dergaha getirirlerdi. Dervişlerin topladığı bu yiyecekler, fakirlere dağıtılırdı. Buna, "Selmana çıkmak" da denirdi. Bu tabir, hizmet sonrası dua ve niyaz sırasında da kullanılırdı.

"Hizmetimin haklı hayırlısını dilerim, şey'en li'llah, Allah eyvallah" Mürid niyaz vaziyetinde bunu söyleyince, şeyh efendi de kısa bir gülbank ile mukabele ederdi.

ŞEYH: Arapça, önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelen bir kelime. Tasavvuf okulu liderlerine şeyh denir. Şeyhler, kulu Allah'a Allah'ı kula sevdirmek isteyen kişidir. Fonksiyonu bakımından, müridleri halle terbiye etmesi bir yana bıkakılırsa, her şeyiyle bir öğretmen görüntüsündedir. Şeyh'in şeriat bilgisine sahib, fena makamını geçmiş, ahlâk-ı hamide (övülen ahlak) ile süslenmiş olması gerekir. Kendisi kamildir, bu yüzden kemale erdirir, yani mükemmildir. Şeyhler çeşitlidir: Sohbet Şeyhi, Ta'lim Şeyhi, Tarikat Şeyhi, Terbiye Şeyhi, İrşad Şeyhi, Teslik Şeyhi.

Şeyh ile ilgili bazı atasözleri şunlardır:

Şeyhin elini öpeceğine kendi elini öp: Eli öpülmeyecek sahte şeyhlerin de bulunduğunu veya elinin emeğiyle geçinmenin daha makbul olduğunu belirten bir atasözü.

Şeyhin kerameti kendinden menkul: Keramet satan sahte şeyhler için kullanılır.

Şeyhi şeyh eden müriddir: Bir şeyhin kemalatı, yetiştirdiği müridin kalitesinden belli olur.

Şeyh olmak kolay, derviş olmak güç: Dervişlik, teslimiyet demektir. Bu ise, çok zordur. Dervişliğin zor olduğu, bu sözle vurgulamıştır.

Şeyh uçmazsa kerametle eğer, o
Mutekitler uçurur, tâ be kamer
Yenişehirli Avni

ŞEYH POSTU : Şeyhlerin oturdukları posta, "Şeyh Postu" denir. Bu post, tüylü koyun derisinden olup, toplantı yapılacak mahalde en önemli yere serilirdi. Mihrab bulunan yerlerde, mihrabın sağına konurdu. Mevlevî şeyhlerinin kırmızı renkli postları kapıya göre, karşıya gelen sağ köşede serili olurdu.

ŞEYH-İ İMARET: imarethaneleri yöneten misafirleri karşılayıp ikramda bulunan zata şeyh-i imaret denirdi.

ŞEYH-İ NECDİ: Mecazi bir tabir olup şeytan anlamındadır. Bir Hadis-i Şerifte, şeytanın boynuzlarının Necid'den zuhur edeceği kaydedilir. Tabirin dayanağı muhtemelen, bu hadisi şeriftir.

ŞEYHİYYE: Ulâd Sidi Şeyh Şâzilî'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu (XIX. yüzyıl).

ŞEYHU'L-EKBER: Arapça en büyük şeyh demektir. Mutasavvıflar, Muhyiddin bin Arabi Hazretlerini büyük bir tasavvuf önderi saydıkları için, ona, "şeyhu'l-ekber" demişlerdir.

ŞEYHU'L-HAREM: Harem-i Şerifte Halife tarafından görevlendirilen zata, şeyhu'l-Harem denir. Hac yolu üzerinde bulunduğu için Şam valileri hakkında da bu tabir kullanılırdı.

İman ise öyle ki, Şeyhu'l-Harem olsa,
Kur'ân'ı yakar, Kabe'yi beytü's-Sanem eyler.
Yenişehirli Avni

ŞEYHÜ'L-İSLAM: Osmanlıda, ilmiyye sınıfının başında bulunan zata, şeyhü'l-islam denirdi.

ŞEYHZADE: Arapça-Farsça şeyhin oğlu anlamında bir terim. Tarikat şeyhlerinin erkek evladına da şeyhzade denirdi. Bu, halk arasında hafifletilerek Şehzade diye telaffuz olur.

Şİ'BU'S-SADA: Terakki sırasındaki cem'u'l-farka denir. Bu yükseliş (Terakki) Vahidiyet Hazretinden, Ehadiyet Hazretine doğrudur. Zıddı Sadeu'ş-Şi'b'dir, ki Ehadiyyetten Vahidiyete iniştir. Fenadan sonra davet ve başkalarını kemale erdirmek üzere, beka haline geçiş, Sadeu'ş-Şİ'b olarak değerlendirilir.

ŞİHABİYYE : Sühreverdiyye'nin kollarından biri olup, Şihabüddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî el-Bekrî (öl. 632/1234) tarafından kurulmuştur.

ŞİİR: Hacı Bayram, insanın seziş yüceliklerinden kaynaklanan şiir hakkında şunları söyler: "Nazm evliyanın keramatındandır" Tasavvuf erbabı şiiri zorlama ile değil, hal ile söyler. Sûfîler, rumuz ve istiareli anlatımlarla, içlerinde bulundukları halleri şiirle anlatırlar. Sûfîlerin önemli bir kısmı, güzel sanatın bu yönünden uzak durmamışlardır. Divan sahiplerinin çoğu sûfîlerdir.

ŞİKAYET: Türkçemizde de kullanılan Arapça bir kelime. Tasavvufta bela gelince, belayı gönderen Allah, kula şikayet edilmez, şikayet, Hz. Yakub (a)'un yaptığı gibi, (Hüznümü, kederimi ancak Allah'a sızlanırım, Yûsuf/86) yine belayı gönderen Allah'a yapılır.

ŞİKEFTİYYE: Şikeft, Farsça mağara demektir. Eskiden yolculuklarında mağaralarda kalmaları, sûfîlerin şikeftiyye diye anılmalarına neden olmuştur.

ŞİNNAVİYYE: Ebu Abdullah Muhammed Şinnavî (ö. 1208/1 61 9)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu, Ahmediyye'nin kollarmdandır.

ŞİŞE : Ar ve namus bir şişe gibi, kırıldı mı, bir daha tamir edilemez. Kalp, ar ve namus bakımından şişeye benzetilmiştir.

ŞİTÂB: Farsça, acele etmeyi ifade eden bir kelime. Makamlardaki marifet ve inceliklerin farkına varmadan gerçekleşen seyr. Bu seyr, bazen cezbenin etkisi ile, bazen de salikin amel ve ibadet etmesi, riyazet ve tasfiye ile meydana gelir.

ŞİVE: Farsça, güzellerin insanların hoşuna giden üslubu, tavrını ifade eden bir kelime. Cemal ve Celal

tecellileri, arada bir ortaya çıkan hafif cezbe.

ŞÖHRET: Arapça, ün sahibi olmayı ifade eden bir kelime. Makam sahibi olma ve riyaset tutkusu. Tasavvuf yolunun önde gelenleri, bir insanın nefsinden en zor, en son çıkan hastalığın, riyaset olduğunu kaydetmişlerdir. Riyasetin, rüyaların sembolik dilindeki ifadesinin tilki olarak ortaya çıktığı kaydedilir.

ŞÖHRET AFETTİR : Makam, mal, mülk, pek çok kişinin düşmanlığını cezbeder. Tasavvuf erbabına göre, keşif, keramet ve ledün bilgisiyle tanınmak da, sıkıntılı bir şöhrettir. Zira kişiye bir tür benlik verir, etrafta toplanan insanlardan huzuru kaçar.

ŞUAYBİYYE: Ahmediyye'nin kollarından olup Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Şuayb b. Ahmed b. Ali el-Hicazî eş-Şuaybî (ö. 1040/1630) tarafıhndan kurulmuştur.

ŞUH: Neşeli, cilveli vs. gibi anlamları olan Farsça bir kelime, ilâhî cezbe, İlâhî tecelli.

ŞUHÛD: Arapça, görmek, müşahede etmek demektir. Kaşanî şuhudu; Hakk'ı, Hak vasıtasıyla görmektir, diye tanımlar. Zıddı gaybettir. Ve bu gaybet, nefsin nazlarından uzaklaşıp görmemek anlamındadır.

ŞUHUDU'L-MUFASSAL Fİ'L-MÜCMEL: Arapça, mücmelde, ayrılmış olanın görülmesi demektir. Zat-ı Ehadiyyette çokluğu görmek.

ŞUHÛDÜL- MÜCMEL Fİ'L-MUFASSAL: Ayrılanda, mücmeli görmek anlamında Arapça bir ifade, Mufassal (çok) da mücmel (tek)'i görme.

ŞUKÛFE: Farsça, çiçek demektir. Yüksek mertebe, yüce makam.

ŞURB: Arapça, içmek demektir. Kula önce zevk (tadmak), sonra şürb (içmek), en sonra da reyy (kanmak) hali gelir. Bunlar, keşif halinde doğan ruhî nazlardır. Şurb için şu açıklama da yapılır: Temiz sır ve ruhların, varidat olarak gelen kerametler ile, karşılaşması ve bununla beslenmesi. Bu tıpkı su içmeye benzer. Salik, efendisine olan yakınlık müşahadesinin nurlarından kalbe gelenle, gıdasını alır.

ŞUREYHİYYE: Sahabilerden Ebu'l- Mukaddem Şureyh b. Hani b. Mazyedi'l-Harisî (ö. 87/705)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

ŞUR-ŞURİDE: Farsça, tuzlu, karışık, çığlık anlamlarına gelen bir kelime. Sur: Özel hal. Hal; Hakk'ın kelamını veya ibretli bir sözü duyanda, veyahut sema yapan salikte ortaya çıkan durum'a denir. Şuride: Dağınık, şaşkın, meczub, aşık; İlâhî cezbe çokluğundan hayretler içinde kalan salik.

ŞUTTARİYYE: Işkıyye'nin kollarından olup Abdullah Şuttar (ö. 1415)'a dayandırılır.

ŞÛÛN: Arapça, hal, rütbe, önemli iş, tabiat, ihtiyaç gibi anlamları olan şe'n kelimesinin çoğuludur. Şuûn-ı Zatiyye (zata ait işler): Zat-ı Ehadiyyetteki hakikat ve aynların nakışlarından ibarettir. Tıpkı ağacın, yaprakların, çiçek ve meyvelerin, tümünün birden, çekirdekte bulunduğu gibi. Bu, vahidiyyet hazretinde ortaya çıkar, kalem ile ayrıntılı hale gelir.

ŞUZİYYE: XII. Asırda Seb'iniyye'den doğmuş olup, göçebe tarikatıdır.

ŞÜKR: Arapça, bir kelime olup Türkçe'de de kullanılır. Yapılan iyiliği öğme anlamındadır. Nimetin değerini bilmek, ilim, hal ve amel ile olmak üzere üç türlüdür. Alimlerin şükrü dilde, abidlerinki fiilde, ariflerinki haldedir. Abdülkadir Geylanî, dil ile yapılan şükrün, nimetin Allah'tan olduğunu, kabul edip, onu halka bağlamamakla meydana geldiğini söyler. Kalp ile şükür de, "sendeki nimetlerin tümü, dışta ve içte, harekat ve sekenatındaki menfaatlerin, lezzetlerin cümlesinin, başkasından değil, ancak Allah'tan olduğuna, sürekli sağlam bir şekilde inanmakla, olur.

Şükredene şâkir, şükürden aciz olduğunu idrak edene de şekûr denir. Bu son acizlik durumu için Türkçemizde bazı atasözü ve deyişler vardır: "Bin dilim olsa şükründen acizim", "sonsuz şükürler", bir de ayet-i kerim'e: "Şükrederseniz arttırırım" ibrahim/7.

ŞÜKRÂVİZ: Farsça'dır. Sûfîlerin başlarındaki taçlara sardıkları parçaya "şükraviz" veya "risale" denir.

ŞÜRÛD: Arapça, ürküp kaçmayı ifade eden bir kelime. Hakikat menzillerinden uzaklaştıran sıfatlardan kaçmak, hukuka yapışmak. Tusî, Şürûd'u anlatırken şöyle der: Salik'in hayatı boyunca sığınma durumunda olması ve ayıklığını, sıdk üzere bulundurması gerekir. Aksi halde, üzerine şürûd varid olur ve herkesten, bu durumdan kurtulmak üzere dua talebinde bulunur hale gelir. Eğer sık sık vecd sohbetlerinde bulunursa, o zaman şürûddan (ürküp kaçmaktan) kurtulur. Şürûd'a masiva'dan Hakk'a kaçış da denir.

ŞÜŞTERİYYE: Ebu'l-Hasen Ali b. Abdil-lahi'ş-Şüşteri'n-Nimeyrî (ö. 668/1269)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

ŞÜTÜR: Farsça, düzensiz, acılı, tatlılı, deve gibi anlamlar ifade eden bir kelime. İnsaniyet.

T

TA'ÂM: Arapça, yemek demektir. Tasavvuf! edepler arasında az yemek önem taşır. Cüneyd-i Bağdadî, Allah'ın rahmetinin, sûfîlerin üzerine üç yerde indiğini söyler ki bunlar: Yemek yedikleri zaman; onlar yemeği ancak yeterince yerler. Aralarında ilim müzakeresi yaparken; sûfîler sadece evliyanın hallerini anlatırlar. Sema yaptıklarında; onlar, ancak hakkan işitirler. Sûfiler çok acıkmadıkça yemezler, yediklerinde de ölçüye dikkat ederler. Yine sûfîler, sofrayı ganimet bilmez, yemek yerken aşırıya kaçmaz ve başkalarına da yük olmazlar.

Az yemekten evliya olur kişi,
Az yiyenlerin hakdır teşvişi,
Çok yiyenlerdir ibâdet etmeyen,
Çok yiyendir doğru yola gitmeyen.
Eşrefzâde

TA'N ETMEK: Arapça, ta'n dürtmek demektir. Kınamak ve aleyhde bulunmayı da ifade eder. Ta'n eden bizden, ettiren ise bizden değil: Bu, taş atan bizden, attıran bizden değil anlamında da kullanılır. Bu söz, tasavvuf yoluna giren kişinin, bağlı bulunduğu yola tenkit getirecek davranışlarda bulunmaktan sakınması, ölçülü olması ve dikkatli konuşması gerektiğini bildirir. Bu konuda Kur'an'da da şu mealde bir uyarı vardır: "Onların Allah'tan gayrî taptık (ilah) larına sövmeyin, sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler..." (En'âm/108).

Zâhid bize ta'n eyleme
Hak ismin okur dilimiz
Sakın efsane söyleme,
Hazrete varır yolumuz.
Bezcizade Muhyiddin

TÂ'AT: Arapça, itaat, muvafakat, emre boyun eğme gibi anlamları ihtiva eden bir kelime. Seyyid Şerif tâatı, bir emre isteyerek muvafakat etme, şeklinde tanımlar. Tâat ona ve Mu'tezile'ye göre, Allah'tan başkası için caiz olup, bu, irâdenin muvafakatidir (Emrin değil). Sülemî, tâatın nedenini, cehennem korkusu, cennet ümidi ve Allah'ın rızasına bağlar. İbadete verilen mânâlardan biri de tâattir. Allah'ın emirlerine uyana muti veya ehl-i tâ'at denir.

TA'AYYÜN: Arapça belirme, anlamında bir kelime. Vahdet-i vücuddaki zattan ilk ortaya çıkan, beliren varlık mertebesine, ta'ayyün-i evvel (ilk belirme); ikinci varlık mertebesine de ta'ayyün-i sânî (ikinci belirme) denir. Ta'ayyünler cüz'î ve küllî olmak üzere iki türlüdür.

TAB: Tabiat, mizaç anlamlarında Arapça bir kelime. Her şahsın hakkında, kendisiyle ilmin öne geçtiği şeye tab' denir.

TABAKA: Mertebe, menzile hal anlamlarını içeren Arapça bir kelime. Şeyhlerle buluşma, onlardan tasavvuf eğitimi alma ve aynı yaşta olanların oluşturduğu cemaate tabaka denir.

TABAKAT: Arapça, tabakalar, mertebeler anlamında çoğul bir kelime. Biyografileri, toplu olarak ihtiva eden kitaplar.

TABİ'AT: Tabiat, seciye, karakter anlamlarında Arapça bir kelime. Cürcanî bunu, "cisimlere sirayet eden bir kuvvet olup, cisim onunla tabiî olgunluğuna ulaşır" diye tanımlamıştır.

TABİB-İ RUHANÎ: Arapça, maneviyat
doktoru demektir. Seyyid Şerife göre, maneviyat doktoru arif bir kişi olan şeyhtir. O, bu tıb ile kemâle erdirir, doğruya iletir. Eğer islâm'da bir psikolojiden bahsedilecek ise, en mükemmel psikologlar, sûfîlerdir. Zira onlar insanın iç âlemini keşfe çıkmış, durmak bilmeyen gezgin-kâşiflerdir.

TABİRNAME: Arapça ve Farsça iki kelime-den meydana gelen bir sözcük, yorum mektubu anlamında. Uykuda görülen rüyaları yorumlamak üzere yazılan kitaplara, tabirname denir.

TÂC: Farsça, süslü başlık anlamında bir kelime. Hükümdarların resmî günlerde, başlarına giydikleri murassa başlık. Bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri çeşitli şekillerdeki külah, tâc olarak adlandırılır. Bu taca bakarak, giyen kişinin hangi tarikat-ten olduğu anlaşılırdı. Bu tâc, dövme yünden yapılırdı. Mevlevîlerin giydiği taca, sikke adı verilir. Tacın üst kısmına kubbe, başa geçen kısmına lenger denir. Tâcname : Taç geleneğini rivayetleriyle bildiren, her tarikatın taçlarını, şekillerini, destârlarını tesbit eden kitaplara denir.

TAÇ GİYDİRİLMEK: Şeyhler tarafından müridlere törenle taç giydirilme töreni. Tasavvuf yolunda ilerleyip, olgunlaşan ve bu şekilde irşâd seviyesine gelenlere, şeyh tarafından taç giydirilir, ellerine de mühürlü bir "icazetname" veya "hilâfetnâme" verilir ki, bu bir tür diplomadır. Hırka da aynı durumda olanlara, törenle giydirilirdi. Meselâ Kâdiriyye tarikatında Şeyh, Fatiha suresini okur, Allah ve Peygamberimiz (s) den vekâlet kastederek, kendi eliyle hırkayı giydirir. Ondan sonra tarikat silsilesini okur ve şunları söyler: "Benim şeyhim Ahmed Efendi, bana mübarek eliyle giydirdi ve ona da şeyhi Hüseyin Efendi giydirdi. Ona da şeyhi Es'ad Efendi giydirdi..." bu isim silsilesini sonuna kadar okuyarak "ben dahi şeyhimin giydirdiği minval üzere sana giydiriyorum" der, veyahut icazetnameyi okur, tören bu şekilde sona ererdi.

TAHAKKUK: Arapça, gerçekleşme demektir. Kâşânî, "Hakk'ı isimlerinin şekilleri olan âlemlerde görmektir. Bu durumda mütehakkık, ne Hak ile halktan, ne de halk ile Hak'tan perdelidir" şeklinde tanımlar. Hafnî de bu terimi şöyle tarif eder: "İnandığı kişi (Allah'ın) huzurunda sürekli durduğunu kalben anlamak". Bu, bir tür ihsan manasınadır. Yine, sûfînin Allah'ın verdiği ilimle, İlâhî hakikate erip, o hakikatle mütahakkık olursa, bu duruma tahakkuk denir. Serrâc, kulun hakikati bulmak ve Hakk'a ermek üzere bütün gücünü sarfetmesine tahakkuk, der. Bu durumdakilere ehl-i tahkîk veya ehl-i tahakkuk adı verilir.

TAHALLÎ: Bir şeyin tatlı ve hoş olması, süslenmek gibi manaları ihtiva eden Arapça bir kelime. Kötü huyları terkedip, güzel huylarla bezenmeye tahallî denir. Söz ve davranışlarda sadıklara benzemeye tahallî denmekle birlikte, sırf dış benzeme yeterli değildir. Zira, Hz. Peygamber (s), imanın temenni ve tahallî ile olmayacağını, kalpte duyulup, amellerin de onu doğrulaması şeklinde ortaya çıkması gerektiğini söyler. Kur'an ahlâkı, bir müslümanın süsüdür. Hz. Peygamber'in bu ahlâkla tam anlamıyla mütehallî olduğunu görüyoruz.

TAHALLÎ: Arapça, terketmek, boşlamak, yalnız başına kalmak gibi mânâları olan bir kelime. Tasavvufta ise, kişinin kendisini Hak'tan alıkoyan şeylerden yüz çevirerek halveti tercih etmesidir, şeklinde açıklanır. Bu mânâda tahallî, uzlet, yani insanlardan ayrılmadır. Nefsinden ayrılıp Allah'a yönelmek de tahallî olarak değerlendirilmiştir.

TAHARET: Arapça temizlik demektir. Şeriatta, belirli azaları, özel şekilde yıkamaya taharet denir. Bir sûfî için, en sevimli şey, taharet ve nezâfettir: Elbiseyi temiz tutmak, misvak kullanmaya devam etmek, yaz-kış her Cum'a günü yıkanmak, güzel koku sürünmek, akar sulardan hoşlanmak, gusle devam, abdest üzerine abdest almak. Kalp temizliği; onu şüpheden, çekememezlikten, şirkten ve töhmetten kurtarmakla olur.

TÂHATTUM: Yüzük takmak, bilmez görünüp susmak, bir şeyi saklamak mânâlarını ihtiva eden Arapça bir kelime. Ariflerin kalbi üzerinde bulunan Hakk'ın alâmeti.

TÂHAYYÜR: Arapça, hayrete düşmeği ifade eder. Matlûbuna ulaştığı sırada arif kişilerin kalplerine inen şey. Bazı sûfîler tahayyürü şöyle tanımlar: Tahayyür; önce vuslat, sonra fakr sonra da şaşkınlığa düşmek şeklinde ortaya çıkar.

TÂHİR: Arapça, temiz olan demektir. Allah'ın, kendisine karşı gelmekten koruduğu kişiye denir. İçe ait tâhir, Allah'ın vesvese, hevâcis ve ağyardan koruduğu kişidir.

TÂHİRÜ'L-BÂTIN: Bâtını temiz olan anlamında Arapça bir tamlama. Allah'ın vesvese ve şeytanî fikirlerden koruduğu kişiye denir.

TÂHİRÜ'S-SIR: Sırrı temiz olan mânâsında, Arapça bir tamlama. Allah'tan bir an bile gafil bulunmayan kimseye denir.

TÂHİRÜ'S-SIR VE'L-ALANİYYE: İçi ve dışı temiz olan demektir. Arapça tamlama. Allah'ın ve kullarının haklarına uyan kişi için kullanılan bir tâbirdir.

TÂHİRÜ'Z-ZÂHİR: Dışı temiz olan anlamına Arapça bir tamlama. Allah'ın günah işlemekten koruduğu kişiye denir.

TAHKÎK: Arapça, gerçekleştirmek anlamında bir kelime. İlâhî isimlerin şekillerinde Hakk'ın zuhur etmesine denir. Kulun gerçeği elde etmek üzere, bütün gücünü zorlaması. Cürcanî, tahkiki, bir şeyi delil ile ispatlamak olarak tanımlar.

TAHLİYE-İ BÂTIN: İçi boşaltmak anlamında Arapça bir ifâde. Gönül dünyasında, Allah'tan başka herşeyi silip süpürmek.

TAHT: Farsça, hükümdar koltuğu anlamında bir kelime. Bektaşî tâbiri olarak, Meydan'daki makamların en büyüğüdür.

Diğer makamlarda olduğu gibi, burada da niyaz olunurdu. Tarikata yeni giren kişi, rehberinin delâleti ile buraya geldiğinde, ona burası şöyle tanıtılırdı: "Buna taht derler. Emr-i Sübhanî ile ve Selmân-ı Pak marifetiyle Hazret-i Peygamber-i Alışan için kurulan minber-i Resûlullah'tır". Şeyhlerin, alem, taç, taht gibi maddî dünyanın sultanlarının kullandığı eşyaları kabul etmeleri, zaman zaman, sûfîlerdeki siyasî eğilime işaret sayılmıştır.

TAKDİS: Temizlemek, birini mukaddes kılmak anlamında Arapça bir kelime. Allah'ı, Hanlığına yakışmayacak şeylerden temiz kılmak, yüce tutmak; şirk, ayıp ve noksanlardan kesin olarak ve tamamen berî saymak, takdîs şeklinde tanımlanır.

TÂK-I EBRU: Keman kaşlı anlamında Farsça bir tamlama. Sâlikin, ihmalkâr davranışta bulunarak, bulunduğu dereceden düşmesi.

TAKINİYYE: Rafızî bir tasavvuf okulu.

TAKIYYE: Arapça, korkmak, sakınmak anlamında bir kelime, inancını, yer ve zamana göre saklayarak, taşıdığının aksine bir inancı sergilemek.

TAKÜD: Gerdanlık takmak, taklid etmek anlamında Arapça bir kelime, insanın yapmasında, etmesinde ve konuşmasında başkasına uyması. Başkasının sözünü delilsiz, hüccetsiz kabulden ibarettir. Başkasını taklid edene "mukallid" (taklidçi) denir. Bunun mukabili, tahkiktir. Tasavvuf ıstılahında taklîd; hâl ve makam ehlinin sözlerini söylemek, ancak ahlâklarıyla ahlâklanmamak, olgun olmadığı halde onlar gibi olgun gözükmeye çalışmaktır. Tahkîk ise bunun tam tersidir ve önemlidir. "Allah taklidimizi tahkîk etsin" duası, erbab-ı tasavvuf için tekâmüle ulaşma arzusunu belirtir.

TAKVA: Arapça, korkma, sakınma, kaygılanma anlamında bir kelime. Cürcanî bu terimi, icabettiren fiillerden kendini uzak tutarak korunmak şeklinde tanımlar. Takvanın dışı Allah'ın hududunu muhafaza, içi de ihlâs ve niyettir. Takva; dini daha derin bir anlayışla yaşama olayıdır, dinde hassaslıktır. Takvada, ruhsattan kaçış, azimetle amel ediş söz konusudur. Bu yüzden, her ne kadar müftüler bir konuda fetva verseler de,

sen, yine kalbine danış, derler. Takvayı üçe ayırırlar: 1. Avamın takvası: Bu sahibini ebedî cehennemden korur, 2. Havassın takvası: Sahibini cehenneme girmekten korur. 3. Ehassın takvası: Sahibinin cennette derecesini yükseltir ve Allah'ı müşahedeye lâyık kılar.

TALİB: Arapça, taleb eden, isteyen demektir. Tasavvuf okuluna kaydını yaptırma durumundakilere tâlib denir. Tasavvufta, hedefe ulaşana kadar dört dereceden söz edilir: Tâlib, mürid, sâlik, vâsıl. Tâlib ilk derecedir. Tâlib eskiden hemen tasavvuf okuluna alınmaz, önce, bir süre durumu incelenirdi. Bazen işin altından kalkıp kalkamayacağını denemek üzere, hazırlık dersi yaptırılır bu aşamada başarılı olanlara, esâs ders verilirdi. Günümüzde görüldüğü gibi, bir kişinin paçasından, kolundan tutup zorla, gönüllü gönülsüz tasavvuf yoluna sokulmazdı. Sülûka kabul ediliş, çok ciddî bir konu idi. Bu sebeple, "men talebe ve cedde vecede" (isteyen ve bu isteğinde ciddî olan hedefe ulaşır) denmiştir. Yine bir isteklinin, tasavvufa girmeyi arzu etmesi durumunda, ona sünnet üzere bir istihare yapması tavsiye edilir, istiharedeki manevî işarete göre, tarikata kabul edilir veya edilmezdi.

Tâlib olan tutar mürşid elini,
Hakka verir ol dem can ü dilini,
Tığbend ile bağlar mürid belini,
Mürşidin pendini tutmak sezadır.
Mehmed Ali Hilmi Dede Baba

TALİBİYYE: Sale'de küçük bir Fas tarikatı.

TAMME: Arapça, su taşkını, kıyamet ve âfet gibi mânâları olan, Arapça bir kelime. Nâzi'ât suresinin 34. âyetinde "Tamme-i Kübrâ geldiği zaman..." ifadesiyle geçen bu kelime, kıyamet günü anlamında kullanılmıştır. Maşları rastgele te'vil etmek.
Kendini gösterme, kendini satma. Sülukun başlangıcında sâlikin dilinden dökülen marifetler. Şatah ifadeler.

TAMS: Bir şeyin izini silme, belirsiz yapma anlamında Arapça bir kelime. Beşerî sıfatların gizliliklerinin, Rubûbî nurlara ait sıfatlarda kaybolması, yani kulun sıfatlarının Hakk'ın sıfatlarında yok olmasıdır. Kaşanî de yakın manada olmak üzere, seyr ü sülük yapanın sıfatlarının, tam olarak nurların nuru (Hakk) nün sıfatlarında yok olmasıdır, der. Bunu kısaca kulun, beşerî özelliklerinin İlâhî hüviyete bürünmesi şeklinde tanımlamak mümkündür.

TAMTAM KAPU: Mevlevi tâbiri, Konya'da Mevlânâ türbesinin kuzey tarafında, mescidin sağlamlaştırılması için yapılan dayanak duvarı altında, kadınlar kafesine çıkılacak kapının açılıp kapanmasından meydana gelen sesten kinaye olarak kullanılırdı. Bu kapı şimdi mevcut değildir.

TAMU: Cehennem demektir. Türkçe bir kelime. Gice gündüz işleri kamu Korkarım yerleri ola tamu. Süleyman Çelebi

TARAB: Arapça, çırpınmak, sevinçten zıplamak anlamlarını ihtiva eden bir kelime. Cürcanî, tarab'ı sevinç veya hüzünden dolayı, insana gelen hafiflik diye tanımlar.

TAREK: Farsça, başın tepe kısmına denir. Tacın dilimlerine târek adı verilir (bkz. Terk)

TARÎK: Arapça, yol demektir. Alevîlerce kutsal sayılan ve kayın ağacından kesilerek hazırlanan 70-75 cm. uzunluğundaki sopaya denir. Tarîk'a aynı zamanda, "Evliya", "Erkân", "Dest-çub", "Serdeste" adları verilir. İki musâhib, törende ölü taklidi yapar, dede de yeşil kılıfından çıkardığı tarik'ı,

Hâl erenler halidir
Yol erenler yoludur
Gafil olman gaziler,
Gelen üstâd elidir

Bismi Şah, destur-ı halife, Allah, Muhammed, yâ Ali diyerek, o musahiplerin sırtlarına üç kere değdirir. "Diyelim kalkmasına bir Allah" deyince, her ikisi de ölümden sonra dirilmiş gibi kalkar, dedenin ayaklarını

öperler.

TARİF-HAN: Arapça-Farsça, açıklama yapan demektir. Eskiden tekke ve camilerde, namazdan önce, Peygamberimizin (s) ve İslâm büyüklerinin özelliklerine dâir yüksek sesle cemâate açıklamalarda bulunan görevlilere denirdi. Bu tâbir, vakfiyelerde geçmektedir.

TARİKAT: Arapça, yol demektir. Bu kelime bir bakıma metot, usûl anlamına gelir. Şeyh denilen bir öğretmen nezâretinde, istekli (mürid veya tâlib) nin, Allah'a ulaşma, yani sürekli Allah tefekkür ve bilincini (ihsan) kazanma konusunda takip ettiği usule veya metoda, tarikat adı verilir. Tarikat, bunu gerçekleştirmek maksadıyla, farz ve vacibin ötesinde bir takım nafilelere, özellikle sünnetlere ağırlık verir. İlk devirde sûfîler, kendilerinden daha deneyimli durumda olanlardan yararlanmakla birlikte, bugün bildiğimiz şekliyle teknik mânâda tarikat kurmamışlardı. Tari-katlaşma (veya organize tasavvuf) hareketi, yaklaşık XII. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Tarikatlar, şeriata bağlı olan ve olmayan diye, ikiye ayrılır. Tarikatları, 1) Tarîk-ı Ahyâr: ibâdet ve takva yoluna ağırlık veren tarikat, 2) Tarîk-ı Ebrâr: Nefse çile çektirme yönü özellik kazanan tarikat, 3) Tarîk-ı Şuttâr: Aşk ve vecd ile hedefe ulaşmayı amaçlayan tarikat olmak üzere, üçe ayrımak da mümkündür. Tarikatlar, zamanla kollara ayrılarak iyice çoğalmışlardır. Zikri, tefekkürî (sessiz) çeken tarikatlar olduğu gibi, dil ile açıktan çekenler de vardır. Kimi tarikatlar, zikri oturarak, kimi de ayakta yapar. Şeriat, tarikat, hakikat üçlemini kısaca şöyle anlatmak mümkündür: "Şeriatta şu senin bu benim; tarikatta, şu senin, bu da senin: hakikatta, şu ve bu, ne senin ne de benim, her ikisi de Allah'ın". Tarikatlar, kurucusu olan Şeyhlerin adlarıyla anılır: Meselâ, Hacı Bayram Veli'nin kurduğu tarikata, Bayramiyye; Hacı Şaban Velî'ninkine Şa'bâniyye; Hacı Bektaş Veli'ninkine de Bektaşîyye denir. Cürcanî, tarikatı, makamlarda yükselip menzilleri kat ederek Allah'a ulaşan sâliklere mahsûs gidiş, şeklinde tanımlar.

Şeriattır tarikatın kapısı
Tarikattır hakikatin yapısı
Hakikattir marifetin tapısı
Marifet gevheri hazinetullah.
Mehmet Ali Hilmi Dede Baba

TARİKAT CİHAZI: Tarikat mensup-larının sırtlarına giydikleri elbise, başlarına giydikleri külah, ayaklarına giydikleri papuç, ellerinde taşıdıkları asa (baston), bellerine takındıkları kemer, sırtlarındaki hırka vs. gibi şeyler hakkında kullanılan tâbirdir.

TARİKATÇI: Mevlevi tâbiridir. Tarikata yeni girenlere, tarikat usûl ve erkânını öğretmekle görevli bulunan dede-ye, tarikatçı denir. Buna pîş-kadem veya ser-tarîk de denir. Çelebi Efen-di'nin yardımcısı makamındadır.

TARİKATÇI KÖÇEĞİ: Köçek, Farsça küçik'den bozmadır, küçük manasınadır. Bu, bir Mevlevî tâbiridir. Tarikatçının hizmetinde bulunan cân'a verilen addır.

TARİKATÇI MEZARI: Mevlevî tâbiridir. Mevlânâ'nın türbesinin Babü's-Selâm'dan girilince, sol tarafında bulunan mezarlığa verilen isim.

TARÎK-I AHMED-İ MUHTAR: Arapça, seçilmiş Ahmed (Hz. Muhammed-s-)'in yolu anlamına, Os-manlıca-Farsça usûl üzere yazılmış bir tamlama. Hz. Muhammed (s)'in yolu. Bütün sûfiyye tarikatlarının hepsi, Tarikat-ı Muhammediy-ye(s) dir.

TÂRİK-İ DÜNYA: Arapça, dünyayı terke-den kişi demektir. Dünya ile alâkasını kesen, uzlete çekilen (misantrop) kişi için kullanılan bir tâbirdir.

Târik-i dünyâ geçünür derbeder,
Der tama itme bana, kendi eder.
Vâhid

TASARRUF: Arapça, bir işte hareket etmek, bir işin içine girip idare etmek, gibi anlamlan olan bir kelime. İnsanlara, eşyaya, çeşitli şekillerde etki etmek, onları idare etmek, Allah'ın çok yakın dostlarına bahşettiği bir lütuf ve keramet olarak tanımlanan tasarruf olayında, "attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı" (Enfâl/ 17) âyetinde ifade edildiği gibi, gerçek fail Allah'tır. Sûfiler bu durumu, maşayla sobadan ateş alan adamın haline benzetirler. Sobadan ateşi alan maşa mıdır, yoksa adam mı? Bu misalde, Allah dostunun yeri maşa'dır.

Abdülkâdir Geylânî gibi bazı büyük velîlerin, öldükten sonra da tasarruf ettiği, sık sık nakledilir. Tasarruf için ism-i azam başta olmak üzere, bazı Esmâ-yı İlâhî ve bazı me'sûr ibareler kullanılır. Ancak bu gibi esmanın etki edebilmesi, kişiye bağlıdır. Yani tesir için, Hz. İsa ağzı gereklidir. Tasarrufta gerçek fâillin kul olduğuna inanmak, şirktir, zira gerçek fail Allah'tır. Tasarrufta etkili olanlara el-Bâzü'l-Eşhel (tuttuğunu koparan doğan kuşu) adı verilir.

TASAVVUF: Arapça, yün giymek anlamında bir kelime. Kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi, veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilim. Batinî fıkıh. Tasavvufun binden fazla tarifi yapılmıştır. Her sûfî, içinde bulunduğu hale göre, tasavvufu tarif etmiştir. Halvetî şeyhi, Ömer Ruşenî Dede'nin manzumesi, çeşitli tasavvuf tanımlarını 'içermesi açısından önem arzeder:

Tasavvuf, terk-i da'vâdır, demişler
Dahi, ketmân-ı mânâdır demişler
Tasavvuf, terk-i kîl ü kale derler.
Hemen vecd ü sema u hâle derler.

Tasavvuf, hıfz-ı evkât demişler
Tasavvuf terk-i tâmâte demişler.
Tasavvuf, babıdır bezi ü atanın.
Tasavvuf, beytidir mihr ü vefanın

Tasavvuf, bir hidayettir Hûda'dan
Bunu söylemedim bil hevadan
Tasavvuf, terk-i evtândır demişler.
Tasavvuf, hicr-i ihvandır demişler.

Tasavvuf dâim olmakdır murâkıb
Olub irte gice hâlin muhasib
Tasavvuf etmemekliktir tasarruf.
Hakk'ın emrine itmeyüb tasallut

Tasavvuf, kalbi Hakk'a bağlamaktır
Yüreğin aşk odiyle dağlamakdır.
Tasavvuf, hüsn ü hulk ile edebdir.
Velî, hüsn ü edeb itâ-yı Hak'dır.

Tasavvuf, bilmedir atvar-ı kalbi
Eridüb koymıya kalbinde kal(ı)bı.
Tasavvuf, yâr olub bâr olmamakdır.
Gül-i gülzâr olub har olmamaktır.

Cihanın şahı Abdullah Ensâr(î)
Demiş yâr ol velf bâr olma zinhar
Düşüben aşk odına bî tekellüf
Yanıp gülü kül olmakdır tasavvuf

Yanar bir şem'idir Hakk'ın tasavvuf
Dememektir iyiye yavuza tüf.
İradettir demiş ba'zı, tasavvuf, ı
Demeyüb şeyhine üstadına yuf.

Demiş bir uğrayan feth ü fütuha
Tasavvuf bezi-i nefse, bezl-i ruha
Keramet satmamaktır tasavvuf.
Hakk'ın işinde itmeyüb tasarruf,

Vefa göstermedir mânend-i Yusuf
Ganimet bilmedir vakti tasavvuf
Geçen ömür için edüb teessüf.
Cefa eden kesân içün telattuf,

Demiş Zünnun-i Mısrî kim tasavvuf
Kabul-i şer'dir, terk-i tekellüf
Demiş Maruf-ı Kerhî kim tasavvuf
Temellüktür, tehalluktur, telattuf.

Ebû Bekr ü Ömer der kim tasavvuf
Ta'arruftur, ta'aarruftur, ta'arruf
Denilmişdir tasavvuf masebakdan..
Sükûn-i kalbdir maduna Hak'dan.

Demişdir bu sözü Hamdûn Kassâr
Mürid-i bu Türab şeyh-i ebrâr
Tasavvuf oldur olub çeşm-i tayyar.
Ola ahval-i kalbi ayn-ı seyyar.

Demişler bu sözü sahib icabet
Nedir dense tasavvuf? De: İnâbet
Olar kim şeyhlik temkine derler.
Tasavvuf tevbe vü telkine derler.

Ebû Osman Mekkî'nin sözüdür
Tasavvuf zühd ü takvanın özüdür
Demiştir kim tasavvuf, Bişr Hâfî.
Eridüb etmedir gönlünü safî

Tasavvuf dur diyen İbrahim Edhem
Tarikatta Hakk'ın durmağı muhkem
Tasavvuf dur denilmiş üns ü kurbet.
Arayerden sürünüb havf ü heybet

Tasavvuf buğz-ı dünya-yı demdir.
Bu sözü söyleyen bil Ruşenîdir
Kitabında demiş sâhib-i tasavvuf
Cemil on (10)dur erkân-ı tasavvuf

Tasavvuftur denilmiş safvet-i kalb
Hûda'dan gayriden kalbin idüb kalb
Tasavvuf halkdan kaçmağa derler.
Öziyçün Hakk'a yol açmağa derler

Keramet satmamaklıktır keramet
Kerametdir denilmiş terk-i âdet
Muhib mahbubla ey sahib-i saadet.
Görüb söyleşmedir keşf ü keramet.

Tasavvufu yine aynı şekilde manzum biçimde anlatma çabası, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'de de görülür:

Bidayette tasavvuf, sûfî bî-cân olmaya derler
Nihayette, gönül tahtında sultân olmaya derler.

Tarikatde, ibâretdir tasavvuf mahv-ı sûretden
Hakikatde, sarâ-yı sırda mihmân olmaya derler.

Bu âb u kil libâsından tasavvuf, ân olmakdır
Tasavvuf cism-i safî nûr-ı Yezdan olmaya derler.

Tasavvuf, lem'ayı envâr-ı Mutlak'dan uyarmakdır
Tasavvuf, âteş-i aşk ile sûzân olmaya derler.

Tasavvufda şerait nâme-i hestîyi dürmekdir
Tasavvuf, ehl-i şer'u ehl-i iman olmaya derler.

Tasavvuf ârî olmaktır hakîmen âdetullaha
Tasavvuf, cümle ehl-i derde derman olmaya derler.

Tasavvuf ten tılsımın ism miftahıyla açmaktır
Tasavvuf, bu imaret küllî viran olmaya derler.

Tasavvuf, kâli hâle tebdil eylemekdir bil
Dahi her söz ki söyler âb-ı hayvan olmaya derler.

Tasavvuf ilm-i ta'bîrât u te'vîlâtı bilmekdir

Tasavvuf can evinde sırr-ı Sübhân olmaya derler.

Tasavvuf hayret-i kübrâda mest ü vâleh olmakdır
Tasavvuf Hakk'ın esrarında hayran olmaya derler.

Tasavvuf kalb evinden mâsivallahı gidermektir
Tasavvuf kalb-i mü'min arş-ı Rahman olmaya derler.

Tasavvuf her nefesde şarka vü garba erişmekdir
Tasavvuf bu kamu halka nigehbân olmaya derler.

Tasavvuf cümle zerrât-ı cihanda Hakk'ı görmekdir
Tasavvuf gün gibi kevne nümâyân olmaya derler.

Tasavvuf anlamakdır yetmiş iki milletin dilin
Tasavvuf âlem-i akla Süleyman olmaya derler.

Tasavvuf urvetü'l-vüskâ yükün can ile çekmekdir
Tasavvuf mazhar-ı âyât-ı gufran olmaya derler.

Tasavvuf ism-i a'zamla tasarrufdur bugün kevne
Tasavvuf cam-i ahkâm-ı Kur'ân olmaya derler.

Tasavvuf her nazarda zât-ı Hakk'a nazır olmaktır
Tasavvuf sûfî'ye her müşkil asan olmaya derler.

Tasavvuf ilm-i Hakk'a sînesini mahzen etmekdir
Tasavvuf sûfî bir katreyken umman olmaya derler

Tasavvuf küllî yakmakdır vücûdun nâr-ı la ile
Tasavvuf nûr-i illâ ile insan olmaya derler.

Tasavvuf onsekiz bin âleme dopdolu olmaktır
Tasavvuf nuh felek emrine ferman olmaya derler.

Tasavvuf "Kul kefâ billâh" ile da'vet durur halkı
Tasavvuf "irciT lafziyle mestân olmaya derler.

Tasavvuf günde bin kerre ölüp yine dirilmektir
Tasavvuf cümle âlem cismine can olmaya derler.

Tasavvuf zât-ı insan zât-ı Hak'da fânî olmakdır
Tasavvuf "kurb-ı ev ednâ" da pinhân olmaya derler;

Tasavvuf canı canana verip azade olmakdır
Tasavvuf can-ı canan cân-ı canan olmaya derler.

Tasavvuf bende olmakdır hakikat hak ey İbrahim
Tasavvuf şer'-i Ahmed dilde burhan olmaya derler.

Biz tasavvufu şöyle tanımlarız: "Kur'an-ı Kerim'i Hz. Resûlullah (s) gibi yaşamaya çalışmak"

TASFİYE: Arapça, arındırma, saflaştırma demektir. Tasavvuf erbabına göre insan, Allah'ın katında iken, tertemizdi, oradan bu âleme gelip nefs hırkasını giyince, o temizliği gitti, kirlendi. işte insanın bu dünyada, tekrar melekût alemindeki temizliği kazanması, nefs kirinden arınmasıyla mümkün olur ki, bu arınma işine tasfiye denir. Tasfiye-i nefs tâbiri de, aynı anlamdadır. Diğer bir anlamda, kişinin, Kur'ân-ı Kerim'de çizilen programa göre bir hayat sürdürmesi ve hayat boyu ondan zerre kadar şaşmamasıdır. Hareketleri, kafasından geçirdiği düşünceleri islâm'a aykırı olmama halindeki kişi saflaşmış, olgunlaşmıştır.

TASI OKUMAK: Tas, Türkçe su içmeye yarayan kaba denir. Cinleri toplamak amacıyla, tasa doldurulan suya, efsun okumak manasında bir tâbir. Cinciler, hastaların el ve yüzlerini bu suyla yıkadıkları takdirde iyileşeceklerini söylerler.

Olup bir zaman ol dahi münkatı'
Hemen tas okurlardı lâ yankatı'
İzzet Molla

TASLİYE: Arapça, birinin ardından gelmek, dua etmek gibi anlamları olan bir kelime. Bu, zikreden hakkında kullanılan bir tâbir olup, ehl-i zahir, ehl-i bâtın, evliya, enbiyâ ve ehl-i huzur kişiler için rahmetin var

oluşunu ifade eder.

TAŞRA MEYDANCISI: Mevlevî tâbiri. Konya'daki ana dergahta, büyük Mevlevî tekkelerinde iki meydancı dede bulunurdu. Birine "içeri meydancısı", diğerine de "dışarı meydancısı", yani "taşra maydancısı" denirdi. Küçük dergâhlarda taşra meydancılığını, kazancı dedeler yaparlardı. Meydancı dedeler direkt olarak şeyh'in emri altındaydılar. Bu dedelerin görevi; yaptığı gezilerde şeyhe arkadaşlık etmek, dergâhın iç ve dış hizmetlerini görmekti.

TATAVVU: Arapça, yumuşamak, kendini itaate getirmek, nafile ibâdet yapmak anlamlarını ihtiva eden bir kelime. Cürcanî, farz ve vacipten ayrı yapılan ibâdetleri, nafile olarak tanımlar. Bu, şer'î mükellefiyetin dışındadır; tasavvufta önemi büyüktür. Farzlar ve vacipler, sûfîlerce fevkalade titizliği gerektiren tekliflerdir. Nafile denilen ve farzın, vacibin dışındaki ibadetler de , takva ve vera gereği olarak büyük önem arzederler. Bu husus şöyle zincirleme bir sıra arzeder: Edeblere önem vermek gerek. Edebi kaybeden sünnete bağlılıkta za'fa uğrar; sünneti yaşamakta za'fa uğrayan vaciplerde gevşek davranır. Vacibde ihmal gösteren, farzı uygulamakta za'fa uğrar. Farzlarda titiz olmayanın da imanı zayıflar. Bu formül çerçevesinde, edeb ve sünnetlere önem vermek, farzlara verilen önemi güçlendirici olarak görülür. Farzları tam yapan, kulluğu tam yapmış demektir. Bir kimse tam anlamıyla kul olursa, artık o tevhid ehlidir. İşte bu yüzden Hallâc-ı Mansûr, ruhsatları terkettiğini, dört mezhebin zor (azimet) yanlarından kendine yeni bir mezhep oluşturduğunu ve onunla amel ettiğini söyler. Mesela Hallaç, vera gereği olarak, her vakit namazını gusül abdesti ile kılardı. (K. Ahbâri'l-Hallâc) Azimetle amel, tasavvufta vazgeçilmez bir unsurdur.

TAVUSİYYE veya TAUSİYYE: Taûsu'l-Haremeyn (Tâvûsu'l-Harameyn) lakabıyla tanınmış Ebu'l-Hayr İkbal'e dayandırılan bir tasavvuf okulu. Cüneydiyye'nin kollarından biridir.

TAVAF: Arapça, dönmeyi ifâde eden bir kelime. Kişinin kendi mahiyetini, sınırını, menşeini ve bulunduğu yeri anlamasından ibarettir. Kişinin ilminin, gücünün, hayatının, iradesinin, konuşmasının, görmesinin ve duymasının (ki hepsi şer'î tavaftaki gibi yedi özelliktir) Allah'a râci olduğunu anlaması, bu bilince ulaşmasına tavaf denir. "Onun duyan kulağı, gören gözü, tutan eli olurum..." hadisi, bu hususa delâlet eder. Tavâfu'l-İfâda: İlâhî feyzin devam etmesini sağlamak üzere, manevî yükselişi sürdürmek. Tavâfu'l-Vedâ': Hal yolu ile Allah'a ulaşan hidayete, denir.

TAVALİ' : Arapça tâli' kelimesinin çoğuludur, pırıltılar ve doğuşlar anlamını ifade eder. Kaşanî bunu şöyle tanımlar: Kulun iç alemine doğan ilk tecelliye denir ki bu, onun ahlâkını, özelliklerini, içini aydınlatmak suretiyle güzelleştirir. Tavâli, levâih ve levâmi'den daha güçlü ve kalıcıdır.

TAVÂRIK: Arapça, kapı çalanlar, gece gelenler ve doğanlar gibi anlamları olan çoğul bir kelime, tekili târık'tır. Gece münacât sırasında, kulun kalbine doğan müjdeci bir ilham.

TAVASSUT: Arapça, orta yolu tutmak, bir şeyin ortasında bulunmak anlamında bir kelime. İnsana ait berzahtan ikincisi. Bu, Rahman? hakikatlar vasıtasıyla insanlık köleliğinden kurtulmaktır.

TAVAŞİYYE: Nureddin Ali b. Abdillahi't-Tavâşî'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu. Kadiriyye'nin kollarından biri.

TAYBİYYE: Cezûliyye'nin Quezzen'deki Fas kolu.

TAYFURİYYE: Ebâ Yezid Tayfur el-Bistâmî (ö. 261/874)'nin bağlıları bu isimle anılmaktadır. Buna Bâyezidiyye de denilir.

TAYLASAN: Arapça, sarığın yukarıdan bırakılan sarılmayan kısmına denir. Bu, ya sağa ya da sola sarkıtılır. Bazen iki taylasan olur, biri sağa diğeri sola sarkıtılır. Taylasan, bazan aşağı sarkıtılmadan çene altından dolandırılır ki, buna "çene altı" anlamında olmak üzere "Tahte'l-Hanek" denir.

TAYY-I ZAMAN ve TAYY-I MEKAN: Tayy, Arapça dürülmek anlamını ifade eder. Allah'ın, dostlarına bahşettiği kerametlerden biri de, Miraç gecesinde Hz. Peygamber (s)'in yaşadığı türden olmak üzere, onlara bir anda, uzun mesafeler kat' ettirmesidir. Zaman ve mekanla kayıtlı insan bedeninde, zaman ve mekan sınırlamasından kurtulmuş "ruh" denen varlığımıza (veya özümüz) dayandırılmak ile anlatılması basitleşen bu olay, evliya biyografilerinde sık sık rastlanır.

TAZİYYE: Şeyh Ebû Salim İbrahim et-Tâzî'ye dayandırılan ve Medyeniyye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu.

TE'AVVUZ: Arapça, sığınmak, korunmak anlamında bir kelime. Sûfî.cismanî veya ruhanî hayatında şeytanın hücumuna maruz kalırsa veyahut Allah'tan başka genel olarak neyle mübtelâ olursa, Allah'a sığınır.

TEBER: Farsça, balta demektir. Bir sapa geçirilmiş, keskin yüzü kavisli, sapının iki ucuyla, keskin yerinin ters tarafından birer sivri ve süngü tarzında çelik bulunan sapından başka her yeri yekpare yapılmış bulunan keskin balta. Gezgin dervişler, yolculukta yırtıcı hayvan ve düşmandan korunmak için, ellerine teber alırlardı. Bu teberin "bir yüzlü teber", "iki yüzlü teber" diye iki türü vardır. Teber, Osmanlı ordusunda savaş âleti olarak kullanılmıştır. Bazı teberler üzerinde şu ibareler yazılırdı:

Destime aldım teberi
Kimseden itmem hazeri.

"Tîğ-ı Teber, Şâh-ı Levend" deyimi çırılçıplak, hiç bir şeyi kalmamış iflas etmiş kişiye denir.

Yine seyyah oluban destime aldım teberi
Yine ben azm-i diyar itmeye kıldım seferi.
Seher Abdal

Teberdir sureta gerçi velî bir berk-i sûzândır
Hararetten ağız açmış şehid intikamiyçün.
Lâ-edrî

Ben erenler nacağıyım, o ışıklar teberi,
Ben savaş günü çeriyim, o hemen çerde çeri.
Taşlıcalı Yahya Bey

TEBETTÜL: Tebettül, Arapça inkitâ1 yani kesilmek demektir. Bu ifâde Kur'ân-ı Kerim'de geçer: "Kendini tam olarak Allah'a ver" (Müzzemmil/7). Bir kişinin kendini dünyadan çekip tamamen Allah'a vermesine, tebettül denir. Hakikati müşahede etmek üzere, isteklerden ve hazlardan tam anlamıyla sıyrılmak. Hz. Fatıma'nın lâkabı, Betûl idi ki, dindar, iffetli anlamınadır. Ayrıca hiç evlenmemiş kadınlar için, Betûl tâbiri kullanılır.

TECELLÎ: Arapça, açık ve zahir olmak demektir. Kaşanî ve Cürcanî'ye göre; gaybden gelen ve kalbde ortaya çıkan nurlara tecellî denir. Her ilâhî ismin tecellî ettiği yere ve yöne göre, tecellînin kendisinden çıktığı gaybler yedidir: 1. Gaybu't-Hak, 2. Gay-bu'l-Hafâ, 3. Gaybu's-Sır, 4. Gaybu'r-Rûh, 5. Gaybu'l-Kalb, 6. Gay-bu'n-Nefs, 7. Gaybu'l-Letâifi'l-Bedeniyye. Bu gayblerin açıklaması şu şekildedir:

1. Gaybu'l-Hak : Hakk'ın gaybî ve ona ait hakikatlardır.

2. Gaybü'l-Hafâ : Ev Ednâ mertebesinde en hafi temyiz ile mutlak gaybdan etki alan gaybü'l-hafâdır.

3. Gaybü's-Sır : Kabe Kavseyn mertebesinde, hafî temyiz ile gaybet-i ilâhîden ayrılan gaybu's-sırdır.

4. Gaybü'r-Rûh : O da tâbi-i emri de temyiz-i ahfâ ve hafî ile ayrılan sırr-ı vücudî mertebesidir.

5. Gaybü'l-Kalb : Bu da, ruh ile nefsin kucaklaştığı yer olup, sırr-ı vücûdîyi istilâ mevkiidir ve cemî-i kemalin ehadiyyeti kisvesinde sırr-ı vücudînin ortaya çıktığı süslü gelin sandalyesidir.

6. Gaybü'n-Nefs : Bu da manevî manzaralara ısınma (yakınlaşma) derecesidir.

7. Letâif-i Bedeniyye Gaybi : Bu da toptan ve tafsilâtlı olarak latifelerin hak kazandığı şeyi keşfetmek üzere, fikrî nazarların atıldığı yerdir.

Sen tecellî eylemezsin perdede ben var iken,
Şart-ı izhâr-ı vücudundur adîm olmak bana.
Avnî

Yine tecellînin ikiye ayrıldığını görürüz: 1. Ruhanî tecellî, 2. Rabbani tecellî.
Rabbanî tecellî de, ikidir: a) Ulûhiyyet tecellîsi: Bu, Hz. Mu-hammed (s)'e mahsustur, b) Rubûbiyyet tecellîsi: Hz. Musa'ya mahsus olan tecellî (A'râf/143).

TECELLÎ-İ ASAR: Arapça, eserlerin tecellî etmesi (ortaya çıkması) demektir. Cismanî şekilde, gözle gördüğümüz, şu şehâdet âlemi.

TECELLÎ-İ EF'ÂL: Arapça fiillerin (eylemlerin) tecellî etmesi (ortaya çıkışı) demektir. Allah'ın fiilerinden birinin, kulun kalbine açılması. Yolun başında olanlar (mübtedî) için burası korkulu ve ayak kayacak tehlikeli bir yerdir. Burada sapıtmamak ve yanılmamak gerek. Bu mertebeyi atlatan tecellî-i esmâ'ya geçer. Mahiyetini erbabı bilir.

TECELLÎ-İ ESMA: Arapça, isimlerin tecellîsi (ortaya çıkışı), demektir. Allah'ın güzel isimlerinden birinin, kulun kalbine açılması. Bu tecellî meydana gelince kul, o ismin nurları altında öylesine mağlub olur ve şaşırır ki, Allah'a o isimle seslense, Allah ona karşılık verir. Sülük mertebelerinin dördüncüsünde, tecellî-i esma olayı zuhur eder.

TECELLÎ-İ RAHÎMÎ: Arapça, Rahîm olan (Allah) a ait tecellîyi (ortaya çıkışı) belirten bir ifade. Allah tarafından, inananlara, sıddıklara verilen kemalâta Tecellî-i Rahîmî adı verilir. Buna, tecellî-i hâs da denir. Marifet, tevhid, rızâ, teslim, tevekkül, yasaklardan şiddetle kaçınmak şeklinde ortaya çıkan bu tecellîler sayesinde, mü'min, kafirden; mutî, âsîden; olgun, noksandan ayrılır.

TECELLÎ-İ RAHMANI: Arapça, Rahman olan (Allah) a ait tecellîyi (ortaya çıkışı) ifâde eden bir sözcük. Allah tarafından mevcudata bahşedilen varlık, ki bu tecellîye, tecellî-yi âm denir.

TECELÜ-İ SIFAT: Sıfatlara, ait tecellîyi (ortaya çıkışı) ifade eden Arapça bir sözcük. Allah'ın sıfatlarından bir sıfatın, kulun kalbinde ortaya çıkması. Allah'ın sıfatlarından biriyle, mesela işitme sıfatıyla tecellîye maruz kalan bir kimse, cansız varlıkların zikrini işitir hâle gelir. Buna, "Hakka'l-Yakîn" makamı denir.

TECELÜ-İ SIFÂTÎ: Sıfatlara ait tecellîyi ifade Arapça bir sözlük. Mebdei, zatdan ayrılıp, ortaya çıkacak (belirecek) şekilde, ilâhî sıfatlardan biriyle meydana gelen tecellîye denir.

TECELÜ-İ ŞUHÛDÎ: Arapça, şuhûdî (gözle görülür şekilde) ortaya çıkışı ifade eden bir sözcük. Nur adını almış olan varlığın, ortaya çıkışı, için kullanılan bir tâbirdir.Yani tecellî-i şuhûdî, Hakk'ın yaratmış olduğu kâinatta, isimlerin ortaya çıkışıdır ki buna, nefs-i Rahman da denir.

TECELLÎ-İ ZATÎ: Arapça, zâta (öze) ait tecellî (ortaya çıkış) demektir. Sıfat söz konusu olmaksızın, zâtın başlangıcı olan tecellî için kullanılan bir tâbirdir. Zat tecellîsi; esma ve sıfat tecellîsi vasıtasıyla olur. Onlarsız olmaz. Hakk'ın zatının, mevcudata, perdeler ardından (isim ve sıfat perdeleri) tecellî etmesi zarurîdir.

TECERRÜD: Arapça, soyunmak anlamında bir kelime. Allah'tan gayri her şeyden sıyrılıp, Allah'a yönelmek. Bu durumda olanlara ehl-i tecrîd denir.

TECESSUD: Arapça, cisimlenme demektir. Ruhun cesedleşmesi. Batıdaki parapsikoloji çalışmalarında bu olaya, reflek-siyon veya materyalizasyon denir. Veli'nin ruhunun başka bir yerde bedenî olarak gözükmesi. Bazen, ölen velî için de aynı durum söz konusu olmaktadır. Mânâ varlıklarının maddeleşmesine, Kur'ân-ı Kerim'deki Hz. Cibril'in, Hz. Meryem'e tam bir insan gibi temessül etmesi (Meryem/17), Hz. ibrahim'e insan şeklinde 3 meleğin gelmesi (Zâriyat/24-29), Cibril'in Dıhye şeklinde vahiy getirmesi, şehid olduktan sonra Mus'ab b. Umeyr'in kılığına giren bir meleğin, savaş alanında sancak elinde savaşa devam etmesi vb. gibi olaylar, te-cessüdün varlığına delil kabul edilir. Muhyiddin Arabi'nin şeyhlerinden 110 yaşındaki Fatıma'nın tefekkür ederek okuduğu Fatiha suresinin manasının tecessüdle insan haline gelip, kendisine hizmet etmesi de, bu kabil olaylardan sayılabilir. Cinler de maddîleşebilir.

TECRÎD-TEFRÎD: Arapça, yalnız başına kalmak, tek tek yapmak, soyutlanmak vs. gibi anlamları olan iki kelime. Sâlikin dışını mal ve mülkten, içini de karşılık bekleme anlayışından arındırması. Tecrîd, malik olmamak; tefrîd, memlûk olmamaktır. Tecrîd, kalbi Allah'tan başka şeylerden uzak tutmak; tefrîd, Hakk'ı sânına layık olmayan sıfatlardan yüce tutmak, O'nu ferd (eşsiz, benzersiz) olarak görmek.

Meslek-i tecrîddir feragat evi,
Terk-i mal eyle hanümandan geç. Fuzulî

TEDANİ: Arapça, yaklaşma demektir. Mukarreblerin miracı. Mukarrabinin miracı verasetsiz (bi'l-esâle) olursa, "kâbe kav-seyn" mertebesine ulaşır. Verâset-i Muhammediyye ile olursa, "ev ednâ" mertebesine varır. Bu mertebe "rakikatü"t-tedânî"nin başlangıcıdır.

TEDBÎR: İşi idare, etmek, sonunu düşünerek bir iş yapmak gibi anlamları bulunan, Arapça bir kelime. Hayırlı olduğunu bilmekle bir şeyin sonu üzerinde düşünmek. İşleri, sonlarını bilmek suretiyle yapmaya çalışmak . Allah hakiki tedbîr sahibi, kul ise mecazen tedbîr sahibidir. Takdire yapışmanın, tedbiri terkten ziyâde, en yüksek tedbire sırtı dayamak şeklinde yorumlanması gerekir. Avamımın maddî tedbiri ile, havassın mânâdaki tedbiri arasında, önemli nitelik farkı vardır. Sûfîyyenin tedbiri terkeylemek sözünden, avammın anladığı manadaki tedbiri terketmek anlaşılmalıdır. Zira sûfî, Hz. Peygamber (s) in yolundan giden ve O'na sımsıkı bağlı kalan kişidir. O'nun tavsiye ve öğretisine rağmen, tedbir'den uzak kalması düşünülemez. "Kim Allah için olursa (yani Onun rızasını kazanmak üzere çabalarsa), Allah da onun lehinde (yani umurunu üzerine alır) olur" hadisi, kanaatimizce bir tür tedbiri içermektedir. Biz sûfiyyenin tedbiri terkden, neyi anladıkları üzerinde biraz daha düşünmek ve yorum yapmak gerektiğine inanıyoruz ki, tedbîr her halükârda esastır, terkedilmez.

TEDEBBÜR: Arapça, düşünmek demektir. İki tür te-debbür vardır: a) Mev'iza tedebbürü: İnsanın kendisi ve durumu hakkında düşünmesi, b) Hakikat ve mükâşefe tedebbürü: Kur'ân okurken manası üzerinde tefekkür etmek. Bu tefekkür ariflere mahsus bir tefekkürdür.

TEDELLÎ : Arapça, sarkmak demektir. Mukarrabîn'in son mertebeye yükseldikten sonra, ayıklık veren bir alana inişini ifade eder. Hakk'ın kutsal olan zâttan inişi. Burada kastedilen kudsî zat, öyle kudsî bir zâttır ki, Allah'tan gayri hiç bir istidad, ister geniş, ister dar olsun, oraya ayak basamaz.

TEEMMÜL: Arapça, derin tefekkürü ifade eden bir kelime. Sûfîlerin, uzlet halinde enfüs ve âfâktaki hikmetler üzerinde derin düşüncelere dalmasına, teemmül denir. Sonunda bu teemmül, Allah üzerinde süreklilik kazanır. Derin tefekküre, Batı'da meditasyon adı verilir.

TEFEKKÜR: Arapça, düşünmek demektir. Sûfîlere göre iki türlü tefekkür vardır: Biri iman ve tasdikten doğup istidlal sahiplerine, diğeri ashab-ı şuhûda mahsustur. Her iki halde de sûfî Allah'ın zâtını değil, nimet ve kudretlerini düşünür. Cürcanî tefekkürü, kalbin iyi ve kötüyü ayırdeden lambası olarak görür.Ona göre, tefekkür sahibi olmayan kalp, karanlıklar içinde boğulur, kaybolur. Tefekkür, hikmeti yakalayan bir ağ olarak da tanımlanır.

TEFEKKÜR-İ MEVT: Arapça, ölümü düşünme demektir. Nakşî ıstılahıdır. Gizli zikre başlamadan, önce, beş veya on dakika kadar, kul, zihinsel planda ölümü yaşar, tadar, ve onu kaçınılmaz biçimde şuurun derinliklerine yerleştirir. Azrail'in gelişi,
canını teslim edişi, musalla taşına yatışı, tabuta konuşu, sevdiği kişilerin ve malının kendisini yapayalnız bırakarak, tek başına kabre girişi, kabrin zifiri karanlığı. Münker Nekir meleklerinin sual sorması, sırat hesap, Cennet, Cehennem, vs. gibi halleri gözü yumuk vaziyette, düşünce planında yaşar. "Vaiz olarak ölüm yeter, ey Ömer!" sözünde anlatılan hedefe ulaşmak üzere yapılan bu uygulama, kişiyi ölmeden önce ölmeye ve ölümü sevmeye, psikolojik olarak ona hazırlanmaya sevkeder. Zira ölümle sevgili Mevlâ'ya kavuşulacaktır.

TEFERRÜC: Arapça, açılmak, genişlemek anlamında bir kelime. Manen yükselen sâlikin, ruhî bir miraç yapması, ulvî-süflî bütün âlemlerde yolculuk etmesi, her şeye yukarıdan bakması.

Ne orda yânem tağılam, ne dara çıkam boğulam,
İşim bitince yürüyem, teferrüce geldim anî.
Yunus Emre

TEFE'ÜL: Arapça, fal açmak, fala bakmak anlamındadır. Bakla, kahve telvesi, kum gibi şeylerle fala bakmayı uygun görmeyenler, Hafız'ın Divan'ından fal bakarlardı. Rastgele açılan sayfanın ilk, orta ve son beyti esas alınarak yapılırdı.

TEFRÎD: Arapça, teklemek, tek başına yapmak vs. gibi anlamları olan bir kelime. Şekillerden, karışıklıktan uzaklaşmak, hallerde infirad etmek, vecdde vecde ulaşmak. Tefrîd, yapılan işlerin sırf Allah için olmasıdır ki, bu durumda salik nefsini görmez, halkı dikkate almaz, bedel beklemez. Böylece hallerin derinliklerinde te-ferrüd edilir, halleri verende gaybete erilir, ondan korkulmaz.

TEFRİKA : Arapça, ayrılık demektir. Dünyaya, masi-vaya dalmak, cem'den uzak kalmak. Meşguliyet sebebiyle, hatırın gayb âleminden uzak kalması, Tefrika, cem'in akabindedir. Hal ve bazlarının arasını ayırmaya tefrika denir.

Cem asıl, tefrika ferdir. Fer' olmadan asi olmaz, tefrikasız cem zındıklıktır. Cem'siz tefrika inkarcılıktır. Cem'i

gözönünde tutmadan tefrikaya işaret eden kişi. yaratıcıyı reddetmiş, tefrikayı dikkate almadan cem'e işaret eden de, Hakk'ın kudretini inkar etmiş olur.

TEFVÎZ: Arapça, bir işi, bir kimseye havale etmek anlamında bir kelime. Herşeyi Allah'a havale etmek, herşeyi Allah'tan beklemek. Tevekkül ise, "Tefvîz"in bir dalı gibidir. Tefvîz'in teslimle arasındaki fark çok azdır.

Teslim ehli, işini teslim ettiğinden, kendisine gelene bazı kere razı olmaz. Teslim ve tefviz, vekâle açısından birbirlerine yakınlık arzederler. Muhsinlerin ve diğerlerinin tefvizi, her işlerini Allah'a bağlamaları şeklinde ortaya çıkar. Şühedânın tefvizi, kendisine çekildikleri Hakk'a karşı sükûn üzere olmalarıdır. Sıddiklerin tefvizi, tecelli çeşitlenmeleri açısından, ilâhî güzelliği düşünmeleri şeklindedir. Bu grup, tek tecelli kaydından kurtulmuştur. Mukarreble-rin tefvizi, mahluklar hakkında kalemin cereyanını gördüklerinde, sızlanıp yakınmazlar, varlıkta hiçbir şeyi tasarrufa kalkışmazlar, işi mülkü tasarrufta serbest olan Allah'a havale ederler. Bunlar Allah'ın sırlarını yaymaya eminler ve edipler (umenâ ve udebâ)dır. Bu yüzden başkalarından üstün olmayı istemezler.

TEHECCÜD: Arapça, gece namazı için uyanmak veya uyanık kalmak demektir.

"Gece senin için nafile (ziyade) olarak gece namazına kalk...." (isrâ/79)

Teheccüd, ümmet-i Muhammed (s)'in günahlarına kefarettir. Peygamber efendimize (s) vâcib, ümmetine sünnet olan bu namaz en az 4, en fazla 10 rek'at olarak kılınır.

Eyledi teheccüd şebân gah
Kalbinde dururdu haşyetullah.
Lâ-edrî

TEHLÎL: Lailaheillallah demek, anlamında Arapça bir kelime.
Kelime-i Tevhid zikri, sûfiyye arasında, sulukta çok önemli bir uygulama olarak görülür. Hadis: "Zikrin en faziletlisi, Lailaheillallah, duanın ise, Elhamdülillah'tır" (Ibn Mâce. Edeb, 55).

TEHZÎB: Arapça, fazlalıkları kesip ıslah etmek, acele etmek, terbiye etmek, özetini çıkarmak vs. gibi anlamları bulunan bir kelime. Hâl ve kal bakımından, şeriata uygun düşmeyen her şeyden arınmak. Ahlakı güzelleştirmek.

TEKBÎR: Arapça, yüceltmeyi ifade eden bir kelime. Mevlevî tabiridir.
Mevlevîliğe yeni giren (nevniyaz) in başına sikke giydirilmesi münasebetiyle kullanılan bir tabir. Mevlevîliğe yeni kabul edilen nevniyaz, deneme safhasında, on sekiz gün geçirdikten sonra, Kazancı Dede tarafından, başına sikke, sırtına da bir hırka giydirilirdi.
Sikke, bir merasimle giydirilirdi. Kazancı Dede önce Sikkeye bir dua okur, sonra da onu yeni kabul edilen canın başına geçirir, bu yapılan işe de "Tekbîr" adı verilir.

TEKELLÜF: Meşakkatli bir işi üzerine almak anlamında Arapça bir kelime. Tekellüfü (zorlama, yük olmayı) terket-mek, sûfilerin ahlâkındandır. Bu, insanları gözönünde tutarak nefse yüklenmek şeklinde olur ki, sûfiyye ahlakına aykırıdır.

TEKKE: Tekke, Farsça'da dayanacak yer demektir. Tasavvuf erbabının, oturup kalkmalarına, sülük çıkarmalarına, âyin yapmalarına mahsus yere, tekke denir. Taşradan gelecek dervişlerin kalabileceği özel odaları ve mutfağı bulunur. Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde, tekkeler sosyal, ekonomik, moral, ilmî, hatta siyasî fonksiyonlar icra ediyorlardı. Küçük tekkelere "zaviye", büyüklerine "hânkâh", "dergah", merkezi pozisyonda olanlara da "âsitâne" denir. İlk tekke, Remle'de Ebu Hâşim el-Kufî (ö. 150/765) tarafından kurulmuştur. Erken dönem tekkelerine "Savma'a" adı da verilmiştir. Mecazi olarak tekkeye "harabat", "humhâne", "âteş-gede", "meyhane" denir.

Olalı müntesib-ı aşkın ey mâh
Tekkeden tekkeye koşmaktan usandım billah.
Muallim Naci

TEKKELİ : Nakşibendî tasavvuf okulu mensuplar, için kullanılan bir tabirdir.

TEKKE-NİŞÎN: Farsça, tekkede oturan demektir. Tekkede yatıp kalkan orada ikamet eden dervişlere

tekkenişîn denir.

TEKKE ORTASI : Yeniçeri Ocağı'nın kırkıncı ortası hakkında kullanılan bir deyimdir.

TEKKEYE HİZMET EDEN TEKKEDEN GEÇİNİR : Tekkede manevî tekamül eğitiminden geçen dervişler, tekkenin çeşitli hizmetlerini görürler, bu arada, yeme içme, barınma gibi ihtiyaçlarını da orada giderirlerdi. Atasözünün ortaya çıkışının ardında yatan espri budur. Yine aynı espiri doğrultusunda olmak üzere, "Tekkeyi bekleyen çorbayı içer" şeklindeki atasözü kullanılır.

TEKKEYE KURBAN GELMEK : Sâlik tekkeye, hayvanı yönünü Allah rızası için terbiye etmek üzere gelir. Orada nefs hayvanı kurban edilir. Onun için, tekkeye gelen kişide, "kurban" olma amacı ön plandadır.

TELBÎS: Arapça, birbirine karıştırmak manasına bir kelime. Bir şeyin, zıddı olan sıfatıyla ortaya çıkmasına, telbîs denir. Tecellî edilenin, elbisesini giymesi, onun sıfatıyla ortaya çıkması.

TELEF: Arapça, helak olmak, heder olmak demektir. Telef, ölümden ibarettir. Ölüm ve helak olma (telef), vakti gelince helak olması beklenen şeye denir.

TELKİN; Arapça, birine bir söz anlatmak, öğretmek, dikte etmek anlamlarında kullanılan bir kelime. Tarikata yeni giren kişiye şeyhin zikir öğretmesi. Cenaze defnedildikten sonra, hocanın, kabir suali ile alakalı olarak yaptığı konuşma veya seslenişe, telkîn denir. Özellikle Mevlevîlikte, şeyh, müride telkinde bulunduğu için, o müride, ölünce telkîn verilmez. Onun yerine, mezarın etrafında halka olup zikir çekerler ve şu gülbankı okurlar:

"Vakitler hayrola, hayırlar fethola, serler defola. Garka-i garik-ı Rahman derviş Ahmed Efendi'nin ruhu Şadû handan, hâcesi hoşnud ola. Dem-i Hazret-i Mevlânâ, Sırr-ı Şems-i Tebrizi Kerem-i İmam Ali, Hû diyelim Hû."

Halka verdiği öğütleri kendisi tutmayan kişilere: "Halka verir talkını (telkini), kendi yutar salkımı." denir.

TELVÎN-TEMKÎN: Renkten renge girme, ve mekan tutma anlamlarında Arapça iki kelime. Telvîn, bir halden diğer hâle geçmeyi, veya bir makamdan diğer bir makama atlamayı ifade eder. Temkîn ise, istikamette derinleşmek ve sabitleşmek anlamına gelir.ikisi birbirinin mukabili gibidir.

Telvîn hal ehlinde, temkîn ise makam sahiplerinde olur. Hal ve makam arasında bir takım farklar vardır:

1. Hal, şimşek gibi değişkendir, makam sabittir.
2. Hal, çift çift gelir, mesela hüzn-sürûr, kabz-bast gibi. Makamda, bu çift çift gelme durumu söz konusu değildir.
3. Hal, vakte bağlıdır, vekil gibidir, sahibinin elinde değildir. Makam, kesb sonucu ortaya çıkar.
4. Bulunulan makamın tam hakkı verilmeden bir üste çıkılmaz, halde ise bu durum yoktur.
5. Her makamın başlangıç ve bitişi, ayrıca bu ikisi arasında çok sayıda halleri vardır. Yani makam, kaplam; hal, içlem durumundadır.

Hak bir gönül verdi bana,
Ha demeden hayran olur.
Bir dem gelûr şâdf olur,
Bir dem gelûr giryân olur.

Bir dem sanasın kış gibi,
Sol zemheri olmuş gibi,
Bir dem cehalette kalur,
Hoş bağ ile bostan olur.

Bir dem gelûr söylemez,
Bir sözü şerh eylemez.
Bir dem cehalette kalur,
Hiç nesneyi bilmez olur.
Yunus Emre

TEMAŞA: Farsça, seyretmek anlamındadır. Hâkk'ın isim, fiil ve sıfatlarının tecellisini görmeye, temaşa denmiştir. Bkz. Müşahede.

TEMCÎD: Birini büyüklemek, ululamak anlamında Arapça bir kelime. Öğmeyi içeren ve sahur vakti minarelerde makamla okunan duaya, temcîd adı verilir. Sahurda okunduğu için bu vakte temcîd vakti de, denir.

TEMENNİ: Bir şeyi istemek, ummak anlamında Arapça bir kelime. Ezelî takdiri görme. Müridin temennisi yok, emeli vardır. Çünkü temenni nefsi, emel de takdir edileni görür. Temenni nefsin, teemmül kalbin sıfatıdır.

TENASÜH: Arapça, biri diğerini takip edip yok etmek anlamındadır. Özellikle Hind kültüründe, bedenden ayrılan ruhun bir başka bedene tekâmül etmek üzere girmesi. Tekamül sağlanana kadar olan ruhun bu gidiş gelişine, samsara adı verilir. Az da olsa, bazı Ehl-i Sünnet dışı tasavvuf okullarında tenasühü andırır görüşler vardır.

TE'NÎS: Cana yakın gelmek, ısındırmak anlamında Arapça bir kelime. Vahşeti giderip, insana sokulmaya alıştırmak. Yeni müridi, tasfiye ve tezkiyeye ısındırmak üzere, hissi zuhur yerlerindeki tecelliye te'nîs denir. Buna, sebepler suretinde ortaya çıktığı için, fiilî tecelli de denir.

Tasavvuf yoluna yeni girenlerde bu hal çok görülür. Bir Be-devî şeyhinin dediği gibi, bu durum, ilkokulun bahçesinde yeni kaydolmuş çocuklara, sınıfa girmelerine kolaylık sağlasın, ısındırsın diye verilen elma şekerine benzer. Hedef elma şekeri değil, sınıfa girip "Elif" okumaktır. Yolun başı tatlı, sonu tatsız-tuzsuzdur. Bu yüzden tasavvufî terbiyeyi demir leblebiyi çiğnemeye benzetmişlerdir.

TENNURE: Arapça, tandır, mutfak, ocak anlamlarına gelen bir kelime. Mevlevi tabiridir. Mevlevîlerin giydikleri kolsuz, yakası yırtmaçlı, bel tarafı kırmalı, geniş ve uzun entariye tennure denir. Tennure, "elifi nemed" ve "destegül" adlı iki parçadan meydana gelir. Tennure giyilince, bele, elifî nemed sarılır, üzerine de salta şeklinde destegül giyilirdi. Günlük ve sema törenine mahsus olmak üzere iki tür tennure vardı. Günlük olanı, diz kapağının altına, sema tennuresi de ayak bileklerine kadar uzanırdı.

TENNURE AÇMAK : Mevlevî tabiridir. Sema etmek anlamında kullanılır. Malûm olduğu üzere, mevlevîler sema ederken tennureleri yerden biraz yukarı kalkar. Bu yüzden sema etmeye, tennure açmak tabiri kullanılır.

TENNURE ÇARPMAK : Mevlevî tâbiridir. Semazenlerin, sema ederken eteklerinin birbirine dokunması. Törenden sonra tennuresini başkasının tennuresine çarpan can, "huzuruna mani oldum, affet" diyerek özür diler. Kalabalık grupların semamda, bu tür dokunmalara engel olmak üzere ağır sema yapılırdı.

TENNUREYE SALA : Mevlevî tabiridir. Zikr (daha doğrusu sema) töreninin yapılacağı gün, dışmeydancının, canların bulunduğu hücreleri dolaşarak tennure giymelerini bildirmesine "tennureye sala" denirdi. Bu bildirimin ardından, canlar tennurelerini giyip semahaneye çıkarlardı.

TENNURE SÖNDÜRMEK : Mevlevî tâbiridir. Tennurenin eteklerinin fazla açılmaması için, düşük sür'atle dönmeye tennure döndürmek denir. Bu, kalabalık semazen grubunda, tennurelerin birbirine çarpmalarını önlemek üzere başvurulan bir uygulama idi.

TENZİH: Birini kötü bir şeyden, uzaklaştırmak, beri kılmak anlamında Arapça bir kelime. Rabbı, beşerî vasıflardan uzaklaştırma. Buna, kadim olan (Allah) m zatı, sıfatları ve isimleriyle birlenmesi denmiştir. Bu, (kendine bir yönden benzeşim gösteren) sonradan yaratılma yönüyle olmamak üzere, kendi nefsinden yine kendi nefsi sebebiyle, kendine müstehak asalet ve yüceltme yoluyla olur.

Allah, bu yönüyle tekleşmiştir. Gerçek tenzihi, Hakk'ın kendisi yapar. Onun cinsinden olanların tenzih yapması beklenir. Ancak Hakk'ın kendisi gibi bir varlık yoktur, bu sebeple, mutlak manada Hakk'ı Hak'tan başkasının tenzîh etmesi mümkün değildir.

TERAKKİ: Yüksek yere çıkmak, bir şeyde yükselmeyi ifade eden Arapça bir kelime. Bir halden bir başka hâle, bir makamdan diğerine, bir marifetten diğerine geçme.

TERCEMAN: Arapça, çevirmen demektir. Bir iş yapılırken okunan övgü ve duaya denir. Bu, ya şiir şeklinde, yada mensur olur. Terceman, Mevlevî, Bektaşî tabiridir. Günlük işlerde okunur. Mevlevîlerde terceman daha azdır. Gülbang ile tercemân arasındaki fark, gülbangın şeyh tarafından topluluk huzurunda sadece dua şeklinde olmasına karşılık; tercemanın, topluluk şartı bulunmadan, övme ve dua tarzında herkesçe uygulanabilmesi söz konusudur.

Fatiha istendiğinde, Mevlevîlerde okunan tercemana bir örnek: "Feth-i fütûh-ı kâinat, feyz-i füyûz-ı mümkinât, masdar ü mev-rid-i sıfat Ahmed ü âlrâ salevât."

Bektaşî tercemanına örnek olarak şunu verebiliriz. "Allah, Allah yüzüm yerde, özüm darda, erenler huzurunda, Hak, Mu-hammed, Ali divanında canım kurban, tenim terceman, bu hakirden incinmiş, gücenmiş can kardeşler var ise dile gelsün, yol ile yoldayız. Allah eyvallah, erenler kimsenin hakkı kalmasın. Hakkı olan gelsin hakkını alsın. Zira bu meydan Muhammed (s), Ali (r) divanıdır. Erenler hû dost."

Yine mürşidin huzuruna veya bir türbeye girildiğinde okunacak terceman şu şekildedir:

"Cemalindir senin nûr-i ilâhî
Ayağın bastığı ey mazhar-ı Hak.
Bu kemter başımın tâc ü külahı
Selam olsun sana dünya vü ukbâ
Ki sensin din ü dünya padişahı."

Tasavvuf okullarında dua, niyaz, terceman, gülbang vs. gibi Allah-kul arası münasebete doğrudan yer veren uygulamalar, itici gücünü Kur'an'dan almaktadır: "Duanız olmasa, Allah size ne diye değer versin ki..." (Furkan/77). Bu âyet-i kerimeyi, şu şekilde espirili çeviriyle vermek istiyoruz. "Duanız kadar adamsınız...."

TEREVVUH: Arapça bir kelime olup, bitkinin gelişip büyümesi manasına gelir. Kalp ehlinin gönlünde esen rüzgar, inayete güzel riayet sebebiyle oluşan yükün getirdiği yorgunluktan kurtulup rahatlamak. Yahya b. Muaz şöyle der: "Hikmet, Allah'ın ordularından bir ordudur. Allah onu, dünya sıkıntısından daralan ariflere, kalbleri rahatlasın diye yollar".

TERK: Arapça, terketmek anlamında bir kelime. Fakr ve fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külahler üzerinde, dikey iniş şeklinde alâmetler olurdu. İşte bu dilim dilim görüntü veren alâmetlere terk veya terek adı verilir. Bu dilimlerin sayısı, tarikatlara göre değişirdi. Bektaşîlerde dilim sayısı 12'dir.

Her tâc olamaz, fakr u fena şahına sertâc,
Terk ehlinin, ey hâce biraz başı kabadır.
Baki

Dört türlü terk vardır:
1. Terk-i Dünya, 2. Terk-i Ukbâ, 3. Terk-i Hesti (varlık), 4. Terk-i terk.

TERK-İ MESLEK, TERK-İ NİSBET GİBİDİR : Tasavvuf erbabı, yapageldiği mesleği veya vazifeyi kendi başına bırakamaz. Ondan beklenen, mesleğinde uzmanlaşmasıdır. Bir üst görev verildiğinde de reddedemez.

Bir dervişin mesleğini terketmesi, bağlı olduğu şeyhi terketmeye eşit sayılmıştır. Yani mesleği izinsiz terk, bu denli büyük bir suçtur. Atasözüyle anlatılmak istenen budur.

TERSA: Farsça, Hıristiyan papaz demektir. Kötü huyları iyileri ile değiştiren ince mânâlar ve hakikatler.

TERSA BEÇÇ: Farsça, Hıristiyan çocuğu. Mürşid-i Kâmilin çocuğu veya halifesi. İlâhî cezbe ile gönüllere gelen manevî ilaç.

TESÂKÜR: Sarhoş numarası yapan anlamında Arapça bir kelime. Vecd sahibi ve manevî sarhoşluk durumundaki sadıklara, zorla benzemek üzere çabalayan, zorla sekre ulaşmaya çalışan kişilerdeki hâle, tesâkür denir.

TESBÎH: Arapça "Sübhanallah" demeyi ifade eder. Hakk'ın, imkan noksanlığı, hudûs (sonradan yaratılanlar)un izleri, sıfat ve zât ayıplarından tenzih edilmesi.

TESBİHDEN GEÇMEK : Eskiden türbelerde, türbedarlar hastalanan küçük çocukları okur, daha sonra iri taneli teşbihi yere atıp, çocuğu üç defa basmadan üzerinden atlatırdı. Nazardan ve hastalıktan kurtulmaya yönelik olduğuna inanılan bu işleme, teşbihten geçmek denirdi.

Ayrıca uygunsuz iş yapanlara halk arasında "pabucu büyüğe git de,seni tesbihden geçirsin" veya "sen bu günlerde teşbihten geçmemişsin galiba..." denirdi.

TESÜM: Arapça, teslim olmak, boyun eğmek anlamındadır. Cürcani'nin tanımıyla teslim; Allah'ın emrine boyun eğmek, hoşuna gitmeyen hususlarda itirazı terketmek veya kazayı rıza ile karşılamaktır. Dışta ve içte herhangi bir değişme olmaksızın inen belaya sabretmeye, teslîm denmiştir.

Eskiden dükkanlarda, evlerde "Ah teslimiyet" levhaları bulunurdu. Terim ile ilgili bir açıklama da, şu şekildedir: Gayb âleminden zuhura gelen işlere rıza göstermek. Zira her kaza ve belânın meydana gelmesi, Allah'ın dilemesi iledir. Sâlik'in, sülûk'unda, akla aykırı gelen, kalbe sıkıntı veren her ne görürse görsün, karşı gelmemesine teslîm denir. Öyle ki, helak gibi görünen ve korku uyandıran şeylere, çekişmelere rastlasa rıza göstermesi gerekir.

Ahdinde halâik unudup semt-i hilafı
Ayrılmayalar, cadde-i teslim ü rızadan
Nailî

TESLİM HALKASI: Mücerred yani bekar Bektaşî canlarının kulaklarına taktıkları "mengüş" denilen küpe. Bu küpeyi ilk uygulayan, Balım Sultan'dır. Rivayete göre müritlerinden birisi bilmeyerek öldürülünce, Balım Sultan bu tür yanlışlıklara bir daha meydan vermemek için, alâmet olarak kulağa küpe takılmasını âdet hâline getirmiştir. Hayat boyu bekar kalmaya yani mücerredliğe niyetlenen dervişler, Balım Sultan'ın türbesine getirilir, türbenin eşiğinde kulağı delinip küpe takılır. Ve artık bu can, "pirin kulağı küpeli kölesi" olurdu. Bu dervişler ölene kadar evlenmez, tekkelerde târik-i dünya gibi kalırlardı.

TESLİM TAŞI: Bektaşî tâbiridir. Bektaşî babalarının göğüslerinde taşıdıkları, el ayası büyüklüğünde, oniki köşeli taşa teslim taşı denirdi. Teslim Taşı, Kırşehir'de çıkan "Hacıbektaş Taşfndan yapılırdı.

Hacı Bektaş Veli'nin zehirlendiğini farkedince kustuğu ve taşın bu kusuntudan meydana geldiğine, bu taşı taşımanın da Pîr'e bağlılığı ifâde ettiğine inanılır.
Baba, Teslim Taşı'nı, canlara tekbirlerle takardı.

TEŞBİH: Arapça, bir şeyi, diğer bir şeye benzetmeyi ifade eder. ilâhî teşbîh, cemal suretinden ibarettir. Zira İlâhî cemalin çeşitli mânâları vardır. Bunlar da, O'nun isimleri ve sıfatlarıdır. Bu sıfat ve isimlerin de, hissedilen, akledilen türden manalara ait tecelliler şeklinde suretleri vardır. "Rabbimi, tüyü bitmemiş delikanlı şeklinde gördüm" sözü, mahsûs surete; "Ben kulumun zannı üzereyim" sözü, makûl surete örnektir. Hakk'ın, zât ve sıfatla ilgili olmak üzere, iki türlü teşbihi vardır.

TEŞEBBÜH: Arapça, benzeme, taklit etme anlamında bir kelime. Sûfilere benzemeye çalışanlar. Bunlar iki gruptur:

1 . Müteşebbih Muhib : Sûtîliğe samimiyetle benzemeye çalışanlar. 2. Müteşebbih Bâtıl : Dünyevî çıkar sağlamak üzere, sûfilere benzemeye çalışanlar.

TEŞNE: Farsça, susamış demektir. Hakk'ın cemalinin özlemiyle yanıp tutuşanlara, teşne denir.

TEVÂCÜD: Arapça, zorla vecd elde etmeye çalışmaya, tevâcüd denir. Asıl vecd, kendiliğinden gelendir. Bu gizlenmeye çalışılır. Ancak, kesbî olarak vecd elde etmenin (tevâcüd) caiz olduğunu görenler gibi, görmeyenler de vardır. Mütekellifler, müteşebbihler ve ehl-i diabe olmak üzere 3 çeşit tevâcüd vardır.

TEVAZU: Tevazu Arapça'da alçak gönüllülüğü ifade eder. Nefsi tanıyıp ciddi olarak alçaltıma, Tevhid hürmetine nefsi yüceltme, Cüneyd, tevâzû'u kanadı indirmek, kenarı kırmak olarak tanımlar. "Gaybleri bilen (Allah)'ın hürmetine, kalplerin tezellülüdür,", "Hak hürmetine Hak'dan dolayı Hakk'ı kabul etmektir", "azlıkla öğünmek, alçak gönüllülüğe yönelmek, herkesin ağırlığını yüklenmek" şeklindeki tevazu tarifleri de, dikkat çeker.

TEVBE: Arapça, dönme, pişmanlık anlamlarını ifade eden bir kelime. Günahtan pişmanlık duyarak vazgeçmek. Nasuh tevbesi, halis tevbeye, gedik bırakmayacak tarzda, eskiyen yerlerin onarılmasına benzer şekilde tevbe etmeye, denir. Sütün çıktığı memeye dönmesinin mümkün olmadığı gibi, tevbe edilen günaha, bir daha dönmemeye de, nasuh tevbesi denmiştir. Tasavvufî olgunluk yolunda, yetmiş makamdan bahsedilir. İlki tevbe, sonuncusu kulluk (abd) tur. Sırf Allah rızası için yapılan tevbeye, evbe denir. Tevbeleri çok kabul etmesi münasebetiyle, Allah'ın "Tevvâb" diye bir ismi vardır. Cüneyd, "günahı unutmaya", Sevrî de "Allah'tan gayri her şeyden yüz çevirmeye" tevbe demiştir. el-Megazilî, tevbeyi ikiye ayırır: 1. İnâbe Tevbesi : Allah'ın üzerindeki kudretinden korkarak yapılan tevbe. 2. Tevbe-i isticâbe : Sana yakın olmasından dolayı, utanarak

yapılan tevbeye denir. Zünnun "Avamın tevbesi günahtan, havassınki gafletten, enbiyanınki de başkalarının nail olduğuna ulaşmaktan aciz bulunduklarını görmek şeklindedir" der.

Gönlümde günah işlemeğe istek var,
Dildeyse gezer tevbe-i istiğfar,
Halimle sakalımdan utandım billah!
Affeyle benim şu tevbemi ya Gaffar.
Tahir Olgun

TEVECCÜH: Arapça, yönelmek demektir. Şeyhin, bütün manevî gücünü müridin kalbi üzerine yöneltmesi ve bu suretle ona aktarması. Bu, müridin ruhunda filizlenmelere sebep olacak bir manevî aşılama olayıdır. Yani müridin ruhî kabiliyet kapasitesinin artırılmasıdır. Mürid bu şekilde mürşidinin manevî özelliklerini yüklenmiş olur. Bu uygulamaya, teveccüh-i kalbî denir.

TEVEKKÜL: Arapça, vekil edinme, güvenme anlamında bir kelime. Gerekli tüm çabayı sarfederek, her türlü, tedbiri aldıktan sonra, işi tam bir inançla Allah'a havale etme, yani, deveyi bağladıktan sonra Allah'a emanet etmeye, tevekkül denir. Tevekkül bir kalp amelidir. Seri es-Sakatî tevekkülü "güç ve kuvvetten sıyrılmak", İbn Mesrûk "hükümlerdeki kaza cereyanına tam anlamıyla teslim olmak" diye tarif ederken, onu ihsan makamında bulunma şartına bağlayıp, muhsinlerin tevekkülünü, işi Allah'a döndürmekten ibaret görenler de vardır. Tevekkül'de esas olan, kalbin ıstırapsız olmasıdır. Istırap halindeki kalpte tevekkül olmaz. Tevekkül maka-mındakilerin bir kısmı, Allah'ın huzurunda, ölü yıkayıcısı elindeki ceset gibi durur. Allah'a tevekkül edenin yaveri Hak'dır.

TEVELLÂ-**TEBERRÂ**: Arapça, dost edinme, beri olma anlamlarını içeren iki kelime. Âl-i Abâ'ya sevgi duymaya te-vellâ, onlara karşı çıkanları sevmemeye de, teberrâ denir. Tevellâ ve Teberrâ İmamiye'de, Furû-i Din'den sayılır.

TEVFÎK: Arapça, başarıya erdirmeyi ifade eden bir kelime. Her hangi bir iş vuku bulmadan önce, Allah'ın kuluna yaptığı yardım (inayet) a, tevfîk denir.

Allah'ın, kulunun yaptığı işi, rıza ve sevgisine uygun hale getirmesi yani kuluna, irade ve rızasına uygun işler yapmaya muvaffak kılması ki, buna inayet de denmiştir.

TEVHÎD: Arapça, birleşmek demektir. Cürcanî, Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihni olarak hayal edilebilen herşeyden uzak tutmak, diye tarif eder. Yine ona göre, tevhîd üç şeyde olur: 1. Allah'ı rubûbiyetle tanımak, 2. Vahdaniyetle ikrar etmek, 3. Eş ve benzer olanları O'ndan nefyetmek iki çeşit tevhid vardır: 1. Kusûdî tevhîd : Sadece Allah'ı kastetmek, istemek veya Allah'ın istediğini istemek. Yani kulun ve Allah'ın iradesinin bir noktada birleşmesine kusûdî tevhîd denir. Bu, kulun iradesini Hakk'ın irâdesinde eritmesi şeklinde de tanımlanır. 2. Şuhûdî tevhîd : Salikin vecd halinde masivayı terkederek sadece Hakk'ı görmesidir. Buna, vicdanî ve zevkî tevhid de denir.
Eskiden Allah'ın birliğini anlatan manzumelere Tevhîd denirdi.

Vahdet-i zât eyleyüb tahkîk,
İtmişimdir sıfatını tasdîk,
İlm-ü kudret, hayat ü sem ü basar
Zât-ı pâkinde oldular muzmer.
Karaçelebizade Abdülaziz Efendi

TEVHÎD-**HANE**: Arapça-Farsça, tevhîd evi demektir. Mevlevî tâbiridir. Bazı tekkelerde, sema âyininin yapıldığı yere, semahanelere, "Tevhid-hâne" denir.

TE'VÎL: Döndürmek, çevirmek anlamında Arapça bir kelime. Sûfî, kalbinin safa durumuna göre, Kur'an'ı Kerim'i her okuyuşta, farklı farklı mana doğuşlarıyla karşılaşır, ki buna, tasav-vufî planda te'vîl denir.

TEVRAT: Hz. Musa'ya indirilen kutsal kitap. Sıfat isimlerinin tecellileri. Bu da, Hakk'ın yaratılmışların zuhur yerlerinde ortaya çıkışıyla olur. Zira Hak Teala, isimlerini sıfatlarına delil olarak nasbetmiş, sıfatları da zatının delilleri kılmıştır. Sıfatlar zatın ortaya çıkış yerleridir. Zatın ortaya çıkışı, sadece sıfatlar ve isimler vasıtasıyla

olur. Mahlukat basit olarak yaratılmışlardır. O bütün İlâhî manaların sahibidir.

TEVVABİN: Arapça, tevbe edenler demektir. Ker-bela olaylarında, söz verdikleri halde, Hz. Hüseyin'e yardım etmeyen, faciadan sonra da bu duruma pişmanlık duyup, Şam'daki Emevî yönetimine ayaklanan siyasî bir akım. Allah'a tevbe etmek, tasavvufta ilk makamdır.

TEZKİYE: Arapça, arıtmak, temizlemek vs. gibi anlamları ifade eden bir kelime. Kur'an-ı Kerim'de, "nefsini arıtan felaha erdi" (Şems/10) şeklinde bahsedilen husus, nefsi, kirleten şeylerden temizlemekle alâkalıdır. Kısaca, nefsi yerilen ahlaktan, övülen ahlaka yükseltmeye tezkiye denir.

TIBB-I RUHANİ: Arapça, ruhanî, manevî tıb demektir. Nefsin hastalıklarını tedavi usulünü ve kemale erdirme sırlarını ele alan ilim ki, buna ilm-i ledün denir.

TIĞ: Farsça, ucu iğne gibi sivri küçük demir iğneye denir. Rufaî tabiridir.Şeyh Efendi, zikr merasiminde, burhan makamında ,bu şişi müridlerinin çeşitli yerlerine batırır, kan akmazdı, kanın akmaması veya bir takım sebeplerle ortaya çıkan kan akışının durdurulması, burhan sayılmaktadır.

TIĞ-BEND: Farsça, kılıç bağı demektir, ki canların Bektaşiliğe girerken kestikleri kurbanların tüyünden örülür. Rehber, yeni ders alacak kişiyi şeyhin huzuruna götürürken, onun boynuna tığ-bend bağlardı. Can bunu takarken, "destur" der.Ardından "Pür Cemal Muhammed Kemal, Hüseyin, Ali râ salavât" der. Şeyh, mürid adayının tığ-bendine, eline, beline, diline sahip olma espirisini ifade etmek üzere üç düğüm atar, müridden artık bu ahde vefa etmesi beklenirdi. Bekar kalmaya niyet edenlerin tığ-bendine düğüm atılmazdı. Bu tabir, Mevlevîlerde de vardır. Mukabele günü, giyilen tennureyi biraz kısaltmak için bele bağlanan kuşağa tığ-bend denir. Tığ-bend üzerine elifî nemed sarılırdı.

TIĞLAMAK: Bektaşî tabiridir. Kurban kesilmesini ifade eder. Kurban kesildi yerine "kurban lığlandı" ifadesi kullanılır.

TILSIM: Farsça sihir, büyü demektir. Üç tür tılsımdan bahsedilir. 1- Kalbi yönelterek karşıdakini doğrudan, aletsiz etkilemek ki, gerçek sihir budur. 2- Yıldızlar, sayılar ve unsurların özelliklerinden yararlanarak etkili olmak, 3- Hayal gücüne da-yalı, gözbağcılık denilen etki. Tasavvufta, Hakk'ın zatının künhü, kamil insanı şerefli kılan sır, rûh-ı menfûh, izafî ruh gibi manaları içerir, "kuntu kenzen mahfiyyen" (Gizli bir hazine idim) kudsî hadisiyle işaret olunan hususa, "Genc-i Mutalsam" denir.

Açılır genc-i cemâlinden tılsım-ı kâinat,
Güyiyâ, efsun okur ürür saba pinhan ana.
Necâtî

TİCANİYYE: Seyyid Ahmed Ticanî (1737-1792) tarafından, Afrika'nın kuzeyinde kurulmuş bir tasavvuf okulu.

TİLAVET ODASI : Tekkelerde dervişlerin Kur'ân-ı Kerim o-kudukları yere tilâvet odası denir.

TÎŞ-ÎYŞ: Arapça, perişanlık ve yaşamak anlamlarında iki kelime. Aşağı tabakadaki sûfîler, tecellide îyş, setr (gizleme) de tîş durumundadır. Yukarı tabakadaki sûfîler, bu ikisi arasındadır.

TOPUĞA ÇIKMAMAK : Buna, çizmeyi aşmamak da denir. Ehliyetsiz kişilerin, vakitsiz dava sahibi olmaları. Bu derin olma-yan, topuğa bile varılmayan sığ suların, derin denizlerle savaşına benzer.

Aşkına düşen âşıklar,
İçer ağuyu nûş eder.
Topuğa çıkmayan sular,
Deniz ile savaş eder.
Yunus Emre

TOPUZ : Rifai tasavvuf okulu cihazlarından. Uzunluğu, bir karıştan fazla, üst tarafı yuvarlak veya oyuklu, baş tarafında, ağaçtan yuvarlak bir tepeliği bulunan âletin adıdır. Tepeliğin etrafında, ince zincir

parçalarından saçak bulunur. Şeyh zikir sırasında, bunu müridin çeşitli uzuvlarına burhan olarak batırırdı.

TOR: Mevlevî tabiri. Pazarcı dervişin pazara çıktığında taşıdığı peşytemala, tor denir.

TUBA: Arapça, müjde anlamında bir kelime. Cennette bulunan bir ağaç. Üns makamı, İlâhî huzurda sükûn ve huzur halinde bulunmak.

TUĞRA : Padişahın fermanlara attığı özel imza, veya mühür. Faaliyet hâlindeki âşıkın vasıflarında ortaya çıkan hükümleri.

TUHAMİYYE: Bkz. Taybiyye.

TÛL-I EMEL: Arapça, uzun emel, açgözlülük demektir. İnsanın hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışması. Mukabili, kasr-ı emel olup, hemen ölecekmiş gibi âhiret için çalışmaktır.

TUMA'NİNE: Arapça, tatmin olmayı ifade eden bir kelime. Nefsin, huzur, sükun ve istikrara kavuşması hali. Üns sebebiyle, nefsin kendisini rahat hissetmesi, Kur'an da, Fecr suresinin son ayetlerinde bu durumdaki nefse işaret vardır. "Ey huzura ulaşmış nefis. Rabbına dön. (O senden) razı, (sen de ondan) razı olarak, gir kullarımın içine, gir cennetime" (Fecr/27-30).
"Kalpler ancak Allah'ı zikretmek (anmak) ile itmi'nana (huzura) erer" (Rad/28) Tumâ'nine yüksek bir haldir. Bu, kulun imanının güçlenmesi, aklını tercih etmesi, ilminin derinleşmesi, zikrinin saflaşması, hakikatinin sabitleşmesidir. Üç çeşit tuma'nine vardır. 1. Avammınki; Allah'ı zikrettiklerinde, huzur bulanlar. Onların bu zikirden nasibi, rızk genişlemesi ve afetlerden kurtulmak şeklindeki dualarının kabulüdür. Bu da, Allah'tan başka meneden, kurtaran olmadığına duyulan iman huzuru şeklindeki nefs-i mutmainne"dir. 2. Seçkinlerin tuman'iniyyeti, bunların tumaniniyeti, kazasına rıza, belasına sabır, ihlaslı olmak, takvaya yapışmak ve sükûnete ermekle olur. Bunlar, Kur'an-ı Kerim'deki "Allah takvalı olanlar ve muhsinlerle beraberdir", (Nahl/128) ayetindeki mana doğrultusunda itmi'nana ermişlerdir. "Allah sabredenlerle beraberdir" (Bakara/153) ikinci grup, faallerini görerek itmi'nana kavuşmuştur. 3. İleri derecedeki seçkinlerin itmi'nânı: Bu idrak edilemiyen bir yüceliktir. Üçüncü gruba, mensub olanlar, sırlarının itmi'nânı takdir edemeyeceğinin farkındadırlar. Yani, itmi'nanda boğulmuş olanlardır. "Leyse kemisli-hi"deki bilinmezliği, bu grup hal olarak yaşar. Tuma'niniyetleri müşahedeyi gerektirir.

TUR: Dağ demektir. Hz. Musa (a)'nın Allah'la konuştuğu dağ. Hak, Hz. Musa ile nefs yönünden konuşmuştur. Dağ konuşmada sarsılıp un ufak olduğu gibi, onun Allah ile konuşmasında da ilâhî tecelli sebebiyle nefsi toz olmuş, yani helak olmuştu. "Turun sağ yanından ona seslenmiştik". (Meryem/80) ayetindeki sağ ifadesi, Hz. Musa'nın nefsini gösterir. Yani onun nefsi, fena fillah'a ermişti. Onun bayılması, mahv ve yok olmaktan ibarettir. Hak yok olmamış gibi, kul ise yok olmuş gibi vardır. Hz. Musa (a) Rabbisini görmedi, Allah, Allah'ı gördü. Allah'ın "Beni göremezsin" ifadesiyle anlatmak istediği buydu.
Bu, Ey Musa (a) eğer sen mevcud isen, Ben senden kaybolmuşum: eğer Beni bulmuşsan, sen kaybolmuşun, demektir. Hadis (sonradan olma) bir varlığın, kadim olanın ortaya çıkışında varlığını devam ettirmesi mümkün değildir. Cüneyd, bu konuda şöyle der: "Sonradan olan, öncesi olmayan (kadim) a bitişince, kendinde bir iz kalmaz". Hz. Ali (r) de şu yorumu yapar. "Sen kayb olduğunda O gözükür, O ortaya çıkınca da beni kaybeder."

TÜRBE: Arapça, toprak demektir. Veli olduğu zannedilen kişiler için üstü kapalı olarak yapılmış mezara, türbe denir. Fatih Sultan Mehmed için yazılan bir şiir:

Her dem sana açıktır
Ebvab-ı arş-ı rahmet
Türbendir en azimi
Fethettiğin diyarın.
Abdülhak Hamid

TÜRBEDAR: Arapça-Farsça, türbeyi bekleyen kişilere denir. Bu görevliler, türbenin temizlik, açılıp-kapanması vs. gibi işlerine bakardı.

Beyt-i Hûda'ya konmuş,

Câhın metaf-ı eslaf.
Durmuş başında bekler,
Bir kavm türbedarın.
Abdülhak Hamid

TÜRBEDAR DEDE : Mevlevî tabirî Konya'da Mevlana'nın türbesiyle, semahanenin bakıcısına, türbedar dede adı verilirdi.

TÜRREHAT: Arapça, saçma sözler, batıl boş şeyler demektir. Sûfiyyenin cezbede boğulmuş olanlarının, bulundukları hale mağlub bulunmaları sebebiyle, dışı şeriata aykırı gibi görünen ifadelerine türrehat (veya sümüklü tasavvuf) denir.

U

UBÛDE: Arapça, kulluk anlamındadır. Ubûde; Allah'ı sevmek, O'ndan utanmak, korkmak ve O'nu yüceltmek üzere kulluk yapmaya denir. Ubûde, ubûdiyyetten daha üstündür. Aynı şekilde ubudiyet de ibâdetten üstündür. İbadetin, mahalli beden olup emri yerine getirmekle ortaya çıkar. Ubûdiyyetin mahalli ise, ruhtur, hükme rıza gösterme şeklinde olur. Ubude'nin mahalli de sırdır. Hz. Ebu Bekir, Allah'ı ta'zim ve yüceltmek için ibadet ederdi. Peygamberimiz (s), ashab-ı kirama, Hz. Ebû Bekir sizi faziletçe niçin geçti, bilir misiniz, deyince, ashab "niçin?" diye sordu. Hz. Peygamber (s) de şu cevabı verdi: "O, sizi namazı çok kılarak, orucu bol bol tuta- k rak geçmedi. Onun üstünlüğü, kalbinde duyduğu saygı iledir. Bu da , Allah'ı yüceltmek ve ta'zim etmekle olur. "Ömer, Allah'a korku ve heybet üzere ibadet ederdi. Bu yüzden o, heybet sahibi bir insandı. Kim Allah'tan korkarsa, herkes ondan korkar. Hz. Osman'ın ibâdetinde haya duygusu, Hz. Ali'ninkinde de sevgi duygusu , hâkimdi.

UBÛDİYYET: Arapça, kulluk demektir. Seyyid Şerif Cürcânî bu terimi, ahidlere vefalı olmak, İslâm'ın çizdiği sınırları muhafaza etmek, mevcud olana razı olmak, elden çıkana da sabretmektir, şeklinde tanımlar. Yine bir tarife göre üç türlü ubûdiyyet söz konusudur: 1) Nefsin nevasına uymaktan sakınmak, 2) Nefsi, te-mennîlerle oyalanma'dan kurtarmak, 3) Rabbisinin emrine boyun eğmek. Ubudiyetin nihayetinin hürriyet olduğu kaydedilir. Ayrılık durumunda olan kişi, Allah'a kul olarak, vuslata eren ise hür olarak ibâdet eder. Vuslat durumunda olan kulun kalbi, Allah'tan gayri herşeyin tahakkümünden kurtulmuştur. O, bu haliyle mâsivanın değil Allah'ın kulu olmuştur sadece.

Mazhar-ı feyz-i ubûdiyyet olandır insan
Yoksa ma'nfde kişi seki ile insan değil.
Gâlib Dede

UBÛDİYYE Lİ'L-HÂSSA: Havassa (seçkin kişilere) mahsus kulluk anlamında Arapça bir ibare. Sülük yolunda, nefislerinde niyyetin doğruluğunu gören kişilerin kulluğu.

UBÛDİYYE Lİ'L HÂSSATİ'L-HÂSSA: Havassü'l-Havas grubuna mensup olanların kulluğu anlamında Arapça bir ibare. Bunlar Ehadiyyetü'l-Cem ve fark makamında ibâdet ederler.
Bu gruba mensup olanlar, ibadetlerinde nefislerini onunla kâim kılarak bulanlardır. Onlar Allah'a bu şekilde, fark ve ehadiyyetü'l-cem makamında kulluk yaparlar.

UCB (veya UCÜB): Kendini beğenmeyi ifade eden Arapça bir kelime. Cürcânî bu terimi, kişinin hak kazanmadığı bir rütbeyi hak kazanmış gibi düşünmesidir, diye tanımlar. Yine, onun bir başka tanımlaması da şu şekildedir: Ucüb, nefsin gizli bir sebepten ötürü değişip, her zamanki hâlinden sıyrılıp uzaklaşmasıdır. Kendini beğenmek, bir nefis hastalığıdır. Kul, sahip olduğu bazı şeyleri göz önünde tutmak suretiyle, onların hakiki sahibi olan Allah'ı unutarak kendisine aitmiş gibi kabul ederek, büyüklenir, şımarır. Tasavvufta hedefe varmaya giden yolda, ucüb, çok önemli bir engeldir. Zira ucüb, bir hadis-i şerifte, yetmiş yıllık amelin boşa gitmesine sebep olan, (Suyûtî, el-Cami'u's-Sağîr, I, 84) kötü bir vasıf, şeklinde değerlendirilmiştir.

UCEYLİYYE: Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Musa b. Uceylî ez-Zuvalî el-Yemânî (ö. 690/1291)'e dayandırılan bir tasavvuf okulu. Kadiriyye'nin kollarından biridir.

UFK-I MÜBÎN: Arapça, apaçık ufuk demektir. Tasavvufta kalp makamının sonuna, ufk-ı mübîn denir. Bu kelime lügatta ufk veya ufuk olarak tesbit edilmiş olup, çoğulu âfâk gelir.

UFTADE: Farsça, ism-i mef'ûl, düşmüş anlamına gelir. Halin ortaya çıkması durumunda, gereği gibi kulluk yapılamamasına uftâde denir. İlâhî celâlin tecellîsi.

Kadrini üftâdenin anlar mı canan olmayan,
Kıymetin bilmez kulun dünyada, sultan olmayan.
Mehdî

UFUK (veya UFK): Arapça, yerle göğün birleşik olarak görüldüğü yere denir. Cürcanî, ruh makamının nihayetine ufuk-ı a'lâ der. Bu, Vâhidiyyet hazreti ve ulûhiyyet hazretidir.

UKAB: Arapça, kartal, tavşancıl kuşu, kuyu içinde çıkıntılı taş, sancak, su yolu (ark) gibi anlamları olan bir kelime. Hz. Peygamber (s)'in siyah renkli sancağının adı. Halifelik Osmanlılara geçince, bu bayrak da kutsal emânetler arasında Topkapı Sarayı'na getirilmiştir. Cürcanî, bu terimi, kalem ve ilk akıl olarak tanımlar.Bu, bir sebebe bağlı olmaksızın, ilk olarak bulunmaktadır. Zira bu ilk mevcuda, yani ilk olarak zuhur eden zatî feyze bir icab ettirici yoktur. Âlem-i kuds'de, birinci akıldan daha yüce ve daha ulvî bir varlık yoktur. Buna ukab, yani kartal adı verilmiştir, o bu şekliyle, kimsenin erişemeyeceği biçimde, kuşlar gibi yükseklerde uçmaktadır.

ULEMANIN YANINDA SÖZÜNÜ, EVLİYANIN YANINDA ÖZÜNÜ (KALBİNİ) GÖZET : Yeterince malumat sahibi olmayan, bilenlerin yanında konuşunca, ortaya kendi cehlinden başkasını koyamaz, bu durum onu alçaltır. Allah'ın velî kullarının sakınılması gereken firâset nuru, oldukça güçlüdür. Onlar bu firâset nuru ile, karşısındakilerinin kalbinden geçen bazı duygular sezebilirler. Bu nedenle, onlarla konuşurken kalpten kötü düşünceler geçirmemeli, denilir.

UKEYLİYYE: Ukeylü'l-Mânicî b. Şihâbüddin Ahmed el-Batayihî (ö.V. y.y) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu. Harrâziyye'nin kollarındandır.

ULÛHİYYET: Arapça, ilâhlık anlamına gelir. Fusus şerhinde, bütün isim ve sıfatları kendinde toplayan ismin mertebesine, ulûhiyyet mertebesi denir.

ULULAR KÖPRÜ OLSA BASIP GEÇME : Yaş veya maneviyat bakımından yüce olanların gönül alçaklığı göstermeleri veya bir takım nedenlerden ötürü düşkün bir hale gelmeleri durumunda, onlara karşı büyüklenmemeyi tavsiye eden bir atasözüdür.

ULULARIN SÖZÜ YERE DÜŞMEZ, DÜNYA DURDUKÇA : Mana ve ömür zenginliğine sahip kişilerin nasihatları dirilticidir, dünya devam ettikçe de diriltmeye devam edecektir. İşte bu nedenle uluların tecrübe ve akıl ürünleri, ihtiyaç duyanlara fayda sağlayacağı için kabul görürler, terkedilmezler. Uluların sözü de uludur. Veya ulu sözler, ululardan çıkar, aksine küçük adamlardan da küçük sözler çıkar. Yani sözün küçük ve güdüklüğü, sahibinin seviyesini belirler. Zira "kişi, dilinin altında gizlidir" denilmiştir.

ULUNUN GÖNLÜ MUM GİBİ GEREK :Bu söz kalb-i selim sahibi, şefkat, merhamet madeni olgun kişileri hatırlatır. Kendisinden sürekli güller çıkan, ama üzerine çöp ve pislik atılan merhametli kişi mum gönüllüdür, yani aydınlatmaya, yararlandırmaya devam ederken, kendileri tükenmeyi sürdürür, hep verir, hiç almaz. Rahmetli maneviyat üstadı Manmud Sami Ramazanoğlu (k), kalb-i selim Kur'anî tâbirini şöyle tanımlardı: "Kimseyi incitmemek, kimse-den incinmemek!..."

UMDETÛ'L-MÂNEVÎ: Arapça, manevî direk demektir. Semavatı yücelerde tutan güç. "Görmekte olduğunuz semaları direksiz olarak yüksekte tutar..." (Râd/2)

UMUM-HUSÛS: Arapça, genel-özel anlamında iki kelime. Tasavvuf erbabı umum ve husus konusuna özen gösteregelmişlerdir. Çoğunluğa, toplu özellikler arzetmeleri nedeniyle ehl-i umum derken, herkesten farklı birtakım inceliklere özen gösterenlere de, ehl-i husus demişlerdir, ilki avamdır, zorlanınca kalbinde

imanı muhafaza ederek küfr sözünü söyler, hastalık sebebiyle oruç kazaya kalırsa, fidye verir, borç verirse bağışlamaz mutlaka alır, katilde affetmez diyet ister iken; havas adı da verilen ehl-i husus, bahsi geçen konularda Kur'an'da belirtilen azimet yollarını seçerler. Bu açıdan bakılınca, âlim hüviyeti taşıyanların önemli bir çoğunluğu, tasavvuf erbabına göre, avam'dan sayılmıştır. Âlim bilen ve bildiğini yaşayana denir, sırf bilene âlim denmez. ""Kemeselî'l-hımari.." (Cum'a/5) ayetinde açıklandığı üzere, kitap taşıyan merkebe kitapların faydası olmadığı gibi, bildiğini yaşamayan da bilgiden yararlanamıyor demektir. Bazı vecizelerde bu yönde olmak üzere şöyle denmiştir: "Amelsiz âlim, meş'ale taşıyan köre benzer" (Sa'dî), "İlim insanı cehaletten kurtarır, ahmaklıktan değil..."

UNSUR: Arapça, ırk, kök, cins, asi demektir. Tabiata ait çeşitli cisimlerin kendisinden bileşerek oluştuğu asi. Top-rak hava, su, ateş şeklinde insan karakterinde etkili olduğu söylenen dört unsur vardır.

UNSÛR-I ÂZAM: Arapça, en büyük unsur demektir. Hazret-i ehadiyetten inen mertebeler hakkında kullanılır.

ÜRYAN: Arapça, çıplak demektir. Tasavvuf düşüncesindeki, "çıplak geldik hiç bir şeye sahip olmadan, çıplak gideriz" yorumunu anlatan bir terim.

USÛL: Arapça kök, temel, esas anlamına gelen asi kelimesinin çoğulu. Yöntem anlamında da kullanılır. Tasavvufî terbiye ede "usulsüz vusul olmaz" sözü meşhurdur. Usûl yani metot, bir ta savvuf okulundan diğerine değişim gösterir. Az yeme, az konuşma, az uyuma, inziva, çoğunda esastır. En çok kullanılan usûl-ı aşere (on esas) ise şunlardır: 1- Tevbe, 2- Zühd, 3- Tevekkül, 4- Kanaat, 5- Uzlet, 6- Zikir, 7- Teveccüh, 8- Tefekkür, 9- Murakabe, 10- Rıza.

UŞŞAKIYYE: Halvetiyye kollarından olup, Hasan Hüsameddin el-Buharî (880/1475-1001/1592) tarafından kurulmuştur.

UYANDIRMAK: Kandil, mum gibi ısıtma araçlarını yakmak anlamında bir tabir. Söndürmek için dinlendirme ifadesi kullanılırdı. "Mumu uyandır." mumu yak, "kandili dinlendir" kandili söndür ma-nasındadır.

Serverâ lütfün uyandırsın muradın şem'ini,
Bunca demdir ki uyarmaz, baht-ı nabina uyur.
Müverrih Âli

UZLET: Arapça, halktan uzaklaşıp, onlardan ayrı yaşamak anlamında bir kelime. Müride başlangıç hâlinde uzlet gerekir. Bu, halkın onun şerrinden veya o, halkın şerrinden kurtulsun diye değildir. Bu, kötü ahlaktan uzlet (ayrılmak) tır. Vatanı değil, sıfatları değiştirmek esastır. Cüneyd "dinini selâmete, bedenini ve kalbini rahata erdirmek isteyen, insanlardan ayrılsın. Zira, bu zaman vahşet zamanıdır, akıllı olan vahdeti uzlette arıyandır" der. Kur'an'da uzleti anlatan bazı ayetler şunlardır: "Sizi ve Allah'tan gayrı çağırdıklarınızı terkediyorum" (Meryem/46), "Onları ve tapmakta olduklarını terkediniz" (Kehf/16). Uzletin karşıtı ihtilal, halka karışmayı ifade eder. Ancak tasavvuf ehlinin büyük çoğunluğu "insanların içine karışıp onların ezalarına sabreden kişi, insanlara karışmayıp, ezalarına sabretmeyen kişiden daha hayırlıdır" (Tirmizi, İbn Mâce), hadis-i şerifini temel alarak, insanların arasına karışmışlardır.Uzlet uygulaması, hayat akışı içerisinde küçük zaman dilimlerinde iç, murakabe, iç muhasebe için yapılır. Ömür boyu uzlet yapan sûfiler parmakla gösterilecek kadar azdır. O da sûfinin içinde bulunduğu kendine özgü hâlden kaynaklanan bir hususdur. Genel değildir.

UZUBET: Arapça, bekarlık anlamına gelir. Tasavvuf tarihinin erken dönemlerinde, bazı sufilerin kendilerine mahsus özel halleri sebebiyle evlenmedikleri kaydedilir. Bektaşîlerde bekarlara, hiç evlenmeyenlere "mücerred" denir.
Amir b. Abdullah, Bişr-i Hafi, ilk devirde bekar yaşamayı tercih etmiş sufilerdendir.

Ü

ÜÇ AYLAR : Hicrî takvimdeki Receb, Şa'ban ve Ramazan ayları için kullanılan bir tâbir. Bu aylarda oruç tutmak âdeti yaygındır. Bu üç ayın içinde, bazı mübarek geceler vardır. Üç aylar gelince medreseler tatile

girer, mollalar, yıllık maddî ihtiyaçlarını temin etmek üzere, memleketin dört bir yanına dağılırlar, gittikleri yerlerde va'z ederler, namaz kıldırırlar ve Kur'ân-ı Kerim okurlardı. Halk sadaka ve zekatlarını bu mollalara vererek, senelik giderleri hususunda onlara yardımcı olurlardı. Mollaların yaptığı bu işe, "cerre çıkmak" adı verilirdi.

Şabanım o meh-rû'ye ki ismi Ramazan'dır;
Eşk-i terim anınçün üç aylarda revândır.
La edrî

ÜÇLER : Evliya hiyerarşisi içinde yer alan bir grub da, "üçler"dir. Bunlar ricâl-i gaybden üç büyük velîlerdir. Bunlar, celâl değil, cemâl ile muamele ederler. Bunlar, Allah'a, darda kalan kulları için yardım etmesi duasında bulunurlar. Ancak bu dua hali, ihsan mertebesinde ve süreklidir, kesintisizdir. Allah bunların dualarını kabul ile ihtiyaç durumunda olan, gariblerin, yoksulların, yolda, darda kalmışların sıkıntılarını giderir. Bu olaylarda sıkıntıları gideren
Allah'tır, üçler değildir. Üçler sadece, göz yaşıyla samimiyetle sıkıntıların giderilmesi için sürekli dua halinde bulunan, Allah'a manen yakınlık durumundaki kişilerdir. Üçler bir kutub ve imaman (iki imam) dan oluşur. Kutbun sağındaki imamın Allah indinde ismi Abdürrab, solundaki ise Abdülmelik'tir. Kutub'un adı ise Abdullah olup, kutbu'l-aktab veya gavs-i a'zam'dır. Kutub vefat edince, yerine soldaki Abdülmelik geçer.

ÜÇLELEYİM BEŞLEYELİM, OL YARİ BEKLEYELİM; OL YAR BEZM'E GELMEZSE, İNTİZAR EYLE-YELİM : Bir işi üç defa yapmaya denir. Bektaşîler, muhabbet dedikleri içki toplantısında, önce, mezesiz olmak üzere üç kadeh dem yani rakı içerler. İçki dağıtıcısı (saki) kadehi önce baba'ya sunar. Baba bunu bir dikişte içer, kadehi dağıtıcıya verir. Dağıtıcı, kadehleri doldurup kıdem sırasıyla canlara dağıtmaya devam eder. En sonunda kendisi içer. Bu olay aynı minval üzere üç kere tekrarlanır. En sonunda dağıtıcı kadehi doldurup baba'nın önüne, sofraya koyar. Buna üçlemek denir. Üçlemek, ağız ve burna üç kere su vermek sünnet olduğu için, bir şeyi böyle tek sayıyla yapmak güzel görülmüştür. Ancak şu kadarını belirtmek gerekir ki, tasavvuf, şeriat (İslam) dışı herşeye şiddetle karşıdır. Bektaşîlerdeki rakı âdeti, bu tarikatın islâm dışı bazı sapmalara maruz kaldığını gösterir. Bunlara bî-şer' tarikatlar denir, islâm'a sımsıkı bağlı, Hz. Muhammed (s)'in yolundan giden tarikatları, bunlardan kesin olarak ayırmak gerekir. Tarih-i Cevdet'de teferruatlı olarak anlatıldığı gibi, Sultan II. Mahmud, 1824'lü yıllarda, İslâm'dan ayrılan Bektaşîliğin faaliyetlerine resmen son vermiştir.

ÜFÜRÜKÇÜ : Nefes etmek, nüsha (muska) yazmak, fala bakmak, cin ve peri çarpmalarına, yılan sokmalarına, her türlü hastalıklara karşı ilaç vermek suretiyle, saf insanları dolandırmayı meslek edinen kişilere üfürükçü denir. Üfürükçülerin tesbit edebildiğimiz diğer marifetleri şunlardır: Kurd ağzı bağlamak, kaybolan kuzuyu bulmak, çalınan veya kaybolan eşyaları geri getirmek, gelecekten haber vermek, su ve yiyeceğe okunup üflenmiş bazı nesneler katarak, karı koca arasını açmak veya bulmak, aşıkların ayağına sevgililerini, getirmek, kara büyü ile adam öldürmek. Görüldüğü gibi islâm'ın ruhuna tamamen aykırı olan, bu tür uygulamalar, eğitimsizlik nedeniyle, bir çok insanı kendine kurban seçmekte ve bu işi yapanlar, kısa zamanda servet sahibi olmaktadırlar. Ancak, bu tür olaylara inanan en-tellektüel kesimden kişilere de rastlanmaktadır; bizce bu, her insanda az veya çok mevcut bulunan majik yönden kaynaklanmaktadır. Bundan onbeş sene önce, ABD'de yapılan bir anket sonucunda, Amerikan halkının, 250. 000 civarının bu tür batıl inançlara sahip olduğu görülmüştü. Uzay çağını yaşayan ileri bir ülkedeki 250. 000 bâtıl inanç sahibi, insanın ruh dünyasını oluşturan dinamiklerin henüz yeterince keşfedilemediğini gösterir.

ÜLFET: Arapça, kaynaşma, yakınlık, ısınma gibi anlamları olan bir kelime. Cürcanî, bu tabiri, iyi geçinmeyi sağlamaya yardım konusunda fikirlerin birleşmesi, şeklinde tanımlar. İyi geçinmek; anlaşmazlığa düşmeden, herkesle güzel geçinmek.

ÜLÜ'L-ELBÂB: Arapça, akıl sahipleri manasında bir tamlama. Cürcanî bu deyimi şöyle tarif eder: Sözün dışından içindeki gizliyi arayanlar, kabukların altındaki özü elde edenler. Bunlar, dinlediklerini ve okuduklarını iyi anlar, manaları özümser, işin özüne inerler, tahkîk erbabıdırlar.

ÜLVANİYYE: Şâfiü'd-din Ahmed b. Ulvâni'l-Yemânî tarafından kurulan bir tasavvuf okulu.

ÜLVANİYYE: VIII. yüzyılda yaşamış Cidde'li bir sûfî tarafından kurulmuş, tasavvuf okulu.

ÜMENÂ: Arapça, emîn kelimesinin çoğulu olup, güvenilen, bir şeyi koruyan, itimad edilir kişi, hiyanet

sahibi olmayan gibi çeşitli manaları ihtiva eder. Kaşanî bu tâbiri, iç halini dışına yansıtmayan melâmîlerdir, şeklinde tanımlar. Bu gruba mensup olanlar, kendilerine teslim edilen sırrı, layık olmayan kişilerden korudukları için kendilerine güvenilenler, koruyanlar denmiştir.

ÜMMET: Arapça, topluluk, cemâat gibi manaları olan bir kelime. Kendilerine nebi gönderip de inanmayanlara ümmet-i davet, iman edenlere de ümmet-i icabet denir. Hayvanlarda da, insanlar gibi topluluk halinde (ümemün emsalüküm), (En'âm/38) yaşama kabiliyeti vardır.

Ü M MÎ- İ SÂDIK: Arapça, özü, sözü doğru ümmî kişi anlamına gelir. Hz. Muhammed (s), Ümmî-i Sâdık'tır.

ÜMMÜ'L-HEYÛLÎ: Arapça, maddenin kaynağı, anası demektir. Bu, Levh-i Mahfûz'dur. Onun Levh-i mahfuzda olmaktan başka, bir şekle, biçime, surete ihtiyacı yoktur. Eğer bir şekle ihtiyaç duyarsa, o zaman belli bir mühlet içinde veya hemen nasıl gerekiyorsa o şekilde şu görünen âlemde vücud bulur, varlık kazanır. Zira Kalem levh-i mahfuzda, ham madde (heyula)'nin gerektiği şekilde icad etmek suretiyle faaliyet gösterir.

ÜMMÜ'L-KİTAP: Arapça, kitabın annesi anlamında bir isim tamlaması, ilk akıl, zatın künhünün mâhiyeti, haki-katlarm mâhiyetleri. Bu tabir Al-i İmran suresinin başında geçen, (Âl-i imrân/7) Arşın üstündeki kaza ve kader levhası yani Levh-i mahfûz'dur.

Yok kay d- ı mâsiva dil-i kudsi cenâbda
Olmaz hata sahife-i ümmü'l kitabda.
Hersekli Arif Hikmet

ÜMMÜL-MÜ'MİNÎN: Arapça, mü'minlerin annesi anlamında bir isim tamlaması. Peygamber Efendimizi, (s) muhterem hanımları, müminlerin anneleridir. Allah, Kur'an'da böyle bildirmiştir. (Ahzâb/6)

ÜMMİ SİNANİYYE: Bkz. Sinaniyye. ÜMM-İ SADIK: Hz. Muhammed (s).

ÜNS: Arapça, cana yakın olmak, ülfet etmek vs. gibi anlamları ihtiva eden bir kelime. Kalbi, mahbubun, yani Allah'ın sevgisiyle dolduran mutluluk ve sevinç. Salik, Allah'a dayanıp O'ndan yardım dileyip, O'nda sükûn bularak bu hale ulaşır. Üns haşmete yükseltir, Allah ile beraber olmanın heybeti devam eder. Üns, bununla, tumaniniyyet ve Allah'la rıza haline gelir. 3 çeşit üns vardır: 1- Zikirle üns bulup, gafletle vahdete düşenler. Bunlar taatla Cinsiyet ederler. 2- Allah ile ünse ulaşan, gayriyle vahşete düşenler. 3- Heybet ve kurbün varlığı sebebiyle ünsü görmeyenler. Üns, kalpte İlâhî hazretin cemalini müşahede etmenin etkisiyle oluşur, diye tanımlama yapanlar da vardır. Buna cemâlü'l-celal yani celalin cemâli de denir.

ÜRABİYYE: Kadiriliğin kollarından biri olup, XVI. yüzyılda kurulmuştur.

ÜREYFİYYE: el-Üreyfe's-Senhâci'l-Endelüsî diye tanınan Ebûl-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ataullah'a dayandırılan bir tasavvuf okulu.

ÜSTAD: Arapça, öğretmen demektir. Mürşid-i Kamil. Konuyla ilgili fûtüvvet ehlinden kalma bazı atasözleri şunlardır: iyi iş yapana "üstadına rahmet" derler. Üstaddan ders almayan kişilerin adam olamayacağı hususu "üstad görmeyen şakird, her tarafa yorgalar" şeklinde anlatılır. Üstad önünde hüner göstermenin ayıp olduğu, "üstad önünde perende atılmaz" sözüyle dile getirilir.

ÜŞEYKİYYE: Ebu Yezid Işkî (Ö. XV. YY.)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu. Şuttâriyye'nin Hind koludur.

ÜVEYSÎLİK : Bir şeyhe bağlanıp resmî sülük görmeyen, ancak Hz. Peygamber (s) veya bir velinin ruhunun etkilemesiyle terbiye ve irşad olanlar. Veysel Karanî'nin adıyla anılmasının nedeni, Veysel Karanî'nin Hz. Peygamber (s)'i görmemiş olmasına rağmen, gıyaben O'nun terbiyesinden geçmesidir. Ancak hayattaki şeyhler, terbiye için daha çok tavsiye edilir: "Diri tilki, ölü arslandan yeğdir!"

ÜVEYSİYYE: Hz. Veysel Karanî'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu.

ÜZÜM ÇÖPSÜZ OLMAZ : Kulun kusursuz olmadığı bu deyişle dile getirilir.

V

VÂCİB: Lazım, gerekli, lüzumlu ve farz gibi mânâları ihtiva eden Arapça bir kelime. İsm-i fail. Dinen farz mesabesinde güçlü bir yaptırımı ifade eden vacibin, yerine getirilmemesi, terkedilmesi günahtır. Vacibin inkarı sapıklıktır, küfrü gerektirmez (Cürcânî).

VÂCİB Lİ-ZÂTÎHÎ: Arapça, kendi zatı sebebiyle vâcib (gerekli, lâzım olan) anlamında bir ibare. Cürcânî, bunu şöyle tanımlar: Yokluğu kesinlikle imkansız (mümteni) olan bir varlık olup, varlığı başkası sebebiyle değil, kendisindedir. Bu sebep-le yokluğunun imkansızlığı (imtinâı) zarurîdir. Eğer varlığın lüzûmluluğu, gerekliliği kendi zatı sebebiyle olursa, ona, kendi zatından dolayı vâcib adı verilir. Varlığı başkası sebebiyle olursa, vâcib li-gayrihî (yani başkasından dolayı vâcib) denir.

VÂCİBÜ'L-VÜCÛD: Arapça, varlığı vâcib, gerekli olan anlamına bir tamlama. Seyyid Şerif Cürcânî, bu terime şu tanımı getirir: Varlığı kendi zâtı sebebiyle olup, başka hiç bir şeye ihtiyaç duymayan demektir ki, bu da, Cenab-ı Allah'tır.

VA'D: Arapça, söz vermek demektir. Va'd, müjdeyi ifâde eder. Mutlak va'd, ihsan derecesine ulaşmış mü'minler hakkındadır. Bu, kulların, kendine vâcib kılması dolayısıyla Allah üzerindeki bir hakkıdır.

VÂDÎ-İ EYMEN: Arapça, sağdaki vadi demektir. Kalbin ilâhî tecellîyi kabul edecek şekilde arındırılması. Mutlak vahdet ki bundan "innî enallah (Ben Allah'ım)" hitabı gelir. Vâdî; peygamber, âlim ve velîlerin kalpleridir. Tur dağından, yani feyz kaynağından fışkıran marifet suları ve nefis mükâşefe halleri, bu vadilerde akar. Bu ibare Kasas suresinin 30. âyetinde geçer: "Oraya geldiği zaman sağdaki vadinin kenarından seslenildi..." Hz. Musa, o vadiden nasıl İlâhî hitaba muhatab oldu ise, nefsini arındıranlar da, bir takım ilâhî tecellîlere mazhar olurlar.

VAHDET: Arapça, birlik demektir. Gerçek mânâda bir olan Cenab-ı Hak'tır. Sûfiler, uykuya vahdet derler. Bu sebeple uyuyan için, vahdette, vahdet ediyor, vahdete çekildi gibi ifâdeler kullanılır.

Kesrette vahdet : Çoklukta birlik, yani halkın içinde, kalabalığın ortasında, tek ve bir olan Allah'ı unutmamak, Onu hatırlamak ve zikretmek demektir.

Vahdetler aşkolsun : Tasavvuf erbabı uykudan uyanan, ab-dest alıp, kardeşleri arasına katılan kişi için bu tâbiri kullanırlar. Bu ifade özellikle Mevlevi ve Bektaşîler arasında yaygındır.

VAHDET-İ KUSÛD: Murat ve kasıtarın birliği demektir. Kulun kendi irade, düşünce ve arzusunu Allah'ınkiyle birleştirmesi, O'na bağlaması, iki iradenin birleşip tek irade haline gelmesi. Bu durumda, kulun üzerinde Hakk'ın iradesi caridir.

VAHDET-İ ŞUHÛD: Arapça, görmenin birliği demektir. Kulun cem ve vecd durumunda, masivanın yokolması ile, her yerde sadece Bir'i görmesi. Bu durumda kul, her yerde Allah'ın tecellîsini görür, müşahede eder. Bu şekilde müşahedesinde birliğe ulaşır. Ancak vecd hali geçtikten sonra, kendisinin farkına varan kul, Hak ile halkı ayrı görür. Kendinden geçme halinde kuldan bir takım şatahat ifadeleri zuhur edebilir.

VAHDET-İ VÜCÛD: Arapça, varlığın birliği demektir. Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak, bilmek. Şuhudî tevhiddeki sâlikin her şeyi görmesi geçicidir, birlik bilgide değil, görmededir. Vahdet-i vücûdda ise, bu birlik bilgidedir. Vahdet-i vucûd zevkle elde edilir, yaşanarak bilinir. Kitap okunarak öğrenilen bir felsefe sistemi değildir. Vahdet-i vücudu zevken elde eden sâlik, gerçek varlığın bir olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellîlerinden başka hiç bir şeyin bulunmadığını bilir. Her şey, o Bir'in çeşitli şe'nlerinden görünüşlerinden, tecellîlerinden ibarettir. Vahdet-i Vücûd ile Vahdet-i şuhûd arasında bir olan noktalar şunlardır:

1. Her ikisinde de ta'ayyün ve la ta'ayyün âlemleri ayrıdır.

2. ilâhî varlık mutlak varlıktır. Şu mânâda ki, âlemin varlığı izafî varlıktır, fakat yok değildir.

3. Küçük ve büyük âlem, emir ve halk, âlem-i misâl, yeni eflâtuncu urûç, tecellî, ruhun mücerred olması gibi telâkkiler aynıdır.

Vahdet-i Şuhûd ve Vahdet-i Vücûd'un ayrıldıkları noktalar şunlardır:

1. Vahdet-i vücûdda zât ve vücûd aynıdır, vahdet-i şuhûdda ayrıdır ve ilk yaratılan şey odur.

2. Vahdet-i vücûda göre sıfatlar, zâtın aynıdır, vahdet-i şuhûda göre, sıfatlar zâttan ayrıdır ve katılmış vücûd ile dışta mevcutturlar. Sıfatlar, zâtın gölgeleridirler.

3. Vahdet-i vücuda göre, âlem, sıfatların beliriş (ta'ayyün) ve çıkışından ibarettir. Vahdet-i şuhûda göre âlem, sıfatların beliriş ve meydana çıkışından değil, ancak sıfatların gölgelerinin belirişinden ibarettir.

4. Vahdet-i vücuda göre, âlem, hayâldir, ancak Allah vardır. Vahdet-i şuhûda göre, âlem hayâl değildir. Çünkü böyle kabul etmek, âlemin objektif realitesini, aynı zamanda da Allah'ın ibda sıfatını inkâr etmek olur. Sonra eğer âlem hayalden ibaretse, o yok, tasavvurlarımız var demektir. Bu takdirde de tasavvurlarımız kaldırıldığında, onun da yok olması lâzım gelir. Daha sonra, âleme, Allah'ın varlığına kıyasla hayaldir, deniyorsa, o zaman da âlem Allah olamaz. Çünkü Allah, mutlak ve zorunlu, âlem ise mümkün ve geçicidir.

5. Vahdet-i vücûda göre, âlem gölgedir. Fakat aslın, yani Allah'ın kendisidir. Vahdet-i şuhûda göre, âlem gölgedir, ama bu gölge, aslın kendisi değil, aslından başka bir şeydir. Ve aslın kendisine bahşettiği vücud ile, dışta kendi nefsinde mevcuttur.

6. Vahdet-i vücûd'a göre, âyân-ı sabite, vücudla ilgilenmemiştir. Binaenaleyh âlem yok, ancak Allah vardır. Vahdet-i şuhûda göre, bu doğru değildir. Zira bu takdirde hayalden ibaret olan bir varlık, hakikî varlığı nasıl sınırlandırabilir?

7. Vahdet-i vücûd'a göre, Allah bir bakımdan da, âlemin ötesinde ve üstündedir. Bu itibarla hakikat, tenzîh ve teşbîh arasını birleştirmektedir. Vahdet-i şuhûda göre, Allah âlemlerden ganîdir. Bu itibarla, onu her hal ve surette tenzîh etmek gerekir.

8. Vahdet-i vücûda göre, Allah'ın âlemde ve onun objelerinde tecellîsi, ândadır. Bu, vahdet-i şuhûdda bir ânda değil, süreklidir.

9. Vahdet-i vücûda göre, vücûd bir, ve o da sırf hayır olduğu için, âlemde kötülük ve iyilik denen şeyler, mutlak ve hakîkî değil, nisbîdir. Vahdet-i şuhûda göre, vücud-adem terkibinden meydana gelmiş olan bu âlemin mâhiyeti, yokluk olduğundan ve kendi nefsinde de mevcut olması bakımından, bütün kötülüklerin köküdür. Kötülük ve noksanlıklar da hakîkîdir.

VAHDETİYYE: Hindistan'da Oudh'da kurulmuş, (XIX. asır sonu) bir tasavvuf okulu.

VÂHİBÜ'L-ATÂYÂ, VÂHİBÜ'L İDRÂK: İhsanların bağışlayıcısı, idrâk veren mânâsında Arapça bir kelime. Allah kullarına anlayış ve nimetler bahşedendir.

VÂHİD: Arapça, bir demektir. Kaşanî, bunu, tek olması itibariyle Zât'ın ismidir, diye tarif eder.

VAHY: Arapça, ilham etmek demektir. Cenab-ı Hakk'ın hitabetmesi. Sufilere gelen ilham, ibn-i Arabi'nin şu sözü meşhurdur: "Sözlerimiz vahy-i kelâm değildir, ama vahy-i ilhamdır".

VAHŞET: Arapça, ürkmek anlamındadır. Halktan sıkılmak, Hak ile tenhâda başbaşa kalmak. Halkla ünsiyet eden, Hak ile Cinsiyetten sıkılır.

VA'ÎD: Arapça, tehdit ile korkutmak anlamında bir kelime. Mutlak va'îd, kâfirler ve münafıklar içindir. Bu, Allah'ın kullar üzerindeki hakkıdır.

VÂ'İZİYYE: Osmanlılarda camilerde yaptıkları hizmet karşılığı, vâ'izlere verilen maaş (cihet) a. vâ'iziyye denirdi.

VAKAR: Ağır başlılık anlamında Arapça bir kelime. Cürcânî bu deyimi, her hangi bir işe yöneldiğinde, kişinin ağır (teennî) hareket etmesi şeklinde tanımlar.

VAKFE: Arapça, durma, şüphe, vs. gibi mânâları olan bir kelime. Cürcânî ve Kâşânî bunu, iki makam arasında durma, hapsolma olarak tarif ederler. Bu, önceki makamın gereklerini tam o-larak yapmak ve bir sonraki makama da yükselmek üzere, edeblerini ifâ etmek içindir. Hacıların vakfe günü, Arafat ve civarında bir süre, Allah'a dua etmek üzere bulunmalarına da vakfe denir.

VAKFİYE: Vakfedenin, vakfa dair ifâdelerini ve hâkimin (kâdî) kaydını (tescilini) içermek üzere, düzenlenen "hüccet" hakkında kullanılan bir tâbirdir. Vakfiyeler, eskiden, noter defteri mâhiyetinde olan, Kadılık yanî Şer'î Mahkeme siciline geçmek suretiyle kesinlik kazanırdı. Bu hüccet'te, müessesenin nasıl idare edileceği, hangi masrafların yapılacağı, vakıfta kaç adamın, ne şekilde çalışacağı, vakıftan kimlerin yararlanacağı uzun uzadıya ayrıntılı biçimde yazılırdı. Suistimale engel olmak üzere, vakfın yöneticilerinin

yiyecekleri, giyecekleri şeyler ve oturacakları yerler temin edilirdi. Vakfedenin koyduğu şartın, Allah'ın Kur'ân'da koyduğu âyet gibi olduğuna dair kuvvetli bir hüküm bulunması sebebiyle, yönetimin en kötü zamanlarında bile, idare, vakıflara dokunamazdı. Vakfiyenin teyid edici kuvvetleri ve cezaî hükümleri maddî değil, manevî idi. Vakfiyelerin sonuna "her kim bu vakfı amacından saptırır, değiştirir ise, Allah'ın, meleklerin, mü'minlerin laneti kıyamet gününe kadar onun üzerine olsun" şeklinde beddualar bulunur ve bu mealdeki âyet ve hadisler de ayrıca yazılırdı. İşte bu manevî ceza, vakıf müesseselerinin Osmanlıların yıkılışına kadar en ufak değişikliğe uğramadan, ayakta kalışının sebebidir.

VÂKİ: Arapça, vuku bulan, meydana gelen olay anlamlarında Arapça bir kelime. Kelamcılara göre, vâki, Levh-i Mahfuz, ehl-i hikmete göre de fa'âl akıldır. Tasavvuf terimi olarak, kalbe uyanıklık veya yarı uyanıklık halinde, manevî âlemden gelen manaya vâki1 denir. Bir vâkı'ı, kendisi gibi bir vâki' yok edemez, silemez. Halbuki, hatırda durum bunun aksinedir. Zira, bir hatır başka bir hatır ile silinir.

VÂKI'A: Arapça, şiddetli hadise, musibet, olay gibi anlamları olan bir kelime. Zikir sırasında ve Allah ile beraberliğinde, hislerini kaybedecek şekilde gaybete düşen salikin gördüğü şeydir; bu uyku ile uyanıklık arası (yakaza) bir haldir; salikin huzur ve uyanıklık hâlinde gördüğü şeye, mükâşefe denilir, şeklinde tanımlar. Vâkı'a bir çeşit rü'yadır ancak rüya değildir. Bu, manevî vâkı'a olup sadece mü'minler tarafından görülür. Mutasavvıflar manevî müşkillerine vâkı'a derler.

VAKIF: Arapça, durmak demektir. Bir mülkü, halkın yararına sonsuza kadar tahsis etmeye vakıf denir.

VÂKIF: Arapça, duran demektir.Mülkünü, sonsuza kadar halkın yararına tahsis eden kişiye, vakfeden manasına gelmek üzere vâkıf denir. Vakıfla ilgili bazı deyim ve atasözleri şu şekildedir:

Kendisini bu işe vakfetmiş: Bir kişinin, kendini bir işe tam anlamıyla vermesini ifade eden bir tâbir.

Şart-ı vâkıf, nass-ı Sâri' gibidir: Vakfı yapanın koyduğu şartlar, şeriat hükümlerini bildiren ve Allah tarafından emredilip,Peygamber tarafından bildirilen kesin hükümler gibidir değiştirilemez, demektir.

Vakıf çeşmeden su içme: Vakfiyelerdeki ağır beddualar, sebebiyle, vakfın çeşmesinden bile su içmeyi takva açısından mahzurlu sayanlar tarafından söylenmiş bir söz.

Vakıf lakırdı para etmez: Şarta bağlı sözün hükmünde kesinlik olmadığını belirtmek üzere kullanılır.

Vakıf mülk olsa da kimseye mal olmaz: Vakfı idare eden kişi, onu kendi mülkiyetine geçiremez, demektir.

Vakıf sabunu yiyen farenin gözü kör olur: Bu atasözü vakfın, halkın yararına verildiğini, bu yüzden de ona ihanet edenin, onmayacağını belirtir.

VÂKIFİYYE: Sapık tasavvuf okullarından birinin adı.

VAKİTSİZ ÖTEN HOROZUN BAŞI KESİLİR: Horozun normal olarak sabah vakti ötmesi gerekir. Bunun aksine gecenin tam ortasında öterse, insanları rahatsız eder, hatta çocukları ürküttüğü için o horozun kesilmesi gerekir. Vakti gelmeden, henüz yeteri olgunluğa erişmeden,bir takım iddialara kalkışan kişi de, vakitsiz öten horoza benzetilmiş ve akibetinin kötü olacağı belirtilmiştir.

VAKT: Arapça, zaman demektir. Kulun üzerine gelen ilâhî varidat ve Rabbânî tecelliyâtın zamanıdır ki, o vârid gelince, kulu tasarrufu altına alır, onu etkiler. Vârid, havf ve hüzün gerektirirse kul, korkar ve üzülür. Aksi bir vârid ise sevinir. Halin tasarrufu altında bulunan kula rıza göstermek ve teslim olmak gerekir. İçinde bulunduğu vaktin icaplarını yerine getiren sûfîye, ibnü'l-vakt (vaktin oğlu) denir. Bu halde sûfî geçmiş, gelecek ve hal kayıtlarından sıyrılmıştır, ibnü'l-vakt durumundaki sûfînin hali, kendi kesbine bağlı ise o zaman, gerekenin en iyisini yapması gerekir. Cürcânî bu terimi, yapma (sun'î) olmayan, istidadın gerektirdiği şey, yani kendi hâlinden ibarettir, diye tarif eder.

VAKT-İ DÂİM: Devamlı olan vakit anlamında Arapça bir ifade. Kaşanî bunu, sürekli olan ân diye tanımlar.

VAKT-İ MÜSERMED: Arapça, uzun zamanı ifade eden bir söz. Sermedî kelimesi, zamansız ve mekansızlığı ifâde eder. Sermedî hayat, sonsuz (ezelî ve ebedî) hayat anlamındadır. Bir sûfi benim vaktim müsermeddir, dediği zaman o, bununla, değişmeksizin hal olarak, bütün vakitlerinde, Allah ile beraberliğini anlatır. Vecd ehli, bu sözü içinde bulunduğu hali anlatmak için söyler.

VAKT-İ SA'ÂDET: Arapça, mutluluk, selâmet ve barış dönemi anlamına olup, Hz. Peygamber (s)'in nübüvvet zamanlarına denir.

Sensin ol fahr-i cihân-ı medeniyyet ki hemân
Ahdini vakt-i sa'âdet bilir ebnâ-yı zaman
Şinasî

VARINI ORTAYA KOYAN UTANMAZ, VARINI VEREN UTANMAZ: Arapça, "cömertlik vardan olur" anlamına gelen atasözünün bir başka şekilde ifade edilmiş şeklidir. Tasavvufta cömertlik, kişinin olgunluğunun göstergesi olarak telâkkî edilmiştir.

VÂRİD: Arapça, gelen demektir. Kul, irade etme-den, kendi katkısı bulunmadan, eğer kalbine bir mana gelirse, buna vârid denir. Allah'tan gelen vârid'e vârid-i Hak, ilimden (şeriattan) gelen vârid'e de vârid-i ilim denir. Gelen vârid, kulu etki altına alır, onu sevindirir ve hüzünlendirir, o zaman gelen bu vâridler, psikolojik olarak çıkardığı duruma göre, vârid-i hüzn, vârid-i sürür gibi isimler alır. Allah'tan gelen feyz veya ilhama, vârid adı verilir.

VARLIK-BENLİK : Varlığına, makamına, bilgisine, malına, mülküne,akrabasına, güzelliğine güvenip, kendisinde payeler aramaya kalkışan, bunların Allah'ın nimeti olduğunu düşünmeyip, kendine mal etmeye çalışan, gurura kapılan kimselere varlık, benlik sahibi denir.

Sıratı, mizanı bunda geçmişler,
Varlık benlik kafasını yıkmışlar,
Al giymişler, yas donundan çıkmışlar,
Gece kadir, gündüz bayram günleri.
Kul Himmet

VASAT: Arapça, orta, ortalama, gibi anlamları olan bir kelimedir. Hafnî, bunun sufilerin âdeti olduğunu ve bu âdetin de kemer bağlamak şeklinde uygulandığını söyler. Şed bağlamak.

VASF: Nitelik, sıfat, özellik anlamında Arapça bir kelime. Vasfı anlatan kişinin, vasfettiğinin işlerinden, hükümlerinden ve ahlâkından bahsetmesi. Na'at, vasf anlamına olmakla birlikte, kapsamı daha geniş bir kelimedir. Birinin niteliklerini çok ince ayrıntılarıyla anlatmaya na'at denir. Vasf'da ince ayrıntılı anlatım yoktur. Kulun, Allah'ın özellikleriyle, vasıflanmasına, el-ittisâf bi-evsâfillâh denir.

el-VASFU'Z-ZÂTÎ Lİ'L-HAK: Arapça, Hakk'ın zatî özelliği demektir. Kaşanî bu sözü, ehadiyyetü'l-cem (toplanmanın birliği), zatî vücûb (öze ait zorunluluk) ve âlemlere ihtiyacı olmamak (hiç bir şeye ihtiyacı olmamak) şeklinde tanımlar.

el-VASFU'Z-ZÂTÎ Lİ'L-HALK: Arapça, halkın zatî özelliği demektir. Yine Kâşânî, bu sözü, zatî (özü bakımından zorunlu değil mümkün) ve zatî fakr (özü bakımından başkasına muhtaç) olarak açıklar.

VÂSIL: Arapça, ulaşan, varan anlamında bir kelime, ism-i fail. "Allah'ın vasledilmek üzere emrettiğini, kat'ederler..." (Bakara/27) âyetinde bu terim, (en yûsale) şeklinde geçmektedir. Bu durumda vâsıl, Allah'ı bilen, emirlerini yerine getiren ve yasaklarından kaçınan kişi anlamına gelmektedir.

VÂSIL-I HAK: Arapça, Hakk'a ulaşan demektir. Manevî sülük yollarından biriyle, makamları geçen, ihsan mertebesine varıp Hakk'a ulaşan kişiye vâsıl-ı Hak denir.

VÂSILİYYE: Vasıl b. Atâ'nın görüşünde olanlar. Bunlar Allah'tan sıfatları kaldırır, gücü kullara yüklerler.

VASITA: Arapça, vesile, vasıta, aracı anlamında bir kelimedir. Allah ile kul arasını birleştiren mürşid-i kâmil. Üç türlü vasıta vardır: 1. Ulaştıran vasıtalar: Hakk'ın tecellîleri: 2. Bağlayan vasıtalar: ibâdetler: 3. Ayıran vasıtalar: Nefsin arzulan.

VÂSITATÜ'L-MEDED: Arapça, yardım vâsıtası demektir. Kâmil insana denir. Onun halk ve Hak ile aynı anda münasebeti vardır. Bu sebeble o, halkı Hakk'a ulaştıran bir aracıdır. Nitekim kudsî Hadis'te şöyle denilir: "Sen olmasaydın (ey Muhammed) (S) felekleri yaratmazdım". (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c. 2., s. 163, hadis no: 2123).

VASİYYET: Arapça, tavsiye ve nasihat anlamına gelen bir kelimedir. Attar'ın Pendnâme'si, Haris el-Muhasibî'nin el-Vesâyâ'sı ve İmam Gazali'nin Eyyuhe'l-Veled adlı eserleri nasihat ve tavsiye türünde yazılmış eserlerdir. Cürcânî bunu fıkhî anlamda tanımlarken şöyle der: "Ölümden sonraya dayanan, mülk edinme işi". Büyük tasavvuf ustaları, etrafındaki öğrencilere, en çok hangi yönde kusurları varsa, özellikle o yönden onları uyarır mâhiyette vasiyetlerde, nasihatlarda bulunurlardı. Serî'nin, yeğeni Cüneyd-i Bağdâdî'ye yaptığı "sûfî muhaddis değil, muhaddis sûfî ol" nasihati bu kabildendir.

VASL: Arapça, ulaşmak, varmak demektir, ilm-i şuhûd ile Hakk'a ulaşma. Kaşanî buna şu tanımı getirir: Zahirler ve batınlar arasında, sevgi vasıtasıyla rahmete ulaşan gerçek birliğe vasi denir.

VASLE: Arapça, birleşme, bitişme anlamında bir kelime. Mevlevi tabiridir. Mevlevîlikte, giyilen özel elbiselerden birinin adına vasle denir. Bu elbise ve çeşitleri, Konya'daki Mevlânâ Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

VASLU'L-FASL: Arapça, ayrı olanın bitişmesi demektir. Vahdetin (tekin) kesrette (çokta) ortaya çıkışı demektir. Çökün tekte ortaya çıkışına da faslu'l-vasl denir.

VASLU'L-VASL: Arapça, bitişmenin bitişmesi demektir. Gittikten sonra dönmeye, indikten sonra yükselmeye denir. Kaşanî bu açıklamadan sonra devamla şöyle der: İnsanların hepsi yüce mertebelerden, en aşağılara iner. Bundan sonra, insanların bazısı Allah'a giden yola giderek cem ve ayne'l-cem' makamına dönüş yapar. Ona ulaşır. Ayet: "Biz insanı en güzel biçimde yarattık, sonra esfel-i sâfilîne (en aşağı derekelere) indirdik. İman edip salih amel işleyenler müstesna..." (Tîn/4,5)

VATAN: Arapça bir kelimedir, Türkçemizde de aynı manada kullanılır. Kulun vatanı, hâlin bittiği ve karar bulduğu yerdir. Ebû Süleyman Dârânî "iman, yakinden daha faziletlidir. Zira iman vatanlar, yakîn hatıralardır" der. Hatarât makamı, vatanat makamından uzaktır. Zira hatarât parlar, söner. Vatan ise ortaya, yerleşir kalır. Parlayan şeyi sabit kalacak sanan kişi, hatar sahibi ve davacıdır. Vatan sahibinin davası yoktur.

Düştü önüme hubbu'l-vatan
Gidem hey dost deyi deyi
Anda varan kalır heman
Kalam hey dost deyi deyi
Yunus Emre

VATAR: Gerekli hacet, çok önemli ihtiyaç anlamında Arapça bir kelime, çoğulu evtâr. Nefsânî nazların ve beşerî özelliğin dışında, öğülen bir arzu ve fayda. Bu şekilde vatar, yaşanan tertemiz bir arzu ve haldir.

VAV: Arap alfabesindeki son harflerden biri. Kaşanî, tümel (küll) deki mutlak yöne vav denir, şeklinde tarif yapar. "Nereye yönelirseniz, Allah'ın vechi (yüzü, yönü) oradadır" (Bakara/115). Eb-ced hesabında vav harfinin değeri, altıdır. Bu altı sayısının altı yöne işaret ettiği söylenir.

VAVSIZ EVLİYA: Vav, Arap alfabesinin son harflerinden biri. Evliya kelimesindeki vav atılınca geriye e(v)liya: Eliya kalır ki bu bir Hıristiyan adıdır. Mutasavvıflar, evliya olduğunu öne süren, boşa iddiada bulunan, ancak davasını mânâya ulaştıramıyan, hareket ve halleri, evliyanın hareket ve hallerine benzemeyen, şekilci hırsızlara vavsız evliya derler.

VA'Z-VÂ'İZ: Nasihat, nasihat eden anlamlarında Arapça iki kelime, masdar ve ism i fail. Kalbi yumuşatacak konularda hayrı hatırlatma (Cürcanî). Hz. Ömer'e söylenen şu söz, bunu en güzel şekilde ifadelendirir: "Sana vaiz olarak ölüm yeter, ey Ömer!" Vaizin sözünün etkili olması, anlattığı şeyi bizzat yaşamasına bağlıdır. Yaşamayanın anlatması mümkün değildir. Va'z, dil ile olduğu gibi, yaşamakla, hâl ile de olur. Hâl ile olan va'z, kal (dil) ile olandan daha etkilidir.

VAZİFE: Arapça, görev demektir. Dervişlerin her gün mutâd olarak yaptığı zikr, vird, Kur'ân okuma, namaz, oruç, sadaka, sohbet vs. gibi görevler. Vazife, ciddî bir disiplin olayıdır.

VECD: Arapça, bulmak anlamındadır. Sâlikin zorlaması, istemesi olmadan kalbe gelen hâle vecd denir. Hakk'ın sırrına muttali olduğu zaman, ruhun ulaştığı huşûya denir. Bir başka tanıma göre vecd; zikrin tatlılığı

hissedildiğinde, ruhun şevkin galebesine tahammülden âciz kalmasıdır. Yine vecd; iç (batın) in Allah tarafından bir varide tesadüf edip, o vârid sebebiyle kendisinde huzur ve sürürün ortaya çıkması veya durumunun değişmesi olarak da tarif edilir. Cüneyd, duyulan sevinçle zatın belirmesi esnasında, vasıflardan soyulmayı vecd olarak görür. İbn Ata da, hüznle zat ortaya çıkarken vasıflardan sıyrılmaya vecd demiştir. Vecd başlangıçlarda vuku bulur. Zira vecd, kaybetmekten sonra gelir ki, fakdı (kaybetmesi) olmayanın vecdi de yoktur. Vecd sahibi telvin ehli olup, bazı kere nefsin sıfatlarının gayreti (yok olmasıyla) ile, bazı kere de bulması ile vecde ulaşır. Vecd ehlinin bir kısmı, sema sebebiyle rakseder ki, bu bir noksanlık değildir. Vecddeki mevcud ile değil de, sırf vecd ile raksederek rahata eren kişinin hali noksandır. Vecd gelmeden vecd varmış gibi göstermek, sıdk (doğruluk) dan sayılmaz. Tam vecde gelen kişi kendinden öyle bir geçer ki, yüzüne kılıçla vurulsa, bir şey hissetmez, iki çeşit vecd vardır: 1. Vecd-i mülk: sâliki (bulanı) etkisi altına alan vecd, 2. Vecd-i lika: Sâlikin bulduğu vecd.

Vermiş ona şevk-i ebedi nağme-i bişnev
Begâyet olan vecdine bâis o nevadır.
Takadizâde Şekib

VECH: Arapça, yüz demektir. Rabbin, her varlıkta bir yüzü vardır. Bu vech, varlığın ruhunun sureti üzeredir.

VECHE'L-ITLAK VE'T TAKYÎD: Arapça, kayıtlı ve serbest olmanın iki yüzü anlamında bir isim tamlaması. Bu ikisi, bütün itibarların sükût (düşüş) ü ve ispatı bakımından, zat'ın itibarının iki yönü (yüzü, vechi) nü gösterir. Hakk'ın zatı, vücûdu kendinden olan bir vücûddur. O bu şekilde itibar olunursa, O'na mutlak denir. Herşeyin kendisiyle beraber bir hakikati vardır. Bu, adem-i mahz olan sırf vücûdun gayrisi olsa bile, ayrı da değildir. Kendisiyle mevcud, kendisi dışındakiyle mâ'dum (varlık ve yokluk) olan şeye nasıl bitişir. Her şeyin gayrisi, ondan ayrı değildir. Onun dışındakiler, varolmayan ma'dum a'yandır. Şayet ondan ayrılırsa var olmaz. Her şey onunla beraber, onun zatı sebebiyle mevcuttur. O, kendisiyle beraber bir şey olmama tecerrüdü yani kayıdı ile kayıtlanırsa, o zaman kendisiyle birlikte, hiçbir şeyin bulunmadığı "Ehad" olur. Bu sebeple muhakkik (tahkik sahibi)" O, hâla eskiden olduğu gibidir" der. Kendisiyle beraber bir şey vardır, diye kayıd altına alınırsa, bu takdirde O, kendisiyle mevcud, kendisi dışındakiyle ma'dum olan kayıtlayıcının aynı olur. Hak onun suretinde tecelli eder ve ona vücûdiyet izafe eder. İzafet kalkarsa o, kendi zatında mâ'dûm olur. Bu mana, tevhid ehlinin "izafetin düşürülmesi" sözüne benzer ve şöyle diyen tasdik edilir: "Vücûd, vacibin hakikatının aynı, her mümkinin hakikatinin gayridir. Zira, o, her mâhiyet ve aynın üzerinde ziyade olan bir şeydir. Siyahın siyahlığı, insanın insanlığı da mevcûd olmayan bir şeydir. O, vücûdun olmayışı bakımından mâdumdur.

VECHE'L-İNAYE: Arapça, yardımın iki yönü anlamında bir isim tamlaması. Bu iki yön, cezbe ve sûlûkdur. Ve bu ikisi hidâyetin iki yüzüdür.

VECHU'L-HAK: Arapça, Hakk'ın yüzü demektir. O, kendisiyle bir şeyin hakkan var olmasıdır. Zira, varlığın Hak Tea-la'dan başka bir hakikati yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de "Nereye yönelirseniz, yönelin, Allah'ın vechi (yüzü) oradadır" (Bakara/115) âyetiyle, bu hususa işaret olunur. O da, bütün varlıklarda ikâmet eden (var olan) Hakk'ın ayn'ıdır. Varlıklarda Hakk'ın kayyumiyyetini (yani kâim olduğunu) gören, her şeyde Hakk'ın yüzünü görür.

VEFA: Arapça, bir şeyi yerine getirmek, vefalı olmak vb. gibi anlamları olan bir kelime. Kur'ân-ı Kerim'de "Bana verdiğiniz sözde durunuz ki, size verdiğim sözde durayım." (Bakara/40) âyetiyle ifâdesini bulan bu terim, Allah'a "elest" toplantısında verilen sözü yerine getirmeyi gösterir. Buna, vefa bi'l-ahd de denir. Bu, avam tabakasının, müjdeye rağbeti, tehdidden korkması sonucu yaptığı ibadetle olurken, havassınki, rağbet, korku veya bir bedel beklemeksizin, emre sırf emir olması bakımından verdiği sözde durmak şeklindedir. Havassû'l-havassın vefası, güç ve kuvvetten uzak kalmak suretiyle. Muhibbinki de kalbine Allah'tan gayrisini sokmamak şeklindedir. Kulluk vefasının esaslarından biri de, noksanlığın kendisinden çıkıp kendine döndüğünü görmek, Rabbinden başkasını olgun (kemalli) bulmamaktır.

el-VEFA Bİ-HIFZİ AHDİT-TASARRUF: Arapça, tasarruf sözünü, korumaya uymak anlamında bir ifade. Vefa sana düşen kulluk görevinden, sana tasarruf etmen üzere bağışlanan vakitler konusunda acizliğinden ve âdetlerin kaldırılmasından uzak kalmaman (yani gaflete düşmemen) dir.

VEFAİYYE: Muhammed Vefa b. Muhammed b. Necmüddini'l-Mağribiyyi'l-İskenderî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu olup, Şaziliyye kollarmdandır.

VEFK: Arapça, muvafakat, uygunluk, başarı vs. gibi anlamları olan bir kelime. Bir kişinin isteğine uygun olarak hazırlanan dua, harf, muska ve hamail için vefk tabiri kullanılır.

Eylemez Hikmet tenezzül yoksa kim erbâb-ı aşk
Celb-i teshir-i visalin vefk-i âlâsın bilir.
Hersekli Arif Hikmet

VEHM: Arapça, akla gelen şey, geniş yol, zan, tahayyül, korku, şüphe, vs. gibi anlamlan olan bir kelime. Vehm; insanın cismanî kuvveti olup, yeri, beynin orta kısmının arka tarafıdır. "Zeyd'in cömerd oluşu", "Zeydin cesareti" gibi mahsûsâta ait cüz'i manaları idrak etmek, vehmin özelliğidir. Bu güç ile, koyun kurttan kaçar, çocuğa şefkat edilir. Yine bu güç, kendine hizmet eden tüm cismanî güçlere hakimdir. Tıpkı aklın tüm aklî güçleri kullandığı gibi.
el-Vehmiyyü'l Mütehayyel : Vehmin kullanılmasıyla mütehay-yilenin ortaya çıkardığı surete denir.
Vehm, akıl ile fehm arasında bulunur, ikisinin arasında yer alır. Vehm, fehmin bekçisidir, denir. Cilî'ye göre vehm; âlemi, mâsivayı ifade eder.

VEKİL: Arapça, temsilci demektir. Alevîlikte, Osmanlıların son döneminde, çelebilerle dede baba (Hacı Bektaş'taki) arasında bir kırgınlık olmuş, bu nedenle Cemaleddin Çelebi alevîlerin bulunduğu köylere vekiller göndererek, kendisinden icazet (izin) almayan dedelerin, talipleri (dervişleri) göremeyeceğini, ve bunun batıl olduğunu öne sürmüştü. Bu vekillere uyanlara, uymayanlar "dönük" derken, uyanlar uymayanlara "purut" adını takmışlardır.

VELÂDET: Arapça, doğum demektir. Müridin, şeyhin manevî cüz'ü gibi olması bakımından, müridle şeyh arasındaki uyuşuma denir. Bu tabii doğumdaki çocuğun durumuna benzer. Ancak bu doğum manevîdir. Hz. isa (a) şöyle der: "iki kere doğmayan, semânın melekûtuna eremez!" İlk doğuşda mülk alemiyle irtibata geçilirken, ikinci doğuşda melekût alemiyle temas kurulur. Mürid maddî babasının bel evladı, manevî babasının da yol evladıdır.

VELAYET: Arapça, birine yaklaşma, yakınlık, akrabalık (vavın esreli şekliyle) imaret, sultanlık, hüküm, valilik, vb. anlamları ihtiva eden bir kelime. Nefsinden fani olduğunda, kulun Hak ile hareket etmesi, Kur'ân-ı Kerim'deki "Allah mü'minlerin velisidir" (Aİİ-imran/68) âyetine göre, tüm inananlar Allah'ın dostudur. Allah'ın, kulunu dost edinmesi, onun üzerinde isimleriyle tecelli etmesidir. Yine bu tecelli, hal, ilim, zevk vs. gibi şekillerde olabilir. Velayetin zirvesi, kulun halkın, zamanî durumlarına göre işlerini idare etmek üzere, Hakk'dan halka irca olunmasıdır. Hz. Peygamber'den (s) önce, halkı Hakk'a çağıran kişilere Resul denirken, O'ndan sonra bu görevi yapanlara, Hz. Resulullah (s)'in halifesi adı verilmiştir. Ancak bunların daveti, kendi nefsine dayanarak değil, Hz. Muhammed (s)'e uyarak olur.
Dört türlü velayet vardır: 1. Velâyet-i uzma: Son peygamber (s)'in velayeti, 2. Velâyet-i kübrâ: Diğer peygamberlerin velayeti veya ceberûtî velayet, 3- Velâyet-i vüstâ: Melekütî velayet, evliyanın velayeti 4- Velâyet-i suğra: Müminlerin velayeti.

VELÂYETNAME: Arapça-Farsça, velilik ki-tabı anlamındadır. Ağızdan ağıza anlatılan bir velinin kerametleri, men-kabe ve nasihatlarını içeren kitaplara "Velâyetnâme" veya "Vilâyetnâme" denir. Bunlara örnek olarak, "Vilayetname-i Ot-man Baba" "Vilayetname-i Seyyid Ali Sultan", "Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli" gibi eserler verilebilir.

VELİ: Arapça, dost anlamındadır. Velinin tanımı, Bu-harî (Rekaik/38) 'de şu kudsi hadisle verilir: "Allah, bir kulunu sevdiği zaman onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur. "Bu kul, Allah'tan bir şey istese, bu isteği kabul görür. Allah'a sığındığında, Allah onu korur. "Kim bir Velime düşmanlık yaparsa ona harp ilan ederim" "el-Veli", Allah'ın güzel isimlerindendir. (ontolojik anlamda olmamak üzere) Allah'a yakınlık sağlayan kişilere veli denir. Veli kelimesi hem fail, hem de mef'ûl anlamındadır. Fail olarak, taat halinde devamlı olan kişiyi; mef'ûl olarak da, Allah'ın nimetleri üzerinde devamlı olan kulu ifade eder. Kısaca, sürekli olarak taata devam eden, isyandan uzak duran şehvetlerden kaçınan ariflere, veli denir. Veli kelimesinin çoğulu evliya'dır. Veli nebiden üstün olmamakla birlikte, bir peygamberin velilik yönünün nebilik yönünden üstün olduğu ileri sürülür, ki bunun gerekçesi şudur: Nebilik vehbîdir; herhangi bir çaba gösterilmeden, Allah vergisi olarak bahşedilir. Velilik, kulun çalışmasıyla yani zorlukla elde edilir. Zor elde edilen, kolay elde edilenden daha kıymetlidir. Bizim görüşümüze göre, istenmeden verilen, istenerek alınandan daha üstündür. Hz. Musa, Allah'ı görmeyi istedi, kendisine dağdaki tecelli (aynada ki yansıma) nasib oldu, direkt değil dolaylı görme ile şereflendi. Miraç gecesi Hz. Resûlullah, Allah'ı görmek gibi bir dilekte bulunmamasına rağmen,

Allah O'nu direkt cemali ile (zatı ile değil) müşerref kıldı. Velinin özellikleri 1- Veliler masum değildir, mahfuzdur. Masum günah işlemez, mahfuz işler, ancak günahta ısrar etmez. Cüneyd'e soruldu: "Veli zina yapar mı?" Cüneyd bir miktar tefekkürden sonra, "ve kane emrullahi kaderan makdûra" âyetini okuyarak, olabileceğine işaret etti. 2- Velilerde son nefeste imanla vefat etmek garantisi yoktur. 3- Veliden keramet zuhur eder, o da ihtiyaç olduğunda. Durup dururken keramet göstermek, velilikde söz konusu değildir. 4-"Bir velinin bin yıl ömrü olsa, bu süre içinde manevi kemalâtta yükselse, bir peygamberin topuğuna bile varamaz" (Hacı Bayram Veli'nin dam-ad, Eşrefoğlu Rumi'ye yaptığı bir açıklama).

VERA': Arapça, takva, Allah'tan korkmak, şüphelilerden kaçınmak, mubah ve mekruhlarda bile titizlikle davranmayı ifade eder. Kulun gazab veya rıza halinde gayriyi konuşmaması.Bütün gayretini Allah rızasına yöneltmek. Üç tür vera sahibi vardır: 1- Şüpheliler konusunda veraya riayet edenler. 2- Kalbinin kanaat getirdiği konularda veralı olanlar Kalbî yoldan sezmek, ehl-i kulûb ve mütehakkıklara mahsustur. 3- Vecd sahibi arifler. Darrânî şöyle der: "Allah'dan seni alıkoyan herşey, senin için kötüdür". Vera sınıflamasında ilk grub avamın, ikincisi, havassın, üçüncüsü de havassûl-havassındır. Yine bir sınıflamaya göre, vera ehli, üçe ayrılır: 1- Avam: Haram ve şüphelilerden vera. 2- Havas: Şehvet içinde yüzen nefsî isteklerden sakınmak, 3- Havassû'l-havas: Keşf ve keramet sahibinin, keşf ve kerametini insanlardan gizlemeye çalışması.

Yine bir ayırıma göre, zahir verası, bâtın verası diye iki tür vera vardır:

1- Zahir verası: Beden organlarının şeriat endeksli olarak hareket etmesi. 2- Bâtın verası: Kalbe Allah'tan başkasını sokmamak.

VERASET: Arapça, mirasçı olmayı ifade eder. Tâbi olmaktır. 1- Cennetü'l Verâse: Hz. Peygamber (s) e güzelce uymakla oluşan ahlâk cennetidir. 2- Ulûmü'l-Verase: Bu da fıkıhtır. Sûfîler, ilimlerini amele dökmüşlerdir. Bu yüzden onlar ilmin mirasçısı olmuşlardır. Sûfiyye, ilimleri ile, diğer ulemanın yanında yer alır. Ancak onlardan, ulumu'l-verâse yönüyle ayrılırlar. "Alimler Peygamberlerin mirascısıdırlar" hadisiyle anlatılan veraset, işte budur.

VERD-İ MUHAMMEDİ: Arapça, Muhammedi
(s) gül demektir. Tezhible sanat eserlerinden, yaprak ve güller üzerine âyet veya Hz. Peygamber (s)'in özellikleri yazılı olanlara denir. Delail kitaplarında daha çok rastlanır.

Her kimde ki var aşk ile bir derd-i Muhammed (s)
Tâ karşısına kordu hemen verd-i Muhammed (s)

VEREN EL ALAN ELDEN ÜSTÜNDÜR: Bu bir hadis-i şeriftir, halk arasında da atasözü olarak yaygındır. "Vermeyi" teşvik eder.

VERKÂ : Arapça, boz güvercin demektir. Nefs-i küllî. Levh-i mahfuz, levh-i kader, budur. Tesviye edilen surete üfürülen ruha da, "Verka" denir, ilk varolan (mevcûd-ı evvel) budur. Varlığına neden olan ilâhî inayet (yardım) ten başka bir sebebi bulunmayan ilk akla, Hakk'ın özel bir yönü (yönelişi) vardır ki o bu özel yön (yöneliş) ile Hak'dan vücûdu kabul etmiştir. Küllî nefsin, birincisi Hakk'a, diğeri de varlık sebebi olan akla olmak üzere iki yönü (yönelişi) vardır. Her varolanın varlığına, başka sebepler olsa da, olmasa da, o mevcudun ilk akla özel bir yönü (yönelişi) vardır. Küllî nefsin, hafâ-i kudsten, suretlere ve şekillere iniş (tenezzül) i olduğu için nefse, "verkâ" adı verilmiştir. Çünkü, nefsin Hak'tan bedîî bir iniş (tenezzül) i ve arza lâtif bir inbisatı (yayılışı) vardır. Bazı hakîmler cüz'i nefislere verkâ demiştir.
İnsan ruhuna, nefs-i natıkaya da verkâ adı verilmiştir.

VESAİT: Arapça, araçlar, vasıtalar demektir. Allah ile kul arasındaki dünya ve âhiret sebepleri 3 çeşittir: 1- Ulaşım vasıtaları ki bunlar, Hakk'ın sebepleridir. 2- Kavuşturan vasıta ki, bunlar ibadetlerdir. 3- Ayrılma vasıtaları ki, bunlar, nefislerin haz-larıdır. Ruzbârî şöyle der: O, etkisini hissettirmek üzere, vesaiti, ariflere rahmet kılmıştır.

VESİLE: Arapça, araç demektir. Duada, Allah dostlarını araya koyarak istekte bulunmak: "Ya Rab Hacı Bayram Veli'nin hürmetine, beni, anne ve babamı, evladlarımı salihlerden eyle!" demek bir vesile olduğu gibi, Allah'ın muttaki kullarından birine "dua buyurunuz da, Allah bize salih kullarından olma şerefini bahşetsin" demek de bir vesiledir. Bunun Kur'an'dan delili, "Allah'a ulaştıracak vesileyi arayınız" (Maide/35) âyetidir. Ancak vesileyi, aracı, amaçlaştırmak da şirkdir, küfürdür. Yukarıdaki Hak vesilelerin şu şekle dönüşmesi bu hususa örnek teşkil eder. "Ey Hacı Bayram Veli beni, anne ve babamı evladlarımı salihlerden eyle!!" ve "Ey Allah'ın muttaki kulu ibrahim! Bizi salih kullardan eyle!" şeklindeki talepler, şirktir ve küfürdür. Zira burada

Hacı Bayram Veli ve muttaki kul ibrahim, Allah'ın yerine konmuş, bir başka deyişle bu muhterem zatlar ilâhlaştırılmıştır.

VESM: Arapça, damga basma, nişan vurma vb. anlamları bulunan bir kelime. Allah'ın dilediği şekilde, geçmişteki ilminde mahlukatı damgalaması. Bu, ebedî olarak değişmez ve bu bilgiye hiç kimse ulaşamaz.

VESVESE: Bkz. VİSVAS. VETD : Bkz. EVTAD.

VİCDAN: Arapça, bulmak, iç duygusu, nefis ve batınî kuvveleri ifâde eden bir kelime. Vicdan, vecdden daha özeldir. Zira vicdanın Hakk'a arkadaşlığı vardır, iç hislerle idrak edilen şeylere vicdaniyyât denir.

VİCHET-İ CEMİ'İ'L-ABİDİN: Arapça, kulların tümünün yönü, ciheti anlamında bir isim tamlaması. Ulûhiyyet hazreti.

VİHDET: Arapça, birlik demektir. İnziva, uzlet.

VİRANE: Farsça, yıkıntı anlamındadır. Dünya. Bu dünya, şimdi gördüğümüz şekliyle ma'murdur, harap değildir. Ama ardında taşıdığı temel gerçek fanilik, yokluk, harap olmaktır. Rah-man/26-27'de Allah şöyle der: "İkram ve celal sahibi Rabbinin vechi hariç, herşey fânidir." Nefsinin egemenliğine son vermiş kişiler, dışa halka açılan geçici yönlerine değil, Allah'a açılan kalıcı yönlerine özen gösterirler. Yaptıklarının kul rızası değil, Allah rızasına uygun olmasına dikkat ederler. Maddî, şeklî, sun'iliklere önem vermedikleri için dışları viraneyi andırır, ki hazineler bu viranelerin içinde bulunur. Dervişler, eskiden surî harabiliği dışa yansıttıkları için garip, alelade değersiz bir dış görüntü verirler, ancak diyalog kurduğunuzda, bu harabî görüntünün altında yatan ruh asaleti ve zenginliği farkedebilir-miş. İçlerinde ilâhî cevhere ulaşmış, dışı harap görünen dervişler için, "Viranelerde define bulunur" demişlerdir. Eskiden kalma hazineler, daima tarihî harabelerde, yıkıntılarda, toprak gibi dümdüz olmuş yerlerde aranır.

Harabat ehline hor bakma sakın,
Define bulunur viranelerde
Seyrânî

VİRD: Arapça, su payı, ordu, gece ibâdete ayrılan zaman dilimi, çok sayıda kuş, Kur'an da her bir cüz, her gün rutin olarak okunması görev haline getirilen dua veya zikirler gibi çeşitli anlamlan içeren bir kelime. Sufiyye büyükleri tarafından hazırlanan hususi dualar. Çoğu, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflere dayanır. Müridler, bunları durumuna göre günlük, haftalık, aylık ve yıllık olarak tekrar ederlerdi. Her gün "100 kez Estağfirullah" demek günlük; Cum'a günü 100 defa "Sübhanallah ve bihamdihi, Sübhânallahi'l-azim ve bihamdihi estağfirullah" demek haftalık; her islâmî ayın ilk günü hilali gördüğünde bir kere "Allahümme ehillehü aleynâ bil-yümni ve'l-imâni ve's-selâmeti ve'l-islâmi Rabbî ve Rabbükallah" demek aylık; sadece 1 Muharrem'de "Bismillahirrahmannirrahim ve sallallâhü âlâ seyyidina Muhammed'in ve âlihi ve sahbihi ve selleme. Allahümme ente'l-ebediyyü'l kadimü'l-evvel ve âlâ fadlike'l-azim ve cûdike'l-amimi'l-muavvel. Ve hazihi âmün cedidün kad akbele nes'elüke'l-ısmete fihi mine'ş-şeytani ve evliyâihi ve cünüdihi, ve'l-avne âlâ hâzihi'n-nefsi'l-emmârati bi's-sûi, ve'l-iştigâle bimâ yukarribûnî ileyke zülfâ yâ ze'l-Celâli ve'l-ikrâm. Ve sallallâhü âlâ seyyidina Muhamme-dini'n-Nebiyyi'l-ümmiyyi ve âlâ âlihi ve ashâbihi't-tayyibine't-tahirine ve'l-hamdü lillahi Rabbi'l-âlemin" duasını okumak, yıllık evraddan sayılır. "Virdi olmayanın varidi olmaz" atasözü, virdle meşgul olmayanın kalbine İlâhî feyz gelmeyeceğini anlatır.

VİSVÂS: içe doğan şeytanî düşünceler.

VİTR: Tek, eşsiz, arefe günü anlamlarında Arapça bir kelime. Bu terim, tüm itibarları ortadan kalkmış olması bakımından Zât'ı ifâde eder. Zira Ehadiyyet'in hiçbir şeye nisbeti, hiçbir şeyin de O'na nisbeti (mensubiyeti, aidiyeti) yoktur. İsimlerin hakikatları ve aynlarm taayyün etmesi bakımından şef (çift), vitrin zıddıdır.

VUDÛ: Arapça, abdest demektir. Sûfiyyeye göre dış temizlik, en kolay temizliktir. En zoru, batinî (iç) temizliktir. Vudû konusunda, sûfiyyenin edeblerinden önde geleni; gusül ederken, kalbi sürekli huzur halinde muhafazaya dikkat etmektir.

VUKUF: Arapça, durmak, vâkıf olmak, yani bilmek demektir. Sâlikin belirli konularda dikkat sarfedip,

onları anlamaya çalışması.

VUKUF-I ADEDÎ: Arapça, sayıya dikkat etmek, demektir. Zikirde sayı önemlidir. Sayının az veya çok olması, ruhun manevî gelişimine ters etki etmesi bakımından sayıya tam anlamıyla uymak gerekir. Nakşî tabiridir.

VUKÛF-I KALBÎ: Arapça, kalbe dikkat etmek demektir. Buna, "gönüle varıp, gönülü beklemek" şeklinde tanım getirilir. Kalbin Allah'tan gayri herşeyden sıyrılıp, Allah tefekküründe sürekliliği koruyarak yoğunlaşması. Sadece Allah'ı düşünme. Nakşî tabiridir.

VUKÛF-I SÂDIK: Arapça, doğru bilmek, doğru vukûfiyyet anlamındadır. Kâşânî bu terimi, Hakk'ın muradı ile beraber olma hali, şeklinde tanımlar.

VUKÛF-I ZAMANÎ: Arapça, zamanı korumak demektir. Sâlikin, herân hâlinden haberdâr olmasına denir. Bu şekilde sâlik, içinde bulunduğu halin şükrü mü, özrü mü gerektirdiğini bilir ve ona göre davranır. Nakşî tabiridir.

VUSLAT: Arapça, ulaşmak, varmak demektir. Bir şeyin bir şeye ulaşması, bir şeye irtibat kurmak, sonra onda yoğunlaşmak anlamında ele alınabilir. "Allah'ın birleştirmesini emrettiğini birleştirenler..." (Râd/21) ayetindeki vuslat, bir insanın bir insana ihsanda bulunarak, onunla irtibat sağlaması anlamındadır. Allah, bir kuluna Rabbanî fetihte bulununca, kulun arzu ettiği şeylere ulaşması halinde, ona vuslata erdi denir. Muhyiddin Arabî vuslatı; kaybolanı, bulunmayanı elde etmek, diye tanımlar. Vuslat, ontolojik manada değildir. Hz. Peygamber (s) bile, Miraç Gecesinde Allah'la ontolojik manada vuslata erememiş, Allah ile arasında "Kabe kav-seyn" mesafesi kalmıştır. Peki, Allah ile birleşseydi ne olurdu? Haşa Allah olurdu... Bu da mümkün değil muhaldir. Tasavvuftaki vuslatı, bu çizilen sınırlar içinde değerlendirmekte yarar görüyoruz.

VUSÛLİYYE: Rafızî bir tarikat.

VÜCÛD : Arapça, var olmak varlık ve bulmayı ifade eden bir kelime. Sâlik beşerî vasıtalardan fani olunca Hakk'ı bulur. Kasanı vücudu, 'Hakk'ın, zâtıyla zâtını bulmasıdır ki, bu yüzden Hazret-i Cem'e, Hazret-i vücûd denir" şeklinde tanımlanmıştır. Varlığı, bulmayı, ifade eden üç tasavvuf terimi, aralarındaki nüanslarla şu şekilde birbirlerinden ayrılırlar:

a) Vecd : Aşkla cezbeye düşmek ki, kendiliğinden olur.

b) Tevâcüd : Kendiliğinden olmaksızın, sâlik'in zorlamasıyla elde edilen bir hâldir.

c) Vücûd : Vecd ve tevâcüdün ötesindedir. Hak'la Hak olmak. Vücûd makamındaki sâlikin vecd ve tevâcüde iltifatı yoktur, zira vücûd, vecd ve tevâcüdden üstündür. Kısaca, hakikat sultanı ortaya çıkınca, beşerî vasıfların yok olmasına vücûd denir. Vücûdla ilgili bir takım terimler daha vardır ki onlar da şunlardır: Vücûd-ı Küllî: Küllî varlık. Vahdet-i vücûd: Bkz. Vahdet-i vücûd. Varlığı vücûd-ı mutlak: Mutlak varlık. Vücûd-ı Baht: Sırf varlık. Vücûd-ı Mukayyed: Varlığı vücûd-ı Mutlaka bağlı varlık, ki bu varlıklara vücud-ı müfaz (feyze mazhar olmuş varlık), vücûd-ı zıllî (gölge varlık), zahir-i Hak (Hakk'ın ortaya çıkan yönü, dışı) vs. gibi isimler de verilir.

Meratib-i Vücûd : Varlık mertebeleri, Ehl-i vücûd: Vûcûdçular, eşyanın dış yüzünü ve mahiyeti dediğimiz içi yüzünü keşfen bilenler.

Mevcûd-ı Hakikî: Allah.

Mevcud, mevcudat: Mahlûkât.

VÜCUDİYYE: Allah'ın kainatın toplamından ibaret olduğunu savunan "heme ost" (herşey O'dur) diyen pante-istler. Pa-nenteistler ise, herşeyin O'nda olduğunu savunurlar. Ancak genelde panteizm üç şekilde mütalaa edilir.

a) idealist panteizm : Bunu Hegel savunmuş olup, buna göre, sonunda reel fikirlere ulaştığı için, Allah, kendisinin içkin (immanent) olduğu fikirlerde, şuurunu bizzat kendisinden alan bir fikirdir.

b) Tabiatçı panteizm : Spinoza ve Bruno'nun savunduğu panteizm. Allah'ı tabiatla aynîleştiren, aynı gören bir anlayıştır. Varlıklar, bir olandan derece derece inerek farklılaşırlar.

c) Sudûrcu panteizm : Plotin'in panteizmi. Buna göre bir olan
varlık vardır. Herşey merkezî bir kaynak olarak, O'ndan sudur (emanation) yoluyla mertebeler hiyerarşisi halinde meydana gelir, fakat hepsi ayrı değil, aynı varlığı oluştururlar.

VÜD: Arapça, sevgi demektir. Muhabbet mertebelerin-dendir. Kalbin heyecanı, sevgiye bitişmesi, Allah'ü Teâlâ'nın bu mastardan türemiş, "Vedûd" diye güzel bir ismi vardır.

VÜS': Arapça, genişlik demektir. Muhakkıkların vüs'u, istifanın vüs'u olarak da anılır. Bu vüs'a (genişliğe), hilâfet genişliği de denir ki, Allah'ın isim ve sıfatlarını gerçekleştirenlerde bulunur.

Y

YABANCI : Türkçe, tanımadık kimse anlamına gelen, aynı zamanda Japonca'da aynı manada olmak üzere bulunan bir kelime. Başka tarikattan olanlara veya tasavvufla alâkası olmayan avam kesimine, yabancı denir. Aynı tasavvuf okulu mensuplarına "ihvan" (kardeşler) denir. Yabancılara, aynı zamanda zahir ehli veya zahir de denir. Mevleviler, başka tarikat mensuplarına, "sofu dervişi" derler. Yabancı tabiri, tasavvuf ıstılahında, ağyar şeklinde de kullanılır.

YÂD-DAŞT: Farsça, hatırda tutmak, zihinde tutmak manalarına gelen bir tâbir. Bu, Nakşibendî ıstılahıdır. Allah'ın sürekli görmekte ve bilmekte olduğunu bilmek ve bunun bilincinde olmaktır. Buna, ihsan da denir, huzur ber-gayret olarak tanımlayanlar da vardır. Kalp, Allah'ı düşünmekle güç bulur, meleke kazanır. Yad-daşt, her ân Allah'ın huzurunda olma halidir ki, buna murakabe de denir.

YÂD-GERD: Farsça, zikretmek, hatırlamak demektir. Murâkebe mertebesine ulaştıktan sonra, sâlikin, muayyen sayıda nefy ve isbât (la ilahe illallah) zikri yapması. Bu şekilde kalbin pası giderilir ve müşahedeye ulaşılır. Bu zikir, ağız ve göz yumularak yapılır. La, kalbi tarayan bir süpürge gibi, olup, kalbin içindeki "ilahe" (put) leh kafa istikâmetine doğru çekip, söküp hârice atarak, kalbi masiva pisliğinden kurtarır. Arapça "lamelif" şekil olarak ters çevrilmiş süpürgeyi andırır. Boşaltılan kalbe, omuz hizasından darb usulü ile "illallah" yerleştirilir. Bu işlem, bir nefesde 21 defa tekrarlanılır, sonunda nefes salıverilirken "ilâhî ente maksûdî ve rıdâke matlûbî" denilir. Bu, şuur altına veya insanın özüne (ruhuna), mutlak mükemmel varlık olan Allah fikrini yerleştirip, onu şuur hâline, yani hayata aktarabilecek hâle getirmesi ameliyesidir. Şuur altına, güzel bir ev satın almayı, sürekli o hedefi düşünerek yerleştiren kişide, ev sahibi olma şuur haline gelir; günlük davranışlarını, bu şuur motive eder. Bu durumdaki kişinin, bütün problemi, biraz para kazanabilmek ve onunla bir ev almaktır. Bu yüzden onun yatması, kalkması, uykusu, konuşması, davranışları, yaptığı işler, hep bu hedef doğrultusunda tahakkuk eder. Sahip olduğu şuur, bunu gerektirmektedir. Bu, sürekli olarak evi zikretmekle (anmakla, düşünmekle) şuura (özüne) yerleştirmiştir. Günlük hareketler, işte bu şuur tarafından yönlendirilir motive edilir. Kişi, sürekli Allah'ı zikretmekle (anmak) ve tefekkür etmekle, O'nu şuur altına yerleştirir. En mükemmel özelliklerle süslü olan bu mükemmel Zat, zikir yolu ile bir insanda bilince yerleşirse, O, insanda, meydana gelen hareketlerin motive edicisi olur. Yani o kişi, şuur altına Allah'ı yerleştirirse, hareketlerine, Allah'a ait güzel ve mükemmel ahlâk kabiliyeti ölçüşünce yansır, ve sonunda, Allah'taki güzel özellikleri yansıtan kişi (mütehallık bi-ahlâkıllah) haline gelir. Kul, zikir yolu ile yani kendi kendine telkin yolu ile, mükemmeli, ruhunun derinliklerine (şuur altına) yerleştirir. Kişi şuur altına hangi objeyi yerleştirirse, onun, gerek bu dünyası, gerekse âhiret dünyası ona göre, şekil kazanır. İnsan ruhunun gerçek gıdası, Allah'ı anmasıdır. Ruh, Allah'tandır. Allah'ı anan, aslına dönmüş, ruhunu çeşitli kabiliyetlere açık biçimde güçlendirmiş olur. Nefy ü isbat zikrinde bir tek nefes alınır ve diyaframın arka kısmına yerleştirilir. Yukarıda tarif edildiği gibi, bir nefes-de, kalbten kötü sıfatların silinip yerine mükemmel varlığın yani Allah'ın yerleştirilmesi işlemi yapılır. Bu zikir çekilirken son yedisinde, özellikle nefy ü isbat zikrine yeni başlayanlarda, vücut, parmak uçlarına kadar iğnelenmiş gibi, tatlı bir maneviyat dalgası (takşa'ırru) ile sarsılır. Bu etki, eğer var ise, kişide uyku ağırlığını, aç ise yemek yeme isteğini azaltır, insanı yoğun bir Allah tefekkürüne yöneltir. Zikrin, psikosomatik açıdan, vücutta özellikle göğsün üst kısmında, tatlı bir hararet oluşturduğu, yapanlarca ittifâken savunulur. Zikrin sonunda bir tür gaybet hali teşekkül eder. Onu muhafaza lâzımdır. Zira, o hal ihsan'ın başlangıcıdır.

YÂFİ'İYYE: Abdullahi'l-Yafi'î Aliyyü'l-Kadirî tarafından kurulmuş, Kadirîliğin kollarından bir tasavvuf okulu.

YÂ-HÛ: Arapça, ey o, anlamında bir tâbir. Zikir sırasında dervişler, bazan "yâ hû" diye zikrederler. Buradaki hû zamiri, Allah'ı ifâde etmektedir.

YA'İZZİYYE: Mağrib'li Ebu Yâiz Cevad b. Meymûni'l-Hazmiri'l-Hankurî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

YAKAZA: Arapça, uyanıklık demektir. Cürcanî bunu şöyle tanımlar: " Hak'tan gelen ve zecrden (yasaktan) neyin kastedildiğini bildiren idrâke, yakaza denir. Nurların tecellîsi sebebiyle, insanın kendine gelişi, gafletten kurtuluşu, uyanma.

YAKÎN: Arapça kesin, açık bilgiyi ifade eden bir kelime. Kuşeyrî üç türlü yakînden bahseder: 1. İlme'l-Yâkin: Bir şey hakkında habere dayanan bilgi. 2. Ayne'l-Yakin: Bir şey hakkında, görmek suretiyle elde edilen bilgi, 3. Hakka'l-Yâkin: Bir şeyi bizzat yaşamak suretiyle elde edilen bilgi. Yakîn'de şüpheye yer yoktur, kalp bir şeyin hakikati konusunda, tatmin durumundadır. Yine yakin, delil ile değil inanç kuvveti ile apaçık görmeyi ifade eder. Tehânevî kişinin yakîn ile, su ve ateş üzerinde yürüyebileceğini, onlar katında belanın nimete, nimetin de belaya dönüşebileceğini, ilmin, sufiyi kullanırken, yakînin onu taşıdığını kaydeder.

YAKTIĞIN ÇERAĞI SÖNDÜRME : Bir kerecik kusur işleyen mürid hakkında, şeyhe niyaz tarzında söylenen söz ki bu affetmeyi ihtiva eder.

Merhem koyup onarma sînemde kanlı dağı.
Söndürme öz elinle yandırdığın çerağı.
Fuzulî

YA'KÛBİYYE: Bir adı da Harrâziyye'dir. Hızriy-ye'nin kolu olan bir tasavvuf okulu.

YAKUTE-İ SAHRA: Arapça, sahranın, çölün yakutu anlamında bir tamlama.Nefs-i külliye. Bu ismin veriliş nedeni, nuraniyyetin karanlık olan zulm ile karışmasıdır. Cisimden ayrı olan akıl, böyle değildir. O, sırf nur olduğu için, "dürr-i beyzâ" (beyaz inci) adını almıştır. Kaşanî ve Cürcanî nefs-i küllî'ye yâkût-ı ahmer(kırmızı yakut) derler.

YALANLA İMAN BİR ARADA OLMAZ : Bu atasözü, bir hadise istinad eder. Bkz. : Künûzu'l-Hakâyık, c. II., s. 133. Yalanın imana aykırılığı, bu sözle açık seçik vurgulanır.

YA OLDUĞUN GİBİ GÖRÜN, YA GÖRÜNDÜĞÜN GİBİ OL : Bu söz Mevlânâ'ya aittir. Riya (gösteriş) nın, kötü bir şey olduğu vurgulanır, ikiyüzlülük, yerilen bir ahlâktır.

YAPMAK GÜÇ, YIKMAK KOLAY : Bu atasözü gönül yapmanın zor, yıkmanın kolay olduğunu ifade eder. Ancak bu, maddî manada da kullanılır. Bir binanın yapımı bir kaç yıla sığarken, yıkımı, modern dinamitleme teknikleriyle on saniye içinde gerçekleşmektedir. Ancak yıkılan bir binanın tekrar yapımı kolay iken, kırılan bir gönlün yapılması, o kadar kolay değildir. Câmî şöyle der:

-Ka'be Âzer'in oğlu İbrahim'in yapısıdır,
Gönül ise Allah'ın baktığı bir yerdir.

Kabe İbrahim(a) tarafından taştan topraktan yapılmıştır, şu ana kadar, pek çok defa yıkılmış, pek çok defa yapılıp tamir edilmiştir. Ancak insanın gönül evinin mimarı, Allah'tır. Dolayısıyla yıkılırsa, yapması güçtür.

YÂR: Farsça, sevgili dost demektir. Bütün yaratıkların şekillerini meydana getiren İlâhî sıfatlar. Sâlikin haline en uygun isim budur. Zira kelime-i tevhidin esâsı budur. Tehanevî, bunu, şuhûd âlemi ve Hakk'ın zâtını görmek diye tarif eder.

YÂR-I GAR: Farsça-Arapça, mağara arkadaşı, mağara dostu demektir. Hicret sırasında Hz. Peygamber (s), Hz. Ebu Bekir (r) ile Sevr mağarasına sığınmış ve orada gizlenmişlerdi. Müşrikler, ağzına kadar geldikleri halde, güvercinin yuva yapması, örümceğin ağını örmesi sebebiyle, onların mağara içinde olmadıklarını zannederek orayı terketmişlerdi. işte bu tehlikeli olayla, Peygamber Efendimizin (s) arkadaşı Hz. Ebu Bekir'e Mağara Arkadaşı anlamına gelmek üzere, "yâr-ı gar" denmiştir.

YARATILMIŞI HOŞ GÖR, YARATAN'DAN ÖTÜRÜ :Bu sözler Yunus Emre'ye ait olup, kulların hatâlarının affedilmesini salık vermektedir. Allah hatırı için, Allah'ın yapısı bu kulların affı, onların hoş görülmesi sosyo-moral açıdan büyük bir önemi hâizdir, bu manzumenin tamamı şöyledir:

Elif okuduk ötürü Pazar eyledik götürü,
Yaratılmışı hoş gördük Yaratan'dan ötürü.

Yunus'un bu şiirinden etkilenen Türâbî ona benzer mahiyette şu şiiri yazmıştır:

Elif okurlar ötürü
Pazar ederler götürü
Yaratılmışı hoş görür
Yaratan'dan ötürü
Kemer-beste, miyan-beste
Gül-destedir Bektaşîler.

YAŞ KESEN EL KURUR : Kurumamış ağacı kesmemek gerek. Çünkü bir ağacın yetişmesi uzun yıllara ve hatta masraflara mal olmaktadır. Çağımızın çevrecilik hareketi, orijinal değildir. Bizim kültürümüzde, ağacı, ormanı, yeşili sevmek, korumak, atasözlerimize girerek, kamu vicdanında, dinî bir mahiyet halinde asırlar boyu yaşamıştır. Anadolu'nun bazı yerlerinde, ormanlardan ağaç kesmenin insanın başına belâlar getireceği inancı, bir kült olarak yaygındır. Çubuk yakınlarındaki bir ormanda, halk ağaç kesmekten kaçınır. Buna sebep, orada ormanı koruyan bir yatır vardır, kim oradan ağaç keserse, mutlaka başına bir felâket getirir, inancıdır.

YATIR : Ölmüş veliler ve mezarları hakkında kullanılır bir tâbir. Halk, yatırlara büyük saygı gösterir. Allah rızası için, o mahallerde, Allah için kurbanları keser, o yerin teberrük açısından ayrıcalığı olması münasebetiyle, orada Allah'a bazı isteklerinin yerine gelmesi için dua eder. Ancak şu acı gerçeği ifade etmekte de yarar var: Cehalet sebebiyle yatırlar ve türbeler çevresinde, islâm'ın esprisine yakışmayan pek çok bid'at türünden davranışlar dikkat çekmektedir. Halkın bu tür davranışlar konusunda, bilinçlendirilmesi, kanaatimizce, bu tür sakatlıkları ortadan kaldıracaktır: Mum yakma, çaput bağlama, taş yapıştırma vs. gibi çok sayıdaki bu tür davranışlar, dikkatle incelendiğinde, kökeninin İslam dışı dinlere dayandığı görülür.

YAZILI HARP GÖMLEĞİ: Eskiden, harp sırasında yaralanmaktan korunmak üzere, hazırlanmış bir tür gömlek. Bu ipek veya pamuktan olurdu. Üzerine de, kötülükten koruyacağına inanılan birtakım Kur'an-ı Kerim ayetleri yazılırdı. Sultan Yavuz Selim'e ait böyle bir gömlek, İslam Türk Müzesi'nde teşhir olunmaktadır.

YEDÂN: Arapça, iki el demektir. Allah'ın celâl ve cemâl isimleri. Karşılıklı mânâları ifâde eden isimler: Nâfi-Dârr, Latîf-Kahhâr vs. gibi.

YEDİ : Yedi rakamına ait geliştirilmiş bir inanç vardır ki, muhtemelen bunun kökeni, Kur'an-ı Kerim'de "Yedi sema" (Bakara 29) "Yedi deniz" (Lokman 27) "Yedi başak" (Bakara/261 Yusuf/46) "Yedi çift" (Hicr/87) "Yedi kapı" (Hicr/44) "Yedi gün" (Bakara/196) "Yedi gece" (Hakka/7) "Yedi yol" (Mü'minin/17) "Yedi kıtlık yılı" (Yusuf/43) "Yedi sene" (Yusuf/47), "Yedi zayıf inek, yedi şişman inek" (Yusuf/ 46), ayetlerine dayanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yedi rakamı, 20 yerde 24 defa geçmektedir. Bir haftanın yedi gün oluşu, Allah'a en yakın olma anı olan secdenin yedi uzuv üzere yapılışı gibi tevafuklar da ilgi çekicidir. Ancak, varlığın bütün sırrını, espirisini yediye bağlamanın doğru olmadığını da vurgulamak gerek. Yediler denilen ri-cal-i gayb grubunun manevî alanda, kendine göre manevî bir fonksiyon icra ettiği hususu, tasavvufî literatürde önemli bir yer işgal eder. Konuyla ilgili bir atasözü: Yedi kat binadan düş, evliyanın gözünden düşme: Allah'ın veli kullarını sevmenin önemini vurgulayan bir atasözüdür. Bir veliyi, a) Allah'ı seviyor diye severiz b) Allah rızası için severiz.

YED-İ BEYZA: Arapça, beyaz el demektir. Hz. Musa'nın beyaz el mucizesi. Hz. Musa sağ elini cebine sokup çıkardığında lekesiz (min gayri-sû) süt gibi bembeyaz bir halde parlıyordu. (Bkz. Taha/24, Nemi/12, Kasas/32, Şuara/33, Araf/108). Keramet ve harikulade hallere, yed-i beyza denmiştir.

YEDİLER: Veliler hiyerarşisinde yer alan yedi büyük veli. Bunlar, Hz. ibrahim'in kalbi yani ruh yapısı üzere şekillenmiş olup, insanlara rıfk ve hilm ile muamelede bulunurlar. Bunlara Ricâl-i ula veya Ricâl-i Me'aric-i ula da denir.

YEDU'LLÂH: Arapça Allah'ın eli anlamında bir isim tamlaması. Kur'an-ı Kerimde 4 yerde (Al-i İmran/73, Maide/64, Feth/ 10, Hadid/29) geçen bu tâbir, Allah'ın kudreti manasmdadır.

YEMANİYYE: Bkz. Esediyye.

YENÂBÎ-İ HİKMET: Arapça, hikmet pınarları demektir. "Kırk gün helâl yiyenlerin kalbindeki pınarlardan ve çeşmelerden, nur fışkırır" (Aclûni, II, 224) hadis-i şerifinde de belirtildiği gibi hikmet pınarları müminlerin kalbindedir.

YE'S: Arapça, ümidi yitirmek anlamındadır. Kur'an-ı Kerim'de "Allah'ın rahmetinden kafirlerden başkası ümidini yitirmez" (Yusuf/87) buyurulur. Kabz (tutukluk) hali.

YESEVİYYE: Hoca Ahmed Yesevî (Ö.562/ 1166)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu olup Hâcegâniyye'nin kol-larındandır.

YEVM-İ CUM'A : Arapça, cuma günü demektir. Ayn-ı Cem'e erme ve buluşma vakti.

YEVMİYYE: Arapça, günlük demektir. Anadolu'da giyilen oniki terekli sûfiyye tacı. Ebu Mansur Mâturîdi'den geldiği rivayet edilir.

YIKMAK : Yıkmakla ilgili iki atasözü dikkat çeker: "Yıkma elin kalbini, sen de yıkılırsın", "yıkma, yıkılırsın": Gönül sırçadan yapılmıştır, kırıldı mı yapacak ustası yoktur, derler. Kırılmış, mazlum kişiden yükselen ateşli bir âh, Rahman'ın katına şimşek hızıyla çıkar ve hızla kabul görür. Zulüm yapıp, gönül kıran, en kısa zamanda cezasını bulur. Hz. Süleyman (a)'ın bir karıncayı bile incitmeyişi, tasavvuf yolunda, gönül yıkmama açısından güzel bir örnek oluşturmuştur.

YİĞİTBAŞİYYE: Bkz. Ahmediyye,

YOL :Tarikat kelimesinin Türkçesi. Yol ile ilgili deyimler ve atasözleri şu şekildedir:

Yolsuz, Yolsuzluk : Tarikata uymayan bir iş yapmak.

Yol Vurmak : Ehil olmadığı halde, Şeyhlik iddiasında bulunup, etrafında adam toplayan, sahte olduğu için insan yetiştiremeyen kişilere yol vurguncusu denir. Kuttâ-ı tarîk.

Yolca Giden Yorulmaz : Tarikatın metotlarına tam anlamıyla uyan kişi, yorulmaz, hedefine az zahmetle kavuşur. Usulsüz vusul olmaz.

Yol, iz Bilmez, Yol, Yordam Tanımaz : Edebe, örfe aykırı davranış sergileyen kişiler için kullanılan bir söz. Bu, tarikat edebinden yoksun müridler için de kullanılır.

Yolcu Yolunda Gerek : Yola koyulanın, hedefine varana kadar öteberiyle uğraşmadan yoluna devam etmesi icabeder. Aksi halde hedefine geç varır.

Yol Çalısız, Kul Delisiz Olmaz : Yolda bir takım engellerin bulunabileceğini gösteren bu ikazlı mesaj, yola rehbersiz, öğretmensiz, gidilmeyeceğini de işaret eder.

Yol Oğlu : Mürid

Yol Rehberi : Tarikata girmeden başkasına rehberlik yapan kişi.

Yola Girmek, Yola Getirmek, Yola Sokmak : Tarikata girmek anlamındadır.

Yoldan Çıkmak : Tarikattan çıkmak.

Yolda Kalmak : Tarikatta ilerlemenin durması, müridin feyzinin kesilmesi.

Yol Göstermek : İrşad etmek.

YUF BORUSU : Yuf olsun veya yuh olsun tabirleri, yazıklar olsun anlamındadır. Yuf borusuna, nefir adı da verilir. Boynuzdan yapılma boru şeklindeki enstrüman. Bunu daha ziyade gezgin dervişler taşırlardı. "Yuf borusu çalmak" ifadesi, birinin, artık hiçbir işe yaramadığını bildirir.

YÛNUSİYYE: Şeybanî (ö. 619/1222) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu.

YUSUF-I KUDSÎ: Arapça, kutsal Yusuf demektir. Ruh. Yusuf'un karanlık kuyudan çıkıp Mısır'a sultan olduğu gibi, tasavvufî terbiyede, ruhun da maddî pislikler kuyusundan kurtulup yüceliklerine padişah olması söz konusudur.

YUSÛFİYYE: Şaziliyye kollarındandır. XVI. yüzyıl. Yeri Milan'dır.

YÜKSEKTEN ATMAK, YÜKSEKTEN BAKMAK : Tasavvufta tevazu esastır. Allah tevazu edeni yükseltir, kendini büyük göreni, de alçaltır.

Meskenette buldular kimde erlik varışa,
Nerdibandan iterler yüksekten bakarısa.

YÜZ : Yüz ile ilgili deyişler ve atasözleri şu şekildedir: Yüz Yüzden Utanır: Kusurlu kişi insanlardan utanır. Yüz Karası : Şerefsiz, namussuz kişiler için kullanılır.
"Peygamber Efendimiz (s)'in yüzü suyu hürmetine bizi bağışla ya Rab!" ifadesi secdelerde "ümmetî" diye dökülen gözyaşlarının hürmetine, o gözyaşlarının ifade ettiği mana ve Allah katındaki değeri için bağışlanmayı dilemekten ibarettir.

Yüzsüz : Utanmaz.

Yüzden Düşmek : itibardan düşmek, saygınlık kaybetmek.

Yüz Suyu : Şeref.

Yüzün Hâk Etmek : Yüzünü Allah'ın huzurunda yerlere sürmek.

Yüzünün Suyu Kalmamış : Meymenetsiz adamlar için kullanılır. Bakınca insanın içini karartan kişi.

Z

ZÂCİR: Arapça, engel olan demektir. Mü'minin kalbindeki Allah'ın vaizi. Bu vaiz, mü'minin kalbine atılmış olup, onu Hakk'a çağırır.

ZÂHİD: Arapça, takdir ve tahmin eden rağbet etmeyen gibi çeşitli anlamları olan bir kelime. Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde, Hz. Yusuf'un satılması konusunda geçen bu kelime, onun satın alımı konusunda insanların rağbetsiz olduğunu gösteren (Yusuf/20) bir manaya sahiptir. Kendisini dünyadan çeken ve dinî hayata veren âhirete yönelen kişiler için kullanılır bir tâbirdir. Dünyaya gönül vermemek de zühddür. Mevlânâ'nın para gönülde değil cepte olduğu müddetçe, zengin kişilerin de zâhid sayılacağını ileri sürmesi, bu terime yüklenen enteresan bir tanımdır. Zühd çeşit çeşittir: 1. Dünyadan yüz çevirme, 2. Halktan yüz çevirme, 3. Haram ve şüphelilerden yüz çevirme, 4. Helâllerden yüz çevirme (yani haramdan kaçınmanın da ötesinde, helâl konusunda bile perhizkâr bir tutum içinde olmak).

Zâhid Hû demeyi inkâr eyleme.
Ya niçin bağırır insan Hû deyü,
Hû demenin aslı nedir, nedendir,
Eyleyim sana iyân Hû deyü.
Kul Himmet

Harabatı görenler her biri bir haletin söyler
Safâsın nakleder rindân, zâhid sıkletin söyler.
Koca Râğıb Paşa

ZÂHİD-İ BÂRİD: Arapça, soğuk, kuru zâhid anlamında bir tamlama. Dini azimetle, katı bir sertlikle yaşayan kişiler hakkında kullanılan bir tâbir.

Seçilmiş âşık ile şimdi zâhid-i bârid,
Gözünde halk-ı cihanın ne eşk kaldı, ne hâb.

Hallaç kendisini asmaya götürenlere "siz de cennetliksiniz, Zira, beni dindeki taassubunuz sebebiyle öldürüyorsunuz, Allah, dininde taassub gösterenleri sever" diyerek, onları acı bir dille aklar.

ZÂHİDİYYE: Tâcüddin İbrahimü'z-Zâhidi'l-Geylânî (ö. 690/1291)'ye dayandırılan bir tasavvuf okulu. Ekberiyye'nin kolu.

ZAHİR: Dış, dışa ait, zuhur eden, ortaya çıkan, görünen gibi anlamları olan Arapça bir kelime. ez-Zâhir,

Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Allah bu isim gereği, hikmeti, kudreti, sıfatlarıyla görünür, zuhur eder. Zahir, görünen âleme de denir. Mukabili Bâtın'dır. Zâhirü'l-ilm: Mümkinatın a'yânlarından ibarettir. Zâhirü'l-vücûd: isimlerin tecellîlerinden ibarettir. Zâhirü'l-mümkinât: Mümkinlerin Hakk'ın sıfat ve aynları suretinde tecellî etmesidir. Zahir, bâtının aynasıdır: Dışı temiz, edebli, nazik ve kibar olan kişinin, içi de temiz ve güzeldir, anlamında bir atasözü, içi dışına uymayana, "zahiri bâtınına uymaz" denir.

ZAHM: Farsça, yara, bere demektir. Kudüm çalınan iki karış uzunluğundaki çubuklara, zahme denir. Erenlerin aleyhinde konuşan kişi, eğer bir kaza belaya uğrarsa, "erenlerin zahmine uğradı" veya "zahm yedi" denir.

ZÂKİR: Arapça, anan, hatırlayan, zikreden demektir. Tekkelerde âyin esnasında, dervişlerin zikirlerini hareketlendirmek için, ilahî okuyan kişilere zâkir denir. Ayinde, zikir çeken diğer dervişlere de zâkir denir. Zâkirleri idare eden kişiye ser-zâkirân denir. Bu, zâkirbaşı diye Türkçeleştirilebilir. Zakirler arasında, def, zilsiz def, kudüm ve ney çalanlar da bulunurdu. Aleviler, saz çalıp nefes okuyanlara zâkir derler.

ZÂLİM: Arapça, zulmeden demektir. Bela gelince fer-yad eden, gaflet ve alışkanlık üzere ibadet eden, Allah'ı dilden (kalbten değil) zikreden, Allah'ı dünyevî sebeplerden dolayı seven kişiye, zâlim denir.

ZAMAN: Türkçede de aynı mânâda kullanılan Arapça bir kelime. Hakîmlere göre, Atlas feleğinin hareketinin sayısına zaman denir. Sultan anlamında da kullanılır. Kâşânî'ye göre, indiyye mertebesine izafe ve nisbet edilen ân-ı dâime zaman denir.

ZARF: Kap, maharet, ustalık, hal, durum anlamlarında Arapça bir kelime. Kötü huylardan uzaklaşmak, iyi huyları kazanmaya çalışmak. Allah için çalışmak ve bunu fazla görmemek. Beden zarf, ruh mazruftur.

ZÂT: Arapça, öz demektir. Bir şeyin kendisi, bir şeyi, o şey yapan ve öteki şeylerden ayıran mâhiyet. Zât, isimlerin ve sıfatların vücudlarında değil aynlarında kendisine dayandığı emr. Her isim veya sıfat bir şeye dayanır. Bu şey, o zâttır. O şey Anka gibi ma'dûm veya mevcud olsun, her iki durumda eşittir. Mevcut iki çeşittir: Biri sırf mevcuttur, bu, Allah'ın zâtıdır. Diğeri, ademe bitişmiş mevcuttur. Bu da mahlukatın zâtıdır. Allah'ın zatı, kendinden ibarettir ki Allah kendi (nefsi) ile mevcuttur. Zira O, nefsiyle kâimdir, (kendi başına varlığını sürdürür). İsim ve sıfatlara müstehak olan bu şey, kendi hüviyetiyledir. Allah'ın zâtı, ehadiyyete ait gaybdır, her-hangi bir ibarenin mefhûmu ile idrak edilemez, bir işaretin malûmu ile de anlaşılamaz. Varlıkta O'nun zatı için münasib, mutabık, aykırı veya zıt bir şey yoktur.

> Sırr-ı zâta âşinâ Allah 'di r, Allah beş.
> Ahmed M. Giribî

ZAVİYE: Arapça, açı, köşe, evin küçük bir köşesi veya odası gibi manaları ihtiva eden bir kelime. Tekkenin küçüğüne verilen isim. Zaviyeler genel olarak, şehir ve kazaların kenarlarında, uzakça yerlerde kurulurdu. Mecaz olarak dünyaya da zaviye denir.

ZAVİYE-DÂR: Arapça, Farca, zaviye sahibi anlamını ihtiva eden bir tâbir, iki kelimeden oluşmuştur: Zaviye ve dar. Dar: Sahip anlamındadır. Küçük tekke denilen zaviye şeyhlerine zâviye-dâr denirdi.

ZÂVİYE-NİŞÎN: İki kelimeden meydana gelen bu tâbirdeki nişîn kelimesi Farsça, oturmak manasına ism-i faildir. Arapça- Farsça iki kelimeden mürekkeb bu tabir "zaviyede o-turan" anlamına gelir. Zaviyede oturan derviş veya şeyh için, zâviye-nişîn denirdi.

ZEBAN: Farsça, dil anlamına demektir. Sırlar. Zebân-ı şîrîn: Takdire uygun iş. Zebân-ı Tein (Acı dil): Sâlikin meşrebine uymayan iş.

ZEBH: Arapça, boğazlama demektir. Nefsi öldürme, ancak bu, nefsi terbiye etme manasındadır. Peygamberimizin "benim de nefsim vardı. Ancak o müslüman oldu, artık bana kötülüğü emretmiyor" ifâdelerindeki gibi bir terbiye, tasavvufta zebh ismini alır. Tasavvuftaki zebh-i nefis, maddî ölüm değil, onu sahip olduğu kötü sıfatlardan kurtarma eğitimine denir. Buna tezkiye, arınma, gibi farklı isimler de verilebilir. Bakara suresinin 54. âyetindeki "nefislerinizi öldürünüz" ibaresinden kastedilen de, bu manadır. Maddî ölüm değildir.

ZEBUR: Hz. Davud'a indirilen mukaddes kitabın adı. Tasavvufta fiillerin tecellîlerine Zebur, denirken; zatî sıfat ve isimlerin icmâlen tecellilerine de, Tevrat adı verilir. Kur'an ise sırf zâttan ibarettir.

ZEFÎR: Arapça, merkebin yüksek sesle bağırmasının başlangıcına zefîr, nihayetine de şakîk denir. Aşıkın, aşk ateşi sebebiyle ah, vah diye inlemesi.

ZEHÂB: Arapça gitme anlamında bir kelime. Şarkavî, zehabı, Allah'a duyulan temiz, katışıksız, hâlis sevgi olarak tarif eder. Kul onunla meşgul olması sonucu, O'nda fâni olur. Zehâb, ilâhî aşkın meyvelerinden bir meyvedir. Fena halindeki kişi, görme, işitme, hissetme ile ilgili idraklerden tamamen sıyrılmıştır. Bu durumda o, kötü sıfatlardan uzaklaşmış, Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlanmıştır. Bu bakımdan zehâb, gaybetten daha mükemmeldir. Zira zehab halindeki kişi, sevgiliyi görünce, hisleri geçer, gider. Allah'ın zâtında fâni olan kişi, gaybetini ve fâniliğini hissetmezse, o, sonu, hududu olmayan zehâb halindedir.

ZEHÂİRU'LLAH: Arapça, Allah'ın zahireleri, demektir. Allah'ın zahireleri, O'nun veli kullarıdır. Zahirenin yoksulluğu kaldırdığı gibi, bu zevatın hürmetine Allah kullarına gelecek be-laları kaldırır.

ZEHEBİYYE: Hoca İshâk el-Hatlanî (el-Huttalanî) tarafından (ö. IX y.y) kurulan bir tasavvuf okulu.

ZE'KA: Arapça, ses, nara demektir. Vecde gelen sûfilerin, okunan Kur'an âyetinin manasındaki derinliğin sarsması sebebiyle, na'ra atmaları.

ZEKÂT: Fazlalık, temizlik, her şeyin hâlis ve temiz olanı anlamında Arapça bir kelime. Allah'ın, muhtaçlara nasib ettiği Rabbani feyz ile olgunlaşan nefsin temizliğine, zekât denir.

ZEKN: Arapça, çene demektir. Sâlikin tabiatına uygun iş.

ZEMİSTAN: Farsça, kış demektir. Keşf ma-kamı. Yeniçeri Ağalarının kışın aldıkları bir maaş vardır ki buna, ze-mistanî derlerdi. Yine kışın ocak ağalarına verilen elbiselere zemistâniyye, yazın verilen elbiselere de bahâriyye denirdi.

ZEMZEM: Arapça, çok su, zemzem suyu demektir. Bu kelime ile, hakikatlerin bilgilerine işaret edilir. Bu bilgilerden içmek de, bundan nasib almaya delâlet eder.

ZEMZEMLİK: Ağızlarına kapak geçirilen, Çin sürahilerine zemzemlik denirdi. Bunların içine zemzem suyu konur, misafirlere küçük fincanlarla ikram edilirdi. Bu küçük sürahiler Hindistan'dan Mekke'ye, oradan da istanbul'a gelirdi.

ZENB: Arapça, günah demektir. Cürcânî, bunu, seni Allah'tan ayıran şey, diye tarif eder.

ZENFELİYYE: Ali Zenfalî Lebîdî el-Ahmedî'nin kurduğu bir tasavvuf okulu. Ahmediyye'nin kollarından biri.

ZER : Farsça, altın demektir. Riyazet, çile ve mücâhede.

ZERAFET: Zarif, zeki olmak, belağatli konuşmak, hazakat gibi anlamları olan Arapça bir kelime. Maddeden sıyrılmak suretiyle görülen Hakk'ın nurları.

ZERDÎ: Farsça, sarılık anlamında bir kelime. Sâlikin zayıflığı.

ZERKUBİYYE: İzzeddin Ebû Mevdûd b. Mu-hammed el-Muînu'z-Zerkûb tarafından kurulan bir tasavvuf okulu. Şihâbiyye'nin kollarından biri.

ZERRÂK: Çirkin ve hoş olmayan laflar eden, anlamında Arapça bir kelime. Tasavvuf ıstılahı olarak, riyakâr ve hilekâr demektir.

ZERRÛKIYYE: Ebu'l-Abbâs Zerrûk (ö. 899/1493) tarafından kurulan bir tasavvuf okulu. Şaziliyye'nin Fas kolu.

ZEVAHİR: Arapça, çiçek kelimesinin çoğuludur. Kaşanî bunu şöyle tarif eder: Bu, tarikat bilgileridir. Çünkü o Hakk'a ulaştıran ilimlerin en şereflisi ve nurlusudur.

ZEVAİD: Arapça, fazlalıklar, fazla olanlar, ziyade olanlar anlamında çoğul bir kelime. Kalpteki nurlara

zevâid denir. Bu, gaybe inanma ve yakînden fazla olan bir şeydir. İman ve yakîn arttıkça, haller, makamlar ve muamelattaki samimiyet ve doğruluk da fazlalaşır.

ZEVK: Arapça, lezzet ve tad anlamına gelen bir kelime. Manevî haz ve lezzet. Mânâdan duyulan lezzet. Vehbî olan zevke dayalı ilimler çeşitlidir: İçmek, kanmak, müşahede etmek, mükâşefe ve muhadara. Bunların hepsi, genel manada bilinen ilmin dilince ifade edilemeyen bir takım sırlar ve marifetlerdir. Zira, zevki bilgiler (aklın değil) kalbin etrafında oluşur. Bayezid Bistamî bu bilgi için, "siz bilgiyi ölüden, alırken, biz, onu, ölmeyen diriden aldık" der. Yine Cüneyd'e, bu mertebeye nasıl ulaştın? diye sorulunca "otuz yıl şu durumumu korumakla: Nefis ile mücadele eden, gayret ve himmete yapışan, nefsin nevasına itaat etmeyen bir hal ile. Bu ilim mücahede, sıkıntılara katlanmak, riyazet ve Allah için ihlaslı olmak, O'na itaat etmekle elde edilir." diye karşılık verir. Cürcanî bunu tarif ederken şöyle der: Marifetullah konusundaki zevk, Hakk'ın tecellî yolu ile, veli kullarının kalbine yerleştirdiği irfan? bir nurdur. Allah dostu, bu nur ile Hakk'ı bâtıldan ayırır. Bunu bir kitaba dayanmadan yapar. Bu nur bir tür firaset, sezgi gücü anlamında düşünülebilir. Kaşanî'nin konu ile ilgili yaklaşımı şu şekildedir: Tecellî nurlarının ar-darda geldiği, ancak azaldığında, Hakk'ı Hak ile müşahede etmenin ilk derecesine zevk denir. Bu durum biraz ilerlerse, buna şürb (içme), son sınıra ulaşırsa buna da reyy (kanma) denir. Bu, sırrın Allah'tan gayri şeylerden sıyrılmış olabilme derecesine göre, farklı farklı ortaya çıkar. Şürb sahibine sekrân (sarhoş), reyy sahibine de hoşyâr (ayık) denir. Sûfî İlâhî gerçekleri bizzat tadarak ve yaşayarak öğrendiği için, ehl-i zevktir. O, eşyayı ve onun hakikat-larını zevkle kavrar.

ZEYLA'İYYE: Şâfiüddin Ahmed b. Ömeri'z-Zeyla'î tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Kadiriyye'nin kolu.

ZEYL MEŞAYİHİ: Vaizler hakkında kullanılan bir tâbirdi. Bâb-ı Meşihatta tutulmakta olan ilmiyye sicilinin sonuna yazıldıkları için, bu adı almışlardır. En yüksek derecesi Ayasofya kürsüsü olup, derecesi otuz idi.

ZEYNİYYE : Zeynüddin Hâfî (ö. 838/1434) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu. Suhreverdiyye'nin Bursa'daki kolu.

ZEYT : Arapça, zeytin yağı demektir. Nefsin aslî yetenek nuru.

ZEYTUN veya ZEYTUNE: Arapça, zeytin demektir. Tefekkür gücü ile, kutsal nuru tutuşturabilme kabiliyetine sahif nefs.

ZID: Türkçe'de de aynı anlamda kullanılan bir kelime. Allah'ın gazab-rıza, ceza-af, kahr-lutf gibi celâl ve cemal sıfatları. Harraz "Allah'ı, iki zıddı birleştirerek tanıdım, Allah, zıdları birleştirdiği için O'na camiu'l-azdad veya mecmau'l-azdâd denir.

ZİL: Arapça, gölge demektir. Kendisine mensup harici vücûdu olan nur ismi aracılığı ile ortaya çıkan madumlardan ibaret mümkinlerin aynlarının ta'ayyünlari (belirmesi) ile zuhur eden izafî vücûd. Nur, onun suretleriyle yokluğu (ademiyeti) nün karanlığını örter. Ve bu gölgenin nurla ortaya çıkmayı nedeniyle zili adını alır "Görmüyor musun Rabbini, gölgeyi nasıl uzatmış?" (Furkan/45) Bu ayette zıllî (gölgesel) varlığın mümkinlerin üzerine yayılması anlatılmaktadır. Nurun tam karşısındaki bu zulmet, adem (yokluk) dir. Her zulmet ise, aydınlatma özelliğine sahip nurun adem (yokluk) inden ibarettir. Aydınlatma özelliğine sahip kalpteki iman nurunun adem (yokluk) inden ötürü, küfre zulmet (karanlık) denmiştir. "İnananların dostu olan Allah, onları karanlıklardan nura (aydınlığa) çıkarır." (Bakara/257).

ZILÂLÂT: Arapça, gölgeler demektir. İlâhî isimler.

ZILL-I EVVEL: Arapça, ilk gölge demektir, ilk akıl. Bu, Allah'ın nurundan ilk olarak ortaya çıkıp vahdet-i zâtiyye şuûnundan olan çokluk suretini ilk kabul eden ayndır.

ZILL-I İLÂH: Arapça, İlâhın gölgesi demektir. Va-hidiyet hazretini gerçekleştiren kâmil insan.

ZILL-I SÂNİ: Arapça, ikinci gölge demektir. Dünya. Hakk'ın mümkinlerin suretlerinde ortaya çıkışı.

ZILLU'LLAH: Arapça, Allah'ın gölgesi demektir. Padişahlara, sahip oldukları güç ve kuvvetten dolayı "zıllu'llah fi'l-ard" Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, denirdi.

ZİKR: Arapça, unutmanın zıddı olan hatırlamayı ifade eden bir kelime. Korku (havf) veya sevginin çokluğu sebebiyle, gaflet meydanından müşahede alanına çıkış. Zikir, ariflerin yaygısı, mu-hiblerin sağlamca bastığı yer, âşıkların şarâbıdır. Zikrin hakikati, zikredilen (Allah) den başkasını unutmaktır. Kısımları a) Lisanın zikri: Bu, kalpten yardım görür, muhib sürekli tekrarla bundan tad alır, onun adını işitmekten hoşlanır, b) Kalbin zikri: Havassın zikridir. Sevilenin hakikatinin kalpte tasavvuru ve bu tasavvurda yoğunlaşmaktır, diye tanımlanır. Bu münacattır. Her ne kadar, nefs-deki mananın tercümanı olsa da, böyle münacaatlara "tefrika (ayrılık, ayrı bulunma) münacâtı" denir, c) Sırrın zikri: Havâssû'l-havasdan olan vuslat erbabının makamı budur. Bu, zikredenin topyekûn mezkûrda yani zikredilende erimesi ve sonunda da, izinin kaybolması şeklinde tecelli eder. Bu durumda zikredilen zikreden olur. Zikrin belirli bir vakti yoktur. "Ekimi's-salâte li-zikrî" (Beni zikretmek üzere namaz kıl) (Taha/14) âyet-i kerimesine göre namaz bir zikir olduğu gibi, "Allah'ı zikretmek çok büyüktür" (Ankebut/45) âyetiyle de ilâhî bir değerlendirme ile yeri tesbit edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de cihad, namaz, oruç, zekat, hac vs. gibi dinin temelini teşkil eden i-badetler için, "ekber" ifadesi kullanılmamışken, sadece "zikr" için bu durumun söz konusu olması, üzerinde çokça düşünülmesi gereken bir husustur. Ancak, bu arada şu hüküm cümlesini kullanmaktan geri duramayacağız: Zikir, her ibadette öz olarak bulunmaktadır. Zikir bütün ibadetlerin ortak paydasıdır. Adeta zikir kaplam, ibadetler içlem konumundadır. Namazla Allah'ı zikir, zekatla Allah'ı zikir, oruçla Allah'ı zikir, cihadla Allah'ı zikir... İbadetler, sanki Allah'ı zikretmenin farklı şekilleri gibidir. Zikr mastarı, Kur'an'da çeşitli kalıplarda 291 kere kullanılmıştır."Beni zikrediniz ki, Ben de sizi zikredeyim..." (Bakara/152). Bu tür mukabele olayı, sadece zikirdedir ve âyet (Bakara/152) ile sabittir. Her ibadette bir şekil sayı söz konusu olmadığı gibi (Ahzab/41), Allah'ı zikir, günlük hayatın hemen her safhasında, ayakta, otururken, yatakta, yan yatarken (Al-i İmran/ 191) mümkündür. Yani zikrin icrasında diğer ibadetlerde olduğu gibi, bir şeklîlik ve belirli şartlar söz konusu değildir.Kalp ehli bir zat şöyle der: "Üç şeyde nefsinizin tatlılık duyup duymadığını araştırınız. Bunlar namaz, zikir ve Kur'an okumaktır. Eğer bunlardan tatlılık duyar, lezzet alırsanız ne âlâ! Lezzet alamazsanız, hakikat kapısı size kapanmış demektir". Zikrin insanın varoluşa katılmasındaki incelik kısaca şu şekilde gerçekleşir: Kişi çok zikrettiğini sever, sevdiğini tanır, tanıdığına teslim olur, teslim olduğuna da dost olur, kul olur.

Kurtulmağa girdab-ı batardan zikret
Lahavle velâ kuvvete illâ billâh.
Fanî

ZİKR-İ ALENÎ: Arapça, açıktan yapılan zikre denir. Buna"zikr-i cehrî" de denir. Tarikatların bir kısmında, (mesela Kadiriyye, Rifaiyye vb. gibi) zikir, dil ile sesli olarak çekilirken, bir kısmında da kalbden (tefekkürî olarak) icra edilir, ilkine cehrî tarikat, ikincisine de hafî tarikat denirdi. Ancak, zikir, bireysel "dûne'l-cehri mine'l-kavli" (Araf/205) âyetinde de işaret olunduğu gibi hafif sesle yapıldığı gibi, halaka oluşumlarıyla toplu halde de, yine sesli tarzda icra edilir.

ZİKR-İ ERRE: Arapça-Farsça, bıçkı zikri demektir. Buna "zikr-i minşârî" de denir. Minşâr, Arapça'da, "erre", Farsça'da "testere", bıçkı anlamlarına gelir. Zikir sırasında hançereden odun kesen bıçkıyı andırır gibi ses geldiği için, bu türe "bıçkı zikri" denmiştir.

Sol cennetin ırmakları akar Allah deyu deyu
Çıkmış islâm bülbülleri öter Allah deyu deyu
Yunus Emre

ZİKR-İ HAFÎ: Gizli zikir, anlamını içeren Arapça bir ifade. Bu zikir de, "tadarru'an fi nefsike" (Araf/205) şeklindeki

Kur'an ifâdesinin gösterdiği üzere, kalbden yani tefekkür? olarak uygulanır. Zihinsel olarak kalbin üzerinde bir "Allah" yazısı teşekkül ettirilir (yani hayal edilir) ve bu yazı, hayalden silinmeden, sürekli sabit tutularak, zihnen, aklen tekrarlar hâlinde okunur. Bu okunuş, dudak kıpırdatmadan gazete veya kitabı gözle okumamıza benzer. Ancak bu uygulamada maddî gözle okumak gündemde iken, ilkinde hayal gücü ile (veya üçüncü gözle) okumamız söz konusudur. Zikr-i hafî için, zikr-i kalbî tâbiri de kullanılır.

ZİKR-İ KIYAM: Arapça, ayakta çekilen zikir demektir. Yüce Mevla zikrin ayakta çekilebileceğine "ellezine yezkürünellahe kıyâmen..." (Al-i imran/191) yani "Allah'ı ayakta zikredenler..." âyetiyle işarette bulunmuştur. Buna "kaimen zikir" de denir. Ayakta zikr, gözlemlediğimiz uygulamalarda, halaka halinde a-yakta yapılır. Ancak bir kısım uygulamalarda halka sabit, bir kısmında dairesel olarak deveran (dönüş) halindedir. Dönme halindeki uygulamaya devr veya deveran adı verilir. Birde Celvetîlikte yarı ayakta çekilen nisf-ı kıyam zikri vardır.

ZİLLET: Arapça, meskenet demektir. Kibir duygusundan uzaklaşmaya matuf, bir tür tevazuya zillet denir. Bir hadis-i kudsî'de Allahü Zülcelâl "Büyüklük benim hırkamdır. Onu Ben'den başkasının giymesini kabul etmem" buyurmuştur. Sûfiyye bu ve benzeri hadislere bakarak büyüklenmede, (kibir'de) bir tanrılık iddiası ve gizli şirk gördükleri için, alçakgönüllülük ifâde eden tevazu ve zilleti, yaşama tarzı haline getirmişlerdir. Ancak, tasavvuf, insan izzetini küçük düşürücü zilleti kabul etmez.

ZİNDE: Farsça, diri demektir. Ölmeden önce ölmeyi gerçekleştiren kişi, ebedî hayatla dirilmiştir.

ZİNDEĞİ: Farsça, hayat, dirilik demektir. Hakk'ın kulunu kabul edip, ona, derece derece ebedî olarak sürecek şekilde yönelmesi.

ZİVÂC: Arapça, evlilik demektir. Sûfiler evlilik konusunda Hz. Resûlallah (s)'ı izlenmiştir, ilk devrin bazı sûfilerinin marjinal tavrı bir kenara bırakılırsa, tasavvuf tarihinde bekar sûfi tipi fazla gözükmez. Hatta bir kısım velilerin, evlilikteki fazileti bilmelerinden kaynaklanan itici bir güçle, son nefeste kendilerine nikah yapılması isteğinde bulundukları vakıadır. Şah-ı Nakşbend, Abdülkâdir Geylani başta olmak üzere, bu yolun büyüklerinde bekarlık, görülmez. Evlenmeyi tercih etmeyenlerin de kendi durumlarına göre, haklılık arzeden açıklamaları vardır.

ZİYA: Arapça ışık demektir. Kaşanî, bu terimi şöyle açıklar: Eşyayı, Hakk'ın ayn'ı ile Hakk'ın belirmesi olarak görmek.

ZİYANİYYE: Şaziliyye'nin Mağrib kolu. Bu kol XIX. yüzyılda kurulmuştur.

ZİYAFET: Arapça olan bu kelime Türkçemizde de aynı manada kullanılır. Yemekleri topluca yiyen sûfiler bunun için bir hayli adab geliştirmişlerdir. Bkz. Nemed.

ZUHUR-ZUHURAT: Arapça, ortaya çıkmaya zuhur derler. Sâlikin kendi katkısı olmadan ortaya çıkan olaylara, zuhurat denir. Bu tür zuhuratlar, tevekkül erbabı için, mutlaka uyulması gereken uyarılar olarak değerlendirilir. Rüyalara da, zuhurat denmektedir. "Zuhuratla geçinmek" deyimi, sağdan soldan gelen sadaka ve adaklarla geçimini sürdüren fakirler için kullanılır.

ZULM: Arapça, zulmetmek demektir. Bir şeyi kendine ait olmayan bir yere koymak. Konu ile ilgili atasözleri:

Alma mazlumun âhını, çıkar aheste aheste: Zulme uğrayanın yaptığı beddua mutlaka kabul görür, zalimin yaptığı zulüm, yanına kâr kalmaz.

Zulm ile âbâd olanın âhiri berbâd olur: Zulüm ile varlık sahibi olan kişinin sonu, mutlaka felakettir, mahvolmaktır.

Zâlimin hasmı Allah'tır: Allah zulme uğrayanın dâima yanındadır. Allah'ı sevenler de aynı meslektedir.

ZULMET: Arapça, karanlık demektir. Madde, maddi âlem. Allah'ın nurundan nasibi olmamak, mahrum kalmak.

"Allah müminlerin dostu olup, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır" (Bakara/257)
Zat-ı ilâhî'yi bilmeye de zulmet denmiştir. Zira Zât-ı ilâhî bilinmez, idrak edilmez, bizim için karanlıktadır. "Basiretler onu idrâk edemez" (En'âm/103).

ZÜCACE: Arapça, cam demektir. Kalp.

ZÜHD: Arapça, rağbetsiz olmak yüz çevirmek demektir. Kur'an-ı Kerim'de sadece Yusuf suresinin 20. ayetinde geçer. "Yusuf'un satışı konusunda) rağbetsiz idiler" Tasavvufta dünyaya dolu dizgin dalmamak esastır. Zira Kur'an-ı Kerim'de bunu destekler tarzda çok sayıda ayet-i kerime vardır, işte bir kaçı: "Ey inananlar! Eş ve çocuklarınızdan bir kısmı size düşmandır, onlardan sakının..." (Tegâbün/14), "Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız bir fitnedir." (Enfâl/28), "Dünya hayatı, gurur metaından başka bir şey değildir." (Al-i İmran/185) "Dünyanın metaı azdır. Ahiret ise mutlakiler için daha hayırlıdır..." (Nisa/77), "Dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir." (En'âm/32) "Ahiret dururken dünya hayatına mı razı oldunuz. Dünya hayatının geçimi, Ahirete nisbetle çok azdır." (Tevbe/38). Sûfiler, Zühdü, çeşitli şekilde yorumlamıştır, a) Haramdan zühdetmek, zühddür. b) Helalden de zühd edilir. Bu ikincide, nasibine düşenin azıyla yetinip, artanı fakirlere tasadduk etmek gibi bir fazilet vardır. Süfyan-ı Sevrî, dünya ile ilgili isteği azaltmayı, zühd

olarak tanımlar. Cüneyd de "elin boş olduğu şeyden, kalbin de boş olması, yani elde olana kalbin razı olmasıdır" diye bir tanım getirmiştir. Mesrûk "Allah ile beraberken, bir sebebin etkisinde kalmayan kişiye" zâhid der. İbn Muâz "alâka olmadan amel işleme, tamasız söz söyleme, reisliğe ulaşmadan izzetli olmaya ulaşılmadıkça, zühdün hakikatine erilmez" şeklinde farklı bir yorum yapmıştır. Muh-sinlerin, salihlerin müminlerin ve müslümanların zühdü, dünya ve onun zatından dolayı olurken, şehidlerinki, hem dünya, hem de âhiret konusunda gerçekleşir. Sıddıklarınki de diğer mahlûklar hakkındadır; onlar Hakk'ı O'nun sıfat ve isimlerinden başkası olarak müşahede etmezler. Mukarrabînin zühdü de, isim ve sıfatlarla bekada olur, ki bu son grup, zatın hakikatındadır.

Biz melamet bekleriz
Sanma keramet bekleriz
Şöhreti zühdü bıraktık
Hep nedâmek bekleriz
Hâşim

ZÜHD-I HUŞK-ZÜHD-İ BÂRİD: Farsça'da, bârid Arapçada soğuk anlamına gelir. Bu durumda bu iki ifade "soğuk zühd" manasmdadır. Şekilci ve katı din anlayışına sahip kişilerin zühdüne "zühd-i huşk" denir.

Zâhid, Hû demeyi inkar eyleme
Ya niçin çağırır insan Hû deyü
Hû demenin aslı nedir, nedendir.
Eyleyeyim sana iyan Hû deyü
Kul Himmet

ZÜHDİYYAT: Arapça, zühd'e ait olanlar anlamındadır. Zühd konusunu işleyen şiirlere, zühdiyyat denir. Zühd e-debiyatı, gerek sûfilerce, gerekse sûfi olmayanlarca işlenmiştir.

ZÜHRİYYE: Şeyh Seyyid Ahmed Zührî el-Kayserî (ö. 1157/1744) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okulu olup, Musli-hiyye-i Halvetiyye'nin kollarındandır.

ZÜHUL: Arapça, dalgınlık anlamındadır. Kendinden geçmek, gaflet.

ZÜKÜR ÇELEBİ: Arapça-Farsça, erkek çelebi demektir. Esasen çalap kelimesi, Allah'ı ifade eden bir kelime olup, sonuna nisbet "yâ" sı eklenerek, "Çalâbî" şeklini almış, konuşmada hafifletilince "çelebi" ye dönüşmüştür: "Allah'a bağlı adam" demektir. Mevlevî tâbiridir. Hz. Mevlânâ'nın soyundan gelen erkeklere "zükûr çelebi" hanımlara da "inâs çelebi" denmiştir.

ZÜ'L-AKL: Arapça, akıl sahibi anlamında bir isim tamlaması. Halkı zahir (dış). Hakk'ı batın (iç) olarak görüp bu şekilde, halkın Hakk'ın aynası olduğunu anlar. Ayna, kendisinde zuhur eden suret ile gizlendiği gibi, mutlak da mukayyed ile örtülmüştür.

ZÜ'L-AKL VE'L-AYN: Arapça, akıl ve göz sahibi kişiler için kullanılan bir ifade. Hakk'ı halkda, halkı Hak'da gören kişi, bunlardan biri, diğerine perde oluşturmaz. Bilakis, kendi aynı ile vucud-ı vahidi bir yönden Hak, bir yönden de halk olarak görür. Çokluk sebebiyle vahid-i ehad yönünü görmekten perdelenmez. Zuhurların çokluğunu gördüğünde, onda tecellî eden zât-ı eha-diyeti görmekle sıkıntıya düşmez. Yine, Hak yönünün ehadi sebebiyle yaratılmış olan çokluğu görmekten perdelenmez. Tecellî yerlerinde ortaya çıkan zât-ı ehadiyyeti gördüğünde, çokluğu görmekten sıkıntıya düşmez.

ZÜ'L-AYN: Arapça, göz sahibi demektir. Hakk'ı zahir, halkı bâtın gören kişi. Ona göre halk, Hakk'ın aynasıdır. Hak zuhur edince, halk O'nda, suretin aynada gizlendiği gibi gizlenir.

ZÜ'L-CENAHAYN: Arapça, iki kanat sahibi demektir. İçi ve dışı mamur olan kişi. Cafer b. Ebu Talib için de kullanılır.

Zülcenahayn olamaz zâhid-i pindâr perest,
Perde-i zanda nühüfte kalır iman kanadı.

Manastırlı Nailî

ZÜLF: Farsça, yanağın iki yanına sarkan saça denir. Hiç kimsenin ulaşamadığı gaybî hüviyyet. Hakk'ın zâtı ve künhü, Küfr-i zülf: Siyah saç,

Dila her muyu bir ejder görünür ol zülfün,
Nice bin ejderi bir yerde tahayyül ne belâ
Nef'î

Piç-i zülf : Kıvrımlı saç, İlâhî mûsiki, imkan mertebesi. Uzun, saç, sınırsız varlıklar, çokluk ve ta'ayyünler, celâlî tecelliler.

ZÜMRÜD: Yeşil renkli kıymetli bir taş. Üzerine, bütün varlıkların suretlerinin nakşolunduğu küllî nefs.

ZÜMRÜD-İ ANKA: Yeşil renkli Anka kuşu. Güneş ve ateşten yaratıldığına ve semanın 4. katında yaşadığına inanılır. Diğer bir adı da "simurg" (otuz kuş) dur.

ZÜNNÂR: Arapça, papazların bellerine sardığı kuşağa denir. Sevgiliye hizmet ve itaat etmeye özenmek, hizmet kuşağı kuşanmak. Dünyaya gönül vermek, benlik, bencillik.

Hayâl-i zülfü rûyunla girerse deyre bir âşık,
Olur bir Kabe her bir rişte-i zünnardan peyda.
Yenişehirli Avnî.

ZÜREYKIYYE: Rafizî bir tarikat.

ZÜVVAR: Arapça ziyaretçiler demektir. Mevlevî mukabelesini izlemeye gelen ziyaretçiler için kullanılan bir tâbir.